مۇھەممەد سادىق قەشقەرى

تەزكىرەئى ئەزىزان

ABDUL CELİL TURAN
Yeni Doğan Mah, Sok. 41
No. 7/4 Tel : 553 40 92
Zeytinburnu - İstanbul

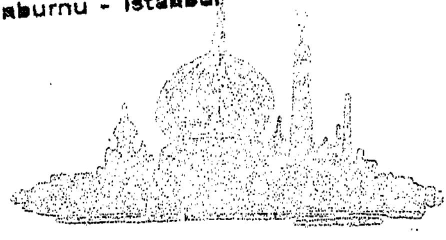

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: نىجات مۇخلىس
شەمسىددىن ئەمەت

مۇھەررىرى: ئابدۇرېشىت ئىسلامى
مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىخان

حضرت [illegible] پادشاه [illegible]
[illegible] سلطان [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] اللهم [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] میرزا [illegible]
[illegible] حضرت [illegible] پادشاه
[illegible] سلطان [illegible] میرزا [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] میرزا [illegible]
[illegible] میرزا [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] حضرت [illegible]
[illegible]

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

مۇھەممەت سادىق قەشقەرى ھىجرىيە 1138 (مىلادى 1725) يىلى قەشقەر شەھرىدە موللا شاھ ئەلەم ئاخۇن ئىسىملىك بىر دىنىي مۆتىۋەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئىپتىدائىي مەلۇماتلارنى دادىسى موللا شاھئەلەم ئاخۇندىن ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئەينى زاماندا قەشقەر مائارىپىدا شۆھرەت قازانغان مەشھۇر مەدرىسەلەرنىڭ بىرى — قەشقەر دۆلەتباغ يېزىسىدىكى «مەدرىسە ھامىدىيە»دە ئەرەب، پارس تىللىرى بويىچە تىل، ھېساب، ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە ۋە دىنىي بىلىملەرنى مۇكەممەل ئۆگىنىپ، ئۆز زامانىسىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ئىلىم ئەھلىلىرىدىن بولۇپ يېتىشكەن. كېيىن قەشقەر خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسلىكىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلىگەن ۋە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىلمىي مۇھاكىمە، تەتقىقات ئىشلىرىغا كىرىشكەن.

مۇھەممەت سادىق قەشقەرى: «تەزكىرەئىي ئەزىزان» (خوجىلار تەزكىرىسى)، «زۇبدەتۇلمەسائىل» (تاللانغان مەسىلىلەر)، «تەزكىرەئىي ئەسھابۆلكەھف» (ئەسھا بۆلكەپ تەزكىرىسى)، «تارىخىي ئىسكەندەر ۋە تاجنامەئى شاھى» (ئىسكەندەر تارىخى ۋە شاھلىق تاجىسى)، «ئادابۇسسالىھىن» (ياخشى كىشىلەرنىڭ ئەدەب — ئەخلاقلىرى)، «قىسياپەتۇلبەشەر»

(ئىنسانىنىڭ تىياپەت - تۇرقى)، «رىسالەئى كەسپدارلار» (مۇنەرۋەن - كاسىپلار رىسالىسى) قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان ۋە «تەرجىمەئى تارىخىي تەبەرى»، «تەرجىمەئى تارىخىي رەشىدى» قاتارلىق تارىخىي ئەسەرلەرنى پارسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان.

مۇھەممەت سادىق قەشقەرى ئەينى زامانىنىڭ يېتىلگەن تىلشۇناسى بولۇپ، ئۇيغۇر تارىخ - ئەدەبىيات ئىلمىگە زور تۆھپە قوشقان مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ھىجرىيە 1266 - (مىلادى 1849) يىلى 128 يېشىدا قەشقەردىكى بىنو سىياسى توپىلاڭدا پاجىئەلىك ھالدا قازا تاپقان. ئۇنىڭ جەسىتى ئاق مازار (مەشھۇر ئالىم، شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازارى ئالدىدىكى زاراتگاھلىق) غا دەپنە قىلىنغان.

ئالىمنىڭ «تەزكىرەئى ئەزىزان» ناملىق بۇ ئەسىرى ئەينى زاماندىكى قەشقەر ھۆكۈمرانلىرىدىن مىرزا ئوسمان بەگنىڭ ئانىسى رەھىمە ئاغىچىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن يېزىلغان. ئەسەردە مىلادى 15 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن 18 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىغىچە خوجىلارنىڭ شىنجاڭ رايونىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى: خوجا ھىدايەتۇللا (ئاپپاق خوجا)نىڭ جۇڭغار خانلىقى بىلەن بىرلىشىپ يۈرگۈزگەن زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقى، ئاپپاق خوجا ئەۋلادلىرى بىلەن خوجا ئىسھاق ۋەلى ئەۋلادلىرى ۋە جۇڭغار خانلىقى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن جەڭگە - جېدەل، پاجىئەلىك قىرغىنچىلىقلار قىسقىسى بىر قاتار تارىخىي ۋەقەلەر ئېنىق، تەپسىلىي بايان قىلىنغان. ۋەقەلىكلەرنىڭ سەلبىي تەرەپلىرى خېلى كەسكىن تەنقىد قىلىنىپ، ئاپتور تەرىپىدىن تەقرىزلەر بېرىلگەن. تەسەۋۋۇپقا مايىل بولغان بۇ ئەسەردە، شىنجاڭنىڭ

15 ـ ئەسىردىن 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە قەدەر بولغان ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشقا كېرەكلىك قىممەتلىك ماتېرىياللار بار. بۇ ئەسەرنىڭ تەقلىد كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلانماقتا.

«تەزكىرەئىي ئەزىزان» نى نەشرگە تەييارلاشتا، قولىمىزدىكى ئۈچ خىل نۇسخا (1. ھىجرىيە 1245 ـ مىلادى 1929 ـ يىلى موللا ئابدۇسەمەت ئاخۇن تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخا؛ 2. ھىجرىيە 1200 ـ مىلادى 1785 ـ 1786 ـ يىلى كۆچۈرۈلگەن نۇسخا؛ 3. ھىجرىيە 1252 ـ مىلادى 1836 ـ يىلى كۆچۈرۈلگەن نۇسخا) سېلىشتۇرۇپ چىقىلدى ۋە قولىيازمىلار ئىچىدە بىرقەدەر تولۇق بولغان موللا ئابدۇسەمەت ئاخۇن كۆچۈرگەن نۇسخا ئاساس قىلىندى.

ئەسەر ئەسلىگە سادىق بولۇش پرىنسىپى، «قەدىمكى ئەسەرلەرگە ترانسكرىپسىيە بېرىش قائىدىسى» بويىچە نەشرگە تەييارلاندى. ئەسەردە ئۇچرىغان ئەرەبچە، پارسچە جۈملە، بۆلەكلەرگە بەت ئاستىدا ئىزاھات (تەرجىمىسى)، بەزى سۆزلەرگە بولسا ئاخىرىدا سۆزلۈك بېرىلدى.

بىلىمىمىزنىڭ چەكلىكلىكى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلى بۇ ئەمگىكىمىزدە، بەزى نۇقسانلار بولۇشى مۇمكىن، ھۆرمەتلىك كىتابخانلارنىڭ تەنقىدىنى سەمىمىي قارشى ئالىمىز.

قۇتبۇلئەقتاب ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ سىلسىلەئى مەئىنىۋىلىرى

(تەڭرى ئۇنىڭ باتىنىنى پاك قىلغاي)

ھەزرەتى مۇھەممەدۇر رەسۇلۇللا ئەلەيھىسسەلاۋات سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن ھەزرەتى ئەبۇ بەكر سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغە يېتىشتى. ھەزرەتى ئەبۇبەكر سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ھەزرەتى سەلمان فارسى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغە يەتتى. ھەزرەتى سەلمان فارسى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ھەزرەتى قاسىم ئەبۇ بەكرى سىددىق ئوغلىغە يەتتى، ئۇلاردىن ھەزرەتى ئىمام جەئفەرى سادىققە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى سۇلتان بايەزىد بەستامىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى شەيخ ئەبۇلھەسەن خەرەقانىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى ئەبۇلقاسىم كورگانىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى شەيخ ئەلى فارمەدىغە يەتتى، ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە يۇسۇف ھەمەدانىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە ئابدۇخالىق غىجدىۋانىغە يەتتى ... (؟) ئۇلاردىن خاجە مەھمۇد ئەنجىر فەغنەبىۋىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە ئەلى رامەتىنغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد بابا سەممىسىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى سەييىد ئەمىر كۇلال قەددەسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە باھائىددىن نەقشەبەند قەددە-

سە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مەۋلانا يەئقۇب چەرخىغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە ئەھرار قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد قازى قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مەۋلانا لۇتفۇللا چۇستىغە يەتتى. ئۇلاردىن قۇتبۇلئەقتاب، مۇرشىدۇلئەۋلىيا ۋە لىئىستىھقاق يەئنى ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى (تەگرى ئۇنىڭ باتىنىنى پاك قىلغاي)غە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم پادىشاھ قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مەخدۇمزادە خاجە ئۇبەيدۇللاھ خاجەم پادىشاھ قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى. ئۇلاردىن ھەزرەتى مۇرشىدىمىز (پىرىمىز) مەۋلانامىز شەھىدى ئەئلا خاجەئى جەھان، مەرھەمى جانى دەرد مەندان غازى ھەزرەتى خاجە يەئقۇب خاجەم پادىشاھ قەددىسە سىررەھۇغە يەتتى.

شەجەرەئى جەۋھەرىيە بۇتۇرۇر: ئەۋۋەل ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستەفا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم، ئۇلاردىن بىھەزرەتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ، ئۇلاردىن بىھەزرەتى ئىمام ھەسەن، ھەزرەتى ئىمام زەينۇل ئابىدىن، ھەزرەتى ئىمام مۇھەممەد باقىر، ھەزرەتى ئىمام جەئفەر سادىق، ھەزرەتى ئىمام موسا كازىم، ھەزرەتى ئىمام ئەلى موسا رىزا، ھەزرەتى ئىمام مۇھەممەد تەقى، ھەزرەتى ئىمام مۇھەممەد نەقى، ھەزرەتى ئىمام ھەسەن ئەسكەرى، ھەزرەتى سەييىد تالىب، ھەزرەتى سەييىد ئەبدۇللا، ھەزرەتى مىر ئەبدۇللا، ھەزرەتى سەييىد ئەھمەد، ھەزرەتى شاھ ھەسەن، ھەزرەتى شاھ ھۇسەينى، ھەزرەتى خاجە مىر جالالىددىن، ھەزرەتى خاجە مىر جامالىددىن، ھەزرەتى سەييىد بۇرھانىددىن قىلىچ، ھەزرەتى سەييىد بۇرھانىددىن خال، ھەزرەتى سەييىد جالالىددىن، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم.

ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمدىن ئون ئۈچ ئوغۇل: ئەۋۋەل خاجە مۇھەممەد ئىمىن خاجەم، ئىككىنچى خاجە دوست خاجەم، ئۈچىنچى باھائىددىن خاجەم، تۆتىنچى ئافتاب بەرراق ۋە يىگانە دەۋران بىلئىتىفاق ھەزرەتى قۇتبۇلئەقتاب ھەزرەتى خاجە ئىسھاق ۋە ئەلەيھىر رەھمە ۋەررىزۋان، بەشىنچى خاجە ئابدۇلخالىق خاجەم، ئالتىنچى سىددىق خاجەم، يەتتىنچى خاجە ھەسەن خاجام، سەككىزىنچى ... خاجەم (؟)، توققۇزىنچى مۇھەممەد ئەلى خاجەم، ئونىنچىلىرى شەيخزادە خاجەم، ئون بىرىنچى مۇھەممەد خاجەم، ئون ئىككىنچى سۇلتان

ئىبراھىم خاجەم، ئون ئۈچىنچى خاجە ئەبدۇللا خاجەم.

ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى قەددە سەللاھو سىررەھولئەزىزدىن ئۈچ ئوغۇل: ئەۋۋەل خاجە قۇتبىددىن خاجەم، ئىككىنچى خاجە شەھباز خاجەم. پادشاھ كىچىكلەردە ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە رىھلەت قىلىبدۇرلار. ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم — مۇلەققەب خاجە شادى خاجەم.

ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەمدىن ئىككى ئوغۇل: ھەزرەتى ئۇبەيدۇللا خاجەم، خاجە ئەبدۇللا خاجەم پادشاھ ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللا خاجەم پادشاھ كىچىكلەردە ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە رىھلەت قىلىبدۇرلەر.

ھەزرەتى خاجە ئەبدۇللا خاجەمدىن ئۈچ ئوغۇل: ئەۋۋەل ھەزرەتى خاجە شۇ ئەيىب خاجەم، ئىككىنچى خاجە دانىيال خاجەم پادشاھ، ئۈچىنچى ھەزرەتى خاجە داۋۇد خاجەم پادشاھ، خاجە شۇ ئەيىب خاجەمنى ئىلگەرى رافىزە دەۋانەلەر شەھىد قىلغان.

ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادشاھلىقىدىن بەش ئوغۇل: ئەۋۋەل ھەزرەتى خاجە يەئقۇب خاجەم، — مۇلەققەب خاجە جاھان خاجەم پادشاھ، ئىككىنچى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم، ئۈچىنچى ھەزرەتى ئەييۇب خاجەم، تۆتىنچى ھەزرەتى خاجە نىزامىددىن خاجەم — مۇلەققەب ھەزرەتى خامۇش خاجەم پادشاھ. بەشىنچى ئۇبەيدۇللا خاجەم. ھەزرەتى ئەييۇب خاجەم پادشاھ كىچىكلەردە ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە ئىنتىقال قىلىبدۇرلار.

ھەزرەتى يەئقۇب خاجەمدىن ئىككى ئوغۇل، مۇبارەك ئىسىملارى: ئەۋۋەل ھەزرەتى خاجە سىددىق خاجەم پادشاھ، ئىككىنچى ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد خاجەم پادشاھ.

ھەزرەتی یۈسۈف خاجەم پادىشاھدىن تۆت ئوغۇل، مۇبارەك ئىسىملاری: ئەۋۋەل ھەزرەتی خاجە ئەبدۇللا خاجەم پادىشاھ، ئىككىنچی ھەزرەتی خاجە مۆئمىن خاجەم پادىشاھ، ئۈچىنچی خاجە بۇرھانىددىن خاجەم پادىشاھ، تۆرتىنچی ھەزرەتی خاجە قۇتبىددىن خاجەم پادىشاھ.

ھەزرەتی خاجە نىزامىددىن خاجەم پادىشاھنىڭ فەرزەندلەری یوق ئېردی.

ھەزرەتی خاجە ئەبدۇللا خاجەم پادىشاھدىن تۆرت ئوغۇل: ئەۋۋەل ھەزرەتی خاجە شەمسىددىن خاجەم پادىشاھ، ئىككىنچی ھەزرەتی خاجە یەھیا خاجەم پادىشاھ، ئۈچىنچی خاجە ئەھمەد خاجەم پادىشاھ، تۆرتىنچی خاجە ئابىد خاجەم پادىشاھ.

ھەزرەتی خاجە شەمسىددىن خاجەم پادىشاھدىن بىر ئوغۇل. مۇبارەك ئىسىم شەرىفلەری ھەزرەتی خاجە جالالىددىن خاجەم پادىشاھ.

ھەزرەتی خاجە دانىیال خاجەم پادىشاھنىڭ ئەزىزە فەرزەندلەری: ئۇلۇغ ئەزىزىم پادىشاھ، كىچىك ئەزىزىم پادىشاھ.

ھەزرەتی خاجە جاھان خاجەم پادىشاھنىڭ ئاجىز فەرزەندلەری ئون تۆرت: ئەۋۋەل ئایىشە بىگىم، فاتىمە بىگىم، رابىئە بىگىم، گۈلسۈم بىگىم، رۇسما بىگىم، شاھزادە بىگىم، خەدىچە بىگىم، خۇشی بىگىم، ئایشە بىگىم، زۇبەیدە بىگىم، زوھرا بىگىم، مۇفىدە بىگىم، قارغە باش بىگىم، سەیدىما بىگىم.

ھەزرەتی یۈسۈف خاجەم پادىشاھنىڭ ئەزىزە پەرزەندلەری: رۇقىیە بىگىم، ئایسە بىگىم، ئەركە بىگىم.

ھەزرەتی خاجە ئۇبەیدۇللا خاجەم پادىشاھلىق ئەھلىیەلىری خانىم پادىشاھ، ئەزىزە فەرزەندلەری ئەزىزىم پادىشاھ.

ھەر مۇرىد مۇخلىس بۇ ئەزىزلەرغە دۇئا تەكبىر قىلسەلار، بۇ ئەزىزلەرنىڭ چوڭ - كىچىك ھەرنە بارلەرىنى ۋە ئەزىزىم ۋە خانىملەرنى دۇئادا ياد قىلماق كېرەك. ئۇلارنىڭ تەربىيەتلەرىدىن ئەلۋەتتە بۇ ئالەم، ئۇ ئالەمدە مۇرادىغا يېتەرلەر. ئىنشا ئەللاھۇ تەئالا بىھۇرمەتى «تاھا» ۋە «ياسىن»

بىسمىللاھىرراھمانىرراھىم

جەۋاھىر ھەمد ۋە سەنائى بى قىياس ۋە گەۋھەرى
ستايىش ۋە سىپاس ھەزرەتى پادىشاھى مۇتلەق ۋە مەئبۇد
بەرھەق دەرگاھى ئالىي جەناب ئاسارىسىنىڭ نىسارىدۇركى
ئەنۋائى فەيۇزات ئىلاھى ۋە ئەۋسافى تەجەللىيات نامۇتەنا-
ھى نۇرلارى بىرلە ئاشىق ۋە سادىق بىنەۋا ۋە تالىبى مۇ-
ھىببى بى سەرۇپالارىنىڭ كۆڭلى ھەرەمخانەسىنى روشەن
ۋە مۇنەۋۋەر ئەيلەدى ۋە يۈز مىڭ شۇكر سەنا بەلكى ئەدەد-
سىز ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئەلانىڭ ئەسھابى ھىدايەت
ۋە ئەربابى رىۋايەتىنىڭ زۇلۇمات زەلالەتىدىن ۋە شۇبھاتى
جاھالەت بىرۇتبەسىدىن خالاس ئەيلەب، سىنەئى خەزىنەلە-
رىنى ئىمان ۋە ئىسلام زىياسى بىرلە موھەللا ۋە موزەييەن
«ئەفەمەن شەرەھەللاھۇ سەدرەھۇ لىلئىسلامى فەھۇۋە ئەلا نۇرىم
مىر رەببىھى»① ھۆكمىكى، ئۇلماۇ ۋە فۇزەلا تائىفەلەرىگە
دەرەجات ئەلىيە ۋە مۇقامات سىنە ئەتا ئەيلەب، سائىرونىنا-
سىدىن بەلكى جەمى مەخلۇقاتىدىن تەرجىھ ۋە مومتاز ئەيلەدى.
«ۋە قالەللەزىنە ئۇتۇلئىلمە»② دەرەجات كەرىمىكى ئارىفى
ھەق شۇناسى ۋە كاشىفى ئەسرار بى قىياسلارنى ئەزىمۇ
شىشەئىن ۋە رەفىئول قەدر ئەيلەب مەقام ئەلادا جاي بىرىپ

---

① «ئاللا كۆكسىنى ئىسلام ئۈچۈن كەڭ قىلغان، پەرۋەردىگارىنىڭ نۇرى ئۈستىدە بولغان ئادەم (دىلى كور ئادەم بىلەن) ئوخشاشمۇ؟»
قۇرئان كەرىم، سۈرە زۇمەر، 22 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

② «ئىلمى بار، ئىمانى بار ئادەملەر ئەيتتى.»
قۇرئان كەرىم، سۈرە رۇم، 56 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

«ۋەلەقەد كەررەمنا بەنى ئادەمە»① مەنسۇر نامەسنى باش
لارىدا تاج ئىززەت قىلدى. پادىشاھى بەنى ئادەم ئەدەمى
ئەقىللەرىنىڭ تېز پەھىملەرى ۋە روبئى مەسكون ئالەمىنىڭ
سۇككانلارىنىڭ مونفەكلەرىنىڭ سەبوكسارى ۋە ھەممەلەرى
ئىنىڭ ئەسرارى جەبەرۇتىنىڭ تەنگ نايى ھەسرەتىدە ئەجىز
ۋە قۇسۇرى تۇفراغىغە يۈز سۇرتۇپ «كەللەتۇل ئەلسەنە
تۇ ئەن تەفسىرى سۇپىتىكە»② ئان ھەزرەت «ئەلقەۋلۇ ئەن
كۇنھى مەئرىفەتىكە»③ ئىلمىكى، ئىنىڭ ئىلمى قەدىمىنىڭ
مەئمۇن سىبتى سەر ھەددىغە ئەقلى كۇللى قەدەم قويماغىدىن
تەنگ بىماجالدۇر. قەدىمىكى ئۇنىڭ قۇدرەت ئەزەلىيىنىڭ
ئىبتىداسىغە دەم ئۇرماغىدىن نەفس ناتىقەئى ئىنسانى زەبانى
كۇنكۇلالى، قۇدرەتىكى ھىكمەت كامىلەسى بىرلە توققۇز فە-
لەكنى رەۋاق زەبەرجەددىن بىرى بىرىگە موتەبىبەق ۋە ستونسىز مۇ-
ئەللەق گەردىشگە كىرگۈزمەك ئۇنىڭ قۇدرەت بالىغەسىدۇر.

سانىئىكى تۆرت ئەناسىر زىددى مۇختەلىفەنى بىر بىرى-
گە مۇۋافىق ئەيلەب تەركىب سۇرەت ئەسلى ئىنسانىنى ياسا-
ماق ئۇنىڭ قۇدرەت مەشامىلەسىدۇر. «لەقەد خەلەقنەل ئىنسا-
نە فى ئەھسەنى تەقۋىم»④ قايسى بىر سۇنئىن بەيان ئەي-
لەيكى قايسى قۇدرەتىن، قايىل ئولغۇم ئەجزىغە ناچار قىل-
غۇم ئىختىسار. «ئەلئەجزو ئەن دەرە كىلئىدراكى»⑤ ۋە

---

① «شەك - شۈبھىسىزكى بىز ئادەم باللىرىنى ھۆرمەتلىك قىلدۇق.»
قۇرئان كەرىم، سۈرە بەنى ئىسرا، 70 - ئايەتنىڭ بە قىسمى.

② «سۆز پەيتلىرىنى ئېيتىشقا تىل لال بولۇپ قالىدۇ»

③ «مەئرىپىتىڭنى — سېنى تونۇشنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈشتىن»

④ «بىز ئىنسانىنى شەك - شۈبھىسىز ئەڭ چىرايلىق شەكىلدە ياراتتۇق»
قۇرئان كەرىم، سۈرەتىن، 4 - ئايەت.

⑤ «تونۇق ئويلاشقا ئاجىزلىق قىلىمەن»

چەندان تۆھفەئى تەھىييات ۋە ساناقسىز سەلەۋات زاكىيات
ھەزرەتى سەييىدى كائىنات ۋە خۇلاسە شەفىئى
مەۋجۇدات، يەنى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەل-
لاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مىنەسسەلەۋاتى ئەفزەلۇھا ۋە مىنەت-
تەھىياتى ئەكمەلۇھا رەۋزەئى مۇقەددەسلەرى نىيازى
ۋە تۇربەتى مۇئەتتەرلەرى نىسارىدۇركى،
ئافتابى نەبۇۋۋەتلەرى لەمئى رەخشان ئىماندىن زۇلمەت زە-
لالەتنى نۇر ھىدايەت بىرلە مەھۋە ناچىز ئەيلەدى ۋە ماھى
تاب ۋىلايەتلەرى ئەشئەئى پەرتەۋى تەربىيەتلەرى بىرلە بە-
زى خاس ئەھلى باتىنلەرنى بىۋاسىتە مۇتابىئەت ۋە ۋەرا-
سەت ئۆز دەرەجەسى ۋە مەقامىدىن خەت ۋە ئاقىردىن بەخش
ئەيلەب، مەھرەم سەرايى زاتى بىچۇنغە مۇشەررەف قىلدى.
ئەنبىيا فىرقەسىغە پىشىۋا ۋە ئەسفىيا زۇمرەسىغە مۇقتەدا دې-
مەكنىڭ بىرۇ بارى ئاخىرىنىش دەفتەرلەرىغە سەرنامەئى
تۇغرايى نەبۇۋەت نۇسخەلەرىغە شەرافەتلىك فىھرىستى ۋە
مۆتبەر نامەغە بىلمەكنىڭ جايى بار. «كونت كەنزەن نەبىي-
يەن ۋە ئادەمۇ بەينەلمائى ۋەتتىنى» ① بۇ مەننىڭ سىد-
قىغە دەلىل شاھىددۇر. «ئەنە سەييىدى ۋەلەدى بەنى ئادەم» ②
ئۇنىڭ فەزلى كەمالىغە جادۇر. «لەۋلاكە لەما خەلەقتۇل
ئەفلاك» ③ ئۇنىڭ ئىللەتى غايەلىكىگە نەسسى قاتىئ «ۋەما ئەر-
سەلناكە ئىللا رەھمەتەن لىلئالەمىن» ④ ۋۇجۇدى شەرىف پۇر

① «مەن ئەزەلدىن پەيغەمبەر ئىدىم، ھالبۇكى، ھەزرىتى ئادەم سۇ بىلەن لاي-
نىڭ ئارىسىدا ئىدى.»

② «مەن ئادەم ئەۋلادىنىڭ خوجىسىدۇرمەن.»

③ «ئى مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم، ئەگەر سىنى دېمىسەم پەلەك-
لەرنى ياراتمىغان بولاتتىم.»

④ «ئى مۇھەممەت سىنى بىز پۈتۈن جاھان ئەھلى ئۈچۈن پەقەت رەھمەت
قىلىپلا ئەۋەتتۇق.»

قۇرئانى كەرىم، سۈرە ئەنبىيا 107 - ئايەت.

ۋۇجۇدي رەھمەتنىڭ ئەۋمى شۇمۇلغە مۇنەببەت ۋە مۇججەتى ساتىڭ.

مۇناجات

گۇنەھ ئالۇدە قۇلمەن، قىل شافائەت يا رەسۇلەللاھ.
غېرىبى بىناۋا قۇلمەن قىل شافائەت يا رەسۇلەللاھ.
خىجالەتتىن سالىب باش قويغە غەرق گۇنەھلەرغە،
كەرەم كۆرگۈز قىلىبان رەھىم شەفقەت يا رەسۇلەللاھ.

ۋە سەد ھەزار تۆھپەئى تەھىييات ۋە بەرەكات ئەۋلادى مۇكەررەم ۋە ئەزۋاجى مۇئەززەم نىسارى ۋە ئەسھابى مۇھتەشەم ۋە ئەتباتى مەھرەملەرى ۋەسىلەلەرى بىرلە بولغايكىم ئۇلارنىڭ ھەر بىرلارى سىتارە ئەۋج سەرۋەرى ۋە سەييارە بۇرج مىھتەرىدۇرلەركى، «ئەسھابى كەنۇجۇمى، بىئەييىھۇم ئىقتەدەيتۇم ئىھتەدەيتۇم» ① بۇلارنىڭ شەئنىلەرىدە ۋارىددۇرلار.
بەس سەئادەتمەند ئول كىشىدۇركى، ئۇلارنىڭ رويلەرىنى ئىختىيار قىلىپ ئۆزىنى زەلالەت ۋە خىجالەت ئەقۇبەتىدىن نىجات قىلىپ داخىلى فىرقەئى نىجات بولۇبتۇر. بەدبەخت ۋە شەقاۋەتمەند ئول كىشىدۇركىم، ئەسھابى ئان سەرۋەرگەر مۇخالىفەت ۋەرزىش قىلىپ ئېتىقادى كەج بىرلە تەغەييۇز ۋە تەقسىر قىلىبدۇر، دۇنيا ۋە ئاخىرەت رەسۋالىغىغە گىرىفتار بولۇبدۇرلار. «نەئۇزۇبىللاھى مىن زالىكە»②

① «مېنىڭ ساھابىلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشايدۇ، ئۇلارنىڭ قايسىغا ئەگەشسەڭلار، يول تاپقىنىڭلار شۇ»
② «مۇشۇنداق ئەھۋاللاردىن ئاللاتائالانىڭ ساقلىشىنى تىلەيمەن»

ئەمما بەئىد: جاھان ئاقىل فازىللارىنىڭ
تەبىئى سەلىم بەيىزا نەزەرىگە، دەۋران ئالىم فازىللارىنىڭ
زېھنى مۇستەقىملەرىگە بۇ فەقىرلەر ئەفقىرى ۋە ھەقىرلەر
ئەھقىرى، يەنى مۇھەممەد سادىق كاشغەرى ئەرز يەتكۈزەـ
دۇركى، ھەزرەتى ئەمىرۇل ئۇمەرا، ئالىي ھەسەب ۋە ئالىي
نەسەب ئەزىزۇلقەدر ۋە كىرامىل ۋۇجۇد نىزامىد دەۋلەت ۋە
رىفئەت كاشغەر تەختى مەسنەدىدە ھاكىم مۇتلەقىل ئىنان،
ئەنى مىرزا ئوسمان بەگلىك خەللە دەللاھۇ تەئالا سەلتەنەھۇ
دەۋلەت ئافىتابى سەئادەت ۋە ئەۋج سەئادەت ۋە بۇرجى شەـ
رافەت، سەلتەنەت سىپەھرىنىڭ خۇرشىدى رەخشەندەسى
ئەمىر نافىزول ھۆكم شەھرى ياركەند ھاكىم مۇتلەقىل ئىنان،
ئالىي نەرەند ئۆلما دوست ۋە فۇزەلا جۇست ئەئىنى مەرھۇم
مىرزاھىدى بەگنىڭ «نەۋۋە رەللاھۇ مەرقەدەھۇ»نىڭ فەرـ
زەندلەرى كاشغەر تەختىدە بەرقارار ئەردىلەر. بۇ ئەمىر
ئەدل ئىنسافدا بەركامال. بۇ ۋىلايەت ئانداغ ئاباد بولدىكىم
زالىم فاسىقلار، بەدكىردارلار ھېچ يەردە ئارام تۇتالماي
ئالەم ئەدەمدە ئەنقا بىرلە ھەم ئاشىيان بولدى. ئالىم فازىلـ
لار ئىلمى ـ فەزلىلەرىگە تەرەققى بېرىپ شەرىئەتى نەبەۋى
بىرلە، ئىسلام مۇستەفەۋى رەۋاجى بىرلە ئارايىش جاھان
ئەيلەدى. رىئايە ۋە فۇقرالار ئەرز دادلارىنى ئەرزلىبەرىدىن
يوقارى تاپقاچ بۇ ئەمىرنىڭ بارەلەرىدا دۇئايى خەير قىلدىـ
لار. رەئىيەلەر مالىنى جەبرى بىرلە ئالادۇرغان نائىنسافلارغا
گوشمال بېرىپ، ئالىم دانالارنى جاھىل نادانلاردىن تەرجىھ
يەنى فەرق قويۇپ، نەچچە قەرنىلەردىن بىرى قالغان ناـ
ھەقلەرنى ساھىب ھەقلەرنىڭ قوللارىغە تاپشۇرۇپ ھۆكمى
شەرئىدىن تاشقارى زەررە قەدەم يۆتكەمەدى.

ئىشتىمەك كېرەككىم، بۇ ئەمىر ئادىل شۇئارنىڭ ۋالىدە-
ئى مېھرىبانى بار ئىدىكى، ۋەفا گۇلىستان باغىنىڭ سىرابى،
ۋە شەفقەت مەرھەمەت باغىنىڭ سەدرىنەشىنى مەريەم سۇفەت،
ئايىسە ھىممەت، زۇلەيخا مەنزىلەت ئەنى رەھىمە ئاغاچەكى
ئەفىفەئى زەمان ۋە سالىھە دەۋران ئەردىلار.
ئەلقىسسە، بۇلارنىڭ ئابا ۋە ئەجدادلارى سۇلتانۇل مۇ-
ھەققەقىن ۋە بۇرھانۇل مۇۋەھھىدىن ساھىبى كەرامات ۋەل-
ئىستىھقاق يەنى ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئەلەي-
ھىر - رەھىمە ۋەر رىزۋانغە، ئۇلارنىڭ ئەھلى ئەۋلادلەرىغە
ئىنابەت ۋە ئىخلاس قىلىب كەلگەن ئىكەنلەر. ئەمما بۇلار
ئەۋۋەلقى زامان شەباپلىق ھالەتلەرىدە غەۋسىل مۇھەققەقىن
قۇتبۇل ئارىفىن ۋارىسۇل ئەنبىيا ۋەلمەرسەلىن، يەنى ھەزرە-
تى خاجە جاھان خاجەم ئەلەيھى رەھمەۋەر رىزۋان سەيادەت
ئىقلىمىنىڭ شاھى رەئىيەت پەرۋەر، ئەسالەت شەھرىستانىنىڭ
سۇلتان ساھىب كىشۋەرى، فەھىم دانىش بابىدە كامىل بى-
نەزىر ۋە ئەقىل دانىش بارىسىدا خۇرشىد زەمىر ئەئنى ھەز-
رەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ باشلىغ ئەزىزلەر ئۆتۈبدۇرلار.
ئەكسەر ئەۋقات بۇ ئەزىزلەرغە كەلگەن ھالات ئەجىبە ۋە
مۇشكىلات غەرىبەلەرنى ھېكايە قىلىشىپ، سەرگۇزەشتە ئەھ-
ۋاللارىن بايان ئەيلەشىب، ئۇلار ئىلتىفات رەھم شەپقەتلەرى-
دىن ئۇمىدۋار بولۇشۇپ بۇ ئەزىزلەر ئەرۋا شەرىفلەرىغە دۇ-
ئاي خەير ۋە تىلاۋەتى قۇرئان قىلدۇرۇر ئەردىلەر. ھەر بارە
ئېيتۇر ئەردىكى: «كاشكى كىمەرسە ھىممەت قىلغايكى، بۇ
ئەزىزلەرنىڭ ئەھۋال ئەۋسافلارىنى بەيان ئەيلەگەي، ئۇلارغا
كەلگەن ئەزىم ۋاقىئاتلارنى كىتابەت تەزكىرە قىلغاي ئەردى» -دەپ
زىكرى قىلۇر ئەردى. بۇ كەمىنەئى ھېقىرغە ھەم بى ئەندا-

زە ئىلتىپاتلەر قىلىپ، نەۋازىشلەر كۆرگۈزۈر ئەردىلەر. مې-
نىڭ خاتىرىمدە ھەر بارە كېچەر ئەردى: «بىر خىزمەت
قىلغاي ئەردىكىم، بۇ ئىلتىپاتلارنىڭ مىڭدە بىرىنىڭ تەداركى
بولغاي» دەر ئەردىم. ئەمما مۇيەسسەر بولماس ئەردى. بى-
يەكبار بۇ بەندە كەمىنەگە ئاغاز ئەيلەپ خىتاب قىلىپ
ئەيدىلەركى: «بۇ ئىشنىڭ ئەھدەسىدىن سىز چىقساڭىز، بۇ
ۋاقىئاتنى تەزكىرە قىلساڭىز، جاھان سەھىنەسىدە تا قىيامەت-
كىچە يادىگار قالغاي، بۇ ئەزىزلەرغە كېيىنكىلەر دۇئا قىل-
غايلار. تەنبىھ ھەم بولغايكى، بۇ دۇنيايى فانى بىۋاپا
ئىكەن. ئەۋلادى پەيغەمبەرگە بۇ تەرىقەلىق جەفالار
يەتكۈزگەن ۋە ھەم سىزدىن بىر نىشانە قالغاي، تا ئىنقىتائى
زەمان دۇئادا شېرىك بولغايسىز» دەپ ئىلتىماس ھۆكم ئەي-
لەدى. بۇ بەندەئى كەمىنە ئۆز ۋۇجۇدىغا قاراپ بۇ ئەمرى
ئەزىمنى قىلۇرغە لايىق قابىلىيەت ۋە ئىستىئداد كۆرمەي،
ھۆكمىنى تېخى تەخەللۇف قىلالماي ناچار ئىستىخارە قىلىپ
ئىما ۋە ئىشارەتلەر تاپىپ ئەرۋاھى ھەزرەتلەردىن ئىستىمداد
ۋە ئىستىئانەت تىلەپ قەدەم قويۇلدى. بۇ تەزكىرە ئەزىزلان
ئىشرە ھەر سەھۇ خاتايىكى ۋاقىئ بولسا فەھم بىرلە تەربىيەت
كەلامدا يا كىتابەتتە يا نەقلى رىۋايەتدە قەلەمتەراشى ئەف-
ۋنى كەرەم ئىلكىگە ئالىپ، سۇرەتى خەتانى مەھۇ تەراشى
ئەيلەپ، قەۋلى ساۋابنى ئىسبات ئەيلەپ، بۇ فەقىر كەم ما-
يەنى دۇئالاردا ياد ئەيلەسەلەر ئىندەللا زايە كەتمەگەي.

ئەمما بەئد مەخفى قالماغايكىم: ھەزرەتى مەخدۇم ئەئ-
زەم قەددەسە سىررەھۇ ھەر يەردە بەرومەند ۋە سۇخەندە بۇ
تەرىقە شەرىف ئاھى تارتسا مۇھەببەتى ئىلاھى بىرلە ئەلۋەت-
تە بىر نەچچە ۋاست بىرلە ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەد-

دىنىسە سىزرەھۇ سىلسىلەلەرىدىن باراڭ رەھمەتنى بىھىساب،
ھەممە يەرلەرنى سىراب قىلىب خانى نىئمەتنى ھەممىگە تا-
تۇزغان ئەردىلەر.

ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەددەسە سىر رەھۇ ئەيتا-
دۇرلاركى: «ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئالانىڭ بۇ زەئىپ-
نىڭ ھەققىدە ئىنايەت ئىلتىفاتى ئانداغ زاھىر بولادۇركى،
ھەر روز، ھەر سائەت ئۈزۈمدە تەرەققىي ۋە رۇشدى ئەزىم
تاپۇر ئەردىم. ھېچ كىشىدە تاقەت بولماس ئەردىكى مېنىڭ
بىرلە بارابەرلىك قىلغاي. ئوشول سائەت مەشھۇر بولۇر
ئەردى. ئەۋۋەل ئىنايەت ئىلتىفات بۇ كىم فەقىرنى پەدەر
بۇزۇرۇكۋارىم دېھقانچىلىقنىڭ كارىغە قويۇب ئەردى. بىر كې-
چە ئۆيلارغا ئەلەف بەرمەك ئۈچۈن سامانلىقغا كىرىب، ئۇيقۇ
غەلىبە قىلىب ئۇيقۇلابدۇرمەن، سائەتىدىن كېيىن بىدار بول-
دۇمكى، خاتىرىمگە كەچتىكى، ھۇنۇز كىچىك ياشلىق تۇرۇب
دېھقانچىلىققا مەشغۇل بولسام ئاخىرى ئامى قالغۇمدۇر، دەب
بىسيار غەمناك بولدۇم. ئارزۇ بولدى، كاشكى مۇسھەق بول-
غاي مەكتەبكە بارىب نەماز ئەھكامىنى بىلگۈنچە ئوقۇسام
دەب، بۇ ئەندىشەدە قوپۇپ بىلىمنى باغلادىم. كۆردۈمكى
مۇسھەف تۇرۇبتۇر. خاتىرەمغە كەچتىكىم: ھەمسايەلەرىمنىڭ
بەچچەلەرىنىڭ قۇرئانىدۇر. مۇندا فەرامۇش بولۇب قالىبتۇر،
دەب، قويىنۇمغا سالدىم ۋە ئۆيلارنى ئالىب بارىب قوش ھەي-
دەدىم. ئاندىن ئەيدىمكى: بۇ كەلامۇللانى مەكتەب خانەگە
ئالىب باراي، شايەدكى ئىگەسى چىققايلەر. بارىب ھەممەلەرگە
كۆرسەتتىم، ھەممەلەر ئەيدىلەر: بۇ مەكتەبدە بۇ نەۋئى كە-
لامۇللا يوق، بەلكى بۇ دىيارلەردە ھەم يوق، دېدى. مە-
لۇم بولدىكى، ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئالانىڭ ئىنايىتى ئىكەن،

ئاندىن كېيىن قۇرئان ئوقۇماققە مەشغۇل بولدۇم. ئەنسەدەك زەمانىدا ھەممە بەچچەلەردىن سەبەقىم ئۆتتى، كەلامۇللانى فاتىخىنە ھىفزى قىلدىم. ئاندىن كېيىن ئىلىم سەرف، نەھۋىگە قەدەم قويدۇم. ئانداغ كەيفىيەت ھاسىل بولدىكى، ھەممە پىشقەدەملەر دەرسىنى مۇنازىرە قىلىشتىم. مىر سەئىد ئەلى ئاتلىق بىر بۇزرۇگلەردىن بىسۇزەتى مولla بىر شەيخ مەزار بار ئەردى. جەمئى بىرلە ئۇلارنىڭ مۇلازىمەتلەرىدە دەرس ئوقۇدۇق. خىزمەت شايەستە بەجا كەلتۈردۈم ۋە مېنىڭ ھەققىمدە بىسيار ئىنايەتلەر كۆرگۈزدى، دۇئايى خەير قىلدىلەر. ھەر بارە ئېيتۇر ئەردى: ئەنسەدەك فۇرسەتتە ئالەم سېنىڭ بەركاتىڭدىن مۇنەۋۋەر بولۇرە نىدىن ھەزرەتى سەئىد مېنى پالىزگەرلىكتە ئەمىر قىلدىلەر. يول ئۈزرە قاغۇن تېرىدىم، قاغۇن پىشتى. ئىككى قاغۇن ۋە يەنە ئىككى قاغۇن كاسە شەربەتى يول ئۈزرە قويۇشنى ئادەت قىلدىم. ھەر كىشى ئۆتسە ئېيتۇر ئەردىمكى: بۇ ئىككى قاغۇننىڭ كاسەسىنى يېڭ، بۇ ئىككى قاغۇننى ئۆيگە ئالىب بارىڭ. ھەر ھەفتەدە ئەمىر سەئىد ئەلى تالىبىلئىلىملار بىرلە تەشرىف قىلۇر ئەردىلەر. ياخشى قاغۇنلار كەلتۈرۈر ئەردىم. ھەزرەتى سەئىد دۇئالار قىلۇر ئەردىلەر: ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئالا بۇ جەۋان سەئادەتمەندنى ئېنىڭ ئۈچۈن خەلق قىلىبدۇركى پۈشتى كەمىرىدىن زاتى شىرىفلەر ۋۇجۇدغە كېلۇر.

ئەلقىسسە، ئەجز بىچارەلىك بىر ۋەجھ كەمال ئەردى. ناگاھ بىر كېچە جەزبە يەتتى. مېنى بىسەرۇ سامان قىلدى.

بەيت

كۆرسەتىب يۈزۈڭنى ئى بىسەرۇ سامان قىلدىڭ،
ئافىرىنلەرىكى ئەجەب كار نەمايان قىلدىڭ.

ئاندىن كېيىن مەندە ئىز تىراب، تەشۋىش زاھىر بولدى. بىتاقەت ۋە بىئارام بولدۇم ۋە كېچەلەردە مەزار مۇتەبەررىكلەرگە بارىب سەرنىياز ئاستانەلەرگە سۈرەر ئەردىم ۋە گىريە زارى قىلۇر ئەردىم. بۇ دەردگە ھېچ دەرمان تاپماس ئەردىم. ھەر كىشى كۆرسە جۇنۇنغە نىسبەت بېرۇر ئەردى. ھەزرەت سەييىدكە ئەرز قىلدىم: مۇنداغ دەردى سوز باتىنىمدا زاھىر بولدى، ئىلاجى نەدۇر؟ ئۇلار ئەيدى: ئىلاجى سەبردۇر.

نەزم

سەبر قىل ئەسسەبرۇ مىفتاھۇل پەرەھ،
سەبرى ئىلە مەقسەتكە يەتكۈلۈك بى جەرەھ.

ئەمما مېنى دەرد تەلەب ئانداغ بىتاقەت قىلدىلەركى، ۋالە ۋە ئاشوفتە ھەر جانىبغە يۈگۈرۈر ئەردىم. بىناگاھ ئىشىتتىمكى: فەلان جايغە بىر ئەزىز كېلىبتۇر بىر مۇجەررەد ئىشتىمەك بىرلە مۇلازىمەتلەرىگە يۈگۈردۇم. دەردىمنى ئەرز قىلدىم. ئەيدىلەركى: بۇ دەردنى دەزدى تەلەب دەرلەر. بۇ دەردگە ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد قازىكى، ھەزرەتى ناسىرىددىن ئۇبەيدۇللاھ ئەھرارنىڭ خەلىفەئى مەقبۇللەرىدىندۇر، ئۇلار خىزمەتىدە دەۋا قىلغالى بولۇر. ھالا بۇ ۋاقىتدا كارخانە ئۇلارنىڭ قوللارىدا دۇر. ئەلھال تاشكەندگە تەشرىف قىلىبدۇرلەر. بۇ خەبەرنى ئىشىتىب ئول ئەزىزنىڭ مۇھەببەتى ۋە كەششەلەرى باتىنىمدە پەيدا بولدى. ئاندىن كاساندىن ئۇلار خىزمەتلەرىغە يۈزلەندىم. كەندىر دابانىغە

يەتكەن كېچەسى بىر ۋاقىئەدە كۆردۈمكى، بىر ئەزىز جامال رەڭگا رەڭ سۈرەتلەر بىلە هازىر بولىدىلەر. بىر ساز نەغمە ئاراستە مېنىڭ قولۇمغە بېرىدىلەر «چالغىل» دەب، مەن ياخشى چالدىم. ۋە بۇ توش مۇتالئەسى بىرلە ۋەقتىكى تاشكەندگە بارىب بىر قەلەندەرخانىغە تۈشتۈم، كىتابلەرىمنى ئاندا قويۇپ، روزە جۈمئە ئەردى، جۈمئە ئۆتەگەلى باردىم. نەزارە قىلدىم: بىناگاه ئول جامالكى ۋاقئەدە كۆرۈب ئەردىم، بىر مۇجەررەد كۆرمەك بىلە تانۇدۇم، پابۇسلەرىغە مۇشەررەف بولدۇم.

بەيت

كۆتەر باش سۈجۈد ئاستانە ياردىن ئەرشى،
كى هەركىم بولسا ئاشىق دەرگەهى دىلدار ياستانىمىش.

هەزرەتى ئىشان مادەرى مېهرىبان يەڭلىغ مەن بى سەرۇ سامانىنى كەنارەگە ئالىب بىسيار نەۋازىشلەر قىلدىلەر ۋە قولۇمنى تۇتۇب مەنزىللەرىگە ئىلتىتىلەر. سوردىلەركى: نە ئەرزىدىن كېلىپ ئىدىڭىز؟ ئەيدىمكى: دەرد دىلىمىغە پەيدا بولدى. دەۋاسىنى بىلمەيدۇرمەن. هەزرەتى ئىشان ئەيدىلەركى: سېنىڭ دەردىڭ ئىككى جاهانىڭ سەرمايەسىدۇر ۋە يەنە ئەيدىلەر: بىز مەردى مولادۇرمىز. بىر جامائەت بىزنىڭ ئالدىمىزدا تەهسىل ئىلىم قىلادۇر. كېرەككىم سىز هەم ئىلىم دەرس قىلغايسىز. مەن ئەيدىم: ياپىر بۇزرۇگۋارىم، ماڭا سەرمايە يوقكى دەرس ئوقۇغايمەن؟. هەزرەتى ئىشان ئەيدىلەر: هەرنەكى ئېيتۇرمەن، قوبۇل قىلماغلىق

ئەئىلادۇر. مەن ئەيدىمكى: قوبۇل قىلدىم. ھەزرىتى ئىشان
ئەيدىلەركى: ئىشان ئۇبەيدۇللا ئەھرارنىڭ رىسالەئىي پەدەر
بۇزۇرۇكۋارىنى ئوقۇغايسىز، مەن رىسالە ئوقۇماققا مەشغۇل
بولدۇم. ئۈچ دەرسكى ئوقۇپ ئەردىم، فىتنۇرئەزىم ئۆزۈمدە
مۇ — شاھىدە قىلدىم. ھەزرىتى ئىشان مېنىڭ بۇ ھالىمىنى
كەشف قىلىپ، چىرلاپ سورىدىلاركى: «ئۆزىڭىزنى نەچۈك
تاپپا دۇرسىز؟»

ئەيدىمكى: بىسيار پەرىشان تاپادۇرمەن. رىسالە
ئوقۇشنى تەرك قىلغايسىز، دىدىلەر. ئاندىن ئىشان تالىبىلىـ
لەرگە ئەيتىبدۇرلاركى: شاھباز بەلەند پەرۋاز كېلىبدۇر.
خالايدۇركى، بىزنى شەيخلىق مەسنەدىدە ئولتۇرغۇزغاي.
ئېنىڭ تەربىيەتى بىزلەرگە لازىمدۇر. ئەمدى بىزنى مەئىزۇر
تۇتقايسىز لەر دەپ تەرك دەرس قىلىپ، ھەزرەتى خاجە
ئۇبەيدۇللاھ ئەھرار مەۋلانا يەئقۇب چەرخىنىڭ مۇلازىمەتلەرىـ
دىن كەلگەنلەرىدە بىر ھۇجرا بىنا قىلىپ ئىدىلەر، ياران
خاسلارى بىرلە سۆھبەت تۇتقايلەر. ھەرخىشتىگى قالىب بىلە
قىلىپ ئىدىلەر، دىۋار ئۆزرە قويۇبدۇر. نىيەت دۇرۇست بىرلە
زىكرى تەسبىھ ۋە ھوزۇر بىرلە ئىمارەت قىلىپ ئىدىلەر ئول
خانەنى ھەزرەتى ئىشان ئىۋزلارى جارۇپ قىلىپ تەھارەت
خانەئى ئابى ۋە خاكى ھەم مۇھەييا قىلدۇرۇپ قويدىلار،
ئەمىر نۇربىددىن كى مېنىڭ تاغام ئەردى. مېنىڭ بىلە
ھەمرا كېلىپ ئەردى. ئىنى تەبباخلىققە، ئابى تەھارەتكە
تەئيىن قىلدىلار. فەقىرنى ئۆزقاشلەرىدا تۇرغۇزۇپ ئەربەئىن
قىلدىلار. فەقىرنىڭ ھەققىمدە بىسيار ئېھتىمام شەفقەتلەر
كۆرگۈزۈپ ۋەقتى ئىفتاردا ئۆز پەھلۇ - يانلاردا ئولتۇرغۇـ
زۇپ ھەرلوقما ئالۇر ئىدىم. ھازىر بولغىل، غەفلەتدە بولماـ

غىل كاردىن قالۇرسەن. ھەر بارە ئەيتۇللەركى: ھەر لوقما
كى ئالۇرسەن بىسمىللاھ دىگىل، چايىناردا ياۋاھىد دىگىل،
يۇتەردا ۋەلھەمدۇلىللاھ دىگىل، دەپ بىسيار نەۋازىشلەر قىلۇر
ئەردىلەر.»

چۇنانچە ھەزرەتى باھا ئىلھەق ۋەدىدىن نەقشىبەندى
قەددىسە سىررەھۇدىن نەقىلدۇركى، ھەزرىتى ئەلاۋىددىن
ھەققىدە ئىپتىدا ھالدا ئانداغ ئىھتىمام بىرلە تۇتار ئەردىكى،
يانلارىدە ئولتۇرغۇزۇپ ھەرگىز ئۆزلەرىدىن يىراق قىلماس
ئەردىلەر. ئېيتۇر ئەردىلەركى: «ئەگەر سەن يىراق بولساڭ
قورقامەنكى، نەفس تەبىئەت سىنى پارە - پارە قىلغايلەر»
بۇ سەبەبدىن ھەزرەتى ئالاۋىددىنغە ئەندەك زاماندە فتۇھات
ئەزىم پەيدا بولدى.

ھەزرەتى مەخدۇم ئەززەم قەددىسە سىررەھۇ ئېيتادۇركى:
«ھەق سۇبھانە ۋە تەئەلا مېنى دۆلەت سائادەت ئىرشادىغە
يەتكۈزدى. بۇ ئەمەل كى مەندىن زوھورغە كېلىدۇر. «ھەز-
رەتى خاجە - گانىنىڭ تۆر مۇناسىبلەردەمۇ يا ئەمەسمۇ؟
ماڭا رىزالىقلەرى بارمۇ يا يوقمۇ؟» دىپ بۇ تەفەككۇردە ئەيـ
دىم. ئىمام ئېيتىسىلەركى: ھەزرەتى خاجەگان قەددىسە سىررە-
ھۇنىڭ مازار مۇتەبەررۇكلەرىغە بارماق كېرەك. ھەر نەكى
فەرمان قىلۇرلەر، ئانى قىلماق كېرەك. بۇ خاراغە يۈز
كەلتۈردۈم. مۇرشىد ئالەمىيان ھەزرەتى خاجە قەددەسەللاھۇنىڭ
مازارلەرىغە يەتتىم. رۇھ پۇتۇھلەرىغە مۇتەۋەججەھ بولدۇم.
ھەرقەددىن ئاۋاز ئىشىتتىمكى: تەرىقەخاجەگانىنىڭ
زۇبدەسىدۇر، سەن زوھورغا كەلتۈردۈڭ، مۇبارەك بولغاي، دەپ، ئاندىن
ھەرقايسى مازار خاجەگانغە يەتتىم، شۇبۇرەك ئاۋاز ئىشىتتىم،
ھەر نەكى ۋاقىئە بولدى. ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا-
نىڭ ئىنايىتى بىرلە ھەزرەتى خاجەگانىنىڭ مەددى بىرلە

بولدى، ئۇشبۇ سەبەپتىن ئەردىكى ئىنھەمە ئاسار ۋە بەرە-
كات ۋاقىئاتىكى زوھۇرغا كەلدى، يەنە ھەم زوھۇرغا كىلور،
تا روزى قىيامەتكىچە ئىنشا ئاللاھ ۋە ھەم ئېيتادۇركى، ھەز-
رەتى خاجەگان تەرىقەلەرى — ھەزرەتى سىددىق ئەكبەر
تەرىقەلەرىدۇر، بۇلار ئەيدىكى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا
بىزلەرنى بۇ تەرىقەنىڭ رىۋاجى ئۈچۈن كەلتۈرۈپتۇرلەر.
ئەلھەمدۇلىللاھ ئىنايەت ئىلاھا بىرلە رىۋاج تەرىقەسەكى،
بار ئىدى، ھاسىل بولدى. ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد قازى
ئەربە ئىندىن فارىغ بولۇپ جاي ئەسلىلەرىغە ياندىلەر. ئەمما
مېنى شول يەردە قويدىلەر. مەن بىتاقەت بولۇپ گىريە ۋە
زارى بىرلە ھەزرەتىنىڭ ئارقەلەرىدىن راۋان بولدۇم. تۈشكەن
يەرلەرىگە ھەر ئاخشامدا كىلۇر ئەردىم. ھەركىشى مېنى بۇ
بىقارارلىقتا كۆرسە رەھمەسى كىلۇر ئەردى. ئاندىن خانە
ئىمارەتكە مەشغۇل بولدىلەر. ئول زاماندە بۇ كەمىنەنىڭ
ھالى تەرىقىدە ئەردى. ھالات ئەجىبە ۋە كەيفىيىتى غەرىبە
دەست بىرۇر ئەردى. جەمئى ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيالار ئەرۋاھلا-
رى، ھەممە مەلائىكە ئاسمان زېمىن ياخشى سۇرەت بىلە
نەزەرىمدە زاھىر بولۇر ئەردى. ۋە لۇتفى نەۋازشلەر كۆر-
گۈزۈپ، ھەر بىرلەرى ئۆز تەرىقەلەرىنى ئەرز قىلۇر ئەردى.
فەقىر ھېچ قايسىلەرىغە ئىلتىپات قىلماس ئەردىم. بۇنىڭ
ئەكسەرى ئىمتىھان ئىكەن. ئۇلارغە مەلۇم بولدىكى، مەن ئۆز
تەرىقىمدە مۇستەھكەم سابىت قەدەم ئىكەنمەن. ھەممىلەرى
ماڭا مۇرەببى بولدىلەر. ھەر بىرلەرى شەپقەتلەر ۋە ئىنايەت-
لەر كۆرگۈزدىلەر. ئەھۋال ئەجىبە ۋە ھالات غەرىبەلەر يۈز
كەلتۈرۈر ئىدى. شەب روزە بىتاقەت ۋە بىئارام بولۇپ گىر
يە ۋە زارى قىلۇر ئەردىم. گاھى ئاسمان زېمىن نەزەرىمدە

بىر كۆرۈنۈش ئەردى. بىتاقەتلىكتىن لايى ئالۇدە ئاياغىم بىلە بۇززۇرۇكۋارىمنىڭ بىسات تەكيەلەرىگە چىقىپ بەغەل قىلۇر ئەردىم. ھەزرەتى ئىشان ھەممىنى كەنارەلەرىغە ئالىپ بىسيار نەۋازىشلەر قىلۇر ئەردىلەر. ھوشيار بولۇپ مۇلاھىزە قىلسام مۇندائ گۇستاخلىق، بىئەدەبلىك مەندىن ۋاقىئە بولۇبىدۇر دەپ ئەدەب تەۋازۇئ بىرلە ئەجز نىياز پىش كەلتۈرۈر ئەر-دىم. ئەمما ئول زەمانىكى ھەزرەتى ئىشان تاشكەندكە قەدەم قويدىلەر. بارىب كاسانغە يەتتىلەر. پەدەرىم مەرۋەزى مەۋتىن-دە ئىكەن، تەۋەججۇھ بىرلە بىئىختىيار فەقىرنى كەلتۈرگەن ئىكەنلەر. ئىككى كۈندىن كېيىن ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە ئىنتىقال قىلدىلەر. «ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» ① ھەممە ئاكابىرلار ھازىر بولۇپ دەفنە قىلدىلەر، ئاندىن ھەممە خىشاۋەند جەمئى بولۇپ ئاش بەرمەك مۇقامى-دا بولدىلەر. مەن ئەيدىم: بىھۇدە رەنج چېكەرسىزلەر، ئەھمەد مۇغۇل جاماەلەرى بىلە كېلىپ تاراج قىلىپ ئاشنى يېگەيلەر. بۇ سۆزۈمدىن خەلقلەر مېنى مەسخىرە ئەيلەب، دىۋانەلىككە ھۆكۈم قىلىپ بىسيار سەرزەنشلەر قىلدىلەر. ماگا ھال ئول ۋاقىتتا ئەردىكى ئون سەككىز مېنىڭ ئالەم ئىچىرە ئەرشىدىن تافەرشىغىچە، زەررەدىن قەترەغىچە ھېچ نىمە مەخپى ئەرمەس ئەردى. ئاگالاسى ۋاقتى چاشت ئاش تارتماققە مەشغۇل بولدى. ئەھمەد مۇغۇل جاماەسى بىرلە كېلىپ مۇسۇلمانلەرنى تاراج قىلىپ ئاشلارىنى يېدىلەر. ھەمە-مە خەلق ئۆزلىرىنى قەلئەغە ئالدىلەر. جەمئى مۇغۇللەر كېلىپ ماگا ھەر تەرەپتىن ئوق ئاتتى، كارگەر بولمادى.

① ئۇلار: بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگا-ھىغا قايتىمىز دەيدۇ. قۇرئان كەرىم، سۈرە بەقەرە، 156 - ئايەت.

تاشقا ئەگگەندەك ئوق پارە - پارە بولدى. مۇغۇللەر بوكار
مۇشاھىدەسىدىن تەئەججۇپ قىلىپ ئېيدىلەركى: «بۇ ساھىر-
دۇر.» ئاخىر بۇ مۇنكىر زالىملەر قولۇمدىن تۇتۇپ سۆدرەپ
يارنىڭ ھاگىنىغە ئېلىپ ئاتتىلەر. تۇبەندە رىختە تاش بار
ئىكەن، پۇشتۇم ئاڭا تۇشتى. ئۇستىخانلەرىم رىزە - رىزە بولدى.
ئول ھالەتدە جەمائە رىجالۇللاھ ئول نەۋاھىدە
بىر توگۇرمەن بار ئىكەن، مېنى ئول توگۇرمەنگە ئېلىپ
ئېرغاتتىلەر. چەندان شىكەستە ئۇستىخانلەرىم ئورنىغە
كەلدىلەر. ۋە بۇ جامائە رىجالۇللاھ بىتەرىقى نەسى-
ھەت ۋە تەسەللىلى خاتىر ھىكايەلەر قىلۇر ئەردى. ئېيتۇر
ئەردى: «ھەزرەتى ئىبراھىم خەلىلۇللا ئەلەيھىسسالامنى مەنجە-
نەققە سالىپ ئوتقە تاشلەدى. ھەزرەتى زىكرىيا ئەلەيھىسسالا-
منى ئەررە قويدىلەر. ھەزرەتى جىرجىس ئەلەيھىسسالامنى
نەچچە مەرتىبە ئۆلتۇرۇپ قازانغە سالىپ قۇشۇردىلەر» دەپ
پەيغەمبەر ماتەقەددەم قىسسەلەرىنى بايان قىلۇر ئەردىلەر.
«نە ئۈچۈن ئىزھار ئەسرار قىلدىڭىز؟ ئەسرارى ئىلاھىنى
ئاشكار قىلماق كۇفردۇر،» دەب بۇ جامائە رىجالۇلغەيب
نەزىرىمدىن غايىب بولدى. كۆرىنەلىك غەلىبە قىلدى. تاكى
كۆزۈم ئارۇسقە تۇشتى. بىر نىسان تۇرۇپتۇر. ماجالىم يوقكى
نانىنى ئالغايمەن. مېھنەت - مۇشەققەتلەر بىرلە تامغا يۆلەنىپ
نانىنى ئالىپ يېدىم. ئانداغ لەززەتلىك نانىنى ئەسلا كۆرمەپ
ئىدىم. خىش ئەقرا بالەرىم مېنى ھاڭغە تاشلاغاننى يىراقتىن
كۆرگەن ئىكەنلەر. خىيال قىلىبدۇركى: «ئۆلگەندۇر» يەنى كەتكەن-
دىن كېيىن كىشى تۇشۇرۇپ ئىستەپ تافالماي شول توگۇر-
مەنگە كېلىبتۇر، ئاندا تافتىلەر. ئېيتتىلەركى: ۋائەجەبا
مۇنداغ ھاڭغە تۇشۇپ سالامەت قالغايسىن؟ ئاندىن ئاجايىب-
راق ئولكى بىز توگۇرمەن ئىشىكىگە يەتكەندە جەمئى كەسىر-

ىنىڭ ئاۋازى كېلىۋر ئەردى. ھالاسەندىن بۆلەك كىشى يوق؟

ئاخىر مېنى «ئۆيگە ئالىب بارساق» دىدىلەر. مەن ئەيدىم: بىر زەمبىل ئالىب كېلىپ سىزلەر يىراق تۇرۇڭلار. تۇققانلىەرىم يىراق تۇردىلەر. جامائە رىجالۇللاھ كېلىپ مېنى زەمبىلگە ئاھىستەلىك بىرلە سالدىلەر، خىش ئەقرابالەرىم ئۆيگە ئالىب باردىلەر. تانەچچە مۇددەت بۇ تەشۋىشكە مۇپتىلا بولدۇم. ھەر گاھىكى رىجالۇللاھ مېنى كۆرگەلى كەلسە، ماڭا ئارام ئاسايىش بولۇر ئەردى. يەنە ئەزالەرىمە دەرد پەيدا بولۇر ئەردى. ئارام ئالالماس ئەردىم. بۇ نەۋرى ئىشلەر زاھىر بولۇر ئەردى ۋە بەزىلەر ئىنكاردىن يانماس ئەردى ۋە بۇ ھالەتكە ئىمان كەلتۇرمەس ئەردى. چىراكى، خۇدايى تەئەلا بۇلارنىڭ دىللارىغە مۆھۈر باسقان ئەردى. پەردەئى غەپلەتتە دۇرلەركى، ھىدايەتكە يول يوقدۇرلەر. «نە ئۇزۇبىللاھ منها، سۇممۇم بۇكمۇم ئۇميۇن فەھۇم لا يەئقىلۇن»①

بەيت

ۋارىداتى ئارىغان مۇنكىرلارغە بولماس قوبۇل،
موجىزات ئەنبىيا كافىرلەرغە باۋەر ئەمەس.

ئى مۇسۇلمانان ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمنىڭ كەمال ئىسمەت ۋە شەئنى ئالىيلەرىنى بىلمەك كېرەككى، جەمائە رى

---

① «(كاپىرلار ھەقنى ئاڭلاشتىن) گاستۇر، (ھەقنى سۆزلەشتىن) گاچىدۇر، (ھەقنى كۆرۈشتىن) كوردۇر، ئۇلار (ۋەز - نەسىھەتنى) چۈشەنمەيدۇ».
قۇرئان كەرىم سۈرەبەقەر، 171- ئايەتتىن.

جالۇللاھىدىن ئۇلار خىزمەتلىرىگە كېلۇر ئەردىلەر. مۇشكىلاتىـ
كى ھەزرەتكە ۋاقىئە بولسا ھەل قىلۇر ئەردىلەر. دەمادەم
ئۇزۇۋقەياشلەرنى ۋاقىئەنى چەشمى زاھىرلەرى بىرلە مۇشاھىـ
دە قىلۇر ئەردىلەر ۋە گاھى ھەزرەتى ئىشان غەلەبات ئەھـ
ۋاللەرىدە ئېيتۇردىلەركى رىندىلەر قايانسىزلەر، بىر مەي پۇ-
رۇشىڭىزلار شەھرىڭىزلەرغە كېلىبدۇر. ۋەھدەت مەئرىفەت ھەمـ
خانەلەرى ئىشىكىنى ئوچۇق قويۇپتۇرلەر. كېلىڭلار! بۇ مەيى
مۇھەببەتنى ئىچىپ مەست بولغايسىلەر دەر، ئەردىلەر.

ھەزرەتى سەيىدى ئەرەب ۋە ئەجەم يەنى ھەزرەتى مەخـ
دۇم ئەزەم قەددەسە سىررەھۇ ئېيتادۇركى: «ھەزرەتى پىر
بۇزۇرۇكۋارىم مەۋلانا مۇھەممەت قازى نەۋۋەرەللاھۇ مەرقە-
دەھۇ ۋە مۇددەتى خارىش كېسەلىگە مۇپتەلا بولدىلەر. بىر
كۈنى شىددەتى مەرەزدىن بىتاقەت بولۇپ ئېيتتىلەركىم: «جەمە-
ئى مۇرىدان مۇخلىسان ۋە مۇئتەقىدان ھازىر ئىدى ۋە بۇ
جامائەت لاف قاف مۇھەببەتنىن دەم ئۇرادۇرلەر. ھىچ ئاشىق
سادىق مەلۇم ئەمەسكى مېنىڭ بۇ كېسەلىم دىلىغە تەسىر قى-
لىپ خۇدايى تەئالادىن تەلەپ قىلمادىكى، ماڭا سەھەتلىك ئاتا
قىلغاي، ھىچ ئەسھابىدىن ئەسەر مەلۇم بولمىدى. بۇ سۆزنى
ئىشىتمەك بىلە ئەجەب كەيپىتى ھالىتى پەيدا بولدى. ھەي
بى ھىممەتلەر دەپ مەرتىبەم كىفىشلار سۇفاسىدە ئەردى.
ئۆزەمگە ئەيدىم: دەرھال كېسەللەرى مېنىڭ بەدىنىمدە زاھىر
بولدى. ئۇلارغە سەھەت كامىل ھاسىل بولدى. ھەزرەتى پىر
بۇزۇرۇكۋارىم دۇئالەرىدە قول كۆتەرىپ مۇناجات قىلدىلەركى:
يارەببەلئىباد، ئۇمىد تۇتارمەنكى، دەرگاھىڭدىن تا قىيام قى-
يامەت بۇ نىسبەت شەرىفنى ئۇلار ئەۋلادىدىن خالى قىلـ
ماغايسەن. بۇ دۇئالار ھەق تەئالا دەرگاھىدا ئىجابەت بولـ

ھى». بۇ نىسبەتى شىرىن ئۇلار ئەۋلادلەرىدىن ھەم نىسىـ
بەتى مەئنى ھەرگىز خالى مۇنقەتى بولماسلىققە يەنە بىر باـ
ئىس باردۇركى، مەخپى قالماغاي، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم
ئەلەيھى رەھمەۋەر رىۋانىنىڭ بابالەرىنى ھەزرەتى شەھىد كاـ
مالىددىن مەجنۇن دەر ئەردىلەر. ئۇلار مەدىنە مۇنەۋۋەرىدە
ئان ھەزرەتى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ رەۋزەئى مۇـ
تەھھەرەلەرىدە مۇقىم ئەردىلەر. بىناگاھ جەزەبەئى ھاسىل بوـ
لۇبدۇر، تەلەپ دامەنگەر بولدى ۋە بۇ دەردىنىڭ دەفئىغە
ئەۋلىيالەرنى جۇستىجۇ قىلىپ سەير قىلا ـ قىلا فەرغانە ۋىـ
لايەتىگە يەتتى. ئاندا تۇشتىلەر. ئۆزكەند شەھرىكى فەرغانەـ
نىڭ پايتەختىدۇر. ئانىڭ كەنارىدە ساكىنى ئىستىراھەت
قىلدىلەر. ئول ۋاقىتتا ئول ۋىلايەت سۇلتانى ئىلىك مازىنىڭ
تەسەررۇفلەرىدە ئەردى. ئۇلار ئەۋلىيائى كامىل جۇملەسىدىن
ھەزرەتى ئەمىرۇل مۇئمىنىن ئابۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ
ئەنھۇنىڭ نەسىللىرىدىن ۋە يەتتە سۇلتانىنىڭ بىرلەرى ئەرـ
دى. ئەمما ھەزرەتى سۇلتان ئىلىك مازى ئەلەيھىر رەھمە
ھەزرەتى سەيىد كامالىددىن قەددىسە سىررەھۇ بۇ ۋىلايەتىگە
كەلمەستىن بۇرۇن ئىلھام يېتىپ ئەردىكى، «فالانى تارىختە
بىر سەيىد زادە بۇ ۋىلايەتكە كېلۇر. نىشانەسى ئولدۇركى،
ھەر گاھى ئۇيقۇلاسە بىر فەرىشتە ئەژدەر سۇرەتىدە بولۇپ،
ئاڭا سايەبان بولۇپ تۇرار. مۇھافىزەت قىلۇر. قىزىڭىزنى ئاسـ
ماندە ئەقدە قىلىبدۇر ئاڭا» دەپ خەبەر بەرگەن. مۇنتەزىر
ئەردىكى، بەس ئول ۋەقتتە خادىملەرىدىن بىرلەرىنى بۇيـ
رۇيدىلەركى: «فالانى يەردە بىر كىمەرسە بۇ سۇرەت، بۇ
نىشانەلەر بىلە تەكيە قىلغاندۇر. يىراتتىن ئەدەپ تامام بىلە
ھازىر تۇرغىل. بىدار بولسەلەر ئەژدەرھا غايىپ بولۇر. ئانـ

دىن مۇلازىمەتلەرگە بارىپ مىنىڭ سالامىمنى يەتكۈزگىن ۋە
ئەيتقىنكى: بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى سىزلەرنى چىرلايدۇر
ۋەقىتكى بۇ كىشى كېلىپ ئەرز سالام يەتكۈزدى. ھەزرەتى
سەيىد كامالىددىن ئەيدىلەر: «مەن بىر مەردى قەلەندەردۇر-
مەن. ئەھلۇللاھ تەلەپلەرىدە دەر بەدەر يۈرۈپمەن. ماڭا سار-
مان يوقكى مۇلازىمەتى پادىشاھ قىلغايمەن». خادىم بۇ خە-
بەرنى پادىشاھىغە ئەيدى. پادىشاھ ئەيدى: «يەنە ئەرز يەت-
كۈزگىلكى، ئەگەر رۇخسەت بولسە بىز ئۇلار خىزمەتلەرىغە
بارساق» بەس ئول كىشى كېلىپ ئەرز قىلدى. ھەزرەتى سە-
ئىد ئىنايەت قىلدىلەركى: مۇلاقاتتىن ئۆزگە چارە يوقدۇر. بىز-
نىڭ بارماغىمىز ئەلادۇر، دەب راۋان بولدىلەر. ھەزرەتى
سۇلتان مۇبارەك ئىستىقبالغە چىقىپ ھەزرەتى سەيىد ئەلەيھى
رەھمەنى ئەئزاز ئىكرام بىلە مەنزىللەرىغە تۈشۈردىلەر. سۇل-
تان ئەرز قىلدىكى: «بىر ئاجىزەم بار، خالارمەنكى، ئابى تاھا-
رەتكە سۇ بېرىپ خىزمەتدە بولغاي» ھەزرەتى سەيىد ئىبا
قىلىب ئەيدىلەركى: «مەن بىر غەرەزدىن چىقىپ ئەردىم. ماڭا
كەد خۇدا بولماققە رۇخسەت يوق». سۇلتان سەئىي بىرلە ئەيدىلەركى،
ھەقىقەت ۋاقىئەدە خەۋەر بېرىپ ئەيدىلەركى: «بۇ
ئاجىزەنى ئاسماندا سىزگە ئەقدە قىلىبدۇرلەر».
ناچار قوبۇل قىلدىلەر. سۇلتان ئاجىزەسى ھەزرەتى سەيىدكە
پادىشاھانە ئەقدە قىلىندىلەر. ھەزرەتى سەيىد بۇ سۇلتانى-
نىڭ ساھىپ كارامەت ئىكەنلەرى مەلۇم بولۇپ نەچچە مۇد-
دەت ئۇلار مۇلازىمەتلەرىدە بولدىلەر. ئاندىن ھەزرەتى سەي-
يىدكە كەشىش بولۇپ ئەھلى خانالەرى بىرلە مەدىنەغە رۇ-
جۇئ قىلدىلەر. بىرنەچچە مۇددەت ئۆمۈر كۆردىلەر. ئاخىرلى-
ئەمر رىھلەتلەرى مەھەللى بولدى. ھەزرەتى سەيىد بۇرھاندى-
دىن قىلىچ ۋالىدەلەري ھامىلەسىدە ئىدي. ھەزرەتي سەييىد

ئەھلىيەلەرىگە ۋەسىيەت قىلدىلەركى: ماڭا مۇندەغ ئىلھام بولۇپدۇركى مەندىن بىر ئوغۇل ۋۇجۇدغە كېلۇر. ئىسمىنى سەييىد بۇرھانىددىن ئاتارلەر. ئول ساھىپ كامال قۇتب بولۇر. ئۇنىڭ ئەۋلادىددىن ھەم چاندان ساھىپ كامال ۋۇجۇدغە كېلۇر. تا قىيامەت ئەۋلادىدىن نىسبەتى مەئنى خالى بولماس.»

ھەزرەتى سەييىدنىڭ ئاخىرەت سەپىرىدىن كېيىن ھەزرەتى بۇرھانىددىن قىلىچ ۋۇجۇدغە كەلدىلەر. ئول مەھەلدە ھەزرەتى سۇلتان ھايات ئەردىلەر. ھەزرەتى سەييىد بۇرھانىددىننى قاشلەرىغە كەلتۈردىلەر. ھەزرەتى سۇلتان نەچچە مۇددەتتىن كېيىن ئۆز تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئۆزلەرى رىھلەت قىلدىلەر. سەييىد بۇرھانىددىن تەخت سەلتەنەتتە ئولتۇرۇپ بىتەرىق ئادالەت سۇلۇك قىلدىلەر. بىناگاھ جەزبەئى ئىلاھى يەتتى، تاجى تەخت پادىشاھلىقنى سۇلتان ئىبراھىمدەك پەشبا ئۇردىلەر. شەيخ مۇسلىھىددىن خوجەندى ئول زاماندا قۇتبەئى زامان ئەردىلەر. ئۇلار مۇلازىمەتلەرىگە كەلدىلەر. ئىرادەت كەمەندىنى بويۇنلەرىغە سالدىلەر. ھەزرەتى سەييىد بۇرھانىددىننىڭ كامال قابىلىيەتىنى كۆرمەك كېرەككىم، ھونوز ئەۋۋەلقى كېچەسى شەيخ ئىنايەت قىلدىلەر، ئەيدىلەركى: «مېنىڭ ھۇجراخاسىمغا سەييىد ئۈچۈن يەتتە قات بىسات سالغىل» دەپ خادىملەرىغە بۇيرۇدىلەر. ھەزرەتى سەييىد تەكيە قىلۇر ۋاقتىدە «بالىن بىسيار ئىسكەن» دەپ ئۈچ بىستەرنى ئالدۇرۇپ تۆرت بىستەر ئۈزرە تەكيە قىلدىلەر. تۆرتىنچى ئاسمانغىچە پۈر ھىجابىنى كۆتەرىپ مۇئايىنە كۆردىلەر. ئەسسەباھ ھەزرەتى شەيخنىڭ مۇلازىمەتلەرىگە داخىل بولدىلەر. شەيخ ئېيتتىلەركى: «ئى فەرزەندە، ئەگەر فەرمانى-

چە بولۇپ بىساتلەرنى جۇدا قىلمىسىڭىز ئەردى يەتتە تەبىقە
ئاسمانلەرنى مۇشاھىدە قىلۇر ئەردىڭىز بەس.»

نەچچە مۇددەت ھەزرەتى شەيخنىڭ مۇلازىمەتلەرىدە كە-
سىپ كەمال قىلدىلەر. شەيخ ھەم دۇئا بىسخەيىر قىلدىلەر.
ئىلتىپات ئەيلەدىلەركى: «تا قىيام قىيامەت نىسبەت مەئنى
سىزلەرنىڭ ئەۋلاتلەرىدىن خالى بولماغاي.»

شەيخ ئىنتىقال رەھلەتلەرىدىن كېيىن ئۆز كەنت ۋىلا-
يەتلەرىگە رۇجۇئ قىلىپ خەلقنى ھىدايەت قىلدىلەر. فەقىرى
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تەرىقەسى بىرلە ئۆمۈر ئۆتكۈزدىلەر.
ئەمما غەيرەتلەرى ئانچە غالىپ ئەيدىكى، ھەر كىم زەررە بى-
ئەدەپلىك قىلسە يا ئىشتىرازنى كۆڭلىدە كۆچۈرسە فىلھال رىش-
تەئى ھاياتى قۇرۇپ ھالاكەتكە يېتەر ئەردى. بىر ئەزىزكۆڭ-
لىدە كۆچۈردىكى: «ئەۋلىيا ئۇللاھ كەرەم سىفەت بولادۇرغان
ھەزرەتى سەيىد بۇ سۈپەتدە بولۇپتۇرلەر. سەبەب نەئىكىن؟»
دەپ مۇلازىمەتلەرىغە كەلدىلەر. ھونۇز سوئال قىلماي سو-
ئالدىن ئىلگىرى بۇلارغە غەيبى بىخودلۇق روي بەردى. نە-
زەرلەرىدە بىر شەمشەر دۇررى ئابدار بەرەھنە بىر قىل بىلە
تارۇسقا ئاسىغلىق زاھىر بولدى. چىبىنلار ھەر تەرەپتىن كې-
لىپ ئۆزلەرىنى شەمشەرگە ئۇرادۇر، ئىككى پارە بولادۇر. ۋە-
قىتكى ئۆزىگە كەلدى. ھەزرەتى سەيىد ئەيدىلەر: «ئى ئەزىز،
ئەجەب شەمشەردەمۇ ياكى چىبىندەمۇ؟» بۇ ئەزىز بىسيار خى-
جىل بولدى. ئۆزرەلەر قويدى. بۇ ۋەجھىدىن سەيىد بۇرھا-
نىددىننى «بۇرھانىددىن قىلىچ» ئاتادىلەر. بۇلار ئەۋلادلەرى
ئۈچ ئۇلۇغ شەيخلەرنىڭ مۇبارەك نەفەسلەرىدىن، ئىككىنچى
نىسبەتى مەئنىۋى، ئۈچىنچى نىسبەتى سۇرۇۋۋىيەلەرى بۇ ئۇ-
لۇغ خاسىيەتلەر بەرەكاتىدىن ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋە-

تەئالا بۇلار نەسىللەرىدىن قىيامەتكىچە مەئنى قۇتبىييەت رىشتەسىنى ئۇلاردىن خالى قىلمادىلەر، ئىنشائاللاھۇ تەئالا بۇ ھەزرەتى سەييىد ئەۋلادلەرى تا ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەددىسە سىررەھۇغىچە قۇتبۇلئەقتاب فىلئالەم ئۆتۈپدۇرلە. ئۇلارنىڭ كەمال جەزبە تەسەررۇفلەرى ئافاق ئالەمدە مەشھۇر، ئەنۋار ۋىلايەتلەرى تامامى شەھرىستانىدە جاھان ئىچىدە مەئرۇف ۋە مەشھۇردۇرلەر. ئول رىۋاجىكى سىلسىلەئى خاجەگان تەرىق شەرىفلەرىگە بۇلار رىۋاج بېرىپدۇرلەر. يەنە ئەۋلىيا ئۇللاھدە بولماپتۇر. چەراكى ھەر مۇقتىدائىسى ۋەقت، مۇرشىدى ئەسرىدىن ناھايىتىگە يەتسە تۆرت خەلىفە قويۇپتۇرلەر. ئىرشاد تەرىق قىلىپدۇرلەر. ئەمما ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانىدىن يەتمىش ئۆچ خەلىفەئى روزىگار قالىپدۇر. چۇنانچە ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەددىسە سىررەھۇ ئۆزلەرىدىن نەقىل قىلادۇرلەركى: «ئەگەر خەلق بىر - ئىككى مەركەپ سۇۋار رەۋان قىلسە، فەقىر ئىنايەت ئىلاھى بىرلە يەتمىش فىل سۇۋار رەۋان قىلىبدۇرمەن. ھەر بىرلەرى بىر شەھرى ۋە بىر ۋىلايەت ئىچىدە رىۋاج تەرىقەت بېرىپ مۇھەببەتى ئىلاھىنى خۇدانىڭ بەندەلەرى دىللەرىغە ساچىپ، ئەنۋارى ۋىلايەت ئاسارى مۇھەببەت بىلە ھىدايەت قىلىبدۇرلەر ۋە تەرىقە نىجاتىنى پىش تۇتۇپدۇرلەر. ھەرەمەين شەرەفەين-مەككە مەدىنەدىن تاسەر ھەددى خىتايغىچە ھەممە ئەنۋارى ۋىلايەتلەرىدىن روشەن بەھرەمەندۇرلەر.»

بەيت

جەزبەئى ئىشقىڭ نىگارىستانى جاھان شاد ئەيلەدى،
يۈزلەرىڭ شەۋقى كۆڭۈل مۈلكىنى ئاباد ئەيلەدى.

فەيز ئالىب سەندىن ئالەم ئىچرە ئامۇخاسلەر،
تا قىيامەت زىكرى ئەۋسافىنى خەلق ياد ئەيلەدى.

نەقىلدۇرلەركىم: ۋىلايەت ھىندىستاندە بابۇر ئاتلىغ بىر پادىشاھ بار ئەردى. ئول زاماندە سۇلتان ئىبراھىم ئاتلىق بىر پادىشاھ يېغى بولۇپ لەشكەر بىرلە كەلدى، بابۇر پادىشاھ ھەزرەتى خاجەگانغە مۇخلىس ئىتىقادلىق قىلۇر ئەردى. خاجەلەر ئەرۋاھلەرىغە تەۋەججۇھ قىلدى. ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللاھ ئەھرار ئالەمى غەيبدا زاھىر بولدىلەر. پادىشاھ بۇلاردىن مەدەد تىلەدى. بۇ ئەسنادا ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم قەددەسە سىررەھۇ سۇرەتى زاھىرەن نامايان بولدىلەر. خاجە ئەھرار بابۇر پادىشاھنى ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمگە تاپشۇردىلەر. «كۆللى مۇھىممات ۋە مەدەد سىزلەردىن بولغاي» دەب غايىپ بولدىلەر. پادىشاھ ئۆزىگە كەلدى. ئولكۈن جەڭگى ئەزىم بولدى، ھەممىلەر مۇئايىنە كۆردىلەر: ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم جەمئى بىرلە زاھىر بولدىلەر. دۇشمەنلەر لەشكەرىغە بەرھەم ئۇردىلەر. غەنىمەت خەزىنەلەر تامام قولغا تۈشتى. ئوشۇل كۈن نەچچە خىشت تىللا ۋە بىسيار ئەسباب ئالات نىياز قىلىبدۇر. دەرۋىش مۇھەممەد قۇزى دەب بىر ئەۋلىيا نامدار كىشى بار ئەردى. ئۇلاردىن سەمەرقەندكە ئىبەردى ۋە ھەم ئىخلاس ۋە ھەم ئىرادەت غايىبانە قىلىب بۇ بەيتلەرنى ئىرسال قىلدى:

نەزم

گەرچە فۇقرالارغە ئەرمەس خىيشمەن،
جان دىل ئىلە مۇقتىدا ئىشانىمەن،

ئەتمە يىراق شەھلىق دەرۋىشىدىن،
شەھمەنۇ كەم بەندەدۇر ۋىشانىمەن.

يەنە بەيت

بەس ھەۋايى ئۆمىر زايەئ ئەيلەدىم،
ئەۋلىيالەر نەزدىدە شەرمەندە مەن.
بىر نەزەر قىلغىلكى مۇخلىسلەر سارى،
شاھلىقنى تاشلەدىمۇ خاجەلەرغە بەندەمەن.

ئول كىشى كېلىپ پادىشاھنىڭ ئىرادەت ئىخلاسىنى ئەرز قىلدى. ھەزرەتى ئىشان ھەم قوبۇل قىلىب بايان ئەسرار ئىلاھى ھەقايىق نادىرە ناھى دۇرج ئەيلەب، بىر رىسالە تەرتىپ بېرىپ، ئىلتىپاتلەر قىلىپدۇر، ھالا بۇ رىسالە «بىيىت چاھار رىسالە» ئىچىرە مەزكۇردۇر. خاھى ئەرەب ۋە ئەجەم ئىچىرە ئىران، توران، ھىندۇستاندە. ئەمما بىلمەك كېرەككىم، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھىر رەھمەنىڭ تۆرت ھەرەملەرى، ئون ئىككى ئوغلانلەرى بار ئەردى. ھەرەم ئەۋۋەللىرى كاسان سەييىدلەردىن: مىر يۇسۇف سەيىيدنىڭ قىزىكى، تاغائى ئانھەزرەت ئەيدىلەر. بۇ ھەرەملەردىن تۆرت ئوغۇل: ئەۋۋەل خاجە مۇھەممەد ئىمىن مەئرۇف «خاجە كالان دەھبىدى». ئىككىنچى، خاجە دۇست خاجەم. ئۈچىنچى، خاجە باھاۋىددىن خاجەم. تۆرتىنچى، ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان خاجەم. بەشىنچى ئابدۇخالىق خاجەم. ئالتىنچى، خاجە سىددىق خاجەم. يەتتىنچي، خاجە ھەسەن خاجەم. سەككىزىنجى،

خاجە ئىلاھى خاجەم. توقسۇزىنجى، خاجە مۇھەممەد ئەلى خاجەم. ئونىنجى، شەيخزادە خاجەم. ئون بىرىنجى، خاجە مۇھەممەد خاجەم. ئون ئىككىنجى، خاجە ئىبرائىم خاجەم. ئون ئۈچىنجى، خاجە ئابدۇللا خاجەم.

يەنە بىر ھەرەملەرىدىن تۆرت ئوغۇل: ئەۋۋەل مۇھەممەد ئىمىن خاجەم. ئىككىنجى، خاجە دوست خاجەم. ئۈچىنجى، خاجە باھاۋىددىن خاجەم. خاجە ئابدىلخالىق خاجەم. يەنە بىر ھەرەملەرى — بۇبى مەلىكەئى كاسانىدىن ئىككى ئوغۇل، ئىككى قىزدۇرلەر. خاجە مۇھەممەد خاجەم، خاجە ئىبراھىم خاجەم. ئەمما ئول ھەرەملەرىكى بىبىچە كاشغەردەرلەر. ھەزرەتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازىنىڭ نەبىرەلەرىدۇرلەر. قۇتبى كەرامەت فەلەك مەركىزەئى دائىرە ۋىلايەت كاشفۇلئەسرار مەلەك ۋە مەلەكۇت نازىرى ئەنۋارۇل قۇددۇس ۋە جەبەرۇت ۋە مەزھەرى شىرى يەزدانى ئەلى يەنى ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى قەددەسە سىررەھۇ ئەزىز بۇ ھەرەملەرىدىن ئەردىلەر ۋە ھەر بارىكى ھەزرەتى بۇبى ھەزرەتى ئىشانغە ھامىلە ئىكەنلەرىدە ئۆيگە كىرسەلەر، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان تەۋازۇئ بىرلە ئۆرە قوپۇپ تۇرار ئەردىلەر. ئىيتۇر ئەيدىلەركى: «يا بۇۋى، بۇ تەۋازۇئ سىزنىڭ ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى سىزنىڭ ھامىلەئىمىزدىكى پەرزەند ئۈچۈندۇركى، ھەزرەتى خاجەگان سىلسىلەلەرىنى تەبرەتىپ تەرىق خاجەگانغە رىۋاج ئەزىم بېرۇر. تامامى ئالەم ئۇنىڭ ئافتابى ۋىلايەتىدىن رەۋشەن ۋە مۇنەۋۋەر بولۇر. ئىسلام رىۋاج ئالۇر. كۇفر بەرھەم يەر. بۇنىڭ ئەۋلادىدىن ساھىب كەماللەر پەيدا بولۇر»

ئاخىر ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئەلەيھىر

ۋەھىيە تەۋەللۇت تاپتىلەر. ئۇلار تەربىيەتىدە بىسىيار ئەئزاز ئىكراملەر بىلە مۇبالىغە كۆرسەتتىلەر ۋە بىبى چەگە ھەم ئېيتۇر ئەردىلەركى: «بۇ فەرزەندىنىڭ ھەققىدە بىسىيار ھازىرلىق قىلغىلكى غافىل بولماغىل. پاكىزەلىك بىلە پەرۋەرىش قىلغىل، تاكى تەقسىر قىلىب خاتاغا كەتمىگەيسەن» دەپ ئەمر قىلۇر ئەردىلەر.

نەقىلدۇركى: ئول ھەمدەمى ۋىسال ۋە مەھرەمى ئەسرار ۋە ئاشىقى ئالەم يەنى موللا مۇھەممەد قاسىم دىنىكى ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمنىڭ مەھرەم خاسلەرىدىن ئەردىلەر. ئېيتىپدۇرلەركى: بىر كۈنى ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ھوزۇرلەرىدە ئولتۇرۇپ ئەردىم. جەمئى كەسسىز ھەم بار ئەردى. ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئون ياشار ئەردىلەر. مىنىڭ قۇچاغىمدە ئولتۇرۇپ ئەيدىلەركى: «ئى بابا، بىھىشتى — دەۋزەخىلەرنىڭ كىشىنى جۇدا قىلايىنمۇ؟» مەن ئەيدىم: «ئى خاجەم، بۇ ھىكايەنىڭ ۋاختى ئىمەس». خىلۋەتتە ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمگە مەلۇم قىلدىم. ئەيدىلەركى: «نانى بازار بىرىڭلەر» بازار نانى بەردىلەر. «يا پەرزەند، بىھىشتى — دەۋزەخىلەرنى ئايرىڭ» دىدىلەر. باشلەرىنى تۆبەن سالىپ ھىچ سۆز قىلمادىلەر ۋە يەنە خاجە مۇھەممەد قاسىم ئېيتىپدۇرلەركى: «ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئون ياشار مىنىڭ قۇچاقىمدە ئەردىلەر. ھەر زەمان مەخدۇم ئەئزەم ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ چەھرەلەرىغە قاراپ مۇبارەك باشلەرىنى ئىرغاتۇرلەر ئىدى. سائەتدىن كېيىن ماڭا قاراپ ئېيتادۇرلەركى: «ئى خاجە مۇھەممەد قاسىم، بۇ فەرزەندىدىن غافىل بولماغىل ۋە خىزمەتىدە تەقسىر قىلماغىل! ئىنشائاللاھ ئالەم گەر بولۇپ، سىلسىلەئى خاجەگان

بۇ فەرزەندىمنىڭ ۋەقتىدە كامال تاپار، شاخى بەزگى ھا-
سىل بولۇر. ئەگەرچە ئۆزگە فەرزەندلەرىمدە ھەم بولۇر لې-
كىن بۇ فەرزەندىدە زىيادەدۇر» ۋە يەنە ھەزرەتى ئىشان
خاجە ئىسھاق ۋەلى مېنىڭ كىتفىمدە ئولتۇرۇپ ئىدىلەر. ھەز-
رەتى مەخدۇم ئەئزەم ھەرەمخانىلەرىدىن چىقىپ كەلدىلەر.
خەندان شادان ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىنى بەغەل
قىلىپ ئارىزى گۈلنارلەرىغە بۆسە قىلدىلەر. بىسيار مۇھەب-
بەت قىلىپ ماڭا ئەيدىلەركى: «بۇ كىچىك ۋاقتىدە كۆرۈدۈ-
كى، بۇ فەرزەندىم بىر گەۋھەر كەشان فەلەك يەگلىغ بىر
ئېگىز يەردە تۇرۇپدۇر، تاغ مەسەللىك، مەشرىق تەرەپكە
قاراپ فەرياد قىلادۇر. جەممىي كەسىر ئىككى تەرەپتىن جە-
ۋاب بىرەدۇرلەر. مەلۇم بولدىكى، بۇ فەرزەندىمىنىڭ ئاۋازە-
سىدىن مەشرىق مەغرىپ خەلقى ئىرادات ئىنايەتكە داخىل
بولۇر.»

نەقىلدۇر، فەزائىلى مەئاب ئىكتىساب ۋە كەمالات ئىك-
تىساب بەرگۈزىدەئى مەجىد يەنى ئاخۇن موللا سەئىد ئىنا-
يەت سەرۋە نەھايەتسىز كەمالدە ئەردىلەر. ھەزرەتى ئىشان
خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ مۇلازىمەتلەرىگە كەلدىم. خالادىمگى
ئىنابەت قىلغايمەن. ھەزرەتى ئىشان قوبۇل قىلمادىلەر. مەن
مۇبالىغەلەر بىلە ئىلتىجا قىلدىم. ھەزرەتى ئىشان: «ئى موللا،
مەندە دەرۋىشلىك يوقتۇر، غەلەت گۇمان قىلىپسىز». مەن
ئەيدىم: «ئى ھەزرەتىم، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھىر
رەھمەۋەر رىزۋانىنىڭ خىزمەتلەرىدە ئەردىم. ئەيدىلەركى: «ئى
موللا سەيىد، بۇ فەرزەندىم بىسيار بەلەند مەرتىبەلىكدۇر.
ئىنايەت ھەق تەئالا بۇ فەرزەندىمدە كۆپدۇر. ئاجايىپ ۋە
غارايىپ نىشانەلەر مۇشاھىدە قىلادۇرمەن. ئەۋۋەلقى نىشانە

ئۆلكى، تەۋەللۇد تاپقان كېچەسى ئافتاپدەك بىر نەمەرسە مې-
نىڭ قوينۇمغا كىردى. ئانىڭ نۇرى ئالەمنى مۇنەۋۋەر قىل-
دۇر. سەھەر ۋاقتىدا خەبەر قىلدىلەركى، خۇدايى تەئالا بىر
ئوغۇل فەرزەند ئەتا قىلدى. ۋەختىكى كۆزۈم بۇ فەرزەندگە
تۇشتى، ئوشۇل نەۋئى مىقدار روشەنلىك مېنىڭ دىلىمدە
زاھىر بولدى. بۇ فەرزەندكى تۇغۇلدى. بى بەركەتلىك مې-
نىڭ ئۈيۈمدىن نا پەيدا بولدى. ھەر ۋاختىدە بۇ فەرزەند-
نى كۆرسەم ئافتاپتەك بىر نىمەرسە دىلىمغە تابىش قىلادۇر.»
ۋە يەنە موللا مۇھەممەد قاسىم ئېيتادۇركى: «بىرەۋ ھەزرە-
تى مەخدۇم ئەئزەمگە بىر ئات نىياز بەردى. ھەزرەتى مەخ-
دۇم ئەئزەم ئول ئاتنى سىزلەرگە بەردى. ھەزرەتى ئىشان
كەلان: ئات ماڭا مۇناسىپدۇر، دەپ تارتىپ ئالدىلەر.
ئىئراز تامام بىرلە ئەيدىلەر: ئاتنى ئۇلار ئالسا مەئنى
سىزنىڭ بولسۇن، دېدىلەر. بىز ۋاقىئەلەرنى مەن كۆرگەن
ئىشتكەن جەھەتتىن سىزلەرنى ۋەلى بەرھەق قىلىمەن» ھەز-
رەتى ئىشان قوبۇل قىلدىلەر. ئىرادەتلەرىغە داخىل بولدۇم.

ھەزرەتى ئىشان بەلخدە ئىكەندە پادىشاھ بەلخنىڭ بىر
ئوغلى بار ئەردى. ئاتىنى شاھ مۇھەممەد سۇلتان ئاتار
ئەردىلەر، كېسەل بولدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن ھەزرەتى ئى-
شان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئاغرىغىنى كۆرگەلى باردى. سائەت-
دىن كېيىن خانغە خەبەر قىلدىلەركى: «سۇلتان فەۋت بول-
دى» دەپ، خان ئىزتەراب بىرلە كىرىپ كەلدىلەركى، فەر-
زەندى بىجان ياتادۇر. كەمال فەرىشانلىق بىرلە فەرزەن-
دىنى قۇچاقىغە ئالىپ كىرىپ، ھەزرەتى ئىشاننىڭ ئاياغلە-
رىغە سالدى: «يا ھەزرەتىم، سىزلەرنىڭ ھەق تائەلا قاتى-
دە قۇربەتلەرى — مەنزىلەتلەرى باركى، دۇئا قىلسىلەر

شايەدكى، دۇئالەرنىڭ بەرەكاتىدىن بۇ فەرزەندىمىزغە ھاياتـ
لىق ئەتا قىلغاي» غەممازلار خانىنى تەئنە قىلدى. مولـلا
خورداكىنىڭ مۇرىدلەرى ئېيتادۇركى: «ئەگەر مولـلا تىرىك
بولسا تىرگـۈزۈر ئەردى» دەپ تەنە قىلدى. ھەزرەتى
ئىشان ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئەلا دەرگاھىغە تەھى
دىل بىرلە مۇناجات قىلىپ ئەيدىلەركى: «ئىلاھى بىھۇرمەتى
جەلال قۇدرەتىڭ ۋە كەمال ئەزەمەتىڭ بۇ بىچارەنى شەرـ
مەندە قىلماغىل. ئى دەستىگىرى بىچارە كان، ئى رەھماـ
ئى مۇتەھەييىران ئىلاھى بىھۇرمەتى» بىئەۋلادى رەسۇل
ساز دۇئايى غەرىبان قوبۇل ئانچۇنان قىلدىلەر — فەرىشـ
تەلەر ئاسماندە نالەگە كەلدى. ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا
دەرگاھىدە دۇئالەرى ئىجابەت بولدى. سۇلتان ئەتىسە ئۆرۈپ
يۈگۈرۈپ قوپتى. كەسرەتى شەۋقەتىدىن قوپۇپ باشلەرىدىن
ئۆرۈلگەي. ھەزرەتى ئىشان مەنئى قىلدىلەر. شەھرى بەلخ
ئىچرە پاش بولدىكى، «ھەزرەتى ئىشان ئۆلۈكنى تىرگۈزۈپـ
دۇرلەر» دەپ.

ئەمما ئىشتمەك كېرەككى: ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسـ
ھاق ۋەلىغە ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمدىن ... رۇخسەت بولـ
ماپ ئەردى. ئەمما ھەزرەتى مەۋلانا لۇتفۇللاھ رۇخسەت
ئىرشاد بېرىپ ئەردى. لېكىن نىسبەت مەئنەۋى پىرلەردىن
ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمگە ئۆتۈپ ئەردى. ئول ۋەجھىدىن
ھەزرەتى مەۋلانا لۇتفۇللاھ نىسبەت ئەرگەشىپ، ھەزرەتى
مەخدۇم ئەئزەمگە ئىنابەت قىلدىلەر. ھەزرەتى مەخدۇم ئەئـ
زەم ئالەمى فانىدىن ئالەمى باقىغە ئىنتىقال قىلغانلەرىدە،
نىسبەت مەئنەۋى ھەزرەتى مەۋلاناغا قىلىپ ئەردى. ھەزـ
رەتى ئىشان ئىسھاق ۋەلى بۇخارادا ئىلىم تەھسىل قىلۇر

ئېردىلەر. ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ رۇخسەتلىرى بىرلە، ھەزرەتى مەۋلانا لۇتفۇللاھنى بۇخارادىن چىرلاتىپ كېلىپ، ئاجىزەسىنى نىسبەتقىلىپ، مەئنىۋىكى مەۋلانادا ئامانەت ئېردى، ھەزرەتى ئىشانغە تاپشۇردىلەر. يارانلەرغە ئەيدىلەركى: «ھەرنەكى مەندىن مەخدۇم ئەئزەمدىن تەلەپ قىلۇر ئېردىڭىزلەر، ئەمدى ھەزرەتى ئىشاندىن تەلەپ قىلدىڭىزلەر» دەب رۇخسەت ئىرشاد كۆللى بەردىلەر. بۇ تەقدىر بىلە مەئنى ئىسھاقىيە سىنىنەلەردە مۇرەككەپدۇر.

ئەمما ھەزرەتى ئىشان كەلان مۇرىدلەرى، مۇخلىسلەرى ئېيتۇرلەر: «نىسبەتى مەئنىۋى ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمدىن خاجە جۇيبارغە قالدى. ئاندىن ھەزرەتى ئىشان كەلانغە قالدى» دەيدۇر. ھەقىقەتنى بىلگۇچى خۇدا. بىھەر ھال ھەممە ئەۋلادلەرى مەئنىدىن خالى ئىمەس، ئەلاخۇسۇس ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ سۇرەت ئارىز مۇبارەكلەرىغە ئوخشاش ئېردى. ئول ۋەجھىدىن ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئېيتۇر ئېردىلەر: «ھەر بارە ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى ۋاقتەدە كۆرسەم ئۇشبۇ فەرزەند. خاجە ئىسھاق سۇرەتىدە نامايان بولادۇرلەر.» خاجە ئىسھاق ۋەلىنى كېلەدۇر دېسەلار ئىگىن ۋە دەستارلەرىنى كىيىپ ئولتۇرۇر ئېردىلەر. ئۆي ئىچىرە كىرسەلەر تۆرە قوپۇپ تۇرار ئېردىلەر. يارانلەر سورىسەلەر: «ۋەجى نە ئىكىن نارىسىدە فەرزەندگە ئورۇنلەرىدىن قوپۇپ تەۋازۇئ قىلادۇرلەر؟» ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەيدىلەركى: «ئى ياران، سىزلەر بۇ فەرزەنددىن بىخەبەرسىزلەر».

ھەر يارە ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەمنى ۋاقىتىدە كۆرسەم خاجە ئىسھاقنىڭ سۆرەتلەرىدە كۆرۈنەدۇر-لەر. بۇ فەرزەندىمنىڭ تۆرتىنچىسىدۇر، كۈن ھەم تۆرتىنچى ئاسمانىدادۇر. بۇ فەرزەندىم گويا ئافتاپ، ئۆزگە فەرزەندىم سىتارە مەسەللىك كۆرۈنەدۇر. بۇ فەرزەندىنىڭ بالاغەت كۈن-لەرىنى بىر سەبىل كامال تاپارلەر بەس. بۇ فەرزەندىنىڭ جامالىغە قارىسام دىلىمغە نۇر تابىنىش قىلادۇر. بۇ فەرزەند-كە، ھەزرەتى رەسۇل سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ تەۋازۇلەرىنى بەجا كەلتۈرەدۇرمەن. بۇ فەرزەندىنىڭ نەسلىدىن نەچەند ساھىب ۋىلايەت بولۇر، ئىنشائاللا ۋىلايەت نۇرى ئالەمنى مۇنەۋۋەر قىلۇر.»

ئەلقىسسە، ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئەلەيھى رەھمەۋەر رىزۋان ياركەند، كاشغەر، خوتەن، ئاقسۇدا بولۇپ ئون ئىككى يىل ئەمەل ئىقامەت قىلدىغەر ۋە نەچچە كىشى-لەرنى راھى راستقە ئۈندەپ شەرىئەت مۇستافاغە رىۋاج بىرىپ ۋە نەچچە كىشىلەرنى ساھىب كەمال قىلىب ئاخىر سەمەرقەندگە رۇجۇئ قىلدىلەر. ھەزرەتى مۇھەممەد خاننىڭ بىر نەچچە مۇددەتتىن كېيىن ئەقىدەسى سۇست بولدى. ئەيدىكى: «بىزنىڭ ئابا ئەجدادىمىز سۇلتان ئەلق ئاتاغە ئىخلاس ئەقىدە قىلىب، مۇشكۇللەرنى ھەل قىلىب كەلگەن ئىكەن. مەن ھەم بارىب بۇلاردىن مەدەد ۋە ئىستىمداد تىلە-گۈمدۇر» دەب، جەمئى بىرلە راۋان بولدىلەر. بارىپ ئات، كالا، قوي ئۆلتۈرۈپ ئاش قىلىب، دۇئا قىلادۇرغان ھالەت ئەردى، ئول بۇزادەرانى جاھان ۋە ھادى گومرەھان زامان ئۇشتۇر خەلفەھكى، ھەزرەتى ئىشان ئۆز ئورۇنلەرىدە بۇ تۆرت شەھەر ئىچىدە خەلفە قىلىب كاشغەردە قويۇپ كېتىپ

ئەردىلەر. بۇ ھەزرەتنى ئۆشتۈر خەلىفەم مەردى پشۈرزۈرۈ
قەۋي چال، نەچەندە مۇرىد تەربىيەت قىلغان خەلىفەئى
كىباردىن ئەردىلەر، غورۇر ھەيۋەت بىلە خانىنىڭ ئارقەس
سىدىن راۋان بولدىلەر. بارىپ ئول جەمىئىنىڭ ھوزۇرىدە
ھەزرەتى سۇلتان ئەلى ئاتانىڭ مۇبارەك قەبرەلەرىگە مىنىپ
قول - ئاياغلەرى بىرلە دەپسىلەر خان باشلىق ھەممىلەر
كۆرۈپ ۋەھشەتكە قالدىلەر. شول ھالەتتە بىر ئەژدەرھا نامايا
يەن بولدى. خەلىفەمگە ھەملە قىلدى. خەلىفەم شەمشەر ھالا
ۋالە قىلغاي. شول ئەسنادە ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق
ۋەلى يېتىپ كېلىپ، شەمشەر بىلە ئەژدەرھانى ئىككى پارە
قىلدىلەر. خان باشلىغ ھەممىلەر بۇ سىرنى كۆزى بىلە
كۆرۈپ، گىريان نالان تەقسىر گويان ھەزرەتى ئىشانىنىڭ
مۇبارەك قەدەملەرىگە يىقىلدىلەر. تەمام ئەمۋال ئەشيالەرنى
ھەم شەھەرلەرنى نىياز قىلىپ، ئىسان ئىنابەت تازە
ئەيلەدىلەر.

بەيت

ئى كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى ئەزم جانان ئەيلەلى،
تازە ئەيلەب كۆڭلىمىزنى ئەھدى مەھكەم ئەيلەلى.

بەس دۇرۇر بىر جانغە جانان نەيلەي ئەمدى ئۆزگەنى،
بارچەدىن ئىلغاي بىرەۋنى جاننى قۇربان ئەيلەلى.

مۇھەممەد خان ئۈچ مەرتىبە بۇ ۋىلايەتلەرنى ھەزرەتى
ئىشانغە نىياز قىلغان. قىسسەدارازدۇر كىم قىسقە قىلماق

ئەۋلا، تاكى ئەسلى مەقسەدى ئاخرۇلئەمىر ھەزرەتى ئىشان
ئالەمى خانىدىن، ئالەمى باقىغە رەبىئۇلئەۋۋەل ئايىنىڭ ئونى —
يەكشەنبە كۈنى رىھلەت قىلدىلەر. «قالۇ ئىننالىللاھى ۋەئىننا
ئىلەيھى راجىئۇن.» ئالتۇنلەرنى ئەسفەندۇكىدە دەفنە قىلدى-
لەر. ئەسفەندۇكنىڭ دەھبىدىنىڭ ئاراسىدە بىر نەھرى بار-
دۇر. شىمال تەرەپى دەھبىددۇر، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمنىڭ
مەزار پۇر ئەنۋارلەرى دەھبىد ئىچىدەدۇر. ئەمما ھەزرەتى
ئىشاننى پەدەر بۇزۇرۇكۋارلەرىنىڭ ئاياغىدە دەفنە قىلماسلىققە
باىس ئولكى، بىر كۈنى ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھىر
رەھمەۋەر رىزۋان نەقىل قىلىبدۇرلەركى: «ئانھەزرەت سەللەل-
لاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتىپدۇرلەر: ھەر كىشىنى مېنىڭ،
ئوسمانىنىڭ ئارالىغىدە دەفنە قىلسە، بىشەك بېھىشتىتۇر. ئول
ۋەجھەدىن ھەزرەتى ئوسماننى گورۇستان بەقىئنىڭ ئاياغىدە
دەفنە قىلدىلەر. مەن فەقىرغە ھەم ئىلھام بولغان، ھەر كىشى-
كىم مېنىڭ فەرزەندىم خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ ئاراسىدە دەفنە
قىلىنىبدۇر. ئول كىشى ھەم بېھىشتىدۇر» بۇ سەبەبتىن ۋەسى-
يەت قىلدىلەركى: ئەسفەدۇكىدە دەفنە قىلغايسىزلەر.

ئەمما مۇبارەك جەسەدى مۇتەبەررەكە مازارلەرىنى باغ بەلەندكە
يۆتكەمەككە ھېكمەت بۇ ئەردىكى، ھەزرەت ئىشان يەتتە ياشار
ئىكەنلەرىدە، ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم ئەلەيھى رەھمەۋەر
رىزۋان باشلىغ جەمئىي يارانلەر بىلە كۆھەك دەرياسىدىن
ئۆتەر ئەردىلەر. سۇنىڭ ناھايىتى كەلكۈنلۈك ۋەقتى ئەردى.
خەلفەلەردىن ئىككىسىنى ئاقىزدى. ئۆتەرنىڭ ئىلاجى يوق
ناچار ھالەتدە، ھەزرەتى شاھزادە خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ غەي-
رەتى كەلدى. كېلىب دەريانى بىر تازىيانە سوقتىلەر. دەريا
ئىككىگە بۆلۈندى، قۇرۇق يول زاھىر بولدى. ھەممەلەرى

ئۆتتىلەر. لېكىن ھەزرەتى مەخدۇم ئى ئەزەم قەددەسە سىررە-
ھۇدىن مۇبارەك لەفزىلارىدىن جارى بولدىكى: «ئى فەرزەن-
دى، بىزنىڭ ئالدىمىزدا سۇغە گۇستاخلىق قىلدىڭىز، ئاخىر
سۇ ئىنتىقامىنى ئالماي قويماس» ئول ئەردىكى، ھەزرەتى
ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ مازار ئەنۋارلەرىغە فەيزى ئاسار-
لەرىغە سۇ ياقىن يەتكەچ سەمەرقەند پادىشاھى بىشارەت
تاپىپ جەسەد مازارلەرىنى يۆتكەپ، باغ بەلەندە دەفنە قىلدى-
دىلەر. باغ بەلەند دېمەكنىڭ ۋەجھى ئولكى: سەمەرقەند
پادىشاھىنىڭ باغى مەلىك ئىمارەتى ئەردى. ھەممەدىن ھەز-
رەتى ئىشاننىڭ مازارلەرىغە ۋەقفى قىلدى، ھالا ئولارنىڭ
ئەۋلادلەرىنىڭ تەسەررۇفىدادۇر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىدىن ئىك-
كى ئوغۇل قالدى. بىرلەرى، سۇمرۇغى قافى ھۇمايى ئەۋجى
سەئادەت ئافتابى مىللەت دىن يەنى قۇتبۇلئەقتاب خاجە
قۇتبىددىنكى، ئولارنىڭ ئەۋلادلەرى باغ بەلەندىدە مازار
ئاستانەغە دۇئا گۇيدۇرلەر. يەنە بىرلەرى، سەئادەت نىشان
ھەزرەتى نادىردىز زەمان ھىدايەت يولىغە ھادى
يەنى ھەزرەتى خاجە شادى خاجەم قەددىسە سىررەھۇ
كاشغەر زېمىنىدە، مازار فەيزى ئاسارلەرى ياركەندە دۇرلەر.
ئەمما يەنە بىر ئوغۇللەرىدىكى، خاجە شەھباز ۋەلى قەددىسە
سىررەھۇلئەزىز ئاقسۇدا يەتتە ياشارلەرىدە رىھلەت تاپىپ
ئەردىلەر. ئولارنىڭ مۇبارەك ئالتۇنلەرىنى ئاقسۇلۇق مۇرىد
مۇخلىسلەرىمغە زىيارەتگاھ بولغاي دەپ ئاقسۇ ۋىلايەتىدە ئال-
تۇندە دەفنە تاپتىلەر. ئاندا مازار ئالىي دۇرلەر. ھەزرەتى
يەھيا خاجەم ئەردىلەر. ھەزرەتى ئىشان خاجە
خاجە شادى خاجەم پادىشاھىنىڭ ئىسم شەرىفلەرى
خاجە يەھيا خاجەم ئەردىلەر. ھەزرەتى ئىشان خاجە
ئىسھاق ۋەلى ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان بۇ دىيارلاردىن يا-

ئۇلەرنىدە ھەرقايسى شەھەرلەرگە خەلىپە تەيىن قىلىشىدا
چۈنانچە كاشغەرغە ھەزرەتى ئۇشتۇر خەلىپەمنى، يېڭىھسارغا
خاجە قاسىم خەلىپەمنى، خوتەنگە ئىبنى يۇسۇف خەلىپەمنى
پايتەخت مۇغولىستان ياركەندگە ھەزرەتى خاجە شادى خاجەم
پادىشاھنى ئۆز سەججادەلەرىدە ئولتۇرغۇزۇپ رۇجۇئ ئەيلە-
دىلەر. ھەزرەتى شادى خاجەم ئەزىزلەر نەچەندە ۋەقىت
غەفلەتتە قالغان گۇمراھلارنى ھىدايەتكە ئۈندەپ ئىرشاددا
ئولتۇرغۇزۇپ، نەچچە كىشىلەرنى كامىل ۋە مۇكەممەل قىلدى-
لەر. ئول ۋاقىتدا ھەزرەتى ئىشان كالانىنىڭ ئوغلانلەرى
ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد يۇسۇف، ھەزرەتى خاجە ئافاق
ئىسىم ئەسىلەرى خاجە ھىدايەت خاجەم بۇ ئىككىلەرى كاش-
غەرغە تەشرىف كەلتۈردىلەر. كاشغەر خەلقى ئۇلارنىڭ ئەئزاز
ئىكرامىلەرىنى بىجا كەلتۈردىلەر. ئول ۋاقىتدا ئابدۇللاھخان
ياركەندە ئوغلى يولبارس سۇلتان ئابدۇللاھ خانغە گۇستاخ-
لىق قىلىپ ئىتائەتىنى مەھكەم تۇتماس ئەردى. ئەمما ھەز-
رەتى خاجە، ئافاققە بىسيار ئەئزاز ئىكرام ئىلتىپات قىلىپ
تۇرار ئەردى. بىر كۈنى خان راۋاقىدىن كۆردىكى جەمئى
فىيادە، بىر كىشى خەر سۇۋارە كېتىپ بارادۇر. خان سورى-
دى: «ئۇلار كىمدۇر؟» خاننىڭ نەۋكەرلىرى ئېيتتىكى: «خاجە
مۇھەممەد يۇسۇفدۇر.» سۇلتان زەررىن ئېگەر توقۇمى بىلە
ئارغىماقنى چىقارىدى. خاجە مۇھەممەد يۇسۇف تۇشۇپ ئاتقە
مىنىپ يەنە ئېشەككە مىندى. ئاتقە خاجە ئافاقنى مىندۇردى.
سورىدىلەركى: «ئى خاجە ئافاق، ئۆزىڭىزنى نىچۇك كۆرەر-
سىز؟» ئەيدىلەركى. «ئۆزۈمنى بىر پادىشاھى جاھان كۆرە-
دۇرمەن» ئول ئەردىكى: ھەزرەتى ئافاق بىسۇرەت پادىشاھ
ئۆمۈر كۆچۈردى. ھەزرەتى شادى خاجەم قەددەسەللاھۇ

سىررە ھۆلئەزىز ھەم كاشغەردەكى ئۆزلەرىنىڭ مۆلكى نىيازلەرىنى بۇلارغە تۆھپە قىلدىلەر. كاشغەر خەلقى ھەم ئۇلۇغ-كىچىك ھەممەلەرى بۇلارغە ۋاستە ئىرادەت قىلىب مۇرىد بولدىلەر.

ئەمما سەرپەنجەئى قازا ھەزرەتى ئىشان خاجە شادى خاجەم پادىشاھ ئەزىزلارغە گەرىبانگىر بولدى. «كۇللۇ نەفسىن زائىقە تۇلمەۋت»① جانىنى ئەجەل ئىلكى بىلەن تەناۋۇل قىلىب، تەقدىر ئەزەلى ھۆكمىغە ئىنقىياد قىلدىلەر. گويا ياركەند ئىچىرە ماتەم مۇسىبەتدىن قىيامەت تازە بولدى. خان باشلىق ھەممەلەرى ئۇلۇما ۋە فۇزۇلالار، ئەمىرلەر، ئامۇخاس ھەممە ئەھلى مەملىكەتلەر تەزىيەت تۇتۇپ، ئاھ-ۋاھ ئەيلەب، ۋا مۇسىبەتا بىلە دەفنە قىلدىلەر. «قالۇئىننالىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن.»

ئىككى مەخدۇمزادە ئۇلاردىن يادىگار قالدى. بىرلەرى سەمەرى شەجەرەئى ۋىلايەت سەرۋەرى جۇيبار سەئادەت خاجە ئۇبەيدۇللا خاجەم پادىشاھ. يەنە بىرلەرى ساخاۋەت ئىقلىمىنىڭ شاھى ۋە شارافەت سەلتەنەتىنىڭ شاھىنشاھى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ قەددىسە سىررەھۇ نەچچەند خەلىفەئى ساھىب بەھرەلەر ھەم بار ئەردى. بۇ ئىككى نارىسىدە مەخدۇمزادەلەرنىڭ زاھىرەن باتىنەن تەربىيەتلەرىگە مەشغۇل بولدىلەر. ئىسمائىلخان ھەم ئەئزاز ئىكراملار قىلۇر ئەردىلەر. بۇ ئىككى پىر زادەلەرنى پەدەرلەرى ئورنىدا كۆرەر ئەردى. چەراكى خان دەستى ئىرادەت قىلغان.

---

① «ھەر بىر جان ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر،» قۇرئان كەرىم، سۈرە ئەنبىيا، 35 — ئايەتتىن.

بەيت

پادىشاھا كەرىمىڭدىن ساڭا بىر ئەرزىم بار،
ئانچەكىم قىلدىڭ ئۇلۇغلارغە كىچىككىم ئۇنى بىلە
گەرچە ئول مۇنداكىچىكدۇر، خۇدا نەزدىدە چوڭ،
بۇ ئۇلۇغلۇق فەقىرزانى دۇئاسىدىن بىل.

ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد يۇسۇف خاجەم كاشغەردىن ياركەندگە كەلدىلەر. ياكى خان چىرلاماغى بىرلە ياكى فاتىھە تەزىيەت فاتىھە ئوتتۇماغىلىق ئۇچۇن، خان باشلىق ھەممە مەملىكەت كەمال تەۋازۇلەرنى قىلدىلەر، مىھماندارلىق ھەم قىلدىلەر. ئاخىر خاننىڭ كۆڭلىغە تۇشتىكى، ھەزرەتى مۇھەممەد يۇسۇفگە ھەم ئىرادەت قىلغاي. بۇ سۆز خەلق ئارا مەشھۇر بولدى. جەزمى قىلدىكى: «تاڭلا ئۇلۇما ۋە ئەمىرلەرنى جەمئى قىلىپ، ئىرادەت قىلغايمەن». شول كۈنى ھەزرەتى خاجە شادى خاجەم پادىشاھنىڭ خەلفەلەرى جەمئى بولۇپ، ئىككى ئەزىز مەخدۇمزادەنى بويۇنلەرىغە كۆتەرىپ، جەمئىنىڭ ھوزۇرىدا خانغە ئەرز قىلدىكى: «يا پادىشاھى ئادالەت پاناھ، دادكى بىرونىڭ مۇلكى مالىنى بىرونىڭ تەسەررۇف قىلماغى بىھەسىبسەشەرىئەت ۋە ئادالەت راۋامۇدۇر؟» خان سورىدىكى: «ۋاقىئە نەدۇر؟» خەلفەلەر ئەيدىكى: «خان باشلىغىن ھەممەلەرى بىزنىڭ پىرىمىزغە ئىنابەت قىلىب ئىدىلەر. پىرىمىزنىڭ جەسەدلەرى بولماغان بىرلە، روھلەرى ھازىردۇرلەر. ئىككى مەخدۇمزادەمىز باركى ئەگەر نارىسىدە دۇرلەر. ئەمما كارلارى رەسىدە نەچەند خەلفەلەرىمىز باركى

ئەگەرچە ھەقىر نامادۇرمىز، رۇخسەت كەردە گامىلدۇرمىز ۋە مۇكەممەلدۇرمىز ئەلھەمدۇلىللاكى، پىرىمىز سەججادەلەرنى خالى ۋە مۇئەتتەل قىلماي بىنەۋئى سىلسىلەئى خاجەگانغە زىب - ئارايىش ۋە جۇنبىش بېرىپ ئولتۇرۇپدۇرمىز. ھالا ئىشتەدۇرمىزكى، تاڭلا خاجە مۇھەممەد يۇسۇف ئەزىزغە خان ئىرادەت قىلۇر ئىمىش. بائىس نەدۇركى. ئۆز مۇرىشىدىدىن يۈز ئۆرۈپ، يەنە بىر مۇرىشىدغە يۈز كەلتۈرگەي؟ ئەگەر دەلىل بۇرھان كەرامات تەلەپ قىلسەلەر قايىلدۇرمىز. مۇرەبىبىمىز خۇدا رەسۇل، ئاندىن پىرىمىزدۇرلەر. ئەگەر زۇئمە قىلسەلەر رۇخسەت بەرگەيلەركى مەخدۇمزادەلەرىمىزنى ۋە پىرىمىزنىڭ مۇبارەك جەسەدلەرىنى ئېلىب ھەممەمىز بەدەر كەتكەيمىز». خان خەفە بولۇپ ھەيرەتكە قالدى. ھېچ تەرەپكە ھۆكۈم سۇرمەدىلەر. سائەتدىن كېيىن ئەيدىكى: «ئى خەلفەلەر! بۇ كېچە سىزلەر تەۋەججۇ قىلساڭىز» باشىنى تۆبەن سالىپ يەنە ئەيدى: «ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد يۇسۇف ھەم تەۋەججۇھ قىلسەلەر، شايەدكى بىر ئىشادە مەلۇم بولغاي. تاڭلا جەۋاب بېرەي. دەرۋىشلەر كارىنى دەرۋىشلەر خوپ بىلۇرلەر. چەراكى ھەر كىشى ئۆز ھۇنەردە كامىلدۇر.»

بەيت

ھەر دىلىرا ۋەلى تەۋانەد دىد
مۇستافارا ئەلى تەۋانەد دىد ①

① ھەردىلنى ئەۋلىيا كۆرەلەيدۇ (چۈشىنىدۇ) مۇستافا (ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام)نى ئەلى كۆرەلەيدۇ.

بۇ كېچە دەرۋىشلەر چۈنانچە تەۋەججۇھغا يۈز كەلتۈر-
دىلەر. ئۆزلىرىنى بۇ دۇنيايى دۇندىن ماسىۋادىن قەتئىي قى-
لىپ، جانابى ھەققە يۈزلىنىپ، تامام غەيرەت ھىممەتلىرىنى
باتىنلىرى قەيدىغە ئالىپ، بىر بىرلىرى قەسدىغە تۇشتىلەر.
خۇسۇسەن ئۈشتۈر خەلفەمنىڭ ئوغلانلىرى بار ئىدىكى، گويا
ئۈشتۈرمەست ئەردى. ئاغزى پۈر كۆپۈك، كۆزى گوياكى كا-
سەخۇن پۇر چۈنۈن مەست مۇستەغرىق ئىدىلەر. گاھى ئۆزى-
دىن كېتىپ پۈرشۈردە ئەردىلەر. بۇلارنى غەيرەتكە يۈزلەن-
دۈرگەن بۇ كىشى ئەردى.

ئەمما راۋى ئانداغ رىۋايەت قىلۇرلەركىم: ئىسمائىلخان
تۈش كۆردىكى: بىر ئۇلۇغ ئاق تىيۇە تاشقارىدىن شەھەرگە
كىردى. ئالتۇن بۇزۇرۇكۋاردىن بىر كىچىك تىيۇە چىقىپ
كۈشتىن ئىلىشتىلەر. كۈرشە - كۈرشە ئاخىر كىچىك تىيۇە،
چوڭ تىيۇەنى ئالدى. خان بىدار بولدى. بىلدىكى ۋاقىئە
ئۆزگە بولدى. تاڭلاسى ھەزرەتى خاجە مۇھەممەد يۈسۈف
ئەزىز خانغە مۇلاقات بولماي كاشغەرغە ئەزىم راھ ئەيلە-
دىلەر. بىر كۈنلۈك يول يۈرۈب ئىدىلەر، يېڭىھسارنىڭ توپ-
لۇق دېگەن مەۋزەئىدە «ئەلمەۋتۇ جەسرۇن، يۇسەلۇ ئىلەل-
ھەبىبى»① مەزمۇنى بىلەن بۇ ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە
رىھلەت قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئافاق ئەزىز كاشغەردىن
كېلىپ، مۇبارەك جەسەدلىرىنى ئالىب بارىپ «ياغدۇ» مەۋزە-
ئىدا دەفنە قىلدىلەر. كاشغەر خەلقىدىن غەرۇ قوپتى. فەر-
يادىنى فەلەككە يەتكۈزدىلەر.

ئەمما مەخدۇمزادە خاجەملەر ياركەنت ئىچرە

---

① «ئۆلۈم دېگەن بىر كۆۋرۈك، ئۇ، دوستنى دوستقا ئۇچراشتۇرىدۇ.»

رىۋاجى زىيادە ئۆرلەدى. يېڭى ئىرادەت قىلغانلەر ئەقىدە ئىخلاسى مەھكەم بولدى، ئىرادەت قىلمىغانلەر شەرۋۇ ئىرادەت ئەيلەدىلەر. ئىسمائىلخان بىرنەچچە مۇددەتتىن كېيىن خاجە ئافاق خاجەمنى كاشغەردىن ھەيدەپ چىقاردىلەر. كاشغەردە ئىسمائىلخاننىڭ ئوغلى بەباق سۇلتاننى ئولتۇرغۇزدىلەر. بۇ شەھەرلەر ئانچىنان ئاباد بولدىلەر. ئىلگەرى - كېيىن مۇنداغ بولغان ئەمەس. ئون يىل رەئايا فەقىرلەر بىلمەدىلەركى، بۇ دىيارلار ئىچرە سىپاھى بارمۇ يا يوقمۇ؟ زۇلۇم سىتەم سۆزى قۇلاققە ئاڭلانمەدى. ئۆلۇما ۋە فازىللەرغە رىۋاج تامام بولدى. شەرىئەت مۇستافا روناق تاپتى.

بىر كۈنى خان تەخت ئۈزرە ئولتۇرۇپ كۆردىلەركى، جەمئى ئۆلۇمالەر ئورداغە كېلەدۇر. خەلق دەرمەھەل مۇ-ناجەتقا تىل ئاچتى، ئەيدىلەر: «يا ئىلاھەل ئالەمىن، بۇ ئاسى روسىيەگە مۇنچە ئابرۇي بېرىپسەن. مۇنچە ئالىيجاناب ئالىم ۋە فازىللەر، مېنىڭ ئۆيۈمگە بى تەكەللۇپ، بىتەلەپ تەشرىپ كەلتۈرەدۇرلەر. بۇ فەزلى كەرەمىڭ شۈكرانەسىنى قاچانغىچە ئادا قىلغايمەن؟ ئەگەر يۈزمىڭ زەبانىم بولسە، تا قىيامەتكىچە تامام قىلالمىغايمەن».

ھەمدۇ - سەنا شۈكرىدىن فارىغ بولغۇنچە، ئۆلۇمالەر خاتىرلەرىغە كېلتۈرمەكنى دەپ خان ئىزنى بەردىلەر. ئۆلۇمالەر كىردىلەر. خان ئۈزرە قوپىدى ۋە بايانى شۈكرى ئەيلەدى. ئۆلۇمالەر خاتىرلەرى خوش بولدى.

بەيت

كەلگىل ئى ساقى كى ئىشرەت جامىنى ئىلكىڭگە ئال،

ھەۋسىم ئاچىشى تەرەپ دەۋرىدۇر، دەۋرى شاھى ئادىلى ئالەم

ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللا ئەزىز كىچىك ۋەفات تاپتىلەر. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم نەچچە مۇددەت ئۆمۈر كەچۈردىلەر. خەلقنى ھىدايەتكە باشلاپ، مەسنەدى سەججادەدە ساھىب ئىرشادلىق تەرىقەسىدە روزىگار ئۆتكەزدىلەر. لېكىن سالىلەرى قىرىققە يەتمەي ۋەفات بولدىلەر. بولاردىن ئىككى شاھزادە ئەزىز مەخدۇم يادىكار قالدى. بىر بىرلەرى گويا سەيادەت گۈلشەنىنىڭ غۇنچەئى خەندانى، شەرافەت مەئدەنىنىڭ لەئلى سىرابى ھەزرەتى ئاي خاجەمكى، ئىسىم شەرىفلەرى ھەزرەتى خاجە شۇئەيب خاجەم پادىشاھ، يەنە مۇلاھەت گۈلشەنىنىڭ سەدرە نەشىنى، مەردەفتەرى ساھىب مەركەسىنىڭ نامدار تاج سەرۋەرى — ئىسىم شەرىفلەرى ھەزرەتى دانىيال خاجەم پادىشاھدۇرلەر. بىرنەچچە كۈن ئۆمرىنى كەمال ئابرۇي بىلە ئىززەت تەختىدە بەرقارار بولدىلەر. خان باشلىق ھەممەلەر مەخدۇمزادەمىز دەپ، ئەزاز ئىكراملەرنى بەجا كەلتۈردىلەر.

ئەمما ھېكايە ئىشتمەك كېرەككىم: خاجە ئافاق خاجەمدىنكىم، ئىسمائىلخان كاشغەردىن ھايداپ چىقارغاندا، خىراج قىلىپ شەھەر بىشەھەر يۈرۈپ، كەشمىر بىلە ئۆزلەرى چىن مەملىكىتىگە تۈشتى. ئاندىن جو دېگەن يۇرتقە بارىپ، بۇتخانەگە تۈشتى. چىن كافىرلەرىدىن بەرەھمەنلەر بار ئەردى. رىيازەت بىلە ھاسىل قىلغان ئىستىدراج كۆرسەتىپ، پەند بىرلە كافىرلارنىڭ دىنىدىن يالغانلەرنى بەرپا تۇتار ئەردى. بىر ئىبادەتخانەسى بار ئەردىكى، بارچە كافىرلار ئاندا يىغىن تۈزەتتى. قەدەم شىرىنلەرى ئاندا كەلدىلەر. كافىرلار ئەنۋائ تۈرلۈك خارىقە ئادەت كەشف - كارامەت پەيگ-

لىغ ئىستىدرا چىلارنى كۆرگۈزۈپ، ھەممەلەرى چىلالىرىنى
ئافتاپ زەررەسىگە ئېسىپ قويغان ئەردى. بۇلارنىڭ كارا-
مەتلەرىدىن ھەرنە بارىنىڭ چالاسى يەرگە تۈشتى. بۇ كا-
فىرلار ھەيران قالدىكى: «بۇ نىچۈك كىشىدۇر؟»
ئاخىر ھەممەلەرى مۇراقىبەگە كەتتىلەر، خاجە ئافاق
ھەم ئالەمۇل غەيىپدا تەۋەججۇدا بولدىلار. ئاخىرىلئەمر
ئىمانىنىڭ شارافەتىدىن ئانداغ بىر كۆھ سەددى بولدىكى،
ئەرشىدىن تاخەرشىغىچە زەررەئى شىكاف قالمادى. ناچار
كافىرلار ئىنقىياد قىلىب سوئال قىلدىكى: «كىمدۇرسىز؟ قايسى
تەرەفدىن كېلۇرسىز؟» ھەزرەت ئەيدىلەر مەن: «مۇسۇلمان فىرقەلەرى-
نىڭ ئالىم، سەييىد زادەسىدۇرمەن. خۇسۇسەن ياركەند، كاشغەر
خەلقى مۇرىد، مۇخلىسىم ئەردى. ھالا بۇ شەھەرلەرنى بىرەۋ مەندىن
سويوپ ئالدى ۋە مېنى قوغلاپ چىقاردى. سىزدىن ئىلتىماس قىلا-
دۇرمەنكى: كىشى بۇيرۇپ مېنىڭ يۇرتۇمنى قولۇمغە ئالىپ
بەرگەيسىز»
بەرەھمەن ئەيدى: «بۇ يەردىن ئۇ يەرگە لەشكەر بارماغى
دىشۋار» دەپ قالماققەخەت پۈتتى:
«ئى بىشەۋكەتى خان، ئافاق بىسيار ئۇلۇغ، ئۆز دىنى-
دا كامىل مۇكەممەل كىشىدۇر. كاشغەرنىڭ، ياركەندنىڭ
خاجەسى ئىكەن. ئىسمائىلخان دېگەن مۇنىڭ يۇرتىنى سو-
يوپ ئالىبتۇر. كېرەككى لەشكەر ئىبەرىپ، يۇرتىنى قولىغە
ئالىپ بەرگەيسەن ۋە ئەگەر سەۋەپ قىلماسەڭ مۇشكۇل
بولغۇسىدۇر.»

خاجە ئافاق بۇ خەتنى ئېلىپ، قالماق تۆرەسىگە يېتىپ كۆزدى. تۆرە كامال تەۋازۇ بىرلە خەتكە ئەمەل قىلىپ، ئۆز لەشكەرى بىرلە كاشغەرغە يۈزلەندى.

كاشغەر خەلقىغە ئاڭلاندىكى: «خاجە ئافاق بىشەۋكەتنى دېگەن كافىرنى ھىمايە قىلىپ كېلىبدۇرمىش» دەپ، باباق سۇلتان لەشكەرى بىرلە چىقىپ روبىرو بولدىلەر. كافىرلار غالىپ بولۇپ باباق سۇلتانغە ئوق تېگىپ، شەربەتى شەھادەت نوش قىلدىلەر. «قالۇ ئىننا لىللاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن». ئاخىرىلئەمر ناچار كاشغەر خەلقى ئىتائەت قىلدى. كاشغەرنى جابەجا قىلىپ ياركەندكە يۈز كەلتۈردى. ياركەنددىن ئىسمائىلخان قالىن لەشكەر بىلە چىقىپ، جەڭ تۈزدىلەر. لېكىن فەتھى نۇسرەت تەقدىر ئەزەلى بىرلە نۇسرەت خان تەرەفىدە ئەمەس ئەردى. ئول ۋەجھىدىن ياركەند ھاكىمىغە ئوق تەگدى. شەھىد بولدى. خان بەنۇرى پىناراسەت بىلدىكى، نەھۇسەت ئۆز تەرەفىدە، فەتھى زەفەر كافىرلار تەرەفىدە، ئەگەر بىسيار جەڭ قىلسەلەر، خەلققە ئازار كۆپ يېتەدۇر دەپ، خان ئۆز نەۋكەرلەرى بىرلە چىقتى. خان شەھەر خەلقىغە ۋەسىيەت قىلىب ئەردىكى: «بۇ ئىككى مەخدۇمزادەنى بىباش قىلىپ، شەھەرنى مەھكەم قىلغايسىزلەر. ئېيتقايسىزلەركى: «ئەگەر ئۆز دىنىمىزچە قويۇپ، ئۆزىمىزدىن سەردار قويسەڭىزلەر دەرۋازەنى ئاچادۇرمىز. ئەگەر ئانداغ بولمىسا ئاچمايدۇرمىز».

ئاخىر بۇ شەرتلەرنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن دەرۋازەنى ئاچتىلەر. ھەزرەتنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، خاجە يەھيا خان خاجە ھەزرەتنىڭ ئۇلۇغ ئوغلىدۇر. ئۇنى كاشغەر

تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئىسمائىلخاننى جەمئىي ئەفرادى بىلە ئالىپ يانىدىلەر. ئەمما ئىلى ئاغدە خانلەر ماكان ئىقامەت تۇتماغى ئاندىندۇر.

ئەمما قالماقلار يانۇر بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئافاق ئەھلى مەملىكەت مەشۋەرتى بىلە، قالماقلار بۇ خىزمەتىگە قۇرۇق يانماسۇن دەپ، مىڭ تون، مىڭ تەڭگە ھېساپ قىلىپ، سەرۇپاي ئىنئام قىلدىلەر. كېيىنكى زاماندا مىڭ تەڭگەگە مىڭ تون مودەس بولۇپ قالدى.

ئاندىن سائەت بىسائەت ئەھلى بىد ئەتلەر ئەزبىرايى خوش ئاماد زىيادە قىلدىلەر. ئول ۋەقتىدىن تا بۇ ۋەقتىغىچە رەئايا ۋە فۇقرالەر باشلەرىدىن ئۇلۇغ ئالبان خالى بولمايدۇر. ھەزرەتى خاجە ئافاق تەخت سەلتەنەتدە بەر قارار بولدىلەر. لېكىن بۇ ئىككى مەخدۇمزادە خاجەملەر بىرلە، تەخت سەلتەنەتتە مۇۋافىقەتچىلىك ئەتمىدى. ئول ۋەجھىدىن ئىسمائىلخاننىڭ ئىنىسى مۇھەممەد ئىمىن خاننى ئىتتىپاق بىرلە تۇرغانىدىن ئالىپ كېلىپ، تەختدە ئولتۇرغۇزدىلەر. مۇھەممەد ئىمىن خاننىڭ ھەمشىرەسى ھەزرەتى خاجە ئافاقغە نىسبەت تاپقان ئەردى. ھەزرەتكە دەستى ئىرادەت قىلىپ، ئىلىغە لەشكەر تارتىپ، قالماقلاردىن بىسيار كىشى ئەسىر قىلىپ كەلدى. نەچچەند تۆرەلەر ھەم قولغە تۈشتى. نەچچەند مۇددەتتىن كېيىن سوفىلار سەركەش بولدىلەر. ھەر تەرىقەلىق نامەشرۇئ ئىشلەرنى قىلا باشلەدى. ھەزرەتكە ئاڭلاتمادىلەر. مۇھەممەد ئىمىن خان ئۆز ۋەھىمەدىن قورقۇپ، قاچىپ چىقتىلەر. ئاخىر خاننى بىر بەد سىگال دەۋانە سۇفى شەھىد قىلدى. ئەمما خاجە ئافاق خاجەم تەخت سەلتەنەتدە

بەر قارار ئەيدىلەر.

ئەمما قىسسە داستان ئىشتىمەك كېرەككىم، ئول ئىككى مەخدۇمزادەئى نامدار ئەۋلادى ھەيدەرى كەررار يەنى ھەزرەتى شۇ ئەيسپ خاجەم، ھەزرەتى دانىيال خاجەم ئەللەيھى رەھمەۋەر رىزۋاندىن؛ بۇ ئىككى مەخدۇمزادەلەر كۆردىلەركى، ھەزرەت (ئافاق) تەخت سەلتەنەتدە سوفى دەرۋانىسەلەرنىڭ ئەۋزائى بۇزۇق، شەھزادەلەر ۋەقتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۆز تابەلەرنىڭ بەزىلەرىنى ھەمراھ قىلىپ ۋە بەزىسى خەير باد قىلىپ، كەنارە تۇتۇپ كەشمىردە ئىقامەت قىلدىلەر. بىرنەچچە زاماندىن كېيىن، بۇلارنىڭ ئىككى خەلىفەلەرى بىر كېچە ئالتۇن مازاراتنى زىيارەت قىلىپ، يۇرۇر ئەردىلەر، دەۋانە كورلار ئۇچراپ، بۇلارنى ھەقارەت بىرلە سۆدرەپ، ھەزرەتى خاجە ئافاق قاشلەرىغە ئالىب كەلدى. ھەزرەتى خاجە ئافاق سورىدىلەركى: «سىزلەر نە كىشلەر» بولار دىدىلەر ؛بىز ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىنىڭ ئەۋلادلەرى مەخدۇمزادەلەرنىڭ كىشلىرىدۇرمىز.»

ھەزرەت ئۆز سوفىلىرىغە غەزەپ قىلدى. ئەدەپ ھەم بەردىلەر. بۇلەرغە ئىلتىپات تامام ئەيلەب ئەيدىلەركى: «بىز بىر پۇشتىنىڭ ئەۋلادىدۇرمىز. ئابا ـ ئەجدادىمىز مۇنداق مۇنازىئەت ۋە مۇخالىفەت قىلىشمىغان بولسە، بىزلەردىن نەلازىمكى ئاراغە مۇخالىفەت تۈزگەيمىز. بەلكى ئارادەكى شەككاكلەرنى كۆتەرگەيمىز، ئەنۋائى ئىختىلاف ھەم كۆتەرىلگەي».

بەيت

يارەب ئەتكىل دەفئى قىل شەككاك ھەم بەد خاھنى،
تاكى بولغايلەر ئىككو بىرگە ئاداۋەتتىن خالاس.

يەنە ھەزرەت سورىدىلەر: «بۇ مەخدۇمزادەلەرنىڭ نىياز ئابىنى زىمىستانلەرى بارمىدى؟» خەلىفەلەر ئەيدىلەركى: «كاشغەردە فەيزى ئاباد، ياركەنددە توققۇز كەنتنى، خوتەندە ئاق سارايىنى خان نەزرە قىلىب ئىدىلەر. بۇ يەر-لەرنىڭ ھوسۇلاتىنى خانىقاھغە بېرىپ تۇرار ئەردىلەر»

ھەزرەت ھۆكۈم قىلدى: «ھالاھەم بۇرۇنقى تەرىقە بىرلە بۇ يەرلەرنىڭ ھوسۇلىنى سىزلەرگە بېرىپ تۇرسۇن. يەنە ھەم يارەندەرىڭلە بولسە ھەم جەمئى بولۇپ، ئابرۇي بىلە يۇرگەيسىزلەر. بەلكى مەخدۇمزادەلەرگە ھەم كىشى ئىبەرگەيسىزلەر ئۇلار كەلگەيلەر. ھەر نەرسەكى بىزگە بولاردۇر دۇنياۋى، خاھ ئاخىرەۋى، تەڭ شېرىك كۆرگەيمىز» دەب، بىسيار مەرھەمەتلەر قىلدى. خەلىفەلەر ھەر گۇشەدا تارقىغان تابەلەرى جەمئى بولۇپ، ئالتۇن مازاراتنى جاي تۇتۇپ، بۇ ھوسۇلاتنى خەرجى خىرا-جەت ئېيلەپ، مەخدۇمزادەلەرگە تۆھپە قىلىب، بىرنەچچە مۇددەت ئابرۇي بىلە تۇردىلەر. ھىچ كىشى ئازار بەرمەدى. مەخدۇمزادەلەرگە خەلىفەلەر نەچچە نۆبەت كىتابەت قىلىپ ئىبەردىلەر. ئۇشبۇ مەزمۇندەكى: «بىز غۇلاملارنىڭ ۋاقىئات

ئەھۋالىمىز بۇ تەرىقەلىقدۇر: ھەزرەتىنىڭ بىزگە ئىلتىفاتلەرى كۆپ بار. ھەر بارە مەخدۇمزادەلەر كەلسەلەر، بۇ دۆلەت ئىززەتىنى شىرىنىك كۆرسەك دەيدۇر. ئەگەر تەشرىفى قەدەم قىلسەلەر، بىھراقتۇر. نامە تامام ۋەسسەلام.»

نامە بىسيار بارغانىدىن مەزمۇنى تەسىر قىلىدى. بۇ تەرەپكە كەلمەكنى ھەۋەس قىلدىلەر ۋە ھەر نىچە قەدەم قويار بولسەلەر ئىدىلەر، لېكىن بىدىللىق كۆتەرىلمەس ئەردى. ئاخىر تەقدىر ئىلاھى بىرلە سانجۇغە تەشرىف كەلتۇردىلەر. نامە پۈتىلەرگى: «ئى ئەۋجى سائادەت ۋە ماھتابى بۇرجى شارافەت، ئى جاھان سەھىفەسىدە يېگانە — تاق يەنى ھەزرەتى خاجەئى ئافاق، بىزلەر سىزلەرنىڭ ئىزنەلىرى بىرلە ياركەند ئەزمى ئۈچۈن، سانجۇغە قەدەم كەلتۇردۇق. ئەۋۋەل بىر پۈشتى ئەۋلاددۇرمىز، خىشلىق ھەققىمىز بار. ئىككىنچى، مۇسۇلمان مۇسۇلمانغە فەند غەلەت بەرمەك يوق. خۇسۇسەن بىزنىڭ جەددىمىز خەلققە بايانى شەرئى ئىسلام قىلىب كەلگەن. بۇلاردىن ئۆزگەلەر دىن رەسمىنى ئۆرگۈنۈبدۇر. كېرەككى ئۆزگەلەر سىزلەردىن، بىزلەردىن ئىسلامنىڭ تەلىمىنى ئالغايلەر. بىزلەرگە ئىتمىنان خاتىر بولغىندەك، ئۆز مۆھۈرلەرنى بېسىپ خەت ئىبەرسىلەر، ئىمىن بولۇپ بارغايمىز.»

نامە ھەزرەتكە يەتكەچ خوشۋەقت خۇررەم بولۇپ جاۋابنامە پۈتتى:

«ئەلۋەتتە مەخدۇمزادەلەر بى تەكەللۇف ۋە بىتەرخىر كەلگەيلەر. ھەر نەكى ھەقتەئالا ئاتا قىلادۇر، دەرمىيان كۆرگەيمىز. بىزلەرنىڭ ئۇلارغە دەخلىمىز يوق. بىزۇرۇن نە تەرىقەلىق تۇرسەلەر، ھالاھەم شول تەرىقەدە تۇرغايلەر.

بەلكى ئاندىنمۇ خوپراق، چەراكى خانلار بىگانە ئەردى. بىز خىش ئەقرابادۇرمىز. سىلەئى رەھىم خىشلاردىن خىشلارغە ۋاجىپتۇر ۋە ئۇنىڭ تەركى مەئسىيەت گۇناھدۇر. نامە تامام ۋەسسەلام.»

ئەلقىسسە، بۇ نامە مەخدۇمزادە پادىشاھلەرغە يەتكەچ، ئارام خاتىر بولۇپ، ياركەندكە ئەزىم قىلدىلەر. لېكىن غەم غۇسسە ھەرگىز خالى بولماس ئەردى. ئاخىر ھەزرەتى شۇ ئەيىپ خاجەم ئەيدىلەركى: «ئى ئىنىم خاجە دانىيال، ھەز نىچە ياركەندكە قەدەم قويادۇرمىز. بىدىللىق، غەم غۇسسە مەندىن ئەسلا بىر تەرەپ بولمايدۇر. بىر قەدەمنى ئىلگەرى قويسام، بىر قەدىمىم كېيىن تارتاردۇر. بۇ مەملىكەت كۆزۈمە گە دەريايى خون توفان، مۇسىبەت ۋە ماتەم كۆرۈنەدۇر. ئەگەرچە ئۆزۈمنىڭ بارماغىنى راۋا كۆرسەم، ئىنىڭ بار- ماغىنىزنى ھەرگىز راۋا كۆرمەسمەن. نەسلىمىز مۇنقەتىئ بول- ماغاي. ماڭا تەقدىر ئەزەلى بۇ تەرىقەلىق مەلۇم بولادۇر» دەپ، بىرنەچچە كىشىلەر خەلفەلەردىن ھەمرا ئەيلەپ يان- دۇرۇپ، خەيرىباد دىدار قىيامەت قىلىپ، بىرنەچچەلەرىنى ھەمرا ئەيلەپ، دەريايى تىزنئاپ لەبىگە يېتىپ ئىدىلەر. شول كېچەسى تۆرت يۈز دەۋانە كافىر بەدكىردار ئازابى جاۋىدا- نىدۇرلار ئاخىردا بىرنەچچە كافىر قالماقلار كېلىپ، ھەزرە- تى شۇ ئەيىب ئەلەيھىر رەھمە ۋە رىزۋان ئەزىزنى كەر بالايى خاۋارىجلەر يەگلىغ شاھادەت مەرتىبەسىگە يەتكۈزدى. «قالۇ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن.» جەسەد مۇ- بارەكلەرنى تاغارغە ئالىب دەرياغە تاشلەدى. بىرنەچچە مۇددەت بۇ كار فاسادنى ھەزرەتكە ھىچ كىشى ئېيتالمەدى. چۈنكى مۇرىد مۇخلىسانى بار ئىدى. يىنە ۋە چىراغ قىلىپ

ماتەمدار بولدىلەر. كىشى كىشىگە بۇ بارىدىن دەم ئاچالما-
دى. ئەمما ھەزرەتى مەخدۇمزادەلەرنىڭ بىر خەلىفەلەرى
بار ئىدىكى، بىنهايەت پۇردىل، پۇر ھىممەت كىشى ئەردى.
بىر كۈنى بىر قارا پالاسنى تېشىپ كىيىب، يۈزىگە قارا
سۈرتۈپ بىر ئەجۇ بەئى روزىگار بولۇپ، ئوردا ئىچرە جە-
مىئىنىڭ ئاراسىدە ساما قىلا باشلەدى. ھەممەلەر ھەيران
قالدىلەر. خاجە ھىدايەت سورىدىكى: «نە كىشىسەن، نەھالەت
رۇبەردىكى بۇ مەرتىبەگە يېتىپسەن؟

بەيت

نىگە بۇ ھالەتدە بولدۇڭ كىم نەلەر كەلدى ساڭا؟
كەرقاتتىغ دەردى ساڭا يەتمەس ئىسە پۇدۇر نە ھال».

بۇ كىشى ئەيدى: «مەن ھەزرەتى مەخدۇمزادە خاجەم-
لەرنىڭ كىشىلەرىدۇرمەن. ئىززى— رۇخسەتلەرى بىرلە ۋە
ئەھدى پەيمانلەرى بىرلە ھەزرەتى مەخدۇمزادە خاجەملەر
كېلىب ئەردىلەر. دەريايى تىزئاب لەبىگە يەتكەنلەرىدە، تۆرت
يۈز قالماق ۋە دەۋانەلار بارىپ شاھادەتگە يەتكۈزدىلەر.
ۋەقتىكى ئەھدى پەيمان سىزلەردە ۋۇقوئغە كەلمەسە، ئۆز-
گەلەردە نىچۈك بولغاي؟»

بەيت مىسرا

چەكۈفرەست كەئبە بەرخىز ۋە كۈجا مانەد، ①
خاجەملەرنى شەھىد قىلغان خاۋارىج تاپماس ئىمان.

① كەئبە ئوزغالسا كۇفر نەدە قالسۇن.

خاجە ھىدايەت ھەيھات - ھەيھات دەب دەست بەزانسۇ سوقتى. دەۋانە كورلەرغە غەزەپ قىلىب ئەيىدىلەركى: «ئى جاللاد بەدكىردار سۇپەتى خاۋارىجلار! ئۈزۈڭلارغە ھەم قىلدىڭلار، ماڭا ھەم قىلدىڭلار. مىنى قىيام قىيامەتغىچە بەدنام بىرلە ئاتارلەر. بۇ كارىڭغە ئىنتىقام تارتماي قالماسمەن. ئەندەك فۇرسەتتە بىرەۋ كېلىب سىنلەرنى قويىدەك بوغوزلىغاي!»

ئولتەردىكى ھەزرەت ۋاپاتلەرىدىن كېيىن ئاق بىناش خان كېلىب، نەچچە مىڭ دەۋانە خاۋارىجلەرنى جەمئى قىلىب، تۇگۇرمەن ئەرىقىغە بوغوزلاپ، تۇگۇرمەن يورۇتۇپ ئۇن تارتىپ يىدى.

مىسرا 31

ھەمىشە گەرم بۇۋەد ئىنتىقام را بازار.①
خاجەمنى قىلغان شەھىد دەۋزەخ ئىچرە دۇرلەر خار.

ئەلقىسسە، ھەزرەت بىر مۇنچە ئۇمەرا ۋە فۇزەلالار بىلە سوۋارە بولۇپ، تىزاپ لەبىگە بارىپ كۆردىلەركى: ھەزرەتنى مەخدۇمزادەلەرنىڭ مۇبارەك جەسەدلەرى تۇرغان يەردىن سۇ كۆچۈپدۇر. تاغار سۇدىن خالى يەردە تۇرۇپدۇر. ھەزرەت ئۆزلەرى ئاتتىن چۈشۈپ، مۇبارەك جەسەدلەرنى ئالىب، كۆزلەردىن ئەشك جارى قىلىپ، ھەممەلەرى گىريان - نالان مۇبارەك جەسەدلەرنى ئەزاز ئىكرام بىلە ئالىب كېلىپ، ئالتۇن مازاردا دەفن قىلدىلەر.

① ئىنتىقامنىڭ بازىرى دائىم قىزىپ تۇرىدۇ.

ئەلقىسسە، ئىشتىمەك ئەكبەرەك ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجام ئەزىزىدىن: ئۆزلەرىنى دەۋانەلەردىن قاچۇرۇپ، بۇرادەرلەرى نەسىھەتلەرى بىرلە كۆزلەرى سەمەرقەندكە تۇشتى. دەھبىدكە بارىپ، ھەزرىتى مەخدۇم ئەئزەمنىڭ مازارلەرىغە بارىپ، زار - زار چۇن ئەبرى نەۋ باھار يىغلاپ ئەيدىلەركى: «ياباباىى بۇزۇرۇكۋار! بىزگە نىچۇك بىسەرسامانلىقدۇر. نىچۇك خانە ۋەيرانلىقدۇر؟ باش پانا ئەتكەلى جاي تاپالماغايمىز. بۇرادەر قەرىنداشىمىزدىن ئاجراغايمىز. ئۆز خىيشلەرىمىز بۇ تەرىقەلىق خۇنرىزلىق قىلغاي، بىۋەفالىق كۆرگەيمىز. نىچۇك تەقسىرات ئۆتۈپدۇركى بۇ مەرتىۋەگە يەتكەيمىز؟ گۇناھلەرىمىزنى كەچۇرگەيلەر» دەپ، ئەرز ئېيتىپ يۈزلەرى خاك ئالۇدە، كۆزلەرى ئۇيقۇغە باردى. كۆردىلەركى: ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەم، ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى باشلىق ماتە قەددەم ماشايىخلەر ئەرۋاھلىرى ھازىر بولۇپ ئېيتادۇرلەركى:

«ئى فەرزەند خاجە دانىيال! باشىڭىزنى كۆتەرىڭ. غەمناك بولماڭ ۋە سەبرى قىلىڭ، ‹ئەسسەبرۇ مىفتا ھۇلفەرەھ›① ھەدىسىغە ئەمەل قىلىڭ. ھەزرەتى مۇرتىزا ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھۇ ئېيتىپدۇرلەر: ‹ئىزا زاقەت بىكەلبەلۋا فەككىرى فى ئەلەم نەشرەھ، ۋە ئۇسرۇن بەينە يۇسرەينى ئىزا فەككەرتەھۇ فەخرەھ› مەنىسى: ھەر ۋەقىتكى ساڭا تەڭلىك يەتسە، بىر بالايى فىش كەلسە، سەن تەفەككۇر قىلغىل. ئەلەم نەشرەھدىكى، مۇشكۇللۇك ئىككى ئاسانلىقنىڭ ئاراسىدە بەس ۋەقىتكى فىكىر قىلساڭ، خۇشھال بولۇرسەن. يەنى بىر مۇشكۇللۇككە ئىككى ئاسانلىق باردۇر. ئى فەرزەند، مۇنداغ قۇر-

① سەۋر — خۇشاللىقنىڭ ئاچقۇسىدۇر.

سىتتە ئۇل مەملىكەتلەرنىڭ خاجەلىقى ساڭا سىنىنىڭ ئەۋلا-
دىغىغە مۇسەللەم بولۇر» دەپ غايىپ بولدىلەر.

ھەزرەتى دانيال خاجەم ئەزىز بىدار بولدىلەر. بۇ ئىل-
تىپاتلەر بىلە كۆڭۈللەرى ئانداغ تەسكىن تاپتى. ئاندىن باغ
بەلەندگە بارىپ، جەدلەرى ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق
ۋەلى قەددىسە سىررەھۇنىڭ مازار پۇر ئەنۋارلەرنى زىيارەت
قىلىپ، بىرنەچچە ۋاقىت ئاندە بولدىلەر. ئاندىن خوجەندگە
بېرىپ ھەزرەتى شەيخ مۇسلىھىددىن خوجەندىدىن بىشارەت
تاپتىلەر. نەچچە مەھەلدىن كېيىن ئاندا كەد خۇدا بولدىلەر.
مىفتاھى كۇنۇزى مائارىفى رەببانى، كەششافى رەمۇزى ئە-
ۋاتىفى سۇبھانى، غەۋسۇلمۇ ھەققىقىن. قۇتبۇلئارىفىن ۋارسۇل-
ئەنبىيا ۋەلمۇرسىلىن ھەقىقەتى جەزبەئى پۇر ئاشۇب يەئنى
ھەزرەتى خاجە يەئقۇپ خاجەم پادىشاھ خوجەندە تەۋەللۇد
تاپتىلەر. ئىپتىدائى ھامىلەدىن تا ۋۇجۇد ئالەمگە كەلگۈنچە،
تاھەددى كامالىغە يەتكۈنچە چەندان خارىقى ئادەت، كەشىف
كارامەت زاھىر ۋە ھۇۋەيدا بولدىلەر. ئەگەر بىتەفسىلى بايان
قىلساق، ۋەقىت نازۇك ئاز. ئىشتكۈچى سەمىلەرى مالال پە-
رىز بولۇر. ئۇل ۋەجھدىن ئىختىسار قىلىندى. ئەمما ھەزرە-
تى خاجە يەئقۇپ خاجەم ئەزىزنى خاجە جاھان ئاتاماغلىق-
نىڭ ۋەجھى ئولكى، سەر ھەلقەئى خاجەگان يەنى ھەزرەتى
خاجە ئابدۇلخالىق غىجدۇۋانىدىن تەربىيەت تاپىپ ئەردىلەر.
ئۇلارنى خاجە جاھان مەشھۇردەر ئەردىلەر. ئول ۋەجھىدىن
بۇلارنى ھەم «خاجە جاھان» ئاتادىلەر. بەزىلەر ئېيتىپدۇرلەر:
ھەزرەتى خاجە دانىيال ئەزىز بۇ فەرزەندىنى شەھەرگە ئالىپ
باردىلەر. بۇ شەھەردە بىر ئەزىز بار ئەردىكى، كەشىف كا-
رامەتتە مەشھۇر ۋە مەئرۇف ئەردىلەر. بۇلارنىڭ خىزمەتلە-

ۋىغە كەلدىلەر. بەنۇرى فاراسەت مەلۇم قىلدىلەركى: «بۇ پەرزەندىڭىزنىڭ نىشانىسىدىن ئانداغ مەلۇم بولادۇركى، جاھانگىر بولۇر. ئىلمى ھال، ئىلمى قالنى جەمئى قىلۇر. پەھىم پاراسەتتە ئەقىل دانىشىدىن بىنەزىر بولۇپ شېئىر - دىۋانات كىتابلا ئېيتۇر ھەمتىڭى بولماس. ئەقۋال ئەھۋالىدىن مەقبۇلى جاھان بولۇر پەس. بۇ پەرزەندنى خاجە جاھان، دېگىلەر» دېدىلەر. بۇ ۋەجھىدىن «خاجە جاھان» ئاتادىلەر. ھەر بارە ھەزرەتى شەيخ مۇسلىھىدىن خوجەندنىڭ مازارىغە بارىپ ئىستىئانەتلەر تىلەپ، ھەزرەتى شەيخدىن بىسيار پەيزى فۇتۇھات تاپار ئەردىلەر. دەردلەرى، مۇشكۇلى بولسە، ھەل قىلۇر ئەردىلەر. چۇنانچە ئۆز شېئىرلىرىدە ئىما قىلادۇرلەر. مىسرا: «ماھەم ئەندەك رەڭ بىۋەد ئارىم ئەزخاكى خوجەند» ① گاھى سەمەرقەند ۋە بۇخارا بەلخ ئەھلى فازىللەرى بىرلە مەشرەپ تۈزەر ئەردىلەر. ئىززەت ھۆرمەتلەرىنى بەركەمال قىلۇر ئەردىلەر.

ئەمما ئىشتمەك كېرەككىم: خاجە ئافاقتىن كى ياركەند تەخت سەلتەنەتىدە ئولتۇرۇپ دادىخاھلارغە پادىشاھلىق ھۆكۈم سۈرەر ئەردى. گاھى مەنسەبى شەيخلىقتا مۇرىد، مۇخلىسلىرىغە ئادابى تەرىقەتنى تەلىم بېرۇر ئىدىلەر. ھەلقەئى زىكرى ئېيتۇر ئەردى. گاھى مەسنەۋى ئوقۇپ ھەقايىقتىن، مەئارىفدىن بايان قىلىپ، ئاشىقلىق ئىزھار قىلىپ، مۇستەغرىق بولۇپ ھەممە ئەھلى مەجلىسنى بىخۇد قىلۇر ئەردى. ئەمما خانىم پادىشاھدىن بىر ئوغۇللەرى بار ئەردى. خۇسۇسەن بۇ پەرزەند نۇرى چەشمەلەرى قۇتبى پەلەكى، كارامەت، مەركەزى دائىرەئى ھىدايەت، مەھزۇنى لۇتف، سىنەئى مەئ-

① خوجەند تۇپرىقىدىن بىزمۇ ئازراق رەڭ ئالغان ئىدۇق.

دەنى، مائارىق، ئۈنسىيەئى گۈل غۇنچە سەيادەت، نەۋرەسى
شەجەرەئى ۋىلايەت، يۇسۇف سانى ۋە دەۋرى يەكتايى ئەدەن
يەنى خاجە ھەسەن، بەس بۇ فەرزەندىنىڭ ۋۇجۇدلەرىنى فەخ-
رى مۇباھات بىلۇر ئەردى. ھەر بارە ئېيتۇر ئەردى: «ئول
كۆنىكى بۇ مەملىكەتنى قالماق لەشكىرىنىڭ ھىمايەكى بىرلە
ئېلىپ، تەخت سەلتەنەتكە ئولتۇردۇم. ئەلھەمدۇلىللاكى بۇ فەر-
زەندىم ۋۇجۇدى بىرلە بۇ خىجالەتكە تەدارىك ئەيلەدىم،
قارا يۈزۈم ئاقاردى»

ئەلقىسسە، نەچچە مۇددەتتىن كېيىن، خاجە ئافاق خا-
جەم ئالەمدىن باردىلەر. كاشغەردە ياغدۇ مەۋزىدە دەفنە
قىلدىلەر. خانىم پادىشاھ فەرزەندلەرى بىرلە ياركەندىدە، خا-
جە يەھيا خاجەم كاشغەردە بەرقارار بولدى. نەچچە مۇددەت-
تىن كېيىن خانىم پادىشاھ ياركەند ئەلەم باشلىتىن جەمئى
ئۆلۇما ۋە ئۆمەرالار بىرلە كاشغەرغە مازار زىيارەتكە يۈردى-
لەر. خاجە يەھيا ئالدىلىرىغە چىقتىلەر. ئاندىن سەرخاك ما-
زارىغە باردىلەر. خاجە يەھيا شەھەر ئىچىرە قونۇپ ئەلەسسا-
باھ سەرخاكقە بارىپ، خانىمغە سالام قىلدى.

بىر كۈنى ياركەند ئەئلىمى مىرزا ھارات خاجە يەھيا-
لى خىلۋەت قىلىب ئەيدىلەركى: «يا خاجە يەھيا،
زەبتى مەملىكەت مۇشكۇلدۇر. خانىم
پادىشاھ زەئىفە كىشى بىرلە مەملىكەتدارلىق قىلغالى بولماس.
مەزاھىلەر كۆپدۇر. بۇ تەرەف قىرغىز، ئول تەرەف قالماق.
دۈشمەن كەمىندە. سىزلەر پايتەخت ياركەندە خان بولۇپ
ئولتۇرۇسلەر. خانىم پادىشاھ شاھزادىلەر بىرلە سەر مازاردا
دۇئاگۇي بولۇپ ئولتۇرۇسلەر، دۈشمەن دەست تاپالماس.

مەملىكەتدارلىق قىلغالى بولۇر» دەپ مەشۋەرەت كۆرسەتتى. ھەزرەتى خاجە يەھيا ئېيتىلەركى: «خەلق ماڭا سەرزەنىشكە تىل ئاچارلەر: «ئاتاسى ئۆلمەك بىرلە شەھەر تالاشىپدۇر»»

يەنە ئاخۇن ئەيدىلەركى: «مەملىكەت ئىچىدە ھايا دەركار ئەمەس. ھايا بىرلە مەملىكەت خاراب بولۇر. نەۋبەت قولدىن كېتەر. كەتكەندىن كېيىن پۇشايمان پايدا بەرمەس».

بۇ ھالەت موللا سەقى شەككاك خەبەر تېپىپ مەشۋەرەتكە داخىل بولدىلەر. بۇ مەشۋەرەتنى سەقىنىڭ خاتۇنى ئاڭلاپ خانىم پادىشاھغە يەتكۈزدى. خانىم پادىشاھ بەدگۇمان بولدىلەر. خاجە يەھيانى قەتلى قىلۇرنىڭ پېيىگە چۈشتى. نەچچە كىشىنىڭ قولىغە تىغ بېرىپ، مۇھەييا ئەيلەدى. تاڭلاسى ئەلەسساباھ خاجە يەھيا كەلدىلەر. خانىم پادىشاھ غەزەپناك بولۇپ تەلخ ئامىز بىرلە سۆزلەر ئېيتا باشلەدى. ئەيدىلەركى: «ئى خاجە! سىزدىن نەلازىمدۇركى، مەن مۇندا قونغايمەن. سىز شەھەر ئىچىرە قاراغەت بىرلە قونغايسىز. مەن مېھمان بولسام ئىككىنچى ۋالىدەڭىز بولسام، بىرنەچچە كۈن مەن يانغۇنچە ئىشىكىنى ياستانىپ كېچە ـ كۈندۈز ياتماسىڭىز. بۇ نىچۈك بىئەدەپلىكتۇر؟ سىزلەرنىڭ قايسى ئاتاڭىزلەر پادىشاھ بولۇب كەلگەن؟ بىزلەرنىڭ ئاتا ـ بابامىزغا دۇئاگۇي بولۇب كەلگەن ئەمەسمۇ؟ خانلىق دەۋاسى قىلماق بىمەئنىسى» دەب غالەت سۆزلەر قىلا باشلەدى. ھەزرەتى خاجە يەھيا كاھىش بىلە ئەيدىكى: «مەن ھەزرەتكە، سىزلەرگە خىزمەت بولۇرمىكىن دەپ كاشغەردە ئولتۇرۇپ ئىدىم، ۋە ئىللا بىر گۇشەدە دۇئاگۇيلۇق بەس ئەردى» بۇ ھالەتدە لىتىپ باكاۋۇل دەپ بۇزرۇك كىشى بارئى-

دى. هازىر ئىدى، بىلدىكى، ئىش ئۆزگەدۇر، دەرمەھەل ئىشارەت قىلدى، خاجە چۇست چالاك ئۆزلەرىنى كەنارەگە ئالدىلەر. شول سائەت خانىم يەركەندگە ئەزىم قىلدى. ياركەندگە داخىل بولغاندىن كېيىن بىر كېچە دەۋانىلەر بېرىپ، تىشە بىرلە ئاخۇند مىرزا باراتنى شەھىد قىلدىلەر.

بەيت

لەئەجەب ئادەمىيا نەندكى ئەزسەخت دىلى،
تىشەبەر فەرقى سەرى مۆللا بارات ئەندازەند. ①

ئەلقىسسە، خاجە يەھيانى ھەزرەتىنىڭ ۋەفاتىدىن ئالتە ئايدىن كېيىن خانىم پادىشاھنىڭ رۇخسەتى بىرلە شەھادەتكە يەتكۈزدىلەر. ئۈچ ئوغۇللەرى بار ئىدى. ئىككىلىرىنى ھەم شەھىد قىلدى. بىر ئوغۇللەرى خاجە ئەھمەدنى قاچۇرۇپ تۆشۈك تاغدا ساقلىدىلەر. سەييىد بەگ كاشغەرغە هاكىم ئىدى. ئۇنى ھەم شەھىد قىلدى. خانىم پادىشاھ موللاسەقىنى كاشغەرغە هاكىم قىلدىلەر. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن خاجە ئەھمەدنى تۆشۈك تاغدىن ئېلىپ كېلىپ كاشغەرغە خان كۆتەردىلەر. موللا سەقى قاچىپ ياركەندكە كەتتى. خانىم پادىشاھ ياركەنددەكى ئوغلانلەرى خاجە مەھدىنى خان كۆتەردىلەر — پادىشاھ ئاتادىلەر. بۇ ۋەقىتدە بىسيار خۇنرىزلىق ۋاقىئە بولدى. ھەتتا خانىم پادىشاھنى «جالالاد خانىم» ئاتادىلەر.

---

① تاش يۈرەك بىر ئادەمنىڭ موللا باراتنىڭ بېشىغا پالتا ئۇرۇشى ئەجەبلەنەرلىك ئەمەس.

ھەزرەتى خاجە يەھيانىڭ ۋەفاتلەرىدىن ئالتە ئايدىن كېيىن، خانىم پادىشاھنى ھەم دەۋانەلەر پىچاقلاپ ئىدىلار، ساۋۇت كىيىپ ياتقاچ تىغ ئۆتمەدى. جۇببەنىڭ ئېتەگىنى كۆتەرىپ تىغ ئۇردىلەر. تا تامام بولغۇنچە بۇ ئىشنى ماگا خاجە مەھدى قىلدى دەپ تامام بولدى.

ئەلقىسسە، مەملىكەت خالى تاپقاچ مۇھەممەد ئىمىنخاننىڭ ئىنىسى ئاقباش خان كېلىپ بۇ دىيارلارنى ئالىب، ياركەنددە مىڭ دەۋانىلەرنى قويدەك بوغۇزلەدى. قانىدە تۈگمەن يورۇتۇپ، ئۇن تارتىپ يېدى. كاشغەردە ئوغلى سۇلتان ئەھمەد خاننى ئولتۇرغۇزدى. خاجە يەھيانىڭ بىر ئاچىزەسى بار ئەردى، سۇلتان ئەھمەدگە نىسبەن قىلدى. ئول ۋەقتىدە قەلەندەر بەگنىڭ ئوغلى مۇھەممەد ئىمىن بەگ ھاكىم ئەردى. ياركەنددىكى پادىشاھلارنى ئاقباش خان ھىندىستانغا چىقاردى. ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھغە نامە ئىبەردى. مەزمۇنى نامە ئولكى:

«قەدىمدىن بىزنىڭ ئابا ۋە ئەجدادىمىز سىزلەرنىڭ ئابا ئەجدادلەرىغە ئىرادەت قىلىپ، دۇئالەرىنىڭ بەركاتىدىن مەملىكەتدارلىق قىلىپ ئىكەنلەر. ھالا بىزنىڭ ۋاقتىمىزدا سىزلەر ئەلۋەتتە بۇ دىيارلەرغە كېلىپ گۇمراھلارنى ھىدايەت قىلغايلەر. نامە تامام ۋەسسەلام.»

ئەلقىسسە، ئىشتمەك كېرەككى: نامە مەزمۇنى بىرلە ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ ئەلەيھى رەھمەۋەر رىزۋان شەھرى خوجەنددىن ئەھلى ئاياللەرى بىرلە كاشغەرغە قەدەم تەشرىف كەلتۈردىلەر.

ئارزۇ مۇھەممەد بەگ باشلىغىدىن قىرغىزلار ئىستىقبال قىلدىلەر ۋە شەھەرگە تەكلىف ئەتتىلەر. لېكىن شەھەرگە دا-

خىل بولمادىلەر. كاشغەر خەلقى «بىزنىڭ ھەم خاجەمىز بار، ئۇلارغا ھاجىتىمىز يوق» دەپ مەھزۇر تۇتمادىلەر. قىرغىزلار ئۆزرە بىرلە ياركەندكە تەشرىف قىلدۇردىلەر. ياركەند ھاكىمى باشلىغ ھەممەلەر ئىستىقبال ئەيلەب بىسيار ئەئزاز ئىكراملەر بىرلە شەھەرگە داخىل قىلىب، خاجەلىق مەسنەدىدە ئولتۇرغۇزدىلەر.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن مەملىكەت خانسىز بولمايدۇرغان دەپ ئىتتىپاق بىرلە قازاق خانلاردىن ھاشىم سۇلتاننى كەلتۈردىلەر. كاشغەر خەلقى خاجە ئەھمەدنى ئورۇنلىرىدە ئولتۇرغۇزۇپ، قىرغىزلاردىن ئارزۇ مەتنى قاراخان بولۇپ قارا زەڭگى بەگ جارۇپ ئىشىك ئاغا بولۇپ، تامام كار بار مەملىكەتنى قولىغا ئالىب ئەردى. ياركەند خەلقىغە گاھى قاراقچىلىق ۋە گاھى كېچەلەردە ئوغرىلىق قىلىب، خەلقنى ئەسىر ئەيلەب بىسيار ئازار بەردى. بىر كۈنى ئىتتىپاق بىرلە قارا زەڭگى بەگ بەش يۈز سۇۋارە بىرلە، جارۇپ بەگ بەش يۈز كىشى بىرلە بۇ مىڭ كىشى جەمئى بولۇپ، مۇكەممەل ۋە مەسەللەھ بولۇپ ياركەندگە ئەزىم قىلدىلەر. ئىتتىپاق قىلدىلەركى بىرىسى ئالتۇن دەرۋازەسى بىرلە تۇيۇقسىز شەھەرگە داخىل بولۇپ، ھاشىم سۇلتان دېگەن قازاقنى تۇتۇپ چىقالى ۋە يەنە بىرىمىز خانىقاھ دەرۋازەسى بىرلە ھاكىم ئەلەم شاھ، ئىشىك ئاغا جەئفەرنى تۇتۇپ باغلاپ، ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم بىرلە ئالىب چىققايمىز.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى بىدىن قىرغىزلار بىلەن ياركەند شەھرىگە يېقىن بولغان ھالەتتە بۇلارغا خەبەر يەتتى. ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم ئەزىزلەر ئەلەم شاھ بەگ، جەئفەر بەگ ھەرقايسىلەرى ئۆز ھويلا دەرۋازەسىنى مەھكەم قىلىب،

ئۆگزىلەرگە كىشى قويۇپ، ھەيزانلىقتە قالدىلەر. ئەمما ھاـ
شىم بۆركى ئىچىدە بىلە كىگىش بىلە بىخەيەر تۇرغان ئەردى
دەرمەھەل ياساۋۇلنىڭ ئاساسىنى ئالىپ، بىر ئورۇق ئات
توقۇمى بىلەن تۇرغان ئىكەن ھازىر تۇرغان قازاقلارنى ئاتـ
لانغىل دەپ، دۈشمەن لەشكىرىگە ئۇتتۇر يۈردى. شەھەر
دەرۋازەسى ئالدىدا روبىرو بولدى. جارۇپ پىش ئەنداز
نەيزە تاپ كەلتۇرۇپ، سۇلتانغە ھەملە قىلدى. سۇلتان بى
ئىبا ئۇتتۇر يۈردى. يەقىن ئەردىكى سۇلتان زىرە ـ زىرە
بولۇپ يەرگە يىقىلدى.

بەيت

مەرۇرا ھىممەت بىكار ئايەد نەخەنجەر دەرمىيان،
ۋەرنە پىرى ماكە يان ھەر يەك بىجايى خەنجەرەست. ①

چۇنانچە ھەزرەتى مەخدۇم زادەم زەبانى تۈركى بىرلە
بۇ بەيتنى ئەيتۇر ئەردىلەر:

بەيت

ھەر كىشىگە ھىممەت ئەگەر بولسە يارە
ئاقىبەتۇلئەمر مۇرادىنى تاپار.

---

① مەرد كىشىنىڭ غەيرەت ـ ھىممەتى كارغا كىلمىدۇ، خەنجەر كارغا كەلمەيـ
دۇ ۋە ئەگەر مۇنداغ بولمىسا بىزنىڭ پىرىمىز نەدە قالدى، ھەر بىرى خەنـ
جەر ئورنىدا ئەمەسمۇ.

يەنە ئىككى ئۈچ قىرغىزلارنى ئاسا بىرلە ئۇرۇپ يىقىتىپ پايمال قىلدىلەر، قىرغىزلار شىكەستە تاپىپ ئارقەغە ياندىلەر. سۇلتاننىڭ بۇ ھىممەت جۇرئەتلەرىنى ئاڭلاپ، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ ئەزىز باشلاپ، ئەلەم شاھ بەگ جەئفەر بەگ لەشكىرى بىرلە چىقىپ، سۇلتانىغە ھىمايەت بولدى. بۇلار سۇلتانغە شاھانە لىباسلەر كىيدۇرۇپ، ئەسباب ئالالەت جەڭنى مۇھەييا قىلدىلەر، ئۇشۇل سائەت خەبەر يەتتىكى: «قارا زەڭگى باشلاپ يۈز كىشى دەرۋازە ئالدىغە كەلدى» دەپ، چۇست چابۇك ئاڭا روبىرو بولدى. بىسيار جەڭ ماجرا ۋاقىئە بولدى. ئاخىر كۈن كەچ بولدى، كاشغەرلىلەر ئەل ئامان دەپ ساداسى ئالەمنى پۇر تۇتتى. ياركەند لەشكىرى ھەم تىغ سۇراردىن قول يىغدىلەر.

بەيت

تالىيئىم ۋاژگۈن ئىقبالىم بۇ كۈن بەختىم زەبۇن،
ئەل ئامان بۇ جەۋرىدىن ئەي شاھى سۇلتان ئەل ئامان.

ئاڭلاسى قىرغىزلار ئەلەسسەباھ مەسلىھەتكە تىل ئاچتىلەر ۋە ئەلچى ئىبەردىلەر. مىن بەئد ياركەند سەرھەددىغە قەدەم كەلتۈرمىگەيمىز ۋە ئازار يەتكۈزمىگەيمىز. جارۇپ مىرزا ئۇلارنىڭ قوللەرىغە ئەسىر چۈشۈبتۇر. بىزگە ئانى بەرگەيلەر. ياركەنددىن بىزگە ئۈچ مىڭ كىشى ئەسىر چۈشۈپتۇ، ئۇنى بەرگەيمىز. ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ ئەزىز باشلىغ ھاشىم سۇلتان ھەممەلەرى مەئقۇل كۆردىلەر. لېكىن جارۇپ مىرزا لەشكەر ئىچرە يوق. ئۆلۈكلەر ئاراسى-

دىن ئۆلۈكنى قىپ جاراھەت ئاسارىنى پاك قىلىپ، ياغاچ بىلە مەھكەم قىلىپ لىباس كىيدۈرۈپ، بىر لاغىر ئاتقا مىندۈرۈپ، قول - ئاياغىنى مۇستەھكەم قىلىپ، ئاتنىڭ ئىنانىنى ئالىپ يۈردى. ئەمما قىرغىزلار يىراقتىن كۆردىكى، جارۇپ مىرزا باش كۆتەرەلمەي بىسيار خىجالەت بىرلە كېلەدۇر. بىر بىرىگە ئېيتاشادۇركى: «مىرزا بىسيار جۇرئەتلىك ۋە شىجائەتلىك كىشى ئەردى. سارتلار قولىغە ئەسىر چۈشكەنگە خىجالەتىدىن باش كۆتۈرەلمەي كېلەدۇر».

ئەلقىسسە، بۇ مۇردەنى مۇشىرىكنى بۇ تەرەفدىن قىرغىزلار ئۈچ مىڭ ئەسىرنى قويدىلەر. بۇ ئەسىرلەر لەشكەرگە قاۋۇشقاندىن كېيىن كۆردىلەركىم، مىرزا نە ۋاقتىدە ئۆلۈپ قالىپدۇر. ئاھۋالار ۋە مۇسىبەت چېكىپ ئارقەسىغە ياندىلەر. ئاندىن كېيىن ھەرگىز ياركەند تەرەفكە يۈزلەنمەدىلەر.

ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم ئەزىزلەر ھەم نەفقارە شادىيانە چالدۇردىلەر. بەس بۇ فەتھىنىڭ شۈكرانەسىنى بىجا كەلتۈرۈپ، نەچچە مۇددەتتىن كېيىن شەككاكلەر ھاشىم سۇلتانغە ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم پادشاھدىن ئىنھار ئاداۋەت شىكۋەسىنى زاھىر قىلدى. ۋەھىمە خەۋف بەردى. سۇلتان ئۆز ۋەھىمەدىن قورقۇپ تابەلەرى بىرلە، قازاق سەرھەددىغە كەنارە تۇتتىلەر. ياركەندنىڭ تەخت سەلتەنەتىدە ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم ئەزىزلەر ئولتۇرۇپ، بىرنەچچە مۇددەت ئۆمۈر سۈردىلەر.

ئەمما ئىشتىمەك كېرەككى: ئىلا مەۋزەئىدىن قالماقلار ئاداۋەتى قەدىمدىن بار ئىدىكى، ھەزرەتى خاجە ئافاق زورى قۇۋۋەت بازۇلارىدىن كۈچ تاپىپ مۇھەممەد ئىمىن خان قالماقلارنىڭ فاراكەندە ھالىتىدە لەشكەر بىرلە بارىپ، ئوتتۇز

مىڭغا يەقىن قالماقلارنى ئەسىر قىلىپ كەلگەن ئىدى. بۇ گىنەدىن بىسيار قالماقلار تەڭ دىل ئەردى. خاتىرلەرنى جەمئى قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ قاراكەندەلىكىنى غەنىمەت ساناپ، ئىخىر لەشكەر بىرلە ياركەندكە كەلدىلەر. ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم بەنۇر فەراسەت بىلدىلەركى، مۇسۇلمانلار كافىر لەشكىرى بىرلە تاقابىل چەڭ - جېدەل قىلالمايدۇر. ناچار قالەنىنى بېيۇ ئەلەيھىسسالامۇ: «ئەلفىرارۇ مىممالايۇتاقۇ. مىن سۇنەنىلمۇرسەلىن» ① ھەدىسى مەزمۇنىغە ئەمەل قىلىپ، جېدەلدىن يۈز ئۆرۈپ، ئىنقىياد بىرلە ئىستىقبالغە چىقتىلەر. كافىرلار زۇلۇم - سىتەمدىن قول يىغىپ، بۇلارنىڭ ئەزاز - ئىكراملەرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، يەنە ياركەند تەختىغە ئولتۇرغۇزدى. لەشكىرى كۇففار ياركەندىدىن فارىغ بولۇپ، كاشغەرغە يۈزلەندىلەر. ياركەندىدىن ھەم لەشكەر ئالىپ، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھنى ھەمراھ بولغايلەر دەپ، چەند بىرلە كاشغەرغە ئالىپ يۈردى. كاشغەرلىلەر بىر نەچچە كۈن جەڭ قىلدىلەر. ئاخىر تاپ تۇتالماي ئىنقىياد بىرلە دەرۋازەنى كۈشادە قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئەھمەد كافىرلار قولىغە چۈشتى. كافىرلار قەتلىغە يەقىن قىلغان ھالدا، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ ئەزبىرايى مەسلىھەت كافىرلەرغە ئېيتتىلەركى: «ئەگەر سىزلەرگە مۇسۇلمان دىيارى كېرەك بولسا، زىنھار مۇسۇلمان خاجەلەرىنى ئۆلتۈرمەڭلەر. چەراكى ئۇلار ھەزرەتى پەيغەمبەر سەلالەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئەۋلادلەرىدىندۇرلەر. ئۇلارنىڭ قەتللەرىغە مۇسۇلمانلار ھەرگىز رىزا بەرمەگەيلەر. ئەھلى ئەيال، زىن

① مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان ئىشلاردىن قېچىش — پەيغەمبەرلەر ئادەتلىرىدىندۇر».

پەرزەنتلىرى سىزلەر بىلەن پىچاقلىشىپ، قوچاقلىشىپ ئۆلەر !...»

كاپىرلار بۇ سۆزنى مەقۇل كۆردى. قەتلىدىن قول يىغدى. كاشغەرنىڭ كارى بارىغە ئۆز ئىختىيارىچە پەيسەل بېرىپ، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھنى ياركەندكە رۇخسەت بەرمەي، ئىلىغا ئالىپ يۈردىلەر. ياركەندكە كىشى يىبەرىپ، ئەھلى ئايال تابەلەرىنى كۆچۈرۈپ، ئىلىغا ئېلىپ بارىپ، ئاندە ئىززەت بىلە ئابرۇي بەردى. ياركەندە، كاشغەرغە ئۆزى خالاغان كىشىنى ھاكىم قىلدى. ئەمما خاجە ئەھمەدنى ئەسىر ئېلىپ بارىپ، ئىلىنىڭ كەنارەسىدە مەھكەم تۇتتى. لېكىن ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھغە دىيار كۇففار ئىچرە، ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋەتەئالا ئىززەت ئابرۇي بەردى.

بەيت

دانا بەھەر دىيار ئەزىز مەكەررەم ئەست،
لەئنەت بەران دىيارىكى نادان شەۋەد ئەزىز ①

تا يەتتە يىلغىچە بۇ تەرىقەدە ئىقامەت قىلدىلەر.

ئى ئەزىز! ھوش قۇلاغىڭ بىرلە بىر رەمۇز ئىشىتكىل؛ ھەزرەت كەردىم كارى ساز لۇتفى كەرەمىنى تاماشاھ قىلغىلكى، ئۇشول ۋەقتىدەكى مۇھەممەد ئىمىن خان نەۋۋە رەللاھۇ تۇربەتەھۇ ئىلا مەۋزەئىنىڭ قالماق يۇرتىنى تاراج ئەيلەب،

---

① دانا كىشى ھەردىياردە ئەزىز مۇكەررەمدۇر، شۇنداغ دىيارغە لەئنەتكى نادان بولغاي ئەزىز.

ئوتتۇز مىڭ كىشىنى ئەسىر قىلىپ ئەردى. بۇ تۆرە جامائە-
لەرىدىن نەچچە كىشى تۇتۇپ، تولاسى مۇسۇلمان بولۇپ
ئەردى. بۇ تۆرە جامائەسىدىن بىر ساھىبجامال قىزنى، ھەز-
رەتى خاجە دانىيال خاجەمغە نىياز قىلىپ ئەردى. ھەزرەتى
خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ بۇ قىزنىڭ ئىسلامىنى تازە
ئەيلەپ، نىكاھلەرىغە ئالىپ ئەردىلەر. قەتىرەئى نەيسان
سەدەف جەۋفىدە قارار ئالىپ، مايەئى دەررى شەھسۇۋار
غەۋەت ۋە گەۋھەرى گەراتمايەئى بىشۇمار بەلگۇرگەن ئىكەن.
ئوشۇل زامان قالماقلار لەشكىرى ياركەندى، كاشغەرغە
بارىپ، تامام ئەسىر تۇشكەنلەرنى خاھى مۇسۇلمان ۋە غەيە-
رى مۇسۇلمانىنى ئۆز قەۋمىگە ئالىپ كەلگەن ئەردى. بۇ قىز-
نى ھەم تۆرە سەردارى قالماقتىن بىر كۆيۈگە بۇيرۇغان
ئەردى ۋە كۆيۈسى ھەر ۋەقتىدە خىلۋەت قىلاي دەپ ياقىن
كەلسە، بەدەنىگە لەرزە تۇشەر ئەردى ۋە قاتتىق ھەيبەت
بولۇر ئەردى. دەرھال قورقۇپ ئۆزىنى يىراق قىلۇر ئەردى.
تاكى ھامىلەدىن فارىغ بولغۇنچە پاكلىق بىرلە بولدى. ناگاھ
بىر كۈن تەۋەللۇد قىلدىكى، گوياكى زۇلمەتتىن ئابىھايات
زاھىر بولدى، ياكى سۇبھىنىڭ چاكىدىن خۇرشىد ئالەم تابى
نامايان بولدى. كۆردىلەركى: بىر پاك سۇرەت پاكىزە ئوغۇل
ۋۇجۇدغە كېلىپتۇركى، يۇسۇف كەنئاندىن نىشان بەلگۇرادۇر.
ياخشى نەفىس قۇماشلەرغە يۆرگەپ، تەربىيەتكە مەشغۇل بول-
دى. ئەندەك فۇرسەتدە ئەقىل ئىدراكى بەركامال بولدى.
قالماق تەرىقەسىدە خەت ئىلىم ھاسىل قىلدىلەر. كافىرلار
بۇ بەيچەنىڭ فەھەم دانىشىغە تەھسىن ۋە ئافىرىن قىلۇر ئەر-
دى. تا يەتتە ياشار بولدى. لېكىن بىلمەس ئەردى مۇسۇلمان-
زادە ئىكەنىنى. ئانالەرى بۇ سىرنىڭ ئىزھارىغە ھىچ چارە

تاپالماس ئەردى. ھەمىشە دەردى — سۆز ئەلەمدە ئەرەي، ھېچ مۇسۇلماننى تاپماس ئەردىكى. ئاڭا بۇ پەردەئى خۇفيە زارىدىن خەبەرى كۆشادلىق قىلغاي. تۆرە ئورداسىدىن بىر ئاپلىق، مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆيىدىن يىراق ئەردى.

قازارا بىر كۈنى مۇسۇلمانلاردىن بىر بازارگان بۇ قەبىلەگە كېلىپ، ئاخىر سودا قىلا - قىلا بۇ مەزلۇمەنىڭ ئۆيىگە كەلدى. بىناگاھ بۇ زەئىفەنىڭ نەزەرى تۈشتى. بىر مۇسۇلمان كافىر قەلئەسىگە تەشرىف كەلتۈرۈپدۇر. جان دىل بىرلە بۇ مەزلۇمە خۇشھاللىق قىلدى. بۇ مۇخەممەس ھەسب — ھالىغە مۇۋاپىق تۈشتى.

مۇخەممەس

ھەزىن كۆڭلۈمگە ئول مەھۋەش بۇ ئاخشام ناگىھان كەلسەي،
تەجەللى پەرتەۋى رۇخسار تابىدىن ئايان كەلدى،
كۆڭۈل ئۆيىگە دەھر ئىچرە تاپىلماس مېھمان كەلدى،
سۆيۈنگىل ئى كۆڭۈل، ئاخىركى جىسمىڭ ئىچرە جان كەلەي،
قۇۋان ئى جان مەھزۇنكىم، ھاياتى جاۋىدان كەلدى.

ئاخىر بۇ بازارگاننى بۇ بەچچەنى ھازىر قىلىپ، بۇ زەئىفە ئەسرارىنى زاھىر قىلدى. بازارگاننىڭ خېتى بىرلە كىتابەت قىلدى. بۇ خەتنى بازارگانغە بەردىكى: «ئالىب بارىپ ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەمغە تاپشۇرغايسەن. بۇ بەرنەقەلىق نىشانىمنى زەبان بىرلە تەرىپ قىلغايسەن ۋە ئىنىلا بۇ ئىككى كىشىنىڭ ئىمانىغە زامىن بولۇپ، قىيامەت كۈنى ئانىھەزرەتى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمنىڭ

ئالدىلەرىدە يۈزلۈك قارا بولغاي.»

ئەلقىسسە، بۇ كىشى خەتنى ھەزرەتى خاجە دانىيال خاـ جەم ئەلەيھىر رەھمىگە كۆرسەتتى. ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ بۇ خەتنى كۆرۈپ، خاتىرىلەرىغە كەلدىلەركى، ئەلھەق ۋاقىئە شۇنداق ئەردى ۋە فەرزەندىنىڭ ھەقىقىتى جىگەرلەرىغە سوزىش يەتكۈزدى. دەرھال بۇ خەتنى بۇ بازارگاننى تۆرە قاشىغە ئالىب باردى. بايان ۋاقىئەنى تۆرەگە ئېيتتى. تۆرە بۇ خەتنى ئوقۇتۇپ، بازارگاندىن ھەم ئىشىتىپ، ئۆز خادىملەرىدىن بىر ئۇلۇغنى، ھەزرەتى ئەزىزلەر تەرىفىدىن ئاخۇن موللا مەشھۇرىكى ئاخۇن موللا ئىبراھىم دۇرلەر خاجە ئۇبەيدۇللا خەلفەمنى بۇلارغە بىر نەچچە كىشىلەرنى قوشۇپ ئىبەردىلەر: «ئەگەر راست بولسە، ئول فەرزەندنى ئالىب، مۇسۇلمانلار قولىغا تاپشۇرغايسەن، ئەگەر قوبۇل قىلمەسە كۆيۈسىنى، خاتۇننى، فەرزەندنى ئالىب كەلگەيسەن ۋە ئىللا غەلەت بولسە، مۇسۇلمانلارنى يالغانچىلىق تەرىقە بىرلە تەنە ۋە تەئەررۇز بىرلە كەلتۈرگەيسەن.»

ئەلقىسسە، بۇلار قالماق قەبىلەسىگە يەتتى ۋە بايان ۋاقىئەنى تەفتىش—تەھقىق قىلدىلەر. زەئىفە ئىقرار قىلدى. لېكىن كۆيۈسى ھەرگىز قوبۇل قىلمەدى. فەرزەندنى بۇلارغە ھەرگىز كۆرسەتمەدى، بەلكى يىراقدىن بىچچەگە مۇسۇلمانـ لارنى كۆرسەتتى: «ئەنە ئادەم يەيدۇرغانلار كېلەدۇر، سېنى يەيدۇر، بىزنىڭ بالامىز دەب ئالىب بارىپ، غىزا قىلادۇر» دەب بىسيار ۋەھىمە سالدى. بۇ ۋەجھدىن بۇ بەچچەدە ھېچ تاقەت قالمەدىكى، مۇسۇلمانلەرغە قاراغاي ۋە بارغان چوڭ قالماقنى ھەم كافىرلار بىرەر نىمە بىرىپ ئۆزىگە رام قىلـ دىلەر. مۇسۇلمانلەر ھېچ جۇدا قىلالمەدي. بەلكى كافىرلار

مەسلىھەتنى ئاڭا قارار بەردىلەركى، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم بىسيار خۇشرۇي، ساھىبجامال، خۇش خۇلىق، نىكۇ- خىسال زىبا يىگىتدۇر. بۇ زەئىفە ئاڭا ۋالەئى ئاشۇفتە بول- غان ئىكەن. ئول ۋەجھىدىن بۇ فەرزەنىد خاجە دانىيال خاجەمدىن دەيدۇر. ئاخىر سۆز تامام بولماي تۆرە ئۆيىگە ياندى ۋە بۇ كۆيۈ قالماق تۆرە جاما ئەلەرىدىن ئەردى ۋە خىشلىق مىھرى ھەم بار ئەردى. خونىتەيجىغا گىرىيە زارى بىرلە ئەرز ئېيتتىكى: «ئى تۆرەخان، ئى پادىشاھى زەمان! بۇ قەرى قۇلۇڭغە رەھىم قىلغىلكى، بۇ ئاق دەستارىلەرنى ئۆزدىن شەرىئەتلەرىچە سورىساڭ، گۇۋاھلىق ئېيتىپ بۇ فەر- زەندىمنى مەندىن ئاجراتىپ ئالادۇر ۋە مېنىڭ مۇندىن بۆ- لەك فەرزەندىم يوق ئەردى مىھرى مۇھەببىتىم كۆپ ئەردى، بىشەك بۇ فەرزەندىمنىڭ فىراقىدە كۆيۈپ كۆل بولادۇرمەن.

بەيت

ۋاي يۈزمىڭ ۋاھكىم دىلداردىن ئايرىلمىشام،
بەرقەدى شەمشادى گۇل رۇخساردىن ئايرىلمىشام،
بۇلبۇلى شۇرىدە مەن گۇلزاردىن ئايرىلمىشام،
كىمكى بىلمەس كى نەسىبەت ياردىن ئايرىلمىشام.

نە بولغاي مۇڭلۇغ قۇلۇڭغە رەھىم قىلىب، بۇ جىگەر پارەنى ماڭا ھۆكۈم قىلساڭ، مەندىن خالاس ئەيلەسەڭ.

بەيت

تەرەھھۇم قىل بۇ كۇلمىش قەددىمە ۋەھم ئەيلە ئاھىمدىن،

ۋە گەر نە ئۆرتەگەي ئاھىم ئوتى ئەھلى جاھان
يەكسەر.»

ناچار قالماق سوراقچىلەرى ئىتتىپاق بىرلە بىر ھىيلە
تۈزدىلەر. ئەلـۋەتتە بۇ فەرزەنـد قالماق تەرەپكە ئاجراغاي،
تاكلاسى: «مۇسۇلمانلەر ئۆز تەرىقەسىدە لىباس كىيىپ، دەسـ
تار بىرلە سورۇنغە داخىل بولغاي. قالماقلار ھـەم ئۆز رەسـ
مىچە كەلگەيلەر، ئۇلۇغ سۆزۈن بولغاي» دەپ تـۆرە ياراتىغ
قىلدى.

ھـەزرەتى خاجە دانـيال خاجەم پادىشاھ تـۆمـۇرخان،
ئەركەخان باشلىغ جەمئى مۇسۇلمانلار بىر تەرەف، قالـمـاق
سەردارلەرى بىر تـەرەف جەمائەسى بىىرلـە سورۇن تـۈزۈپ
ئولتۇردىلەر. دەۋاگەر قالماقنى يۇقـارى ئولتۇرغـۇزدى. بـۇ
بەچچەگە مەخپى ئېيتىپ ئەردىلەركى: «بـۇ ئاق دەسـتارىلـەر
ئادەم يەيدۇرلەر، ئۇلەرغە يېقىن بارمىغايسەن، تـۇتۇپ ئالىپ
يەيدۇر. ئەلـۋەتتە قالماق ئاتاڭنىڭ قاشىغە يۈگۈرۈپ، قۇچاـ
غىغە چىقىپ ئولتۇرغايسەن» دەپ تـەلىم بېرىـپ، سورۇنغە
ئالىب كىردىلەر.

مۇسۇلمانلار تەرەفىدىن ئۇمىدى مـۇنقەتىئە بولغان ئەر
دى. ھەزرەتى خاجە دانـيال خاجەم ئەزىزلەر دەرگاھى ھەق
قە تەۋەججۇ ئەيلەب، جەددىلەرى ھەزرەتى رەسۇل سەلـلەل
لاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمدىن ۋە يەنە جەددى بۇزۇرۇكۋارلەرى
دىن ئىستىمداد ۋە ئىستىئانەت تىلەب، ئۆزلۈك ئالـەمـدىن
كېتىپ شۇھۇدى ھەقدە مۇستەغرەق بولۇپ ئولتۇرغان ئەردى.
تۆرە ئول نارەسىدە يەتتە ياشار ئوغۇلدىن سورىدىكى: «ئـەي
بەچچە! ئاتاڭ قالماقمۇ يا خاجە دانـيال ئەزىزمـۇ؟ قايـسىكى
ئاتاڭ بولسە بارىپ قۇچاغىغە چىقىپ ئولتۇرغايسەن».

بۇ بەچچە ئۇتتۇر تەرەپكە يۈزلەندى. ھەممەلەر جەزم قىلدىكى، «بەچچە قالماق تەرەپكە بارادۇر.» ئەمما يەقىن يەتكەن ھالەت ئەردى بەكارامەتى ئەۋلىيا ئاۋاز بىلە يىغلاپ كېلىپ، ھەزرەتى خاجە دانيال: ئەزىزىنىڭ قۇچاقلەرىغە چىقىپ ئولتۇردى ۋە بىھۇش بولۇپ قالدى، غەرىبۇ پەرياد كۆتۈرۈلۈپ، بۇ ئىككى تەرەپ فىرقەدىن يەكبار ھەممەلەرگە ھالەت پەيدا بولدى. بىئىختىيار گىريە ھاسىل بولدى.

بەيت

گەر بۇلار كۆڭلىگە تەسىر ئەيلەمەس بولسە ئىست،
يەر يۈزىن غەرق ئەيلەگەي ئەشكى رەۋانىمدۇر ئىشت.

خونتەيجى تۆرەگە ھەم تەسىر قىلىپ يىغلەدى ئەيدىكى: «ئى خاجەم، ھەق مەركىزىدە قارار ئالدى. ھەق - راست سىزنىڭ ئىكەن. ئوغلىڭىزنى ھەم ئالىڭ، خاجەلىغىڭىز ھەم ھەق ئىكەن. تۆرت شەھەرنىڭ خاجەلىغىنى ھەم پادشاھلىغىنى بەردىم، بارىپ ئۆز شەھرىڭىزدە ئىقامەت قىلغايسىز،» دەپ رۇخسەت بەردى.

ھەزرەتى خاجە دانيال خاجەم پادشاھ شۇكرلەر بەجا كەلتۈرۈپ، بۇ كافىرنىڭ مەھبۇس مەقسۇرەلىكىدىن خالاس بولۇپ، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەزىزنى تۆرە مۇلازىمەتىدە قويۇپ، ئىززەت ئابروي بىلە ياركەندكە تەشرىف ئەيلەدىلەر. ئەمما ئول بەچچە قولغە كەلگەندىن كېيىن لىباس ئىسلام كىيدۈرۈپ، ئۇلۇغ تويلار قىلىپ سۈننەتكە ئولتۇرغۇزدىلەر. كەمال مالاھەت ۋەھاجەتلىرى سەۋەۋدىن مۇبارەك

ئىسىم شەرىفلەرىنى «خاجە يۈسۈف» ئاتاتتىلەر.
ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم نەچچە يىل
مەدىرىنىشىن ياركەندگە پادىشاھ بولۇپ، كاشغەر، ئاقسۇ خەل-
قى خوتەنگە ھۆكۈملىرى جارى بولۇپ، خەلقنى ھىدايەتكە
ئۈندەپ زەلالەتتىن ياندۇرۇپ، داد سوراغلەرىنى شەرىئەتتىن
تاجاۋۇز قىلماي، روزىگار ھۆكۈم سۈرۈپ، خۇدايى تەئالانىڭ
تائىتىگە يۈز كەلتۈرۈپ، شۈكرانەسىن بەجا كەلتۈرۈپ،
روزىگار كەچۈردىلەر. ھەزرەتى خاجە يۈسۈف خاجەم ھەم
تەھسىل ئىلىمگە مەشغۇل بولۇپ، ئەندەك پۇرسەتدە ئىلىم-
دىن فەزىلەت تاپتىلەر. قالماقلار خاجە ئافاق ۋەقتىدە يۈز-
مىڭ كىشىدىن يۈز مىڭ تەڭگە ئالىب ئەردى. ئوشۇل ۋەقتدە
ھەم ئوشۇل ۋەقتتىكى يۈز مىڭ تەڭگەنى خەزىنەگە ئالدى.
بەزى ۋەقتلەردە ئىلا مەۋزەئىغە بارىپ، تۆرەگە مۇلاقەت
بولۇپ، پات پۇرسەتدە كېلۇر ئەردىلەر. نەچچە مەھەل بۇ
تەرىقەدە ئۆمۈر كۆچۈردىلەر. ئەمما خۇنتەيجىنىڭ بىر قىزى
بار ئەردى، ھەددى كامالىغا يەتكەن. تۇرغۇت تۆرەسى قالماق-
نىڭ ئوغلى بار ئەردى. ئېنىڭ بىلە تويلاشۇر بولدى. بۇ يەت-
تە شەھەرنىڭ ئۆمەرا ۋە سەردارەلەرىنى ھەزرەتى خاجە دانى-
يال خاجەم باشلىغىن تويغە چىرلادىلەر. بۇلار ناچار ئىلا
مەۋزەئىغە باردىلەر. تۆرە كافىر بۇ مۇسۇلمانلاردىن تويغە
جابدۇق تەلەب قىلدى. ھازىر ئۆزلەرىدە بارلەرىنى بۇ كافىر
قوبۇل قىلمەدى. ھىندۇستان ماتالەرىدىن دۇررى يىگانە ۋە
گەۋھەرى گارانمايە ئالماس، زەبەرجەد، زۇمرەد جەۋاھىرلەر-
دىن تەمە تۇتتى. مۇسۇلمانلاردا ئاڭا لايىق يوق ئەردى. ئا-
خىر بىر كۈن ۋەئىد يەتكۈزدىكى: «ئەگەر تاڭلا بۇ مەزكۇر
ئەشيالەرنى تاپىپ بەرمەسەڭىزلەر، خاجە دانىيال خاجەم باشلى-
غىن ھەممەڭىزلەرنى قەتل قىلغۇمدۇر.»

بېيت

ئى مۇسۇلمانلار نەھالەتدۇركى دەھر ئەتتى زەبۇن،
يۈز مۇسۇلمان خەلقىنى بىر نامۇسۇلمان ئالدىدا.

بەس بۇكافىرنىڭ ۋەھىمە سىياسىتىدىن ھەممە ئۇمەرا ۋە سەردار مەملىكەتلەر ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھقە يىغلاپ ئاياقلىرىغە تۆشتىلەر. ئەيدىلەركى: « ئى پادىشاھىم، بۇ بالايى ئەزىمنىڭ دەفئىغە ھەزرەتلەر بىر تەۋەججۇھ قىلغايلەر. بۇ بالا بىزدىن بىر تەرەپ بولغاي. چەراكى مۇنداق مۇشكۇللەرنى ئابا ۋە ئەجدادلەرى مۇشكۇل كۇشاد ئەيلەگەنلەر. كىبرەك سىزلەردىن ھەم كۇشاد بولغاي. كار مۇشكۇلدۇركى، بۇ كافىر سىزلەرنى قەتل ئەيلەگەي».

ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ باشلەرىنى سالىب، مۇراقىبەدە سائەت بولدىلەر يەنە باشلەرىنى كۆتەرىپ ئەيدىلەركى: «— ئى مۇسۇلمانلەر! بۇ كىچە بىيەكبار ھەممەمىز كەرىم كارساز دەرگاھىغا ھەزرەتى خاجەگان ئەرۋاھلەرىغە تەۋەججۇ قىلالى، شايەدكى بۇ بالا دەفئى بولغاي.»

ئەلقىسسە، ھەممە مۇسۇلمانلار بىر يەرگە جەمئى بولۇپ، گىريە زارى بىلەن دەرگاھى ھەققە يۈزلەنىپ، گىريە زارىدە بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم پادىشاھ دۇئاغا قول كۆتەرىپ ئىدىلەر، ھەممە مۇسۇلمانلەر «ئامىن»① دېدىلەر، چۈنان گىريە زارى بولدىكى، مەلائىكەلەر ھەم نالەگە كەلدىلەر. تا سۇبھىغىچە، ئاندىن دۇئانى تامام قىلىب،

① «ئامىن» — دۇئالىرىمىزنى ئىجابەت قىلغىن.

مۇسۇلمانلارغا بىشارەت بەردىلەركى: «ئى مۇسۇلمانلار! شايەدكى سىزلەرنى ۋە بىزلەرنى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا بۇ كاپىردىن خالاسلىق بەردى. ئۇمىد قەۋى بىرلە تۇرغايسىزلەركى، دۇئا مۇستەجاپ بولدى. سائەتتىن كېيىن ئاللا پەيدا بولدى خونتەيجى لەئىنە ئۆلدى. ئورنىدە غالدان چېرىن ئوغلى تۆرە بولدى.

بەس بۇ خەبەرنى ئىشتىپ ھەممە مۇسۇلمانلار كاپىرنىڭ ئوردىسىغە بارىپ، بۇ خوش خەبەرنى خونتەيجىنىڭ خاتۇنى «ئوغلۇمنى تۆرە قىلامەن»دەپ كۆيۈسىگە زەھەر بېرىپدۇر. غالدان چېرىن بۆلەك ئانادىن ئەردى. ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپدۇر، غالدان چېرىن كاپىرلار سەردارلەرنى جەمئىي قىلىپ، بىر سىرنى ئىتتىپاق قىلىپ، بۇلارنىڭ ئىتتىپاقى بىرلە ئۆگەي ئاناسىنى، ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈپ، خان بولۇپ ئولتۇرۇپدۇر، بۇ كاپىرغە ھەقتە ئاللا تەۋفىق بېرىپ ئەيدىكى: «ئى مۇسۇلمانلەر! ھەرقايسىڭىز ئۆزدىيارىڭىزلەرغە يانىڭىزلەر، سىزلەر بۇرۇنقى تەرىقە بىرلە بولغايسىزلەر.»

ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەمغە ھەم ئەيدىلەركى: «ئى خاجەم، سىزلەرمۇ بېرىپ تۆرت شەھەرنىڭ پادىشاھلىغىنى، خاجەلىغىنى قىلىب ئاتام ۋاقتىدىكىدىن ھالا خۇپراق ۋە كۆڭشادىراق تۇرغايلەر» دەپ ھەممەلەرگە رۇخسەت بەردى. ھەممەلەرى يانىپ، دەرگاھى ھەققە شۇكرى سانالەر قىلدىلەر. نەچچە مۇددەت بۇ تەرىقە بىرلە ئۆمۈر كۆچۈردىلەر.

ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلىخۇ خانلەر نەزىر قىلغان يەر، سۇ بولسە، ئانى سەرف ئەيلەدىلەر. بۇ مەملىكەتلەردىن ھاسىل بولغان باج - خىراجنى ئىسلام زەئىفلىرىدىن ۋە كۇففارنىڭ غەلىبەسىدىن زۇرۇر ۋە ناچارلىقى بىرلە

قالماقلارغا بەردىلەر. ئاخىر «كۆللۈ نەپسىن زامىقا تۆلمەۋت»
ھۆكمى بىرلە، ئەجەل جامىنىڭ دۇردەكى زەھىرىنى دەۋران
ساقىيسى ئىلكىدىن ئالىب تارتىپ، ھۆكمى ئەزەلگە رىزالىق بې-
رىپ، شەكەر ئەفشانلىق قىلىپ، بۇ ھەممە نارەسىدە فەرزەندى-
لەرنى ۋە ئاجىز مەزلۇمەلەرنى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالانىڭ
كەرىمىگە سپارىش قىلىپ، ئاندىن ئابا ۋە ئەجدادى روھلى-
رىغا تاپشۇرۇپ، خاجە، جاھان خاجەمغا نەۋازىشلەر قىلىپ
ئېيتتىلەركى: «ئى جىگەر پارە فەرزەندلەرىم ئەلەيفۇسۇس
سىزنى جەد بۇزۇرۇكۋارىمغا تاپشۇردۇم. بۇ نارەسىدە قېرىن-
داشلەرىڭىز تەربىيەتىدىن ئېھمال كۆرگۈزمەڭ. بىقەدرى ئىم-
كان خۇدايى تائالانىڭ تائەتىدىن ۋە ئىبادەتىدىن خالى بول-
ماڭ ۋە شەرىئەت ھۆكمىلەرىدىن يۈز ئۆرىمەڭ. خەلقىنىڭ سو-
راغىدىن تەقسىر قىلماڭ. بىدئەت زالالەتتىن ۋە خىلاف شەر-
ئىدىن ئىھتىراز ئەيلەڭ. ئىلىم ئەمەلدە مەھكەم ئۇستىۋار بو-
لۇپ، بىزلەرگە ئەنھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن
ئىلىم ئەمەل مىراسدۇر كىم: دۇنيا قالغان ئېمەس، مەن بۇ
كافىرلەرغە ئىنقىياد فەرمان بەردارلىقدىن ئۆزگە چارە تاپالمە-
دىم ۋە تىغنى بىدەرىغ سۇرەلمەدىم. ناچار بۇ ئارزۇ ئارمان
بىرلە سەفەرى ئاخىرەت قىلادۇرمەن. ئەمما سىزلەرنى بۇ ئار-
زۇغا يەتكۈزگەي. شايەدكى ھەزرەت كەرىم كارساز ئۇل لوت-
فى كەرىمىن سىزلەرنىڭ ھەققىڭىزلەردە ئىزھار قىلغاي. غەنى-
مەت ۋاقىتلەرنى بۇ دۇشمەن قەۋىنىڭ تەفرىقەلىق ھالەتى
سىزلەرگە نىسىپ قىلغاي ۋە بۇ قارا يۈزىمىزنىڭ خىجالەت شەر-
مەندەلىگى زايىل بولغاي. مۇسۇلمانلەرنىڭ ئىنتىقامىن ئالىب،
ئىسلام قىلىچىن بى ئىبا كافىرلەرغە تارتقايسىزلەر. سەيىد زا-
دەلىك ئابرۇيىن قولدىن بەرمەگەيسىزلەر. تاكى روزى مەھشەر-

دە خۇدا رەسۇل ئالدىدا خىجىل بولماغايسىزلەر» دەپ ۋەسى-
يەتىن تامام قىلىپ، مۇبارەك رۇھلەرى تەن قەپەسىدىن رە-
ۋانە ئەيلەپ، ئۇلۇى ئالەمگە ۋاسىل بولدىلەر. «قالۇ ئىننالىل-
لاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» گويا كى قىيامەت تازە ئاش-
كارە بولدى، پەرياد ۋاۋەيلائالالا بۇ گۇنبەزى دەۋۋارنى چىر-
مادى، ئافتاپ فەردەئى زۇلمەت ئىچرە پىنھان بولدى. ئەھلى
مەجلىسلەر شەمئى ئۆچتى. ھەممە ئەھلى شەھەر ئاھالى ۋە
ئەمۋاللەرى جەممئى بولۇپ، تەزىيەت ئەيلەپ، ئالتۇندا ئەزاز
ئىكرام بىلەن دەفنە قىلدىلەر. بۇلاردىن بەش ئوغۇل، ئىككى
ئاجىزە پادىشاھ فەرزەندى قالدى. ئوغۇللەردىن: ئۇلۇغلەرنى
ھەزرەتى خاجە ياقۇپ خاجەم، مۇلەققەب خاجە جاھان خا-
جەم، ئىككىنچى خاجە ئايۇپ خاجەم، ئۈچىنچى ھەزرەتى خا-
جە يۇسۇف خاجەم، تۆتىنچى خاجە خامۇش خاجەم، ئەسلى
ئىسمى شەرىفلەرى خاجە نىزامىددىن خاجەم، بەشىنچى خاجە ئۇ-
بەيدۇللا خاجەم. ئاجىزە پادىشاھلەر: ئۇلۇغ ئەزىزىم پادىشاھ،
كىچىك ئەزىزىم ئاتادىلەر، ياركەندنىڭ پايتەختىدە ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ بەرقارار بولدىلەر. كاشغەر تەخ-
تىدە ھەزرەتى خاجە يۇسۇف خاجەم پادىشاھ بەرقارار بولدى-
لەر. ئاقسۇ شەھرىدە خاجە نىزامىددىن خاجەم پادىشاھ بەرقا-
رار بولدىلەر، خوتەن شەھرىدە ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللا خا-
جەم بەرقارار بولدىلەر. بۇ ئەزىزلەر ھەممەلەرى رەئايا فەقىر-
لەرنىڭ داد سوراغلەرىنى شەرئىنىڭ مۇۋافىقىدا سوراپ ھۆ-
كۈم قىلىپ، دىن ئىسلامغە رىۋاج بەردىلەر.

خۇسۇسەن ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ئە-
لەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ھەممە ۋاقتىدا ئۈمۈرلەرىنى ئۇلۇ-
مالار ۋە سالىھلار ۋە ئەھلى تەھئىلەر بىرلە مەشرەپ تۈزۈپ

مەسىھ ئاسا، جان فەزا كەلاملەر ئىلە جانسىز تەنلەرگە جان ئاتا ئەيلەپ، مالامال ئىلتىفاتلەر قىلۇر ئەردىلەر ۋە گىباھى ئەمىر — ئۇمەرا ماۋالى شەھەر بىرلە ئولتۇرۇپ مەملىكەتلەرنىڭ ئەسباب يارىغىن كۆرگۈزۈپ، فەقىر رەئىيەلەرنىڭ داد سوراغلەرىغە مۇۋافىق ھۆكۈم سۈرۈپ كۆڭۈللەرىنى جەمئى شاد قىلۇر ئەردى. گاھى سىيەر تەۋەرىخ كىتابلەردىن ئەنبىيائى ئىزام ئەۋلىيائى كىبرامنىڭ ۋە ئىمام مۇجتەھىدلەرنىڭ، پادىشاھى ماتەقەددەملەرنىڭ قىسسە ۋە ھىكايەلەردىن ئىشتىپ، ئۇنلارنى دۇئايى خەيرى قىلىب ياد ئەيلەر ئەردىلەر. گاھى دىۋان، غەزەلىيات، مەسنەۋى كىتابلەردىن ئاراغە سالىپ، ھەقايىق مەنئالەردىن ئاراغە سالىب، ۋەجد ھالەت پەيدا قىلۇر ئەردىلەر، ۋە ئەھلى مەجلىسلەرگە سىرايەت قىلىب، پەرۋانەدەك ئۆزلەرىنى پارە — پارە قىلىب باشلەرىدىن ئۆرۈپ مۇرغى بىسمىل يەڭلىغ بولۇپ، بىخۇدلۇق رۇ بېرىپ يىقىلۇر ئەردى. گاھى نەزمە دۇرلەرىن رىشتەغە ئالىب، كۆڭۈللەر خىرمانىغە ئوت سالغۇدەك پۇر سۆز ۋە ئەبيات دىلپەزىرلارنى تەتىپ بىترۇر ئەردى. پىشۋايى ماتەقەددەملەرنىڭ نازۇك فەھىم غەزەلياتلەرىغە جاۋاب ساقى، مۇخەممەس ۋە مۇسەددەسلەر نەزمە قىلۇر ئەردى. گاھى مەملىكەت مەيدانىدە ئولتۇرۇپ، شائىرانە ۋەقىت سۇخەن فەھم زامانلەرنىڭ شېئىر، ئەبياتلەرىدىن ئىلھاپ تەرجىھ ئەيلەب بۇلەغا ساھىبىغە ئىلتىپات شاھانە لىباسلەر ئەتا ئەيلەب، ئۆز قاتارىدە مۇمتاز ۋە سەرەفراز ئەيلەر ئىدىلەر. ھەر ھەپتە ئۇلۇما ۋە فازىللەر يەنى ئاخۇند، سەييىد خاجەلارنىڭ دەرسخانەلەرىغە بارىپ، يارانلار قايسىلەرىكى خۇش فەھم، خۇش ئىدراكدۇرلەر ۋە رىيازەت ۋە مۇجاھىدە ۋە بەھسى مۇنازە ۋە مۇتالىئەلەرى نازۇك بولسە، ئاتا ئىلتى-

پاتلەر قىلىپ، سۇمۇقەددەم ئولتۇرغۇزۇپ، كۆڭۈللەرىنى خوش قىلۇر ئەردى. ئانداغ تۇرلۇك مەھازەرلەرنى كەلتۇرۇپ ئىنسان بىرلە يارانلەرنى سىير قىلۇر ئەردىلەر ۋە بەزى ۋەقىتتا دەرۋىش تالىبلار ۋە يا مۇۋاپىقلەر بىرلە سۆھبەتلەشىپ، ئۇلارغە بايان تەربىيەت ۋە سەيرى سۇلۇك تەلىم قىلۇر ئەردىلەر. بۇ ئىقلىمدە ھەر نىچۇك چوڭ - كىچىك ھەممەسى كىيچە - كۇندۇز بۇ شاھى ئالىنىڭ ھەققىلەرىدە ياخشى تەلەپلەر دۇئايى خەير قىلىپ خاتىرلەرىغە شۇكرى سانا ئېيتۇر ئەردىلەر. ئىلگىرى - كېيىن مۇنداغ ۋەقىت مەۋجۇد بولغان ئېمەسدۇر دەر ئەردى، ۋە بەزىلەر سۇلتان ھۇسەيىن مىرزانىڭ ۋەقتىغە تەشبىھ قىلۇر ئەردىلەر. ھەممە ئالىم ئەمەلدار ئىدىلەر. «ئەلئۇلەما ئۇ ۋەرسە تۇلئەنبىيائە» ① ھەدىسىغە بۇلار ئىككى تەرەپدىن ۋارىسدۇرلەر. پەيغەمبەرلەردىن دۇنيا مىراس قالغان ئېمەس.

ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەلەمنىڭ ئىلىملەرى ئىككى قىسىمدۇر. بىرى، نۇبۇۋەتكە تەئەللۇق تاپادۇر. ئۇنى ئىلىم شەرىئەت دەرلەر ۋە يەنە بىرى، ۋىلايەتكە تەئەللۇق تاپادۇر. ئۇنى ئىلىم ھال دەرلەر، ئول زات بار بەرەكات بۇ ئىككى قىسىمنىڭ ھەر بىرىدە نىسبە تاپىدىلەر. ئەگەر ھەر ئالىمى يا ئەھلى ھالى ئىككى قىسىمدە بىرا بەرىدىن تاشقارى بولسە، مەن ۋارىسى پەيغەمبەر دېمەك دۇرۇست ئېمەس. ۋارىس ئول كىشىدۇركى، مەسەلەن: ئاتا مالىدىن بىسەقەدرى ھەق نەسىبە ئالۇر. بەزى مالغە ساھىب بولسە ۋە بەزى مالغە ساھىب بولمەسە، ئۇنى شول ئاتانىڭ ئوغلى دېمەك دۇرۇس كەلمەيدۇر.

① «ئۆلىمالار پەيغەمبەرلەر ۋارىسلىرىدۇر.»

ئەمما ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھدە بۇ نى-
سبەتلەر جەمئى بولۇپدۇر. ئىلىم زاھىردە ۋە ئىلىم باتىنە
دانا ھەم كامىل مۇكەممەل ئەردىلەر.

بەيت

سورىساڭ ھەسەب ئۇلاردىن ئول نەقشبەندى سانى،
كەرىم دېسەڭ نەسەبدىن ئول ئالى مۇستافادۇر.

ئول ۋەجھىدىن ئېيتىپدۇرلەركى: ئۇلۇمادىن سەييىدزادە، ئۇلۇۋىيەدىن بۇ نىسبەت كەم زوھۇر قىلۇر، بىناگاھ بۇ تائىفەلەردىن ئەفرادى ئىنساندىن جەمئى مەخلۇقاتدىن ھېچكىم ئۇلارغە بارابەرلىك قىلالماس، بۇ خەلىفەئىي رەسۇلۇللادۇر، دىن ئىسلامنىڭ بەرپالىقى ۋە تەرىقەت ۋە ھەقىقەتنىڭ مۇناسىبى بەلكى ئالەمنىڭ نىزارى بۇلەرنىڭ تۇپەيلىدىندۇر. «ئۇلىما ئۇممەتى كېئەنبىيائى بەنى ئىسرائىلە»① ھەدىسى، «ئەششەيخو فى قەۋمىھى كەننەبىيى فى ئۇممەتىھى»② ھەدىسى بۇلار شانىلاردەدۇر. بۇ مەئنى ئەۋلاد ھەزرەتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم دىل مۇبارەكلەرىنە نازىل بولدى. ھېچ شەيئى باقى قالمىدىكى غەيبى ئىلاھى ۋە كەلامۇللا ئىچرە بىيان ھاسىل بولدى. ۋە ئىبادەتۇللاھ ئانداغ جارى بولۇپدۇركى، فەيز ۋە رەھمەت دەرگاھى ھەق ئەۋۋەلەن بىر كامىلى ۋە مۇكەممەل ۋاستە بولماي يەنە بىرەۋگە يەتمەس. تەس ئول

---

① «ئالىم ئۇممەتلىرىم ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىگە ئوخشاشتۇر.»

② «ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ قەۋمى ئارىسىدىكى ئورنى، پەيغەمبەرنىڭ ئۇممەتلىرى ئارىسىدىكى ئورنىغا ئوخشاشتۇر.»

كىشىنىڭ كامىل ۋە مۇكەممەل ئەردى. ھەزرەتكى مۇكەممەل ئەردى. ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەردىلەر. ھېچ نەرسە باقى قالمادى، غەيبى ئىلاھىدىكى نەرسەدىن. مەگەر ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ باتىن شەرىفلەرىدە.

بەيت

ھەرچە ھەق ئەزبارىگاھى كىبرىيا،
رىخت ۋەدەر سەدرى شەرىفى مۇستافا. ①

ئاندىن كېيىن فەيزى كۆڭلىنىڭ ۋاستەسى ئۆزگەلەرگە ھاسىل بولمەدى. مەگەر قۇرئاننە زاھىرى بار باتىن ھەم بار. تا يەتتە باتىنىغىچە. قۇرئاننىڭ زاھىرىكى ئىبارەتتۇر، شەرىئەت ئىلمى زاھىرىدىن ئۆلۇمالار سىنەسىگە قويىدىلەر. بىلگىل ئى سادىق — تالىبكى قۇرئان سادىق زەھىرى باتىنىگە شىفايى رەھمەت ئىدى. مۆئمىنلەرگە ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەسھابلەرىدىن ئون سەككىز كىشىگە خاس قىلدىلەر. چەراكى ئىستىدادلەرى بۇ مەئنىگە بار ئەردى. ئون سەككىز كىشىلەر جۇملەسىدىن فازىلراق ئالى ھىممەت ئىستىدادى زىيادەرەكدۇر — ھەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەردىلەر. چەراكى ئانھەزرەتكە كەمال مۇھەببەت ۋە مۇناسىبەتلەرى بار ئەردى. ئاتەشى مۇھەببەت جىگەرلەرىنى كۆيدۈرۈپ ئەردى. ھەر بارە ئاھ تارتىپلەر، يەتتە مەھەل

① ئاللا تائالا دەرگاھىدىن چۈشكەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئولۇغلۇقىنىڭ شاراپىتىدىن چۈشكەندۇر.

لە مەدىنەنى كاباب بۇيى پۇر تۇتار ئەردى.

بەيت

ھەر ئاھى جىگەر سۆزكى ئەزسىنە بەر ئايەد،
دۇرەست بويى گۇل، بۇيى كاباب جىگەر ئايەد. ①

بەس بۇ قابىلىيەت ئىستىنداد ۋەجھىدىن ئانھەزرەت سەل-
لەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بۇ شىفايى شەربەت مەئىنىنى ئول
ئەسرارى سەيىيىدىلئەبرار ۋە سانىيە سىنەيىنى ئىز
ھۇمافىغار تالىبى سادىق ۋە يار مۇۋاپىق ھەزرەتى ئەبۇبەكرى
سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سىنەئى مۇتەھھەرەلەرىغە قويى-
دىلەر.

بەيت

ئىن ھەمە بەرسىلەئى تەھقىقى رىخت،
لاجەرەم تابۇدئەزۇ تەھقىقى رىخت.

ھەزرەتى ئابۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇ شەر-
بەتى شىغايى مەئىنىنى ئىستىداد قابىلىيەتى بار جەھەتىدىن
ئول ساھىبى رۇخسەت ۋەلئاساس سەلمان فارىسى رەزىيەللا-
ھۇ ئەنھۇ سىنەئى پۇر نۇرلەرىغە تۆكتىلەر. ئۇلاردىن ئول
نۇرھەدىقەئى سىددىق ۋە نۇردىدەئى تەھقىق يەنى قاسىم بىننى مۇ-
ھەممەت بىننى، ھەزرەتى ئابۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغە
جارى بولدى. ئۇلاردىن ئول خاجە سابىق دۇشمەنى مۇناپىق

① ھەر ئاھكى، كۆيگەن يۈرەكتىن كېلىدۇ، ئۇنىڭ پۇرىقى گۈلنىڭ پۇرىقىغا ئوخشايدۇ، چۈنكى ئۇ يۈرەك كاۋىپىنىڭ پۇرىقىدۇر.

يەنى ئىمام جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سىننەلىرىگە يەتتى. ئۇلاردىن ئۇل ئارىفى نامى ۋە مۇرشىد كەرامى سۇلتان بايەزىد بەستامىغە نىسبەپ قىلىندى. ئۇلاردىن شەيخ ئوبۇل ھەسەن خەررەقانىغە جارى قىلىندى. ئۇلاردىن شەيخ ئوبۇلقاسىم كورگانىغە قويۇلدى. ئۇلاردىن شەيخ ئەلى فارمەدىگە قويۇلدى. ئاندىن شەيخ ئەبۇ يۇسۇف ھەمەدانىغە، ئاندىن ھەزرەتى ئابدۇلخالىق غىجدۇۋانىغە ئاندىن خاجە ئابدۇلخالىق خىزرى ئەلەيھىسسالامنى پىرىم دەب تەربىيەت مەئنەۋىلەرىغە مەشغۇل ئەردىلەر. بىر سۆھبىتى ھەزرەتى شەيخ ئەبۇ يۇسۇف ۋە پىر ئىرادەتى ھەزرەتى خىزرى نەبىيۇللا ئىدىلەر. بۇ ۋەجھىدىن خاجە ئابدۇلخالىقنى سەر ھەلقەئى خاجەگان ئاتارلەر. بۇلاردىن تۆرت خەلىفە قالدى. ئەۋۋەل ئەھمەد رىۋگەرى. ئىككىنچى خاجە ئەھمەد سىددىق، خاجە ئەۋلىيائى كەلان ۋە خاجە ئەھمەد يەسەۋى. ئۇل خاجە سىددىق شەيخلىقتا بەرقارار بولدىلەر. بۇ ئىككىلەرى ئاندىن شەيخلىق مەسنەدىدە بولدىلەر. خاجە ئارىفدىن خاجە مەھمۇد ئەنجىر فەغنەۋىيغە قالدى. خاجە مەھمۇد زىكرى خۇفىيەدىن زىكرى جەھرىيەگە يۆتكەپ مەشغۇل بولدىلەر. خاجە مەھمۇددىن ئۆلىمايى بۇخارا ھۇزۇرلەرىدە سوئال قىلدىلەر: «ياشەيخ، زىكرى جەھرىيەنى قايسى نىيەت بىلە ئېيتادۇرلەر؟»

خاجە مەھمۇد ئېيتتىلەركى: «ئۇيقۇلۇق بىدار بولغاي ۋە غافىل ئاگاھ بولغاي، گۇمراھلار يولغە كىرگەي. ھەقىقەت تەۋبەگە ئىنابەتدۇر. ھەممە سەئادەتلەرىكى ئەسلىدۇر. ئاڭا

رىغبەت قىلغايلەر.»

مەۋلانا هافىز ئېيتقانلەركى: «نىيەتلىرى دۇرۇستدۇر، سىزلەرگە هالالدۇر.»

خاجە مەھمۇددىن ھەزرەتى خاجە رامەتىنغە قالدى. ئاندىن خاجە مۇھەممەدى بابايى سەمماسىغە يۈز كەلتۈردى. ئاندىن ھەزرەتى ئەمىر سەييد كۇلالغە يۈز كەلتۈردى. ئاندىن شەرىفى مەئنى ۋە مۇرەۋۋىرجى ھەقىقەت مەنىۋى مىللەت، مۇنەۋۋەرى ئاسمان زېمىن يەنى ھەزرەتى خاجە باھاۋۇددىن نەقشبەنددە تەجەللى قىلدى. ھەزرەتى خاجە بۇزۇرۇكنىڭ ئىستىداد شەرىفلەرى كامال قۇۋۋەتىدە ئەردى. بۇ مىقدارغە قانىئ بولمادىلەر. ھەق جەلىلە ۋە ئەلا فەزل ۋە ئىنايەتى بىرلە خاجە ئابدۇلخالىقنىڭ پاك رۇھلەرىدىن تەربىيە تاپىپ، ئۇلارنىڭ ھاللەرىغە مەددەكار ئەيلەب، ئانچەكى ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ باتىن شەرىفلەرىكى كىبىر يايى ھەقدىن فەيز يېتىپ ئەردى. ئاخىر خاجە بۇزۇرۇكنىڭ باتىن شەرىفلەرىكى زوھورغە كەلدى. چۇنانچە موللا ئابدۇرراھمان جامى ئېيتىپدۇرلەركى:

بەيت

بەسكى دەر يەسرەب بەتها زەدەند
نۆبەتى ئاخىر بۇخارا زەدەند.
گەر ھەزرى ئىن سەبۇك نەشۇد بەھرەمەندە
جۇز دىلى نەقشى شاد نەقشبەند.①

---

① شۇنداق قىلىپ يەسرىپقا، يەتتاغا قەدەم تەشرىپ قىلدى، ئاخىر بۇخا-راغىمۇ كەلدى. نەقشىۋەندىدىن باشقا يەككىلەر ئىسمىۋىدىن بەھرىمەن بولالمىدى.

«نەفەھاتۇلئۇنس»دا كەلتۇرۇپدۇرلەركىم: ھەزرەتى
بۇزۇرۇك ئۇزلەرى ئېيتىپدۇرلەركى — بۇخارا مازارلەرىنى
كېچە زىيارەت قىلىپ ئەردىم. ئۇزۇمدىن غايىپ بولۇپدۇرمەن.
ۋاقىئەدە كۆردۇمكى، دىۋارى مەسجىد قىبلە تەرەفىدىن يارى-
لدى. بىر ئۇلۇغ تەخت زاھىر بولدى. تەخت ئۇزرە بىر
بۇزۇرۇك نىكى بەخت ئولتۇرۇپدۇر. ئالدىغە ياشىل پەردە تار-
تىپ، تامام ئەترافىدە جەمائەتى ھازىر بولدىلەر. مەلۇم بول-
دىكى، بۇلار ئۇتكەن بۇزۇرۇكلەردۇرلەر. ئەمما خاتىرەمدە
كەچتىكىم، بۇلار كىم بولغايلەر؟ بىردۇ ئىلگەرى كېلىپ ئېيتا
دۇرلەركى: ھەزرەتى خاجە ئابدۇلخالىق غىجدۇۋانىي، بۇلار
ئەترافىدىكى ئۇلارنىڭ خەلىفەلەرىدۇرلەر دەپ، ھەر بىرلە-
رىنى بىر - بىر فەرىشان قىلدى. خاجە ئەھمەد سىددىق
خاجە ئارىف رىۋگەرى، خاجە ئەۋلىيايى كەلان خاجە مەھمۇد
ئەنجىر فەغنەۋى، خاجە ئەلى رامەتى ۋەقتىكى مۇھەممەد
بابايى سەمماسىغە يەتتى.

ئېيتدىلار: «سىزلەر ئۇلارنى ھالەتى ھاياتلەرىدە كۆرگەن
ۋە سىزلەرگە كۇلاھ بەرگەن شەيخىڭىزدۇرلەر. ئۇلارنى تانۇر-
مۇسىز؟» مەن ئېيتتىمكى: «تانۇرمەن» ئاندىن بىر جامائەت
ئېيتتىلەر: «ھازىر بولۇڭ ۋە قوبۇل قۇلاغىڭىز بىرلە ئاڭلاڭ!»
ھەزرەتى خاجە ئابدۇلخالىق غىجدۇۋانى قەددە سەللاھۇ سىر-
رەھۇلئەزىز بىرنەچچە سۆزلەر ئېيتتۇركى: «خۇدايى تائالانىڭ
يولى سۇلۇكىدە سىزگە ئۇندىن چارە بولماغاي» خاھلەدىمكى،
خاجەغە سالام قىلدىم. جەۋاب سالام بېرىپ، نەزەر كىميالەرى
بىرلە مەنزۇر قىلىب، نەچەند سۆزلەر قىلدىلەركى، سۇلۇك
تەرىقەنىڭ ئېپتىدا ۋاستەكى تەئەللۇقى بار. ھەممە ئەھۋالدە
چادەئى شەرىئەتگە ۋە تەرىقى ئىستىقامەتگە قەدەم قويماق

كىبىرلىك ۋە سۈننەتكە ئەمەل قىلىپ ۋە بىدئەتتىن ئېھتىراز
ئەيلەمەك ئېھتىيات لازىمدۇر، تا ۋەقتىكى ئەزىمەت ۋە سۈننەت
مۇيەسسەر بولۇپ ئەردى. زىكرى جەھرىيەنى تەرك ئەتتى
لەر. ھەزرەتى مىر كۇلالنىڭ سۆھبەتلىرىدىن ئاياغ تارتتىلەر.

بەس ۋاقىئە ھەزرەتى ئەمىر كۇلال ماددە نەقشار ۋە
كەيفىيىتى باتىن بولدى. ھەزرەتى خاجە بۇزرۇك مىر كۇلال
نىڭ نەققارەلەرىغە ئىلتىپات ئەتمەدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئابى
دۇلخالىق غىجدۇۋانىنىڭ ئەمرى ئىشارەتلىرى بىرلە، بەس
بۇ كەيفىيىتى ئەلەم ئانچە گاھى سەيىد ئەمىر كۇلال يارانـ
لەرىنى، ھەزرىتى خاجە باھاۋىددىن سۆھبەتلەرىنى مەنئى
قىلىپ ئەيدىلەركى: «باھاۋىددىن ساھىر بەد مەزھەپدۇر»
مۇرىدلەرىدىن شەيخ مىر ھەسەن ئاتلىغ بىر مۇرىدىغە قەلەسەم
بەرگەن ئىدىكى: «ھەرگىز باھاۋىددىن بىلە ھەمنىشىنلىق
قىلماغىل.»

بۇ مىر ھەسەن موزە فۇرۇش ئەردى. بىر كۈنى ھەزرەتى
خاجە باھاۋىددىن مىر ھەسەننىڭ دۇكانىغە باردىلەر. بىر موزە
ساتىپ ئالغايلەر. شەيخ مىر ھەسەن بەمۇجەررەد كۆرمەك بىرلە
ئۆيىگە كىرىپ، ئىشىكنى مەھكەم ئەتتى. ھەزرەتى خاجەئىي
بۇزرۇك ئېيتتىلەركى: «بېرى چىققىل، مېنىڭ بىرلە سودا
قىلغىل» شەيخ مىر ھەسەن: «پىرىم مىر كۇلال ماڭا قەسەم
بەرگەنكى، سىزنىڭ بىرلە ھەمنىشىنلىق قىلماسمەن».

ھەزرەتى خاجە ئېيتتىلەركى: «سەھل ئىكەن، تاشقارى
چىققىل. تۆرە تۇرۇپ سودا قىلغىل».

شەيخ مىر ھەسەن بىر موزە ئالىپ چىقىپ، تۆرە تۇرۇپ
سودانىڭ نەزەرىدە پەست بەلەند سۆزلەر قىلدى. ھەزرەتى
جاجە موزەنى بەيئى بىرلە ئالدىلەر، ئەيدىلەركى: «بىر

موزەنى ساتۇردا بۇ مىقدار مىڭدىن ھىيلەك-زىب سەندىن ۋاقىتتە بولادۇر. ئاخىر سىزنىڭ كارىڭ نېچۈك بولناي؟» دەپ راۋان بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە بـۇزۇرۇگ ئەسھابىلەرى بىرلە ھەز-رەتى خاجە يۇسۇف، خاجە مۇھەممەد پارسا جەمئى بـولۇپ ئولتۇرۇپ ئەردىلەر. شەيخ مىر ھەسەن ۋالەھى بىھوشۋار كىرىب كەلدى. ھەزرەتى خاجە خۇشھاللىق بىرلە ئىنايەتـلەر قىلدىـ لەركى: «كەلگىل ئى مىر ھەسەن، سىزنىڭ ئۈچۈن ئىمام مۇجـ تەھىدلەر فەتىۋالەرىن ھاسىل قىلدىم. سۇرەتى فەتىۋا ئولكى، قەۋلى مەشايىخلەر رىزۋانۇللاھى ئەلەيھىم ئەجمەئىن سالىكى راھى تەرىقەتگە پىر ۋە مۇرشىدغە ئىنابەت قىلغاندىن كېيىن، يەنە بىر پىرۋە مۇرشىدغە ئىنابەت قىلماغـلىق ئىلگەركـگە ئىنكار قىلمـاي، شـەرىـئەت ۋە تەرىـقەتدە جـائىزمۇدۇر يا ئېمەسمۇ؟ بەيىىنۇ، تۇئجىرۇ دۇرۇست جائىزدۇر. زىراكى ئەھـ لۇللا ھەممەلەرى بىرلەرىنىڭ ھۆكمىدە، ھەممە نـەزەر بـىر نەزەردۇر. مەقسەد بىر، ئىختىلاپ سۇرەت دەرۋىش ئۆزگىـدە ئىككى كۆرمەكلىك ئەھۋەللىكدۇر. ھەۋايى بىشەرىيەت تەئدىر ئەۋۋەلقى پىر مۇرشـىدغە ئىنـكار تىلسە، ئىككىـنچى پىرغـە قىلغان ئىنابەت باتىل، بىرنىڭ مەردودى ھەممەنىڭ مـەر-دودى. بىرنىڭ مەقبۇلى ھەممەنىڭ مەقبۇلى. بۇ مەسىلىنىڭ تەرىقەتنى ئۆز كىتابلەرىدە تـەقرىر قىلىبدۇرلـەر ۋەلـلاھۇ ئەئلـەم.»

ھەزرەتى خاجە باھا ئىـلھەق ۋەددىـندىن بۇ دەريايـى ھەقىقەت ھەزرەتى مەۋلانا يەئقۇب چەرخىنە قالدى. بۇلار-دىن خاجە ئۇبەيدۇللا ئەھرارىنىڭ دىللەرىدە جۇش تىلدى. ئەمما خاجە ئۇبەيدۇللا ئەھرارىنىڭ دىللەرى بىنايەت كۇشادە ئەردي. بۇ مىقدارغە قانماي ھەزرەتي خاجەنـى بۇزۇرۇكنىڭ

ۋە شەيخ ئابۇبەكرى قىففال شاشىنىڭ روھانىيەتى، بىسيار
ئەۋلىيا ئۇللا مەدەتلەرى تاكى بۇ ئاسارى ئىلاھى دەرياسى
ئاخىر زەماندە بىتامامىھى دىللەردە جارى بولدى. ئاندىن
ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد قازىدە جىلۋەگەر بولدى. ھەز-
رەتى مەۋلانادىن بۇ فەيزى ئىلاھىنىڭ ئىشكى ئول مۇقتەدا-
دايى ئەرەب ۋە ئەجەم ۋە خۇلاسەئى زۇبدەئى ئۇمەم يەنى
مەخدۇم ئەئزەم مەۋلانا ئەھمەد خاجەگىنىڭ دىللەرىدە كۈشادە
بولدى. ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمدىن مەۋلانا لۇتفۇللا چۇس-
تىغە تۇشتى. ھەزرەتى مەۋلانادىن بۇ نىسبەتى ئامانەتى
ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ئەلەيھىر رەھمەنىڭ مۇبارەك
دىللەرىدە قارار ئالدى. بۇلاردىن ھەزرەتى خاجە شادى
خاجەم پادىشاھدە نىشانە بولدى. بۇلاردىن فەرزەند دىلبەند
ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللا خاجەم پادىشاھدا نامايان بولدى.
بۇلاردىن فەرزەندى جىگەر گۈشى ئافتابى تەلئەت ۋە مۇش-
تەرى سائادەت، چەھرەئى دىلكۇشا يۇسۇف مىسال، ساھىب
كەمال، فۇرخەندە ئەفئال يەنى ھەزرەتى خاجە دانىيال خاجەم
پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمە رىزۋاندە نامايان بولدى. ساھىبى
كەمال، جۇرئە نۇش، بادەئى ۋىسال ۋىلايەت ئىچرە غەرقى
مىل، بەھرى ئۇممان، قۇتبىيەت مەرتىبەسىدە گوياكى ھەج-
مەئىل بەھرىن فى دەۋرانى زەمان ئەئنى ھەزرەتى خاجە
جاھان پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانغە جىلۋە قىلدى.
بەس مەلۇم بولدىكى، ھەزرەتى خاجەئى جاھان قۇتبى زەمان،
ۋەلىي بەرھەق، دەريايى شۇھۇد ئىچرە مۇستەغرەق ئەردىلەر.
لېكىن ئۆزلەرىنى زاھىرەن سەلتەنەت پەردە ئىچرە پىنھان
تۇتۇپ ئىدىلەر، ئۆلۇمالەر ۋە شۇئەرالەر تەرىقىسىدە كۆرۈنۈر
ئەردىلەر. غافىل زاھىر بىنلار تانۇماس ئەردىلەركى، بۇلار

كىشىدۇرلار. ئەمما ئەينى شۇئانىسلەر ۋە ھەقىقەت ئادەملەر
بىلۈر ئىدىلەركى، مۇرغى رۇھلەرى ئالەمى قۇدسى فەزاسى
ئۈزرە شىكار قىلىپ، شاخدىن - شاخقە سىدرەھ ئۈزرە ماكان
تۇتار ئىكەن. دىللەرى ھەرەمخانەسى ئىچرە دەرگاھى ھەقدىن
فەيزى ئىلاھى ۋەرەھمەتى ناموتەناھى جايىگىر بولۇر. نەقىل
قىلادۇرلەركى، ئۇل زۇبدە تۇلئولەما ۋە خۇلاسە تۇل فۇزەلا
مۇفتى كەلان ياركەند دىل پەيۋەند ئاخۇن شاھ ئابدۇلقادىر
مەرھۇمى ئېيتادۇركى: «بىر مۇبارەك سەئىد كېچە ئەردى.
لەيلە تۇلقەدرى كېچەلەرىدىن نىشانە بەلگۇردى. بەس ئۇشول
كېچە نىسبى شەبىدىن بىر پارە ئۆتۈپ ئېردى، تاھارەت تازە
قىلىپ، شۇكرى ۋۇزۇئ ئوچۇن دوگانە ئادا ئەيلەپ، ئىستىغ-
پار ئوقۇپ، ھۇنۇز تەھەججۇدگە شۇرۇئ قىلماپ ئەردىم.
ئۇشۇل ھالەتدە ئۆزۈمدىن كېتىپدۇرمەن. بىر ئۇلۇغ ئىمارەتكى
تام تورۇسلەرى ۋە توبرۇكلەرىنى قاراماقدىن كۆز خىرە ۋە
ئاجىزەدۇرلەر. بۇ ئىمارەتلەر تاقلەرىدىن نۇرلار ئالەمگە
روشەنلىك يەتكۈزەدۇرلەر. بۇ ئىمارەت ئالىيە ئىچرە يۈز
ئەجز نىياز بىرلە ماڭا يول بەردىلەر. كىرىپ بىر گۈشەدىن
نەزەر ئەيلەدىم. بىر شەھ سۇپە ئۈزرە تەخت قويۇپدۇرلەركى،
تامام لەئل جاۋاھىر، زۇمررد، زەبەرجەد، گۆھەر، ئالماس
بىرلە دەرىجە مۇرەسسەئ ئەيلەبدۇركى، بۇ دۇنيايى فانىدە
جىن پىشەنىك خىيالىغە كەچمەگەي. بۇ تەخت ئۈزرە بىرنىك
بەخت ئولتۇرۇپدۇركى، ئافتاپ بەلكى يۈزىنىڭ ئافتاپ نەئلەيىن-
لىرى شەكەر ئامىز قەترىسىدىن سەدىقە نىيازى بولسە، ئازار
يەتمەس. ئالدىلەرىدە ئىككى شاھزادە ئالىيجاناب ئولتۇرۇپدۇر-
لەركى، بىرلەرى لىباسسىز ۋە بىرلەرى لىباس سۇفىن كىيىپ-
دۇرلەر. بۇ تەخت ئەترافىدە تۆرت نىم تەخت قويۇپدۇرلەر.

تۆرت مەردى دىلنەۋازى ئولتۇروپدۇرلەر. بۇ ئەترافىدە سەفسەف جەمائەتى ئەزىمى ئولتۇروپدۇرلەركى، ئەددەدلەرىگە ھەد شۇمار يەتمەس. مەن بۇ تاماشانى كۆرۈپ، بىرەۋدىن سورىدۇمكى: تەخت ئۈزرە كىمدۇرلەر؟ بۇ جامائەتلەر كىملەردۇر؟ ئول كىشى ئەيدى: «ئول تەختدەكى ئىككى جاھاننىڭ خاجەسى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدۇرلەر. بۇ نىم تەخت ئۈزرە تۆرت يارىدۇرلەر. خۇلۇفائى راشىدىن بولارىدىن ئىبارەتدۇرلەر. ئۆزگە جامائەت ساھابەلەر باشلىغ ئەۋلىيائى ئۇممەتدۇرلەر. ئول ۋەقتىدىن تابۇ ۋەقتىغىچە قۇتبەئى ئالەمدىن رىھلەت تاپىپدۇر. قۇتبەلىق مەنسەبىن تەيىن قىلغۇرغە ئولتۇروپدۇرلەر. بەس شۇبۇ ھالەتدە ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھى رەھمەۋەر رىزۋانىنى ئىككى كىشى باشلاپ كىردى. ھەزرەتى خاجە جاھان پادىشاھ زېمىنى ئەدەبنى بۆسە قىلىب تەۋازۇئ بىرلە سالام ئەيلەدىلەر. ئانھەزرەت سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم جاۋاب سالام بېرىپ كېلىڭ فەرزەند، دەپ پېشانەلەرىگە بۆسە قىلدىلەر. ئەيدىلەر: قۇتبەلىكگە ھەممەدىن سىزنىڭ ئىستىدادىڭىز بالادۇر. بۇ مەنسەپ ئالىغە سىز لايىق، دەپ لىباس قۇتبىيەتنى كىيدۇردىلەر، بۇ ھەممە جامائەت مۇبارەكبادلىق ئەيلەدىلەر ۋە كونە لىباسلەرنى خاجە جاھاننىڭ خادەمىغە بېرىڭلار، دەپ ئەمىر ئەيلەدىلەر» ئاخۇن ئېيتادۇركى: «يوگۇروپ باردىم لىباسنى ماڭا بەردىلەر، كىيدىم. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەرز قىلدىلەركى: يا رەسۇلەللاھ! بۇ مەنسەپ ئالىدۇر، بۇ بەندە كەمتەرىن كەمىنە ئەز بەس ھەقىر ۋە كەم ئىستىتائەت ماڭا كار دىشۋارلىق تارتتى. نېچۈك بولغايمەن؟ ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتادۇرلەركى:

ياپەرزەنت! بۇ بەختى خۇدادۇر. كىمگە ئەتا ئەيلەسە، شۇل سائەت قابىلىيەت مەرتىبەسىگە يېتەر.

مەسنەۋى

داد ھەقرا قابىلىيەت شەرت نىست،
بەلكى شەرتى قابىلىيەت دادى ئۇست ①

غەم يىمەڭىز، ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا ۋە بىز ۋە ھەم ئەۋلىيائى ئۇممەت مۇرەببىڭىز دۇرلەر. كار ئاسانلىققە مۇبەددەل بولۇر ئىنشائاللاھ.

ئۇشۇل ھالەتدە ئۆزۈمگە كەلدىم، بىتەرەلى قىبلەرۇ ئىستىغفار ئوقۇپ ئولتۇرۇپدۇرمەن. دىماغىم پۇرمۇئەتتەر بولۇپدۇر. ئەلھال بۇخەبەر خۇشنى يەتكۈزۈپ مۇبارەكبادلىق قىلغايمەن دەپ ئوردا سارى يۈگۈردۈم. ئەمما ئەزىم ئاجايىپكى تامام دەرۋازەغە قولۇپ سالىب كەلدىنى ئالماققە ئادەت ئەردى. ئەمما بۇ كىچە توققۇز دەرۋازدىن كىردىم. ھەممە كۈشادە تۇرۇپدۇر. ھېچقايىسى مەھكەم ئەمەس، بىلمەدىم، يا كازامەتدۇر، دەرۋازە كۈشادە بولدى. يا ئول كىچە دەرۋازەگە قولۇپ سالماپ ئەردى بولغاي. بەھەر ھال كىتابخانە ھۇجرە خاسىنىڭ ئىشىكىگە يەتتىم. شەمئى رۇشنالىق بېرەدۇر، لېكىن ئىشىك مەھكەم، ئىبا قىلىب بىئىزنى كىرمەي دەپ ئەندەك ۋەققۇپ قىلدىم. ئۇ شول سائەت ھوجرە ئىچىدىن ئاۋاز كەلدى — كىلىڭ ئاخۇن دەپ. ئىزنى بىلە ھۇجرەغە كىردىم،

① تەڭرىنىڭ ئىنئامىغە قابىلىيەت شەرت ئەمەس، بەلكى شەرتى قابىلىيەت تەڭرىنىڭ ئىنئامىدۇر.

دۇئادا ئىكەنلەر. تەزىم بىجا كەلتۈردۈم. ئاندىن مۇبارەكبادلىق قىلدىم. ھەزرەتى قۇتبى زەمان ئېيتادۇرلەركى: «ئى ئاخۇن، مۇبارەكبادلىقنى نە بائىسىدىن تەخىر قىلدىڭىز؟ كېرەك ئىدىكى، ئۇشول مەجلىسدە مۇبارەكبادلىق قىلساڭىز». مەن تەقسىر پادىشاھىم دەب لال بولۇپ قالدىم›. ئەمما ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ھەم ئىلتىفات ئاغاز قىلدىلەر. ئەيدىلەركى: ئى ئاخۇن، كۆرگەننى بايان قىلىڭ! فەقىر دېدىم:

مىسرا

ئانجاكى ئەيا نەست، چە ھاجەتى بايان. ①

ھەزرەتى خاجە جاھان پادىشاھ ئېيتتىلەركى: ئارى خاتىرەڭىز ئىتمىنان تاپقاي. بەس بايان ۋاقتىدە ئەيلەدىم. ئۆزۈمگە كونە لىباس بەرگەنلەردىن تەمە بولماغاي دەب ئېيتمادىم. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئېيتتىلەركى: «ئى ئاخۇن، ئۆزىڭىزگە بەرگەن لىباسنى نېمە ئۈچۈن ئېيتمايسىز؟›

مەن شۈك بولدۇم، تەقسىر - دېدىم — مۇبارەك بويلەرىدە كىمخاپ جۇببەلەرى بار ئىكەن، سالىب ماڭا تاشلەدىلەر. مەن تازىم بىلە ئالىب كىيدىم. بۇرۇن ھەم ئېتىقادىم بار ئىدى، ھالا بىر ئېتىقادىم يۈز بولدى. تۆبە تەزەررۇئ بىلە ئىنابەت ئەيلەدىم. كۆڭلۈم چىراغدەك ئاچىلدى. ئاندىن ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئېيتتىلەر: بۇ سىردۇر. زىنھار، سەدھازار، زىنھار ئىفشا قىلماغايسىز. مەن بۇ سىرنى خاجەم مادامكى ھايات ئىدىلەر، كىمەرسەگە ئىفشا قىلمەدىم.» ئەمما

① ئول ئورۇن ئاياندۇر، بايان قىلماقنىڭ نېمە ھاجىتى.

بۇ ئالەمدىن كەتكەندىن كېيىن بايان قىلادۇرمەن دەپ ھەر بارە بۇ ھېكايەلەرنى قىلىپ، گىرىيە ۋە زارى قىلۇر ئىدىلەر.

نەچچەندە پىر مۇرشىدلەر ياركەند شەھرىگە تەشرىق قىلدىلەر، ئاخۇنىنىڭ يار - بۇرادەرلىرىگە ۋە شاگىردلەرىغە، فەرزەندلەرىغە ئىرادەت قىلىڭلار دەپ رۇخسەت بەردىلەر. ئەمما ئۇزلەرى ئۇشول ئىرادەت قەدەملەرى بىرلە ئالەمدىن باردىلەر.

رىۋايەت قىلىپدۇرلەر، ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن: «قالە رەسۇلۇللاھى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: ئىننەللاھە تەئەلا خەلەقە سەلاسە مىئەتە نەفسىن قولۇبۇھۇم ئەلا قەلبى ئادەمە سەلەۋاتۇللاھى ئەلەيھى ۋەلەھۇ ئەربەئۇنە قولۇبۇھۇم ئەلا قەلبى مۇسا ۋەلەھۇ سەبئەتۇ قولۇبۇھۇم ئەلا قەلبى ئىبراھىمە ئەلەيھىسسەلام ۋەلەھۇ خەمسەتۇن، قولۇبۇھۇم ئەلا قەلبى جىبرائىلە ئەلەيھىسسەلام ۋەلەھۇ سەلاسەتۇن، قولۇبۇھۇم ئەلا قەلبى مىكائىلە ئەلەيھىسسەلام ۋەلەھۇ ۋاھىدەتى قەلبۇھۇ ئەلا قەلبى ئىسرافىلە.»

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپدۇرلەر: ھەزرەتى رەسۇل ئەلەيھىسسالامدىن سوئال قىلدىلەر، رەسۇل ئەلەيھىسسالام ئەيدىلەركى: پەدۇرۇستىكى، ھەقتەئالانىڭ بەندەئى بەرگۇزىدەسى (300 جان) باركى ئۇلارنىڭ دىللەرى ھەزرەتى ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر ۋە يەنە قىرىق تەن باردۇركى، ئۇلارنىڭ دىللەرى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر يەنە يەتتە تەن بەندەئى باردۇرلەر، ئۇلارنىڭ دىللەرى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر. يەنە بەش تەن باردۇر، ئۇلارنىڭ دىللەرى

ھەزرەتى جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر. ۋە يەنە ئۈچ تەن باردۇر، ئۇلارنىڭ دىللەرى ھەزرەتى مىكائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر. ۋە يەنە بىر تەن بەندەئى خاسلەرى باردۇركى، ئۇلارنىڭ دىللەرى ئىسرافىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشەدۇر» ۋەقتىكى بىر تەن ئالەمدىن بارسە، ئۈچ تەندىن ئالىپ ئورنىغە قويۇلۇر. ئۇشبۇ تەرتىپ بىلەدۇر ئالا ھازەلقىياس ئۈچ يۈز تەننى ئەخيار ئاتارلەر، قىرىق تەننى ئەبدال ئاتارلەر، يەتتە تەننى ئەبرار ئاتارلەر، يەتتە ئىقلىمنىڭ كارى ۋە بارى بۇلارغە تەئەللۇقدۇر. بەش تەننى ئەۋتاب ئاتالۇر، ئۈچ تەننى نۇقۇبا ئاتالۇر، بىر تەننى غەۋس - قۇتب ئاتارلەر. بۇلار - بىر بىرىنى تانۇرلەر. ھەر ئىشدە بىر بىرلەرىنىڭ رۇخسەتلەرىغە مۇھتاجدۇرلەر. ھەممە ۋەقت جاھان بۇلاردىن خالى بولماس. ھەممە گەرەھ كۆشادەلىق، مەنسەبدىن تۈشمەككە، مەنسەپكە يەتمەككە، تەرەققى قىلماق ۋە تەززۇلدە بولماق، بۇ جاھان ئەھلىگە بۇلاردىندۇركى بۇ ھۆكۈمەت بۇلارغە تەئەللۇقدۇر. ھەر مەنسەپ، ھەر ئەزل بەلكى ھەر ئىش بۇلاردىن مەئنەن ۋاقىئ بولۇر. ئاندىن ئول ئىش بۇ ئالەم زاھىرىدە مەلۇم بولۇرلەر. ھەممەلەرى ناماز بامدادنى ھەر كۈنى كەئبەدە قۇتبىغە ئىقتىدا قىلۇرلەر. ھەر كۈن بۇ ئالەمدە بولغان ئىشلارنى قۇتبىغە ئەرز ئيتادۇرلەر. قۇتبىنىڭ رۇخسەتلەرى بىرلە ئالەمنىڭ ئىشىنى فەيسەل بىرۇرلەر. ئەمما ئانىچىكى ئەۋلىيائى پۇشىدە دۇرلەر تۆرت مىڭ دۇرلەركى، بىر بىرلەرىنى تانۇماسلەر. ئۆز ھاللەرىدىن بىخەبەردۇرلەر. بەس بۇ جەمئى ۋەلىياتى ئالەمدۇرلەركى، ئۇلارنىڭ بارەلەرىدە ھەدىس ئېيتىپدۇرلار: «قالەنئەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ بىھىم يۇرزەقۇنە ۋە

بىلىم يەمتە رۇنە ۋە بىلىم يۇد فەئۇلبەلا ئۇ ئەن ۋەجىھىلە-
ئەرزى» مەئنى ھەدىس: بۇزۇرۇكلەرنىڭ ۋۇجۇدلەرىنىڭ سە-
ھەبىدىن ئالەم خەلقىغە رىزقى بېرىلۇر. ئاسمانىدىن يامغۇر
ياغۇر، يەردىن گىيا ئۈنمەك، يەر يۈزىدىكى ئافەت دەفئى
بولماغى، بەلا دەفئى بولماغى بۇلارنىڭ بۇ ئالەمدە مەۋجۇت
بولماغلىغىنىڭ بەركاتىدىندۇر. ئەگەر بۇ تائىفە خاسلەر يەر
يۈزىدە بولماسەلەر، بۇ ئالەم بىرلەھزەدە نىنىست — نابۇد
بولۇرلەر: «قالەننەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ لەۋلاسالىھۇنەھەلە-
كەتتالىھۇن» ①

نەزم

بۇ ئالەم بۇ ۋۇجۇد خاس ئىلە بەرپادۇر،
بۇ سىپەھر بۇلار فەيزى ئىلە بەرجادۇر.
گەررۇيى زېمىن ئۈزرە ئۇلار بولماس ئىسە،
بۇ ئالەم ھەممە ھەبا ئىلە مەنسۇردۇر.

ئاكابىر تەرىقەتتىن بىرلەرى ئېيتتىلەركى: مەن غەيبدە جەمائەتنى كۆردۈم ۋە سالام قىلدىم، جاۋاب سالام بەردى. سورىدۇمكى: «سىزلەرگە نىچۈك نىسبەتدۇر؟» ئەيدىلەر: «بىزلەر سوفىلەردۇرمىز. ھەلقەلەرىمىز يەتتەدۇر. تالىبىن مۇرىدىن، سالىكىن سائىرىن، تاھىرىن ۋاسىلىن يەتتىنچى قۇتب دۇر» قۇتب ئىككى مەرتىبەدە بولۇر. بىرى قۇتبۇلئىرشادكى ئۇنىڭ دىللىرى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە-

---

① ھەزرەتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئېيتقانلىكى: «ئەگەر ياخشى كىشىلەر بولما-
ماھ بولسا، ياسىق - يامان ئادەملەر چوقۇم ھالاك بولغان بولاتتى».

سەللەم دىللەرىغە ئوخشەدۇر. ئۇلارنى «قۇتبى ئىشرەتى» دەر-
لەر. ۋە يەنە بىرلەرىنى، قۇتبۇلئەبدال دەرلەر. ئۇنىڭ دىل-
لەرى ھەزرەتى ئىسرافىل ئەلەيھىسسالامنىڭ دىللەرىغە ئوخشە-
دۇر. ئۇلارنى قۇتبى مەداردەرلەر، ۋە ئۇزلەتى ھەم دەرلەر.
بۇ ئىشرەتىلەرگە ئەھلى ئەيال، ئەھۋال ئەشيا مۇلۇكلەرى
بولۇر. دوست - دۇشمەنلەرى ھەم بولۇر. بۇلار خەلقنى ھەق-
تائالاغا ئۇندىمەكتە — خەلىفەئى ئەنبىيادۇرلەر. بۇلارنى كى-
شى تانۇماسلەر. مەگەر ھىدايەت تاپقان كىشى تانۇر. ھەدىس
نەبۇۋىكى «ئەۋلىيائى تەھتە قەبائى لايەئرەفەھۇم غەيرى»
(«مېنىڭ ئەۋلىيالەرىم پەردەئى زىرىدادۇر، ئۇلارنى مەندىن
ئۆزگە تانۇماسلار»).

بەيت

ھەردىلىرا ۋەلى تەۋانەدىدە،
مۇستافا رائەلى تەۋانەدىدە. ①

ئەمما ئەۋلىيائى ئۇزلەتىلەر خادىم ئورنىدە، ئەۋلىيائى
ئىشرەتىلەر ۋەزىرلەر ئورنىدە زاھىرلەرى خەلق بىرلە، باتىن-
لەرى ھەق بىرلە، يەنى ئەگەر ئەۋلىيائى ئۇزلەتىلەردىن بىردە
بىر گۇناھ قىلسە ئۇنىڭ گۇناھىنى قۇتب ئىشرەتى تىلەر ۋە
ئۆززەنى ئول ئېيتۇر ۋە پىر ۋە مۇرشىدلىق ۋە تالىب گۇمراھ-
لەرغە ۋەكىل رەھنەما ئۇلاردۇر ۋە بەزى ئەنبىياغە ۋەھىي
كېلىپدۇر، ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئالا ئېيتىپدۇر: «مەن
دۇنيايى ئاخىرەتنى ھەر كىشىگە بەرسەم مىننەت قىلماسمەن.

---

① 45 - بەيتنىڭ ئىزاھاتىغا قارالسۇن.

ئەمما ئۇل كىشىگە مىننەت قىلۇر. مەنىكى ئاگا ئۆز دوستلە-
رىنى كۆرسەتىپ ۋە تونۇتۇپەن» ۋە بەزى بۇزرۇكلەر ئېي-
تىپدۇرلەركى: ئىككى قۇتب بار: قۇتبۇلئەبدال ۋە قۇتبۇلئىر-
شاد. ئەۋلىياتى ئۆزلەتلىرى ھېمىشە باردۇرلەر. ھەزرەتى پەي-
غەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ زامانلەردىن ئىل-
گەرى بار ئىكەنلەر. ئەنھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەل-
لەمنىڭ زوھۇرلەرى ۋەقتىدە قۇتبۇلئەبدال ئۇۋەيس ئەمەلى
ئىسادى قەرەنى ئىكەنكى مەزھەرى ھەزرەتى رەھمانىدۇر. ئول ۋەب-
جىھىدىن ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم
ئېيتىپدۇرلەركى: «ئىننى لەئەجىدۇ نەفسەر — رەھمانى مىن قىبە
لىلىيەمەنى» يەنى تەھقىق تاپادۇرمەن. بۇيى رەھمانىنى يەمەن
سارىدىن ۋە ئول ئەبدال يېمەك-ئىچمەك ۋە خالا جايغە بارماق
ۋە داۋۇ قىلماق ۋە ناماز ئۆتەمەك مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى
ۋەسەللەمنىڭ سۈننەتلەرىنى، بەجا كەلتۇرمەك ۋە ئىستىقباللەرى
بار. ھەرمەنزىلدە بىر كۈندىن يا بىر سائەتدىن زىيادە بول-
ماسلەر. مەگەر كار بولسە، ئىقامەت قىلۇرلەر. ئەمما قۇتبلەر
ئۆز جايىدە سابىت قەدەمدۇرلەر. ھەزرەتى خىزرى ۋە خاجە
ئىلياس بۇ قۇتبغە ھەمسۆھبەتدۇر. ئەگەر ئەغلەب قۇتبغە
خىزمەت قىلۇرلەر ۋە نامازدە ئىقتىدا ئاگا قىلۇرلەر. ھەزرەتى
قۇتبۇلئەقتاب غەۋسۇل ئەھباب ۋە خاجە تاھاۋىددىن نەقىش-
بەند قەددەسە سىررەھۇ دىلىغە ئەلامات بەيان قىلىبدۇر. ئول
ئەلاماتنى بۇ بۇرجدا بايان قىلىبدۇر.

بەيت

سىھ نىشان بۇد ۋەلىرا ئەزنە خۇست،
ئان بىبەئنى كى چۇن رۇيى ئۇبەبىنى دىلى تۇبىدۇر
گەھ ئايەد.

دۇۋۇم ئانكى دۇمەجالىس چە سۇخەن كۈن زىمەئنى،
ھەمەرا ئەزھەستى خۇد بىيھەدىس رەبايەد.

سەيىۇم ئان بۇد تىمەئنى ۋەلى ئەخەسى ئالەمكى زەھىچ ئەزۋى ئۇرا ھەرەكات پەر نەئايەد.

يەنى ۋەلىلەرغە ئۈچ نىشانىسەدۇر. ئەۋۋەل، ئاگا ھەر ۋەقتىدە قاراساق كۆڭلۈك ئاگا مەيىل قىلۇر، شول زامان ئۇنى دوست تۇتارسەن. ئىككىنجى، ھەر مەجلىسدە مەئنىدىن سۆز قىلسە ھەممىنى ئۆزلۈكىدىن بىخەبەر قىلۇركى، دۇنيادىن ساۋۇتۇر. ئۈچىنجى، ئولكى ۋەلى ئالەم ئەھلىدىن يىغىلۇر، ئەلىشماس. ئوبۇل فەزلى بۇخارى ئېيتىپدۇركى: ئايا رەسۇل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادلەرىنى تانۇغىلى بولۇرمۇ، سەيىدلىك نىسبەتلەرىگە يەتكەي. ھەزرەتى ئىمامدىن سوئال قىلدىم. ھەزرەتى ئىمام ئىلھام بىرلە جاۋاب بەردىلەركى: ئەۋلاد ھەزرەتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم نەچچەند نىشانەلەرى بولۇر. ئەۋۋەل خۇشخۇي، ھەرگىز خەلقغە چىرايىنى چىرىتماس. ئىككىنچى، خەلقنىڭ ئەيىبىنى ياپۇر. ئۈچىنچى، خەشىم غەزەپنى يۇتۇر. تۆرتىنچى، خەلقنىڭ گۇناھىنى ئەفۋە قىلۇر، ئىنتىقام تەلەپ قىلماسلەر. چۇنانچە ھەزرەتى ئىمام ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بىر باۋۇرچى قۇللەرى بار ئەردى. دەستۇرخان سالىب، ئاشتى ئېلىب كىرگۈنچە مۇدۇرۇلۇپ يىقىلدى. ئاش ھەزرەتى ئىمامنىڭ باشلەرىغە تۆكۈلدى. ئۇشول ۋەقتى غەزەپ ئەردى. مۇبارەك دىللەرى يۇمشاقلىغىدىن ئول بەندىگە ئىلتىفاتلەر قىلىب ئازاد قىلدىلەر. ۋە يەنە ھەزرەتى ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھۇنىڭ بىر قۇللەرى بار ئەردى، بىر لازىم بولۇپ قىچقاردىلەر، ئۇن

بەرمدى. يەتتمش مەرتبە قچقاردلەر ئۇنى بەرمدى! ۋەقتى
غەزەپ ئەردى. هلم سۆفەتى جۆش قلدى. ئول بەندەئى
ئازاد قلدلەر. هەزرەتى پەيغەمبەرىم سەللەللاهۇ ئەلەيهى
ۋەسەللەم ئېيتىپدۇرلەركى: «مېنىڭ ئەۋلادلەرىم جەۋهە بول-
ماس» هەزرەتى هەق سۇبهانەهۇ ۋەتەئالا خىتاب قلىب ئەيدىكى:
«يا مۇهەممەد، تەهقىق كامالى خۇشخۇيلۇقنى سەن قىلاسەن»
كشىكى بەدخۇي بولسە، رەسۇل ئەلەيهىسسالامنىڭ ئەۋلادلىق
نسبەتى دۇرۇست ئەمەس، هەممە مۇجتەهىدلەر ئتتىپاقى
بىرلە كشىكى بىرەۋنىڭ ئەيبىنى ئاشكارە قلسە، بەس
ئىنداق مۇهەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ ئەۋلادلىقى نسبەتى ئەمەس-
دۇر. هەممە مۇجتەهىدلەر ئتتىپاقى بىرلە كشىكى ئاگا چە-
شم بولسە، ئىنداق هەم مەن ئەۋلادى رەسۇلۇللاه دېمەكى
دۇرۇست ئەمەس. كشىكى زنا بەدكارلىق بولسە، يالغان سۆز-
لسە ۋە غەيبەت قلسە ۋە بوهتان قلسە، ئىنداقدىن بۇ نا-
مەشرۇه گۇناهلەر ۋاقىئە بولسە، ئىنىڭ مەن رەسۇلۇللاهنىڭ
ئەۋلادى دېمەكى دۇرۇست ئەمەس. هەزرەتى ئىمام ئېيتادۇر-
لەر: بۇ مەسىلە هەممە ئۇممەتى مۇهەممەدگە لازىمدۇر. چە-
راكى ئاخر زەماندە تولا خەلق مەن سەييىد زادە دەرلەر،
سەييىد زادەلەردەك گىسۇ كاكۇل قويارلار. بەس هەر ۋەقتىكى
مەۋجۇد بولسە ياخشى نشانەلەر، بۇ ياخشى ئالامەتلەر بەس
قلىندۇر — ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىقىغە تەزىم ئىكراملەرى خەلققە
ۋاجىبدۇر. بەس بۇ مەسىلەنىڭ ۋۇقۇئى ئاخر زەماندە بىسى-
يار بولۇر، خەلق ئىنىڭدىن ئەقىدەنى كاچ قىلۇر.
مۇهىت نامىلىق كىتابدا كەلتۈرۈبدۇر لاركىم: «ئەلا مەتۇبسە
ياھەتى مىنها ئەنلايەمىلە سەييىدۇ بىلمەهرۇماتى ۋەتەغەييرو لمەشـ

رىۋائىتى لىنەننە ھا مەمنۇنۇن ۋە مەن يەمىلو بىئەھەندىھا فە-
ھۇۋە لەيسەمىن ئەھلىسسە يادەتى، دەئۇۋھۇ ھاتىلۇن...»

سەييىدلىك ئالامەتلەرى ھىسسىياردۇر. بەزىسى شۇبىۇكى سەييىد ھەرگىز مەيىل قىلماس ھارامغا، شەرئىنىڭ كارلەرىغە تەغىير بەرمەس. ۋە كىشكى مەيىل قىلىبدۇر بۇ ئىشلەرغە، ئول كىشى سەييىد ئەمەسدۇر.

بەيت

ھەر كەسكى دەم ۋەنەد بىسىيادەت بىنەزدى خەلق،
باۋەرمەكۈن ئەگەرچە بۇۋەد فىلمەسەل ۋەلى.
كىمسە دەم ئۇرسە سىيادەتدىن خىلافى شەرئى ئىلە،
قىلماڭىز باۋەر ئەگەرچە كۆرۈنۇرلار ئول ۋەلى.

چۇنانچە سەييىد شەرەف بەرجانى ئېيتىبدۇر،
ئانىراكى نەباشەد ئەز نۇبۇۋۋەت ئەسەرى،
نەھەد شەجەرى بىخەيرى نىقمەت ئەسەرى،
سۆزدارازغە تارتتى مەقسەدى سارى.

شۇرۇئ قىلماق، بۇ مەزكۇر بولغان ئەلاما نىشانە ھەزرەتى خاجە جاھان ئەزىزلەردە مۇۋاپىق كېلەدۇر. ئۇلارنىڭ بۇرادەرلەرى ۋە ئەۋلادلارىدە دۇرۇست كېلەدۇر. سىيادەتلەرىدە ھىچ شەك - شۇبھە يوقدۇر.

ئولئەزدەلىبى ھەزار داستان ۋە مۇھەققىقى فازىل رەۋاج دەھەندى مىللەت ۋە دىن ئەئنى ئاخۇن مىر ئابىددىن نەۋۋەرەلەھۇ تۇربە تۇھۇدىن نەقىل قىلۇر —

ئەيدىلەركى: «كاشغەر مەدرىسەسىدە دەرس ئوقۇر ئەردىم
گاھى ئەرەبى كىتابلەر، گاھى تۈركى ئىبارەتلەر، نەزمە
تەرتىپ بېرىشكە مەشغۇل ئەردىم. ھەر ۋەقت ئول بائىسى
ئەمنۇ — ئامان ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھنىڭ
تەردىف ۋە ستايىشلىرىنى ئاڭلاپ، كەمەرى خىزمەت ئارزۇ-
سىدە ئەردىم. بۇ ئارزۇغە ھەرەمەيىن - شەرىفەيىن تاۋافى
نىيەتى كۆڭلۈمگە تۈشتى. ئەزمى ياركەند ئىختىيار قىلدىم.
لېكىن ئول گۇمان يوق ئىدىكى، ئاستانە بۇستانلۇق مۇيەسسەر
بولغاي، بىمۇجەررەدى ئىشتەمەكلەرى بىرلە «كاشغەردىن
كەلگەن يار تالىبۇلئىلىم كەلسۇن»، دەپ خەبەر يەتتى.
فەقىر خىزمەتلەرىغە بارىپ، زەمىنى ئەدەبىنى بۆسە قىلىپ
تەقسىر ئالدىم. ھەددىسىدىن تولا ئىلتىفات ئەيلەدىلەر. يەنە
ئەيدىلەركىم: بىزگە نە تۆھپە كەلتۈردىڭىز؟ فەقىر مۇر،
سۇلايمان ھوزۇرىغۇچە نەھەدكى، تۆھپە كەلتۈرگەيمەن.
ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئىيتادۇرلەركى: مۇرى پاي
مەلەخنى تۆھپە كەلتۈرمەدىڭمۇ؟ لال بولدۇم. خىجالەتتىن
قۇي تاپتىم. بىلمەيدۇرمەنكى، ئەشئاردىن بىر ئىككى غەزەل
كەلتۈرمەك لازىم ئىكەن. ئۆلۇمائى زەمان، شائىران ۋەقت،
ھەممىلەرى ھازىر ئىكەنلەر. ھەزرەتى خاجە كامالىنىڭ شۇ-
بۇ بەيىتى ئاراغە تۈشتى:

بەيت

ئىلىم، تەقۋا بەرسەرى دەئۋايى مەئنى دىگەرەست،
مەردى مەئنى دىگەرەست، مەيدانى مەئنى دىگەرەست.

ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەيدىلەركى: ئى ئۆلىمالەر،

بۇ بەيتكە مەئنى بەرگەيسىزلەر. ھەممىلەرى مەئنى ئادا قىل-
دىلەركى: «ئىلىم - تەقۋا، زۇھد ۋەرەئ بىنىيەكبار ھەممەسى
دەئۋايى بىمەنىدۇر. مەئنى دىگەرى مەردى مەئنى ئۆزگە،
مەيدان ئۆزگە»، لېكىن ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بۇ مەنىگە
تەسلىم ئەتمەدىلەر. بەلكى ئېتىراز قىلدىلەركى: مەردى
مەئنى مەيدانى مەنىدە بولسا كېرەك. مەرد بولماغاي ئول
مەيدانى مەئنىدە ئېمەس، مەردى مەئنى ئۆزگە، مەيدانى ئۆز-
گە ئەمەس، ھەممەلەرى شۆك بولدىلەر. خاجە كامالنىڭ
نەچچە دىۋانلەرىنى ئىستەپ كۆردىلەركى، شۇبۇ تەرىقەدە
ئىكەن تاكلاسى يەنە كەلسۇن دەب خەبەر بولدى. جەمئىلەر
يەنە باردىلەر. بىسيار تاش قىلدۇرۇپ، خاجە كامال رۇھە-
لەرىغە دۇئا قىلدۇردىلەر. يەنە شول بەيتنى ئوقۇدىلەر:

بەيت

ئىلىم تەقۋايى سەر - بەسەر دەئۋاست، مەئنى دىگەرەست.
مەردى مەئنى دىگەرەست مەيدانى دەئۋا دىگەرەست ①

ھەممەلەرى سەللەمنا دىدىلەر. مەنىسىدە ھېچ ئىسپات
لازىم كەلمەدى. قافىيە ھەم تەكرار تاپمەدى. بۇ بەيت ئەل
ئارا غەلەت بولۇپ قالغان ئىكەن. خاجە كامالنىڭ رۇھلەرى
ھازىر بولۇپ، ئەسلى بەيتنى خەبەر بېرىپدۇر. ھەزرەتى خا-
جەم ئېيتتىلەركى: ھالا نەبائىسىدۇر بۇ ۋاقىتنىڭ ئۆلۇما-
لەرىغە مۇنازىرەت ۋە مۇخالەفەت تۇشەدۇر. بۇرۇندىن شۇن-
داغمۇكىن يا بۇ ۋاقىتتا شۇنداغمۇكىن؟».

① باشتىن - ئاخىر تەقۋالىق ئۈستىدە دەۋا قىلىنىدۇ؛ لېكىن مەنە ئۆزگىدۇر، مەنىنىڭ مەردى ئۆزگىدۇر، دەۋانىڭ مەيدانى ئۆزگىدۇر.

ھەزرەتى ئاخۇن خاجە ئابدۇللا ئېيتادۇركى: «تەقسىر پادىشاھىم: زامانە ئاخىر قىيامەتنىڭ ئالامىتى رۇز - بىرۇز بىزدىن زاھىر بولۇپ تۇرادۇر. دىيانەتلەرى سۇست، ئىسلاملەرى زەئىپ. ئول ۋەجھدىن بىر - بىرلەرىنىڭ ھەققىدە شىكايەت ۋاقىئە بولادۇر، ۋەئەللا بۇرۇنقى ئۇلۇغلار مۇنداغ ئەرمەس»، دەپ شىكەر ئەفشان ھېكايەلەر باشلادىلەركى:—

ئابدۇللا خاننىڭ ۋاقىتلەرىدە ئاخۇن زىھنى، ئاخۇن يەئسى ئاتلىق ئىككى ئاخۇن بار ئەردى. ياركەند ئىچرە ھەر بىرلەرى دىن ۋە دىيانەتدە، فەزىلەتدە يىگانە جاھان ئىكەنلەر. ھەرگىز بۇ ئىككىلەرىنىڭ ئاراسىدە زەررەئى ئاداۋەت، غەيبەت بولماپدۇر. خان ھەم مىنىڭ ۋاقتىمدە بۇ ئىقلىملەردە مۇنداغ ئالىيانابلار مەۋجۇد ئىكەنلەر دەپ بىسيار شۈكرى سەنا ئېيتۇر ئىكەنلەر.

بىر كۈنى خان تەجرىبە قىلماق ئۈچۈن بۇ ئىككىلەرىنى سەيىر شىكارغە ئالىب چىقتىلەر. بارا - بارا ئاخۇن زىھنىغە ياندىشىپ ئېيتتىلەركى:

— سىزلەرنىڭ مىنگەن ئاتلەرى كامال شوخ ۋە خوش رەفتار، جۈرئەتلىك ئىكەن. ئاخۇن يەئسىنىڭ مىنگەن ئاتى ناھايىتى مۆڭ، كەم ھىممەت بى جۈرئەت ئىكەن. ھەر بىرلەرىنىڭ ئاتلەرى ئۆز مىزاجلەرىنى تەئسىيە قىلىبدۇر.

ئاخۇن زىھنى ئېيتتىلەركى:

— يا پادىشاھى ئالەم، ئاخۇن يەئسى ئانداغ زاتدۇركى، ھەمىشە نەزەر ئىلاھى دىللەرىنىڭ ھەرەمخاسلەرىنى مۇنەۋۋەر ئەيلەب، سافايى باتىن بىرلە جاھان زۇلمات — بىدئەتىنى ۋە زالالەتنى ھىدايەتكە ۋاسىل قىلىبدۇر. ھەر كىشىكى ئۇلارنىڭ نەزەر قوبۇللەرىنى تاپسا، دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئاسا-

يېشى ئىنىڭ نەسەبەسىدۇر. كىشىكى ئۇلارغە مەردۇدى نەزەر-دۇر. ئىككى جاھاندە شەقاۋەت ۋە بەدبەختلىق ئىنىڭ گەردىنىگە توشۇبدۇر. بەس شۇبۇ جەھەتدىن مىنگەن ئاتلەرى ۋەھمە تەرس بىرلە رىئايەت ئەدەب بىرلە قەدەم قويادۇر-كى. بىناگاھ ئەگەر بىئەدەپلىك قىلسام، بۇ تەۋقى لەنەت مېنىڭ گەردىنىمگە تۈشكەي، ماڭا ئابرويى دۇجاھان پەسدۇر. مېنىڭ ئۈزرەمدە مۇنداغ زات بابەركات ئولتۇرۇبدۇر دەب ئات ئۆزىگە فەخر قىلادۇر. ئەمما فەقىر مىنگەن ئات ئۆزى-گە ئاھانەت ۋە ھاقارەت ئالادۇركى، مېنىڭ پۈشتۈمدە مۇن-داق مېھنەت زەدە پالاكەت پىچىدە ئولتۇرۇپدۇر. بۇ ئاسىينىڭ گۇناھىنىڭ شۇملۇغى ماڭا ھەم تۈتسە، تاڭلا ئازاپ - ئوقۇ-بەتكە مۇستەھەق بولۇرمەن دەب سەركەشلىك قىلادۇر. پۈش-تۈمدىن تاشلاپ، مۇنىڭ شۇملۇغىدىن خالاس بولاي دەب شۇبۇ ۋەجھەدىن شوخلۇق قىلادۇر.

خان بۇ جاۋابنى ئىشتىپ سەللانەمنا دېدى. مۇددەتتىن كېيىن، خان يەنە ئىككى ئاخۇن بىلەن ياندىشىپ بۇ سوئالنى قىلدى. يەنە جاۋابىدا ئانداغ دۇر ئەفشانلىق قىلدىكى:

— ئاخۇن زېھنى ئانداغ بۇزرۇگۋارلىرىكى مەنبەئى فەيزى ئىلاھى، مەزھەرى رەھمەتى نامۇتەناھىدۇرلەر. نابى-بى پەيغەمبەر بولۇپ، ئەھلى ئالەمگە ئەھكام شەرئىنى جارى قىلادۇرلەر ۋە ياخشى ئىشلەرغە ئەمر قىلىپ، نامەشرۇئ ئىش-لەردىن مەنئى قىلادۇرلەر. پەيغەمبەر سۈفەت، فەرىشتە سى-رەتلىك مۇقامىغە يېتىپ «تەخەللەقۇ بىئەخلاقىللاھ» ① مەر-تىبەسىدە جاھىنىشىن بولغان، جاھاندا يۈز مىڭ جاھان باج

① «خۇدانىڭ ئەخلاقىنى ئادەتلەنمەك»

خىراجى ئۆلازلىك مەدرىسەسى بولغاي. مۇبارەك دىلسىلەرغە
زەررەئى فۇتۇر يەتكەي ئۇشبۇ جەھەتتىن مىنگەن ئاتلەرى
بۇ خىيالدا مىنىك پۇشتۇمدە مۇنداغ زات ئالىيجاناپ قە-
دەم قويسە، بورەقتەك پەلەك ئۈزرە قەدەم قويماي، يەر
يۈزىدە يۈرۈرمەنمۇ دەپ سۆيۈنچىلىكتىن فەخر مۇباھەت قى-
لىپ، مەيدان ئىچرە جەڭ ئەندازلىق قىلادۇر. ئەمما بۇ فە-
قىر ئاسىي مىنگەن ئات ئار قىلادۇركى، مۇنداغ گۇمراھ نە-
فسى شەيتان ئاۋارەسى ئاستىدا تاغدەك ئېغىر گۇناھىنى كۆ-
تۈرۈپ يۈرۈرمەنمۇ دەب بۇلكام ھورۇنلۇق قىلادۇر.

خان بۇ جاۋابلەرنى ئىشتىپ بۇ تەرىقەلىق شىكەستە نەفس-
لىكنى بىلىپ، بۇ ئاخۇنىنىڭ دىيانەت ئىنسابىغە تەھسىن ۋە ئا-
پىرىنلەر قىلىپ، كەمال بەشاشەت بىرلە بۇ ئىككىلەرغە سەرۇ-
پاي شاھانە، ئىگەر يۈگەنلىك ئات ئاتا ئەيلەپ، شۈكرانەسىنى
ئادا قىلدىلەر» ئاخۇن خاجە ئابدۇللا بۇ نەقلنى قىلغانىدىن
كېيىن، ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئاخۇنغە سەرۇپاي ئاتا
ئەيلەدىلەر.

يەنە ئاخۇن مىرئابىددىن ئېيتادۇركى: «بىر نەچچە غە-
زەل تەرتىپ بېرىپ ئىدىم، ھوزۇرلەرىغە كەلتۈردۇم. خوپ
زەۋقلەر قىلدىلەر. ئۆزلەرى بىنا قىلغان مەدرىسەلەرىدە
ئابىخانەسى بىرلە بىر ھۇجرا ئىلتىپات قىلدىلەر. مېنىڭ با-
شىمدىن ھەرەمەين تاۋافىنىڭ ھەۋەسى كەتمەدى. بارغانچە
قەۋى بولدى. كامال تەشلىك يۈز كەلتۈردى. چەراكى ئىنايەت
ئىلتىفاتلەر بىسيار ئەيلەدى. بىر ھەپتە دۈشەنبە، چارشەنبە
مەدرىسكە كېلىپ ئىكەنلەر. يارانلەرغە بىسيار زىياپەتلەر ئەي-
لەب، دەرس ئىشتىپ يانۇر ئىكەنلەر. فەقىرغە ھەم يارانلەر
ئىچرە نەۋازىشلەر كۆرگۈزۈپ، دەرس ئىچرە مۇنىۇن بولۇپ،

مېنى ئىلغاپ ئىكەنلەر. بەس ناچار ھەجگە رۇخسەتنامە ئاپەت تۇتتۇم. مۇبارەك پېشانىلەرىدە چىن زاھىر بولۇپ، باشلەرىنى تۇبەن سالىپ، مۇزاقىبەگە كەتتىلەر. سائەتتىن كېيىن ئېيتـ تىلەركى:

— ئى يار، سىزلى ھەج قافىلەلەرىنىڭ ھاجىلار ئارا- سىدە ئانچىنان جىست جۇقلىدىم، تاپمەدىم. مەلۇم بولادۇر- كى، سىزگە نىسىپ ھەق بولمايدۇر.

فەقىر نائۇمىد بولۇپ ياندىم. لېكىن نائۇمىدلىق بىرلە كۆڭلۇم قارار ئۆلمەدى. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەزىزنىڭ خاجە سىددىق ئاتلىق بىر پەرزەندى نۇرىدىدەلەرى بار ئىدى، ھۆسنى، تەلئەتلەرى ئاپتاپـ نى غەلىبە قىلۇر ئەردى. خۇشخۇيلەرىدىن خۇلقى مۇھەممەد زاھىر بولۇر ئىدى ۋە فەھىم ئىدراكلەرى ئەفلاتۇن، ئەرەستۇ شاگىردى ئەدناسى ئەردى. تەبئى سەلىملەرى زېھنى مۇستەـ قىملەرى ئەگەر بىزەئى پولاتتەك ناسۇپتەلارى ئۇچرەسە، زېھـ نى چالاكلەرى مەتنى بىرلە شىكاف ئەيلە ئىدى. جۇد - ساخاۋەتتە ھاتەم بىرلە بەرمەكىلەر ئىككى غۇلام چاكىرى ئەردى. ئەدل - ئادالەتتە نۇشىرۋان خادىملەرى ئەردى. ھەر نىچە مۇشكۇل سۆزنى بۇ سىددىقنىڭ خاسەسى دەب ئىككى كۆزلەرىنى سەقفي خانەگە تىكەر ئەردىلەر شول سا- ئەت سۆز سۆز تەسەررۇفىغە كېلۇر ئىدى. ئۇشۇل ۋەقتىدە ئەقايىد خۇۋان ئىكەنلەر. بەس سىننى سالىلەرى ئون سەككىز ياشار ئىكەنلەر. ئەمما ھىددەتى تەفتىش - تەھقىقتا تەھسىل تامام بولغان تالىبىل ئىلىم يارەنلەرىنىڭ ھىددەتلى رىدىن ئەشئار فەھمىدە ئانداغ ئەردىلەركى، ئۆزگە يارانلار ياد ئالغۇنچە، بۇلار تەقرىر كەلتۈرۈر ئەردىلەر. ئەمما ئەشئار

ئەزمىن تەرتىپ بىررۇردە، ئىككى - ئۈچ غەزەلنى بىداھەتەن كىتابىغە ئالۇر ئىدىلەر. ئول ۋاقىتتا تالىبىلئىلىملارنىڭ خورەك ۋە پۇشەكلەرىنى ئۇلار بىررۇر ئەردىلەر، خەرج - خىراجەتلىرىنى ھەم بۇلار بېرۇر ئىدىلار».

مولla مىر ئابىدىن ئېيتۇركى: «بۇ مەزكۇر سىددىق خاجەم پادىشاھغە ھەج رۇخسىتى ئۈچۈن ئىلتىجا قىلدىم. ئۇلار ۋاستەسى بىرلە ھەجگە رۇخسەت بولدى. زاد راھىلە راست قىلىپ، يولغە راۋان بولدۇم. بىر نەچچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن، تاغلەرغە قار چۈشۈپ، يول باغلانىپ ئىكەن. ھەممە قافىلە كارۋان ئارقىغە ياندىلەر. مەنمۇ ھەم ناچار بىچارەلىكدە ئارقىغە ياندىم. نۇرى خىجالەت ماڭا يۈزلەندى. نائىلاج كېلۇر ئەردىم. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ شۇبۇ بەيتنى بىرودىن ئىبەرتىپدۇرلەر:

بەيت

ھوسۇل ئەزخاتىرى جەمئەست ساھىبى ئىقتەدارانرا،
فىراقى ئەھلى تەمكىن كەي پىسەندەت بى قەرارانرا.

سەفەر مادەر ۋەتەن ئەز بەسكى ئىن ئەئجۇبە ھادارەند،
سەراسەرما بىخاكى گۇشيان شۇد شەھسۇ ۋارەنرا.

ھەرىفان مەست، مەسرۇرەند ھەردەم ئەيدھا دارەند،
خەبەر ئەزنەشئەئى دىندان نەباشەد روزىگارانرا.

نەرىزى مەي بىكۇيى مەن فەرستان بىخۇد ئۇفتادەم،
چۇپەردايى خۇد ئەزجام پەياپەي خۇشگۇ ۋارانرا.

بىدانانى فەنائەت ھېچ يابى جۇزچۇدئى ئىرقى،
مەكۇن پەيرەۋ بىلۇمدى ئەبەس بىئىختىيار ئانرا ①

بەس. ئۇشبۇ بەيتنى ئىشتىپ بىسيار يىغلەدىم. فەرىشانلىق بىرلە ئۇزرە - تەقسىر قىلدىم. ئاخىرۇلئەمر ئۇرى خىجالەت بىرلە مۇلاقات بولدۇم. ئەيدىلەركى:

بەيتكە جاۋاب راست قىلدىڭىزمۇ؟

فەقىر تەقسىر دەب ھەزرەتى ناسىر ئەلى - راست ئەيدىلەگەن ئىكەن:

بىز نىدانى ۋەتەن نەتۋان پۇشۇردەن بىقارارانرا،
كەفى سەھلەست كەردى ئىن ۋەھشەت سۇۋارانرا ②

بەس. جاۋاب - سۇئاللەر بىرلە مەجلىس تامام بولدى» دەب ھەر بارە ھېكايىلەر قىلۇر ئەردى. ۋە يۈزمىڭ نادامەت ئەفسۇسلەر قىلۇر ئەردى. ئۇشبۇ بەيتدا ئۇزلەرىنىڭ ۋىلايەتلەرىدە كامىل ۋە مۇكەممەللىكلەرىگە ئىشارەت ئىكەن «ياشلىغ، نادانلىغ بىلمەي زايە قىلىبدۇر مەن»

نەقىلدۇر: ھەزرەتى خاجە جاھان ئەزىز ئەلەيھىررەھمەۋەر رىزۋانىغە بىر نەچچە فەرىشانلىق دىلگەرلىك روبەردى، ھېچ كىشى مۇلازىمەت قىلۇرغە يول تاپمادى. نە ئەھلى ئايالىغە، نە غەيرى ھېچ كىمەرسە بىلمەدىكى، بائىسى ۋاقىئە نەدۇر.

---

①② بۇ شېئىرنىڭ تەرجىمىسى بېرىلمىدى، چۈنكى كۆچۈرگۈچىنىڭ سەۋەنلىكى بىلەن بەزى سۆزلەر بۇزۇلغان. قولىيازمىدىكى بويىچە ئېلىندى.

بىر كۈنى ئەھلى ئەياللار مۇرىد مۇھىببى خانىدانلەر يىغىل-
سۇن دەپ ئەمىر ئەيلەدىلەر. بۇلار ھەممە جەمئى بولدىلار. ھەزرىتى خاجە جاھان خاجەم بۇلار ھوزۇرىدە مۇبارەك كۆز-
لەردىن قەترە - قەترە ياشلىرىنى ئەبىر نەيسان يەڭلىغ ئاق-
قىزا باشلەدى. ھەممەلەرىگە بۇ كاردىن ھەيرەتى ۋە سەر-
گەردانلىق رۇ بەردى. ھېچ كىشى يوقكى سەبەبى گىريەنى سورىغاي، سائەتدىن كېيىن ئۆزلەرى گۆھەر بارە لەفزەلەرى بىرلە بايان ئەيلىدىلەركى: « ئى ئەھلى ئەۋلاد، ئاگاھ ۋەدانە بولۇڭلەركى، مەشرىق تەرەپىدىن بىر گۇرۇھى چىقىپ كەل-
گەيكى، بۇ شەھەرلەرنى چەڭ چېدەل بىرلە تەخت تەسەررۇ-
فىغە ئالغايلەر، ئول ۋاقىتدا نەھۇسەت بىزلەر تەرەپىمىزگە يۈزلەنگەي فەتھى زەپەر ئول گۇرۇھىغە يۈزلەنگەي، بىسيار خۇنرىزلىق بولغاي، ئول ھالدا ھەممىمىزنى ئەسىر ئەيلەپ ئاتا-
نى ئوغلىغا قاۋۇشتۇرمىغاي، ئانانى قىزىغا، بەزىمىزنى قوي-
دەك بوغۇزلىغاي، بەزىمىزنى ئوق بىرلە ۋە بەزىمىزنى ئوتدا كۆيدۇرۇپ ۋە بەزىمىزنى يىپ بىلەن بوغۇپ ۋە بەزىمىزنى تامغە باستۇرۇپ ۋە بەزىمىزنى ئېغىر تاياق بىرلە شاھادەت دەرىجىسىگە يەتكۈزگەي. ئول ۋاقىتدا بىزنىڭ ئەھل - ئەۋ-
لادىمىز ۋە مۇرىد - مۇخلىسلەرىمىزدىن ھېچكىم سالامەت قال-
ماغاي. بەس كېلىڭلار: ئەھلى ئەياللار تەئىزدىيەمىزنى ئۆزى-
مىزگە تۇتايلى، ئۆز ھالىمىزغە ئۆزىمىز يىغلايلى. ئول ھالدا نە ماتەمىمىزنى تۇتقالى كىشى ۋە ھالىمىزغا يىغلاغالى كىشى بولغاي.

بەيت

ھازىر ئولغىل ئى كۆڭۈل جانغە بالالار كەلگۈسى،
يۈز قاتتىغ ئىشلەركى شىددەتلىغ جەفالار كەلگۈسى.

نه كىشى هالىڭغه يىغلارلەر، نه تۇتقاي ماتەمىڭ،
ماتەمىڭ تۇت يىغلاغىل، كۆپ ئەۋدىهالەر كەلگۈسى.

جەد بۇزۇرۇكۋارىم ھەزرەتى ئىمام ھەسەن ۋە ئىمام ھۇ-
سەين رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ سىلسىلەلەرىنى بەجا كەلتۇرگەيت-
مىز. بەلكى دەشتى كەربالادا ئۇلارغا كەلگەن مۇشكۇللۇكتىن
يۈز چەنـدان ئارتۇغراق بۇ دەشـتى پۇربالادا بىزگە ۋاقىئە
بولغاي. ئاسمان - زېمىن بىزنىڭ ھالىمىزغە يىغـلاغاي. يەر
كۆك فەرشتەلەرى بىزنىڭ ماتەمىمىزنى تۇتقاي ۋە بىزنى دوست
تۇتقانلەرغە چەندان تەشۋىش ھادىسلەر بولغايكى، ئاتا ئوغۇلـ
دىن، ئانا قىزدىن، بۇرادەر بۇرادەردىن قاچقاي. تاغـلار
كارۋاكـلەرى بۇلارغە ۋەتەن بولـغاي. چۆل - جەزىرەلەردە
گۇشەئى ئارامگاهلەرى بولغاي، ئاندىن بۇ دىيالەرنى سورار-
غه داد ئەدلنى قىلادۇرغان نەچەند ئۇرۇق خانلەرنى، خانىم-
لەرنى ھەتـتاكى قۇرساقرەكى بالاسىغىچە يارىپ، ئۇلارنى
شاھادەتكە يەتـكۇزگەي. شول مەھەلدە بۇ دىيارلەرغە قەھەتـ
لىك بالاسى يۈزلەنـگەي. ئادەم ئىتنى ئادەم يىگەي. ئىت
گۆشتى، ئېشەك گۆشتـى، ئادەم گۆشتىنىڭ پەرقى بولـماغاي.
كوچەلەردە تاش - كېسەكلەر ئورنىدا ئادەمـلەرنىڭ ئۇستۇخا-
نى ياتقاي. دەفنە قىلـغالى كىشى بولـماغاي. ھەر گۇزەردە
دۆۋە - دۆۋە ئۇستىخان بولغاي. ئاز مۇددەتتە ھەزرەتى ھەق
سۇبھانە ۋە تـەئالانـىڭ پەرمانى بىرلە مەشرىق ساردىن يەنە
بىر بۆلەك كافىرلارنى خۇداي تەئالا كەلتۇرگەي. ئەۋۋەلـقى
گۇرۇھغە بەرھەم بېرىپ، بىزنىڭ ئىنتىقامىمىزنى تىلەگەيـلەر.
شۇنداغ شۇرشىلەر سالغايكى، باش پاناھ قىلغۇنچە يەر تاپـ
ماغاي. بىزلەرگە قىلغانىنىڭ ھەر - بىرىگە ئون چەندان غەم

ئەندۇھ تەشۋىشلەر بولغاي. شەھەر - بىشەھەر، كۇھ بىكۇھ،
دەشت - بىدەشت قاچىپ، بىر سائەت ئارام ئالماققە مۆڭلۈق
بولغاي. ھەتتاكى بىر ئىچىم سۇغە يا بىر ئارام ئالغۇنچە تائامغا
موھتاج بولۇپ، بىر ئارام ئالغۇنچە زاغرانى بىر مىسقال
ئالتۇنغە يا ئۇن بويۇن ھەرۋايىدغە تاپىلسە، ئالىب يەپ،
رەددى بەدەل يۈزگەي. خاتۇن - بالا چاقىسىنى كافىرلار
ئولجا ئەسىر ئالىپ خاتۇن قىلغايلەر، بىزلەرغە قىلغان ئىش-
لەرىغە پۇشايمان يۈزمىڭ نادامەتلەر قىلىپ، قاتتىغ مۇشەق-
قەتلەر بىلەن قىيىنىلىپ ئۆلگەي.

ئاندىن خاجە جاھان ئىزىز ھەزرەتى خاجە سىددىققە
پارە كاغەز بەردىلەركى: «ئوقۇۋ تاكى قالغان مەزمۇنى مۇ-
نىڭدا ئادا تاپقاي» ھەزرەتى سىددىق خاجەم كۆردىلەركى،
توققۇز بەند بەيت مۇسەممەن تىلىبدۇرلەركى، ئەسەر - تە-
ئىسىردىن جانلەر گۇداز، دىللەر پارە- پارە بولغاي. ھەزرە-
تى خاجە سىددىق خاجەمغە بىتاقەتلىك، فەرىشانلىق بۇزۇلەن-
دى. بۇ گىريە ناكلىق بىرلە ئوقۇدىلەر. ئەمما ئەھل - ئەۋ-
لادلەر، مۇرىد - مۇخلىسلەردىن بۇ ئۆزلەرىغە كېلە دۇرغان
ۋاقىئەلەرنى ئاڭلاپ، زار - زار چۈن ئەبرۇ نەۋ باھار يىغ-
لادىلەر. قاتتىغ مۇسىبەت ماتەملەر بولدى. بىر بىرلەردىن
قۇچۇشۇپ، ئاھ ئەفغانلەر بىرلە ئەلھەمدۇلىللا كەلىمەسىنى زى-
بانلەرىغە جارى قىلدىلەر. مۇسەممەنى ئەرشى قۇتبۇلئەقتاب
قەددەسە سىررەھۇ:

بەيت

باشلادى ئاخىر ئىشىن چەرخى ستەمگار ئى كۆڭۈل،
باغرىمىزنى چۇز ۋە يەڭلىغ ئەيلەب ئەفگار ئى كۆڭۈل.

ئۆمردىن ئەلادۇر ئۇلماق ئەمدى بىزار ئى كۆڭۈل،
چۈنكى قىلدىڭ بىزنى بۇ غەمگە گىرىفتار ئى كۆڭۈل.
ئىشلار كەلگەي باشىمىزغە ئەمدى بىسيار ئى كۆڭۈل،
نە ئىسسىغ ئاھ پىغانلەر قىلساڭ ئىزھار ئى كۆڭۈل.
قايدا ئەمدى غەم سوراشماغلىققە غەمخۇۋار ئى كۆڭۈل،
بولغۇمىز بىر نۆكتە دانلىق كىمسەگە زار ئى كۆڭۈل.

ئەھلى دەرد ئىچرە ماڭا ئاھى فىغان بولدى نىسىپ،
نالە گۇيا قۇش ئىچىندە قىسمەت ئۆلدى ئەندەلىب.
ئارز ئەرمەس كىم ئۈچۈن بۇ دەردنى بىلمەسلەر تەبىب
شاد ئولۇپ ئىلگىن قاقار ئەيلەب چۈنازىشلەر رەقىب.
سەرنەۋشتىم ئەركەنىن ئانداغكى بىلدىم ئەنقەرىب،
چۈنكى بۇ مېھنەت ئارا ئاشۇفتە بولدۇم ھەم غەرىبە
ئۆزلۈگۈڭ تاشلاپ ئۆزەڭدىن بول خەبەردار ئى كۆڭۈل.①

نەچچە ئەھلى دانىش ئەھلىغە بار ئەردى ئۆلفىتىم،
كۆز يۇمۇپ ئاچقۇنچە ئايرىلغاچ ئېشىپتۇر ھەسرىتىم.
يۈز نادامەتلەر بىلە ئەمدى يىگەيلەر ھەسرىتىم،
ئۆرتەگەي گاھى پىراق گاھى سۆزى فۇرقىتىم.
ئاڭلاغاچ ھەم ھالىمىز بۇ غۇربەت ئىچرە شىددەتىم.
قالمادى تۇرماققا بەسكىم ئالەم ئىچرە تاقىتىم،
قايدا تاپقۇم ئىزدەپ ئەمدى ساھىب ئەسرارئى كۆڭۈل.②

ئاخىرى بىر كۈن ئەجەل دامىغە تۈشكەي جانىمىز،
ئەيلەبان بىچارە ئاجىز قىيماغەي دەرمانىمىز،
دەردىمىزنى ئېيتۇ شۇرغە قالماغاي ئىمكانىمىز،

① ② قول يازمىدا بۇ كۇپلېتلەرنىڭ بىر مىسراسى كەم.

تاپماغاي تەغيىر بىزلارنىڭ خەتتى نىشانىمىز،
باشىمىزدە سايەبان بولغاي تۇرۇپ ئىمانىمىز،
يەر يۈزىنى لالىزار ئەتكەي تۆكۈلگەي قانىمىز،
بارچە يارۇمۇ ئىتەقىدلەر كۆپ يىگەي ئارمانىمىز،
قانىمىزنى ئىچكۈكى بىر نەچچە خۇنخۇارنى كۆڭۈل،

ئەھدىلەر ئەيلەر مەگەر بۇ چەرخ ئاخىر سۇندۇرۇر،
قايدا بىر ئازادە ۋەشدۇر ئاڭا جەۋرىن يەتكۈزۈر،
دانىش تەبئى ئەھلى كۆرسە ئاڭا شىددەت بەلگۈرۈر،
يۈز تۈمەن دەردۇ بالا ئوقىن باشىنە ياغدۇرۇر،
دىمەسە جانىم بۇ غەم، گەر دىسە تىلنى كۆيدۈرۈر،
ئاسىراسا ھەم چەند مەخپى ھەم كۆڭۈلنى كۆيدۈرۈر،
ئۆلتۈرۈرگە يۈز بىرغەم چۈنكىم تىرىلگۈم يوق تۇرۇر،
بەسكى بۇ ئىشلەرغە سەن قىلدىڭ گىرىفتارنى كۆڭۈل.

كەلگۈسى مەشرىق ئەرەپدىن بىزنى ئىزدەپ نەچچە يار،
بىزنى دەپ بولغاي ئىرانلار غۇربەت ئىچرە خارۇ – زار،
رىشتەئى ئەھدىن قىلىبدۇر بىزگە مەھكەم ئۇستۇرۋار،
ئەيلەگەي بى رەھىم زالىملەر نىچە كۈن كارى زار.
رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنخۇارلەرغە ئىزتەرار،
قانىمىزنى تۆكمە كۈنچە بولماغەيلەر بەر قارار،
يات يەنە خۇنخۇارلەر شەھرىدىن ئەتكەيلەر فىرار،
كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئاندىن يوقتۇر ئاسارنى كۆڭۈل.

نىچە ئاي مەھزۇن گىرىفتارى ئەلەم كىم بولغايسەن.

پايىمالى مېھنەتنى رەنجۈرى غەمكىم بولغايسەن.
نىچە بۇ غەم سەر - سەرىخە ھەمقەدەم كىم بولغايسەن.
ئاچراغاچ بۇ ھەركەتدىن نەچچە كەم - كەم بولغايسەن.
شايەد ئاخىر ھەشرى چاغى مۇستەشەم كىم بولغايسەن.
بارچەگىزلەر دەرگەھى خاسى ھەرەم كىم بولغايسەن.
ھۆرمەتى شەھىدنى ئاڭلاپ ئۇلكۈن مۇھتەرەم كىم بولغايسەن.
بولماغىل نەۋمىد ھەقدىن بول-تەلەپكار ئى كۆڭۈل.

گەرچە بولساڭ بۇ جاھانى فانى ئىچرە خاروزار.
جانىڭە يۈز مىڭ ئەلەملەر يەتكۈرۈر كۆڭلۈڭ فەگار.
قىل بۇدەم كۆڭلۈڭنى خوشكىم قىلمە ھەرگىز ئىزتىرار.
فەقرەنى فەخر ئەتكەن ئەرمىش بارچە دىن ئول شەھسۋار.
بارچە ھۇش ئەھلى قىلىبدۇر جۇملە تەجرىد ئىختىيار.
پەردەئى نەقىر ئىچرە كەچتى مەخفى ئىكەن فەردەۋار.
كىمگە بۇ تالىئ مۇسائىدكىمكى بولدى بەختىيار.
سەبر قىل قىلساڭ ئەگەر نۇرغۇنچە مىقدار ئى كۆڭۈل.

ئىشىق ئىلىدىن يىغلىماق ئەمدى نە يىغىنى تارتتى ئۇن.
تەلبىلەردەك قىلمە ھەرفى دەردىڭ ئېيتۇردا ئۇزۇن.
نى ئىسسىغ ئوتلۇق كۆڭۈلدىن مۇنچە ئۆرلەتمەك تۈتۈن.
مۇنچە سارۇلماق نىدۇر غەم دەشتدە گويا قۇيۇن.
ئەۋلا ئول ئەردىكى ئەلدىن بولغاي ئەردى ياشۇرۇن.
نەچچە يىل سۆزگىرە كىبلۇرنى بارمۇ ئايماقنە ئورۇن.
قىلدىڭ ئاخىر ئەرشىنىڭ دەردىن ئىزھار ئى كۆڭۈل.

بۇ مۇسەممەنىي تامام قىلغانىدىن سۆزگىرە گىرىيە زارى

غۇلغۇلەسى بۇ جەمئىدىن راۋان بولدى. بۇلار سەداسى گەردۇن-
نىى پۈر تۇتتى. ئاندىن تىلاۋەت قۇرئان دۇئا تەكبىر قىلىب
ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ بۇ جەمئىگە پەندى
نەسىھەتنامە تەسەللىلى ئوقۇدىلەر: «ئى ئەھل ئەۋلاد غەرەز
بۇ خەبەردىن سىزلەرگە مۇژدەئى بىشارەت شاھادەت دەرد-
جەسىدۇر. مەرتىبەئى ئەزىم دەرىجەئى ئەلادۇر. بەخشى خۇدا-
دۇركى، ھەر كىمگە ئەتا ئەيلەسە، ئول كىشىگە شاھادەت دەر-
جەسىنى بىرۇر. بەزى ۋەجھىدە ئەنبىيا ئەلەيھىسسالامدىن يۇ-
قۇرىدۇر. چەراكى بەزى سوفتى باركى شەھىد ھەققىدە ئايەت
دەلىل كېلىبدۇر. ئەنبىيا ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەققىلىرىدە سا-
بىت ۋاقىئە ئەمەس. قەۋلەھۇ تەئالا: «ۋەلاتەقۇلۇ لىمەن يۇق-
تەلۇ فى سەبىلىللاھى ئەمۋات. بەل ئەھيا ئۇن ۋەلا كىللا
تەشئۇرۇن» ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا ئېيتىپدۇرلەركى: ئى خەلق
ئېيتماڭلاركى، ئول كىشىكى خۇدا يولىدە ئۆلتۈرۈلۈپدۇر. شە-
ھىد بولۇپدۇر. ئۇنى ئۆلۈك دىمەڭلەر. بەلكى ئول كىشى خۇ-
دانىڭ نەزرىدە تىرىكدۇر. لېكىن سىزلار ئۇلار ھالىدىن ۋا-
قىپ ئىمەسسىزلەر. «قالەننەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ يەۋمەلقى-
يامەتى يەشفەئە ئولئەنبىيائۇ، سۇممەلئۇلەمائۇ، سۇممەششۇھە-
دائۇ. ھەتتا ئەن ئەسقەتە يەسلۇ ئەلا بابىلجەننەتى، فەيۇقالۇ
لەھۇ ئۇدخۇل، ھەتتا ئەدخۇلەمەئى ئەبەۋاھۇ» يەئنى ھەز-
رەتى رەسۇل ئەلەيھىسسالام ئېيتىپدۇرلەركى: شاپائەت قىلۇر
قىيامەت كۈنى ئەنبىيا، ئەۋلىيا ئەلەيھىسسالام ئاندىن ئۆلۈمائ،
ئاندىن شەھىد ھەتتاكى خاتۇنلەر جۈمىلەلەردىن تۈشكەن
گۆشت پارەلەركى، ھەققە ئاللا جان ئاتا قىلۇر. بىھىشت
ئىشىكىدە سايە بان قىلىب تۇرار. بەس ئېيتۇر ئۇلارغە كى-
رىڭلار بىھىشتكە، ئۇلار ئېيتۇرلەركى: كىرمەيدۇرمىز ھەتتاكى

ئاتا – ئانىمىز كىرمىگۈنچە. ھاسىلىكەلام ئۇلكى ئەلۋەتتە شەـ
ھىد پاكدۇر، يەنە بىرەۋگە شاپائەت قىلغالى قۇدرىتى باركى،
ھەر قەترە قانى چەندان تۈرلۈك گۇناھلەرغە كەفارەتدۇر.
شەھىدنىڭ بارەسىدە ئايەت، ھەدىس بىسياردۇر. ئەگەر بايان
ئەيلەسە، سۆز ئۇزۇرايدۇر – ھەزرىتى خاجە جاھان خاجەم
شاھادەت دەرىجىسىنى بايان ئەيلەگەندىن كېيىن، تەسكىن
خاتىرە بەردىلەردىكى:— ئى فەرزەندلەرىم، ئى مۇخلىسلەرىم،
ئۆزۈڭلەرنى ھىممەت بىرلە ئۇستىۋار تۇتقايسىزلەركى، فەرـ
زەندى ئادەمگە ئۆلۈم مىراسىدۇر. ئاڭا ھېچ مەكر باۋەر بولـ
ماس. «قەۋلۇھۇ تەئالا: ئىننەلمەۋتەللەزى تەفىررۇنە مىنھۇ،
فەئىننەھۇ مۇلاقىكۇم» ئول ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئاـ
لانىڭ سۆزىدۇركى بىتەھقىق ئول ئۆلۈم مەۋجۇددۇر، ئۇندىدىن
سىزلار قاچارسىزلار، ئۇ ئۆلۈم سىزلارگە دۇچ كېلىدۇ. خۇـ
سۇسەن ئەۋلادى پەيغەمبەرگە بۇ دۇنيا ھەرگىز ۋافا قىلغان
ئېمەس، ئەگەر ۋافا قىلسا ئەردى شاھزادە ھەزرەتى ئىمام
ھەسەن ۋە ئىمام ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇماغە قىلۇر ئەرـ
دىلەر. ئول مېھنەت مۇشەققەتكى ئۇلارنىڭ باشلەرىغە كەلدى
يەنە ھېچ كىشىنىڭ باشلەرىغە كەلمىدى، ھەزرەتى مۇھەممەد
مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھوزۇرلەرىدە بولـ
غانلەر يەزىدغە ياۋەرلىك ئەيلەب، كۆرۈب، بىلىپ، تۇرۇپ
ھەزرەتى ئىمامغە قاتتىغ جاپەلەر قىلدى. بۇ سۆزنىڭ مەخـ
فى پەردەسى ئول ئەردىكى، ۋەجدە ھالاتىنىڭ جوش تۇغيانىـ
دىن سىزلەرگە بايان قىلدىم. سىزلەر ئەلۋەتتە مەخفى تۇتـ
قايسىزلەر. تاكى بىدىلار زىيادەراق كەرەھ ئالماغاي» دەب
فەند نەسىھەتلەرنى تامام قىلدىلەر. بەزى ئەھلى دانىشلەر
بۇ ۋاقىئەنى بۇ مەجلىسدىن تارىخ پۈتۈپدۇرلەر. سەككىزىنـ

چى يىلدا ۋۇقۇغە كەلدى.

ئەمما ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەزىزلەرنىڭ قىسـ
سەلەرى دارازدۇر، تەردىن تەۋسفلەرىنى ئۆز ۋاقتىلەرىدە بايان
قىلۇرمىز، ئىنشائاللاھ.

ھەزرەتى خاجە نىزامىددىن خامۇش ئەزىز سۇفەتلەرىنىڭ
بايانى: ئول زاتدۇرلەركى، مەردى مۇتەشەررىئ، تائەت ئىباـ
دەتتە كامىل، سائىمۇددەھر، قائىمۇللەيل ئەردىلەر. ھەرگىز
زاھىرەن ۋە باتىنەن خىلاف شەرئى ۋاقىئ بولماس ئەردى.
شەرىئەتكە مۇۋافىق ھۆكۈم سۇرەر ئەردىلەر. ھەمىشە تىلاۋەـ
تى قۇرئان، يەنە ھەدەلدە كىتاب ئەھلى ئۆلۇمالەرنىڭ سۆھـ
بەتى بىرلە ئۆمۇر كۆچۈردىلەر. ئەسلى ئىسمىلىرى ھەزرەتى
مەۋلانە نىزامىددىن خامۇشنىڭ زورلەرىدە ئەردىلەر. ئول جەـ
ھەتتىن خامۇش لەقەب بىرىلدى. ھەزرەتى مەۋلانە نىزامىدـ
دىن ئىلتىجادا ئەردىلەر. ھەزرەتى مەۋلانا كامال مەرد پەرـ
ۋەر، ساھىبى ۋەقىت، ساھىبى تەسەررۇف زات ئەردىلەر.

نەقىل قالىبدۇرلەركىم، ھەزرەتى خاجە قەددىسە
سىررەھۇ ئېيتادۇركى: «ھەزرەتى مەۋلانە نىزامىددىن خامۇشدىن
ئىشىتتىم، سەمەرقەندنىڭ خاجە ئىسام دەب شەيخۇلئىسلاھى
بار ئەردى. بىزگە ئىرادەتى بار ئەردى، بىمار بولۇپدۇر. نەـ
ھايەتى قەۋى، فەرزەندلەرى ماڭا ئىلتىجا قىلدى. مەن لەۋـ
ھىل مەھفۇزغە خەبەردار بولدۇم. كۆردۈمكى، ئۆمرى تامام
بولۇپدۇر. غەيرەت ۋاقىئە بولدى. ئول مۇردەنى ئۆز ھاياتـ
لىقىنىڭ زىمنىغە ئالدىم. ئۆز روھىمدىن ئىنىڭ جەسىدىگە
پەرۋەر چۈشتى. شەيخۇل ئىسلامغە ھاياتلىق بەخشىش بولۇپ،
ئون يىل ئۆمر كۆردى» ئەمما ھەزرەتى نىزامىددىننىڭ ئوغلىغە
بەزى ئەھلى مۇنكىرلار دۇئاخان ۋە ئەزايىمخۋانلار، جىننى

مۇسەخخەر قىلماقنىڭ تۆھمىتىنى نىسبەت بېرىپ، ئۇلۇغلەرنىڭ ئەھلى ھەرەملەرىگە مۇھەببەت ئاشنالىق پەيدا قىلدى دەپ بۆھتان قىلدىلەر. ئول خەبەر سەمەرقەندە ھاكىمى ئۇلۇغ بەگ ئىدى، ئاڭا ئىشتىلدى. مىرزا دەرغەزەپ مىرزا بولۇپ، ھەزرەتى مەۋلانانىڭ فەرزەندلەرىغە ئىزا ئەقۇبەت يەتكۈزمەكنىڭ پېيىگە تۈشتى. فەرزەند مەۋلانە بۇ خەبەرنى ئىشتىپ قېچىپ كەتتىلەر. تەشۋىش ھەزرەتى مەۋلاناغە يۈزلەندى. خەلق شەيخۇلئىسلامغە ئېيتتىدىلەركى: ئەگەر سەيئى قىلساڭىز بۇ ھادىسە ھەزرەتى مەۋلانىدىن دەفئى بولۇر ۋە نىجات تاپارلەر.

شەيخۇلئىسلام ئار يەپ، نامۇس قىلىپ، سەئيي قىلمادىلەر. ھەزرەتى مەۋلانا نىزامىدىن ئېيتۇرلەر: «غەزىبىم ئۆرلەدى، ئۆز زېمىنىمدىن خارىج قىلدىم» ئەمما شەيخۇلئىسلام جەمئى خەلق بىلە ئولتۇرغان ئىكەن، يەكبار يىقىلدى. كۆردىلەركى، تۆردە ئاقارىپ قالغان ئۇستۇخان كۆردىلەر. ھەممە ئەل ھەيرەتتە قالدىلەر. ھەممە پەرياد - فىغان ئالالاسى سەمەرقەند ئىچرە پۇر بولدى. مىرزا ئۇلۇغ بەگكە غەيرەت غەزەپ ۋاقىئە بولدى. ھەزرەتى مەۋلانانى سەر بەرەھنە ئاتىنىڭ ئارقىسىغە مىندۈرۈپ، مىرزانىڭ ئورداسىغا كەلدى.

ھەزرەتى مەۋلانا بىر جايدە باشلەرىنى تۆبەن سالىپ مۇراقىبەدە بولدىلەر. مىرزا ھەزرەتى مەۋلانانىڭ ئالدىلەرىدىن ئۆتتى. ھەزرەتى مەۋلانا مۇراقىبەدە ئەردىلەر، قوپۇپ تەۋازۇ قىلمادىلەر. مىرزا دەرغەزەپ بولۇپ، ھەزرەتى مەۋلاناغە ئىتاب ئامىز ۋە غەزەپ ئەڭگىز سۆزلەر ئېيتتى. ھەزرەتى مەۋلانە ئېيتتىلەركى: «بۇ سۆزلەرنىڭ جاۋابى بىر كەلىمەدۇر. مۇسۇلماندۇرمەن. ئەگەر باۋەر قىلساڭ خوپ. ئەگەر باۋەر قىلماساڭ كۆڭلۈڭ خاھلاغانىنى قىلغايسەن» مىرزاغە بۇ سۆزدىن

بىر ئەسەر يېتىپ، ئورنىدىن قوپتى. ھەزرەتى مەۋلانانى قويا بەردى.

ھەزرەتى خاجە ئەھرار ئېيتىپدۇرلەركى: «مىرزا ئۇلۇغ بەگكە شۇبۇ بىئەدەبلىك سەبەبىدىن تەشۋىش ۋە شكەستە بىسيار يەتتى. ئەندەك مۇددەتدە مىرزا ئابدۇللەتىف لەشكەر بىرلە كېلىپ، مىرزا ئۇلۇغ بەگنى تاراج ئەيلەمەك بىلە قەتل ئەيلەدى» ۋە يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرار ئېيتادۇرلەركى «ھەزرەتى خاجە نىزامىددىننىڭ باتىنلەرى بىسيار قەۋەي دىل ئەردىلەر. ئەگەر ھەزرەتى مەۋلانانىڭ ھوزۇرلەرىدە بىرەۋنىڭ ئىنكارىدىن فىئىل يامانىدىن سۆز قىلسە، ئۇشول سائەت تىغىر ۋە مۇتەئەسسىر بولۇر ئەردى. دىۋارغە ياغاچقە خەت تارتۇر ئەردىلەر. فىلھال بۇ كىشى ھەر يەردە بولسە، بىيەكبار يىقىلۇر ئەردى. ئۆرلەر ئەردى. ھەزرەتى مەۋلانانىڭ بىر مۇرىدلەرى — ھەزرەتى مەۋلانانىڭ ھوزۇرىدە بىر تالىبىلئىلىمدىن شكايەت ئەيلەدىكى، ھەر بارە ھەزرەتى مەۋلانەغە بىئەدەبلىك غايىۋەت ۋە خىيانەت قىلادۇر دەپ. بۇ ئەسنادە ئول تالىبىلئىلىم پەيدا بولۇپ، بىئەدەبانەلىك بىلە ئۆتتى. ھەزرەتى مەۋلاناغە غەزەپ مۇستەۋلى بولۇپ، ياغاچ بىلە تامغە قەبرەنىڭ سۈرەتىنى تارتتىلەر. ئول كىشى دەرھال يىقىلىپ ھالاك بولدى».

ھەزرەتى مەۋلانا خامۇشنىڭ كارامەتلەرى ۋە قۇۋۋەت تەسەررۇفلەرى ھەددىدىن زىيادە ئەردىلار، ئەلئان مۇختەسەر قىلدۇق.

بەيت

كەل ئى سادىق كى ئەسلى سۆز سارى سۆزنى
تاۋۇشتۇرغىل،

كى بۇ سۆزكى سۆزۈڭ توققۇزكى مەقسۇدداڭ
تامام ئولماس.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خامۇش خاجەم ئەزىزلەرنىڭ پاتىنى-
لەرى نەھايەتى قەۋى ھال ئەردىلەر. ھەر كىشىكى بۇلارغە
كاھىش خاتىرى قىلاي دېسە، ئەلۋەتتە ئول كىشى ھادىسە-
دىن خالى بولماس ئەردى. ئاقسۇ شەھرىدە ئىقامەت قىلدى-
لەر. رەئايەلەرنىڭ داد - سوداغىلەرىنى مۇۋاپىق شەرئى ھۆ-
كۈم سۈرۈپ، شەرىئەتكە رەۋاج بىرۇر ئەردىلەر. ئادالەت شۇ-
ئار ۋە شارافەت ئاسار مىرزا ھەدى بەگىنىڭ ھەمشىرەلەرى
بار ئەردى، «ئۇلۇغ ئايلا» ئاتار ئەردىلەر. پاك تىنەت، پاكى-
زە سىرەتلىك ئىدى. بۇلارنى نىكاھلەرىغە ئىختىيار قىلىپ
ئىدىلەر. ھەزرەتى خامۇش خاجەم نەچچە مۇددەتىدىن كېيىن
ئىلى مەۋزەئىغە سەپەر قىلدىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پا-
دىشاھ ئەلەيھى رەھمە ئىلىدا ئىدىلەر. بىر نەچچە مەھەلدىن
كېيىن، ھەزرەتى خامۇش خاجەم پادىشاھىغە كېسەل ئارزۇ
بولدى. بارغانچە شىددەت بىلگۈردى. مەلۇم بولدىكى، مەرە-
زى مەۋتىدۇر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنى بىستەرى
بالىندە ھازىر قىلىپ، بىر ۋەسىيەت بايان قىلدىلەر:

— ئى قېرىنداشىم، بىزگە ئەمدى سەپەر مۇبارەكدۇر. تۇ-
شەئى راھ ئاخىرەت كېرەك. بۇ يول تۇشەسىگە ئەمەلى سا-
لىھ ۋە ئەفئال ھەسەنە كېرەك. بىزدە ھېچ قايسى مەۋجۇد
ئېمەس. ھەدىس: «قالەننەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ ئىزامات ئىبنى
سانۇ ئىنقەتەئە ئەمەلەھۇ، ئىللەسسەدە قەتۇلجارىيە تۇ ۋەلىئى-
لىمۇ يەنتەفە ئۇبىھىنا سۇ ۋەلۋەلە دۇسسالىھۇ يەدئۇلەھۇ بىلى-
خەيرى» ھەر ۋەقتىكى ئادەم ئۆلسە مۇنقەتىئ بولۇر، ئول ئا-

دېمىنىڭ تامام ئەمەلى مەگەر ئۈچ نەمەرسە مۇنقەتىئ بولماس:
ئەۋۋەل، سەدەقەئى جارىيە چۈنانچە ئومەدرىسە كۆبرۈك. ئىككىن-
چى، ئەمەلكى خەلققە ئىنسىگەدىن مەنپەئەت يېتسەر، تا قىيامەت-
كىچە كەم بولماس. ئۈچىنچى، فەرزەندى سالىھدۇركى، ئاتا-
ئاناسىغە ياخشى دۇئا قىلۇر. ئەمما بۇ ئۈچ ئىش ھېچ قايسى
مەندە مەۋجۇت بولماپدۇر. ناكام كېتىپ بارۇرمەن. ھەر نىمەرسە-
سىكى نىساتسىمدە باردۇر. ئەزىرايى خۇدا فەقىرلەرغە سەرف
ئەتكەيلەر. قالغانىنى ئالىب بارىپ، ياركەندە بىر مەدرىسە بىنا
قىلدۇرغايلەر ۋە يەنە ھەزرەتى خاجە جاھان ئاكا باشلىغ سىز-
لەرنى ھەق سۇبھانەۋە تەئالاغە جەد بۇزۇرۇگۋارىمغە تاپشۇردۇم.
مەندىن رازى بولغايسلەر، خۇسۇسەن ھەزرەتى خاجە جاھان
ئاكا پادىشاھىمغە ئەرز يەتكۈزسۇنلەر، ئاتا تەربىيەتىدىن زى-
يادەرەك تەربىيەتلەر تاپىپ، ئىلتىفاتلەرىنى كۆرۈپ ئىدىم. مەن-
دە ھەقىقىي ھوقۇقلەرى بەدىنىمدىكى تار مويۇمدىن زىيادەدۇر.
مەندىن رازى بولسۇنلەر — دەپ جان بىھەق تەسلىم قىلدىلەر.
«قالۇ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇ.»

ئىلى ھەۋزەئىدە نەچچە فىرقە مۇسۇلمانىلەر بار ئەردى.
تامامى خانلەر ئەفرادى بىلە خاجە مۇئمىن ئەلەيھى رەھمە
ھەزرەتى خاجە ئەھمەد ئەلەيھى رەھمە باشلىغ گۇرۇھ- گۇ-
رۇھ مۇسۇلمانلار ھازىر بولۇپ، جابدۇغى مەۋتىنى تەييار قى-
لىپ، نامازلەرىغە ھازىر ۋە داخىل بولدىلەر. تۈمۈرخان ئى-
مام بولدىلەر. ئىلى ئىچىدىكى فەقىر پۇقرالەركى بەزىلەرى
خانلەردىن، بەزىلەرى پۇقرالەردىن ۋە خاجەملەردىن، يەتتە
شەھەر بەگلەردىن بولۇپ، مىلك كىشى تەسەددۇقلەرىغە داخىل
بولدىلار، كەمتەرىنى ئىككى يۈز خام شىشە يەتتىلەر. بۇلار
ھەممەسى تەسەددۇق ئالىپ بىرلە غەنى بولدىلەر. مۇبارەك

جەسەدلەرىنى ئاقسۇغا ئالىپ يۆرىدىلەر. ھەزرەتى خاجە يۈـ
سۇفنىڭ ئۇلۇغ ئوغلانلىرى بار ئەردى، خاجە ئۇبەيدۇللا ئاتـ
لىق. بۇلار تىۋەنىڭ ئىنائىنى ئالىپ يىستەلەپ ئاقسۇغە كەلدىـ
لەر. ئاقسۇ خەلقى تامامى ئىستىقباللەرىغە چىقتىلەر. ئەئزاز
ئىكراملەر بىلە تۈشۈردىلەر. ھەزرەتى خاجە شەھباز ۋەلىنىڭ
مازارلەرىدە ئامانەت دەفنە قىلدىلەر. بىر نەچچە مۇددەتدىن
كېيىن، ئىزام مۇبارەكلەرىنى ئاقسۇدىن يۆتكەپ، ياركەنددە
مەدفۇن قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ خامۇش خاجەم
پادشاھنىڭ ۋەسىيەتلەرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ياركەنددە «ئاق
مەدرىسە»نى بىنا قىلدىلەر. ۋۇقۇف ئوقاتىنى بىسيار كەگرى
ئەيلەب،بۇ مەدرىسەنى «مەدرىسە خامۇش ئەزىز» ئاتادىلەر.

ئەمما ھەزرەتى خاجە ئۇبەيدۇللاكى بۇ ئەزىزلەرنىڭ كىـ
چىكلەرى ئەردى. بىسيار جۇرئەتلىك، شەرمى ھايالىق ساھىپ
كەرەم، ساخاۋەتدە بى نەزىر ئەردىلەر. خانىنىڭ ھەمشىرەلەـ
رىنى نىكاھلەرىغە ئىختيار قىلىپ ئىدىلەر. بەس بۇ مەلىكەـ
لەرىدىن تۆرت شەھزادە ۋۇجۇدغە كېلىپ ئەردى. ئىسىم شەـ
رىفلەرى: ھەزرەتى خاجە شەمسىددىن خاجەم، ھەزرەتى خاجە
يەھيا خاجەم، خاجە ئەھمەد خاجەم، ئابىد خاجەم پادىشاھـ
دۇرلەر. ئەزىزە فەرزەندلەرىنىڭ مۇبارەك ئىسىم شەرىفلەر ئاـ
مىنە ئەزىزىم پادىشاھ ئىدى.

ھەزرەتى خاجە ئەبەيدۇللا ئەزىزنىڭ ئۆز ئىقامەتلەرىگە
خوتەن شەھرى بولۇپ ئەردى. ھونۇز خوتەنگە بارماي، ھەزـ
رەتى خامۇش خاجەم پادىشاھغە نايىب بولۇپ ئاقسۇ تەختىدە
جاھ نەشىن بولۇپ ئەردىلەر. رەئايا فۇقرالەرىنىڭ داد سوراغـ
لەرىنى مۇۋاپىق شەرئى ھۆكۈم سۈرۈپ، ئەھكام شەرئىيەنى
جارى قىلىب تۇرغان ئەردىلەر. قەزىيى ئاسمانى ۋاقىئەئى

«فەئىزاجائە ئەجەلۇھۇم لايەستە ئىخرۇنە سائەتەن ۋەلا يەس-
تەقدىمۇن»① ھۆكمى بىرلە ئەجەل شەربىتىنى تەناۋۇل قىل-
دى. تارىخقە مىڭ يۈز ئەللىك تۆرت ئەردى. ئالەم فانىدىن،
ئالەم باقىغە رىھلەت قىلدىلەر. مۇبارەك جەسەتلەرىنى ياركەند-
گە ئېلىتىپ ئالتۇن مازاردا دەفنە قىلدىلەر ۋە بەزى خەلق
ئارا بۇ سۆز مەشھۇر بولدىكىم، ئول سەدرىنىشىنى بى دىيا-
نەت ۋە سەردار مۇمكىرانىشەقاۋەت يەنى ئابدۇۋاھھاف ساقى
ئەزلى پىنھانەن زەھەر بەرگەن ئىكەن دەب، بۇ سۆز شۆھرەت
تاپتى. لېكىن بۇ گۇمانىنى ئەزىزلەر ئېتىبار ئالمەدىلەر. ئەي-
دىلەركى: «بۇ گۇمان راست بولسە، قىيامەت كۈنى خەلق ئەۋ-
ۋەلىن، ئاخىرىن جەمئى بولۇپ، — جەددى بۇزۇرۇكۋارىمىز
ئالدىدە ئىككى يۈزى قارا بولۇپ، جاۋابىنى ئانىدە بەرسۇن.
ئەگەر غەلەت بولسە، بىر نەچچە كىشىنىڭ خۇنىغە زامىن بول-
غايمىز» دەپ سەمى شىرىنغلەرىغە ئالمادىلەر. ئاتا ئورۇنلەرى-
دە ھەزرەتى خاجە شەمسىدىن ئىنىلىرى بىرلە، خوتەن شەھ-
رىدىكى تەختىدە بەرقارار بولدىلەر. مۇۋافىقەتى شەرئى بىرلە
داد سوراقغە ھۆكۈم سۈردىلەر. ئىقامەت قىلدىلەر.

ئەلقىسسە، داستان ئېشتىمەك كېرەك، ھەزرەتى يۈسۈف
خاجەم پادىشاھ ئەلەيھى رەھمەۋەر رىۋايەتدىن: بۇلار مەردانە
ۋە سۇخەندان بىسيار خوش كەلام مۇتەدەيىن ئەردىلەر. فا-
زىل ۋە ئادىل ئىدىلەر. شىجائەتدە ۋە مەشۋەرەتدە كامىل،
ئەقل دانىشدە بى مەسەل فەھىم، ئىدراك بابىدە خۇرشىدى
رەۋشەن، زەمىر ئەمنى ئامانغە بائىس ۋە پادىشاھ ئادىللەرغە

---

① «(ھالاك بولىدىغان) ۋاقتى يەتكەندە، ئۇلار بىردەممۇ ئىلگىرى - كېيىن بولمايدۇ(دەرھال ھالاك بولىدۇ)» قۇرئان كەرىم، سۈرە ئەئراف، 34 - ئايەتتىن

ۋارىس، دۇشمەن مۇنكىرلەرغە ھۇججەتى، قەۋى، ئىستىقامەت، پاراسەتتە يەكتاھ، تۇمۇرى مەملىكەتتە مەھتاھ، خۇش خۇي ۋە شېرىن گۇي ئەردىلەر. ھەر قاچانكىم دۇشمەنگە مۇقابىلە بولسەلەر، ئىقباللەرى چۇنان ئەردىكى، سەرنۇشتى قەلەم بىرلە نەھۇسەت دۇشمەنلەر پېشانەسىدە نەقش ۋە ھەر مۇنكىرلىرىنىكى، بۇلارغە زەبان دارازلىق قىلسە ئەلۋەتتە تىرە بارانى ھاۋادىس ئاستىدا پايمال بولۇر ئەردى. ھەر بەد خىيانەت ۋە بەددىيانەتلەرىكى بۇلار ھەققىدە قىلدىبىن تۇزدى، ئۆز پەنجى رىشتەسىن سەئيى تىنىشەسى بىرلە كەستى. ھەر تەدبىرىكى بۇلاردىن ۋاقىئە بولدى، قىسمافى تەقدىر ئىلاھى بىرلە مۇۋاپىق تۇشتى. بەزى نادانلەر ئېيتۇر ئەردىكى: تەدبىر بىلە تەقدىر تەغىير تاپار ئىكەن. دەرھەقىقەت ئانداغ ئەمەس ئەردى. بەلكى تەدبىر تەقدىر تەرەپىكە ئەردى. ئول ۋەجھىدىن كار ۋۇقۇئغە كېلۇر ئىدى.

بەيت

تۇشسەگەر تەدبىر تەقدىرغە مۇۋاپىق خۇش ئېرۇر،
ۋاي ئول تەدبىرىنىكىم مۇختەلىف تەقدىرغە.

شەرب، رۇز ۋەزىپە كارلەرى ئول ئەردىكىم، زىكرى تەسبىھ، تىلاۋەتى قۇرئان، رەئايا فۇقرالەر ئەرز ھاللارىغە يەتمەك بەد غەرەز بەد گۇيلەرنىڭ بىداد - زەبۇنلار ئىشلەرىنى مەھۇد ئەيلەمەك، مەملىكەتلەرغە ئامانلىق يەتكۇزمەك ۋە ئالىم فازىللەر بىلە ھەمىشە بولۇپ، ئالىم فازىللەرغە تەقدىر بەرمەك، شەرىئەت مۇستافاغە راۋاج بەرمەك، دىنى ئىسلامغە يار بەرمەك ھەمىشە ئەتىۋار ئەشئارلەرى

ئەردى. ھەممە چوڭ - كىچىك رازى، تەلەپدە زەبتى مەملىـ
كەتدە ھەم پادىشاھ ماتەقەددەم گوياكى بۇلارغە شاگىرد ئەر-
دى. بۇ ئەزىزنىڭ دۆلەت سائادەتلەرى قەتئى ئىقبالىلەرى،
بۇلار ھاياتلىقلەرىغە ۋاستە ئەردى. مادامىكى بۇلار مەسنەدى
سەلتەنەتدە ھايات ئەردى ھەممەلەر ئىززەت ئىقبالدە بەركامال
ئەردىلەر. ھېچ بەد ئەندىشىنىڭ گەرد — غۇبارى يەتمەيىن
ئەردى. بەلكى مۇرەببىي كۆللى ئەزىزان ئەردىلەر. ھەممەلەر-
نىڭ دۈشمەنلەرىنىڭ سەددە - راھىنى ئالىب فەيسەل بېرۇر
ئەردىلەر. بەزى دۈشمەنلەر پىكىرىدە ھىيلە دامەن تۈزدىلەر.
بۇ ئەزىز بەنۇر فەراسەت بىلە ئاندىن ئىلگەرىدە ۋاقىپ بو-
لۇپ، ئول ھىيلەنىڭ رەددىيەتى ۋە زىددىنى قىلۇر ئەردىلەر.
نەچچە يىللىق ئىنىڭ مەكر - ھىيلە ۋە ئەندىشەسى زايە بو-
لۇر ئەردى. «مەن ھەفەبىرەن لىغەيرىھى فەقەد ۋەقە ئە ئە-
لەيھى»① ھۆكمى بىلە، ئۆز دامىغە ئۆزى موتپەلا بولۇر ئەر-
دى. بىسيار نائىنساپلەر قالماق تۆرەلەرىگە دىسيار غوچىسلەرغە
رەشۋەلەر بەرمەك بىرلە، مۇسۇلمانلەرغە بىدئەت مۇھەددەس
ئىشلەر پەيدا قىلماق ئۈچۈن، مۇسۇلمانلەردىن كافىرلەر ئالا-
دۇرغان جىز يەنى زىيادە ئەيلەمەك ئۈچۈن، جىددىسي - جە-
ھەد قىلۇر ئەردىلەر. بەس بۇ ۋەجھىدىن يۇسۇف خاجەم
ئەلەيھىر رەھمە تۆلا مەھەلدە ئالادا بولۇپ، بۇ نائىنسابلەرغە
گوشمال ئىھتىساپ بېرۇر ئەردىلەر ۋە مۇسۇلمانلەردىن كافىر-
لەرنىڭ زۇلۇم - سىتەملەرىنى بىدئەت ئىشلارنى بىقەدەر ئىمـ
كان مەنئى ئەيلەب، رەفئى ئېتەر ئەرمىلەر ۋە يەنە ھەم ئىـ
لىغە بارماق - كەلمەك بائىسى ئول ئەردىكىم، كافىرلەر ھالـ
نى چاغلاپ، ۋەقتىنى غەنىمەت بىلمەك، شايەدىكى ھەق سۇبـ

① «ھەركىم باشقىلارغا ئوراكولىسا، ئۇنىڭغا ئۆزى چۈشىدۇ.»

ھانە ۋە تەئالا بىر ۋەقىت ئاتا قىلغايكى، بۇ كافىرلەرغە ئۆز
ئىشلەرىدىن تەفرىقەلىق يۈزلەنگەي. ئول ۋاقتىدا ئىسلام تىغى-
نى بى ئىبا چاپىپ، مۇسۇلمانـلەر باشلەرىـدىن كافىرلەرنىڭ
زۇلۇم - ستەملەرىنى كۆتەرىپ، نەچچە فىرقە مۇسۇلمانلەر-
كى خانلەردىن ۋە خاجە سەييىد زادەلەردىن ۋە يەنە نەچچە
مۇسۇلـمانـلەر كافىر ئىچرە گىرىفتاردۇرلەر. ئۇلارنى خالاس
ئەيلەب، ئىسلامنى ئاشكارا قىلغۇمدۇر. ھەمىشە بۇ نىيەتى غا-
زاتى مۇبارەك دىللەرى گۇشەسىدە ساقلار ئىدىلەر. لېكىن ۋە-
قىت يار بەرمەس ئەردى. چەراكى مۇسۇلمانـلەر زەئىفى، كا-
فىرلەر بىرلە بارابەر بولماقـقە قۇدرەتـلەرى يوق ۋە يەنە
بەزى بەد دىيانەتلەر كافىرلەرغە كۆڭۈلـلۈك ئەردى. ئىـسلام
ئەھلىغە خەلەل بىرۇر ئەردى. ھەممە كافىرلەر بىسيار غالىپ
تۇلالىغى ھەد ۋە ئەدەددىن زىيادە، بۇ ھەددىـدىن ئول ھە-
دىغە ئالتە ئايدا بارۇر ئەردى ۋە بەلكى كېزىپ تامام قىلال-
ماس. كىشى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولماس. بۇ كافىرلەرغە كىشى
باراۋەر بولغالى بولماس.

بەيت

قىلىپ كۇفر ئەھلىنى بەس تەفرىقە، ئىسلام
ئەلىنى جەم،
جوكۇفر ئەھلى بەسى زۇلم ئەيلەمەس دىن
ئەھلىغە يارەب.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئە-
زىزلەردىن تۆرت ئوغۇل بولۇپ ئەردى. ھەر بىرلەرى سىيا-

دەت شەھرىستانىنىڭ شاھىنشاھى، ساھىب كەمال ۋە شارافەت بوستانىنىڭ سەۋرى ئازادى. نەۋرەسى نەھالى ئەسسالەت كىشـ ۋەرىستانىنىڭ سۇلتان ساھىب قىرانى، ئادالەت تەختىنىڭ نۇ- شىرۋانى.

بەيت:

بىرى جۇرئەتتە ئەردى رۇستەم ئاسا،
شىجائەت بابىدە ئالەمدە يەكتا.

كەرەم بىلە سەخا ئۇلار شۇئارى،
رەئايەغە ئادالەت كارى بارى.

فەزىلەتدە بىرىگە يوق نەزىرى،
ئەرەستو بىلە ئەفلاتۇن ۋەزىرى.

بەسى خۇش تەبئە خۇش زىھىن خۇش ئىدراك،
سۇخەندانلەر ئارا بەس زىھنى چالاك.

بىرىدۇر قۇتبى دىنۇ ھەم دىيانەت،
نە ئېرۇر خۇش نازاكەت بەرمەلاھەت.

فەرىدۇن ھىممەت، جەمشىدى مەشرەپ،
ھەمە ئەينى لەتافەتدىن لەبالەب.

بىرى ئەينى ھەيادۇ ساھىبى ھىلىم،
نەخۇش خۇي مۇلايىم تالىبىلئىلىم.

بەسى پاكىزە سۇرەت پاك تىنەت،
جامالى ھۆسنى ئارا خۇرشىد تەلئەت.

بۇ تۆرت شەھزادىلەرنىڭ تەرىپى تەۋسىفلەرى ھەددىدىن تاشقارى، خۇسۇسەن شەھزادەئى كەلان ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ بولارنىڭ شىجائەت سىپاھگەرلىك قائىدەسىدە چۇنان كامىل. ئەگەر رۇستەمى داستان، سام نەرىمان بولارنىڭ زامانىدە بولسە ئەلۋەتتە ئىتائەت ئىنقىياد كەمەرىنى بەللەرىغە باغلاپ، كەمتىرىدىن چاكارلەرىدىن بولۇر ئەردى. ئول زور بازۇكى بولاردە ئەردى. ھەر ئىچكۈك دۈشمەنى زور، زورلەر كۆرسەلەر بەدەنلەرىگە لەرزە تۈشەر ئەردى. ئىككىنچى، ھەزرەتى خاجە مۆمىن خاجەم بىسيار سالىھ، ئالىم فازىل ۋە ئۇلۇما دوست ۋە فۇزەلا جۇست، خۇش تەبىئ، خۇش مەشرەپ زات ئەردىلەر. ئۈچىنچى، ھەزرەتى خاجەقۇتبىددىن خاجەم بىسيار لەتافەتلىك ۋە تەراۋەتلىك، مەشۇق نىگارى جەئد مۇي، سەمەن بۇي، ماھرۇي، مۇشتەرى ئۇزارى، گۇل رۇخسارى، زۇلفى كاكۇل، كەمزۇل ئاۋىز، چەشمە بادامى، قەتتال خۇنرىز، لەبى لەئل گۇن، تەبەسسۇم نىم خەندە دەھەن بەستە، دامەن كۇشادە ۋە يا غۇنچەئى نەۋشىكۇفتە. تۆرتىنچى، ھەزرەتى خاجە بۇرھانىددىن خاجەم مىھرى - مۇھەببەتلەرىدە بۇ فەرزەند خۇرسەندلەرى ھەققىدە بىسيار جۇش ئۇرغان سەبەبىدىن نازۇ ئىستىغنالەرى ئەتىۋار ئەشئارلەرى غالىپ جەھەتىدىن «ئەركە خاجەم» ئاتار ئەردىلەر. بۇ پادىشاھزادەلەرنىڭ بەزىسىنى تەخت سەلتەنەتتە ئولتۇرغۇزۇپ ۋە بەزىلەرىنى ھەمراھ ئەيلەپ ئىلىغە بارۇر ئەردىلەر ۋە

كافىرلەرنىڭ سۈرەت ئەھۋاللىرىنى ئىستىھال قىلۇر ئەردىلەر.
ئۆشبۇ خىيال بىرلە: «بىر ۋەقىت بولغايكى، بۇ كافىرلەر
باشلىرىغە بى ئىبا ئىسلام تېغى سۇرۇلگەي. نەچچە فىرقە
مۇسۇلمانلەرنى ئەسىر گىرىفتارلىقتىن خالاس قىلغايمەن ۋە
سۈننەت غازاتنى بەجا كەلتۈرۈپ، غازى ئات كۆتەرمەك بىلە
ئىككى جاھاننىڭ ئابرۇيى سائادەتىغە مۇشەررەف بولغايمەن»
ئەمما ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ غازى ئەلەيھىر رەھ-
مەۋەر رىزۋان ئاخىرقى مەرتىبە ئىلىغە باردىلەر، كافىرلەر-
نىڭ تۆرەلەرى تەغيىر ۋە تەبدىل تاپقان سەبەبدىن ئىلانى
بىسيار تەفرىقە پەرىشان كۆردىلەر: «كۆڭۈل ئىچرە نەچچەندە
يىلدىن بېرى ئارزۇ قىلادۇرغان ۋاقىت مەۋجۇد بولۇپدۇر،
پۇرسەت غەنىمەت كېرەك، ئۆشبۇ ۋەقتدە بۇ نىيەت ۋۇقۇئ
تاپقاي. بۇ كار ئەزىمگە قەدەم قويغايمەن» لېكىن ھېچ كىش-
ىرسىگە بۇ سىرنى ئاشكارا قىلماقنى راۋا كۆرمەدىلەر. كۆ-
ڭۈل گۈشەسىدە جاي بەردىلەر. ئاندىن تاشقارى چىقارمادى.
ئەمما دانىشمەنلەر فىرقەسى رەئىسى سەردارلەرى ۋە ئاقىل
ئەھلى تەدبىرلەر زۇمرەسىنىڭ سەرخەيلى ياساۋۇللەرى يەنى
خوش كىفەكبەگى كاشغەرغە ھاكىم ئەردى. بىسيار ساھىب پا-
راسەت ۋە ئەھلى تەدبىركار شۇناس كىشى ئەردى. ساخاۋە
كەرەمدە نەھايەتى يوق ئەردى. لېكىن كەم جۇرئەت كىشى
ئەردى. ئول ۋەجھىدىن ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ
جەڭ مەسلەھەتىگە قوشماس ئەردىلەر. ئاڭا ۋەھمىيەت دەر-
كاردۇر، ئول بىدىللىق كۆرسەتۇر ئەردى.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ خوش كى-
فەكبەگنى قالىماقلەرغە كاشغەرغە ياندۇرماقنىڭ مەسلەھەتىنى
كۆرسەتتى. قىرغىزلار ئەتراپىدە كەمىن تۇتۇپدۇر. مۇبادا كاش-

غەرغە ئازار يەتكۈزمىگەي، شەھەر خالىدۇر دەپ خوش كىفەك-
بەگنى كاشغەرغە ياندۇردىلەر. تاكى بارىپ كاشغەر شەھرىنىڭ
سىپىل ۋە قەلئەلەرىنى راست قىلدۇرغايسىز، ھەر تەرەپكە
قىلاۋۇللار راست قىلغاي. جەڭنىڭ ئەسباپ ياراغىنى جۇببە —
جوشلەرىنى تۈزاتىپ جەڭ جىبدەلگە مۇھەييا ۋە ئامادە تۇر-
غايسىزلەر. تاكى قىرغىزلار دەست دارازلىق قىلالماغاي دەپ
رۇخسەت بەردىلەر. ئەمما خوش كىفەكبەگ كاشغەرغە كېلىپ،
تاپشۇرغان ئىشلەرنى بەجا كەلتۈرۈپ تۇردى. ھەممە خەلق
ھەيرەتتە قالدىلەركى «مۇنداغ ئىشلەردىن مەقسۇد نە ئىكىن،
ھالا دۈشمەن لەشكەرىدىن ھېچ نىشانە يوق» بەلكى خوش كى-
فەكبەگ ھەم ھېكمەتىنى بىلمەس ئەردى.

ئەمما ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئىلا مەۋزەئىدە
گىرىفتار بولۇپ ياتقان قىپچاق - قىرغىزلەرغە نامە ئىبەر-
دىلەر. مەزمۇنى بۇكى:

«ئى دىلاۋەرانى قىپچاق، سىزلەرنىڭ ئاتا - باباڭىزلەر
قەدىم ئەييامدىن سىپە سالارى لەشكەرى ئىسلام بولۇپ، ئىس-
لام تىغىنى بى ئىبا ۋە بىدەرىغ چاپىپ كېلىپدۇرلەر. ھەر-
گىز تابىئى كۇففار بولماپدۇر. خۇسۇسەن بىزنىڭ ئابا ۋە
ئەجدادىمىزغە ئەقىدە ئىخلاس قىلىب كىلىپدۇرلەر. ئىبادەتنىڭ
ئەفزەلى غازاتدۇر ۋە ئىرانلارنى غازات ئۈچۈن خەلق قىلىپ-
دۇرلەركى، كافىرلار ئىلكىدە ئۆلسە شەھىددۇر. دەرىجە ئى ئەئ-
لادۇر. ئەگەر ئۆلتۈرسە غازى، ئىرانلەرغە فەخر، سەنەددۇر.
ۋە مۇباھات ئابرۇيى دۇ جەھاندۇر. ئەگەر تاراج بىلە قول-
غا غەنىمەت كەلسە، ئانا سۈتىدىن ئەرەقى پىشانىدىن ھالال
پاكراقدۇر. ئىرانلەرگە نەڭگى - نامۇس ئەمەسمۇ؟ ئۆمرىنى
ئەسكى پەلىد كاپىرلار ئىتائىتىدە سەرف قىلغايلەر. ھەقتە

ئالادىن ئۆمىدىم باركى، ئۆمرۈم ئاخىر بولغاندا قارا يۈزۈم-
نى ئاقارتقايمەن. ئىسلام تىخىنى بۇ كافىرلار باشقا بى ئىبا
چاپقايمەن ۋە نەچچە يىلدىن بېرى قىلغان ئىتائەتىمنىڭ تە-
دارىكىنى ياندۇرغايمەن. ئەگەر سىزلەرگە تەۋپىق يەرسە، پا-
لانى ۋەقىت، پالانى سائەتدە ئىسلامغە يارى ھەدەتكارلىق بەر-
گەيسىزلەر. نامە تامام ۋەسسەلام.»
ئۆمەر مىرزا ئاتلىق بىر سەردارى بار ئەردى. نامەنى
بىجانىدىل قوبۇل قىلىب، جاۋابىدە ئىتائەتنامە پۈتۈپ، كەل-
گەن كىشىگە بەردى. بۇ كىشى نامە يەتكۈزگەچ، ھەزرەتى
يۈسۈف خاجەم پادىشاھ خوشھال بولدىلەر. ھىممەت جۇر-
ئەتلەرى تەخى قۇۋۋەت تاپتى. ئەمما بى ئۆزرە بى سەبەپ
كاشغەرغە يانالمەدىلەر. كافىرلار رۇخسەت بەرمەدىلەر. بىر
ھىيلە بولغايكى، يانۇرغە بائىس بولغاي دەپ تەپەككۇر قىلىپ،
بىر خادىم خاسغە كىتابەت قىلىپ بەردىلەر. نەھان بارىپ
بىر نەچچە كۈندىن كېيىن كەمال سۈرئەت بىلە يەتكۈزدى.
ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ بۇ كىشى بىلە ئول كىتا-
بەتنى ئالىب، تۈرە ئەلەيھى لەئىنە قاشىغە باردىلەر. كافىركەي-
فىيتى ھال سورىدى. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم كىتابەتنى ئاگا
تۇتتىلەركى، مەزمۇنى ئولكى:
«ھەزرەتى خاجە، مۆمىن باشلىغ خوش كىفەكبەگنىڭ
ۋە جەمئى كاشغەر بەگلەرىنىڭ تۈرەگە ئەرزى ئولكى، تامام
ئەتراپ جەۋانىبىدىكى قىرغىزلار بىر بولۇپ مەسلىھەت ئەي-
لەپدۇرلەركى؛ (پالان كۈنى، پالانى سائەتدە تۆرت تەرەپدىن
كېلىپ كاشغەرنى تاراج قىلىپ، ئەسىر قىلالى) دەپ بولجاق
قىلىپدۇر. ئىش مەھەلدىن ئۆتسە سود قىلماس. يۈرت كېرەك
بولسە، چىد - جەھەت بىرلە يار بەرگەيسىزلەر. قىرغىز يول

تاپماغاي. كەلمەسەلەر كاشغەر قولدىن كېتەر.»
قالماقلار بۇ خەبەرنى ئىشىتىپ، ھۇش كاللىسىدىن كەتتى،
ئۆز ئاراسىدە مەسلىھەت مەشۋەرەت قىلدىلەر. لەشكەر ئېيىو
گەيلەر، ئاگا ھەم تەدبىر تاپمادىلەر. چەراكسى ئۆز ئىچىدە
تەفرىقەلىق بار ئەردى. ناچار مەسلىھەتلەرى ئاگا قارار تاپ-
تىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم يانغاي. ئىش ئىلاجىنى قىلت-
غاي. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمنى تۆرە چىرلاتىپ ئېيتتىكى:
«ئى خاجە يۇسۇف، سىز كامال ئاقىل ۋە دانىشمەند ئەھلى
تەدبىردۇرسىز. بىزنىڭ ھەم يۇرت ئىچىدەكى كارۇ - بارىمىز-
نى سىز خوپ بىلۇرسىز. يۇرتىمىز ئىچى ناھايىتى تەپرىقە-
لىك. لەشكەر بارۇر ئىلاجى يوق. بۇ ئىشنىڭ ئىلاجىنى سىز-
قىلىڭ. كاشغەرغە يانىپ بارىپ، ئۆزلەشگەردىڭىز بىلە قىرغىز-
غە روبىرو بولۇڭ. بەلكى سىزنىڭ ھەيبەتىڭىزدىن قىرغىزلار
كېلەلمەسلەر» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى.
ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ كۆڭۈللەرىدە ھەقسۇب-
ھانە ۋە تەئالاغە بىسيار شۇكرى سەنالە قىلدىلەركى، لېكىن
ئەزبىرايى تەسەللى ئېيتتىلەركى: «ئى تۆرە، تولا ئەندىشە
قىلماڭ، مەن بارماققە ھاجەت يوق. بەلكى بىزنىڭ باباق خا
جە ئابدۇللاھ بارسە، بۇ ئىش كۇپايەت تاپۇر. ئەگەر كۇپا-
يەت تاپمەسە، ئاندىن مەن بارسام بولۇر»
دەپ مەشۋەرەت كۆرسەتتى. بۇ مەشۋەرەت مەقبۇل
بولدى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم كاشغەرغە يانۇر بول-
دىلەر. پىنھان ئەيدىلەركى: «يا پەرزەند، بۇ مەشۋەرەتدىن
غەرەز بولكى، مەن ئۆزۈم يانسام، بۇ كافىرلار سىزنى بىز-
نىڭ بىلە تۇرسۇن دەپ ئالىب قالادۇر. ئاندا يانماغىڭىزمۇش-
كۇلدۇر. ھالا سىز بارغايسىز، پەدەر كىشى ئىبەرگەيسىز: (قىر-

قىزلار بىسيار ھۇجۇم ئەيلەپدۇركى، يۇرتنى تاراج قىلغاي،
خالايىقلار بىسيار ۋەھىمە قورقۇنچ بىرلە تۇرۇرلەر. ھېچكىم
يوقكى ئۇلارغە تاقابۇل بولغاي. يۇرتقە بىسيار زىلزىلە تۈ-
شۈپدۇركى، ئەندەك باھانە بىرلە قىرغىزلارغە يۈزلەنگەي ۋە
ئىتائەتدىن چىققاي. بۇ ئىشنى جابىجا ئەيلەمەككە بىز ئاجىز
كەلدۇك» دەپ خەت يىبەرگەيسىز. ئۇشبۇ تەدبىر بىلە نەس-
پەم كاشغەرغە ئىنشائاللا تۈشسە كېرەدۇك. ھەقتەئاللا دەرگا
ھىدىن ئۈمىدىم كۆپ باركى، شۇم كافىرلارنىڭ تەلئەتلەرى-
دىن قۇتۇلغايمىز. ئالاھىدە ئىسلام ئەلىمنى مۇسۇلمان باشغە
ئىككەيمىز ۋە جەددى ئەئلايمىز ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەي-
ھى ۋەسەللەمنىڭ شەرىئەتلەرىگە راۋاج بېرىپ، فۇقەرا رەئا-
يەلەرنى ئامان قىلغايمىز، ئىنشائاللاھ». بۇ ۋەسىيەتلەرى بىلە
يىبەردىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ئىزتىراپبىر-
لە ئاقسۇغە تۈشتىلەر. ئاقسۇ ئۇلۇغلەرى ئىستىقبال ئەيلەدى.
ئاقسۇدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ، تابىئە شەھەرلەردىن مىڭ
كىشى لەشكەر ئالىپ، ھەزرەتى خاجە خامۇش خاجەم پادىشاھ
ئەلەيھىر رەھمەنىڭ يىلقىلەردىن تۆرت يۈز سىمىز ئات ئاي-
رىپ ئالىپ كاشغەرغە يۈردىلەر. كاشغەر خەلقى ھەم پىشباز
چىقىپ ئىستىقبال ئەيلەدىلەر. كەمال ئەزاز ئىكرام بىلە تەخت
سەلتەنەتدە بەرقارار بولدىلەر. تاپشۇرغان سۆز تەرىقەسى بىر-
لە خاس ھەرەملەردىن ئەنئەمى ياركەند ئاخۇند ھاجى ئۇ-
بەيدۇللاغە كىتابەت پۈتۈتۈپ رەۋان ئەيلەدىلەر. بۇ كىتابەت-
دىن كاشغەردە ھېچ كىشىنىڭ خەبىرى يوق. ئەمما كىتابەتلەر
ئىلىنغە يەتكۈنچە كافىرلارغە ۋەھىمە- تەشۋىشلەر يۈزلەنىپ،
ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمغە ئىلتىجا قىلدىلەر. جۇست چالاك

ئۆزىڭىزنى كاشغەرغە ئالىپ، بۇ ئىش ئىلاجىنى قىلغايسىز دەپ
رۇخسەت بەردى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم كامال خۇش ۋە-
قىتلىق بىرلە ئوتاغلەرىغە كەلدىلەر. ھەزرەتى ھەق سۇبھانە
ۋە تەئالاغە شۇكرى سەنا ئاغاز قىلدىلەر. ھەممە جابدۇق
قوشلەرىدىن راست قىلغان ئەردى. يۆتكەپ يۇردىلەر. ئىنتىـ
ھايى ئىزتىراپ بىرلە ئۆزلەرى مۇزات تاغىدىن ئۆتۈپ، بىر
كۈن يول يۇرۇپ ئىدىلەر. ئۇچ ھاكىمى خاجەسى بەگ ئۇچـ
رادى. بىسيار پىتنە ئەنگىز فەساد ئاۋەر كىشى ئەردى. لېكىن
پەم - پاراسەتدە بىنەزىر ئەردى. مۇلاقات ۋەقتىدە تەقسىر
ئالىپ، مۇبارەك بولغاي ئىسلام ئاچقانلارى ئىي پادىشاھىم
دىدى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ كۆڭۈللەرىدە مۇبا-
رەكلىك ھەق تەئالادىن بولغاي دېدىلەر. لېكىن ئاشكارا ئىز-
ھار ئەيلەمەدىلەر. بىر نىچە سۆز قىلىشىپ ئىلتىفات ئىلە:
«ئىنلا ئىچى بىسيار تەفرىقەلىك. بارغۇدەك مەھەل ئېمەس.
يانغانىڭىز بىھتەر ئەۋلادۇر» دېدى. ئەمما بۇ پىتنە ئەنگىز:
«بارىپ ياناي» دەپ قوبۇل قىلمادى. خەيرباد ئەيلەپ
بەدەركەتتى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم ئەز نۇر پاراسەت
بىلدىلەركى، «بۇ پىتنە ئەنگىز كافىرلار قاشىغە بارىپ،
بىر پىتنە ياسايدۇر» دەپ جۇست چابۇك ئاقسۇغە
تۇشتىلەر. قوش كېيىن قالدى. بىر كۈن تۇرۇپ كاشغەرغە
يۇردىلەر. تۆرتىنچى قوناقلەرىدە كاشغەرنىڭ شەھرىگە داخىل
بولدىلەر. فەيزى ئاباددىن چە فاغان يورۇتتىلەر:
«ئەھلى مەملىكەتكە خەبەر يەتكۈزگەيسەن. ئەمما خاجە
ئابدۇللا باباق ئۆزىنى تەختدىن خالى قىلماغاي،
ئىستىقبال ئەيلەمەگەي» بۇ كىشى خەبەرنى يەتكۈزگەچ،
ھەممە خەلق ھەيرەتتە قالدىلەر. خوش كىفەكبەگ دۆلەت

باغدا ئۆلگۆردى، بەزىلەر ئاندىن نېرى ۋە بەزىلەر ئاندىن بېرى. ئەمما خاجە ئابدۇللا خاجەم يان ئىشىك بىلە چىقىپ رەۋاق ئالدىدەكى بەشردە مۇلاقات بولدىلەر. ھەزرەتى يۇ-سۇف خاجەم پادىشاھ ئەزاز ئىكراملەر بىلە كېلىپ، تەختدە قەرار تاپتىلەر.

ئەلقىسسە، ھېكايەت ئىشتكەيسىزلار، ئول پىستىنەئى ئامىز شۇ ئەگىز خاجەسى بەگدىن: ئۇشول كۈنى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنى ئىلى يولدە كۆردى. ئەۋزائىلەردىن تەھ-قىق گۇمان قىلدىكى، كافىرلار ئىتائىتىدىن چىقىپدۇرلەر. كا-فىرلەرغە ئاداۋەت شەمشىرىنى تارتىپدۇر. چۇست چابۇك «داباجى» دېگەن كافىر تۆرەسى ئەردى — بارىپ ئەرز قىلدىكى: «ئى تۆرەم، يۇسۇف خاجەمنى بى جا يانىدۇرۇپسىز ۋە بى ئورۇن رۇخسەت بېرىپسىز. ئەندەك پۇرسەتدە سىزدىن يۈز ئۆرىگەي، باشىڭىزغە تىغ تارتقاي. ئول كۈنىكى مۇزاتە-دىن ئۆتۈپدۇر، سىزگە ياغى بولۇپدۇر، ھەم يۇرتىڭىز ئىچرە تەپرىقەلىك بار. ئانداغ تەدبىرلىك كېڭەشلىك كىشى سىزنىڭ قاشىڭىزدە بولغانى بىھرىاق ئەردى. دەرىغ ئەفسۇسىكى ھېچ سۇدى يوق. ھالاھەم چالاك بىر كىشى بارسە، ئەگەر دۆ-لەتىڭىز ئىقبالىدە بولسە، يانىدۇرۇپ ئالىب كېلۇر. ئالىب كەل-مەسە، ياركەندكا شەھەردىن ئۈمىد قەتئىي قىلماق كېرەك» دەب بىسيار شىكايەتلەر قىلدى ۋە بەزى ئەھلى تەدبىر كافىرلار ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمگە رۇخسەت بەرگەننى مەق-بۇل كۆرمەدىلەر. تۆرە پۇشايمان كەلتۈرۈپ ئىدى، ھەممە كافىرلارنىڭ پۇشايمانى زىيادە بولدى. بىر كافىر بار ئىدى-كى، تېز بارىپ، ئۈچ كىشى بىرلە يۇسۇف خاجەمنى يانىدۇر-غاي. «ئەگەر قوبۇل قىلمەسە، بەزەربى زور كەرەھ بىرلە

ياندۇرغايسەن» دەپ يۇرۇتتى. بەس بۇ كافىر شۇنداغ تېز يۈرۈپ يېتەلمىدى. چەراكى ھەق سۇبھانە ۋەتەئالا بۇلارنى كافىرلار ئىتائىتىدىن خالاس قىلغان ئەردى ۋە بۇ كافىرلار «مەسجىد» دېگەن مەنزىلگە بارغاندە ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ كېيمەدىن ئۆتتىلەر. بۇ كافىرلار ناچار بولۇپ، مەيۇس بولۇپ ياندى. ئاقسۇغا بارىپ ئابدۇۋاھاف شەقى ئەزەلى بەدكىردار نابىكار ھارامزادەئى رافىزە بىرلە بىر بولۇپ كىشى يىبەردىكى: «يا خاجە يۇسۇف، سىزنى تۆرە چىرلايدۇر، ئامۇرسىنا ئېغىر لەشكەر بىرلە كېلۇر ئىمىش، تا ئول كەلگۈنچە پاتىراق ئىلغە بارغايسىز تاكى مەھەللى ياۋەرلىكدۇر، ئەگەر بۇ ۋەقتدە مەدەد بېرىلسە، ھېچ ۋاقتتا تۆرەنىڭ يادىدىن كەتمەس، ھەمىشە سىزلەرنىڭ دۆلىتىڭلار راۋاجىغە سەئيى قىلدۇرلەر، ئەگەر قوبۇل تۇتمىسەڭىزلەر جان قايغۇسىدىن خەبەردار بولۇڭ! ئەسبابى جەڭنى تەييار قىلماق كېرەك» بەس بۇ كىشى كاشغەرغە كېلىپ ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمغە بايان قىلدى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم ھەم ئاياغىمىنىڭ مۇفاسىل كېسلى بار دەپ ئاتلانماغان ئەردىلەر. جاۋابىغە شۇبۇ ئۆزۈرنى ئېيتتىلەر: «سەھەت تاپقاندىن كېيىن بارۇرمەن» دەپ مەئقۇل بىرلە ياندۇردىلەر. بۇ كىشى ئاقسۇغە كەلدى. ئول كەلگەن كافىر ۋە ئابدۇۋاھافنىڭ مەكر ھىيلەسى كارغە كەلمەدى. مەئيۇس بولۇپ ياندى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ھەقتە ئاللاغا شۈكرى سەنالەر كەلتۈرۈپ، شەرىئەتكە رىۋاج بېرىپ، فۇقەرا رەئايەلەرگە مۇۋاپىق شەرئى ھۆكۈم سۈرۈپ، ئۆلۈمالەر بىلەن مەجلىس تۈزۈپ، ئىسلامنىڭ فەتھىنىڭ ئەندىشەسىنى ھەممە ۋاقىت قىلىپ، ئەسباب ئالاتى جەڭنى مۇھەييا قىلىپ،

ئۇستا ۋە تۆمۈرچىلەرنى جەمئى قىلىپ ۋە تىرساز كەمانگەرلەرگە ئالاتى جەڭ راستلاتقۇزۇر ئەردىلەر. دەرۋازەلەرنى، خۇسۇسەن ئۇرداسىنى مەھكەم تۇتۇپ، ھەممىشە جەڭنىڭ جابدۇغىنى ئىلدۇرۇر ئەردىلەر. گوياكى جەڭ كۈنىدەك ھازىر نازىر ئەردىلەر. بەزى بەددىنلەر بۇ ھالنى كۆرۈپ، يۈرەكلەرىگە لەرزە تۈشەر ئەردى. بەزى ئەھلى دىيانەتلەر كۆرۈپ قۇۋۋەت غەيرەتلەرى جۇش ئۇرۇپ، قاچان ئول كۈن بولغايكى كافىرلار باشلارىغە ئىسلام تىغىنى بى ئىبا سالغايمىز دەب. شۇبۇ تەرىقە بىرلە نەچچە كۈن روزىگار ئۆمۈر كەچۈردىلەر.

ئەلقىسسە، ئىشتىمەك كىرەككىم خۇدا يار ۋاقىئاتىدىن؛ ئەمما خۇدايار بەگ بىسيار غافىل، ئىسلامى سۇست كىشى ئىدى، كافىرغە مايىل ئەردى. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھنىڭ كاربارلەرىنى كۆرۈپ، يۈرەكلەرىغە لەرزە تۈشتى، ئىسلامنىڭ فەتھى كۈشادەلىغىغە ھەرگىز ئىزالىقى يوق ئەردى. بۇ تەرىقە بىرلە يەنە كافىرلار بۇرۇنقىدەك شۇبۇ شەھەرلەرگە مۇسەللەت بولغاي، ھۆكۈم يەنە جارى بولغاي دەپ ھەممىشە ئانى تەلەپ قىلۇر ئەردى. چەراكى بۇ، قالمانلەرغە، كافىرلەرغە خىزمەت قىلىپ، مۇسۇلمانلەرغە زىيادە بىدئەتلەر پەيدا قىلماق بىرلە بۇ دەرىجەنى تاپىپ ئەردى.

ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئەلەيھى رەھمەنىڭ ھەقتىقلەرىدە «يارغۇ» قىلادۇرمەن دەب ئىلىدە بىسيار گۇستاخلىقلەر قىلغان، ھىچ ۋەقت بۇ قىلغان ئاداۋەتلەرىنى چىقارماس ئەردى. ئول ۋەجھىدىن زاھىرىنى تۈزۈپ، باتىنىنى بۇزۇپ يۈرۈر ئەردى. بىناگاھ ئابدۇساتتار دەپ ئارتۇچلۇق بىر كىشى بار ئەردى. بىسيار پۇر قۇۋۋەت، غەددار

مەككار، بەد رەفتار، بەد گۇفتار، خۇنخۇار نابكار، هارام-
زادەئى بەدكىردار ئىدىكى، ھەمىشە ئۇنىڭدىن شۇرشەر پىتنە-
لەر پەيدا بولۇر ئەردى. ھەر دەم مۇسۇلمانلەرغە پىتنە
ياساپ يۇرۇر ئەردى.

ئەلقىسسە، بۇ ئابدۇساتتار ئەزەلى ئىلىدىن ئابدۇۋاھاپ
شەقى ئەزەلى بى خەيرىنىڭ مەسلىھەتى بىرلە، قەلئە ياسار
ئۈچۈن تۇشكەن ئەردى. ئىنىڭ شۇم قەدىمى ئارتۇچ مەۋ-
زەئىغە يەتتى. ئۆزىنىڭ مەھكەم ھويلىسى بار ئەردى. ئاڭا
داخىل بولدى. ھەر كىشىكى ئاڭلاپ كۆرگىلى بارسە، ئۇنى
تۇتۇپ چىقارمەدى. جەمئى ئەزىمىنى سولاپ ئالدى. نىياز
بەگ ئاتلىق ئارتۇچ ھاكىمى بار ئەردى. ئۆز ۋەھىمىدىن
قورقۇپ، شەھەرگە قاچىپ باردى. ئەمما ئابدۇساتتار بىر
كىشىنى قالماق سۇرەتىدە قىلىپ، جالا قاپتورغە راسلاپ،
خاتۇنلەر ساچلەردىن كاكۇلە قىلىپ، خۇدايار بەككە خەت
ئەبەردى.

ئەلقىسسە، خۇدايار بەگ بۇ خەتنىڭ مەزمۇنىن ئاڭ-
لاپ، بىر نەچچە ئۆزىگە يېقىن ئاشنالىرىنى پىنھان چىرلاپ
كېلىپ خەتنى كۆرسەتتى. كۆردىلەركى، ئابدۇ ۋاھاپ شەقىدىن
خاجەسىدىن مۆھۈر قىلىپدۇ. مەزمۇنى ئۇلكى:

«خۇدايار بەگ باشلىق كاشغەر بەگلىرىگە سىپارىش-
نامە بۇكى، خاقانى چىندىن ئىلى مەۋزەئىغە لەشكەر كەلدى.
ھالا ئىلى ئىچى بىسيار تەپرىقەلىك. قالماقلار ئاڭا باراۋەر-
لىك قىلالماس. ھەر نىچۈك بولسە، خاجە يۇسۇفنى ئۆلتۈر-
سۇنلەر. ئەگەر قالماق دەۋرىچە بولسە، ھەم خىزمەتتۇر. خىتاي ①

① خىتاي — بۇ سۆزنى خەنزۇ دېيىش لازىم ئىدى، لېكىن ئاپتور ئۆز دەۋرىدىكى ئاتاشلار بويىچە ئالغان.

دەۋرىچە بولسا ھەم خىزمەتتىدۇر. يۈرتىنى ئۆز ئىختىيارىنىڭ ئىگىلىرىگە سوراپ تۇرغايسىزلەر. نامە تامام.»

بۇ بەگلەر بۇ مەسلىھەتنى خوپ كۆرمەدىلەر، بەلكى مەنئى قىلدىلەر. «ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئانداغ زىيرەك مەرددۇرلەركى، ھەرگىز ئۇل دامىغا ئىلىنىدۇرغالى بولماس. بىر تەقدىر خەبەر تاپسەلەر، ھەممەمىزنىڭ باشى بەرباد كەتكۈسىدۇر. ھاراملىق بىرلە ئۆلگۈمىزدۇر» دەپ تەقىپ قىلدىلەر. ناچار ئاڭا نارار قىلدىلەركى، بۇ خەتنى خاجەمگە بەرسەك، بىزدىن خاتىرلەرى ئىستىمنان تاپىپ، بىزلەرگە ئىلتىفاتنى تولا زىيادە قىلۇرلەر. مەسلىھەتنى توختىتىپ تارقاشتىلەر. بۇ مەككار خۇدايارنىڭ ياقاسىنى ئەجەل ئىلكى تۇتقان ئىكەن، تىغ قازا ئىدراك ئەقلىنىڭ كۆزىنى ياپقان ئەردى. فەھمى ئەندىشەسى يۈزىگە پەردەئى غەزەب ئىلاھىنى ياپتىلەر. شەيتان ۋەسۋەسە قىلا باشلەدى. پىكىر خىيالى بىر ھىيلە بىرلە ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھنى ھالەك قىلماق ئەردى. شاھ بەگ ئاتلىغ بىر كىشى بار ئەردى. ئانا تەرىپى سەيىد زادە، ئاتا تەرىپى بەگزادە. ئارتۇچ مەۋزەئىدىن ئىنىسى مۇبارەك شاھ بەگ دېگەن بىلە خىلۋەت قىلىب خۇدايارنى چىرلادى، ئېيتتىكى: «تا يۈسۈف خاجەمنى ئۆلتۈرمەگۈنچە ئىش كار ئەنجامىغە يەتمەس. تاڭلا جۈمەئە كۈنى نامازغە كېلۈر. بىر نەچچە مىلتىقچىنى مەسچىت تاقىدە قويالى. ئاتدىن تۈشۈپ نامازغە كىرگۈنچە، يا نامازغە تۇرغاندە نىشانەلەر قىلغاي. بىز شاھ بەگ بىلە بەش - ئالتە يۈز كىشىنى مۇكەممەل مۇسەللەھ قىلىپ ھازىر تۇرغايمىز. ئابدۇساتتار ئارتۇچدىن بەش - ئالتە يۈز كىشى راسلاپ، شەھەر دەرۋازەسى ئالدىدە مۇنتەزىر تۇرغاي. ۋەقتىكى

مىلتىق ئۇنى چىقسە، بىز بۇ تەرەپتىن ئورداغا يۈگۈرەلى،
ئابدۇساتتار بەگ ئول تەرەپتىن ئورداغا ئات سالغاي. ئازىنە
كۈنى ھەممە كىشى سودا بىلە نامازغا مەشغۇلدۇر. ئوردانى
قولغا ئالغاندىن كېيىن شەھەر قولدادۇر. خوش كېچەكبەگ
سادە كىشىدۇر. قورقۇنچىدىن كانارە تۇتار. ئوردادەكى
تەئەللۇق خەلقلەرنىڭ ئۆيلەرىنى تاراج قىلساق، دۇنياغا
مالامال بولغايمىز. تامامەئى مەنسەپ قولىمىزدەدۇر، خا-
لىغانلىرىمىزنى قىلغايمىز. خەلەل بەرگۈچىلەرنى ئۆلتۈر-
گەيمىز ۋە بەندىگە سالغايمىز. بىر قاراخان ئاتاغان جايساڭ
قالماق ئون بەش تالماق بىرلە بار ئەردى، ئۇلار ھەم
يارى بىرىشۈرلەر» دەپ قارارلاشتى. مەزمۇنى خەتنى قى-
لىپ، ئۆز مۆھۈرنى باسىپ، مۇبارەك شاھ خاجەغە بەردى.
«سىز ئابدۇساتتارغە يارى بەرگەيسىز، شاھ بەگ ماڭا يار
بەرگەي. ئۆزىڭىزنى پىنھان يول بىرلە ئارتۇچقا ئالغايسىز.
جىد - جەھد قىلىپ تارار ۋاقتىدا ھازىر بولغايسىزلەر»
دېدى.

ئەلقىسسە، مۇبارەك شاھ چىقىپ شاھ بەگ بىلە مەشۋەرەت
قىلدى: «بىزگە خۇدايارنىڭ ۋەدىسى ئارتۇچە ھاكىم قىلماقدۇر،
ئەككى جاھاندا يۈزىمىزنى قارا قىلىپ، نەمىقدار شۇر فاساد
ئەيلەمەك بىرلە ئارتۇقچە ھاكىم بولماقدىن بىھۇدىراق ئۆلكىم،
بۇ خەتنى خاجەمگە بەرگەيمىز. خاجەم ھەم بىزنى ئارتۇقچە
ھاكىم قىلۇرلەر بەر تەقدىر بۇ ئىشىمىز ئوخشەماسا باشىمىز
كەتكەي» دەپ سۇ دەرۋازەسى بىلەن چىقىپ، بىر نەچچە قە-
دەم يول بارىپ، غەلەت بېرىپ، ئاھىستە يان ئىشىك بىرلە
ئورداغە كىردى. مۇبارەك شاھ خاجەغە ئاخۇن موللا سەقى-
نىڭ ھەلىمە ئاتلىغ ئاجىزەسىنى نەسىبەت قىلغان ئەردى.

خاجە ئابدۇل مەجىدكى موللا سەقىنىڭ ئوغلىدۇر، بۇ مەشۋەت-
رەتكە ئۇلھەم داخىل بولىدى. شاھ بەگ ئۇچەۋلەن مۇتەھەييىر
تۇرۇپ ۋەقتى خۇفتەن ئەردىكى ئالتۇنلۇق سارايىنىڭ ئالدىغە
باردىلار، خادىمغە دەر خاست قىلدىلاركى كىرگەيلەر، خادىم
مەلۇم قىلدى، كىرسۇن دەپ رۇخسەت بولدى، خاجە ئابدۇل-
مەجىد كىرىپ، ئاھىستەلىك بىرلە تەقرىر قىلدى. سائەتدىن
كېيىن بۇ ئىككىسى كىرىپ ۋاقىئەنى ئەرز ئېيتىپ خەتنى
تۇتتى. كۆردىلەركىم، بەئەينى ئۇشبۇ ۋاقىئەدۇر. ھەزرەتى
يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئېيتتىلەركى: «ئىنشائاللاھ ھەقتەئاللا
ئۇنى ئەسىر قىلغاي، بىزنى ئاگا ئەسىر قىلماس.

بەيت

مەن دەرچە خىيالەم فەلەك دەرچە خىيال،
مەن خام خىيالەم ۋە فەلەك پۇختە خىيال».

خادىملەرغە ئەيدىكىم: «مۇبارەك شاھنى پىنھان قىل-
غايسىزلەر». فىلھال ئۇردادا مەخپى قىلدىلەر. ئۆزگەلەرگە
رۇخسەت بەردىلەر. خادىملەرنى بۇيۇردىلەركى، خاجە ئابدۇللا
باباقنى خاجە مۆئمىن دەرۋىش بەكاۋۇل باشلىغ ھەممە ئور-
دا خەلقىنى ۋە جەمئىدىن ھېچ كىشى بىدار ئېمەس ئەردى.
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا قاتتىق ئۇيقۇدە ياتىپدۇرلەر. ساراي
ئىشىكى مەھكەم، ھېچ كىمدە ھەد يوقكى، ساراي ئىشىكنى
ئاچىپ بىدار قىلغاي. چەراكى مەستلىك ئەردىلەر. ھەزرەتى
يۇسۇف خاجەم پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ بىر خادىم گۇس-
تاخنى بۇيۇردىلەر: «جۇست چابەگ بارىپ ئۇيقۇدىن ئويغاتىپ

كەلتۈرگەيمەن» دەپ. ئۇل بارىپ ساراي-ئىشىكىنى قىچقىرىپ ئاھستەلىك بىرلە كەلتۈردىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۈردىلەر. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ بىسيار ھالەت غەزەپدە ئەردىلەر. مۇبارەك لەفزىلەرىدىن بۇ سۆز جارى بولدىكى: «سىنىڭ بۇ ناز ئۇيقۇڭ مىنىڭ ۋۇجۇدۇم بىرلە، كۆڭلۈڭدە كۆچۈرمەكلىگىم بۇ خابى ئىستىغنا ھەم ھەر ۋاقىتتا بولغاي. كۆرەرمەنكى، مەن ئالەمدىن بارىب قىرقىم ئۆتكۈنچە شۇبۇ تەختىدە بەرقارار بولغانىڭنى! ۋەقتى ئىجابەت ئىكەن بايىل كەتمادى».

ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ۋە فاتىدىن بىركام قىرىق كۈن دېگەندە كاشغەر تەختىنى تاشلاپ، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ياركەندكە بەدەر كەتتىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ بىر نەچچە ئېغىز غەزەب ئامىز سۆزلەر ئېيتىپ، ۋاقىئەنى بايان قىلماي، خاجە مۆئمىن بىلە دەرۋىش باكاۋۇلنى ئالىب كەل! دەب كىشى بۇيرۇدىلەر. بۇ ئىككىسى نەچچە كىشىلەر بىرلە شىكارغە چىقىپ، قارا قىردا قونغان ئىكەنلەر. كېچە كىشى بارىپ يەتكۈزدى. تامام ئوردا خەلقىنى جەمئى قىلدىلەر. بۇ ئەسرارنى ھەزرتى خاجە، ئابدۇللا خاجەمغە خاجە مۆئمىن خاجەمغە، دەرۋىش باقاۋۇلغە ئەفشا قىلدىلەر، ئۆزگەلەر خەبەر تاپمادىلەر. بۇ كېچە ھېچ كىمدە تەسكىن ۋە ئارام بولمادى. ھەممە ئوردا خەلقى ساختەلىق قىلدىلەر. تاڭلاسى ھەم كىلادۈرغان ئادەمنى ئاندىن مەھكەمراق تۇتتىلەر. خەلق بەگلەر ھەم ھەيرەتدە قالدىلەركى، نېمە ۋاقىئە بولدى ئىكىن ۋۇقۇف تاپمادىلەر. خۇدايار ھەم بۇ جىد-جەھەدنى كۆرۈپ بىلە-

دىكى، خەبەر ئالىبدۇرلەر. بۇلار ھەم ئۆز ھۆلەسىنى مەھكەم قىلدىلەر. تەمام ئاشنا ۋە دوست يارلەرىنى مۇھەييا قىلدى. ئۇل كۈنى ئۇرداغىسە بارمادى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئۇل كۈنى نەماز جۇمئەغە بارمادىلەر. خاجە ئابدۇللا خاجەم بىلە خاجە مۆمىن خاجەمنى ئىبەردىلەر. بۇ كۈن ھەم بۇ تەرىقدە ئۆتتى. تاڭلاسى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم ئەندىشە قىلدىلەركى «مۇنى تۇتۇپ قەيدگە سالماغۇنچە ئالەم نىزامىغە كەلمەيدۇرلەر، بەلكى خاراپ بولادۇر» دەپ. قىپچاق قىرغىزلەردىن بىر نەچچە باھادۇرلار ئۇرداغە تەئەللۇق ئەردى، بەيان ئاغەچە ئاتلىق ئەھلىيەلەرنىڭ جەمائەلەرىدىن ئەردىلەر. بۇ جۇملەدىن ئون كىشىنى بۇ ئوندىن ئۈچ كىشىنى تەرجىھ قىلىب، ئۈچىدىن بىرىنى ئىلىباپ ئالدىلەرىدە قويۇپ سىپارىش قىلدىلەر: «ۋەقتىكى مەن ئىككىنچى مەرتىبە تەماكوسال دەرمەن، دەرمەھەل خۇدايارنى دەست كۆتەرىپ، تەبىلخانەغە ئالىب كىرىپ مەھكەم بەندكە سالغايسىزلەر. ئالتۇنلۇق سارايىنىڭ دالانىدەكى ھۇجرىدا پىنھان تۇرغايسىزلەر» ئاندا خۇدايار ھەم بۇگۈن ھەم كەلمەيدۇر. سورۇن جەمئى بولدى بىر-ئىككى كىشى چىرلاغالى باردى، ھونوز كەلمەيدۇر. ئۆزىنىڭ خىشى ئابدۇرەھىم بەگنى بۇيۇردىلەركى: «بارىپ خۇدايارنى ئالىپ كېلىڭ. مۇندا مەسلىھەت باردۇر. كەلمەسكە بائىسى نەدۇر؟، ھەر نىچۇك بولسە كەلتۇرگەيسىز» دېدىلەر.

ئەلقىسسە، ئابدۇرەھىم بەگ كېلىپ خۇدايارنى دەلالەتلەر قىلدى، بۇ كېچە خەتەرناك تۇش ھەم كۆرۈپ ئەردى. ھەمشىرەسى بىسيار مەنئى قىلدىلەر. لېكىن گەردىبانىنى ئەجەل ئىلكى تۇتقان ئەردى. جۇرئەت قىلىپ پەرىشان سۆزلەر بىلە زابانداراز لىق قىلدىكى: «نەھەددۇركى تار مويۇمنى كەم

قىلالىغاي، جانۋارمەنكى بەلكى بۇ جانۋارنى ئاسانلىق بىرلە
تۇتقىلى بولمايدۇ» دەپ بىسيار نامۇلايىم كىبىتر ئىناد بىرلە
مەركەبىگە سۇۋارە بولۇپ ئوردىغە يۈزلەندى. ئوردا دەرۋازى-
سىغە داخىل بولۇپ كۆردىكى، ھەممە خەلق دەبدەبە، ئەس-
ئەسە بىلە ئولتۇرۇپدۇر. پۇشمانلەر قىلدى. سۇد قىلمادى.
ناچار بىچارەۋار سورۇنغە كىردى. كۆردىكىم، ھەزرەتى يۇسۇف
خاجەم پادىشاھ تەخت سەلتەنەتدە ھەيبەت بىلە ئولتۇرۇپ-
دۇرلەر. مۇبارەك پىشانەلرى قەھرەغەزەپدىن جەبىن زاھىر
بولادۇر. بەدىنىغە لەرزە، جانىغا زىلزىلە تۈشتى.
ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئىتاب ئامىز
سۆزلەر بىرلە خىتاب قىلىب ئەيدىلەركى: «ئى خۇدايار بەگ!
بىز، سىزنىڭ ھەققىڭىزدە نە خىيانەتلەر قىلغان-
كى، سەندىن بىزگە بۇ مىقدار خىيانەت ۋە ئادا-
ۋەت زاھىر بولادۇر. بەلكى پالان ۋاقتىدا بۇ يامانلىق، بۇ
گىنەلەر بىزنىڭ ھەققىمىزدە سادىر بولدى. بىز ئانى ئۆت-
كەزىپ، ئىنىڭ تەدارىكىدە ساڭا ئىلتىفاتلەر قىلىب، كەمال
دۆلتىمىزغە سەيئى قىلدۇق. ئاخىر پەيمانى تولدى. ھەرنەكى
ھورۇۋۋەت بىزنىڭدىن ساڭا يەتتى. ئۇنى ئۆز كۆچۈڭدىن
كۆردۈك. بىز ئۇنى ئەزبىرايى خۇدا قىلدۇق. سەندىن نەچچە
نۆبەت رەددى بەدەل بولدى. ئەمدى نۆبەت بىزنىڭدۇر —
دەب — باباقتاماكوسال» دېدىلەر. قىرغىزلار مۇنتەزىر ئەردى. ئەم-
ما ئىرقال ئاتلىغ بىر قىرغىزبار ئەردى. ئۇتروبا ردى. قولنى قوشتۇرۇپ
ئولتۇرۇپ ئىدى. بىر قولىدا ئىككى قولنى مەھكەم تۇتۇپ، يەنە بىر
قولىدا بىلىدىن تۇتۇپ ئالىمنى ئالغاندەك دەست كۆتەرىپ ئۆشنىسىگە
ئالدى. تاخۇدايار پەرياد - فىغانلەر باشلاپ نالە قىلادۇر.
تا ئىشىكتىن ئالىب چىقىپ كۆزدىن غايىب بولدى. ھەزرەتى

يۇسۇف خاجەمنىڭ قاشلارىدەكى ھازىر تۇرغان خادىملەرى
نەچچە قىلىچ يالاڭلاپ تۇردىكىلەر. پەرياد ئالالا پەيدا بول-
دى. ھېچكىمدە قۇۋۋەت مەجال قالمادى. ئۆز جان ۋەھىمىگە
قالدى. زەھرەسى يوقكى بۇ ئىشنى مەنئى قىلغاي ۋە يا بائىس
سورىغاي. سورۇندا ئولتۇرغانلەر ھەيبەت ۋە زىلزىلەردە بول-
دى. خۇسۇسەن خوش كىفەكىبەگكە لەززە تۇشتى. چېھرەسى
كەھرىبادەك سارغادى. خاجەم بۇ ئولتۇرغانلار ھالىدىن ۋاقى-
قىپ بولۇپ، تەسكىن خاتىر ئۈچۈن ئىلتىفات ئاغاز قىلدىلەر:
«ئى بەگلەر، ۋەھىمىناك بولماڭىزلەر. دۈشمەن بىر كىشى ئەر-
دى، جازاسىنى تاپتى. ئۆزگەلەرگە ھېچ تەشۋىش يوق. ئامان
بولسۇنلەركى، بەلكى خۇدا يارنىڭ بالالەرى، ئەھلى - تابىئ-
لەرى ھەم ئىمىن بولسۇنلەر. ئۇلارغە ھېچ ۋاقىئە يوقتۇر»
دەب بۇ سۆزنى تامام قىلدىلەر. ئەمما خاجەم ئابدۇل مەجىدكە
ئىشارەت قىلدىلەركى، خۇدايارنى تەرىقەدە قىلىبدۇر. ئابدۇل مەجىد
ياكى ئىشارەتنى قەسەم قىلالماي ياكى خۇدا يارنىڭ ئاداۋەت
مەسلەھەتىدە بار ئەردى بارىپ قىرغىزلەرگە ئېيتتىكى: «خاجەم خۇدا-
يارنى نى سەبەبدىن تۇرغۇزادۇر؟ بى تەۋەققۇپ قەتل قىلسۇن» دې-
دىلەر. شول سائەت قۇرساقنى يارىپ پارە - پارە قىلدى.
«خۇدا يارنى نېچۈك قىلدىڭىزلەر» دەب سورىدىلەر. خادىم-
لەر ئېيتتىلەركى: «قەتل قىلدىلەر» مۇبارەك پېشانەلەرىدە
چىن زاھىر قىلىب ئەيدىلەركى: «شەھەر ئىچرە مۇنادى قىل-
سۇنلەر، خۇدا يارنى ئۆلتۈردۈك. دۈشمەن بىر كىشى ئەردى
تامام بولدى. ئۆزگەلەر ئەمىن بولسۇنلەر. خۇدا يارنىڭ
ئوغلانلەرى ھەم قورقمىسۇنلەر، ھالىدىن خەبەردار بولۇپ،
ئىلتىفات قىلالى. دۈشمەن ئاتاسى ئەردى، ئۇلار بىگۇناھدۇر-
لەر. ئەگەر ئىمىن بولمىسە، دەرۋازەنى ئوچۇق قويۇڭلار. كۆڭ-

لى خالىغان يەرگە بارسۇن، ھېچ كىشى ئازار بەرمىسۇن»

بەس، بەگلەر بۇ خەبەرنى كوچەلەردە مۇنادى قىلدۇر-دىلەر. ئەمما خۇدايارنىڭ ئوغلانلىرى ئۇستۇن ئارتۇچقە بارىپ ئابدۇساتتار پىتنە ئەگىزگە قوشۇلدى. ئابدۇساتتار بۇ خەبەرنى ئاڭلاپ، قوۋۋەتىدىن، غىزادىن قالىپ قاچماقنىڭ پېيىگە تۇشتى. ئەمما ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادشاھ ئۇشول كۈنى مەملىكەتكە بىر مىڭ كىشىلەر چىرلاپ جەمئى قىلىپ، بارلاس مىرزا نەسلىدىن دانىيال ئاتلىغ بىر كىشى بار ئەردى، ھالا كاشغەرغە ئىشىكاغە بولغان مىرزا ھەيدەرنىڭ ئاتاسىدۇر، بىسيار ساھىب تەدبىر، پاراسەتلىك كىشى ئەردى. ئىنى سىپەھسالار لەشكەر قىلىپ، ئارتۇچقە ئابدۇساتتارنىڭ ئۇزدىگە ئىبەر-دىلەر. لېكىن ئېيتتىلەركى: «زىنھار جەڭگاھدە كىشى ئۆلمىگەي. ئىز تىراپ قىلماڭىزلەر. چىقىپ كەتسە كەتسەگەي، قولغە تۈ-شەرگە سەئيى جىدەل ئەيلەمەمەگەيسىزلەر» دەپ يۇرۇتتىلەر.

مىرزا دانيال ئابدۇساتتارنىڭ ھويلاسىنى نەچچە قاتار قورشاپ تۇشتىلەر، ئابدۇساتتار ئوق ئاتتى، لېكىن بۇلار سەبىرە بىرلە ئۇرۇش قىلدىلەر. ئاخىر كېچەسى فۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، نىسبى شەب بىرلە قاچىپ چىقتى. لەشكەر ھەم ئارقاندىن بارمادى. لەشكەر ئولجا غەنىمەتكە سىراپ بولۇپ ئارقىغە ياندىلەر.

ئەمما بۇ مەككارلەر كالتە يايلاق، كەلپىن بىلە ئاقسۇغە چىقتىلەر. ئابدۇۋاھاف شەقى نابكار ھارامزادە رافىزىگە سۇ-رەت ۋاقىئەنى بايان قىلىب، قالماق تۆرەسىگە نامە پۈتدى: «ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم جامائەلەرى بىلە ياركەند، كاشغەر خەلقى تامام سىزدىن يۈز ئۆرۈپدۇر، خەلقىڭىزغە تىغ تارتىپ-دۇر. خۇدايار بەگ دېگەن ھەممە ئۆمرىنى سىزلەرنىڭ خىز-

مىتىڭىزدە سەرپ ئەتكەن، كاشغەرغە ئىشكاغە بولغان ئەردى.
ئىنچچە كىشىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئۆزگەلەرنى قويارمۇ؟
ھەرقاچان بىز ئېيتۇر ئەردۇك، بۇ خاجەلەردىن سىزگە پىۋا-
پالىق يېتەر. تىنغ تارتماي قالماس دەب ئېيتۇر ئەردۇك. ھالا
مەلۇم بولدى. دەرھال لەشكەر ئىبەرىپ قەيدىڭىزگە ئالما-
سىڭىز، مەملىكەت قولدىن كېتەر.» دەپ نامە ئىبەردى. بۇ
ئابدۇساتتار خۇدا يارنىڭ ئوغلانلەرى، بۇ خەتنى ئالىپ ئىلىغە
باردى. قالماق تۆرەسىگە ئەرزەنى بېرىپ گىرىيە رازى بىلە:
«بىزنىڭ ئاتا - بابامىز سىزنىڭ ئاتا - باباڭىزغە خىزمەت
قىلىب، تەمام ئۆمرىنى سىزنىڭ مۇلازىمىتىڭىزدە سەرپ قىلى-
غان، مۇسۇلمانلەرغە باج - خىراجىنى سىزنىڭ ئۈچۈن زىيادە
ئەيلەگەن. يارلىغىڭىز بىرلە كاشغەرغە ئىشىكاغە ئەردى. ھالا
ئاتامىزنى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادشاھ قالماققە كۆڭۆل-
لىۈك، ئۇلارغە سۆز يەتكۈزەسەن دەب قەتل قىلدى ۋە بىزنى
ئۆلتۈرگۈنچە قاچىپ كەلدۇك. ئاتا - بابامىزنىڭ ئىنتىقامىنى
تەلەپ قىلادۇرمىز» دەب ئابدۇۋاھافنىڭ نامەسىنى تۇتۇپ
بەردى. نامە مەزمۇنىدىن خەبەر ئالغاچ تەھقىق بىلدىلەركى:
«ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم بىزدىن يۈز ئۆرۈپتۇر» دەب ئىلى-
دىن ياندۇرغانىغە يۈز مىڭ پۇشايمانلەر قىلدى. «ئېغىر لەش-
كەر بارغاي» دېدى ۋە ئەھلى تەدبىرلەر ئەيدىلەر: «ھالالەش-
كەر بارماغاي، مەسلىھەتىدىن ئېمەس بۇ ئامۇرسانا خىتايغە
كەتتى. ئېغىر لەشكەر بىلە كېلۇر ئىمىش دەب ئاۋازەسى بار.
بىھراقى ئولگى، بۇ مەھەلدە بىر ئوتلۇق كىشى ئەلچى بارغاي،
ئەگەر بۇرۇنقىدەك مۇئامىلە قىلسە خۇپ. ئەگەر بولمەسە ئەل-
چى ياندىن كېيىن ئېغىر لەشكەر بارغاي. ئۇلارنىڭ دادلە-
رىنى بەرگەي» ۋە يەنە ھەم قىپچاق - قىرغىزلار بار ئەر-

دى. ئۇلار ئىلا مەۋزەئىدە كافىرلارغا ئەسىر بولۇپ يۈرۈر
ئەردى. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم ئىلىدىن يانىشلاردا ئېيتىپ
ئەردى. ئىسلامغا يار بەرگەيسىزلار. بۇ قىرغىزلار ۋەقتىنى غەـ
نىمەت بىلىپ، كۆچا شەھىرى بىلە خوتەنگە كېلىپ ئىدى. ئەمما
بۇ ئىشقا قالماقنىڭ بىسيار كاھىشلەرى بار ئەردى. بەس
شۇبۇ قىرغىزلارنى ياندۇرماق باھاسىدى بىرلە ئەلچى بارغاي
دەپ ئىتتىپاق قىلدىلەر ۋە يەنە ھەم بائىس ئول ئەردىكى،
مۇسۇلمانلەرنىڭ شەھىرىنىڭ باج - خىراجىنى ئالىب، ئۆزىگە
سەرىپ ئېتىپ ئادەت قىلغان ئەردى. بىرنەچچە مۇددەت
ئۆتتىكى بۇ شەھەرلەرنىڭ ھېچ پىش - كېشىنى كۆرمەدى.
لەشكەر ئىبەررۇرگە مەھەل يار بەرمەدى. چەراكى تۆرەلەرى
بىر تۇزۇتتە بەرقارار ئېمەس ئەردى. نىزامى مەملىكەت يوقكى بىر-
بىرلەرىگە ئىنقىياد قىلغاي. بىرئاي بىرى تەخت سەلتەنەتدە بەرقارار
بولسە، يەنە بىر تەرەپتىن تۆرەلىك دەۋاسى قىلىپ كېلەدۇر. ناچار
ھەممە كارۋانلار ۋە بەزى بىدىسيانەت مۇسۇلمان سۈرەتلەر ئاگا
قارار قىلدىلەركى: «بىر شىجائەتلىك كىشى ئۈچ يۈز سۇۋارە
بىرلە بارغاي. مۇكەممەل ۋە مۇسەللەھ بولۇپ، ئەلچى سۈرە-
تىدە كاشغەردە ھاكىم خوش كىفەكېبەگىنىڭ ياركەندە ھاكىم
خوش كىغەكېبەگىنىڭ ياركەند ھاكىم غازىنىڭ ئىشكاغە نىياز-
نىڭ ئاتىغە خەت بارغاي، ئەلۋەتتە ئەلچىگە ياۋەرلىك قىلى-
شىپ، يۈسۈف خاجەمنى خاجە جاھان خاجەمنى تۇتۇپ، ئەھ-
لى ئەيااللەرى بىرلە قەيدگە سالىپ، ئىلىغە چىقارسۇنلەر،
مۇبادا بۇ ئىشدە تەقسىر قىلسەلەر، ئوقۇبەتكە سازاۋەر بولۇر-
سىزلەر» دەپ نامەلىق خەت قىلىپ، بىر غەيۇر كافىرغە
ئۈچ يۈز نامدار چابۇك كافىرلەرنى قوشۇپ ئىبەردى.
بەس، بۇ كافىر ئاقسۇبىلە ئۈچ بىلە تېز تېز كاشغەرغە

يۈزلەندى، بەزى بەددىيانەتلەر بۇ شەھەردىن بۇ كافىرلەر-
گە باشچى بولۇپ ھەمراھ بولدىلەر.

ھەزرەتى يۈسۈپ خاجەم پادىشاھ بى مۇجەررەد قالماقدىن ئەلچى كېلۇر ئىمىش دەپ ئىشىتمەك بىلە بۇ ئەلچى بىبائىس كەلمىگەندۇر دەپ دەرۋىش باكاۋۇلنى بەش كىشى ئەلچىنىڭ ئالدىغە بارغايسەن دەپ ئىبەردىلەر. پىنھان ئېيتتىلەركى: «بارىپ ئەۋزائىنى چاغلاغىل، ياخشى نىيەتدە كېلىپدۇرمۇ، يا يامان نىيەتدە كېلىپدۇرمۇ، ئەھۋالىدىن مەلۇم بولسۇن. ھەر سۆز بولسە ئېيتىپ ئىبەرىپ تۇرغايسەن» دېدىلەر.

ئەلقىسسە، دەرۋىش باكاۋۇل فەھىم پاراسەتدە بىنەزىر ئىدى. ئىككى كۈنلۈك يەرگە بارىپ ئىستىقبال قىلدى. كۆردىلەركى، ئەۋزائى بۇزۇق، ئەھۋالى پەرىشاندۇر. دەرھال ئەھۋالنى پۈتۈپ يىبەردى. ھەزرەتى يۈسۈپ خاجەم پادىشاھ ھەق سۇبھانە ۋەتەئالاغە باتىنەن ئىلتىجا قىلىپ، ئەرۋاھ بۇزرۇكلەردىن مەدەد تىلەپ، زاھىرەن ئۆزلەرىنى بەركامال قىلىپ جابدۇق جەڭنى راست قىلىپ، ئوردا تەئەللۇقاتىدەكى خەلقنى جەمئى قىلىپ، بەش يۈز دىلاۋەر باھادۇرلەرنى مۇھەييا قىلىپ تۇردىلەر. ئەلچى ياۋۇق كەلگەنچە يۇرت خەلقىنى ئالدىغە چىقاردى. ئاخىرۇلئەمر شەھەرگە داخىل بولدى. كۆردىكى، دەرۋازەنىڭ ئالدىدە جەمئى خەلق ئەسباب ئالات جەڭ بىلە ھازىر تۇرۇپدۇرلەر. مۇنى كۆرۈپ كافىرلەرنىڭ يۈرەكىگە لەرزە تۈشتى. ناچار ئوردانىڭ ئالدىغە باردى. كۆردىكىم، ئادەم بەر بالايى ئادەم، ھەممە مۇسەللەھ ۋە مۇكەممەل تۇرۇپدۇر. ھەممە ئاھەن پوش. ئىككى تەرەپ كۈچە قىلىپ، جەڭ كۈنىدەك تەييار تۇرۇپدۇر. بۇ كافىرلار ئوردا ئىچىگە كىردى. بۇ جەمائەتنى كۆرۈپ، ھۇش

كاللىسىدىن كەتتى. جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزدى. كەلگىنىگە يۈزمىڭ پۇشمان، نادامەتلەر قىلدى. ناچار بىچارە ۋار سورۇنغە — خانەئى راۋاق سىپەھر ئاساكە داخىل بولدى. توققۇز دەربەندىنىڭ ھەر بىرىدە نەچچە كافىرنى توختاتتى. ئەلچى بەش - ئاللە كافىر بىلە كۆرۈنۈشكە كىردى. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ تۆرەنىڭ ئىسەنلىكىنى ۋە ئىلىنىڭ ھالەتىنى سورىدىلەر. بۇلار ناھايىتى دەاجەمىلىك ۋە مەمۇرلۇق بىلە بەيان قىلىدىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ھەم رىندلىق بىلە كۆرۈنۈش بەردىلەر.

كافىرلارغە ناھايىتى پۇر ھەيۋەت ۋاقىئە بولدى. تەۋازۇئ خۇش ئامەد بىلە ئۆزلەرىنى كەنارەگە ئالدىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ بۇيۇردىلەركى: «ئەگەرچە كافىر بولسە ھەم مېھماندۇر. مېھماننىڭ ئىززەتىنى قىلماق كېرەكدۇر. ھەدىس نەبۇۋىكى: «ئەكرىمۇ زەيفەن ئىنكانە كافىرەن»① مەزمۇنى بىرلە بۇلارغە بىساتخانە بېرىپ، ئەلچىخانىغە تۈشۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئات - ئۇلاغىنىڭ لازىمەسىنى راست قىلىپ بېرىڭلار!» دەپ ئەمر قىلدى.

ئەلقىسسە، بۇ كافىرلارنى سۇ دەرۋازەسىدە يېقىنراق بىر ھويلىغە تۈشۈردىلەر. ھالا بۇ زەمانىدە زۇنيا ئاتىلىغ كافىرلار ئولتۇرۇغلۇق. كافىرلار خوش كىفەكبەگنى چىرلاتىپ، تۆرەنىڭ خەت تامغەسىنى كۆرسەتتى. خوش كىفەكبەگ ئېيتىكى: «مەنكى مۇسۇلماندۇرمەن. خۇدايى تەئالادىن قورقايمۇ يا تۆرەدىن قورقايمۇ؟ ئەگەر خۇدايى تەئالا تەقدىر قىلماغان بولسە، بەلكى بىر تۆرە، ئەگەر يۈز مىڭ تۆرە بولغان بىلە بىر تارە موييۇمنى كەم قىلالماس. ئەگەر تەقدىر ئىلاھى

---

① «مېھماننى، ئەگەر ئۇ كاپىر بولسىمۇ، ھۆرمەت قىلىڭلار.»

بولسە، يۈز تۆرە بولغان بىلەن ئۆمرۈمنى ۋە دۆلىتىمنى بىنى
قىپچى دانەسى چاغلىق كەم زىيادە قىلالىماس. ئىككى جاھان
نىڭ خاجەسى ۋە زۇبدە بەرگۈزىدەسى ھەزرەتى مۇھەممەد
مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئەۋلادىدۇر. ئاتام-
بابام ئۆزۈم كاسەخانىلەردىن يەپ كېلىپدۇرمەن. ھەرگىز
كورنەمەكلىك قىلالماسمەن. ئىككى ئالەم ئىچرە مۇنداغ بەد-
نامنى كۆتەرىپ، دىننى دۇنياغە ساتماسمەن. ھەرنە كەلسە
خۇدادىن كۆرگەيمەن» دەب قوبۇل قىلمادى ۋە يەنە: «يۈسۈف
خاجەم پادىشاھ دانە زىرەك كىشىدۇرلەر. مۇنداغ مەكر-
ھىيلەگە ئىلىنماسلەر. بىھۇدە ئىشقا سەئي قىلماڭىزلەر، ئاخىر
ئۆزۈڭلارغە كاھىش يېتەر، زىيانىزەدە بولۇرسىزلەر» دەب
مەنئى قىلدى. لېكىن بەشكېرەم ھاكىمى مەھرەم رافىزى،
پەيز ئاباد ھاكىمى نىياز توڭگۈز ۋە نەچچەلەريا شۇرۇن كېلىب،
ئەلچى كافىرلارغە ئېيتتى: «بىزلەر ھەرنە بولساق بولغايمىز،
تۆرە يارلىغىدىن چىقماسمىز. تۆرەنىڭ دۆلىتىنى بىسيار كۆر-
دۈك. بۇ مىقدار كىشىلىككە يەتىدۇق. بىزلەرگە خاجە دەركار
ئېمەس. بۇ مەملىكەتلەرنى خاجەلەر خاراپ قىلغان، بىزنىڭ
ئابادلىغىمىز، يۇرتىنىڭ ئابادلىغى. سىزلەر بىلە، سىزلەردىن
ئايرىلغان كۈنى بىزلەر قىرغىزلار ئاياغىدە پايمال بولۇرمىز.
بەس بىر تەدبىر بىلە يۈسۈف خاجەمنى تۇتقايسىز.
بۇلارنى قولغا كەلتۈرگەنىدىن كېيىن، خاجە جاھان
خاجەمنى تۇتماقلىق ئاساندۇر. ئۇلار سادە دىلدۇرلەر. ھەز-
رەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ مۇرغى زىرەكدۇر، دامغە تۇ-
شۇرمەك بىسيار دىشۋاردۇر. بۇ ئىشنىڭ مەسلىھەتى ئۇلكى،
ئۇلارنى ھەرگىز ئوردەسىدە تۇتقىلى بولماس، بەلكى ئۆزگە
شىكەستە يېتەر. سىزلەر مۇشۇ ھويلىغە چىرلىسەلەر ناچار

كېلىدۇ. بىرنەچچە يۈز قۇۋۋەت كىشىلەرنى قازناقتا پىنھان قىلساق، بەزىسىگە مىلتىق، بەزىسىگە شەمشەر ۋە بەزىسىگە ئوق يا بەرسەك، يۈسۈپ خاجىم يېگانە كىرىپ ئولتۇرۇرلەر. شول سائەت قايسى تەرەپگە مەھەل يار بەرسە، ئىنىڭ بىرلە ھالاك قىلغاي. ئەگەر بۇ سائەت تۇتۇپ ھالاك قىلالماساق ئالەم ۋەيران بولۇر. ھالاك بولغاندىن كېيىن جەسەتنى خەلققە كۆرسەتسەك، ھەممە دوست - دۈشمەننىڭ كۆڭۈللەرى قارار ئالىپ ناچار ئىتائەتكە كىرۇرلەر، ئاندىن ياركەند خەلقىنى بىر كۈندە قولغا كەلتۈرىمىز» دەپ، بۇ مەكر تەدبىردىن بايان قىلدى.

ھەممە كاپىرلار بۇ مەسلىھەتنى خوش كۆرۈپ مېھماندارلىق جابدۇقىغە شۇرۇئ قىلدىلەر. بۇ خەبەر ھەزرەتى يۈسۈپ خاجىم پادىشاھىغە ئاڭلاندى. ھەزرەت ھەق سۇبھانە ۋەتەئالاغە ئىلتىجا ۋە ئەرۋاھ بۇزرۇكلەردىن مەدەد تىلەپ، مۇبارەك قوللەرىنى كۆتەرىپ دۇئا قىلدىلەر: «ئەھەدا سەمەدا ھەييەن قەييۇما① ئەگەرچە مەن ئاسىي ئەمر - پەرمانىڭنى بەرجا كەلتۈرەلمەدىم، ئۆمرۈمنى بىھۇدە سەرپ قىلدىم. تائەت ۋە ئىبادەت ۋاقىتلەرىنى رايەگان ئۆتكەزدىم. كاپىرلار ئىتائەتىنى تۇتۇپ، دىن يولىغە سۇستلۇق قىلدىم. ئەمما كەرىم ۋە رەھىم سەن ئەپۇ كەرەم دەريايىڭ جۇش ئەمۋاجىغە كەلسە، يۈزمىڭ مىنىڭدىكىنىڭ كۆھ - كۆھ گۇناھلەرنى كۆچۈرۈشكە ئول دەريادىن بىر قەترە تامىزغىل. ئىلاھى بۇ ئاسىينىڭ گۇمراھلىقىغە ۋە ئىسيانىغە باقماغايسەن. ھەبىبىڭ ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھۆرمەتىدىن بۇ قالىن دۈشمەنلەر ۋە كاپىرلار ئالدا ئاجىزلىق قىل-

① «ئەي يەككە - يېگانە، ھاجەتسىز، مەڭگۈ ھايات، دائىم ئويغاق ئاللاھ»

ماغايسەن ۋە بەندە كەمستەرمەن ۋۇجۇدىدىن دىنىي ئىسلامغە فەتىھى ـ زەفەر ئاتا قىلغايسەن ۋە ئابرۇي شەرىئەتنى قول-دىن ئىبەرمىگەيسەن» دەپ گىريەئىي زار قىلىپ كۆزلەرى ئۇيقۇغە باردى. ۋاقىئەدە كۆردىلەركى، بىر مەرد نۇرانى كىشى كېلىپ ئېيتادۇركى: «يا فەرزەند، ئەسەبەبدىن غەمكىن-سىز، فەتىھى ئىقبال ئىسلام تەرىفىدەدۇر. فەردىشان بولماق. دۇش-مەنلەر مەغلۇپدۇرلەر. تاڭلا مېھماندارلىقىقا بىئابا بارغايسىز، دۇشمەنلەر كۆڭۈللەرىدە ئارزۇ قالماغاي. بىسيار ئەنددىشە قىل-ماق، باشىڭىزنى كۆتەرىڭ» دەپ غايىپ بولدىلەر. ھېچ ئەسەر يوق. لېكىن ئۆي ئىچى پۇرمۇئەتتەر بولۇپدۇر. بۇ بىشارەتنىڭ شۇكرەناسىغە تەھارەت تازە قىلىپ، ئىككى رەكئەت شۇكرى ۋۇزۇئ ئۆتەدىلەر.

ئەلقىسسە، تاڭلاسى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنى مېھماندارلىققە تەكلىف قىلدى. ئۈچ يۈز كىشى بىرلە ئاھەن پۇش مۇكەممەل ۋە مۇسەللەھ بولۇپ، ئەلچىخانەغە باردىلەر. كافىرلار كۆزلەرىغە مۇسۇلمانلەرنىڭ ھەر بىرلەرى نەچچە كۆرۈندى. گوياكى ھەر بىرى بىر ئەژدەرھا، شىر مەسەللىك پۇر ھەيۋەت كۆرۈندى. كافىرلار كەمال ۋەھمىدىن گۇمان قىلدىلەركى: «تەھقىق بىزنى تۇتادۇرلەر، ھالاكەت بولادۇرغان كۈن ئىكەن. مەھرەم نىيازلەر بىزگە دۇشمەنلىك قىلىپ، فەند بەرگەن ئىكەن» دەپ مەيۇسلۇق بىرلە ئۆز جانلەرى غەمىدە مۇپتەلا بولدى. بەد خىيانەتلىك تەرىقىنى تۈزەرگە ئىمكانلەرى قالمادى. ھەيبەت ۋاقىئە بولۇپ، بەدەنلەرىغە لەرزە تۈشتى. ئول ۋەجھىدىن بىجانىدىل خىزمەت قىلىپ، خوشلۇق بىرلە مېھماندارلىقنى تامام قىلىپ، ۋىدا قىلىشتىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ھەق سۇبھانە ۋەتەئەلا دەرگاھىغە شۇكرى

سەنا ئەيلەپ، ئەنۋائ تۈرلۈك شان ـ شەۋكەت بىلە ئورداغە تۈشتىلەر. كافىرلارنىڭ يۈرەكلەرىدىن ھەم ئەندىشە كۆتەرىلمەي، كاشغەردە تۇرۇشقە تاقەتلەرى قالمادى. ناچار خاجەمدىن رۇخسەت تىلەدى. زاھىر مەقبۇل جاۋاب بىرلە رۇخسەت بەردىلەر. بۇ كافىرلار شول بەدنىيەت بىلە يارکەندکە يۈردى. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ خاسلەرىدىن بىرىنى بۆلەك يول بىرلە، ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىررەھمەۋەررىزۋانىغە خەت يۈرۈتتىلەر. شۇبۇ مەزمۇندەكى: «بارغان ئەلچى كافىر كەمال بەدنىيەت ۋە خىيانەت ئەندىشەسى بار ئىكەن. كاشغەردە نەچە مەكر ـ ھىيلە دامىنى تۈزەرگە سەئيى قىلدى. ھەقتەئالا ئىنايەتى بىرلە بىز ئاسىيلەرنى ئول دامغە ئىلىنۈردىن ساقلەدى. مۇندىن نائۇمىد بولۇپ شۇبۇ ئەندىشە بىرلە يارکەندکە يۈردى. ھازىر ۋە نازىر بولسۇنلەر زىنھار ـ ھەزار زىنھار ئۆزلەرىغە غەفلەتلەرىنى رەۋا كۆرمەسۇنلەر، كۆپ ئىھتىيات قىلسۇنلەر. بۇ كافىر مادامىكى يارکەند ئىچىرىدۇر ئەۋۋەل مەككار غازى فىتنەچى يۈز مىڭ تەكلىنى ئەتكەن بىلەن ئۆيگە بارماغايلەر. ئوردا خەلقى ھەممە چوڭ ـ كىچىك جەمئى بولۇپ، چەڭ يارىغىنى راست قىلىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئوردانى پاسبانلىقلەر قىلغايلەر. دۈشمەن مكرىدىن ئەمىن بولغايلەر. ئەلخۇسۇس دوست نامە ـ دۈشمەندىن ھەزەر ئەيلەگەيلەر.

بەيت

دوست كۆزلەر زەخمىدىن ئۆزگىل كۆڭۈلكىم تۈشسە ئىش،
بەرمەسۇ ئالماس ئىمىش ئەندا كۆڭۈل ئەھبابى كۆز.

دوست سۇرەت خەسمىدىن يەتمەش كۆڭۈلگە بەس ستەم
خەسمىدىن كۆپراك زەھەرنى دوستلاردىن ئەيلەگىل.

ۋە يەنە ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم بىلە خاجەسىددىق خاجەمغە خەت بەردىكى: «ئەي ئىنىلەر، ئاگاھ ۋەدانا بولۇڭلار! دۆلەتكە مەغرۇر بولماڭلار، بۇ دۇنيايى فانى ئىززىتىگە ئىشەنمەڭلار. ھېچ كىشىگە ۋەفا قىلغان ئېمەس ۋە دەۋران ھادىسەدىن ئەمىن بولماڭىزلەر، ئالەم پۇر ھاۋادىسىدۇر.

بەيت

تەكيە بەركۇھى بۇزۇرگى كەردەئى ئىمىن مەباش،
سەد پەلەڭگەش دەركەمىن، سەد ئەژدەھا يەش دەر سەرەست. ①

دۇشمەنلەر مەكرىدىن غافىل بولماڭىزلەركى، دۇشمەن ھەر نەچە ھەرقىردۇر كۆڭۈلنى قوزغاتۇر. قىشەچە ھەر نەچە كىچىكدۇر، كۆز ئاغرىتۇر. دائىما ئىلىنىڭىزدىن كېيىن ھەسرەت-نادامەت سۇد بەرمەس، ئىش ئىلاجى بولماسدىن ئىلگەرىدۇر كېيىن ھاسىل بولماس. غەرەز ئولكى، دۇشمەنى كەمىندەدۇر، خەبەردار بولماق كېرەك. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بىسيار دەرۋىش، سادده لەۋەھدۇرلەر ۋە دىلىلەرى بىنىھايەت راست گۇي. ئول ۋەجھىدىن بەزى دوست - دۇشمەنلەرنىڭ تىلى سۇچۇك، راست گۇمان قىلادۇرلەر. ھەر ئىشنى تەۋەككۇلغە سالادۇرلەر. تەۋەككۇل ھەقدۇر، لېكىن ئۆز جايىدە كارگەردۇر.

---

① چولق تاغنىڭ ئۇستىگە چىققاندىمۇ خاتىرجەم بولمىغىنكى، ئۇ تاغنىڭ باغرىدا (جىرالىرىدا) يۈز بولۋاس، تۆپىسىدە يۈز ئەجدىھا بار.

ھەر ئىشدە ئاللاتائالا بىر سەبەپنى خەلق قىلىبدۇر. ئول سەبەپ بىرلە شول ئىش ۋۇقۇغە كېلەر. بەندەدىن ئول سەبەپنى بەجا كەلتۈرمەك لازىمدۇر. قىلغان سەۋەبىگە تەۋەككۈل قىلغاي. تەۋەككۈل قىلدىم دەب سەبەپنى تەرك قىلماق بەندەدىن لازىم ئېمەس. چۈنانچە ھەزرەتى مەۋلانا رومى مەسنەۋىدە كەلتۈرۈپدۇر:

بەيت

گۇفت پەيغەمبەر بىئاۋازى بەلەند
دەر تەۋەككۈل زانۇيى ئۇشتۇر بىبەند. ①

زىنھار ھەزار - زىنھار غازىنىڭ مەكر - ھىيلەسىدىن ئەمىن بولماساڭىزلەر، ئەگەرچە ئىنىڭ سۆزىنى ھەزرەتى خاجەم قوبۇل تۇتسەلەر سىزلەر مەنئى قىلغايسىزلەر. ئوردادىن تاشقارى چىقماغايسىزلەر. بىسيار پادىشاھ ۋە پادىشاھزادەلەر ئۆتۈپدۇرلەركى، ساھۋە غەفلەت بىرلە مەملىكەت ھالىدىن خەبەر ئالماي، دۈشمەنلەر مەكر - ھىيلەلەرىدىن گۆزەشت قىلالماي دامغا تۈشۈپدۇرلەر. تەخت - بەختلەرىدىن ئاجراپدۇرلەر».

ئەلقىسسە، بۇ نەسىھەتنامە يەتكەچ، ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ باشلىغ پادىشاھلەر، پادىشاھزادەلەر كەمال ئېھتىيات بىرلە خەبەردار بولدىلەر. ئوردانى مۇستەھكەم ئەيلەدىلەر. ئەلچى كافىرلار ياركەندكە داخىل بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە

① رەسۇلۇللا ھەممەيلەنگە ئاڭلىتىپ دېدىكى: «خۇداغا تەۋەككۈل قىلساڭلارمۇ، تۆگەڭنى پۇتىدىن باغلاپ قويۇڭلار».

جاھان خاجەمغە ئوردا ئىچىدە مۇلاقات بولدى. مۇندا ھەم
بەدەنلەرىگە لەرزە تۇشتى. كاشغەر ئورداسىدىن ھەم مەھكەمـ
راق كۆردى. كۆڭلىدە كۆچۈردى: «بۇ خاجەلەر بىر - بىرىـ
دىن زېرەك ۋە چىن ئىكەن، كەمال ئامادە ۋە ئۇستىۋار تۇـ
رۇپتۇر. بىزدىن ئەمدى تەمام يۈز ئۆرۈپتۇر». لېكىن قالىپاق
تۆرەسىدىن دۇئا سەلام ئورنىدە خۇبىس ئامىز سۆزلەرنى يەتـ
كۈزدى. ناھايىتى ئەدەب بىلە ئىلىغە تەكلىپ ئەتتى. تۆرەسى
جانىبىدىن مېھرىبانلىق بىلە كۆرۈشمەكنىڭ ئىشتىياق ئارزۇسىـ
نى بايان ئەيلەدى. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ھەم بىسيار
نەرمىلىق بىرلە جاۋاب بەردىلەركىم: ئىلىغە بارماقىنى خۇدايى
تەئالانىڭ بۇيرۇغىغە نىسبە تۇشمەكلىكىگە مەۋقۇف قىلدىلەر
ۋە كاپىرلارنى ئەلچىخانىغە بۇيۇردىلەر. بىر نەچچە كۈندىن
كېيىن، ھەزرەتى خاجەم غازىبەكگە بەر ۋەجھى مەسلىھەت ئاراـ
غە سالدىلەركى: «سالھاي سال ئۆتتۈپدۇرلەركى، ئۆمرىمىزنى بۇ
پەلىد كاپىر ئىتائىتىدە ئۆتكەزىپدۇرمىز. ئۇلار ئەمر - فەرماـ
نىنى ھەق تائالا ئەمر - فەرمانىدىن قەۋىراق تۇتۇپدۇرمىز.
ئەمدى ئەھۋال ئۆمرىمىز ئاخىرغە يېتىپدۇر. ئاخىرەت زاد
راھىلەسى ئۇچۇن، بىزلەر بىلە بارۇرغە ھېچ ياخشى ئەمەل
يوق. نىچۈك شەرم ھەيادۇركى شۇبۇ روسيەلىك بىرلە خۇداـ
يى تەئالا دەرگاھىغە بارغايمىز. ھەدىس نەبۇۋىكى تالەئىنەبىيۇ
ئەلەيھىسسالامۇ: «مەن ماتە ۋەلەم يەئرىفۇ ئىمامە زەمانىھى
فەقەد ماتە مەيتەتەن جاھىلىيەتەن» يەنى ھەزرەتى پەيغەمبەر
سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتىپدۇرلەركى: (ھەر كىشىكى
ئۆز زەمانىنىڭ باشلىغىنى يەنى پادىشاھى ئىسلامىنى تونۇماي
ئۆلسە، ئول كىشى مۇردارلىق بىرلە ئۆلىدۇ) ئەلھەمدۇلىلاكى،
بىزلەرنى ھەقتەئالا دىنى ئىسلامدا خەلق قىلىبدۇر. ئەقلىغە

خۇش ئەتا قىلىبدۇر. لازىمدۇركى، ياخشى - ياماننى ئىلغاپ،
ياخشىلىق تەرەپكە قەدەم قويغايمىز ۋە يەنە ھەم ھەدىسى
ئانسەر ۋەركى: (مەن سەننە سۈننەتەن قىلئىسلامى فەلەھۇ
ئەجرۇھاۋە ئەجرۇمەن ئەمەلەبىھا ئىلا يەۋمەلقىيامەتى. ۋە مەن
سەننە سۈننەتەن سەييىئەتەن قىلئىسلامى فەلەھۇ ۋىزرۇھا ۋە
ۋىزرەمەن ئەمەلەبىھا ئىلا يەۋمەلقىيامەتى). يەئنى ھەر كىشىكى
ئىسلامىيەتدە بىر ياخشى ئىشنى باشلەسا، ئىنىڭ ئۇچۇن ئەجر -
مۇكاپات بېرىلىدۇ. ھەر كىشىكى ئول ياخشى ئىشنى ئەمەل
قىلىبدۇر. تا قىيامەتقىچە ئۇنىڭ سەۋابى ۋە ئەجر ئول كىشى-
گە ھەم بولىدۇ. ئاڭا ئوخشە ھەر كىشىكى بىر يامان ئىشنى
باشلاپ چىقارىبدۇر، ھەممەنىڭ گۇناھى ئول كىشىگەدۇر. بۇ
ۋەجىدىن ھەممە ئائەتنىڭ ئەۋزەلى بىر ياخشى ئىش بىنا
قىلماق، ئەلەل خۇسۇس غەزات بىرلە ئىشلەمەك ياخشى ئىشتى-
دۇر. ھېچ ئىش ئۇنىڭغە بەرابەرلىك قىلالماس. ئول جەھەت-
دىن ئۆتكەن ماتە قەدەم خاتا ۋە گۇنالىرىمىزغە تەۋبە قىل-
ماقىمىز لازىم. ئايەتى كەرىمە: (ۋە ئىنكانە مىنكۇم ئەلغۇن
يەغلىبۇ ئەلفەين) يەنى (ۋە ئەگەر سىزلاردىن بىر مىڭ كىشى
بولسا كافىرلاردىن ئىككى مىڭ كىشىگە غالىب بولىدۇ.) بۇ
ئايەت مەزمۇنى بىرلە دۇرۇست ئېمەسكى، بىر مۇسۇلمان ئىككى-
كى كافىردىن قاچماغاي. چەراكى ئۆزى بىر كىشىدۇر، ئىمانى
بىر كىشى ئورنىدادۇر، ئەمما كافىر ئۈچ، مۇسۇلمان بىر بول-
سە قاچقاي، قاچماسە جاھالەتدىندۇر. ئىنشائاللاھى تەئالا بۇ
يەتتە شەھەر مۇسۇلمانلاردىن تەفرىقەلىك زاھىر بولماسە، ھەر
ئىچۈك كافىرلار بىلە باراۋەرلىك قىلغالى بولۇر. قالماق كا-
فىرلارنىڭ يۇرتى ھالا تەفرىقەلىكتۇر. ئۆز ئارالەردە پارا-
كەندەلىككە مۇپتەلادۇر. ھەددى بولماسكى، بىزلەرنىڭ تۆفەمىز-

گە لەشكەر تارتقاي. ئۆز ئىختىيارىمىز بىلەن كافىرلەرغا ئىتائا-
ئەت قىلماغىمىز خوپ ئېمەس. ئى غازى بولغايكى، بۇ كافىر-
لاردىن يۈز ئۆرۈگەيمىز. ئىسلام، پەتىۋىگە دەلالەت قىلادۇر»
ئەمما بۇ كىشىكى ھەق سۇبھانە ۋەتەئالا مۇقەددىراتى ئەزە-
لى ۋە شەقاۋەت بەدبەختلىك سەرنەۋىشت قىلغان ئەردى.
ھەرگىز بۇ سۆزلەر تەسىر قىلمادى. لېكىن ئىزھار ئەيلەمەي
ناھايىتى مەئقۇل كۆرگەن بولدى. «بىرنەچچە كۈن مۆھلەت
تەۋەققۇف قىلسەلەر، تاكى كافىرلارنىڭ پاراكەندەلىگى زاھىر
بولغاي» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى.
ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ قوبۇل قىلدىلەر. ئارادا بىر
نەچچە كۈن ئۆتتى. ئاخىر بۇ ئەلچى كافىر پاتاچى غازىنىڭ ك-
كە، ئىشىكىگە نىياز بەككە. تۆرەسىنىڭ خەت نامىسىنى كۆر-
سەتتى. بۇلار بىجاندىل قوبۇل تۇتۇپ، خىيانەت مەسلىھەتىن-
نى ئاراغە سالدى. مەشۋەرەتلەرى ئاڭا قارار تاپتىكى: «ئور-
دادە ھەرگىز تۇتقالى بولماس. چەراكى يەتتە يۈز كىشى مۇ-
كەممەل مۇسەللەھ ھەممە ۋاقىت ھازىردۇرلەر. ئەلچى بىزنىڭ
ئۆيدە ئاغرىغان بولسە، خاجەمنى تەكلىف ئەتسەك، ئاغرىقنى
كۆرگەلى ناچار كېلۇرلەر. قالماقلار مۇھەييا تۇرسەلەر شۇبۇ
ھىيلەلەر بىلە قەيدكە سالغالى بولۇر. يەنە سۇرەتدە ئوخشا-
ماس» دېيىشىپ ئىتتىفاق قىلدىلەر. ئەلچى كافىر غازىنىڭ
ئۆيىگە كېلىپ، ئاغرىغان ئاۋازەسىنى چىقاردى. بۇرۇنقى قارا-
خان ئوردىدا تۇرغان قالماقنى، سوداگەر قالماقنىنى، پىنھان
چار بېرىپ ئالىب كەلدى. ھەممە ئەسباب ئالات بىلە مۇھەيي-
يا قىلىب تۇردىلەر. غازى توڭگۇز يارىپ، ھەزرەتى خاجە
جاھان خاجەمنى تەكلىف ئەتتىلەر. ئەرز قىلدىكى: «تەقسىر
پادىشاھىم، بۇگۇن بارىپ مېنىڭ كۇلپەخانەمدە سورۇن تۈز-

سەللەر، ئەنچى كافىر قاتتىق كېسەلگە گىرىپتار بولۇپدۇر. ئەلا-
ماتىدىن ئۆلگۈدەك نىشانە بىلگۈرەدۇر. (تۆرەنىڭ يارلىغى
بار ئىدى. ئېيتۇر ئىدىم، تامغەسى بار ئىدى، كۆرسەتۇر ئىدىم، ئۆلۈپ
كېتىپ بارادۇرمەن) دەب ئىزتىراپ قىلادۇر يەنە بىر ھېساب
بىلە نورۇز كۈنىدۇر، مەركەب جابدۇپ ئىدىم نە بولغايىكى
بۇ كۈننى ئاندە ئۆتكەزسەلەر» دەب بىسيار مەئقۇل كۆرسە-
تىپ تەكلىف ئەتتى. ھەزرەتى خاجەم بارماققە ۋەدە بەردىلەر،
ئەمما بۇ غازى توڭگۇز چىققاندىن كېيىن، پادىشاھزادەلەر
ئوردا ئۇلۇغلەرى جەمئى بولۇپ، بارۇرنى مەنئى قىلدىلەر.
ئايدىلەركىم: «ئى پادىشاھىم، بۇ غازىنىڭ مەككارلىقىنى
بۇرۇندىن تەجرىبە قىلغان. مۇنىڭ ئىشى ھەم مەكر - ھىي-
لەدۇر، باۋەر قىلغۇلۇق ئېمەس. ئەلچى كافىرنىڭ ئەۋزائى
ھەم بۇزۇق ئەردى. دەست دارازلىقدىن يانغۇدەك ئەھۋالدە
ئېمەس. ئول ۋەجھىدىن كاشغەردىن يۇسۇف خاجەم بۇ بارى-
دىن خەتلەر يىبەردىلەر. بىتەقدىر ھەزرەتلەرى بارسەلەر،
دۇشمەنلەر دەستى دارازلىق قىلسەلەر، بىزلەر ھەزرەتى يۇسۇف
خاجەمغە نە جاۋاب بەرگۈمىز دۇر» دەب بىھەدە، بىشۇمار مەن-
ئى ئەيلەدىلەر. ئەما غازى كور مەكر - ھىيلەلەر بىرلە ئەل-
چى كافىرغە نەچچە جام ئانار شەربەتى ئىچۈردى. بىسات
بالىن سالىپ ياتقۇزدى. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھنىڭ مۇھەم-
مەد ئابدۇللا باكاۋۇل دەپ بىر كوھنا سال كىشىلەرى بار
ئەردى. ھەممە خادىملەردىن پېشقەدەم، سادەدىل كىشى ئەر-
دى. ئۇنى چىرلاپ بارىپ، ئەلچىنى كۆرسەتتى. كۆردىكىم،
ئاھ - ۋاھ قىلادۇر. بىر كاسە قەي قىلادۇر.
ئورنىدا تىنچ ياتالمايدۇر، بىسيار ھالىنى تەڭ كۆردى. كافىر
ھەم ئېيتتىكى: «خاجەم مېنى كېلىپ كۆرسەلەر، بىر سۆز

بار ئىدى ئېيتۇر ئەردىم. كېسىلىم قەۋى، سەھەتلىكىنىڭ ئېھتىمالى يوق. ئىلدام بارسەڭىز، پاتراق كەلسەلەر كۆرۈشۈپ قالساق» دەپ ئىزتىراپ قىلدى. تاشقارى چىققاندىن كېيىن تەكىد قىلدىكى: «كۆردىڭىز، ھالى تەڭدۇر. خاجەم پاتراق كەلسەلەر، ئۆز زەبانىدىن ھەر نىچۈك سۆزى بولسە ئىشىتسەلەر ۋە مېنىڭ كۆڭلۈم تەسكىن ئارام تاپسە، مەن ھەم بۇ بەدنام بولۇردىن قورقامەن» دەب بىسيار تەكىد قىلدى. ئەمما بۇ ھالەتدە ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ، بۇ جەمئىنىڭ چاۋابلەرىدە ھەقايىقى مەئارىفى ئىلاھى دەرياسىدىن مەست مۇستەغرەق بولۇپ، تەكەللۇمغە ئەغىز - زەبان ئاچىپدۇرلەركى: «ئىنشائاللا بۇ دەۋرىدا ئۈمىد باركى، بىزنىڭ تارەۋىيىمىزغە زىيان يەتكۈزەلمەسلەر. بەلكى بۇلارنىڭ فوتۇرلەرىدىن بىزلەرگە دەرىجەئى كامال ئەتا قىلغايىكى، دۇنيا ۋە ئاخىرەتدە ئىنىڭ بىرلە سەر ئەفراز بولغۇمىزدۇر. چۇنانچە كەلام مەجىددە خەبەر بېرىپدۇركى: «ئەسائەن تەكرەھۇ شەيئەن فەھۇ ۋە خەيرۇن لەكۇم» يەئنى «بىسيار نىمەرسەلەركى بارىسىزلەرنىڭ زەبۇنلۇغىنى تەمە قىلغانلەردىڭىز. بەس ئول نېمەرسە ھەقىقەتدە سىزلەرگە خەيرىيەت ياخشىلىقدۇر» مۇڭە ئوخشە بىسيار نېمەرسەلەر باركى، سىزلەر دوست تۇتادۇرسىزلەر ۋە ئۇنىڭدىن ياخشىلىق تەمە قىلادۇرسىزلەر، بەس ئول نېمەرسە دەرھەقىقەت ھەسرەتدۇر. ئەمما بىر نەچچە كۈن چىرايىڭىزلەر سارغارۇر، ئەندۇھ غەم تەشۋىش يەتكۈرۈر. لېكىن ئەندەك مۇددەتتە ھەزرەتى ئەرھەمۇر راھىمىن بۇ ئەندۇھ غەمنى كۆتەرىپ، ئۇنىڭ تەدارىكىدە ئەجر ئەزىم بىرلە مالامال قىلۇر. چۇنانچە ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھۇ ئېيتىپدۇرلەر: «ئىزازاقەت بىكەلبەلۋا فە فەككىر فى ئەلەم نەش-

رەھە ۋە ئۇسرۇن بەينە يۇسرەينى ئىزافەككەر تەھۇفەفرەھ»①
مەزمۇنى بىرلە ھەممە شائىرلار ئېيتىپدۇرلەركى:

بەيت

ھۆسنى كار ئەز ھەسەدى كاشۇناسان مەخفى ئەستە
ھەلقەئى دەۋرى شىكار ئەفكەن يۇسۇف چاھەست.

يەئنى دۇشمەنلەرنىڭ ھەققىدە ھەددىدىن ئارتۇق زە- بۇنلۇق قىلادۇر، لېكىن ئىشنىڭ ھۆسنى تادارىسكى ئۇلارغە مەخفىدۇر. بىلمەيدۇركى، ئۇنىڭدىن چەندان دەرىجەئى تەرەق- قى بولۇر. چۇنانچە ھەزرەتى يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇرا- دەرلەرى ھەسەد ۋە ئاداۋەت چاھغە سالدىلەر ئول چاھ دەرىجەسى مىسىرغە پادىشاھ بولۇپ، ھاجەت ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئالدىلەرىغە بارۇنى بىلمەدىلەر».

ئەمما ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ مۇبارەك كۆزلەرىگە ياش ئالىپدۇرلەر. قەترەلەردەك ساچىپ گەۋھەر لەۋزلەرى بىرلە تەكەللۇم باشلەدىلەركى: «ئى ئەھلى بەيت، خانىدان ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلاركى، ئەجىلىمىز بۇلار قوللارىدە ئېمەس- دۇر. پات فۇرسەتدە ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا بىزلەرگە بىر ۋەقىت ئاتا قىلۇركى، بۇ كافىر لەئىنلار ئىتائەتىدىن خالاس بولغايمىز ۋە قارا يۈزىمىزنى ئاقارتىپ، تىغ ئىسلامنى قولىمىزغا ئالىپ، كافىرلارغە بىئىنبا تمارتقايب- مىز. ۋە دىن ئىسلامنى تازە ئەيلىگەيمىز، ئاندىن پات فۇر-

① بېشىغا ئېغىر كۈن كەلگەندە، «ئەلەم نەشرەھ» نى تەپەككۇر قىل، ۋاللا تەئالا: «ئىككى خوشلۇق ئوتتۇرىسىدا بىر خاپىلىق بار» دېگەن.

سەتدە مەشرىق تەرەپدىن بىر گۇرۇھ كەلگەي. ئاندەك ئىلەيكى
بىرلە ئۇ شەھەرلەر ئۇلارنىڭ تەسەررۇفلەرىگە كەلگەي، ئۇل
ۋەقتىدە فەتھى زەفەر ئۇل تەرەپدە بولغاي. نەھۇسەت بىز-
لەر تەرەپدە بولغاي. ئەگەر بىزنىڭ تەرەپدىن رۇستەمى
داستان مەيدانغا كىرسەلەر، ئۇلارنىڭ بەچچەئى سەۋارىدىن
شىكەست يېگەي. ئەگەر فىلى مەھمۇد بىزدىن مەئرىكە ئالسە-
لەر، ئۇلارنىڭ پەشەزەخمە خوردەلەرى نۇشىدىن زەخمە يېگەي.
بەس بىزنىڭ ئەجەلىمىز ئۇل گۇرۇھىنىڭ قولىدا
دۇر. نەسلىمىز مۇنقەتى بولماغىمىز ھەم ئۇلار قوللەرى-
دە دۇر. نە ئۇلاردە رەھىم بولغاي، نەشەفقەت، بەلكى ئادەم
ئۆلتۈرمەك فەخر سەنەدلارىدۇر» دەب ئەۋۋەل تەرتىپ بەر-
گەن مۇسەممەنلەرىدىن بىر - ئىككى بەندىنى زىكرى
قىلدىلەر:

«ئاخىرى بىر كۈن ئەجەل دامىغە تۈشكەي جانىمىز،
ئەيلەبان بىچارە ئاجىز قويماغاي ئارمانىمىز،
دەردىمىزنى ئېيتۇشۇرغە قالماغاي ئىمكانىمىز،
تاپماغاي تەغيىر بىزلەرنىڭ خەتى نىشانىمىز،
باشىمىزدە سايەبان بولغاي بىزنىڭ ئىمانىمىز،
يەر يۈزىنى لالەزار ئەتكەي تۆكۈلگەن قانىمىز،
بارچە يار مۇئتەقىدلەر كۆپ يېگەي ئارمانىمىز،
قانىمىزنى ئىچكۈچى بىر نەچچە خۇنخۇارئى كۆكۆل.»

ھەزرەتى خاجەم پادىشاھنىڭ ئاجىزەلەرىنىڭ بىر ئوغۇل-
لەرى بار ئىدى. ئۇلارنى «قىران خاجەم» ئاتار ئىدىلەر.
ئەسلى ئىسىملەرى ھەسەن خاجە ئىدى، ئاندىن يەتتە ياشى-
دە ئىدىلەر. ئەنۋات — تۈرلۈك كەرامەتلەرى ھەر كۈنى
زاھىر بولۇر ئىدىلەر. گاھى بىھىشتى - دوزىخىلەر كىفشىنى

ئىلغاپ، گاھى غايىپ ئىشلەردىن خەبەر بېرىپ بەچچەلەر بىلە
ئويىنار ئەردىلەر. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بۇ بەچچەتى ئۆز-
لەرى تەربىيە قىلىپ، سىرخان ئوقۇر ئەردىلەر. بىسيار زې-
رەك ئەردىلەر. بەزى كارامەت زاھىر قىلغان ۋەقتىدە، بازار
تائامىدىن يېدۇرۇر ئەردىلەر. ھەد ئىتمىدالغە كەلتۈرۈر ئەردى-
لەر. بۇ فەرزەندە ئالدىلەرىدە ئولتۇرغان ئىكەن، كەنارلەرى-
غە، پىشانەلەرىغە بۆسە بېرىپ ئېيتادۇرلەركى: «كاشكى بۇ
ماتەم مۇسىبەتى بىزنىڭ بىلە تەنھا كەتسە ئىكەن ۋە بىزنىڭ
ۋە بالىمىز ئۆزىمىز بىلە ئۆتسە ئىكەن. سىزلەردەك بىگۇنالەر-
غە تاشىماسە ئىكەن. چەراكى بۇ ئالەمى كەۋنى فەسادىنىڭ
ھېچ لەززەتىنى تاتماغان ۋە راھەتلەرىنى كۆرمىگەن ئەردىك-
لار. ئەمما بۇ بەلايى ئەزىم ئىلكىدىن ھېچ خالاسلىق بولماس
ۋە بۇ ھادىسە قويىنىدىن نە سىز ئامان تاپقايسىز نە بىز
ۋە نە ئۆزگەلەر، بەلكى بۇ ئىقلىملەرنىڭ تەمامىسىغە لەرزە
ۋە زىلزىلە تۈشكەي. بىزلەرنىڭ ئىنتىقامىمىزغە نەدوست
قالغاي خەيىش ۋە نە بېگانە نە زالىم ۋە نە قاتىل ۋە نە
خۇنخۋار ھەممەلەرگە يەكسان خەتەر ئەزىمدۇر» ئەمما بۇ
سۆزلەر تەسىرىدىن ئەھلى بەيت خادەملەرغە جەزبە ھاسىل
بولدىكى، ھېچ كىمدە تاقەت ۋە ماجال قالمادىكى، ئۆزىنى
سەبر بىلە تۇتقاي. گويا بۇ ساراي ئىچىدىن قىيامەت ئۆرلە-
دى. ھەممەدىن گىريە فىغان ۋاۋەيلا مۇسىبەت ساداسى فەلەك-
نى پۇر تۇتتى، بەزىلەر بىخۇد، بەزىلەر بىھۇش، بەزىلەر مۇر-
غى بىسمىلدەك يۇمالانۇر ۋە بەزىلەر ۋەجد سامادە تۇرغان
ھالەتى ئەردى. مۇھەممەد ئابدۇللا باكاۋۇل كىرىپ، ئەلچى
كافىرنىڭ ھال ئەلامەتىنى ۋە غازىنىڭ تاپشۇرغان سۆزىنى
بايان ئەيلەدى. گويا قايىنار قازانىغە سۇ قۇيغاندەك بولدى-

لەر. ھېچ كىمگە بۇ سۆز خوش كەلمەدى. بەلكى شەھابىدىن باكاۋۇل بىر زەھەر چەشمە كۆرسەتتىكى كۆڭلىدە كۆچۈردىكىم: «بىر ۋەقتى بولغايكى، سەندىن ئىنتىقامىنى ئالغايمەن ...»

ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ بۇ جەمئىيەتنىڭ مەنشەلەرىنى قوبۇل تۇتمادى. «ھەممەلەرىڭىز ھازىر ۋە نازىر تۇرغايسىزلەر» دەپ ئېيتۇر سۆزلەردىن سىپارىش قىلىپ، ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەمنى ھەمراھ ئەيلەپ، خادىملەردىن ئوردا پاسىبانلىقىغا قويۇپ، ئاز كىشى بىرلە سۇۋارە بولۇپ، «ۋە مەن يەتتە قىلىلاھۇ» ① نى ئوقۇپ، غازىنىڭ نامۇ بارەك فاسادخانەسىگە يۈردىلەر. غازى ئەۋۋەلقىدىن سەد چەندان، زىيادە تەۋازۇئ ئىكراملەرنى بەجا كەلتۈردى. ئۆيگە ئالىپ كىردى، كۆردىلەركى، كافىرلار تۇشەكدە ياتىپدۇر ھېس ئارامىلىق بىرلە. لېكىن مەكىر ـ ھىيلەسىدىن چەندان تۈرلۈك ئاداۋەت ۋە خىيانەتلەرى نەھادىدىن زاھىر بولۇپ تۇرادۇر. غازى ئاندىن ھەم زىيادە. ئەمما ھەرگىز ئىزھار قىلمادىلەر. ئەندەك سائەت ئۆتۈپ، بىر نەۋبەت چاي كالتۈرۈپ، نەچچە كافىرلار كىرىپ كېلىپ، ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم پادىشاھنى تۆرە يارلىغى دەپ تۇتۇپ، خەنجەرلەرنى ئالىپ، مېھمانخانەسىگە ئالىپ كىردى ۋە تاشقارقى دەرۋازەنى ئېتىپ، خىزمەتگە كەلگەن خادىملارنى تامام بەندكە سالدى. ئەرز تولكى: «ئوردادا كىشى خەبەر بەرگەي، ناگاھ ئۇشۇل غافىللىقدا بارىپ تاراج قىلغايمىز» ئەمما ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھ بىر نەچچەلەرى ئوردا سىفىسلەرىغە چىقىپ قاراپ تۇرغان ئەردىلەر. غازىنىڭ دەرۋازەسى نامايان كۆرۈنۈر

① «كىمكى ئاللادىن قورقىدىكەن، ئاللا ئۇنىڭغا چىقىش يولى بېرىدۇ.» قۇرئان كەرىم، سۈرە تەلاق، 2 ـ ئايەتتىن

ئەردى. كۆردىلەرگىم، بىر غۇلغۇلەئىي ماجىرا مەلۇم بولدى. دەرۋازەنى ئەتتى. تەھقىق بىلدىلەركى، بۇ مەككار بەركارلىق قىلدى. ئىش ئۆزگە بولـدى. بۇلار ھەم ئوردا دەرۋازەسىـنى مەھكەم بەند ئەيلەپ، ئەسباب ياراق جەڭنى مۇھەييا قىلىپ، ھازىر تۇرغان ئەردىلەر. كافىر مۇسۇلـماندىن ئىككى ـ ئۈچ يۈز كىشى ئورداغە يۈگۈردى. دەرۋازە مەھكەمدۇر. ئىلگەرى بارغاننى يۇقارىدىن ئاتتىلەر. ناچار ھەممە كىشى ئارقەسىغە ياندى. فۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، بىر تەرەفنى شىكاف قىلىپ، ھەزرەتى سىددىـق خاجەم پادىـشاھ، شاھابىددىن باكاۋۇل باش بولۇپ، قىرىـق نامـدار دىـلاۋەرنى ھەمـراھ ئەيلەپ، شەھەرنىڭ تاشىغە چىقىپ، خوتەن تەرەفگە ئەزىم بولدىـلەر. خادىملەرىدىن مۇھەممەدى مىراخورنى كاشغەرغە يىبەردىلەرـ كىـى، تـا ھەزرەتـى يـۈسـۈف خاجەم پـادىـشاھـغە خەبەر قىـلىـغاي.

ئەلقىسسە، راۋى ئانداغ رىۋايەت قىلۇرلەركىم: ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھنىڭ كەينىلەرىـدىن كافىر مۇسۇلمانـدىن بەش يۈز كىشى كەتتى كى تۇتۇپ يانـغاي. تا دەريايى زەرەفشان بويىدا يەتتى. بۇلار ھەممەلەرى كۆزلەرىنى كۆككە تىكتى. مۇناجات قىلدىلەر:

مۇناجات

ئاللاھ تۇرا ئەزىز مىدارەم بەس،
ئاللاھ دەرىن زەمان بىغەر يادەم رەس.①

① ئىلاھا سېنى قەدىرلەيمەن، بۇ زاماندا پەرۋادىمغا يەتكىن.

مۇناجاتلىرى دەرگاھى ھەقدە قوبۇل تۇشتى. ھەممەلەرگە جۈرئەت ھاسىل بولۇپ ئارقەغە ياندىلەر. بۇ ھالەتتە كافىرلار ناسەزاغە ئاغىز ئاچىپ ئات سالدىلەر. شاھابىددىن باكاۋۇل ئانداغ تىر ئەنداز ئەردىلەركى ئاتقان ئوقى ھەرگىز خاتا كەتمەس ئەردى. شول مەھەلدە بىر تال ئوق ئاتتى نىيەتى غازات دەپ. ناسازاغە ئاچقان ئاغزىنى نىشانە قىلدى، كافىر باشىنى قاچۇرغۇنچە ئاغزىدىن كىرىپ گەردىنىدىن چىقتى. ئوقنى ئىشلەپ باشى تۆبەن يىقىلدى. بۇ ۋاقىئە كۆرۈپ ھەممەسىنىڭ بەدىنىگە لەرزە تۈشتى. ھەيبەتى ھەق ۋاقە بولۇپ ئارقاغە ياندى. ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھ دىلاۋەرلەرى بىرلە ھەتتە شۈكۈرسەنا بەجا كەلتۈرۈپ، خوتەن سارىغە يۈزلەندىلەر. يېقىن يەتكەن مەھەلدە، غازى توڭگۈزنىڭ بىر خادىمى خوتەن تەرەفىدىن كېلىپ ئۇچرادى. ئانى تۇتۇپ بىر ئاتى بىلە قويا بەردىلەر، ئۇشبۇ سۆزنى ۋەسىيەت قىلدىلەركى: «بارىپ غازى جولى خۇرغە ئېيتقىلكى، دادام پادىشاھىمغە ئازار بەرمىگەي. بىر تار مويىغە خەلەل يەتكۈزمىگەي. بۇ سۆزگە زەررە خىلاپلىق قىلسە، قەسەم خۇداغەكى، غازىنىڭ خوتەن ئىچىدەكى ئەھلى - ئەيال، ئۇرۇق - قەياشلەرىنى ياركەند دەرۋازەسى ئالدىغە ئالىب كېلىپ، قويدەك بوغۇزلاپ، قانىدە توڭگۈرمەن يۇرۇتمەسەم، ياركەندىنىڭ سىپاھىلەرىدىن ئوشۇقچە چالىبە قويماي، ھەممىنى قەتل ئام ئەتمەسەم، ئاتىم سىددىق خاجە بولماسۇن» دەپ سىياسەت قىلدىلەر.

ئەمما ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھ شەھەرگە يەقىن كەلگەن ھالەتتە ھەممە ئەھلى مەملىكەتلەر ئىستىقبال چىقىلەدى. ئەئزاز - ئىكراملار بىلە داخىل شەھەر بولۇپ،

ھەزرەتى خاجە شەمسىددىن خوجەمغە مۇلاقات بولۇپ، بۇ ۋاقىئەنى بايان قىلدىلەر. غازىنىڭ ئوغلى خوتەندىكە ھاكىم ئىدى، شول سائەت ئۇنى تۇتۇپ قەيدگە تارتتىلەر ۋە يەنە بىر ئوغلىنى ئۆزگە قەياشلەرىنى ھەم تۇتۇپ بەندكە تارتتىلەر. ئىلىدىن كەلگەن قىپچاق قىرغىزلەرى خوتەن ئىچرە بار ئەردىلەر. ئۆمەر مىرزا ئاتلىغ بىر سەردارى بار ئەردى، بۇلارغە غازىنىڭ ئوغلىنىڭ تالانىنى بۇيرۇدىلەر. ئەمىر قىلدىلەركى: «تەمام قىرغىزلار، خوتەن خەلقىدىن لەشكەر راست بولغاي!» بىر كۈن ئىككى كۈنىنىڭ ئىچىدە لەشكەر جەمئى بولدىلەر.

ھەزرەتى خاجە سىددىق خاجەم پادىشاھ يەتتە مىڭ لەشكەر بىرلە ياركەندگە قەدەم قويدىلەر. غازىنىڭ ئوغلانلەرىنى ھەممە تابىئاتلەرىنى قول - پۇتلەرىغە بەند سالىپ، كېچەسى قارا ئۆي تىكىپ بېرىپ قىرغىزلارغە تاپشۇردىلەر. قىرغىزلار ئازاب - ئوقۇبەت بىلە ئالىپ يۈردىلەر.

ئەمما ھىكايەت ئىشتمەك كېرەككى، مۇھەممەدى مىراخوردىن، شول ياركەنددىن يۈرگەن فەيشەنبە كۈنى ئەردى ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئۇششاقلەرىدىن يۇسۇف ئاتلىغ بىر كىشى يولدىن قوشۇلدى، ئىككۈلەن كېچەلەپ يۈرۈپ، ئازىنە كۈنى چاشت ۋاقتى بىلە يان ئىشىكتىن كاشغەرغە كىرىپ، ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھغە مۇلاقات بولۇپ ۋاقىئەنى بايان ئەيلەدىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنىڭ غەزەبلەرى جۇش ئۇرۇپ دەست بەزانۇ سوقتىلەر. شىجائەت تومۇرلەرى جۇمبۇشقا كەلدىلەر. ھەر تارمويلارىكى بەدەنلەرىدە بار ئىدى نەشتەر ئابدار بولدى. خەلفەئى سابىرغە ئەمىر قىلدىلەركى، بۇ ئىككى خادەمنى پىنھان ئاسراڭىزلەر.

تاكى دۈشمەنلەر ۋۇقۇپ تاپماغايلەر. ئۆزلەرى تاۋىشلەرى
بىرلە قارا قىرغە چىقىپ، خىمە ۋە بارگاھ تىكىپ تۈشتىلەر.
كاشغەرنىڭ ئۇلۇغلارى ئاندە چىقىپ مەشۋەرەت ئەيلەدىلەركى،
بىر گۇرۇھ قىرغىزلار ئىلدەن كېلۇر ئىمىش دەب ئاۋازەسى
بار ئەردى. ھالا كەلگەن ئەرمىشلەر بەتەقدىر كېلىپ، فۇقەرا-
رەئاياغە ئازار بېرۇر ئېھتىمالى بار ۋە ھەم ياركەنددە ئول
مقدار ئامانلىق يوق ئەرمىش. لەشكەر جەمئى بولغاي، ھەر
تەرىقەلىق بولسە، ئۆزىمىزنى راست قىلىب تۇرغايمىز. تاكى
تەپرىقەلىق زاھىر بولماغاي. لەشكەر توپلۇنۇشقا جار بەردى-
لەر. بىر ئىككى كۈن ئىچرە ئاغىر لەشكەر جەم بولدى.
ئىككى كۈندىن كېيىن مۇھەممەدى مىراخور بىلە يۈسۈفنى
ئالىب چىقتىلەر. بۇلارنىڭ قوللارىغە خەت نامە بەردىلەر.
مەزمۇنى بۇكى:

«ئى غازى، فاتاجى، ئاگاھ ۋە دانا بولغىلكى، سەن
بۇرۇنقى ھالىڭنى فەرامۇش قىلغانسەن. ئۇيقۇدا ئەرسەڭ بىدار
بول! يا مەست مەجنۇن بولساڭ ھۇشيار بول! قەسەم خۇدا-
غەكى، ئەگەر ئاكام پادشاھىمنىڭ بىر تار مويىغە خەلەل
يەتكۈزسەڭ يەتمىش پۇشتۇڭغىچە ئىستەپ جەمئى قىلىپ،
قەباق ئاتىغ دەرۋازەسىنىڭ ئالدىدا قويدەك بوغۇزلاپ،
قانىدا تۈگۈرمەن يۈرۈتۈپ، ياركەندنىڭ تەمامەئى خەلقىنى
ئەسىر ئەيلەپ، شەھەر سېپىللارىنى ۋەيران قىلىپ، گۆردە-
لارىنى ئاسمانغە سارۇماسام، يۈسۈف خاجە بولماغايمەن»
دەپ ھەيبەت سياسەتنى ھەددىدىن ئاشۇرۇپ، بۇ كىتابەتكە
دۈرج قىلىپ بۇ ئىككىنىڭ قولىغە بېرىپ ئەيدىلەركى: «بۇ
خەتنى غازىغە بېرىپ ئىبا قىلماي، يۈز چەندان مۇندىن
زىيادەرەك سۆزلەرنى ئېيتقايسىزلەر. ھەددى بولماسكى، سىز-

لەرگە خىيانەت نەزەرى بىلەن قارىغاي.»
ئەلقىسسە، بۇ ئىككەۋلەرى نامەنى ئالىپ ياركەند سارى
رەۋان بولدى. ئىككى يەردە تۇكتەھسان يولچىلەرى بولارغە
مۇتلەق جۈرئەت بىلەن نەزەر قىلمادى. شەھەر دەرۋازەسى
ئالدىغە باردى، دەرۋازە مەھكەم ئەردى. پەرياد قىلدىكى:
«دەرۋازەنى ئاچقايسەن. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنىڭ
ھۆكۈم يارلىغى بىرلە نامە كەلتۈردۈم. ئۆزلەرى لەشكەرى
بىگەران بىلە ئارقەدىن كېلەدۇرلەر. چۇست دەرۋازەنى ئاچ
قايسەن» دەپ پەرياد قىلىپ ئەيدىلەركى: — ھېچ كىمدە
ئىختىيار قىلمادىكى تەۋەققۇپ قىلغاي. ئەلەلخۇسۇس ياركەند
خەلقى بۇ ئىشقەرىزالىغى يوق باھانە تاپالماي تۇرغان ئەردى،
كىشىدىن ئىزنى - رۇخسەت تىلەمەي دەرۋازەنى كۇشادە قىل
دىلەر. بو ئىككەۋ كىرىپ غازى قاشىغە بىشبا كىردىلەر.
كۆردىلەركى، ئەلچى كافىر باشلىغ غازىنىڭ ئۆيىدە جەمئى
بەگلەر ئولتۇرۇپدۇر. نامەنى غازىنىڭ قولىغە بەردى. ئەئ
زاز - ئىكراملار بىلە نامەنى ئوقۇدى. بەدەنلەرىغە لەرزە
تۇشتى. قالماقلار سۆزلەرىدەك سۆزلەشىپ، بۇ ئىككەۋلەن
سىياسەتنى ھەددىدىن ئاشۇردى. ئون مىڭ لەشكەر بىرلە ھەز
رەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئاتلاندىلەر. ئەتراپ جاۋانىپ
دىكى قىرغىزلارچە كىشى بۇيۇردىلەر. ھەر تەرەپدىن كېلىپ
قوشۇلۇپ تۇرادۇر دەپ بايان ئەيلەدى. نە قالماقلاردە، نە
ياركەندلىكتە قۇۋۋەت تاقەت مەجال ھالى قالمادى. مۇندىن
ئىلگەرى ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھنىڭ خوتەن يولدا
غازى خادىمدىن ئايتقان سىياسەتلەرى يېتىپ ئەردى. بۇ
ئىككى تەرەپ سىياسەتدىن ئەقل ھۇشى ئەدەم يولىنى تۇتتى.
مۇھەممەدى مىراخور بىلەن يۇسۇفگە كامال تەۋازۇئ بىلەپىش

كەلدى ۋە يەنە ئارقەدىن پەيدەر پەي خوش كىفەكبەگدىن
نامە يەتتى. بۇ نامەدە ئىلگەركىدىن زىيادەراق سياسەتلەر
بىلە پۇتۇپدۇركى:
«ئى غازىبەگ، سىزنىڭ شۇملۇغىڭىزدىن تەمام ياركەند
ۋە ھەفتاد پۇشتىڭىز نىست نابۇد بولادۇر. ھەم ئىككى كۈن-
لۇك فانى دۇنيا ئۇچۇن ئىسلامدىن يۇز ئۇرۇپ، كافىرغە
ياۋەرلىك قىلىب، ئەۋلادى پەيغەمبەرگە بۇ تەرىقەلىق جەفا
ۋە خىيانەتلەر يەتكۇزدۇرسىز. ئاخىرەتدە خۇدا ۋە رەسۇل
ئالدىدا ھالىڭلار نە كەچكەي؟ ھەزرەتى يۇسۇف قادىرخان
غازى ۋە ئىماملار جەڭلەرى ۋەقتىدىن تا بۇ دەمغىچە خوتەن
خەلقىنىڭ باشىمىزدىن بۇ بەدنام ئۆكسۇمەيدۇ. ئاندا ھەم
سىزدەك بىر - ئىككى مەككار ھارامزادە نابكارنىڭ شۇملۇ-
غىدىن يەنە خوتەن خەلقىغە يېتەدۇر. قىيامەتغىچە بۇ بەد-
نامدىن قۇتۇلالماسمىز. سىزگە ھەمدەم يار بولغانىمدىن
بىزار بولدۇم. ئانداغ دىياردىن ھەم كەچتىم. تەمانى ئالەم-
نىڭ خىجالەتى ماڭا يۇزلەندى. بۇ ناماقۇل فىلنى قىلىب-
دۇرمەن دەب ئۆزرە بىسيار قۇللۇق بىشۇمار ئەيلەب، يەنە
بۇ ئىش تەداركىدە ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادشاھنى
تەخت سەلتەنەتدە بەر قارار ئەيلەب، گۇناھىڭىزنى تىلەسە-
ڭىز بۇلار ھەم ئەھلى كەرىمدۇرلەر. گۇناھىڭىزنى كەچۇر-
گەيلەر ۋەئىللا ئۇنى قىلماسىڭىز ئۆز ۋە بالىڭىز ئۆز كەر-
دەنىڭىزغەدۇر. نامە تەمام.»
ئەمما غازى فاناجى بۇ سۆزلەرنى ئىشتىپ، نادامەت
فۇشمان بولۇپ، ۋەھشەتدە غىزادىن قالدى. بۇ خەبەر
نامەلەرنى ئوردا خەلقى ئىشتىپ، بىر ھىممەتلەرى يۇز
چەندان قۇۋۋەت تافىپ، تەخى ھەم مەھكەم تۇتۇپ مەردانە

تۆردىلەر. غازى ئۆز خەلقىنى مەكر - ھىيلە بىرلە قىلماقچە ياساپ، ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئولتۇرغان ھوجرەنىڭ ئالدىغە ئالىپ كېلىپ، سىياسەتلەر قىلدۇرۇپ ۋە يەنە ئۆزى مەنئى قىلغان بولۇپ، مەن خاجەملەر ئۈچۈن جان پىدا قىلادۇرمەن. ئۇلارغە ئازار بەرگۈنچە ماڭا يەتكۈزگىل دەپ ياندۇرار ئەردى. بۇ ھالەتدە خوتەندىن كىشى كەلدى: «ھەزرەتى سىددىق خەجام تەمام ئەھل - ئەيالىنى ۋە خىش ئەقرەبالەرىنى ۋە جەمئى خادەم ۋە ھەشەمىنى، غازىنىڭ خوتەندەكى ھاكىم بولغان ئوغلىنى قوشۇپ ئەسىر قىلىپ، بىر بىرىگە چىركاپ چاتىپ، قىرغىزلاردىن، خوتەن خەلقىدىن يەتتە مىڭ بەشيۈز لەشكەر بىرلە كېلەدۇرلەر، ئەسىر ئەيلەگەنلەرىنى ياركەند دەرۋازەسى ئالدىدا قەتل قىلۇرمىشلار».

غازى بۇ خەبەرنى ئىشتىپ، ھۇشى كاللەسىدىن كەتتى. قالماقلارنى شەھەر ئىچىدەكى باغغە تۈشۈرگەن ئەردى. بۇ كافىرلار بىرلە ئىشى ھەم قالمادى. شۇبۇ كېيچە ئىككى شەمشەر ئوغلىدىن ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادشاھغە كىرگۈزدى. ئەرز قىلدىكى «مۇبادا كافىرلار ھۇجۇم قىلىپ شەھەر قىلادۇرمىز دېسە بىز ھەم قويماسمىز. بەر تەقدىر زور قىلسە، ئىشىكنىڭ ياندە تۇتۇپ تۇرغايسىلەر، كىرگەننى قەتل قىلغايلار.»

ئەلقىسسە، غازى يار ئاشنالەرىنى بەلكى ياركەند دانىشمەندلەرىنى جەمئى ئەيلەب، ۋاقىئەئى ھال سوردىدى. بۇلار ھەممە ئىتتىفاق قىلدىلەركى: «بۇ دىيارلار ئەلەلخۇ- سۇس ياركەند ھەزرەتى ئىشان خاجە ئىسھاق ۋەلى ئەلەيھىر رەھمەنىڭ مەنزىل مەقاملەرىدۇر. بۇ مەملىكەتلەر ئۇلارنىڭ

ئەھلى ئەۋلادلەرىنىڭ دۇئا - تەلەبلەرىنىڭ بەرىكاتى بىرلە
ئاباد ۋە مەمۇر بولادۇرغان، بۇ بەد خىيانەتلىك سىزلەردىن
ۋاقىئە بولدى. مۇنىڭ شۇملۇغىدىن ئاخىر سىزلەرگە نە
ھالەتلەر كېلۇر ئىكىن ۋە بۇ دىيارلەرغە نە ھادىسەلەر ۋە
نە بالالەر كېلۇر ئىكىن. ھالا ھەم بۇ ئىشنىڭ تەداركى
ئولكى، ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ھەلىم ۋە مۇلايىم ۋە
ماكارىمۇلئەخلاق زات بابەركاتدۇرلەر. كەرىملەرىگە سارغىنىپ
كەلا مۇللانى شەفى كەلتۇرۇپ، گۇناھىڭىزنى تىلەسەڭىز،
شايەدكى ئۆتكەيلەر. شۇ بۇ ھالدا بەر قىسارا قالغايسىز،
سىزگە شىكەستە بەرمەسەلەر ئىنشائاللاھ» دەب مەشۋەرەت
كۆرسەتتى. غازى بۇ مەشۋەرەتكە خۇشدىل بولۇپ، شۇرۇئ
ئەيلەمەككە قەدەم قويدى.

ئەمما ھېكايەت دىلپەزىر ئىشتىمەك كېرەك، ھەزرەتى
يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئۇشول كۈنىكى نامە يىبەردىلەر.
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەمنى بەش يۈز كىشى بىرلە
بارچۇق تەرەفكە يىبەردىلەر. زاھىر باھانە ئولكى، سىبىرىق
قالپاق قىرغىز كېلۇر ئىمىش. ئۇلارنىڭ سەرراھىنى ئالغاي.
لېكىن مەئنى باتىن ئول ئەردىكى، بىناگاھ ھەزرەتى خاجە
جاھان خاجەم پادىشاھنى ئىلغە ئېلىپ يۈرسە، بارىپ جەمەك
قىلىپ ئاجراتىپ ئالغايلەر. ئەمما ھەزرەتى خاجە يۇسۇف
خاجەم ئەزىزلەر بۇ كېلەدۇرغان قىرغىزلار ئىسلىدە ۋەئىدە
قىلىشقان، ئول ۋەجىدىن كۆڭۈللەرىدە قىرغىزلاردىن ھېچ
تەشۋىشلەرى يوق ئەردى. بەلكى پاتىراق كەلمەكىكە ئىنز
تىراپ قىلۇر ئەردى. پىنھانەن كىشى ئىبەرۇر ئىدىلەركى
پاتىراق كەلگەيلەر. قىرغىزلار ھەم سۇرئەت قىلۇر ئەردى.
لېكىن خەلق بۇ ئەسراردىن غافىل ئەردى، بەلكى تەمەش

ۋىشىدە ئەردىلەر.

ئەلقىسسە، قىرغىزلار تېز تۆند ئۆزلەرىنى ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھنىڭ خىزمەتلىرىگە يەتكۈزدىلەر.. ئەتراف ئالەمدىن ھەممە لەشكەرلەر جەمئى بولغان ئەردى. قىرغىزلار ھەممە خىزمەتنى ئۆز گەدەنلەرىگە ئالىب، خادىم قەدىملەرنى قارىغىلىبال ئەيلەدىلەر. ھەممە خەلققە ھەيرەت يۈزلەندى. ئۇشبۇ كۈنى ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاق ھەممە ئۆلۇما ۋە فازىل ۋە ئۆمەرا، مەۋالى مەملىكەتنى جەمئى ئەيلەب بىتەرىق مەشۋەرەت تەكەللۇم ئاغاز قىلدىلەر: «ئى سەرداران كاشغەر. ئاگاھ ۋە دانا بۇلۇڭلاركى، ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا ئىنسانىنى ئۆزىنىڭ ئىبادەتى ئۈچۈن خۇلق قىلىبدۇر «ۋەما خەلەقتۇلئىنسە ۋەلجىننە ئىللا لىيەئبۇدون» ① قاچانغىچە كافىرلار ئىتا ئەتىدە بولۇپ، ئۆمرىمىزنى ئۇلار خىزمەتىدە سەرف ئەيلەگۈمىزدۇر. ئۆمر ئاخىرغە يېتىپدۇر. قايسى يۈزىمىز بىرلە ھەقتەئالانىڭ دەرگاھىغە يۈز كەلتۈرگۈيمىز؟ سوئال ھىسابلەرغە ئۇشبۇ نامە سىياھلىق بىرلە نەتەرىقەلىق جاۋاب بەرگۈمىزدۇر؟ ئاندا ھەسرەت نادامەتنىڭ سۈدى بولماسە كېرەككى ئىش ئىلاجى ئىلگەرى بولغاي. بىزلەرنى ھەقتەئالا ئەر خەلق قىلىبدۇر. نامۇس ئەرمەسمۇكى ئۆزۈن ئۆمرىنى خۇدا دۈشمەنى پەلىد كافىرلارنىڭ فەرمانى بىرلە ئۆتكۈزگەيمىز؟ بەندەگە غازاتنى فەرز قىلىبدۇر. ئەلھەمدۇ لىللاكى مۇسۇلمانلار ھالا بۇ ۋەقتىدە كافىرلار بىرلە مۇقابىلەت بولغۇنچە ۋە بەرابەرلىك قىلغۇنچە قۇۋۋەتلەرى بار. چەراكى كافىرلار ئىچرە تەفرىقەلىك ۋە پاراكەندەلىك

① «جىنلارنى ۋە ئىنسانلارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم» قۇرئان كەرىم، سۈرە زارىيات، ٥٦ - ئايەت.

بىنسياردۇر ھەم ئىككى گۇرۇھ قىرغىزلار كافىرلار ئەرەپتىن يۈز ئۆرۈپ مۇسۇلمانلارغا قوشۇلدى. ھالا بىر گۇرۇھى خوتەندە قارار ئالدى. يەنە بىر گۇرۇھى كاشغەردە بۇرۇنقى ۋاقىتدا ئىتائەتدىن ئۆزگە چارە يوق ئەردى. بۇ ۋەقتىكىچە ناچار ئىنقىياد ئەيلەدۇق. ئەمدى لايىق سەزاۋەر ئولكى، بۇ كافىرلاردىن يۈز ئۆرۈپ، ئىسلام ئەلەمىنى باشىمىزغە كۆتەرىپ، فەتھى ئىقبال شەمشەرىنى كافىرلار سارى تارتقايمىز ۋە قارا يۈزىمىزنى ئاقارتىپ، دىن شەرىئەت ئىشىنى تازە ئەيلەگەيمىز. ئاخىرەتىمىزغە خىجالەتسىز بارغايمىز. سالھايى سال ۋە قىرەن ھالى بىشۇمار ئەردىكى، بۇ نىيەت غازات ۋە فەتھى ئىسلام قەسىدى ھەرگىز كۆڭلۈم گۇشەسىدىن كەتمەس ئەردى. ھەر بارە ئارزۇ قىلۇر ئەردىم، كاشكى بىر ۋەقىت ۋاستە بەرگەي ئەردى. بۇ كافىرلار ئىتائەتلەرىدىن خالاس بولۇپ، تەخت سەلتەنەتدە تۆمۈرخاننى ئولتۇرغۇزۇپ، مەمەلىكەت كار بارىنى ئۇلارغا سىپارىش قىلىپ، ئۆزىمىزنى گۇشەگە تارتقايمىز. ئاتا - بابامىز رەسىم قائىدەلەرىچە دۇئاگۇيلۇق تەرىقەسى بىرلە ئۆمرىمىزنى تائەت ۋە ئىبادەتدە ئۆتكەزىپ، بىرنەچچە يىل كافىرلار تەدارەكى تەلافەسىنى بەجا كەلتۇرگەيمىز. ئەلھەمدۇلىللا ئول ۋەقىت ھالا مەۋجۇد بولۇپدۇر، ئۇمىد باركى مەقسەدىمىز تەمامىغە يەتكەي. فىلھال ئەمدى مەشۋەرەت سىلەردەدۇر. ئەگەر بۇ نىيەتنى مەئقۇل كۆرسەڭىزلەر كېلىڭلار! ئەھدى فەيمانەمىزنى تازە قىلالى، ئالاھىدە دەست بەيئەت قىلالى» دەب شىھرىن زەبانلىق بىرلەدۇر ۋە دىلسوز ئەلفازلار بىرلە ئىبارەت - بۇ سۆزنى تەقرىر قىلدى. ئەمما بۇ جەمئىيەتنىڭ سادادىسى سىھەلەرى فەرياد - فىغان ئاۋازىنىڭ نىداسى قۇيۇن مۇنارى يەڭلىغ

گۈمبەزى گەردۈننى پۇر تۇتتى. يەكبارە ھەممەلەرگە گىريە زارى يۈزلەندى. سائەتتىن كېيىن ھەممە ئۆزىگە كېلىشىپ، جاۋابغە زەبان كۈشادە قىلدىلەر: «ھالا بەدەن ئىچرە بىر جاندۇر، ئەگەر مىلك جان بولسە ھەم فىدايى ئىسلام ئولغاي. ئەمدى ئۆلسەك ئارمانىمىز يوقتۇر ۋە فەتھى ئىقباللەرى سەدىقە ۋە نىسارى بولغاي. ئۈمىد باركى ئاخىرەتتە شەھىد، غازىلار سەفلەرىدە مەشھۇر بولغايمىز» ھەممە بىجاندىل دەست بەيئەت قىلىپ، ئەھدى پەيمانلەرىنى تازە ئەيلەپ مۇبارەكباد ئەيلەدىلەر. ئول مەرىكە ئارايى مۇخلىس فەساھەت ۋە شىرىن كالام ئاخۇن ئەئلەمى كاشغەر موللا مەھمۇد بۇ جەمئىيەتنىڭ تەۋفىقلەرىغە فاتىھە ئوقۇدىلەر. ئەمما ئول ۋەقت ئۈچ يۈز قالماق شەرراس فىرقەسىدىن سوداغە كېلىپ «سوكسى تاغ پەھلۇسىدەكى شىبىردەخىمە - بارىگاھ تىكىپ تۈشكەن ئەردى ۋە شەھەردىنمۇ قالماقلار بار ئەردى، لەشكەرى ئىسلامغە رۇخسەت بەردىلەر: «بارىپ كافىرلارغە ئىمان ئەرز قىلغايسىزلەر. ئەگەر قوبۇل قىلسە خوپ، ئەگەر ئىبا قىلسا قەتل قىلغايسىزلەر، چەراكى جەزاسىدۇر» دەپ فەرمان قىلدىلەر. شەھەرگە كىشى يۈگۈردىلەر، مۇناد قىلغاي، كوچا - بىكۇچە، گۈزەر - بىگۈزەر: «دەۋردۇر، دەۋرى ئىسلامدۇر» دەپ نەقەقارە كانايلارنى شادىيانە باشلادىلەركى، ھەر يەردە ئىككى كىشى مۇلاقات بولادورلەر. ئەۋۋەل دىن ئىسلامنى مۇبارەكبادلىق قىلىشىپ مۇسافىھە قىلىشادۇرلەر. ئەمما ئول كۈنى ھەر بەندە ۋە ئازاد، ئەر - خاتۇن ئانچە خۇشدىلكى جان بەدەنلىرىگە سىغمايدۇر، گوياكى ئىككى ئالەمنىڭ مۇرادىنى قۇلغا كەلتۈرۈپدۇرلەر.

ئەلقىسسە، لەشكەرى ئىسلام كافىرلار ئوتاغلەرىغە كېلى-

گەن ھالەتتە خەبەردار بولۇپ، كاپىرلار جەڭگە جىدەلگە مەشغۇل بولدىلەر. مۇسۇلمانلار كاپىرلەرگە بىباھانە ئازار بېرەلمەي تۇرغان ۋەقت ئەردى. يەكبارە كاپىرلارغە ھۇجۇم قىلدىلەر. بىر سائەتتە كاپىرلارنىڭ دىماغلەرىدىن دىمار چىقاردىلەر. قەتل ئام ئەيلەدىلەر. بىر نەچچەسى ئۇستۈن ئارتۇچ تەرەپى بىرلە كەنارە تۇتتىلەر. ئارقەدىن قوغلامادىلەر. ئەمما شەھەر ئىچىدەكى قاراخان ئورنىدا تۇرغان قالماقلەر بىئازار كاپىر ئەردى. ھەر بارە مۇسۇلمانلەرغە نەفئى يەتكۈزمەككە راغىپ ئەردى ۋە ھەممە ئەلچى كاپىرلار كەلگەندە، ئىنىڭ بەدخىيانەتلىكىدىن، ئەۋزائى بۇزۇقلۇغىدىن ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادشاھغە خەبەر بەرگەسەن ئەردى ھازىر بولغايلار دەپ. ئول ۋەجھىدىن بۇ كاپىرلارنى ئۆز دىيارىغە سەلامەت چىقاردىلەر. «تاكى كۆرگەننى ئايتقايسەن» دەپ. ھەممەنىڭ كۆڭلى تەسكىن قارار تاپتى. قىرغىزلار ھەم ۋەھىمدىن چىقماس ئەردىكى: «بىزلەرگە فەند بېرىپ، قالماقلەرغە تۇتۇپ بېرۈرمىكىن دەپ. ئەمما بۇ ئىشلاردىن فارىغبال بولۇپ، ياركەندكە لەشكەر تارتماقنىڭ ئەزمىگە مەشغۇل بولدىلەر.

ئەمما ھېكايە ئىشتىمەك كېرەك. ياركەندىدىن: ئەمما غازىنىڭ بۇ قىلغان بەدخىيانەتلىكىگە كامال، خىجىل بولۇپ، ئىككى تەرەفنىڭ سىياسەتلەرىدىن قورقۇپ، ھېچ سۈرەتتە يەنە ئىلاج تاپالماي، كالامۇللانى باشىغە كۆتەرىپ، ھەزرەتى خاجەم پادشاھنىڭ ھوجرەلىغە كىردى. پايىگاھدا تۇرۇپ قۇرئاننى شەفئى كەلتۈرۈپ، گۇناھىنى تىلەدى. ھەزرەتى خاجەم پادشاھ قۇرئاننىڭ تەزىمىنى بەجا كەلتۈرۈپ گۇناھىنى كەچۈردىلەر. غازى ئەيدى: «تەقسىر پادشاھىم ھەزرەتلەرى

دىن كۆڭلۈم تەسكىن تاپادۇر. لېكىن پادىشاھزادەلەردىن قورقارمەنكى، مۇبادا ئازار يەتكۈزمىگەيلەر».

ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەيدىلەر: «سىزكى كالامۇللانى شەفىئ كەلتۈردىڭىز. مەن رازى ئېمەس. ئول كىشىدىن سىزگە ئازار بەرسە، بەلكى سىزنىڭ ئازارىڭىز مېنىڭ ئازارىم بولسۇن» — دەپ ۋەدە بەردىلەر. غازى يىغلادى، كالامۇللانى سىينەسىگە تۇتۇپ تۇرۇپ: مېنىڭ ئەھدى پەيمانىمغە كالامۇللا گۇۋاھ بولسۇن. باقى ئۆمرۈمنى ھەزرەتلەرىنىڭ خىزمەتلەرىغە سەرىپ قىلىپ دوستلارىغە دوست، دۈشمەنلەرىغە دۈشمەن بولۇپ، ھازىر غايىب (قەۋلەن فىئلەن نىيەتەن) ① مەندىن خىيانەت ۋاقىئە بولسە، بۇ ئەھدى پەيمانىمغە ئۆمرۈم بارىچە ۋەفا قىلماسام، خىلاف قىلسام جازام كەلامى مەجىد مېنى ئۇرغاي. دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە يۈزۈم قارا بولسۇن» دەپ قەسەمياد قىلدى.

ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ھەم كەلام مەجىدنى قوللارىغە ئالىپ: «مەن ھەم سىزنىڭ ھەققىڭىزدە خىيانەت قىلماغايمەن. مېنىڭ ھەم ئەھدى پەيمانىمغە كالامۇللا گۇۋاھ بولغاي» دېدىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەمنى سورۇنخانەسىگە تەكلىپ قىلىپ بەلەند تەخت قويۇپ، تەخت سەلتەنەتتە ئولتۇرغۇزۇپ جەمئى ئۆلۇما ۋە ئۈمەرا ھەم چوڭ - كىچىك ياركەند خەلقى ھەممە تەمام بەيئەت بەردىلەر. ئول كۈنى خوشاللىقتىن گويا قىيامەت ئاشكارا بولدى. ھەركىشىكى كېلەدۇر ئىسلامنى مۇبارەكباد ئېيلەپ بەيئەت قىلادۇر يىغلايدۇر. ھېچكىم گىريەدىن خالى ئەرمەس، خۇشدىللىق

① «سۆز، ھەرىكەت ۋە نىيەت جەھەتلەردە»

ھەددىدىن زىيادە ئۆچۈن گىرىيە يۈزلەنۈر. ئاسمان - زېمىن
ھەم تاغ - تىڭىز خوشھاللىقدىن گىرىيە ناك ئىدى، مۇنادى-
گەرلەرگە فەرمان قىلدىلەر. كوچە - بىكوچە، گۈزەر - بىگۈ-
زەر مۇنادى قىلادۇركى: «ئىسلام دەۋرى، ھەزرەتى خاجە
جاھان خاجەم دەۋرى» دەپ فەرياد قىلادۇر. نەققارەچىلەر
ھەم زوق - شوق بىرلە ئانداغ شادىيانە چالادۇرلەركى،
گويا مۇرغانى ھاۋا، ماھىيان دەريا جۇشقە كېلىپ سەدۇرلەر.
ئۆلۈمالار ئىسلام فەتھى خاسىدە ئايەت، ھەدىس ئوقۇيدۇرلەر.
شائىرلار مۇبارەكبادلىق ئۆچۈن قەسىدە ۋە ئەشئار ئوقۇي-
دۇرلەر. ھەر تائىفە، ھەر فىرقە بىر - بىرلەرى بىلەن مۇ-
بارەكبادلىق قىلىشادۇرلەر. ھەممە ئۆمەرالار ئەرز ئەيلەدىلەر-
كى: «ئەلچى قالماق باشلىغ كافىرلارغە فەرمان بولسە، قەتل
ئام ئەيلەسەك» ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەيدىلەر:
«كافىرلارنى جەڭدىن بۆلەك ھالەتدە ئۆلتۈرمەك نادۇرۇست
ۋە نارەۋادۇر بەلكى كافىرلارنى ئۆز ھالىغە قويۇپ، شەھەر-
دىن چىقارغايسىزلەر ۋە لەشكەر ئارقەسىغە كىرگەي. ئەگەر
ئىمان كەلتۈرسە ئامان تاپقاي. ئەگەر ئىمان ئېيتماسە جەڭ-
دە ئۆلگەنى ئۆلگەي. قاچقانى ئامان تاپقاي. ھۆكمى - شە-
رىئەت شۇ بۇدۇر ۋە ھەم فەرزەندە ۋە بەند ۋە جىگەر
پارەئى خاجە مۇھەممەد باباق ئىلىدە كافىرلار ئىچرە دۇرلەر.
بىز مۇندىن زىيادە بۇ كافىرلارغە ئوقۇبەت ئەيلەسەك، ئى-
نىلك ھەققىدە خوپ ئەرمەس» دېدىلەر.
ئەلقىسسە، ئۆمەرالار كافىرلارغە بىرەر ئات بېرىپ دەر
ۋازەدىن چىقاردىلەر. لەشكەر ئارقەسىغە كىردى. جەڭدە ئۆل-
گەنى ئۆلدى، قالغانى سالامەت قالدى. يەنە بەش يۈز قال-
ماقلار مەدەد بەرمەك ئۆچۈن بىخەبەر كېلىۈر ئەردى ئەمما

قوشۇلۇپ بەدەر كەتتى. ئەمما مۇسۇلمانلار كافىرلار چەكلەردىن فارىغ بولۇپ، ھەزرەتى خاجە جاھان غازى خاجەمنىڭ ئەئزاز ئىكراملەرىنى بەرسەبىل كامال ئەيلەپ، ئوردىغا ئالىپ كىرىپ تەختكە ئولتۇرغۇزدىلەر. ئول كۈنى نورۇز ئىدى. گويا ئۈچ نورۇز بولدى: بىرى، نورۇز فەتھى ئىسلام. بىرى نورۇز سەرى سال (يىل بېشى)، بىرى ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ قەيدىدىن خالاس بولۇپ، ئىسلامنى ئاشكارا قىلىپ تەخت ئىسلامدا ئولتۇرغانلەرىنىڭ نورۇزى. ئەمما غازى دېيۇز بۇ ئىشلاردىن فارىغ بولۇپ ئەرز قىلدىكى: «ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ كاشغەردە ئىسلام ئاچىپدۇرمىشلەر ۋە ياركەندكە لەشكەر تارتماقىنىڭ غەمىدە ئەرمىشلەر دەپ خەبەر كېلىپ ئەردى. شاھزادەلەردىن بىرلەرىغە رۇخسەت بەرسەلەر، بارىپ ئىسلامنى مۇبارەكلەپ لەشكەرنى مەنئى ئەيلەسەلەر، ھەزرەتى خاجە سىددىق خاجەم پادىشاھ خوتەن سارى تەشرىف ئەيلەگەن ئەردىلەر. ئاندا بىزنىڭ ئەيالىمىزنى ئەسىر ئەيلەپ، خوتەن ئۆمەر مىرزا باشلىغىن قىرغىزلاردىن لەشكەر جەمئى قىلىپ كېلۇر ئىمىشلەر دەپ خەبەر كېلىپ ئەردى. ئوردا ئۇلۇغلەرىدىن بىرىگە يارلىق بولسە، تاكى بارىپ بۇ خوشخەبەرنى يەتكۈزسە، لەشكەرنى مەنئى ئەيلەپ، بىزنىڭ ئەھلى ـ ئايالىمىزنى ئۆز ئورنىدا جابەجا ئەيلەپ، ھەزرەتى سىددىق خاجەم رۇجۇئ ئەيلەسەلەر» دەپ ئەرز قىلدى. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ قوبۇل تۇتۇپ، كاشغەرغە دامادلەرى ئۆمەر خاجەمنى رەۋانە ئەيلەدىلەر. خوتەنگە مۇھەممەد ئابدۇللا باكاۋۇلنى مۆھۈرلۈق نىشان كىراملەرنى بېرىپ فەرمان ئەيلەدىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى ئۆمەر خاجەم كاشغەرغە بىشارەت

يەتكۈزدى. ھەزرەتى يۇسۇپ خاجەم قارا قىسىردا ياركەند
ئەزىمىگە لەشكەر ئامادە قىلىپ تۇرغان ئەردىلەر. ئۆمەر خا-
جەم كېلىپ بىشارەت يەتكۈزدى. ئىسلامنى مۇبارەكبادئەيلەپ،
ھەزرەتى يۇسۇپ غازىخان خاجەم پادىشاھ باشلىغ ھەممە
ئۆلۈما ۋە ئۈمەرا كاشغەر ھەزرەتى ئۆمەر خاجەمدىن يار-
كەند ئىسلامىنى ھەم مۇبارەكبادلىق ئەيلەدىلەر. بۇ خەبەر
خوشنى ئىشىتىپ، ھەممەلەر ھەمدۇسەناغە تىل قويۇپ، شۈك-
رى سەنا بەجا كەلتۈردىلەر. كەمال خوشلۇق خۇررەملىق
بىرلە، ھەزرەتى ئۆمەر خاجەمغە نەچچە كۈن مېھماندارلىق
قىلىپ رۇخسەت بەردىلەر.

ئەمما ھېكايەت ئىشىتمەك كېرەك، مۇھەممەد ئابدۇللا باكا
ۋۇلدىن: كەمال سۈرئەت ئىزتىراپ بىرلە خوتەن سارى ئەزم
قىلدىلەر. ھەزرەتى سىددىق خاجەم خوتەندىن لەشكەر ئېلىپ
يولدا كېلۇر ئەردىلەر. مۇلاقات قىلىپ ياركەند ئىچرە بول-
غان ۋاقىئاتنى بايان قىلدى. بىشارەت يەتكۈزدى، غازىنىڭ
ئەھلى - ئەيالىغە ئازار بەرمەسلىككە مۆھۈرلۈك خەت كىتا-
بەت كۆرسەتتى. لېكىن مۇھەممەد باكاۋۇلنىڭ سۆزىنى ئىتى-
بار قىلمادىلەر ۋە خەت مۆھۈرنى قوبۇل قىلمادى. بەلكى
سەرزەنىش قىلا باشلادىلەركى: «ھەزرەتى خاجە جاھان
خاجەم ئەلەيھىر رەھمەنى غازى بىلە بىر بولۇپ باشلاپ
بارىپ، شۇبۇ ھادىسەلەرنى پەيدا قىلدىڭىز. ئەمدى بۇ ئىشقە
قەدەم قويۇپدۇرسىزكى، غازى ئەھلى - ئەيالىنى خەت يا-
ساپ، بىزنىڭ قولىمىزدىن خالاس ئەيلەپ كۆڭلىنى تەشۋى-
شىدىن فارىغ ئېتىپ ۋە نە غەرەزلەرنى پەيدا قىلغاي» ئە-
لەلئۇسۇن شەھابىددىن باكاۋۇلنىڭ، بۇ كىشى ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم پادىشاھنى غازىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ

بارغانىغا بىسيار گاھىشى بار ئەردى. ئىختىيار قىلىدىڭگى
ئازار يەتكۈزگەي. ئەمما ھەزرەتى سىدىق خاجەم ئازارنى
قوبۇل تۇتمادىلەركى، پەدەر بۇزرۇكۋارىنىڭ خادىملەرىغە
ئاھانەت يەتكۈزمەك ئەدەپدىن ئەرمەس. شۇبۇ ئوقۇبەت
بەسكى بىر لاغىر ئات بېرىپ، خىزمەتكار بەرمەي، تەنھا
لەشكەر ئارقەسىدىن مېھنەت تەمام بىرلە كەلگەي دەپ فەر-
مان قىلدىلەر. مۇھەممەد ئابدۇللا باكاۋۇل مۇنداغ كەلگەنى-
گە يۈز مىڭ پۇشمان بولۇپ، نادامەتلەر قىلىپ، تۈرلۈك
رەنج - مېھنەتلەر بىرلە يولدا كېلەدۇر. ئىككىسى - ئۈچ
كۈن ئۆتۈپ ئەردى. ئول شەمئى ئەنجۇمەنى فەساھەت ۋە
ئافتابى فەلەكى ھەلالەت، ئەئلەمى ياركەندىد ۋە مۇقتەدايى
دىلپەزىر يەنى ئاخۇن ئۆمەر باقىنى بۇيرۇپ ئەردىلەر. بۇ-
لار ھەم مۇلاقات بولدىلەر ۋە بايان ۋاقىئە ئەيلەب خۇشخە-
بەر يەتكۈزۈپ، غازى فاتاچىنىڭ ئەھلى - ئەيالىنى ئاخۇن
مۆھۈرلۈق خەت كۆرسەتتىلەر، لېكىن بۇ ئاخۇننىڭ سۆزلە-
رى ۋە خەتلەرى بىلە شەك تەرەد دۇددىن چىقمادىلەر ۋە
ئېيتادۇرلەركى: «غازى مەكىر - ھىيلە پۇرفۇنۇن كىشىدۇر.
ئاخۇنغە ئىلتىجا قىلغان بولسە، ناچار سۆزىنى قوبۇل قىلىب
كەلگەن بولغايلەر. مۆھۈرنىڭ ئىتىبارى يوقتۇر. چەراكى
ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ دۈشمەن قولىدا ئەسىر
دۇرلەر. مۆھۈرلەرى ھەم دۈشمەن قولىدادۇر. بىزگە غالىبەت
پەند بېرىپ شىكەستە بېرەي دەيدۇر ياكى شەھەرگە ئالىب
كىرەي دەيدۇر» دەپ ئاخۇندىنىڭ سۆزىنى قاتارغە ئالمادى-
لەر. شۇبۇ تەرەددۇددە ياركەند شەھىرىنىڭ ئالدىغە باردىلەر.
ھەممە ئاكابىران شەھەر ئىستىقبال پېشباز قىلدىلەر. لېكىن
بۇلارنىڭ كۆڭلى ھۇنۇز تەسكىن تاپار ئالمايدۇ. ئاخىر

ئۆمەر مىرزا ئۆز تابەلەرىدىن شەھەر ئىچرە كىنىشى يىبەرىپ، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەزىز تەخت سەلتەنەتىدە بەر قارار ئىكەنىنى كۆرۈپ كېلىپ خەبەر بەرگەنىدىن كېيىن، كۆكۆللەرى تەسكىن تاپىپ شەھەر ئىچرە داخىل بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە شەمسىدىن خاجەم، ھەزرەتى خاجە سىددىق خاجەم باشلىغ ھەممە سەرداران، سىپاھ سالاران، خوتەن ئۆمەر مىرزا باشلىغ ھەممە قىرغىزلار، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھىنىڭ ئىسلاملەرىنى مۇبارەكىباد ئەيلەپ ئاياغلەرىغە يىقىلدىلەر. گىريە زارلارىنى ھەددىدىن ئاشۇردى. ھەزرەتى خاجەم بۇلارغە بىسيار نەۋازىشلار كۆرسەتىپ، ئىلتىفات تەمام بىرلە سەرۇپاي پادىشاھانە ئاتا ئەيلەدىلەر. ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھ ھەمد نەئەت ۋە ئەلقاب بىرلە، مۇۋاپىق ھال بىر قەسىدە ئېيتىپ ئىدىلەر. بۇ قەسىدەنى ئوقۇغاچ بىسيار خۇشھاللىق ئەيلەب ۋە مۇبارەك پىشانەلەرىگە بۆسە بەردىلەر. ئاندىن رۇئايى خەيرى قىلدىلەر. تەبەرۇكەن بۇ قەسىدەنى كىتابقە دۇرج قىلىندى تاكى يادىگار قالغاي:

شېئىر

ئى سىفاتىڭ بەھرى ھەم بىھەد ئېرۇر ھەم بى كەنار،
ماسە ۋائەرەمى سېنىڭ زاتىڭ مەسەللىك پايىدار.

زاھىرۇ باتىنمۇ سەن، سەن ئەۋۋەلۇ ئاخىرمۇسەن،
بىزگە غەفلەتدىن ئېمەسدۇر زاتى پاكىڭ ئاشكار.

يارەسۇلەللا تۇفىلىڭ بولدى بارچە كائىنات،
ئايەتى لەۋلاك ئېرور شاھىد ئاڭا ئى كامكار.

يۈزى زۇلفۇڭ ۋەسفىنى ياد ئەيلەگەندىن زۇلجالال،
نازىل ئولدى سۈرەئى ۋەللەيلى بىرلە ۋەننەھار.

ئەيىۈھەل مۇزەممىل ئولدى زاتى پاكىڭغە نەۋا،
رەھمەتەن لىلئالەمىن ھەر بارە قىلدى ئىرۇبار.

تاڭلا ئولتۇرساڭ شاپائەت تەختى ئۈزرە ئى شەفىد،
قىلماغايسەن مەن كەبى ئاسى قولۇڭنى شەرمسار.

ئول ئەبۇبەكرى سىددىق دىنگە تەسدىق ئەيلەدى،
ھەم يەنە ھىجرەت چاغى ھەزرەتكە ئەردى يارى غار.

ئەدل بابىدا ئېرۇر فارۇق يەكتايى جاھان،
بولمادى ئول بولمايىن شەرئى پەيەمبەر ئاشكار.

سىبغەتۇللاھ ۋەسفىنى ھاجەتكى زىننورەين ئېرۇر،
مەنبەئى ئىلىم ھەيا ۋە ھىلىم ھەم ساھىب ۋىقار.

ئەيدىلەر ھەزرەتى خوشكىم شاھى ھەيدەر شەنىدە،
«لافەتائىللا ئەلى لاسەيفە ئىللا زۇلفىقار»①

---

① «لافەتائىللاھ ئەلى، لاسەيفە ئىللا زۇلفىقار—ياشلار ئىچىدە ئەلى ھەممىدىن يۈرەكلىك، باتۇر، قىلىچلار ئىچىدە زۇلفىقار (ھەزرەتى ئەلىنىڭ قىلىچى) ئەڭ ياخشىدۇر.»

ۋەھەر كۆچىپ تاپتى شاھادەت ھەزرەتى شاھى ھەسەن،
ھەزرەتى شاھى ھۈسەيىن ئۆلدى شەھىدى كەربالا.

....

ئەھلى بەيت ئۆلدى خاۋارىجلار ئارا بەس خارۇزار،

يەتمەس ئەردى بۇ ئىككى شەھزادەگە مۇنچە ئەلەم،
مۇندا كۆپ ھېكمەتنى ئىزھار ئەيلەدى پەرۋەردىگار،

بىرى ئۆلكىم تاگىلا ئۈممەتلەرغە بولغايلار شەفىئ،
بىرى بولغايلەر بۇ ئالەمدە شەھىدى نامدار،

ئالىمۇلغەيب ئۆل تۇرۇر ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاپ ①
ئۆزگە ھېكمەتلەرنى بىلگەي مىگىدىن بىر بى نامدار،

تامۇشەققەت چەكمەيىن ئەيش تەرەپ مۇمكىن ئىمەس،
غەم بەلا راھەتنى تەۋئەم خەلق قىلدى كىردىگار،

«ئەرشىياغ شاھىنشاھا ساگا غەملەر يەتمەسە،
بولماس ئىبرۇر دىنى ئىسلام ئاشكارئى شەھرىيار،

غەمدە مەھۋە بولغان كۆڭۈل شاد ئۆلدى لۇتفۇڭدىن يەنە،
گۆل تۇزۇپ كۆز پەسلىدە گويا ئاچىلدى نەۋباھار،

---

① فايەنى بىلگۈچى ئاللادۇر، ھەرنەرسىنىڭ توغرىسىنى ئۇ ھەممىدىن يەكرەك بىلگۈچىدۇر.

ئىفۇتۇچى ۋاقىت ئول ئۆز ھالىغە شۈكرى ئەتمەگەچ،
نەچچە كۈن بولدى كۆزۈڭگە تۇتىيا يارۇدنيار.

ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ تەكەللۇم ئەيلەدىلەركى: «ئى فەرزەند جىگەر گۇشە، جەددى بۇزرۇكۋارىڭىز ھەزرەتى ئىمام ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغە زەھەر بەرگەنىنىڭ، ھەزرەتى ئىمام ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى دەشت كەربالادا بوغۇزلاپ شەھىد قىلغانىنىڭ بائىس ھېكمەتىنى بايان قىلادۇرسىز، ئەمما ئۆزىڭىزگە كېلەدۇرغانىنى مۇئايىنە كۆرسەڭىز، ۋاقىئات ھالاتلەرنى قايسى ئىبارەتلەر بىلە ئادا قىلغايسىز ۋە ئىنىڭ ھېكمەتلەرىنى كىملەر بايان قىلۇر ئىكەنلار» دەب، كۆز مۇبارەكلەرىدىن قەترە - قەترە ياشلار ئاقىزە باشلادىلەر. ھەممە ئەھلى مەجلىسكە خاموشلۇق يۈزلەندى. گوياكى ھاتىفىدىن «ئۇسكۇتو لىھۆكمىللاھى»① ناداسى ئىشتىلدى. سائەتىدىن كېيىن ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەزىز يەنە تەسەللى خاتىرە ئۈچۈن، كەلامى گەۋھەر گۇشا ۋە فەرەھ ئەفزا بايان ئەيلەب، مەئانى مەجلىسنىڭ سۇخەن سەراسى يەنى ئەلى شىر مولەققەب سىنەۋايى دىۋانلەرىدىن تەرتىب بېرىپ دىل كۇشانى بۇ چەمەننىڭ كۆكۈلەرىگە قۇۋۋەت بەرمەك ئۈچۈن ئىنايەت قىلدىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە جاھان ئەزىز خوتەندىن كەلگەن سىپەھسالاران لەشكەرگە مەجلىس مەشرەب قىلىب، ئىلتىفات خۇسرۇۋانە، سەرۇپاي پادىشاھانە ئەتا ئەيلەب، ھەزرەتى خاجە شەمسىدىن خاجەم بارچەسىغە رۇخسەت بەردىلەر. ئۆمەر مىرزانى ۋەزىر جۇملە تۇلمۇلك ئەيلەب، مۇ-

① ئۇسكۇتو لىھۆكمىللا — خۇدانىڭ ھۆكمىگە بويسۇنۇڭلار.

قام ئەلادا تۇرۇن بېرىپ، جاھ نەشنى ياركەندە ۋىلايەت ئەيلەپ، تەمام مەملىكەتلەرنىڭ كار بارىنى ئاڭا تاپشۇرۇپ، مۇۋاپىقەتى شەرىئەت غەررا ھۆكم سۈرۈپ، رەئايا فەقىرلارغە داد ئەدلىنى پىشە تۇتۇپ، ھەق سۇبھانە ۋە تەئالاغە شۈكرى سانالەر بەجا كەلتۈرۈپ، ھەمىشە ئۇلۇمالار بىلە سۆھبەت تۈزۈپ، ئىبادەتكە مەشغۇل بولدىلەر.

ئەلقىسسە، داستان دىلپەزىر ئىشتمەك كېرەك ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم ئەزىزلەردىن: ھەزرەتى خاجەم پادىشاھنىڭ ھادىسلاتى ئەييام تەشۋىشدىن فارىغۇلبال بولۇپ، جەنۇبدەكى قىرغىزلارغە ئەلچىنامە ئىبەرىپ، لەشكەرى ئىسلامغە يارى بەرمەككە دەلالەت قىلدۇر ئەردى. دەرۋىش باكاۋۇلنى ئەندىجانغە بۇيرۇدىلەر ۋە نامە پۈتتىلەر. مەزمۇنى بۇكى: «ئى ئەندىجان ۋىلايەتلەرىنىڭ ھاكىملەرى، ئى سەرداران قىرغىز ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلاركى، بۇ دىيار موغۇلىستان شەھەرلەرى سالھاي سال ۋە قەرنىھايى بىشۇمار ئىدىكى، كۇففار مۇشەددەدلەرگە مۇسەللەت بولغان ئىكەن. كافىرلار زۇلۇم - سىتەملەرى مۇسۇلمانلارغە ھەددى ئەندازەدىن ئاشقان ئەردى. ئەلھەمدۇلىللاكى، مەدەدى ئىلاھى تەۋفىق نامۇتەناھى يارى - ياۋەر بولۇپ، دىن ئىسلامنى فەتھى كۇشاد ئەيلەدۇك ۋە ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈمەك بىرلە بىئەبا تىغ تارتتۇق. ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالادىن ئۈمىد باركى، ئەگەر بەخت - ئىقبال يار بەرسە، كافىرلارنىڭ ماكان ئەسلىلارىغە لەشكەر تارتىپ بارىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ نەچچە يىللىق ئىنتىقامىنى ئالغۇمىزدۇر. ئەگەر ھەمىيەت كۆرسەتسەڭىزلەر ئىسلامغە يارى بەرگەيسىزلەر. نامە تامام.» قوشچى ئۇرۇغىدىن قىرغىزلار سەردارى قۇبات مىرزاكى ئۇنىڭ شىجا-

ئەتلىكىدىن باھادۇر ئاتار ئەردىلەر. ئاتا ھەم نامە پۈتۈپ ئىبەردىلەر: «ئى قۇبات مىرزا، سىزنىڭ ئاتا - باباڭىز بىزنىڭ ئاتا - بابامىزغە مۇرىد - مۇخلىس بولۇپ كەلگەن. ئەلەلخۇسۇس ئاتاڭىز غالىچەبى ئەۋۋەل شەمئى مەجلىس ھىدايەت ۋە ئەختەرى بۇرجى فۇتۇۋۋەت ۋە خىش بۇزۇرۇكۋار، ھەزرەتى خاجە ھەسەن خاجەم ئەلەيھىر رەھمەنىڭ لەشكەرى ئىسلامىنىڭ سىپە سالارى بولۇپ كەلگەن. تىغى غازات بىرلە بۇ كۇففار مەلئۇنلارنىڭ سەدراھىنى نەچچە پارە تۇتتۇپ، دىماغلەرىدىن دەمار چىقاردىلەر. ئىرانىلارنى غازات ئۈچۈن خەلق قىلىپدۇر. ئەگەر ئىختىيار قىلساڭىز، قەبىلەڭىز بىرلە تەشرىف قەدەم ئەيلەب، دۇنيا ۋە ئاخىرەتدە غازاتنىڭ ئابرۇي - ئىززەتى بىرلە سەرافراز بولۇپ، غازىلار سەفلەرىدە باش كۆتەرگەيسىزلەر. غازاتنىڭ تۇزى مۇژدىغە نەھايەت يوقتۇر. نامە تامام ۋەسسالام» ۋە ھەزرەتى سەييىدى ئالىي مۇستافا ۋە سۇۋەئى شەجەرەئى ئەلى مۇرتىزا ھەزرەتى خاجە ھەسەن خاجەم ئەلەيھىر رەھمەنىڭ يارەنىلەرىدىن ئاخۇند موللا مەسجىدى، ئاخۇن موللا نورۇز باشلىغ مۇرىد - مۇخلىسلاردىن جەمئى ئەزىم بار ئىدى. ئۇلارغە نامە پۈتدىلەركىم شۇبۇ مەزمۇندەكى: «ئى خىشى بۇزۇرۇكۋارىم يارەنلەرى، سىزلار نەچچە يىلدىن بېرى جەلاي ۋەتەن خانە ۋەيران سەرگەردان بولۇپ، غۇربەت مۇسافىرەتدە دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر كېزىپ يۈرۈرسىزلەر. بۇ ھالەتدە كافىرلار زۇلۇم - سىتەملەرىدىن ۋە جەبرىلەرى سەبەبىدىن گىرىفدارسىزلەر. ئەلھەمدۇلىللاكى، بۇ كافىرلەرنى ھەم بەرھەم ئۇردۇق. بۇ دىيارلارنى كافىرلار مۇسەللەتىدىن خالاس ئەيلەپ ۋەشۇم قەدەملەرىنى پاك ئەيلەدۇك.

قولىمىزغە تىغ ئىسلامنى ئالىب، كافىرلار سارى يۈزلەندۇك. بىز سىزلەرنىڭ قەلبىڭىزلەر ۋە مۇرشىدىڭىزلەر بىرلەن بىر جان، بىر تەن ئىدۇق. ئارادا غەيرى يوقتۇر، بىر دەريا سۇيىدىن ۋە بىر دانىنىڭ رىزەسىدىندۇرمىز. كېرەككى ئىسلامغە يارى بەرگەيسىلەر. دىيارىڭىزلەرنى تەسەررۇف قىلىغايسىزلەر. نامە تامام.»

ئەلقىسسە، بۇ نامە بىرلە دەرۋىش باكاۋۇلنى ئەندىجان يولىغە رەۋان ئەيلەدىلەر.

ئەمما ھېكايەت ئىشىتىبەك كېرەك، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم ئەزىزلەرنىڭ زەۋجەئى سالىھەلەرى بار ئىدىكى، جەمىلە ئاغاچە ئاتارئەردىلەر. بىسيار ساھىبجامال، خۇشرۇي، خۇشگۇي، خۇشخۇي، سۇمبۇل مويى، ئەنبەر بۇيى ئەردىلەر، لەتافەت ئۇزار ۋە خۇش رەفتار، گۇلئەنداز تاۋۇس، خۇش خەرام، غۇنچە دەھەن، سەمەن زەقەن، سەرۋى قەد، نازۇك ميانە، تاق ئەبرۇ، ئاھۇ چەشمە. ئەمما تەرىق تەۋسىپلىرىنى كەما ھەققىھا ئادا ئەيلەسە، ئەلبەتتە ئىبارەت كەما يەنبەغى يارى بەرمەس.

ئەلقىسسە، بۇلار ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادشاھ ئەلەيھىر رەھمە ئىلىدە ئىكەنلەرىدە ھەمراھ ئىدىلەر. ئاخىر نەۋبەت ئىلىدىن تۈشكەنلەرىدە ئاقسۇغىچە ھەمرا كەلگەن، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئىز تىراپ بىلە كاشغەرغە تەشرىف قىلدىلەر. ئاقسۇدا تەۋەققۇف بىرلە ئىقامەت قىلغان ئەردىلەر. مەھەل يارى بەرمەگەن ئەردىكى ئىلىغا ئىبەرتىپ ئالدۇرۇپ كەلگەيلەر. ئەمما ئابدۇۋاھاف شەقى ئەزەلى ۋەقتىنى غەنىمەت ساناپ بۇلارغە قەسد قىلادى. بۇلار ھەم ھويلىغە قامىلىپ نەچچە كۈن جەڭ قىلىشتىلەر. ئاخىر ئابدۇۋاھاف شەقى ئەزەلى قالماقلارنى، ئاقسۇ خەلق-

نى يىغىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىپ جەڭ قىلدى. ئاخىر بىر
كېچە فۇرسەتنى غەنىمەت تاپىپ، ئاقسۇ ئىشىكاغەسى مىرزا
مۇراد بەگ، شاڭ بېگىسى مىرزا شىرداق بەگ، كەلپىن ھا-
كىمى مىرزا ئابدۇللا بەگ بولار، خانىدان مۇرىد - مۇخلىس-
لارىدىن ئەردى، ئاغاچەنى پەللە ئۈچ يولى بىرلە كاشقەر
تەرەفگە كەنارە تۇتتىلەر. ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋەتەئالا
ئابدۇۋاھھاف شەقى ئەزەلىنىڭ لەشكەرىغە غەفلەت يۈزلەندى.
بۇلار ئابرۇي — ئىززەت بىرلە كاشغەرغە تەشرىف قىلدى-
لەر. ھەممە ئەھلى شەھەر ئىستىقبال ئەيلەپ، ئەزاز - ئىك-
رام بىرلە ئوردىغە تۈشۈردىلەر. ھەزرەتى خاجە يۈسۈف
خاجەم ئەلەيھىر رەھمە بۇلارنىڭ بۇ قىلغان ھىممەتىگە ۋە
ۋە شىجائەتىگە تەھسىن ۋە ئافىرىنلەر قىلىپ، كامال خۇش-
لۇقىدىن نەچچە كۈن مەجلىس قۇرۇپ، ئەيشى-ئىشرەتكە مەش-
غۇل بولدىلەر. بۇ ھەمراھ كەلگەن بەگلەرگە خىسرۇۋانەسە-
رۇ پاي، پادىشاھانە ئاتا ئەيلەپ بىسيار ئىلتىپاتلەر قىل-
دى. ئەمما ھەزرەتى يۈسۈف خاجەمنىڭ ئەيشى-ئىشرەتلەرى
دۇرۇ دارازغە تارتتى. چۈنانچە ھەزرەتى سىددىق خاجەم
پادىشاھ مۇخەممەسلەرىدە بايان مۇۋافىق ھالدۇر.

بەيت

فەتۇھى بەزمى ئىشرەت تۈز، كېلىپ ئى مۇغبەچە مەيسۈز،
مېنى قىلمە خىجىل بۈكۈز مەگەر ئەگىردۇرمەن گەر تۈز،
قۇياشدەك جام مەي يەتكۈزكىم بولغايھەم كېچە-كۈندۈز،
مۇغەننى بىر نەۋا تۈز، تۈت نەۋائى نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى كاسە تۈت توققۇزكى ئارامى جاھان كەلدى.

ئەلقىسسە، بىر نەچچە مۇددەتتىن كېيىن ۋەقىق بولدى-
لەركى، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھنىڭ مۇبارەك بە-
دەنلەرىدە ئاسار ۋەرم زاھىر بولۇپدۇر، ئىللەتى ئىستىسقا
ئەلامەتى زاھىر بولۇپدۇ. فىلھال ئىلاج دەۋاسىغە سەبەپ
قىلدىلەر. ھۆكۈما ۋە تەبىبلەرنىڭ ھېكمەتلىرىگە يۈزكەل-
تۈردىلەر. ئەمما ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم ئەلەيھىررەھمە
بەنۇرى فەراسەت مەلۇم ئەيلەدىلەركى، كېسەل بىھۇدلۇق
تەرەفكە يۈزلەنمەيدۇر. نەزرە تەسەددۇق پىشە تۇتتىلەر.
ھەممە ئۆلۈمالارنى جەمئى قىلىپ، مەنزۇرات فاراۋانمەب-
لەغ مالامال بىرلە خەتمە رەسۇل سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە-
سەللەم، خەتمە خاجەگان ۋە خەتمە ئالىشان ئىلتىماس ئەي-
لەدىلەر. بۇلارغە خەتمەدىن فارىغ بولغاندىن كېيىن، ئەف-
سۇس تەكەللۇم ئاغاز قىلدىلەركى: «ئەي ئۆلۈمالار، ۋارىسۇ-
لئەنبىيالار غەنىمەت گۇش بىرلە ئاڭلاغايسىزلەركى، ئۆم-
رۈم ئاخىرغە يېتىپدۇر. ئۆمرۈم يار بەرمەدى» دەپ جىگەر
سۆز، جان گۇداز ئىبارەتلەر بىرلە سۆزنى تامام قىلدىلەر.
ئەمما ئۆلۈمالار دۇئايى خەير قىلىپ، شىفايى سەھەتلەرىنى
تەلەپ قىلىپ، تەسەللى خاتىرە ئۈچۈن ئايەت ۋە ھەدىس-
لەر ئوقۇپ، گىريە زارى بىرلە چىقتىلەر. ھەزرەتى يۈ-
سۈف خاجەمنىڭ بەدەنلەرىنىڭ ئۇششۇغى ھەر كۈنى زىيادە
بولۇر ئەردى. ئەسلا سەھەتنىڭ نىشانەسى يوق، ھەزرەتى
خاجەم فىكىر ئەندىشە قىلدىلەركى، ئابا ۋە ئەجدادىم ئاياغ-
لەرىغە ئۆز جەسەدىمنى ئۆزۈم ئالىپ بارغانىم بىھراق. ھا-
دىسە يۈزلەنگەندىن كېيىن مۇنداغ تومۇز ھاۋادا جەسەد
يۆتكەمەك بىسيار مۇشەققەت، دەپ ئەمىر قىلدىلەركى: «تە-
مام مەملىكەت جەمئى بولغايلەر، چار بەرگەيسىزلەر، ئۇلۇغ

ئاش قىلغايسىزلەر. چەمەنى ئەھلى مەملىكەتتىكە قاراۋان يەت-
كەي» بارچە ئەھلى مەملىكەت چەمەنى بولدى. ئۆلۈما ۋە
ئۆمەرا ۋە پەقىر - رەئاياغە ئاش قاراۋان ماھازەر كۆنا
كۆن قويدىلەر. ئەدناسى بەش تۆرلۈك، ئەلاسىغە توققۇز
تۆرلۈك ئاش كەلدى. تەئامدىن فارىغ بولغاندىن كېيىن،
ھەزرەتى يۈسۈف خاچەم ئەزىزلەربۇ چەمەنگە خىتاب قىلىپ
ئەيدىكى: «ئەي يارانلار، بۈگۈن رۇبىرۇۋىدا ئەلفىراقدۇر.
سالھاي سال ئەردىكى، سىزلەر بىرلە ھەمسۆھبەت ئەردىم.
ھەققى كالام، ھەققى تائامىلىق بىرلە سىزلەرگە ھەمسۆھ-
بەت ئەردىم. داد سوراغىڭىزلەرنى سوردۇم. ھۆكۈمەت
سۈردۈم. ئەمدى سىزلەردىن ئىلتىماسىم ئولكى، ھەرقاي-
سىڭىزلەر كۆڭلۈڭلەر مەندىن ئازوردە بولغان بولسە، مېنىڭ
سەبەبىمدىن قەستەن يا سەھۋەن زۇلۇم - سىتەم يەتكەن بول-
سا، ئەزبىرايى خۇداكەچۈرگەيسىزلەر. مەندىن بېھىل رازى
بولغايسىزلەر. ماڭا تەقدىر ئىلاھى شۇ بۇ ئىكەن. كۆڭلۈم
بۇ دۇنيا فانىنىڭ راھەت - لەززەتىدىن ۋە بىھۇدە مەتلۇب-
لەردىن ساۋۇپدۇر. مەيلى ئاخىرەت ئالەمىغە يۈزلەنىبدۇر.
كېرەككى ئۆز جەسىدىمنى ئۆزەم ئابا - ئەجدادلەرىم ئاياغلى-
رىغە ئىلتىكەيمەن. قازا غەرازىلىق بەرگەيمەن، مېنىڭ ئور-
نۇمدا فەرزەندلەرىمنى كۆتەرگەيسىزلەر. سىزلەرنى، فەر-
زەندلەرىمنى خۇدارەسۇلغە، ئابا ئەجدادىمغە تاپشۇردۇم. سىز-
لەر بىرلە ئەلۋىدا ئەلفىراق» دەپ سۆزىنى تامام قىلدىلەر.
ئەمما بۇ چەمەندىن فەرياد فىغان ئۆرلەدىكى ھېچ كىشى ئۆزھا-
لى بىرلە قالمادى. سائەتدىن كېيىن بۇ چەمەنلەر قوپۇپ
ئەرز قىلدىلەركى: «يا پادىشاھى ئالەم، خۇدايى تابارەك ۋە
تەئالا مۇبارەك بەدەنلەرىگە شىفالىق ئاتا قىلغاي، ھەممەمىز

غۇلام كەتمىگىنلەرىدۇرمىز. بىزنىڭ گەردىنىمىزدە ھەق ھوقـ
قۇقلىرى باركى بەدىنىمىزدەكى تار مويلارىمىزدىن فۇززۇنراق.
كېرەككى رىزالىقلىرى ھەزرەتلەرى تەرەفلەردىن بولغاي؟
ھەزرەتلەرىنىڭ خوشنۇدلۇغى بىزلەرگە ئىككى جاھاندا ئابـ
رۇي سەرمايەدۇر» دەپ گىريە زارى بىرلە ئۆيلەرىگە يانـ
دىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئەھلى بەيتلەرى
بىلە ھەم ۋىدا قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم،
ھەزرەتى خاجە مۆمىن خاجەمنى ئۆز مەقاملەرىغە تەيىن
ئەيلەپ، كاشغەردە ئىقامەتكە تەيىن قىلدىلەر. ئىككى ئۇردىـ
دەلەرىكى ھەزرەتى خاجە قۇتبىددىن ھەزرەتى خاجە بۇرـ
ھانىددىن ئەردىلەر. بۇ ئىككىلەرىنى ھەمراھ ئەيلەب يارـ
كەندكە بارۇرغە تەيىن قىلدىلەر. ئەسباب سەپەرنى تەييار
قىلىب، سەفەرنى مۇھەييا قىلىشنى ئىختىيار ئەتتىلەر. ھەمـ
مە ئەھلى مەملىكەت ۋىدا ئەتمەك ئۈچۈن ئەرگەشتىلەر.
بەزىلەرگە نېرى، بەزىلەرىگە بېرى رۇخسەت بەردىلەر. ھەزـ
رەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم بىرلە ھەزرەتى خاجە مۆئمىن
خاجەمنىڭ پىشانەلەرىگە بۆسە بېرىپ، مۇبارەك كۆزلەرىگە
ياش كەلتۈرۈپ ئەيدىلەركى: «ئى جىگەر پارەلەرىم، سىزلەرـ
نى خۇدا رەسۇل، جەد بۇزرۇكۋارلەرىمغە تاپشۇردۇم. دىدار
قىيامەتكە باقى قالدى. نەجافا ۋە جەۋرى باشىڭلەرغە ۋە
نەچچە تۈرلۈك مېھنەت ـ مۇشەققەت كېلۇر ئىكىن ۋە قايـ
سى غەم ـ غۇسسەگە مۇپتەلا بولۇرسىزلەر ئىكىن. قالىن دۇشـ
مەن قاتىللار ئاراسىدە قالارسىزلەر. مېنىڭ ماتەمىمنى تۇـ
تۇرمۇسىزلەر ئىكىن ۋە يا تۈزۈگىزلەرگە كەلگەن بالا ئاپەت
ھەيرانلىقىدە قالۇرمۇسىزلەر ئىكىن؟ نېچۈك جەلاي ۋەتەن
خانە ۋەيران بولۇرسىزلەر ئىكىن ۋە قايسى دۇشمەن خۇنـ

خۇارغه ئەسىر گىرىفتار بولۇرسىزلەر ئىكىن؟ ئەمدى سىزلەر-
گە ماتەم مۇسىبەتنىڭ ئىپتىداسى شۇبۇدۇر. گىرىيە زارى
سىزلەرگە فەرز ئەين دۇر».

بەيتى ناسىر ئېلى:

رەفىقەم ئاھ، يارەم گىرىيەئى داغى دىلەم ھەمدەم،
تەكەللۇف بەرتەرەف ئىي شوخ سۇلايمان ئىنچۇنىن بايەد.

بەيتى ناسىر ئېلى:

ھۇنۇزئىن ئەۋۋەلى ئىشقەست داغۇگىرىيە كەمتەر كۇن،
كى ئىن توفان رەسۋايىست ئالەم گىرمىگەر دەد. ①

بەيتى نەۋايى:

فىراق كۇنلەرىدۇر كۆزلەر ئەمدى قان يىغلاڭ،
بىلۇرمەسىزكى بۇيۇن نەكىشىدىن ئايرىلەسىز.

ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمە فەر-
زەندلەرىغە ئەلۋىدافى ئامانىللاھ دەپ رۇخسەت بېرىپ،
يوقۇرغى يولى بىرلە ياركەند ئەزمىنى ئىختىيار ئەتتىلەر.
ئەمما پەسلى سەرەتان ئەردى. ھاۋا تەپتى زەرھى جەھەنـ-
نەمدىن خەبەر بېرىپ تۇرادۇر. گويىكى قىيامەت سەھراسى-
دەك ئاتەش ناك، كىسەللەرى كۆچەيدى. نەبزەلارى مويىدىن
باربكراق، تەگدىل بولدىلەر. نە ئىلگەرى يۈرگەيلەر. نە كېـ-
يىن، يولدا ناچار تەۋەققۇف قىلدىلەر.

---

① يىغا - ھەسرەتنى ئازراق قىلغىنىكى. بۇ تېخى ئىشقنىڭ ئاۋۋالى، بۇ توپان دۇنيا تۇتقان كىشىنى رەسۋا قىلىدۇ.

بەيتى نەۋايى:

يەتمەكلىك ئېرۇر مۇشكۇل مەقسەدگە نەدىن كىم بارە
كۆز خىرە، تۈن تىرە، ئات ئاقساق يول تايغاق.

ئەمما ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ تاڭلاسى: «ۋاقىت بامداد سەفەرگە ئەمادە بولۇڭلار» دەپ ئەمر قىلدىلەر. تەبىبلەر نەبزلەرىنى كۆردىكى ئاسار سەھەتلىك ئالدەك زاھىر بولۇپدۇر. ھەممەلەرى ھەيرەتتە بولدىلەر. ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم ئەلەيھىر رەھمە ئېيدىلەر: «ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا فىلجۈملە شىفالىق ئاتا قىلدى. ئۈمىدىم باركى، مېنى مۇنداغ يەردە تەگلىككە سالماس. ئابا ئەجدادىم ئاستانەلەرىنى كۆزۈمگە سۈرمە ئەيلەپ، ئاكا پادىشاھىمنىڭ دىدارلەرىغە مۇشەررەف بولغاندىن كېيىن، بۇ ئىنتىقال رىھلەتنى كۆز تۇتارمەن» دەپ ئەزمى راھ ئەيلەدىلەر. ياركەنددىن خەلق دەمبەدەم ئىستىقبال قىلىپ تۇرار ئەردىلەر. ئاخىرۇلئەمر ياركەند شەھرىگە يېقىن يەتتىلەر. ھەممە شاھزادىلەر ئىستىقبال ئەيلەدىلەر. خاھلادىلەركى، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەنى تەخت رەۋان بىرلە شەھەرگە ئالىپ كىرگەيلەر. ئەمما ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ قوبۇل تۇتمادىلەر. لىباس شاھانە كىيىپ، كەمەر بەندەنى مەھكەم باغلاپ، ئات بادە رەفتارغا سۇۋارە بولۇپ، جەۋلانبازلىق بىرلە شەھەرگە داخىل بولدىلەر. بۇ قىلىغان ھىممەت - شىجائەتلەرىگە ھەممەلەر تەھسىن ۋە ئافىرىن ئوقۇدىلەر.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ، ھەزرەتى خاچە جاھان خاجەم پادىشاھغە ئوردا سەھنەسىدە مۇلاقات

بولغانلەرى كويا شۇڭا ئوخشاركى، ھەزرەتى يەئقۇب
ئەلەيھىسسالام، ھەزرەتى يۈسۈف ئەلەيھىسسا-
لامغە مىسىردا مۇلاقات بولغان مەسەللىك ياكى زىمىس-
تان فەسلىدە ئوركار، ستارەلەرى توقال ۋاقتىدا ئايغە مۇ-
قەررەب بولغان مەسەللىك ياكى سەرەتان فەسلىدە ئاي
بىلەن كۈن مۇقەررەب بولغان مەسەللىك ياكى فەرھاد بىرلە
شىرىن بىر مەجلىسدە ھەمنەشىن بولۇپ بىر - بىرلەرىدىن
دىدار جەمالىغە بەھرىمەند بولغان مەسەللىك بۇ ئىككى
ئەزىزلەر بىر بىرلەرى بىرلە شۇنداغ مىھر - مۇھەببەت بىرلە
مۇلاقات بولدىلەركى، مۇنى سۈفەت قىلىسە سەھفەئى بەيازغە
ئەسلا سىغماس. بىر - بىرلەرىنى قۇچۇشۇپ، بىسيار گىريە
زارى بىرلە پۇرسىشى ھال قىلىشتىلەر. ئاندىن تەمام ئەھلى
ئەيال ۋە ئەھلى بەيت كۆرۈشتىلەر. ئاندىن بىيگانە كىرگە-
لى ئەسلا يول بولمادى. كىرىپ ساراي ئالىدا تەخت ئىزى-
زەتىدە بەر قارار بولدىلەر. ئۇمەرا ۋە ئۇلۇمالەر ۋە ھەم
ئەشرەفلەر، ئاكا بىرلار كىرىپ فاتىھە خانلىق قىلدىلەر.
ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ۋەقت بىستەرى
بالىن ئۈزرە ئولتۇرۇپ، بىتەرىقى ھىكمەت كىسەللەرىنى پەر-
ۋىش قىلۇر ئەردىلەر. پادىشاھزادەلەر دائىم خىزمەتىدە بول-
دىلەر، زەئىفە پادىشاھلار ئەللەئەخۇسىس ئۇلۇغ ئەزىزىم ئاتلىغ
بىر ھەمشىرەلەرى باركى بىسيار ساھىبجامال، ساھىب فەرا-
سەت چالاكى سۈخەن فەھىم مۇفىدان ئالىمە شائىر ئەردىلەر.
ھۈنۈز مۇبارەك كاكۇللەرى زۇلفىلىغ مەرتىبەسىگە يەتمىگەن
ئەردى. مۇشكى رەڭىدىن كافۇر رەڭلىق دەرىجەسىگە
يۈز كەلتۈرۈپ ئەردى يەئنى مۇبارەك ساچلەرى ماش بۇ-
رۇنجى رەڭ ئەردى، ئۆزلەرى ھۈنۈز دامەنى پاكلەرىغە ھىچ

كىرۋە غۇبار يەتمەگەن ۋە ھېچكىمنىڭ دىماغ مەشامىغا بويى
يەتمەگەن، غۇنچە بەدەن پەستەلەرىغە بارە نەسىمى ئەسمىگەن.
كاكۇللەرى زۇلفى زەنجىرىنىڭ ھەلقە دامىغا ھېچ سەددى
ئىلىنماغان ئەردى ۋە شائىرەلىقدە بەھرى تامامىلەرى بار ئەر-
دى. ئەكسەر ھەزرەتى سىددىق خاجەم پادىشاھ شېئىرىنى
بۇلاردىن كەسب تەلىم قىلۇر ئەردى. ھەزرەتى يۇسۇف خا-
جەم پادىشاھنىڭ ئىككى ئاجىزەلەرى بار ئىدى: بىر - بىر-
لەرىدىن ئافتاپ رەشك ئېلتۇر ئەردى. يەنە بىرلەرى ماھى
تابان ئەردىلەركى، پەرىلەر خىجالەتدىن تاپ تۇتالماي، كۆھى
قابدا گۆشە تۇتار ئەردى. يەنە بىرلەرىدىن ھۆرى بېھىشت
شەرمەندە ئەردى، بىرلەرىنىڭ ئىسمى شەرىفلەرى زوھرە بې-
گىم ۋە يەنە بىرلەرىنىڭ ئىسمى شەرىفلەرى زۇبەيدە بېگىم.
ھەزرەتى خاجەم پادىشاھنىڭ كىچىك ئوغلانلەرى ھەزرەتى
مۇھەممەد خاجەم پادىشاھ نىسبەت قىلغان ئەردى. ئالتە ئاي-
دىن كېيىن ھەزرەتى مۇھەممەد خاجەم ئىلىغا چىققان
ئەردىلەر.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى ئاجىزە ئۇلۇغ ئەزىزىم پادىشاھ-
نىڭ خىزمەتلەرىدە ئەردى. ھەمىشە بۇ ئۇچ ئەزىزىم ھەز-
رەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھنىڭ خىزمەتلەرىدە كېچە -
كۈندۈز ھازىر ۋە ناظىر ئەردىلەر. كېچەللەرى سەھەتلىككە
يۇزلەنمەدى. بەلكى كۆڭۈللەرى بۇ فانى دۇنيادىن ئۈزۈلۈپ،
ئالەمى ئاخىرەتكە زەۋق - شەۋقلەرى كۈندىن كۈنگە زىيا-
دە ئەردى. بەزى ۋەقتىدە ماتە قەددەم بۇزۇرۇكلەر ئەرۋاھلەرى
كېلىپ، تەكلىف ئېيتىپ مۇنتەزىر تۇرغانلەرىنى خەبەر بېرۇر
ئەردى. بۇرۇن كاشغەردە كېسەل بولغانلەرىدە ھەم شۇبۇ
تەرىقەلىق ئەرۋاھى تەييبەلەر بىلە سۆزلەشىپ، گاھى كېچە-

لەردە بىرغىنە خادىمنى ھەمراھ ئېلىپ، ھەزرەتى ھۆسەيىن فەزلۇللاھ بۈزۈرۈكنىڭ ئالدىداقى شىبىردە تا ۋەقتىي سەھەر تامامى ئەرۋاھ بۈزۈرگان بىرلە مەجلىس قۇرۇپ، بۇلارنىڭ مەسلىھەت مەشۋەرەتلەرى بىرلە ئىش قىلۇر ئەردىلەر. بۇ كېسەللەرندەمۇ ئەرۋاھلار ھازىر بولۇپ ئېيتۇر ئەردىلەركى: «يا فەرزەند، ھەممەمىز سىزگە مۇنتەزىر دۇرمىزكى پاتراق بىزگە قوشۇلغايسىز. ھەزرەتى ھەق سۇبھانەۋەتائالانىڭ چەندان ھېكمەتلەرى باردۇركى، تا مادامكى ھاياتسىز ئول ھېكمەتلەرگە ۋۇجۇدىڭىز مانئىدۇر. ۋۇقۇئىناپىماس لېكىن ئول ئىشلارنىڭ ۋەقتى ياۋۇق بولغاندۇر. كېرەككى سىز ئەمدى بىزنىڭ تەرەفىمىزگە يۈزلەنگەيسىز. كېلىپ سىزگە خەلق قىلغان مۇقام مەرتىبەگە ساھىبلىق قىلغايسىز» دەپ بىشارەت يەتكۈرۇر ئەردى. ئول جەھەتدىن ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھىنىڭ مەيلى نەزەرى ھەممە ۋەقت ئاخىرەت تەرەپىگە ئەردى. ئەھلى ئالەمگە كۆڭۈل بەرمەي ئۆزۈلگەن ئەردىلەر. ھەر كىشىگە مۇلاقات بەرمەس ئەردىلەر. ئەمما ئۈچ ئايغىچە شۇبۇ تەرىقەلىق روزىگار كەچۈردىلەر.

ئەمما قىسسەئى غەمگۇسار داستان ئىشتەك كېرەك. ئىلى مەۋزەئىدىن: داباچى كافىر شول زاماندا قالماقلار تۆرەسى ئەردى. مەملىكەتى بىسيار موزەبزەب قاراكەندە ئەردى. ئول ۋەجھىدىن ئامۇرسىنا دېگەن كافىرغەمۇ تۆرەلىك نىسبەت يېتەر ئەردى. ئىتائەت ئەيلەمەي دەۋايى تۆرەلىك قىلىبە خاقانى چىنغە مۇلاقات ئېتىپ، داباچىدىن شىكۋەلەر باشلەدى ۋە لەشكەر ئىلتىماس قىلدى. ئىلى مەۋزەئى مەملىكەتىنىڭ جىزيە، باج خىراجىنىڭ ۋەدىسىنى بەردى. بۇرۇندىن چىن كافىرلارى ۋە بۇ قالماق كافىرلار ئارالارىدە مۇنازىئەت تە-

ھامىلەرى بار ئىدى. بىر ـ بىرىنىڭ كەينىلەرىدە ئەردى.
لېكىن مەھەل يارى بەرمەس ئىدىكى ئىنتىقام ئىلەرنى ئالغايلەر.
خاقانى چىن ئامۇرسىناغە ئىلتىفات ئەيلەپ لەشكەر بەردى.
ئامۇرسىنا لەشكەرى چىننى باشلان چۇست چالاك ئىلى مەۋـ
زەئىغە يۈزلەندى. ئىلى ئىچرە ئاۋاز تۈشتى. ئامۇرسىنا
چىندىن لەشكەر ئالىپ كېلۇر ئىمىش، دەپ. بۇ ئاۋازدىن داـ
باچىغە لەرزە تۈشتى، چەراكى مەملىكەتى ئىچرە فاراكەنـ
دەلىك، تەپرىقەلىق بار ئەردى. تاقەت قىلمادىكى ئىنىڭ
بىرلە بارابەرلىك قىلغاي ۋە ئوتتۇراسىدە لەشكەر سەف تارتـ
قاي. ناچار ئۆز مۇقەررەبلاردىن ئۈچيۈز سۇۋارەنى ھەمراھ
قىلىپ قاچىپ كەنارە تۇتتى. ئەمما ئامۇرسىنا لەشكەرى چىن
بىلە كېلىپ ئىلى تەختىغە چىقىپ ئولتۇردى. مەملىكەتنى
تەسەررۇفىغە ئالدى. ئەمما داباچى كافىر ھېچ تەرەفكەبارـ
رۇرنىڭ مەسلىھەتنى تاپماي، ئاخىر قازاقى ئاسمانى ۋە تەقـ
دىرى رەببانى گۈزەرىنى شەھرى ئۈچ تەرەفىگە تۈشۇردى.
جاسۇس ئىبەردىكى: «بىزگە ئۈچ خەلقى يول بېرەدۇرمۇ يا
يوقمۇ؟ ئەگەر باش پاناھ بولسە ئۈچقە كىرسەك. ئەگەر پاناھ
بولماسە كەتسەك» دەب. ئول ۋەقتىدە شەھرى ئۈچقە خاـ
جەسى بەگ ھاكىم ئەردى. ۋەقتنى غەنىمەت بىلىپ جاسۇسنى
ئىلتىفاتقە مالامال قىلدى. ياخشى ئىززى بىلە ياندۇردى.
لېكىن شەھەرنى چەندان مۇسەللەھ ۋە مۇكەممەل قىلدىكى،
ھەر بىرلەرى شىرى نەر ۋە ئەژدەر ھەقتە سەرلەرغە پەنجە
ئۇرغاي. بۇلارنى پىنھان مۇھەييا قىلىپ، ئۆزى يۈز كىشى
بىرلە داباچىغە ئىستىقبال قىلدى. چەندان مەكر ـ ھىيلەلەر
جىلۋە بەردىكى، گوياكى ئاتا ئوغۇلغە، بىر تۇغقان ئاغائىنـ
نىگە ئوخشە مېھرىبانلىق قىلدىكى سۆفەتكە سىغماس. بۇ

سادده كاپىرلار مىكىر-ھىيلىنى پەھىم قىلالماي شەھەرگە
داخىل بولدى. كاپىرلار تامامەسى داخىل بولغاندىن كېيىن،
دەرۋازىنى مەھكەم ئېتىپ بەزىسىنى ئۆيدە، بەزىسىنى كوچە-
دە مەھبۇس قىلىپ بەندىگە سالدى. بۇ ئەمىرلەرنى دا باجى
باشلىق ھەممىسىنى تېز-تېز ئىلىغە يەتكۈزۈپ، ئامۇرسىنا
باشلىق چىن لەشكەرىنىڭ سەردارى ير ئىسلەرىغە تۆھپە تۇتتى.
بۇلار بەسى خۇشھاللىق قىلىپ دا باجىنى خاقانى چىنغە ئىبەر-
دى. ئىلىنىڭ مەملىكەت نەۋئى سەرەنجام بەردىلەر. ئەمما
ياركەند، كاشغەرنى ئىستانەتگە كىرگۈزۈپ مۇسەخخەر قىلماق-
نىڭ پىيىگە تۈشتى، قالماقنىڭ جۇست جويىغە تۈشتىلەر،
مەشۋەرەت ئاراغا سالدىلەر. بەزىلەرى: «لەشكەر كەشلىك
مۈشكۈلدۇر، قالماق ئىچى تەفرىقە، چىن لەشكەرى يىراق
يولدىن كېلىپدۇر، دەرمانسىز دۇرلەر، ئول يەرگە يەتكۈزمەك
بىسيار ھەرەجدۇر. يەنە تەقدىر يەتكۈزگەن بىلە ھەم يۈسۈف
خاجەم پادىشاھ بىسيار زېرەك ۋە دانىشمەند كىشىدۇرلەر،
تەدبىر فاراسەتلىكدۇر، مۇسۇلمانلار ھالا كامال قۇۋۋەتدە
دۇرلەر، بارىپ فەتھى زەفەر تاپماق بەسى مۈشكۈلدۇر.
بەلكى شىكەستەنىڭ ئېھتىمالى بار. بىھراقى ئول تەرەفدىن
قول يىغىلغاي» ئەمما ئابدۇۋاھاف خاسى بەگ ۋە بىر نەچ-
چە ئىسىنىڭ چۆرىلەرىدىكىلەر مەشۋەرەت ئاراغە سالدىلەركى:
«ئارى، لەشكەر يەتكۈزمەك مۈشكۈل، لېكىن بىر ئاسانھى-
لەسى باركى، ھەممەدىن بەھرىراق ئولدۇر. سۈرەتى ئولكى
كاشغەر خاجەلەرىدىن ئىلى ئىچرە ئىككى خاجە باركى، ھەم-
مەلەرىنىڭ پىر پېشىۋاسىنىڭ يادىگارىدۇرلەر. ھەممە خەلق
ئاتا-باباسىنىڭ مۇرىد-مۇخلىسلەرىدۇر. ئەلەلخۇسۇس
كاشغەر خەلقى ھەممەدىن زىيادەرەكدۇر. چىن لەشكەرىدىن

بىر سەردار، قالماق لەشكەرىدىن بىر سەردار تابەلەرى بىرلە
ئەلچىلىك قىلىپ، بۇ ئىككى خاجەنىڭ بىرى قاتىلىسە ۋەئىيت-
سىكى: تامام مەملىكەت ئىلى قالماقلەرى تابىئى خاقانى
چىن بولدى. بۇ خاجەلەرنى بۇ شەھەرلەرگە خاجا قىلدى،
دەپ شۆھرەت بىردىلىپ، ئاق دەستار جەڭ-جېدەلسىز خاقا-
نى چىنىنىڭ ئىتائەتىگە ئاسانلىق بىرلە كىرەر. مەملىكەت
مۇسەخخەر بولغاندىن كېيىن خاجەلەرنىڭ تۇرار تۇرماسىنى
خان ئۆزلەرى بىلۇر» دەپ مەشۇەرەت كۆرسەتتى، ھەممە-
لەرگە بۇ مەشۇەرەت ئىتتىفاق تۈشتى. بۇ مەسلىھەتكە ئە-
مەل قىلىپ ھەزرەتى خاجە يەھيادىن، ھەزرەتى خاجە ئافاق
پەرزەندلەرىدىن، ھەزرەتى خاجە ئەھمەد خاجەم ئىككى قال-
ماقدىن تۇغۇلغان بالانى ساقلاپ ئالىپ ئىدىلەر. ئىنى قال-
ماقلار خاجەنىڭ بالاسى دەپ ساقلار ئەردىلەر. بەزى كورباتىن-
لەر ھەم خاجەزادە دەر ئەردى. تا نەچچە مۇددەتتىن بى-
رى ئەسىر ۋارساقلار ئەردى. ئابدۇۋاھاف خاجەسىنىڭ ئىخ-
لاسى ئەقىدەسى بار ئىدى. ئەمما ھەزرەتى ھەق سۇبھانەۋە
تائالا بۇلارنىڭ ئىخلاسلىقلىرىدە چەندان ھېكمەتلەر قىلغان
ئەردى. ئول ھېكمەتلەر بۇلارنىڭ خالاسلىقىغە مۇۋاپىق ئەر-
دى. تا ئۈنىگىسىز مەملىكەت بەرپا ئېمەس ئەردى. بەس
تەقدىر ئىلاھى بىرلە كافىرلار بۇلارنىڭ ئۇلۇغىنى ئىككى
تائىفە ئەلچى كافىرلارغە قوشۇپ ئىلىدىن تۇشۇردى. بۇئەل-
چىلەر ئاقسۇغە كەلدىلەر. ئابدۇۋاھاف بەگ ئاقسۇ خەلقىنى ئا-
لىپ، ئالدىغا بارىپ ئالىپ كىرىپ مېھماندارلىق قىلدى. بىر
نەچچە كۈن ئاقسۇدا تۇرۇپ، ئاندىن ئۇچ شەھرىگە ئۆتتى.
ئۇچدا بىر نەچچە كۈن ئىقامەت قىلدى. ئەمدى كاشغەرغە
بارۇرنىڭ مەسلىھەتىنى ئاراغە سالدىلەر. ھېچكىمدە تاقەت

بولمىدىكى، كاشغەرغە بارماقنىڭ مەشۇرتىن ئېيتقاي، بەل-
كى: «شۇبۇ ئۈچ شەھەردە ھەم ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمنىڭ
ھەيبەتلەردىن ئامانۋە خاتىرجەم تۇرۇشىمىزنى خۇدا بىلۇر.
چەراكى ياركەند، كاشغەر، خوتەن خەلقى كەمال سەرجەم-
ئىيەتدۇرلەر ۋە ھەم ئەتراف جەۋانىپدەكى قىرغىزلار جەم
بولغان ئەرمىش. ئىسلام ئاچقان ئەرمىشلەر، سىزنىڭ مۇن-
دىن كافىرلار ئەلچىلەرى بىرلە مۇنداغ بىسەرەنجام ئازلە ش-
كەر تارتسەگىز بۇشەھەرلەرنىڭ خاكلەرنى ئاسمانغە سورۇپ،
ھابائەن مەنسۇر قىلۇرلەر» دەپ شۇبۇ تەشۋىشدىن، غەم-
غۇسەدىن ھەيران ۋە سەرگەردان تۇرغايلەر.

ھېكايەت داستان جان گۇداز ياركەنددىن ئىشتىمەك
كېرەك:

ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم ئەلەيھىر رەھمەنىڭ كېسەللەرى
ھېچ ۋەجھى بىرلە بىھبۇدلۇققە ئۆزگەرمىدى. بارغانچە تە-
نەززۇلغە تۈشتى. روزىگار ئالەم ھەر تەرەف ئاتەش فىتنە-
سىگە تۈشتى. ئەنۋائى تۈرلۈك شور ئەنگىز خەبەرلەر يەت-
كۈزدى. بەزىلەر ئېيتۇر ئەر: «ئىلى دىيارى بۇزۇلۇبدۇرمىش،
خاقانى چىندىن لەشكەر كېلىپ، ئامۇرسىناقى ئىلى تەختىغە
ئولتۇرغۇزۇپ داباچىنى شەھرى چىنغە ئەسىر ئېلىبدۇرمىش.
ھالا كاشغەر، ياركەندنى مۇسەخخەر ئەيلەمەك ئۈچۈن، لەش-
كەر چىن ئۈچ شەھرى بىرلە كېلىپ ئاقسۇ شەھرىنى مۇسە-
خخەر قىلىپدۇرمىش. ئەمدى بۇ شەھەرلەرگە فەتھ ئۈچۈن
كېلۇر ئىمىش» دەپ شوم خەبەر تافتى. بەزىلەر: «يەنە
قالماق باش كۆتەرىپ، لەشكەر بىرلە كېلىپ ئۈچ، ئاقسۇنى ئا-
لىبدۇرمىش» دەپ، بۇ تەرىقەلىق فاساد ئاۋاز سۆزلەر شۆھرەت

تافتى. بۇ سەبەبتىن ھەممە ئەھلى تەدبىرلەر ۋە ئەھلى مەس-
لىھەتلەر جەمئى بولۇپ مەشۋەرەت ئەيلەب، ھەزرەتى خاجە
جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر ئىززۋانىغە ئەرز ئەيلەدىلەركى:
«يا پادىشاھى جاھان پاناھ، بۇ مەملىكەت ئىچرە چەندان
شۇم خەبەرلەر باردۇركى، ئىش ئىسلاجى ۋۇقۇئ تاپماسدىن
ئىلگەرى كېرەك، كېيىن پۇشايمان سۇد بەرمەس. ھەزرەتى
يۇسۇف خاجەم پادىشاھنىڭ كېسەللەرى بىسيار نازۇكدۇر.
ئول خەلق لەشكەرى مۇندا كەلسە، بىزلەرنى بىز ابىدتەق-
لۇر ۋە ھەم بەزى دۇشمەن بەددىيانەتلەرنىڭ زەبانى ئۇزرە
مەملىكەتدارلىق سۇسلۇق خوپ ئەرمەس. دۇشمەنگە ئۆز دىنى
غالىپ كۆرسەتمەسلىك سۇننەتدۇر. لايىق سەزاۋار ئولكى
لەشكەر جەمئى بولۇپ، ئاقسۇ بىلە ئۇچ ئۇزەسىگە بارسە،
ئول مۇسۇلمانلەرغە ھىمايەت بولۇپ، كافىرلار تەسەررۇفلە-
رىدىن ئاجراتسە، كافىرلار بىلە سەف-بىسەف مۇلاقات بولسە،
ئەگەر مۇسۇلمانلار — لەشكەرى ئىسلام غالىپ بولسە
فەھۇۋەلمۇرادكى كافىرلارنى قوزغاپ تا ئىلىغە يەت-
كۆزۈپ يانارلەر. ئەگەر لەشكەرى كۇففار غالىپ بولسە يا-
نىپ كېلۇر. ئەگەر ئارقەسىدىن ئەرگەشىپ مۇندە ھەم كەلسە، بى-
قەدرى ئىمكان جەڭ قىلىشا كۆرەرمىز، قۇچاقلاشىپ، يارىشىپ
كۆرەرمىز» دەپ مەشۋەرەتنى بايان قىلدى. ھەزرەتى خاجە
جاھان خاجەم پادىشاھ بۇ مەشۋەرەتكە سۇكۇت قىلدىلەر، ئۇ-
لار مەشۋەرەتنى ھەددىدىن ئۆتكەزدىلەر. نەۋ جۇۋانشەھزادە-
لەرنى بىسيار دەلىر ۋە راغىب ئەيلەدى، سەرىھ جەۋاب بەر-
مەدىلەر. بىسيار ئىزتىراپ قىلىپ دالالەت قىلدىلەر. ئۇچ
كۈندىن كېيىن بارغاي، دەپ رۇخسەت بەردىلەر. يۇسۇف خاجەم
پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمە شۇ بۇ ۋاقىئەدىن لەشكەرنى ئىشتىپ

ھەشەمنى ھەددى نەھايەتكە يەتكۈزدىلەر. ھەرگىز رۇخسەت
بەرمەيدىلەر: «ھەد بولماسكى لەشكەرى كۇففار بۇ يەرلەرگە
ئۆزىچە قەدەم قويالماس. ئەمما بۇ لەشكەر شىكەستە يېسە
ئەرگەشىپ كېلۇر. گوياكى بارىق باشلاپ چىرلاپ كەلگەندەك.
چەراكى بىزنىڭ لەشكەرگە بەزى كىشىلەر ئارالاشدۇركى ئۆ-
لار ئىستىمادىغە يارامايسىۋەفا خەلقدۇرلەر ۋە ھەم كېيىسلىم
قاتىتىمغدۇركى سەھەتىنىڭ ئېھتىمالى يوق. ھالا بۇلەشكەركە شە-
لىكىنىڭ مەھەللى ئەمەسكى، دوستلارنىڭ كۆڭلى سۇنۇق، دۈش-
مەنلەر شاد. بۇ سەبىر تەھەممەلنىڭ ۋەقتىدۇر.» دەپ مەنىگە
دالالەت قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە جاھان قەددەسەللاھۇ سىر-
رەھۇ ھەم قوبۇل ئەيلەدىلەر. لېكىن خەلق ئۆزئىختىيارىغە
قويمادى. ناچار لەشكەر جار بەردىلەر. ھەزرەتى يۇسۇف
خاجەم پادىشاھنىڭ سەمىلەرگە ئاڭلاتمادى. لەشكەر چۇنان
جەمئى بولدىكى ئەدەدگە ھېسابغا يەتمەگەي. قىرغىزلاردىن
ھەم لەشكەر بىشۇمار جەمئى بولدى. بۇ لەشكەرنى ھەزرەتى
خاجە يەھيا خاجەم باشلاپ باردىلەر. ھەزرەتى يەھيا
خاجەم بۇ ۋەدەدىن ۋۇقۇف تاپىپ ياركەند لەشكەرىنى، يې-
گى ھىسار لەشكەرىنى ئالىپ كاشغەرگە تەشرىف كەلتۇردىلەر.
لەشكەرگە رۇخسەت بەردىلەركى، شەھەرگە مەيىل ئەتمەي،
ئارتۇچ يولى بىرلە شەھەرى ئۈچ سارى يۈزلەندى.

ئەمما قىسسە جان گۇداز ھېكايەت شەئىبەدە باز ئىشىت-
مەك كېرەك، ياركەنددىن: ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ-
ئەلە يېھىر رەھمە ئالەم فانىدىن ئالەم باقىغە رىھلەت قىلىب،
رۇھمۇبارەكلەرى ئالەمى ئۇلياغا ئەرۇج قىلدىلەر. ھەزرەتى
خاجە جاھان ئەلە يەسر رەھمە بۇ لەشكەرنىڭ بارىشىنى قوبۇل
قىلمادىلەر. لېكىن غازى مۇرتەد باشلىغ تەمامى ئۈلۇماۋە

ئۆمىرالار ۋە قىرغىزلار بەلكى ھەممە شەھزادەلەر بۇ لەش-
كەرنىڭ يانماغىنى راۋاكۆرمەدىلەر: «ئۇشبۇ ھالدا بارغانى
بىھۇراق تاكى بىزنىڭ ئارامىزدىكى تەفرىقەلىق مەلۇم بول-
ماسدىن ئىلگەرى لەشكەر يىتىشىپ تاقابىل بولسە، ھىممەت
جۇرئەتلەرىگە نۇقسان يىتەر» ھەزرەتى خاجە جاھان چەيىن
مەسلىھەتلەرىنىڭ ئىستىسپاقلەرىدىن باش تارتماي ناچاررىزا
بەردىلەر. دەرھال تەزىيەت ۋە سەلتەنەتنامە پۈتدىلەر. بۇ
نامەنى شەھزادىلەردىن ئۈز دامادلارىدىن سوفى خاجەغە
بەردىلەر. ۋەسىيەت ئەيلەدىلەركى: كاشغەرگە بارىپ بىر
كۈن تۇرۇپ، تەزىيەتنامە ئوقۇپ، تەزىيەت ئەيلەگىزلەر. بىر
كۈن ئاھالى ۋە ماۋالى مەملىكەتنى جەمى ئەيلەپ مەنشۇر-
نامە ئوقۇپ، خاجە ئابدۇللانى تەخت سەلتەنەتدە بەرقارار
ئەيلەگەيسىز.

ئەلقىسسە، نەسرۇللا خاجەم ئەسباب ئەزم سەفەرراست
ئەيلەب، تىز تۇند كاشغەرغە تەشرىپ ئەيلەدىلەر. ھەزرەتى
خاجە يەھيا خاجەم بىرلە مۇساھىب بولۇپ، شەھەرگە داخىل
بولۇپ، ئوردا غە نۇزۇل ئەيلەدىلەر ۋە تامامى سەرداران
مەملىكەت ھەممە ئىستىقبال ئەيلەگەن ئەردى ۋە ياركەنددىن
بارغان ئۇلۇغلار ھەم خەتمە قۇرئان قىلىپ، دۇئا - تەك-
بىر ئەيلەدىلەر، بۇ خەتمەدىن ۋەفات مۇسىبەت خەبەرىنى
فەھىم ئېتىپ يەكبار گىريە ۋە پۇرشۇر ئەيلەدىلەر، ئاۋاز
گىريە فەلەك سەھنىنى پۇر تۇتتى. سائەتدىن باشلاردىن
تەزىيەتنامەنى ئالىپ، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەمغە تۇت-
تىلەر. مەزمۇنى ئولكى: «كۇللۇ نەفسىن زائىقە تۇلمەۋت» ①
ھۆكمى بىرلە ھىچ فەرزەندى ئادەم بەلكى ھەممە زىجان

① «ھەر بىر جان ئۆلۈم ئاچچىغىنى تېتەيدۇ.»

بۇ دائىرەئى مەۋتىدىن باش تارتالماس، قايسى ئەنبىيا ۋە
قايسى ئەۋلىيا ۋە قايسى ھۆكۈما ۋە دانا ۋە جاھىل نىجات
تاپىپدۇر. ئەجەل ئىلكى ئاڭا دامەنگىر بولادۇر ۋە قايسى نا-
دانلارنى ئايرىپ ئىمتىياز ئەيلەپدۇر، بەلكى. شاھ، گادا، كا-
فىر، مۆئمىننى بۇ بارەدە يەكسان تۇتادۇر. ھېچكىم بۇ كەي-
فىيەتتىن مەرگدىن خالى ئەرمەس. ھالا بىرەۋگە بۇگۈن بولسا
تاڭلاسى يەنە بىرەۋگەدۇر.

بەيت

گەرچە ئۆمرى نوھ ھەم بولسە بىرەۋگە بىر كۈنى،
يۈز تۈمەن ھەسرەت بىلەن ناكام ئاخىر كەلگۈسى.

ئى فەرزەند خاجە ئابدۇللا، ئەلھۆكمۇللىللاكى قەزاغە
رىزا ۋاجىپدۇر. سەبىر تەھەممۇلدىن ئۆزگە ھېچ سۇرەت مە-
لۇم ئېمەس. بەندەدە نەھەد بولغايكى پەرۋەردىگارنىڭ ئىشى-
غە ئىتىراز ئەيلەگەي. ھەر نىچە گىريە ۋە زادى قىلغانىنىڭ
ۋە يەقا چاك ئەيلەب، يۈزىنى خەراش ئەيلەگەنىنىڭ، ئۆزى-
نى يۈز پارە ئەتكەنىنىڭ ھېچ سورى يوقتۇر. بەلكى بەندە-
چىلىكگە رىزا ۋە تەسلىم ئەيلەمەگەنىنىڭ نىشانىسىدۇر. ئى
فەرزەندە، فىلجۇملە سۆز ئاقىلغە كىپايەدۇركى، «ئەلئاقىلۇ
يەكفىھىلئىشارەتۇ» ① كىبرەككى، ئۇكاڭىز خاجە مۆئمىنغە ۋا-
لىدەڭىز بەيانغە ۋە جەمئى ۋە تاۋابىئلەرگە پەند نەسىھەت
بىرلە تەسەللى خاتىر بەرگەيسىز. ۋەقت مەھەل بىسيار
تەڭدۇر. قالغانلارنىڭ سالامەتلىكىنى بىسيار غەنىمەت بىل-

① «ئاقىلغە ئىشارەت كۇپايەدۇر»

گەيسىزلەر. ھەق سۇبھانە ۋەتائالادىن ئۈمىدىم باركى، ئەگەر
جان بەدەن ئىچرەدۇر ھەرگىز سىزلەرنىڭ تەربىيەتىڭىزلەرـ
دىن خالى بولماغايمەن. نامـە تەمام» بۇ نامە تەسەلـلىنى
ئۇقۇغاچ ھەممەلەرگە قۇۋۋەت ھاسىل بولدى. گىريە ۋە زارىـ
دىن فارىغ بولدىلەر. جەمئى ئەزىم ھەم تارقاشتىلار، تائاللاـ
سى ئەلەسسا باھ نەمام ئەھلى مەملىكەتلەرگە جار بەردىلەر.
ھەممە كاشغەر ئاھالى چوڭ ـ كىـچىك جەمئ بولدىـلەر. بۇ
جەمئىيەتنىڭ ئىچىدە ھەزرەتى خاجە نەسـرۇلـلا خاجەم باشـ
لاردىن مەنسۇرنامەنى ئالىب، ھەزرەتى خاجە ئابـدۇللا خاـ
جەمغە تۇتۇپ بەردىلەر. نامە خۋان بارىپ زىـمىن ئەدەپنى
بۇسە قىلىپ، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەمـدىن نامـەنى
ئالىب، ئاۋاز بەلـەند بىرلە ئوقـۇدى. مەزمـۇنى شۇبـۇكى:
«بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم. ئىننى جائىـلۇ كەفىلـئەرزى
خەلىفە» يەئنى تۇمەن مىڭ ھەمدۇ سەنا ھەزرەتى جەبىپار
ئەئزەم ۋە پادىشاھى ئەكرەمنىڭ نىشالەلەردۇركى، سۇلتانى
ئادىل ۋە ئۈمەرائى فازىل ئىھسانى ۋە ئەدلى كەرەمى بىرلە
رەئايا فۇقرالەرنى بۇ ئالەم فانىدە خاتىر جەمئى ئامانلىق بىرلە
تۇتۇپ، تەۋانا لەردىن ناتەۋانـلەرغە زۇلۇم ـ سىـتەم يەتـ
كۈزمەي ئەمنەتدە فارىغلىبال ئەيلەدى ۋە ئەدەتىسز شۇكرى
سىپاس ئول شاھنشاھى مۇتلەق ۋە مەبۇدى بەرھەق نىيازىكى،
پادىشاھى ئىسلامنىڭ بۇ ئالـەم زاھىـرىدىكى مۇتەبىـئەت ۋە
ئىنقىياد ئەيلەگەن خەلق مۆئمىنلەرنى ئاخىرەتدە شۇل پادىـ
شاھنىڭ ئەلىپىنىڭ سايەسىدە جەمئى ئەيلەپ، بىھىشت سارى
خەرام قىلدۇردى. ھەر كىشىكى پادىـشاھ ئىسـلامغە بويـۇن
سۇنمادى بۇ دۇنيادا باغىلىق بىرلە رەسۋا ئەيـلەب، قىياـ
مەت كۈنى يۈزمىڭ ئەزاب ـ ئوقۇبەتلەرگە گىرىفتار ئەيلەـ

دى. چۇنانچە ھەدىس نە نۇۋىكى: «مەن ماتتەۋەلەم يەئ
رىفۇ ئىمامە زەمانىھى فەقەد ماتە مەيتەتەن جاھىلىيەتەن»
يەئنى كىشىكى ئۆلۈپدۇر تانۇمايدۇ، ئۆز زامانىدەكى ئىسلام
پادىشاھىنى. بەس بىتەھقىق ئۆلۈپدۇر مۇردار جاھىلىيەتدە. يۈز
مىڭ سەلەۋاتبا بەركەت ئول سەييىدى كائىنات ۋە خۇلاسە
مەۋجۇدات يەئنى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ
ئەلەيھى ۋەسەللەم ۋە سەدەقە فىداسىدۇركى ئىككى ئالەم خەل-
قىنى ھىدايەتقە باشلەدى. ۋەسىراتەل مۇستەقىم يول كۆر-
سەتتى ۋە قىيامەتدە سەرداران مەملىكەت ئادالەت شۇئار
ئۇمەرائى شەرىئەتى غەررا ھۆكمى بىرلە قائىدە قانۇن كۆر-
سەتىپ، مەملىكەتكە نىزام بەردى. سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە ئەلا
ئالىھى ۋە ئەسھابىھى ئەجمەئىن. ئەمما بەئد: ئادىمان كاش
غەر دانا بولۇڭلار! سالھاي سال ئەردىكى كافىرلار ئىتائەتىدە
روزىگار كەچۈرگەن ئەردۇك، بىر نەچچە مۇددەت بولۇپدۇر-
كى، ئەلھەمدۇلىللا ئىسلام ئەلىمىنى باشىمىزغە تارتىپ، ئائى-
نەئى دىن ۋە مىللەتنى تازە ئەيلەب، بۇ دىيارلارنىڭ ھۆكۈمەتىنى
ھەزرەتى ھەق سۇبھانەۋەتەئالا ھالا بىزلەرگە ئەتا ئەيلەب-
دۇر. يۈسۈف خاجە قىبرىنداشىم بەندەچىلىكنى بەجا كەلتۈ-
رۈپ، جان ئامەنەتىنى ساھىبىغە تاپشۇردى. ئەمدى نۇردىدەئى
جىگەر پارەسى فەرزەند خاجە ئابدۇللانى تەخت سەلتەنەتكە
لايىق كۆرۈپ، پادىشاھ خاجە ئات بەردۇق. ھەر كىشىكى
بۇ پادىشاھ خاجەنىڭ ئىتائەتىگە داخىل بولۇپدۇر دۇنيا ۋە
ئاخىرەتنىڭ سەرمايە ئىززەتىگە داخىل بولۇپدۇر ۋە نىجات-
لىق تاپىپدۇر. ھەر كىشىكى ئىنىڭ ئىتائەتىدىن باش تارتىپ-
دۇر بۇ دۇنيادا غارەت ۋە تاراجغا ۋە ئەھلى ئەياللارىنىڭ
ئەسىرلىكىگە ۋە قەتلىگە ئۆزىنى راۋا تۇتقاي. خۇدا رەسۇل،

ئابا ئەجدادىم قاشىدا شەرمسار بولۇپ، گىرىپتار جەھەننەم
بولغاي ۋە يەنە ئۇلكى، ئى فەرزەندە خاجە ئابدۇللا، مۇ-
سۇلمانلارنىڭ داد-سوراغلىرىنى ئەدالەت بىرلە ھۆكۈم سۈ-
رۈپ، شەرىئەتپەرۋەر بولغايسىز ۋە يەنە سىزنى سەردار
لەشكەر بولغاي دەپ ئەردۇك. ھالا بۇرادەرىڭىز خاجە مۆ-
مىن كاشغەر لەشكىرىنى باشلاپ خاجە يەھيا بىرلە تېز-
تۆند بارغاي. نامە تەمام.»

بۇ ئولتۇرغان جەمئىي ئەزىم نامەمەزمۇنىغا ئىتائەت
قىلىپ، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھنى زىلچەئى
كەرىمانىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بىر تەرەفىنى ھەزرەتى يەھيا خا-
جەم پادىشاھ، بىر تەرەفىنى ھەزرەتى خاجە نەسرۇللا خا-
جەم، بىر تەرەفىنى ھاكىم خوش كېپەكبەگ، بىر تەرەفىنى
ئەئلەم ئاخۇن موللا مەھمۇد باشلىق ھەممە ئۆلۇمالار كۆتە-
رىپ تەختىسەلتەنەتكە ئولتۇرغۇزدىلەر ۋە ھەممەلەرى يەك-
بارە پايەگاھىغا تۆشۈپ مۇبارەكباد ئېيلەدىلەر. ئۇلۇغ ئىش
قىلغان بۇ جەمئىنى زىيافەت قىلدىلەر. ئەمما ھەزرەتى خاجە
ئابدۇللا خاجەم ھۆكۈم قىلدىلەركى: «ئۆمەرالار، ھەرنە بار-
لەرى ئۆز تابەلەرىنىڭ لەشكەرىنى جابدۇپ يۈرسۇنلەر» بەس
ئۆمەرالار لەشكەرنى جابدۇپ يۈرۈتتىلەر. ھەزرەتى خاجە
مۆمىن خاجەم ھەم ئامادەئى سەفەر بولۇپ، بەشكېرەم مەۋ-
زەئىدە ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەمغە قوشۇلدىلەر. ئەمما
بۇ لەشكەرگە سەر ھېساب باردىلەر. چۈنان سەر جابدۇقكى،
گويا بۇ شەھەردەكى ۋەتەنلەرىنى تاشلاپ، ئول شەھەردە
ۋەتەن تۇتادۇرلەر. ھەر كۆچۈردە ئەرتەدىن ئاخشامغە تەبى-
رەيدۇرلەر. شەھزادەلەر مەشۋەرەت قىلدىلەركى، مۇنداغ
ئېغىرلىق بىرلە مەنزىلگە يەتكەلى بولماس. ئەلەلخۇسۇس

دۈشمەنگە روبىرو بولغاندا بەرابەرلىك قىلغالى بولماس دەپ ئەمىر قىلدىلەركى: «ھەر كىشى ئۆزىنى يەڭگىتسۇن» لېكىن لەشكەر ھەر نېچچە سۇبۇك بار ئەيلەگەنىدەك بولىدى. دەر ھەقىقەت يەڭگىلەنمىدىلەر. ئاخىرۇلئەمر مەنزىل مۇراھىلەتەي قىلىپ، ئاقساي يولى بىرلە شەھىرى ئۇچقە ياۋۇق باردىلەر. ئەمما بورھانىددىن ئىبنى خاجە ئەھمۇدا كافىرلار قولىدىن ئاجراپ، گىرىفتارلىقدىن خالاس بولسۇپ، ئەيىشى فاراغەتكە مەشغۇل بىخەبەر ئەردى. خاتىرىگە كەچمەس ئىدىكى، كاشغەر ياركەنددىن قىلھال لەشكەر كېلىۋر دەپ شۇبۇ بىخەبەرلىكدە گەرد ـ غۇبار پەيدا بولدى. گەرد ئارىسىدىن چەندان پۇر ـ كاله ئەلەم زاھىر بولدى. ھەر بىر كىشى مىلىك كىشىگە نىشابە بىرەدۇر بولغاي:

قىتئە

چۇن رەقىبلەر دىللەرى سەدفارە بولدى خەۋفدىن
ئۆرلەگەچ گەردۇ غۇبارى لەشكەرى سۇلتانىدىن.
بى خىرەلەردىن كېتىپدۇر ھوش، تەندىن جانلەرى،
بەلكى ئازمىش دىن ئىلە ئىمانىدىن.

ئەلقىسسە، خاجە بورھانىددىن ئۆز لەشكەرىنى جەمئى قىلماققە ئامادە بولۇپ تۇرغاي. ئەمما داستان ئىشتمەك كېرەك: خاجە يەھيا بىرلە خاجە مۆئمىن بۇ سىپاھ لەشكەر بىرلە كېلىپ، ئۇچ شەھىرى ئالدىغە مەقدەمى لەشكەر جابەجا ئەيلەدى. مەشۋەرەت قىلدىلەركى: «ئەۋۋەل ئەلچى يىبەرگەيمىز، تاكى ئۆز جاۋابلەرىدىن بايان ئەيلەگەيلەر.

ئەگەر قوبۇل بەيئەت قىلسە، فەھۇلمۇراد، ئەگەر بولماسە
ئاندىن ئامادە جەڭ بولغايمىز» دەپ كاشغەردىن بەشكېرەم
ھاكىمى مەھرەم بەگنى، ياركەندىن توختى بەگنى، ئۈمەر
مىرزادىن بىر سەردار قىرغىزنى، مۇڭ ئۆرۈغىدىن بىر سەر-
دار قىرغىزنى ھەر قايسىسىنى ئۆز تابە ھەشەملەرى بىلە
ئەلچىلىككە ئىبەردىلەر. نامە مەزمۇنى ئۇلكى: «ئى خاجە،
سىز بىلىك ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭ! نەچچە مۇددەتى بىسقەرار
غە قەرىنىلەر بىشۇمار ئۆتتۈپدۇركى كافىر بەدكارلەر ۋە
زالىملار قولىدا مۇتابىئەت گەرەھى بىلە قىلىبدۇرمىز، ئۇلار
ھۆكمىنى بىزلەر ئۆزرە جارى قىلدى. نائىلاج فەمانىنى تۇ-
تۇپدۇرمىز. ھالا ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تەئالانىڭ فەز-
لى كەرەمى بىرلەبىز مۇسۇلمانلارغە فەتھى نۇسرەت ئاتا ئەي-
لەدى، ئەمدى سىزگە سۇخەن دىلپەزىر ئۇلكى سىز ھەم كا-
فىرلاردىن يۈز ئۆرۈپ ئىسلامغە يارى بەرگەيسىز. بۇ شە-
ھەرلەر ياركەند، كاشغەر شەھەرلەرىگە دەرۋازەدۇر، كېرەك-
كى سىزلەر ئۈچ خەلقى ئىسلامغە يارى بەرسەڭىزلەر، مۇن-
دىن ئاقسۇغە ئابدۇۋاھاف بەگ قاشىغە بارساق، ئول ھەم
ئىسلامغە يارى بەرسە، ھەممەمىز ئىتتىپاق، ئۇشبۇ شەھەرلەر-
نى مەھكەم قىلساق ۋە كىشى يىبەرىپ كافىرلار ھالىدىن خە-
بەر ئالساق، ئەگەر كافىرلار ئاراسى يا ھەم تەفرىقە پۇر
تەشۋىش بولسە، ۋەقتىنى غەنىمەت ساناپ لەشكەر تارتساق،
ئەگەر فەتھى نۇسرەت يارى بەرسە، كافىرلارنى ئىمانغە دە-
ۋەت قىلساق. ئەگەر ئىمان كەلتۈرسە فەھۇۋەلمۇراد. ئەگەر
ئىمانغە كىرمەسە، بىزەربى تىغ بەزىسىنى ئەسىر، بەزىسىنى
قەتل قىلساق. نەچچە يىلدىن كافىرلار ئاراسىدا ئەسىر گى-
رىفتار بولغان سەيىد زادەلەرنى ۋە خانلارنى كافىرلار گى-

رىفتارلىغىدىن خالاس ئەيلەپ، خانلارنى تەخت - سەلتەنەت-
گە ئولتۇرغۇزۇپ ۋە جەمئى خاجالەر بۇرۇنقى تەرىقە قائىدە
بىرلە ھەر قايسىمىز ئۆز ئاتا ئەجدادىمىز ئاياغلەرىدە گۆشە
تۇتۇپ، دۇئاگۇيلۇق تەرىقەسى بىلە تائەت ۋە ئىبادەتكە
مەشغۇللۇق قىلساق ۋە ھەر شەھەر ھاكىملەرى ئۆز مەنسەپ-
لەرىنى ئىسلام تەرىقەسىدە بەجا كەلتۈرۈپ ئەمەل قىلسا ۋە
نەچچە يىلدىن بېرى كافىرلار ئىتائەتىدە قىلغان گۇناھ ئىش-
لارىغە تۆبە ئەيلەب، ئۆمرىمىزنى ئېنىڭ تەدارىكىدە تەلافە-
سىدە بەجا كەلتۈرگەيمىز ۋە جىھاد غەزات ئەيلەمەك بىرلە
قارا يۈزىمىزنى ئاقارتساق دەب ھەمىشە فىكىر - خىيالىمىز
شۇبۇ دۇر، كىم كىمكى ئى خاجەسى بەگ، سىز ھەم شۇبۇ
ياخشى نىيەتىمىزگە ئىتتىپاق ئەيلەپ قوبۇل كەلام قىلغايسىز.
تاڭلا روزى مەھشەردە ھەق سۇبھانە ۋە تەئالا ھۇزۇرىدە
ۋە جەددى بۇزرۇكۋارىم ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەل-
لەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئالدىدا يۈزى قارالىقدىن ئۆز-
نى خالاس ئەيلەب، غازىلار سەفلەرىدە جايىڭىز بولغاي سىز.
چەراكى ھەدىس نەبەۋىكى: «مەن ماتە ئەلاما ئاشە ۋە ھە-
شەرە ئەلاما ماتە» يەنى كىشىكى نە تەرىقەدە زىندەكارلىق قىلسە،
ئوشۇل تەرىقەدە ئۆلار، كىشىكى نە تەرىقەدە ئۆلسە، شۇ تە-
رىقەدە قوپار، ۋە يەنە ھەم «مەن تەشەببە بەقەۋمەن فەقەد
ھەشرە مەئەھۇم» ھەزرەتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى
ۋەسەللەم ئەيدىلەر: «بۇ ئالەمدە ھەر تەۋەننى دوست تۇتسە، بەس
بىتەھقىق شۇنىڭ بىرلە قوپار» يەنە ھەدىسكى: «مەن بە ئەسە
ئەلامەد سەھھەبە» يەئنى بۇ دۇنيادا كىم بىلە ھەمسۆھبەت
بولسە، ئېنىڭ بىرلە قوپار. ۋە يەنە ھەدىسكى: «ئەد دۇنيا
مەزرە ئەتۇلئا خىرەتى» يەئنى بۇ دۇنيا ئاخىرەتنىڭ تېرىل-

ھۇزۇرىدۇر، ئاخىرەت ئۈچۈن ئۆزۈق ماكانىدۇر. يەئنى ھەقتە
ئالانىڭ رەھمەتىدىن ئۈمىددار، ھەزرەتى رەسۇلۇللاھ ئەلەيھۇ
ۋەسەللەمنىڭ شاپائەتىدىن ئۈمىددار بولغان كىمەرسە، بۇ
ئالەمدە ئەمەل سالىھ قىلغاي، سالىھ ئەمەلنىڭ ئەفزەلى غا-
زاتدۇر. بەس ئىككى كۈنلۈك دۇنيانىڭ راھەتى ئۈچۈن ۋە
ئاسايىشى ئۈچۈن ئاخىرەتنىڭ ئەبەدەل - ئەبەد ئازاب ئۇ-
قۇبەتىگە گىرىفتار بولماغلىق ئاقىللار ئىشى ئەرمەس، كې-
رەككى ئاقىللار ئىختىيار قىلغاي ئىككى دۇنيانىڭ راھەتى دۆ-
لەتىنى، دۆلەت راھەتى ئىسلامەدۇر. دۆلەتى كۇففار دۆلەت
ئەمەس. چەراكى بىھۇدە ئاقىبەت ۋەيرانەدۇر. ھالا ھەم سىز
قوبۇل ئىسلام ئەيلەب، جان دىل بىرلە ئىستىقبال قىلساڭىز،
قەسەمكى سىزگە ھېچ دەخلە بەرمەي، ئۆز دىيارىڭىزنىڭ ھا-
كىملىغىنى بېرىپ، بىتەرىقە سىپەھسالار ئىسلام ئەيلەب، توغ
نەققار ئەلەم، كارناي بەرگۈمىز دۇر ۋە يەنە ھەم فەھىم
فاراسەتىدە مەسلىھەت مەشۋەرەتىدە بىنەزىر ھەم تەڭىڭىز يوق
كىشىدۇرسىز ۋە يەنە ۋەزىر جۈملە تۈلمۈلك ئەيلەب سىزنىڭ
مەشۋەرەت مەسلىھەتىڭىز بىرلە سەرانجام بەرگۈمىزدۇر. بۇ-
رادەرىڭىز ئابدۇل ۋاھاف بەگكە ھەم شۇبۇ ۋەئدە دۇر ۋە
ئىللا. ئەگەر تابە بولماسىڭىزلەر نەچچە گۈرۈھ لەشكەركى
ياركەند، كاشغەر، يېڭىھسار ۋە نەچچە گۈرۈھ قىرغىزكى قىپ-
چاق، سارىخ قالپاق، نايمان، چوڭ باغىش ئوتتۇز ئوغۇل بۇ
تائىفەلەردىن لەشكەر بىھىساپ ۋە بىئەدەد بىرلە ئۆزىڭىزلەر-
گە كەلدۈك ۋە يەنە نەچچە مىڭ كىشى بىرلە قوباد مىرزاكى
باھادىر ئاتالەر ئول ھەم ئارقەمىزدىن كېلەدۇر. بۇ لەشكەر
بىرلە بۇ شەھەرنىڭ گەردىنى ئاسمانغە سورۇپ، خەلقلەرنى
يەسىر ئەيلەگۈمىزدۇر. چەراكى با ۋۇجۇد ئىسلام مۇسۇلمان-

لاردىن يۈز ئۆرۈپ كافىرلارغە ياۋەرلىك ئەيلەسە، بىسە-
بەبى شەرىئەت جائىزدۇركى، ئۇلارنى غارەت-تاراج ئەيلەب
ۋە ئەسىر قەتل ئەيلەمەك. ئەمدى ئەسباب جەڭگە ئامادە
بولماق كېرەك. تاكى ساقى فەلەك جامى مۇرادنى بىزلەر-
گە تۇتقاي ياكى سىزلەرگە، نامە تەمام ۋەسسالام.

بەيت

ئى رەقىب كۆڭلى قاتتىغ جەڭنىڭ ياراغىنى تۈزەت،
باۋەر ئەتمەس سەن ماڭا يۈزمىڭ نەسىھەت بى ئەسەر.
تا قاچان تاشدەك كۆڭۈللەر يۇمشاتۇر سۆزلەردىگۈم،
ياكى تەقدىرى ئىلاھىدىن زەفەردۇر يا خەتەر.»

بۇ نامەنى ئېلىپ تەيىن بولغان ئەلچىلەر رەۋان بول-
دىلەر. فىلهال بارىب نامەنى خاجەسى بەگكە مۇلاقات بول-
دى. خاجەسى بۇرھانىددىنگە ئالىب باردى. بۇلار كۆردىلەر-
كى، بارگاھى شاھانە بەرپا قىلىنىبدۇر. لەشكەرلەرى خىتاي،
قالماق ئارالاش، بەزىلەر مۇسۇلمان سۈرەتىدە كافىرلار ئەۋ-
زائى كافىرانە ئۇجب كىردارلىغىدە تۇرلۇك تائىفەلەر كۆر-
دىلەركى، بۇيى دىيانەت ئىسلام بۇلاردىن كەلمەيدۇ. نا-
گاھ بارگاھ ئىچرە كىردىلەر. كۆردىلەركى، ئوتتۇرادا بۇرھا-
نىددىن ئولتۇرۇپدۇر. ئوڭ سول ئۇمەرايى زالىم شۇئار ۋە
سەردار بەدكىردار ئولتۇرۇپدۇر. فاسادكەشلەر ۋە قاباھەت
ئەندىشە بىرەھىم قاتىل ۋە گىنە بوي، سەخت دىل، زۇھەل-
فەشانە، مىررىخ سالاپەت ھەم بەد بەخت بەد شەقاۋەت ئىمان
بىدىن خەبەر ئىسلامدىن بىبەھرە تائىفەلەر ئولتۇرۇپ-

دۇرلەر. جاھانى فىتنەۋەردۇر، كىتە بۇلارنىڭ خەبىس با-
تىنلەردىن مەۋج ئۇرادەر ۋە پىشانەئى شورلاردىن توفان -
توفان بۇغزى ھەسەد ۋە ئاداۋەت ئافتاپدەك زاھىر بولادۇر.
يەنە بۇ تائىفە ئۇلاردۇركى كاشغەردىن شىر مۇھەممەدنىڭ
ئوغلى ئابدۇراھمان، يۇسۇف بەگ، ئابدۇساتتار بەگ، مۇسا
بەگ. خۇدايارنىڭ ئوغلانلەرى مۇھەممەد ئىمىن، ياركەند-
دىن قارغەلىق مىر نىياز بەگ ئوغلى مىر ئوراز بەگ، دۆلەت
خاجە، ئاقسۇ ھاكىمى ئابدۇۋاھاف بەگ، خاجەسى بەگ، ئىنى-
سى ئۇمەر بەگ. ئابدۇۋاھافنىڭ ئوغلى ئابدۇساتتار تاز،
ئابدۇخالىق بەگ، مۇزەففەر بەگ. ئۇچ بەگلەرى، كۇچا ھا-
كىمى ئاللا قۇلى، مۇھەممەد يار بەگ، سايرام ھاكىمى، دو-
لان ھاكىمى سائادەت توڭگۇز — بى سائادەت. ئىلا بەگلەر-
دىن رەھمان قۇل، فەرمان قۇل تاز، ئابدۇرېھىم بەگ، قىر-
غىز ئابدۇللا بەگ. مۇنىدىن ئۆزگە ھەممە ئۇمەرا ۋە سىپاھ-
لەر بىسيار دىۋانە ۋەش سوفى نام كافىر بەدكىردارلار تا-
ئىفەلەرى رەھمەتى لەئنەتى ئەجدەر نىياز سوفى، نەشتەر
نىياز سوفى ۋە يەنە جاھىل سۇرەت تۆرلۆك ئاخونلار موللا
ئىۋەر، موللا قۇتلۇغ ساقال كور، موللا بارات كور، قەسىم
كور، مىر نوروز خەزىنچى، سارىخ ياساۋۇل، ئىلياس مىرا-
خور، مۇندىن ئۆزگە ھەممە دەبدەبە تۆرلۆك بىنام سوفى
توڭگۇزلار بىسيار ئەردى. قالماقدىن ۋە ئىكچىن جايساڭ يار-
كەنددە قاراخان بولۇپ ئولتۇرغان قالماق ئۇنى ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم ئەلەيھى رەھمە چىقارىپ قويا بەرگەن
ئەردىلەر. ئۇشول بىر مىڭ قالماق بىرلە ئامۇرسىنا يارلىغ
بىرلە كەلگەن ئەردى. خاقانى چىننىڭ لەشكەردىن تۇرۇم-
تاي كۆكەك ئاتلىق بىر كىشى بىر گۇرۇھ تائىفەلەر بىرلە

كەلگەن ئەردى. ئۇشبۇ جەمئى ئىچرە بۇ مەزكۇر ئەلچىلەر كىرىپ، زېمىنى ئەدەبنى بۇسە قىلىپ، نامەنى تۇتۇپ بەردى. ئوقۇپ مەزمۇن نامەنى ئىشىتىپ ھەممەسى مەسخىرەگە زابان ئاچتىلەر: «بۇ ياركەند ئىسھاقىيە خاجالەرى خىيالى خام بىرلە بۇ يەرلەرگە كېلىپدۇر. ئۆزلەرىنىڭ ئىستىداد چاغىنى بىلمەيدۇر.

بەيت

نامەئى ئەزھەدى خۇد ھەددى كامالەست بەس،
ساھىب كارمۇلك بى زەۋالەست بەس. ①

ئەگەر بۇلار بۇ ۋاقىتتىدىن بىخەبەر بولغايلاركى، ئامۇرسنا خاقانى چىن قاشىغە بارىپ، خىتاي لەشكەرىنى كەلتۈرۈپ، ئىلى تەخت سەلتەنەتى ئۇزرە تۆرەلىك مۇقامىدە ئولتۇردى، داباچى ئۇچقە كەلگەن ئەردى، ئۇنى تۇتۇپ سىلىسلە بىلەن خانى چىنغە يەتكۈزۈلدى. ئىلى ئىچى ھالا جابەجادۇر. بەلكى نەچچە مىڭ خىتاي ئىلى ئىچرە بەر زىيادەتى مۇھەييادۇر، خاقانى چىن، ئامۇرسىنا بۇ شەھەرلەرنىڭ خاجەلغىنى، سەلتەنەتىنى بىزگە ئىلتىفات قىلدى. بۇ ئىسھاقىيە خاجەلەرنى يار دىيارىدىن ئىخراج ئەيلەب ئىلىغە چىقارۇر بولدى. ئەمدى ئول خاجەلەرگە ئامۇرسىنا خاقانى چىننىڭ يارلىغىدىكى ئىسلامدىن يانىپ، ماڭا ئوخشە تابىئى كافىران بولۇپ تەخت سەلتەنەتنى قويۇپ ئىلىغە چىقىپ تۆرەدىن، ئامبانلاردىن ئۆلۈم گۇناھىنى تىلىسۇن. ئەگەر ئانداغ

① ھەر نامغا ئۆزىنىڭ چېگرىسىنىڭ كامالىتى كۇپايە قىلمىدۇ. ئىش ئىگىسىگە بولسا مۇلكىنىڭ زاۋا بولماسلىقى كۇپايە قىلىدۇ.

قىلمىسا، ئىككىنچى جايساڭ بىر مىڭ قالماق لەشكەرى بىر-
لە تۇرۇمتاي بىر مۇنچە خىتايلار بىرلە ئەلچىلىك تەرىقە-
سىدە بەلگۈ بولۇپ كەلدى. ئون مىڭ قالماق چىرىسكى ئاق-
سۇدا قالدى، بۇلار بىرلە بارىپ خاقانى چىن ئامۇرسىنا يار-
لىغىنى يەتكۈزۈپ، لەشكەر تەقى جەمئىي ئەيلەپ، بۇ خاجا-
لەرنى ئاناسىنىڭ قورساقىدەكى غەچە يارىپ، قويىدەك بوغۇز-
لاپ قەتل ئەيلەگۈمىزدۇر. ئەگەر شۇبۇ سۆزگە خىلاپلىق قىل-
ساق، خاقانى چىننىڭ غەزىبىگە گىرىفتار بولغايمەن» دەپ
كافىرلار رەسمىچە قەسەمىيات قىلدى.

ئەلقىسسە، بۇ سىياسەت ئەڭگىز ۋە غەزەپ ئامىز سۆزلەر-
نى ئىشتىپ، ئەلچى بولۇپ بارغان بەگلەرنىڭ ۋە قىرغىزلارنىڭ
ھوشى كەتتى. بۇ ئەلچىنىڭ تولاسىدە مېھرى - ۋەفا
يوقلۇقىدىن دۈشمەن مەھەل تاپماسلىقىدىن يۈرۈر ئەردى.
ھەزرەتى خاجە يۈسۈف خاجەم پادشاھنىڭ ۋاپاتلەرى خە-
بەرنى يەتكۈزدى. خاجە بۇرھانىدىن تەرەفىگە قۇۋۋەت بەر-
مەككە سەئىي قىلىب، قوبۇل بەيئەت ئەيلەب ئىتائەت قىلادى.
مەھرەم بەگ باشلىغ بىر نەچچەسى قالماقـقە باش تۇتۇپ،
ئەسلا ئۇلار قاشىدىن چىقمادى. توختى خەزىنىچى ۋە بىر
نەچچە قىرغىزلار ھەر قايسى ئۆز قەبىلەسىنى باشلاپ، بۇ-
زۇلۇپ كەلمەككە ۋەدە بەردى. ھەزرەتى يەھيا خاجەم بىلە
خاجە مۆئمىن خاجەم پادشاھنىڭ لەشكەرىگە ئۆزىنى ئالدى.
بۇ شەھزادەلەر بۇلاردىن ۋاقىئە سورىدىلەر، بۇ مەككارلەر
ۋاقىئەنى يۈز ئانچە زىيادە بايان قىلدىلەر. شەھزادەلەر
ھەممەت جۈرئەتلەرى بىرلە تەكەللۇمغە زەبان ئاچتىلەر:
«ئەيىۋ ھەنناس! بىزلەر ھەق سۇبھانە ۋەتائالانىڭ رىزالىغى
ئۈچۈن ئىسلام ئاشكارا قىلىب، كافىرلاردىن يۈز ئۆرۈپ،

ئۇلار سارى تىغ تارتىپتىمىز، ئەمدى بۇ قەۋلىمىزدىن ئەگەرچە يۈز چەندان بولسە ھەم يانماسمىز. ھالا بىر جاندۇركى ئەگەر يۈز جان بولسە ھەم خۇدا رەسۇل ھەققىدە ئىسلام ئۇچۇن فىدا ئەيلەگۈمىزدۇر. ئەگەر بىزنىڭ ئەجەل شەربەتىمىز نەقەدەر ئىلاھى بىرلە بۇلار ئىلكىدە بولسە، مەرھابا يۈز مەرھەبا. جەددى بۇزۇرۇكۋارىمىز ھەزرەتى ئەمىرۇل مۇئمىنىن ئىمام ھۇسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن قالغان ئاتا سۈتىدىن ھالال مىراسىمىزدۇر، ھالال مۇرادىمىزدۇر سىيادەت ئەۋلاد پەيغەمبەرلىك ئابرۇيىنى قولدىن بەرمەي، خۇن ئالۇدە تەنلەرىمىز بىرلە قىيامەت كۈنى شۇ ھەدايى كەر بالا سەفلەرىدە ھازىر بولۇپ، خۇدا ۋە رەسۇل ئالدىلەرىدە ئىنتىقام ۋە خۇن باھايى شاھادەت تەلەپ قىلغۇمىزدۇر. نەچچە مۇددەت ئەردىكى، ئىشرەت جامىنى دەۋران گاھى بىرلە سۈرۈپ، ھەم دۆلەت ئىززەت بۇراقى تەۋسىنغە سۇۋارە بولماق تەخت سەلتەنەت ئۈزە غۇرۇرلۇق دىن بى جاھ قەدەم قويغان ۋە نەفسى سەركەشىنىڭ ئىنانىنى قايتۇرماسلىق بىرلە مەسىيەت گۇناھ چىركىدىن بۇ تېنىمىزدە ئەگەر ئالۇدە بولۇپ قالغان بولسا، شاھادەت سابۇنى بىرلە ئۆزىمىزنى پاك ئەيلەگۈمىزدۇر.

بەيت

جان فىدادۇر تا شاھادەتنى نەسىب ئەتكەي خۇدا،
كىم ھۇسەينى كەر بەلايىمدىن ماڭا سۈننەت ئېرۇر.
پاك ئېتەي ئىسيان غۇبارىن نە ئۇچۇن غەملىغ ئۇلاي،
بىر كۈنى ئاخىر بۇ جان تەنگە ئەجەل زەخمەت بېرۇر.

بۇنداغ سىيادەت ئامىز سۆزلەردىن سۆز دەپ بولماس
بىھۇدەدۇر. خاجە بۇرھانىدىن كافىرلارنى ھىمايەت قىلماي
ئۆزلىرىچە بۇ دىيارلارغا كەلگەن بولسا، بىزنىڭ قەرىنداـ
شىمىز ئەردىلەر. ئۇلارغا كۆز قاراقىدە يول بېرىسپ، بىجاـ
نىدىل ئەزاز — ئىكراملەرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، قايسى شەـ
ھەرنىڭ تەخت سەلتەنەتىنى ئىختىيار ئەيلەسە، ئانىدە بەر
قارار ۋە پايەدار ئەيلەب، ئۇلار خۇشلۇغىن ئىستەپ، بىقەدـ
رى ئىمكان دۈشمەنلەرى دەفئىگە سەئيى كۆشىش قىلغۇمىز
ئەردى. ھالا ئۇلار دىيار ئىسلامغە كافىر لەشكەرىنى باشلاپ
كېلىپ، كافىرلار ئەمرىنى سىياسەت بىرلە يەتكۈزەدۇر. بىزـ
لەر قاياشچىلىقتىن بىزاردۇرمىز. شەرىئەت غەررا ھۆكمىگە
تابىئەدۇرمىز. ھەر نېمە رسەكى شەرىئەتتە جائىزدۇر، بىز
ئۇنى راۋا كۆرگەيمىز. ئەمدى بۇ فەلەك دەرۋار ئىنان مۇراـ
دىنى ئۇلار قولىغە بەرگەي، ياكى بىزلەرگە. خاجە بۇرھاـ
نىددىن بۇ يەرلەرگە كەلگەندىن بىخەبەر ئەردۇق. بەلكى
بىزنىڭ قەسىردىمىز مۇراد قولىغە كەلسە، ئۇلارنى كافىرلار
ئىلكىدىن خالاس قىلماق ئەردى. بىزلەر چاغلامايدۇرمىز.
ئۇلاردىن بىزلەر ھەققىمىزدە بۇنىچە بىۋاپالىق جاپالار كەلـ
گەي دەپ ئۈمىد يوق ئەردى. ئەمدى قازاغە رىزا بەرمەكـ
لىك بىزلەرگە ۋاجىپدۇر. ھەرنە تەقدىردىن كەلسە كۆزدىـ
مىز كۆرگەي» دەپ تىغ كىنەنى بەللەرىگە باغلاپ دۈشمەن
سارى مەھكەم يۈز كەلتۈردى.

بەيت

رىزا بەردىم قەزاغە ھەرنەكىم كەلتۈرسە بەختىمدۇر،
قاچانغىچە كۆڭلى قاتتىغ ياردىن ئازار تارتقايمەن.

قىلۇر ئەردىم ۋەپانى كۆپ تەمە، ھەر بىرگە يۈز ئاپەرىن،
كېلۈر بولدى جاپالار جەۋرى كۆپ بىزارى بولغايمەن

ئەلقىسسە، بۇ شەھزادىلەر لەشكەرى كامال سەر جابـ
دۇق ئەسباب ئالاتى - ھەرب رەسا ۋە ئات - مەركەپلەرى
سېپىمىز، ھېچ كەمىلىكلەرى يوق ئەردى. لېكىن كۆڭۈللەرى
مەيۈسكى، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھىمىنىڭ ئالەمدىن
ئۆتكەنلەرىنى ئىشتكەن قالماقلار باش تاقىپ لەشكەر جەمـ
ئى ئەيلەگەننى ھەم خىتاي لەشكەرى مۇڭا يارى بېرىپ،
بۇرھانىددىننى باش قىلىپ لەشكەر ئىبەرگەننى ۋە بۇلار
سىياسەقىلەرىنى ئىشىتسەلەر قالماقنىڭ بۇرۇنقى غالىپلىقى ھاـ
لىنى ئاڭلاغان بۇ شەھەرلەر تاقابۇل بولالماسلىقنى كەما
ھەققەھۇ كۆرگەن ۋە بىلگەن باۋۇجۇد ئۇنىڭ ئۈزەسىگە قالـ
ماقلار كەلتۈرەلمىگەن لەشكەر چىن ھىمايەت بولسە، مۇنداغ
ئارقەسى ئۇلۇغ ۋە بۇنيارى لەشكەرگە جۇرئەت قىلىپ، بەرۇ
بولماقنىڭ ئاقىبەتى نىچۈك بولۇر ئىكىن؟ دەپ ھەممە كۆڭـ
لىگە تەشۋىش يۈزلەندى. ئەلەلخۇسۇس قىرغىزلار، قالماقـ
لار زەربىلەرىنى بىسيار يېگەن، بۇلارنىڭ ھېس ھەركەتلەـ
رى قالمادى. يۇراد تەمەلەرى ئولجە غەنىمەت ئەردى ۋە
بۇ قالماقلاردىن ئولجە ئالماقتىن تەمە مۇنقەتي قىلدىلەر.
ئەمما خاجە بۇرھانىددىن بۇ ئەلچى بولۇپ بارغانلارغە بىـ
سيار ۋەدە بەرگەن ئەردى: «ئەگەر سىزلەر دەلالەتىڭىزلەر
بىرلە ئول تەرەف لەشكەرىدىن خاھى قىرغىز، خاجە بۆلەك
كىشى بىزلەرگە يارى بەرسەلەر خانىغە، تۆرەگە خەت سۇـ
نۇپ، تامامى مەملىكەتىنى ئۇلارغا تاپشۇرالى. خاقانى چىن
تۆرەدىن ئىنئام - ئېھسان ئالىپ بېرەلى ۋە دۇنيا پاراۋان

بىلەن پۈشتىدىن تاپۈشتىغىچە قالغۇنچە مال پاراۋان بېرىدىپ
غەنى قىلالى. ئەگەر ئات باشىچە ئولجە غەنىمەت ئالسە،
ھېچ كىشى تەنە تەئەدروز قىلماسۇن. كاشغەر، ياركەنددىن
ھەر كىشى تۆرەنى، خاقاننى، بىزنى دېسە ئاگا ئىنئام ئېھـ
سان بەرمەك بىزلە مەنسەپ ئالى بېرەلى. يەتتە پۈشتىغىـ
چە قىزدىل تامغە بىزلە تەرخانلىق نىشان بېرەلى» دەپ بەـ
زى ئەلچىلەرغە رۇخسەت بېرىلگەن ئەردى. بۇ بەد دىيانەت
ئەلچىلەر شۇبۇ ۋەدىلەرنى لەشكەرگە بايان ئەيلەمەك بىلە،
بەزى ئىمانى سۇست كىشىلەر ئىسلامى زەئىفلەرنىڭ كۆڭلى
ئول تەرەفكە مايىل بولدى. ئەلەلخۇسۇس بۇ نابكارلار جان
دىللەرى بىزلە مائىل بولدى. ئەمما بۇ خەبەر شۇم ھەمـ
مە لەشكەرگە ئاڭلانىپ، مەسلىھەتلەرى قارار تاپىپ بۇزۇلـ
غۇنچە، بۇرھانىددىن لەشكەرنى ئۇرۇپ كۆشتە ـ پۈشتە لەر
چىقاردىلەر. نەچچە مەرتىبە ئۈچ دەرۋازەسىغە قوغلاپ بارـ
دى. ئاگا نەچچە قالماقدىن يەرلىكدىن بولۇپ يىگىرمە بىر
تەن دەرەكەئى دوزاقتا قارار ئالدى ۋە نەچچە تەن جاراـ
ھاتدار بولدى. چەراكى بۇلارنىڭ ئاتلارىنىڭ تولاسى ئوـ
رۇق، ئەسباپلەرى ناچار ئەردى. يېقىن ئەردىكى، بۇلارنى
بىر سائەتدە زىر ۇـ زەبەر قىلغاي. لېكىن لەشكەرى ئىسلامـ
دىن بىر كىشى دەرىجە شاھادەت تاپىپ ئەردى. ئۇشبۇ ھاـ
لەتدە بەزى مەككارلار ھەزرەتى شاھزادەلەرگە مەشۋەرەت
كۆرسەتتىكى، ئەندەك ئارقەغە يانىپ بەرسەك تاكى ئۈچ
لەشكەرى ئىلگەرەك كەلسە، ئاندىن سوڭ قورشاپ ئالساق، بىر
كىشى ھەم خالاس بولماس دەپ ماقول قىلدى. لەشكەر ئەنـ
دەك كېيىن ياندىلار. تاغلىقلار ۋەقتنى غەنىمەت ساناپ
موڭ ئۇرۇغى ھۇجۇم بىرلە ئۈچ لەشكەرى سارى ياندى.

ھەر تەرەفدىن سەپنى بۇزۇپ، ئۈچ لەشكەرگە قوشۇلابەردى. ھەزرەتى شەھزادىلەر كۆردىلەركى، لەشكەر بۇزۇلدى. ئول تەرەفنىڭ لەشكەرى بارغانچە قۇۋۋەتلەنىپ، ھىمايەتچى زىيادە قىلىپ ئىلگەرى كېلەدۇرلەر. بۇ شەھزادىلەرغە تاقەتى تەۋەققۇف قالمادى. دۈشمەن لەشكەرىدىن زىيادەرەك، ئۆز لەشكەرىدىن غەمناك بولدى. ناچار «ئەلفىرارۇممالا يۇتاقۇمىن سۇنەنىلمۇرسەلىن» (بەرداشلىق بېرىشكە بولمايدىغان نەرسىدىن قېچىش پەيغەمبەرلەر سۈننىتىدىندۇر.) مەزمۇنىغە ئەمەل قىلىپ ئارقەغە ياندىلەر.

ئەمما قىسسەئى داستان ئىشتەك كېرەك: ئۈچ لەشكەرنىڭ بىر ھەممەتلىرى يۈز بولدى. بەزى ئادەملەر ئارقەغە كىردىلەر. ئانچۇنان كەمىنلار قىلىپ بۇلارنى سايدىلەر، ئاز كىشى خالاس بولدى. بەزىسىنىڭ باشى يورۇق، بەزىسىنىڭ ئەزاسى سۇنۇق، بىرسىنىڭ ئاتى ئاقساق، بەھەزار مۇشەققەتلەر بىرلە، ئالات جەڭلەرنى تاشلاپ خىمە بەرگاھلاردىن ۋە زاد راھلە سەفەر جابدۇق ۋە ئوزۇقلەردىن ئاجراپ، بەزىلەرى پىيادە، بەزىلەرى بەرەھنە كاشغەرگە كەلدىلەر ۋە نەچچە فىرقە تاغلىقلاردىن بۇ لەشكەر ئىچىدە بار ئەردى ۋە بەزى فىرقەسى لەشكەرى ئۈچقە قوشۇلۇپ قاچىپ، كاشغەر شەھرىگە كەلگۈنچە بۇلاڭچىلىق قىلدى.

بەيت

يۈز تۈمەن لەنەتلەر ئولسۇنكى بۇرەقىبلەر جانىغە،
ھەم قۇرۇپ تۇخۇمى ھەم ئوت تۈشكەيكى خانۇمانىغە.

ئاشنالىق قىلماڭىز كىم ھېچ ۋەفاسى يوق تۇرۇر،
نە ۋەفاسى بولغاي ئولكىم ئەھد ئىلە پەيمانىغە.

نە ھايا قىلغاي خۇدادىن ياكى ئالەم ئەھلىدىن،
ئەيلەمەك تەسدىق ئۇنىڭ ئىسلامى ۋە ئىمانىغە.

تائىتى ئەرمىش ئوغرىلىق ھەم قاراقچىلىق ھۈنەر،
ھەم ھارامخورلۇق قىلۇر ھەم كورنەمەك سۈلتانىغە.

ئاشنالىق دۇشمەنىدۇر، مېھرىبانلىق قاتىلى،
بىرنى تاراج، بىرنى قەتل ئەيلەپ يەنە ئىسلامىغە.

كۆڭلى قاتتىغ شۇملۇغى ئاخىردا قىلغاي شەرمسار،
كۆز تۇتۇپ رەھمەتدىن ئول قىلمۇق قىلۇر شەيتانىغە.

ھېچ قەۋمى سادىق ئۇشبۇ سۈفەتدە بارمىدۇر،
كافىر تەرسامۇ ئار ئەيلەر ئۇلار قىلغانىغە.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى شەھزادە ئۇلۇغ لەشكەر بىرلە بارىپ، ئاز كىشىدىن شىكەستە يەپ، تەمامى ئەسباب ئالاتى، خىمە بارگاھلارىنى تاشلاپ يانغانلەرىغە بىسىيار نامۇس قىلىپ، ھەزرەتى يەھيا خاجەم پادىشاھ كاتتە يايلاق بىلە فەيزئاباد بىلە ياركەند لەشكەرىنى ئالىب ياركەندكە يۈردىلەر. ھەزرەتى خاجە مۆمىن خاجەم پادىشاھ كاشغەر لەشكەرى بىرلە كاشغەرغە يۈردىلەر. بىرەۋنى ئىلگەرى چاپاغان يۈرۈتتىلەر، ئۇ كېلىپ ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادشاھغە بولغان ۋاقىئەنى بايان

ئەيلەدى. بۇلار ئەزبىرايى غەزەپتىن دەست بەزانۇ سوق-
تىلەر، خەلق ئارادە نامۇسىدىن فەسىل شادىيانە چالدۇردى-
لەر. بىلىدىلەركى، ھەممە خەلق لەشكەر شىكەستە يەپدۇر.
چەراكى ئۇن سەككىز كۈنلۈك مۇھلەت بىرلە كېتىپ ئەردى-
لەر. ئۇن ئۈچ كۈندە بۇ ۋاقىئە ئاڭلاندى. شول كېچەسى ھەز-
رەتى مۇئمىن خاجەم پادىشاھ ھەم يان ئىشكىدىن
شەھەرگە كىردىپ، ھەزرەتى پادىشاھ خاجەمغە ۋا-
قىئەنى بايان قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پا-
دىشاھ بىسيار فەرىشانلىق بىرلە زەبان ئاچتىلەر: «نەچچە
مۇددەت ئەردىكى سەئىد ئەكبەر بىزنىڭ تەرەپىمىزدە ئەر-
دى. ھالا ئۇنىڭ ئورنىغە نەھۇسەت يۈزلەنگەن مەلۇم بو-
لادۇر. ھەر نەكى قازائى ئاسمانى كەلسە ئاڭا رىزادۇرمىز.
ھىلە تەدبىر كارغە كەلمەس.

تەدبىر بىلە تەقدىرى خۇدا ئۆزگە بولۇرمۇ؟
تاشنىڭ خىپتى يامغۇر سۇيى بىرلە يۇيۇلۇرمۇ؟
بۇ قۇشۇكى ئىمىنىڭ قەستىدە بولسا سەيياد،
ئۆز مەيلى بىرلە تۇشىمەگۈچە قۇش تۇتۇلۇرمۇ؟»

دەب ھەزرەتى مۇئمىن خاجەمغە تەسەللىي خاتىر بەر-
دىلەر. ئەمما ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم ياركەند لەشكە-
رى بىرلە ياركەندگە باردىلەر. ئۇلار ھەم بىر كىشىنى جا-
پاغان يۈرگۈزۈپ ئەردىلەر. بۇ ھەم سۈرەتى ھال تەقرىر
قىلدى. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ تولا فەرىشان-
لىق قىلمادىلەر. «قازاغە رىزا ۋاجىپدۇر. ھەرنەكى تەق-
دىر ئىلاھىدىن كەلسە، ئۇنى تارتماي ئىلاجى بولماس، بەن-
دىدۇرمىز تەقدىر ئىلاھىغە رىزادۇرمىز» دەب خاتىر بايان
قىلدىلەر. ئەمما ئەھلى تەدبىرلەر مەشۋەرەت كۆرسەتتىلەر-

كىم: «مۆڭگۈ ئوتاغىدا ھەرنەكى قالسىدۇر. ئەر كىشى ۋات-
قىمەدى ئاتلا تىماي ئۈچقە بارغان خەلقىنىڭ قولى ئىشقا تېب-
گىسىدۇر. بىزلەر ئۈچۈن ياخشى خىزمەتلەر قىلىسىدۇر. خىش
ئەترەبا — يار ئاشنالارنى مېھمان قىلادۇرمىز ۋە سەرۇپاي
بېرەمىزدۇر، دەپ چىرلاساق كەلگەي، تۇتۇپ قەيدكە تۆرت-
ساق ئو تاغنى لەشكەر بارىپ تاراج قىلسە، ئەسىر ئەيلەسە
جەزاسى ئۈشبۇدۇر» دەپ مەلۇم قىلادى. ھەزرەتى خاجەم
پادىشاھ ئىزنى بەردىلەر.

ئەلقىسسە، تاغلىقلارغە قاسىد ئىبەردىلەر. ئۈشبۇ مەز-
مۇن بىلە چىرلاپ كەلدى. تۆت يۈز سۇۋارە ئەرنى ئوردىغە
سولاپ قەيد بەندگە سالدىلەر. ئۇ تاغلارنى لەشكەر بارىپ
تاراج ئەيلەدى. بەزىسى قولغە تۈشتى، بەزىسى قاچىپ تاغ-
قە ئۆزىنى ئالدى. نەچچە فىرقە كىشىلەر بار ئەردى، تولاسى
قاچتى، ئوغرىلىقچە كېلىپ، ياركەندنىڭ سەھرالەرنى قاب-
راقچىلاپ ئالغالى تۇردى ئەمما ئۇمەرنىڭ ئورۇغى ۋەھ-
شەتدىن بەرھەم يەپ كەنارە تۈتتى. لېكىن قاراقچىلىق قىلا-
مادى.

ئەمما ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم خىجالەت بىرلە
كېلىپ، ھەزرەتى خاجەم پادىشاھغە مۇلاقەت بولۇپ تەقسىر
قويدىلەر. ئۇلارغا ئىلتىپات شاھانە سەرۇپاي ئاتا ئەيلە-
دىلەر. ئەمما ھەممەلەرى زەبانى مەلامەتنى بەزلەرغە ئا-
چىپ دەشنامغە تۇردىلەر. ئەمما بۇلار ھارامزادە مەككار
غەددار ئەردى. مەكر - ھىيلەدىن بىسيار يىغلەدى. ئېيت-
تىلەركى: «ئەي پادىشاھىم، نېچۈك يۈزى قارالىقدۇركى كى-
شى، ئەۋلادى پەيغەمبەردىن يۈز ئۆرگەي؟ ئىسلامدىن باش
تارتقاي؟ دۇنيا ۋە ئاخىرەت ھەمتاد پۇشتىمغە لەنەت ئالغاي؟

بىر نەچچە ئەۋباش يامان خەلق بۇ ئىشنى باشلاپدۇر،
بىز ئۇلاردىن بىزار، خۇدا بىزاردۇر. ھالا ھەم جازاسىنى
بىز بىرالى، ئول قىلغان گۇناھىنىڭ تەداركىنى قىلىپ، بىر
تەرىقە بىرلە ئول خەلققە بىر زەربە يەتكۈزۈپ كەلسە پە-
ھۇۋەلمۇراد. ئەگەر ئۇ ناماسە ئەھلى ئەيالىنى ئەسىر ئەيلەپ
تاراج قىلالى؛ ئوقۇبەتلەر بىلە قەتل قىلالى؛ بۇ تاغدا قا-
چىپ يۈرۈپ قاراقچىلىق قىلادۇرغان خەلقنى بىز بارىپ ئا-
لىپ كېلەلى؛ دۈشمەنگە مۇقابىلە بولالى؛ ئىسلام ئۈچۈن
جان فىدا قىلالى» دەپ يۈزمىڭ ئەھد پەيمانلار بىلە قە-
سەمىياد قىلىپ قۇرئان دەرمايان قىلدى. ھەزرەتى خاجەم
پادشاھ بىسىيار نەرمدىللىق، ناھايىتى ھىلىم ۋە ھەم كۆڭۈل-
لۈك قىلىپ تەۋەككۈلغە ئېتىقادلىق پەراسەتكۈي ئەزىز ئەر-
دىلەر. بۇلارنىڭ سۆزىنى راست ئەقىدە قىلدىلەر. بەزىلەر
ھەرچەندە مەنئى قىلدىلەر. لېكىن ھەزرەتى خاجەم پادى-
شاھ قوبۇل قىلمادىلەركى: «ھەرگىز مۇسۇلمان ئەھدى پەي-
مانىغە ئەمەل قىلماس بولۇرمۇ؟ ئەلەلخۇسۇس قەسەمىياد
قىلغاي، قۇرئان دەرمەيان ئەيلەگەي. ئەگەر ئېنىڭ ئىسلا-
مىدا شەك بولسىمۇ، بىزنىڭ ئىسلامىمىزدا شەك يوق. ئول
قۇرئانغە ئەمەل قىلماسە، بىز تەسدىق ئەيلەيلى، بۇلارنىڭ
ھەرنەكى ئەشياسىدىن ئات - ئۇلاغى ياركەند خەلقىغە تۈش-
كەن ئەردى. ئۇنى بەتامام تاپشۇرۇپ بېرىپ، تۈزۈمىغە
تاپشۇردۇم. ئاباۋ ئەجدادىمىزنىڭ رۇھ پاكلارىغە تاپشۇر-
دۇم» دەپ ئۇلارغا رۇخسەت بەردىلەر. ئەمما نەجىس كا-
فىرلار دەرۋازەدىن چىقىپلا بۇلاڭچىلىق قىلدىلەر. قاراقچى-
لىق قىلا باشلاندى. بارىپ تاغ ئىچىدەكى جامائەلەرىغە
قوشۇلۇپ ھۇجۇم بىرلە كېلىپ، ياركەند سەھراسىدەكى

مەزافاتلارنى تاراج ئەيلەب ئەسىر قىلغالى تۇردىلەر. مۇ-
سۇلمانلار ھېچ ۋەجھى بىرلە باش چىقارالمادىلەر. ئەمما
ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بىسيار فەرىشان خاتىرە بولۇپ،
فەلەككە خىتاب قىلىب ئېيتادۇرلەركى: «ئى گەردۇن مەك-
كار غەددار، بۇ قەلەمۇن شەئبەدە بازلىق ئەيلەدىڭ. قايى-
سى بىر مېھنەت جەۋرەڭگە تەھەممۇل قىلايىن. قايسى بىر
غۇسسە ۋە غەم ھەۋادىساتىنىڭ ۋە ھەر بارانىغە نەدەپ نى-
شانە بولغاي. قەرىنداشىمنىڭ ماتەم فىراقى ۋە مېھر ئىش-
تىياقى ھوبۇز قىرىق كۈنگە يەتمەي، ئۇل تەرەپنىڭ ھاۋا-
سىنىڭ فىكر - خىيالىنى ئېيتايىنمۇ؟ يا پەلەك نابكارلار-
نىڭ زۇلۇم — سىتەملەرىنى ئېيتايىنمۇ؟

شېئىر

مەن غەرىب ناتىۋانغە جەۋرى يەتكۈزدى فەلەك،
تاقىتىم يوق ئىشلارنى باشىمغە كەلتۈردى فەلەك.

كاشكى ئۆز باشىمغە بۇ غۇسسە يەتكۈزگەي ئىدى،
يۈز كىشى باشىدىن ئارتۇق غۇسسە يەتكۈزدى فەلەك.

ھېچ بەنى ئادەم ئارا باشىمغە كەلگەن كەلدىمۇ،
جۈملە ئەتىۋاتى بالا تەنھا ماڭا ئۇردى فەلەك.

ئۇل شاھىنشاھ ئەرشىغە كەلگەن تۈگەنمەس ئېيتسام،
چۈن شەھىدى كەز بەلادىن جەۋرىن ئاشۇردىلەر فەلەك،
كاشكى غەم - غۇسسە ۋاقتىدا قەرىنداشىم يۇسۇف

خاجه بولغاي ئەردى، بۇ ئاغىر يۈكىنى مەندىن كۆتەرگەي ئەردى ۋە ئىلاجىنى قىلغاي ئەردى. ئەمدى مەلۇم بۇلادۇر بىزنىڭ دەۋرىمىز ئۆتۈپ، نەھۇسەت بىز لەر سارى يۈز كەلتۈرۈپدۇر، هەر ئىشىنىكى قىلادۇرمىز، بۇ ئەكسى نەتىجە بىرادۇر، تەدبىر ئىلاج ئەمدى بىزگە تەۋەككۈلدىن ئۆزگە ئەرمەس. قەزاغە رىزا ۋاجىپدۇر.

بەيت

هەر نېچە ماڭا جەۋرى — سىتەم كەلسە فەلەكدىن،
نەچارە قىلاي تۇردۇمۇ هەرگىز يانارىم يوق»

هېكايەت پەرىشان هال قىسسە پۇر غۇسسە مۇقاتىل ئىشەك كېرەك، ئۈچ شەهىردىن: ئول كۈنكى ئۈچ لەشكەرى هەزرەتى خاجە مۆئمىن خاجەم پادىشاهنىڭ لەشكەرىگە شىكەستە بەردى. بىسيار ئولجە غەنىمەتگە مالامال بولدى. ئەسباب جەڭ ۋە خىمە بارىگاه ۋە نەچچە قاتار تېيۋە ۋە يىلقى ە زادى رائىلەئى سەفەرگە ساهىب بولۇپ تەخت ئىززەتگە بەر قارار بولدى. تابىئە ۋە خادەملەرى بۇ ئەشيالارنى كۆرۈپ، كەرامەتى خاجە بۇرهانىددىنغە هەملە قىلدىلەر. بىر ئەقىدەلەرى يۈز بولدى ۋە ئىشتىهايى نۇفىسلەرىنىڭ كۆزى ئاچىلدى. دۇنيا مال خوشهاللىقىدىن مەست لايەئقۇل بولدى.

بەيت

بەخت ئەگەر يارى بېرۇر دەرۋىشنى سۇلتان ئەيلەمىش،
هەر كۈنى كۈندىن زىيادە ئىززەت فاراۋان ئەيلەمىش.

ئەختەر تالەئ ئەگەر ئىمداد قىلسا كېچىسىگە،
گەرچە ئول مۇرى زەئىف، ئانى سۇلايمان ئەيلەمىش.

مەملىكەت ئىچرە شاھەنشاھ ئەيلەپ تەنلەرگە جان،
بەلكى جاندىن ئاشۇرۇپ جانلارغا جانان ئەيلەمىش.

سادىقا ئۈزگىل كۆڭۈل بۇ تەختنى بەخت ئەيرۇسىدىن،
شاھنى مۇفلىسى لەھزەدە مۇفلىسنى سۇلتان ئەيلەمىش.

ئەلقىسسە، خاجە بۇرھانىددىننى ئابەۋۋاھاف شەقى ئە- زەلى بەدكىردار نابىكار ھارامزادەئى رافىزە باشلىق بىر نەچچەسى مەشۋەرەتلەر ئاراغە سالدىكى: «ئارقادىن يۈرسەك لەشكەرىدىن مۇندا بۆلۈپ قالغانلارنى ۋە يولدا قالغان- لارنى ھەمراھ ئەيلەپ كاشغەر ئۆزرەسىگە بارساق، ھەممە قىرغىزلار بىزگە يار بەرەلەك ئۈچۈن بىزگە كىرەر، كاشغەر خەلقىنىڭ تولاسى مۇرىد مۇخلىسدۇرلەر، ئول ھەم بىزلەرگە ياۋەرلىك قىلۇر. كاشغەر تەفرىقەلىقدە بىچەلىك، بىچەدەك فەت- ھى بولۇر. ئەگەر بۇ ھالەتدە بارماساق ئۇلار تەفرىقەلىقدىن خارىج بولۇپ باش تاپىپ بىزلەرگە لەشكەر تارتىپ كېلۈر- لەر. بىر سىراقى ئولكى، بىز ئۇلار ئۆزەسىگە بارساق ئامان بەرمەي شىكەستە بېرۇرمىز. تېزتۇنىد ئەزم قىلغايمىز. ئەگەر كاشغەرنى قولغا كەلتۈرسەك، يەركەند شەھرى سەھل ئاسان- دۇر» دەپ مەشۋەرەتلەر ئەيلەدى. بۇ مەشۋەرەت خاجە بۇر- ھانىددىن باشلىق ھەممەگە مەرغۇپ تۈشتى. ئوشۇل سائەت فەرمان قىلدىكى: «ھەممە خەلق تېز - تۇند ياركەند لەش- كەردىن تەييار زادە راھىلە خىيمە بارگاھ بىرلە سەفەر

ئەزمىن مۇھەييا ئەيلەب كاشغەرغە يۈرگەيلەر»

ئەمما داستان فىتنە ئەڭگىز ۋە قىسسە ھايى ۋەھمە ئامىز ئىشتىمەك كېرەك، كاشغەردىن — ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم بىلە ھەزرەتى مۆئمىن خاجەم پادىشاھىمدىن: لەشكەرلەرى شىكەستە يەپ كەلگەندىن كۆچۈللەرگە شىكەستە يەتتى. مەملىكەت ئىچرە فىتنە ئەڭگىز فاساد ئىشلار يۈز كەلتۈردى. خاجە بۇرھانىددىن كېلەدۇرمىش دەب خەلق ھەر تەرەفدىن ئىستىقبالغە يۈزلەندى. مەنئى بىرلە راست كەلمەدى. بىرنى مەنئى قىلسە، ئۈنى پىنھان بارغانىنى مەنئى قىلسە ئاشكارا كېتىپ بارادۇر. ئاشكارا تەنبىھ قىلسەلەر، پىنھانەن كېتىپ بارادۇر. ھېچ ۋەجھى بىرلە مەنئى راست كەلمەيدۇر. ئول ۋەقتىدە ساھىبقىران غازى ھەزرەتى خاجە ھەسەن خاجەم ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋاننىڭ مۇدرىد خەلفەلەردىن ئاخۇن موللا مەجىدى، ئاخۇن موللا نورۇز باشلىغ ھەممە يارانلارغە قۇباد مىرزا لەئىنەتىكى ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمە ۋە رىزۋان نامە بىرلە دەرۋىش باكاۋۇلنى ئەندىجانغە ئىبەرگەن ئەردىلەر. بۇلار بۇ نامەنى قوبۇل تۇتۇپ تەشرىف قىلغان ئەردىلەر. ئاخۇنلار داخىل بولۇپ شەھەرگە كىرىپ ھەزرەتى ئابدۇللا خاجەم پادىشاھقا تەزىيەت يەتكۈزۈپ، قۇرئان خەتمە قىلىب، گىريە زارى قىلدىلەر. تەزىيەت يىگى باشىن ئۆرلەدى. گويا قىيامەت تازە بولدى. سائەتدىن كېيىن ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ئاخۇنلەرغە ئىلتىفاتلار قىلىب: «ھەر قايسىڭىزلار ئۆز تابەلەردىڭىز بىرلە جەمئى بولۇپ فىلانلەردە سىپقىللەردە ئامادە مۇھەييا تۇرغايسىزلەر» دەب سىپارىشلەر قىلدى. قۇباد مىرزانىڭ ئىستىقبالغە خادىملەرنى

بەش كىشى بىرلە يەۋان ئەيلەدىلەر. قالغانلارنى سېپىللەگە ۋە يوللارغا بۆيۈردىلەر.

ئەمما نەشتەرەك كىبىرەك، ئابدۇل مەجىد غەددار مەككار مۇناپىق كور نەمەكتىن، ھەزرەتى يۈسۈپ خاجەم ئەلەيھىررەھمە ۋەر ئىزۋان ئۆز پەرزەندلەردىن ياۋۇقراق بىلىپ تەربىيەتلەر قىلۇر ئەردىلەر. ھەممە ئوردا خادىملەرى مۇنىڭدىن رەشك قىلۇر ئەردىلەر. ئېيتۇر ئەردى: «ئى پادىشاھىم، ئابدۇل مەجىدكە ئوردا ئىچرە يول بېرىپ تەربىيەت قىلغانلەرى ئاگا ئوخشاركى، ھەزرەتى ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھۇ ئابدۇراھمان ئىبنى مۇلجەمنى ئوردىلەردە تەربىيەت قىلىپ، ئاخىر ئەنىڭدىن بىۋەپالىق بىرلە خىيانەت تاپقانغە ئوخشايدۇر. مۇنىڭ چېھرىدا ۋەپانىڭ نىشانەسى بولماس. ئاخىر ھەزرەتلەرى ھەققىلەرىدە خىيانەت كەلمەي قالماس» دەب ئەرز ئەتكەن ئەردى. ھەزرەتى يۈسۈپ خاجەم پادىشاھ ھەم ئېيتقان ئەردىلەركى: «ئارى، مەن ھەم بىلەدۇرمەن، دۈشمەن زىيرەك، لېكىن غەرەز فەھم، شايەدكى ئىش كۆنى مەردۇد قىلغايمىز» دەب ساقلاغان ئەردىلەر. ئەلھەق مۇنىڭدىن بۇ تەكلىك ھالەتدە بىۋاپالىق سەر ئوردى. ھەممە ئۆمەرالارغە بىۋاپالىق دەسلەپەتنى ئۆرگەتتى. شەھزادەلەرگە ھەممەدىن ئىلگىرى يۈز ئۆرۈدى. قوبادىغە ئىستىقبال قىلىپ، ھەزرەتى ئابدۇللا خاجەم ئىبەرگەن خادىملەرنى ھەرگىز قوبادنىڭ گەردىغە يولاتمادى. قوباد كەمرى خىزمەتنى بېلىگە باغلاغان ئەردى. ۋەسۋەسە بىرلە يولدىن چىقاردى.

بەيت

ئادەمى شەيتان يۈز چەندان يامان ئىبلىستىن،
بارچە خەلق ئەيلەر ھەزەر ۋەسۋەسەئى شەيتان شەررىدىن.
ھەق دېدى خەنناسنى شەيتان سۈپەت ئىبلىستىن.
لېك شەيتان ئادەمى شەيتاننىڭ ۋەسۋاسىدىن.

ئەلقىسسە، قۇبادغە چەندان مەئقۇللارنى كۆرسەتتىكى، ئىنادى ئىختىيارنى قولىغە ئالدى، ئول جۇملىدىن بەزى سۆزى شۇبۇكى: «ئى مىرزا، ھەزرەتى يۈسۈف خاجەم پادىشاھ ئالەمدىن رىھلەت قىلدىلەر، ئەھلى ئەيالەرى بى سەردۇرلەر ۋە يەنە ھەم بۇلار تامام ئەسباب ئالاتى جەڭنى شەھرى ئۈچقا لەشكەر تارتىپ بارىپ، شىكەستە يەپ تاشلاپ كەلدىلەر. قىرغىزلار تامام خاجە بۇرھانىددىنغە كىرىپ كەتتىلەر. كاشغەرلىلەر ھەم تامام يۈز ئۆرۈپ بۇرھانىددىنغە كىردىلەر. ئەگەر سىزلەر بۇلارغا ياۋەرلىك قىلغان بىرلە بۇلار مەملىكەتدارلىق قىلالمايدۇ. بۇلار بىرلە مۇۋافىق بولۇپ كاشغەرغە ھاكىم بولغىنىڭىزدىن خاجە بورھانىددىن بىلە مۇۋافىقەت قىلىپ كاشغەرغە ھاكىم بولغانىڭىز بېھراقدۇر. چەراكى بۇ شەھزادىلەر شەھەرنى تاشلاپ چىقادۇرلەر. چەڭچىدەلىسىز ھاكىم بۇلادۇرسىز ۋە يەنە ھەم ئۆلى مۇددەتى مەددىن بېرى ئۇردىغە خوش كىفەلىك بەككە يىغىلغان ۋە ھەر تابەلەرغە يىغىلغان دۇنيا فاراۋان بار. بۇ مال ـ دۇنياغە سىز ئىگە بولارسىز. ئۇلجا سىزنىڭ، دەپ تەھبىر يول كۆرسەتتى. ئۇلجا غەنىمەتنىڭ ئاتىنى ئىشىتىپ ئەردى ئۇ

كىشى گوياكى ئېرىپ سۇ بولدى. غەيرەت ھىممەتىدىن قالىپ ئىنسانىي ئىختىيارنى تامام بەردى.

بەيت

پەست ھىممەت بارمىدۇر ياۋلار كەبى دەۋران ئارا،
بىۋەفا ۋە جاپا بەد ئەھدى بەد پەيمان ئارا،

ھەم نىجىسۇ ھەم خەبىسۇ ھەم ھەرىس ھەم خەبىس
بى ھىممەت، بى مۇرۇۋۋەت، بىھايا شەيتان ئارا.

زالىم خۇنخۇۋار ئېرۇركىم بىر دەرەم ئولجا ئۈچۈن،
يۈز كىشى قەتلىنى كۆزگە ئىلماغاي مەيدان ئارا.

ئەلقىسسە، مۇنافىق ئابدۇل ئەجەددە قىرغىزلارغە شۇبۇ مەئقۇلنى ئۆرگەتتىكى: «بىز بۇ ئىككى خاجەلەرنىڭ ھېچ قايسىسىغە دۈشمەن ئەرمەسمىز ۋە ھەر بىرلەرى ئەۋلادى پەيغەمبەر ھەزرەتى مەخدۇم ئەئزەمدۇرلەر. ھېچ قايسى تەرەفگە ئوق ئاتماي كۆنارە تۇتادۇرمىز» دەپ ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ئىبەرگەن خادىملەرغە بۇ جاۋابنى بېرىپ ئۆزىنى يىگانەۋار كۆرسەتتى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ قۇباد مۇنافىقنىڭ بۇ مىكر ئامىز جاۋابىنى ئېشىتىپ، مۇبارەك دىللەرى مەيۇس بولدىلەر. بۇرادەرلەرى بىرلە ھال ئەھۋال بايان ئەيلاشادۇرلەر: «بۇ نېچۈك مۇشكۇللۇكدۇركىم، بىزلەرگە يۈز كەلتۇرۇپدۇر. ئاتامىز مۇسىبەتلەرىدىن ھونۇز قىرىق كۈن ئۆتمەي، نە

ھادىسىلە پىش كېلىپدۇر، ماتەم مۇسىبەت داغى ھىجراننى
ئېيتالىمىز يا خانە ۋەيرانلىق خەۋەپسىنى ئېيتالامسىز؟ بار
كۆڭۈلنىڭ قۇۋۋەتى قۇباد دېگەن پەلەددە ئىدى. ئول ئىمـ
تىمادغە يارامدى. بۇ كىلەدۈرغان خەلق بىرلە كاللا ـ
بەر كاللا ئۇرۇشۇپ، بولماغاندا شەھەرنى تاشلاپ چىقىشاق
كېرەك ئىدى. ئەگەر جەڭ ـ جېدەل قىلسا شالى دېسەك لەشـ
كەرىمىز بار، ھىمايەتىمىز يوق. تەمام قىرغىزلار ئۇلارغا يارى
بېرەدۇر. كاشغەرلىكلەر ھەم تولاسى مۇرىد ـ مۇخلىس، ئۇـ
لارغە كۆڭۈللۈك، بەلكى ئېھتىمال باركى بىزلەرگە قەسد
قىلىپ تۇتۇپ بەرمەگەي. ئەگەر بىر مەرتەبە روبىرو بولـ
مايلا تاشلاپ كەتسەك، ئەرەنلىك نامۇسىدىن قورقارمەن،
خەلقنىڭ مەلامەتىنىڭ نىشانى بولۇرمىز» دەپ بىسيار پەـ
رىشانلىق قىلدىلەر.

ئەمما خاجە بۇرھانىددىن كېلىپ ئارتۇچ مەۋزەئىغە
كېلىپ تۈشتى. يەكبارە ھەرنە بارلارى ئالدىغە چىقدىلەر.
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم تەختسەلتەنەتدە ئولتۇرۇرـ
غە تەرەددۇدلەر قىلىپ، ناچارغەيرەت جۈرئەت كۆرگۈزۈپ
تۇرغان ھالەتئەردى. ئابدۇل مەجىد گۇستاخانە ئوردا خاـ
دىملەرىدىن ئېيتىپ كىرگۈزدىكى: «ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاـ
جەم پادىشاھ ئەمدى تەختسەلتەنەت مەنسۇبىنى قويۇپ بەرـ
سۇنلەر. ئىگەسى كەلدى، ئۆزلەرىنى بىلىپ خالى قىلغايلەر.
ھەممە ئەھلى كاشغەرنىڭ ئارزلەرى ئۇشبۇدۇر. ئەگەر قوـ
بۇل قىلماسەلەر خەتەردۇر. ئاقىلغە ئىشارەت كۇفايەدۇر»
دەپ سىياسەت ئامىز سۆزلەر قىلدى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا
خاجەم پادىشاھ بۇ غەلىز گۇستاخانە سۆزنى ئىشتىپ بىسـ
يار پەرىشان بولدىلەر ۋە يەنە ئابدۇل مەجىد مۇنافىق

تۆمەن لەبىدەكى شىبىردە تۇرۇپ راۋاقىقە خىستاپ قىلىپ نادا قىلدىكى: «ئى شەھزادەلەر! ئەمدى تەختنى خالى قىلىپ بەرسۇنلەر. ئىگەسى كەلدى، ھەق، مەركىزىدە تۇرغاي. تەۋەققۇفنىڭ مەنىسى يوق» دەب ئاۋاز بەلەند بىرلە قىچقاردى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ راۋاقدا ئەردى. سەمئى شەرىفلەرىگە تۇشتى. تۇقيانى قوللەرىغە ئالىب نەچچە بار كەشىش بەردىلەر. ھازىرلار مەنئى قىلدىلەر. لېكىن بۇ ھەم بىر يەردە قارار ئالماي جەۋلانبازلىق بىرلە تۇردى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھلىق قىلىپ ئېيتتىلەركى: «بىۋەفاسەن. بۇ خىيانەت بىۋەفالىقنى بىزلەر ھەقىقىمىزدە قىلاسەن، ئۆزۈڭگە قىلاسەن.

ھەسرائ

ھەرجاكى نەمە خورى نەمەكدان مەشكەن.
(تۇز يېگەن ئورۇننىڭ تۇزلۇقىنى سۇندۇرما!)

بىزلەر ساڭا تۇز بېرىپ ياخشىلىقلار قىلغان. ئابا ئەجدادىم بىرلە تۇزۇمغە تاپشۇردۇم. سەن ئۆز غەرىزىڭدە كېلەدۇرغانلارغە خىزمەت شايەستە قىلادۇرمەن دەرسەن. ئىنشائاللا بىزگە قىلغان كورنەمەكلىك شۇملۇغىدىن چەندان بەلا ۋە ئافەتگە قالغايسەن. ھەرچەندە فۇشمان نادامەتلەر قىلغايسەن سود بەرمەگەي، بىزگە بۇ خانەۋەيرانلىقنى خاھلايسەن. ساڭا يۈز چەندان كەلگەي» دەپ نەفەس قىلدىلەر. ئول ئەردىكى، ئۈچ ئايغە قالماي مال ئەشياسىنى تاراج قىلىپ، ئەھلى ئەيالىنى بەزىسىنى قۇبادىنىڭ خەلقى

ئەسىر قىلدى، بەزىسىنى ئۆلتۈردى. ئۆزىنى ئىتلاردەك كوچە-
لەردە باغلاپ يۆرۈپ خارلىق بىلە قەتل قىلدىلەر. ئەمما
ھەر پۇشمان نادامەتلەر قىلدى، سود بەرمەدى.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ
ئەلەيھىر رەھمەۋەررىزۋان نەچەند پىكىر خىياللار قىلدىلەر.
ھېچ ۋەجھىدە ئىقامەت ۋە يا ئوترۇ چىقىپ روبىرو بولماقنىڭ
سۈرەتىنى تاپمادىلەر. ناچار ۋالىدە بۈزرۇكۋارلەرى مەشۋەرەت
ئەيلەشىپ، تاشلاپ چىقماقنى قارار بەردىلەر. ھاكىم خوش
كىنەكبەگدىن مەسلىھەت سورىدىلەر.

ئول ئېيتتىكى: «ھەق مەسلىھەت ئولكى ئىقامەت
قىلماقنىڭ جايى يوق. ئەمدى ۋەقت غەزات مۇسافىرەتدۇر.
تەسەۋۋۇر قىلماسۇنلەركى، ئەمدى راھەت ۋە ئاسايىش يوق.
يا بۇرۇنقىدەك دۆلەت كامرانلىق سۈرگەيمىز. ئەمدى
ۋەقتى ۋىدائ ۋە فىراقدۇر ئەمما سەفەر ئىختىيار قىلسەلەر،
ھەرگىز ياركەنت سارى خىرام قىلماسۇنلەر. ئاندا جان
قۇتقازغالى بولماس. ياركەنت ھەم بىزلەردىن قۇتۇلماس.
بەر تەقدىر غالىپلىق بىرلە بۇ جامائەنىڭ قولىغە تۈشسە،
قەتل جاھادەتتىن قول يىغماس. نەسلى مۇنقەتى بولسۇر.
ئەلاسى ئولكى ئەندىجان سارى ئەزم قىلسەلەر بىزلەر ھەم
خىزمەتلەرىدە بولۇپ ھەمراھلىق قىلساق، بۇلار بىزلەردىن
ئېھتىيات قىلسە، ياركەنتگە لەشكەر تارتالماس. شايەد
ئۈمىد باركى ئۆز ۋەقتىدە يەنە بىر تەرەققە بىرلە بۇ
شەھەرلەرنى قولغە كەلتۈرگەلى بولغۇر ۋە يەنە ھەم تابىئە
خانەدانىدىن ھەر كىشىكى ئۆلارنىڭ قولىغە تۈشسە قەتلىغە
مانىئ بولۇر» دەپ ئەندىجان تەرەفكە بىسيار دەلالەتلەر
قىلدى.

شېئىر

ئەمدى شاھا دەۋرى غۇربەت بىلە ئەندۇھى فىراق،
تەركى شەھەر خانە ئەيلەب ئەزم ئېتتىڭ شامۇ ئىراق.

بىۋەفا دۇنيا ۋە دۇنغە پىشبانىڭ ۋەقتىدۇر،
تاشلاڭىز بۇ كەرۇ فەر ئايۋانۇ، كايۋانۇ رەۋاق.

نەچچە شاھ ناكام ئۆتكەزدى بۇ تەختى سەلتەنەت،
سىزدىن ئۆتسۈن قالسۇن بولسۇن بىرەۋگە ئىشتىياق.

نەچچە يىل ئىشرەت مەيىن شاداب خۇش نۇش ئەتتىڭىز،
نۇش ئېتىڭ ھەم زەھرىنى زىنھار قىلماڭ تەمتىراق.

نەچە تۈرلۈك ئافەت، ئەنۋائ تۈرلۈك ھادىسە،
ئەمدى يوق جاندىن ئىلىككىم ئەلۋىدا ئۆ ئەلفىراق.

سائدىقا بارمۇ دىگىل بۇ ۋەقت ئۈمىدى نىجات،
كىم ھۇجۇم ئەيلەپ رەقىب قۇردىلەر بىزلەرگە تۇزاق.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ئە-
لەيھىر رەھمەۋەررىزۋان خۇش كىفەكبەگىنىڭ مەشۋەرەتىن
ئاڭلاپ جاۋابىدا ئېيتتىلەركى: «ئى ئۈمەراھاكىم، مەشۋەرە-
تىڭىز بىسيار مەرغۇبدۇر ۋە مەقبۇل ئازادە ساۋاپ، لېكىن
ئول غەم شەرىق باكام قىبلەگاھىمنى تاشلاپ كەتمەك مەرغۇب

ئەمەس. قىيامەتغىچە كەم دىللىق، كەم ھىممەتلىك، بىۋەفا-
لىق تۆھمەتىن قىلۇرلەر. ھالا سىزلەر بۇ تەرەفگە چىقسالەر،
بىزلەردىن رازى بولسۇنلەر. ئۇلارنى نارازى ئەيلەمەك
بىزلەرگە ھارامدۇر. ئەمما رىزالىقلەرى بىرلە ئۆلمەكلىك
بىزلەرگە ئابرۇيي جاھاندۇر.

قىتئە

دۆلەت ئىستەپ ئىستەمەك دۆلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تىكسە بىر كۈن كۆك سارى سايەئى دىۋارى بەس.

كۆزۈ كۆڭلۈم خوشلۇقىدىن خال لەبىدىن ئىستەمەك،
ھىجرىدە كۆڭلۈمكى داغى دىدەئى خۇنبارى بەس.»

بۇ جاۋاب بى ئىنايەت بىلەن خۇش كىفەكسبەگ بىلە
خەيرىيات قىلدىلەر.

ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھ-
مە ئۇل كىپچەسى ئۆزلەرىنىڭ خاس مەھرەملەرى بىرلە
ئەسباب سەفەرنى مۇھەييا قىلىپ، بۇرادەر مەھرەم ئەسرار-
لەرى بىلە خەيرىياد قىلىشىپ، يان ئىشىك دەرۋازەسى بىر-
لە قۇل ھەشەمنى ئالىب، ياركەند سارى خىرام قىلدىلەر.

ھەزرەتى يۇسۇف خاجەمپادىشاھنىڭ ۋەفاتلەرىدىن قى-
رىق كۈنگىچە قىرىق كىشىنى تەيىن قىلغان ئەردى. بۇ
قىرىق كىشىدىن ھەر كىچەسى نەۋبەت بىلە ئون كىشى
قونۇپ تىلاۋەت قىلۇر ئەردى. بۇلار ئالتۇنلۇق سارايىنىڭ
ئىچىدەكى ھۇجرىدا ئەردىلەر. ئىككى كام قىرىق كۈن بول-

غان ئەردى. ھۆجرىنىڭ ئىشىكىگە زەنجىر سېلىپ چىققان
قالدىلەر. بۇلار ئەرتەسى ئاپتاپ تۇلۇق قىلغۇنچە ئولتۇرۇپ
ئەردىلەر. قاراقچى بولاڭچىلار كىرىپ ئىشىكلەرنى ئاچىپ
ھۆجرىغە كىردىلەر. ئاخۇنلار كۆردىلەركى: ھەر بىرى بىر
ئادەمخور، قوللىرىدا يوغان غولدا. يۈرەكلىرىگە لەرزە تۈشـ
تى. بىر تەئقىپ بارىپ بىساتخانەنى قۇرئان — سىپارەنى
تالاپ كەتتى. ئاخۇنلاردىن قۇۋۋەت مەجال كېتىپ قاچىپ
چىقتىلەر. كۆردىلەركى: ئوردا ۋەيران بولۇپدۇر. بىر تۆيـ
نىڭ ئىشىكى ئوچۇق، يەنە بىرىنىڭ يان ياغىچى سۇنۇق.
گويا كى چۆل قالغان مەسچىددەك بىھەزار مۇشەققەت كەنارە
تۇتتىلەر. ھالا ھەم ئول جۇملەدىن بەزى ئاخۇنلار باردۇر-
كى ھونۇز بۇ ۋەقتىغىچە زەھرەمىزگە كەلمەيمىز، دەپ ھىكا-
يە قىلاشادۇرلار. ئەمما خەبەردار خەلق دۇنيەغە مالامال
بولدىلەر. ئەمما خوش كىفەكبەگ ھەممە ئەھلى ئەيال ۋە خە-
يىل خەشەمى بىرلە ئەزمى سەفەر ئىختىيار قىلىپ، سۇ دەر-
ۋازەسى بىلە چىقىپ، تۆمەن يولىدەكى يولچە كېتىپ بارۇر
ئەردى. ئابدۇل مەجىد مۇنافىق ھارامزادە سەگ دۈشمەنلەر-
گە خەبەر بېرىپ، ھازىر قىلغان ئەردى، يەكبارە ئۇلارنىڭ
سەزراھىنى ئالىب، ھەملە قىلا باشلەدى. بۇ بىچارەنى بىر
ھاك ياغە سولاپ بىتەمام ئەمۋال ئەشيالارى بىرلە ئەسىر
قىلدى. خوش كىفەكبەگ ئۆزى زەئىفەسى بىلە ئونچە كىشى بىلە
ئىلگەرى خالاس تاپتىلەر. ئەزىم شاھ ئاتلىغ بىر ئوغلى يار-
نىڭ كەۋاكىدە فىنھان بولدى. بىر نەچچە كۈن ئۆزىنى ساق-
لاپ، بىر نائىنساف خادىمغە ئۇچرادى. نائىنساف كورنە-
مەك خاجە بورھانىدىنغە تۆھپە تۇتتى. بىر نەچچە مۇددەت تىتىن
كېيىن قەتل قىلىب، كۆشىنى پۇشۇرۇپ ناشتالىقغە يېدى.

ئەمما ئابدۇل مەجىد مۇنافىق داغۇلىغە بەردار ئىدى. ھەز-
رەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم شەھەردىن چىقار چىقماس نەق-
قارە شادىيانە ئۇرۇپ ھەممە ئەل بىلدىلەركى: «ئالەم ئۆز-
گىنچە بولۇپدۇر» شەھەر ئىچرە چۇنان شۇرىش تۈشتىكى خو-
رۇكەلان تەشۋىشتە بولدىلەر ۋە بەزىلەرنىڭ كۆڭلى بىسيار
خۇشۋەقت. تاڭلاسى ئەلەسسەباھ ئابدۇل مەجىد باشىغە تو-
تاغە سالىپ، ئوردا ئالدىدەكى سەھنەگە كېلىپ ئۆلۇما ۋە
ئۆمەرالارنى جەمئى قىلىپ ئېيتادۇركى: «ئابدۇل مەجىد مۇ-
نافىق توڭگۇزنىڭ قولىدىن ئىش كېلەدۇرمۇ ئىكەن؟ كۆردى-
ڭىزلارمۇ» دەپ قىلغان ھىيلەلەرنى فەخرمۇ باھات قىلدى.
ئاخۇن ئەئلەم مۇللا مەھمۇد پىنھان ئېيتادۇركى: «ئى رافى-
زە، بىلگەيسەنكى ساڭا نەلار كېلۇر ئىكەن. كەلگۇنچە ئالدى-
رايسەن.

بەيت

ئىككى ئەيلەرسەن بىر دۆگە، بىرگە يۈز ئامادە بول،
تائىلىك ئازاردىن يىغ، غۇسسەدىن ئازادە بول.

ھەر كىشى ئازار ئېتەر ئاخىر ئاڭا ئازارى كۆپ،
ياخشىلىقنى پىشە قىل ئالەم ئارا شەھزادە بول»

ئەلقىسسە، ھەممە ئۆلۇما ۋە ئۆمەرا جەمئى بولۇپ
بۇرھانىددىننىڭ ئىستىقبالىغە يۈردىلەر. بۇلار مۇلاقات
بولۇپ كۆردىلەركى:

شېئىر

ھال ئەھۋال ئۆزگىچە، ئەۋزايى ئەتۋار ئۆزگىچە،
گۇفتى گۇفتار ئۆزگىچە، ئافئالى كىردار ئۆزگىچە.
خادىمى خەيلى ھەشەمنىڭ كارى بارى ئۆزگىچە،
تابىئە مەتبۇئلەرغە روھى دىدار ئۆزگىچە.
پىرۇ، مۇخلىس ئۆزگىچە، ئۇستاد شاگىرد ئۆزگىچە،
ئاشىقانە تالىبى مەھبۇبى دىلدار ئۆزگىچە.
مەسنەدى ئىرشاد تەختى سەلتەنەت خار ئۆزگىچە،
ھەم ئىرادەت ھەم ئىنابەت ۋىردە ئەزكار ئۆزگىچە،
پۇرسەشى ھال ئۆزگىچە، ھالى مۇلاقات ئۆزگىچە.
ئىلتىفاتى، خەيرىباد سادىقا يار ئۆزگىچە.

بۇلار بۇ تەرىقە بىرلە مۇلاقات ئەيلەپ ياندىلەر. تاگلاسى خاجە بۇرھانىددىن كىلىپ كاشغەر شەھىرىگە داخىل بولدى. تەختكە چىقىپ بەرقارار بولدى. قالماقلار بىرلە چىن ئەلچىسى كىلىپ، كاشغەر شەھىرى ئىچرە بىسيار مۇزەييەب ۋە فەراكەندەلىك ۋاقىئە بولدى. ئەكسەرى خەلقىغە «قاراتاغى» دەپ تۆھمەت بولدى. بەزى دىۋانە ئاسىي سوفىلار ۋە تاغدا جىرىدا يۈرگەن ياباغە لىق ئەۋج تافتى، بۇلاردىن يۇرت خەلقىغە بىسىيار تەشۋىش يەتتى. بۇرھانىددىنغە ئەرزىنى يەتكۈزەلمەدىلەر ۋە ھەم نەسىھەت مەئاش قەدرىنى كۆرسەتتى ۋە بەزى دانالار كۇفرانە نەسىھەت قىلغانلەرىكە تەۋبە تەزەررۇئ قىلدىلەر.

ئەلقىسسە، ئابدۇل ژاھاف شەقى ئەزەلى بەدكىردار

نابىكار ھارامزادە رافىزە تاغلىق ۋەھمان قۇلى بىلە كاشغەر ئۈمەرالارى ۋە بىر نەچچە دانا شەككاكلەر جەمئى بولۇپ مەشۋەرەت ئاراغە سالدىلەركى: «پەيدەرپەي لەشكەر ياركەند سارى يۈرسە، ھالا خاجە تەشۋىشدە دۇرلەر. يۈرەكلەرىدە زىلزىلە، بەدەنلەرىدە لەرزە. شۇ بۇ ھالەتدە ئارام بەرمەي بارسە، ئاسانلىق بىرلە فەتھى بولۇر. ئەگەر مۇندىن كېيىن قالسە تەدبىر ئىلاج ئەيلەب، بىزلەرگە نۇقسان يەتكۈزگەلى قەدەم قويارلەر. ئەئلاسى ئولكى كاشغەرغە لەشكەر جار بېرىلسە، تېزتۇند ياركەند سارى ئەزم قىلساقىمىكىن» دەپ مەشۋەرەتنى بايان قىلدى. خاجە بۇرھانىددىنغە مەشغۇل بولدى. فىلھال لەشكەر يۈرگەي، دەپ جار بەردى. قۇباد خاجە بۇرھانىددىنغە ئىستىقبال قىلىپ خىزمەت قىلماغلىق ۋەدىسىنى بەردى. بۇرھانىددىن ھەم ياركەند فەتھ بولغاندىن كېيىن، كاشغەرنىڭ ھاكىملىقىنى بېرەي، دەپ ئەردى. بۇ قۇباد مەردۇدنى سىپەھ سالار لەشكەر قىلدى. لەشكەرى كاشغەر، ئاقسۇ، ئۈچ، كۇچار، دولان نەچچە يۈزلىگەن كىشىلەر يەكبارە ئەدەدى بىسىساپ بىرلە ياركەندكە يۈردىلەر.

ئەمما قىسسە جاھان كۈزەر ۋە ھېكايە داراز ئېشتىگىلەر ياركەنددىن، ئاقىلانە پۈر دىل ئاسار ۋە راۋىيانى گەردۇن دىدە ئەنۋار ئول كۈنكى ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ھەزرەتى خاجە مۇئمىن خاجەم پادىشاھ تابە مۇئەللىقاتلەرى بىرلە ياركەندگە داخىل بولدىلەر. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ھايات دۇنياۋى تەخت سەلتەنەتدىن مۇبارەك دىللەرىنى فارىغ ئەيلەدىلەر. ئەمر قىلدىلەركى: خىيمە بارگاھىنى شەھەرنىڭ تاشقا تىككەيسىزلەر دەپ جەمئى ئەھلى ئايال، خەيلى ھە-

شەم تابەلەرى بىرلە چىقىپ ئاندەبەر قارار بولدىلەر. ئۆمەرا
ۋە غازىللار ھەممە ئۆلۇما چوڭ - كىچىكنى جەمئى قىلىپ،
ئۇلۇغ ئاش قىلىپ بۇلارنى مېھماندارلىق ئەيلەپ ۋىدائ
خەيرىياد قىلماق ئۈچۈن مۇبارەك زەبانلىرىنى سۆزگە كەل-
تۈردىلەر: «ئەييۇھەننا س! ئى ئۆلۇما ۋە ئۆمەراۋە فوزۇلا
ۋە ئىي چوڭ - كىچىكلەر، جان قۇلاغىڭلار بىرلە ئىشتىڭلەر!
نەچچە مۇددەتتىن بۇيان قىرانلار ئۆتتىكى سىزلەر بىرلە
ھەققى تەئام، ھەم كالام بولدۇم. سىزلەر بىلە ھۆكۈمەت
كامرانلىق سۈردۈم. ئازارىكى بىزلەردىن سىزلەرگە يەت-
كەن بولسا قەۋلەن يا فىئلەن خاھى قەستەن خاھى سەھۋەن
كەچۈرگەيسىزلەر، ئىنتىقام تەلەپ قىلغايسىزلەر.
مەن رازى، ئابا ئەجدادىمدىن باشلاپ تا بۇۋەقتىغىچە
سىزلەردىن زەررە چاغلىق خىيانەت بىرۋە فالىق
ۋاقئە بولماپتۇر. ھالاھەم سىزلەرنىڭ مەملىكەتىڭىزلاردىن
ئابادلىق، مەمۇرلۇق خالى بولماغاي. ھەزرەتى ھەق سۇبھا-
نەھۇ ۋەتائالا بەركەت نەسىپ ئەيلەگەي. غەرەز بۇ رىۋا-
لىقدىن خاجە ئافاق نەسلىدىن بۇرھانىددىن كېلىپ، خاقانى
چىن ئەلچىسى، قالماق ئەلچىسى بىرلە كېلىپ، كاشغەرنى
مۇسەخخەر قىلىپدۇرمىش. ئېھتىمالى باركى، ياركەندگە قەدەم
قويغاي. بەر تەقدىر قەدەم قويسە، ئارادە جەڭ - جېدەل
ۋاقئە بولۇپ، ئىككى تەرەف مۇسۇلمانلارغە زۇلۇم جەبرۇھە-
رەج بولۇر. ئەگەر ئىنقىياد قىلالى دىسەك ئەلھەمدۇ لىللا ئىسلا-
مدۇرمىز. ئۇلار بىرلە كافىر ئارالاش. ئاخىر ۋەقتىمىزدە
ئىسلامدىن يۈز ئۆرۈپ كۇفرىغە تابە بولماغىمىز مۇناسىپ
ئەمەس ۋە ھەم ئۇلار باۋەر قىلماس. ئاخىر جەڭ مۇنازىئەت-
كە تارتۇر. مۇناسىپ ئۇلكى ئەھلى ئەۋلادىمىز، تابەلەرىمىز

بىزلە ھەج زىيارەتكە ئەزەم راھ ئەيلەسەك، ئىنشائاللاھ نىسسىپ قىلغاي. بۇۋۇڭدىن ھەم ھەرەمەيىن — شەرىفەيىن كۆڭلۈم كۆشەسىدىن چىقماس ئەردى. لېكىن ۋەقىت يارى بەرمەس ئەردى. ھالا ياخشى ۋەقىتتۇر. ھەم بائىس ئولكى قەدىم ئەيامدىن ئۇلارنىڭ ئاتا ۋە ئەجدادى بۇ مەملىكەتكە مۇسەللەت بولسە، بىزنىڭ ئاتا ئەجدادىمىز چىقىپ بەرگەن. ئەگەر بىزنىڭ تەرەف ئەۋج ئېتىبار تاپىپ مەسنەدى ئىرشاددا ئولتۇرسە ئۇلارنىڭ ئاتا ئەجدادى چىقىپ بەرگەن. ھالا نەچچە مۇددەت بولۇپتۇر. بىزلە بۇ مەملىكەت ئۈزرە تەخت سەلتەنەتدە ئولتۇرۇپ ھۆكۈمەت كامرانلىق سۈرۈپ، ھېچ ئارزۇ تەمەننا قالمىدى. ئەمدى نەۋبەت ئۇلارنىڭ.

بەيت

دەۋرى مەجنۇن گۈزەشت نەۋبەتى ماست،
ھەر كەراپەنج رۆز نەۋبەتى ئۇست①

ئارزۇ تەمەننالارى مۇندىن ئۆزگە ئىمەس. ھەر كىشى ئارزۇسىغە ۋاسىل بولغانى خوپ ۋە ھەم مەملىكەتنىڭ تەرتىبى سەئىد ئەكبەر ئول تەرەفدە، نەھۇسەت بىزلەر تەرەفدە مەلۇم بولادۇر. بىز ئەمدى ئۆزىمىزگە ۋە يا غەيرىگە جەۋرى-ستەم يەتكۈزمەگەيمىز. بۇ كىلىمات پۇر تەسىرنى بايان ئەيلەدى. ئەمما غەرىب - فەرياد فىغانى بۇ جەمئىيەتدىن

① مەجنۇننىڭ نەۋبەتى ئۆتۈپ كەتتى، نەۋبەت بىزنىڭدۇر ھەركىشىگە بەش كۈنلۈك نەۋبەت كېلىدۇر.

فەلەك سەھنىگە ئۆرلەپ، خىمە ۋە خەرگاھ ـ بارگاھ پەركا-
نىنى پۈر تۈتتى. سائەتتىن كېيىن ئاخۇن ئۆمەر باقى باشلىق
ھەممە ئۆلۇما غازى بەگ باشلىق ھەممە ئۆمەرا ئېيتادۇرلەر-
كى: «ئى پادىشاھىدىن پاناھ، ھەزرەتلەرىدىن ئايرىلىپ، بىز-
لەرگە ھايات دۇنياۋى ھارام ۋە مەئىشەت ۋە تەمەتتۇئات
روزىگارى ئالەم ھارامدۇر. ئەگەر ئىختىيار قىلسالەر ياركەند
خەلقىنى ھەمراھ ئەيلەسۇنلەر. ھەممەمىز بەيئەت قىلالى.
ئەگەر بىزنى قويۇپ تەنھا سەپەر ھەج ئىختىيار قىلسەلەر،
ئەسلا رىزالىقىمىز يوقكى تاشلاپ كېتەرگە، ئۇلار ھەرگىز بۇ
دىيارلارغا قەدەم قويماسلەر. كاشغەرنى ئالغانلىسەرىغە رىزا
بولادۇر. بۇرۇندىنمۇ ئاتا ـ بابالەرى كاشغەرغە رازى بول-
غان. ئول ۋەجھىدىن كاشغەر مەدفۇن قىلىب ياتقان. ياركەند
سىزلەرنىڭ ئابا ـ ئەجدادلارنىڭ ماكانىدۇر. ئول ۋەجھىدىن
بۇ يەرنى ئىختىيار قىلىب، مەدفۇن قىلىب ياتىپدۇرلەر. كا-
فىرلارنى بىزلەرگە قويۇپ بەرسۇنلەر. بىز جازاسىنى بىرالى
ۋە ئەگەر بۇرھانىدىن كافىرلار بىرلە ھەمراھ قەدەم كەلتۇر-
سەلەر بىزلەر ئۇلاردىن ھېچ پەرۋايىمىز يوق. جەڭ قىلىشا
كۆرەرمىز. ئۆلسەك شەھىد، ئۆلتۈرسەك غازى. ھالا بىر جان-
دۇر يۈز جانىمىز بولسە فىدائى ئىسلامدۇر. قوچاغلاشىپ،
قىچاغلاشىپ ئۆلەرمىز، ھەرگىز ياندىماسمىز. ئىسلامدىن تانمايـ
دۇرمىز. شەرئىدا راۋامۇدۇركى بۇ تەرىقەلىق تۇرغان خەلقنى
ھەرنە بولساڭ بول دەپ تاشلاپ كەتمەكلىك. ئۇلارنىڭ ئەل-
چىسى ۋە يارلىقى بىلە كېلەدۇرغان ئىمىش. ئەگەرچە كافىر
يارلىغى بولماي سادە مۇسۇلمانلار كەلسە ھەم ھۆكمى شەرئى
ئولكى، بىزلەر مۇسۇلماندۇرمىز، پادىشاھىمىز مۇسۇلمان. مۇ-
سۇلمانلار ئۆزەسىگە لەشكەر تارتىپ، جەڭ ـ جېدەل ئەيلەشـ

مەكىلىك بىنەسىبى شەرئى گۇناھ ئۇلاردىدۇر، سەۋاپ غەزات فەزىلەتى ھەجدىن زىيادەدۇر» دەپ دەلىل - ھۆججەت بۇر-ھان كۆرگۈزۈپ، ئەھد پەيمانلارىنى قۇرئان قەسەم بىلە يەنە تازە ئەيلەپ سەفەر مەيلى قىلدى.

ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادشاھ بۇلارھۆكۈم شەرئىنى دەرمەيان قىلغاندىن نائىلاج بىچارەۋار نىيىتى ئىقامەت قى-لىپ قازاغە رىزا بېرىپ ھەرنە تەقدىر ئىلاھىدىن پەيشە كەلى-سە، ئاڭا بويۇن سۇنۇپ شەھەرگە داخىل بولدىلەر.

شېئىر

ھەر نەكىم كەلسە قەزادىن باشىمە بولغۇم رىزا،
بولماغاي ئالەمدە ھېچ ئىش زەرۋەچاغلىق بى رىزا.

كى ماڭا تەقدىردۇر يا دۇشمەن ئىلكىدە ئەجەل،
بارمۇدۇر تەقدىردىن قاچىپ قۇتۇلماغلىق راۋا.

نە ماڭا تەنھا ئىرۇر بەل ئەھلى ئەۋلادىم بىلە،
بولغۇمىز مىراس گىرانىي شەھىدى كەر بالا.

ۋەقتى ئىرۇر كىم دۇشمەن بولغاي ھەم زىمىنۇ - ئاسمان،
بىر جاۋابى تاپماغۇم گەر ئەيلەسە يۈزمىڭ نادا.

خانۇمانىمدىن كېچىپمەن بەلكى جانىمدىن گويا،
كەلتۈرۈپ يۈز ھادىسە ئەنۋائ تۈرلۈك يۈز بەلا.

تەشنەلەب دۇرمەن، ئىرۇر ئەمدى ماڭا جامى ئەجەل،
ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان ① كېلۇر ھەردەم نىدا.

سادىقا شاھىنشاھا ئەرشىغە يەتمىش جەۋرى كۆپ،
ئۈز كۆڭۈل دۇنيا ئىلىدىن بولمە ھەرگىز ئاشىنا.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان سەبرە تەھەممۇلنى پىشە تۇتۇپ، تەۋەككۇلنى خۇداغە قىلىپ ياركەند مۇزافات سەھرا خەلقلەرىنى شەھەرگە داخىل ئەيلەب قەلئەدارلىق ياراغىنى راست قىلىب، قاراۋۇل چەنداۋۇل قويۇپ، ئامادە مۇھەييا تۇرغان ئەردى. خەبەر يەتتىكى: «كاشغەر تەرەفىدىن گەردۇ - غۇبار پەيدا بولدى. ئىنىڭ ئارقاسىدىن فەۋج - فەۋج، گۇرۇھ-گۇرۇھ لەشكەر زاھىر بولدى» دەب. ھەزرەتى خاجا جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان مەملىكەتنىڭ تەمام كاربارىنى لەشكەر جەڭ قىتال مۇھارىبەنىڭ ھۆكۈمەرانلىغىنى غازىمەككارغە تاپشۇردىلەر. ھەممە ئەر، ھەممە سىپاھ سالار ئىسلام لەشكەر ئەيلەب ۋە ھەممە كاربان يار-كەند ئاڭا ئەنجام تاپتى.

ئەمما ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھغە ھەممە مەلامەت زەبانى ئاچتىلاركى: «مۇنچە ھەم كەم ھىممەت كەم جۇرئەتلىك بولۇرمۇ؟ بىغەيرەتلىك قىلانى يەردە ياغى كېلۇر ئىمىش دەب يىراقتىن ئىشتىب بىلەن ھۇركۈپ ۋە چۆچۈپ قاچىپ كەلگەي. ئىرانلەرگە ناموس ئەمەسكى بىر پارە، ئىككى پارە ھەملەلىشىپ دۇشمەن تەرەفى غالىب، قەۋى بولسە

① ئەشرەبۇ ياەييۇھەل ئەتشان — ئىچىڭلار ئەي ئۇسسۇزلار.

ناچار زۆرۈرەتتىن كەنارە تۇتۇپ، ئەزىمەق قىلماق كىبرەك،
ئۆزلارى شىجائەتتىن لاپ – قافلارى بار، ئەمما كىبرەك لازىم
ۋەقتىدە ھېچ كارغە كەلمەيدۇر» دەپ ھەممەلەرى سەرزەنىش-
لەر باشلەدى. ئەلەلخۇسۇس بۇ مەلامەت غازى تۇڭگۇزدىن
زىيادەرەك چىقىشىقا تۇردى.

ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادشاھ بىلە ھەزرەتى
خاجە مۆئمىن خاجەم پادشاھ بۇ مالامەت خىجالەتتىن بىلىش
كۆتۈرەلمەيدۇرلەر. گۇناگۇن پەرىشانلىق ۋە خاتىر مالالىق
يېتەر ئەردى.

بەيت

قايسى بىر دەردىم بايان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتى،
بىلمامەن ئايا كەلمەگەي مۇنداغ بىرەۋگە مېھنەتى.

ماتەمىنى ئېيتايىنمۇ كىم مۇسىبەت غۇسسەسى،
يادەيىنمۇ خانە ۋەيرانلىق بالا ۋە شىددەتى.

بارچە غەم بىر سارى ۋە بىغەم رەقىب تەئنى دىل،
يەتكۈرۈر ھەردەم مەلامەتلەردىن تۆمەنىڭ زەخمەتى.

سادىقا شەھزادەلەرگە يوق جەفايى قالدىمۇ،
نى ۋەفا قىلدى ماڭا خەيالى ھەشەمنىڭ دۆلەتى.

ئەلقىسسە، كاشغەر لەشكەرىدىن سەردار فەۋج – فەۋج
ياركەندە ئۇزرە كېلىپ تۇردى. بۇ كەلگەنلەرنى ھەم تۇتۇپ

ئەسىر ئەيلەب، ياركەند ئىچرە قەسەيدكە تارتىشلەر. تا ئۇن
كىچىچە شۇبۇ سۈرەتلىك بولدى، ھەتتاكى ئەسىرلەر بەش-
ئالتە يۈزگە يەتتى. ئونىنچى كۈنى دەبدەبە ئەسئەسە بىرلە
بۇرھانىددىن كەلدى. تەمەم ئۇمەرالەرى ھەم كەلدى. ھەز-
رەتى خاجە يەھيا ئۈچ لەشكەرى يانىپ ئون كۈندىن سۈڭ
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ياركەندكە تەشرىف
ئەيلەدىلەر. ئون كۈندىن كىيىن كاشغەر لەشكەرى ئىپتىدائى
يۈز كۆرسەتتى. ئون كۈندىن كىيىن بۇرھانىددىن كەلدى.
ئەمما ئول كۈنكى خاجە بۇرھان كەلدى. شەھزادەلەر باش-
لىغ ياركەنددىن نەچچەندە دىلاۋەرلەر ئىككى - ئۈچ مىڭ
كىشى بىرلە مۇقابىلە بولدى. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم
پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان بۇلارغە چۇنان ۋەسىيەت
قىلدىلەركى: «زىنھار، سەد زىنھار، كاشغەرلىكلەرگە ئوق رەۋا-
نە قىلماغىلار. تاكى ئۇلاردىن بىر سادىيى ئاغلانغاي. ئاندىن
شەرىئەتنىڭ رۇخسەتى بىرلە ئوق ئاتىلغاي ۋە ئىللا ھەركى-
شىكى بىشىزنى ئوق ئاتسە، مەن ئىنىڭدىن دۇنيا ۋە ئاخى-
رەت رازى ئەرمەسمەن» دەب بىسيار سىياسەتلەر بىرلە چە-
قارغان ئەردىلەر. ئول ۋەجھىدىن بۇلار سەف تۈزۈپ تۇردىلەر.
ئوق ئاتمادىلەر ۋە مەيدان ئىچرە جەۋلانبازلىق قىلمادىلەر.
تەۋەققۇف بىرلە سۈكۈت قىلدىلەر. ئەمما ئول تەرەفدىن بىر-
نەچچە دىلاۋەر جەۋلانبازلىق قىلدى. قەست - قەست ئاۋازى
بىلە ھەملە قىلدى. ئاۋازى قەست - قەست ئالەمنى پۇر تۇتتى.
بۇ ئاۋازنى ئىشىتىپ نەچچە كىشى شەھەرگە خۇشخەبەرگە
يۈردى. بۇ خۇشخەبەرنى غازىنىڭ ئوغلى يەتكۈزدى. ھەزرە-
تى خاجەم پادىشاھ بۇ بىشارەتنى ئىشىتىپ شۈكرىلەر بەجا
كەلتۈردىلەر ۋە ئېيتادۇرلەركى: «نەچچە مۇددەتدىن بېرى

'كۆڭلۈم كوشىسىدا بۇ فىكر خىيالدا غەمسىم بار ئەردىكى، نىـ
چۈك مۇسۇلمانلىرىغىدۇر، ئۇل خەلق ئاللاھ ئاۋازى بىرلە
كەلسە، بۇ تەرەف لەشكەرى ھەم ئاللاھ ئاۋازى بىرلە ھەملە
كەلتۈرسە، ئارادە جەڭ قىتال ۋاقىئە بولسە، ئۇل تەرەفنىڭ
ھەقىقەدە نىچۈك بولۇر ئىدى ۋە ھەم ئەندىشىدە ئەردىم.
ئەلھەمدۇلىللاكى بۇ ئەندىشە بىر تەرەف بولدى. ۋەھىمىدىن
ئازاد بولدۇم. ئەمدى جەڭدىن قول يىغماڭىزلار. مەردانەلىك
بىرلە ئىتىڭلار! ئۆلسەڭلار شەھىد، ئۆلتۈرسەڭلار غازى. يائاللاھ
يائاللاھ ياراسۇلەللا ۋاھۇسەينا ۋاغەرىبا ۋايىتىما ئاۋازى بىرلە
كارى زار قىلىڭلار!» دەب جەڭگە رۇخسەت بەردىلەر. بۇ خەـ
بەر تاشقارى جەڭگاھقا يەتتى، بۇ خەبەرنى ئىشىتمەك بىرلە
بۇلارغە جۈرئەت ۋەغەيرەت ھاسىل بولدى. «يائاللاھ»، «ياـ
رەسۇلەللاھ» ئاۋازى بىرلە ھەملە قىلدىلەر. مەيمەنەنى مەيـ
سەرەگە گاھى مەيسەرەنى مەيمەنەگە، بۇ دەريانى لەشكەرـ
دە بۇلار شىناۋەرلىك قىلادۇرلەر. بۇ ئاۋازلاردىن كاشغەرـ
لەرنىڭ يۈرەكلەرىگە لەرزە تۈشتى. بەدەنلەرىگە زىلزىلە
پەيدا بولدى. ھەيبەت ۋاقىئە بولدى. ھىچ يۈرەكلەرى يوقـ
كى، بۇلارغە بەرابەرلىك قىلالىغاي. ئەلەلخۇسۇس شەھزادە
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئىبنى ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم
پادىشاھنىڭ دىلاۋەرلىكى تەئرىفى كىبىن كىلۇر. ئەمما شەھـ
زادىلەردىن بىرنەچچە دىلاۋەركى، شىجائەت مەيدانىنىڭ جەڭ
ئەندازى، جۈرئەت ۋە مۇبارىزەت مەيدانىنىڭ چالاك ئاغاز
مەرد ئەفكەنى، ھىممەت بابىدا يەكتا ۋە غەيرەت بارەسىدەبى
ھەمتا، سىيادەت نەسەب، شاھادەت تەلەب، تالىبى ئاسارى
ۋىلايەت يەنى ھەزرەتى خاجە ئىنايەت خاجەم پادىشاھكى
ۋاستە بىرلە ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھىمغە

داماد ئەردىلار، ئېتىقادلەرى تازە ئەردى، ھەر بارە ئەفسۇس قىلۇر ئەردىكى: «ھەق سەد ھەققى ئۆمرى شەرىف زايە كېتىپ باردۇر، ھېچ ياخشى ئەمەل مەندىن مەۋجۇد بولمادى، كاشكى بۇ ھىممەت جۈرئەتنى سەرف ئەتكەلى بىر جىھاد غازات مەۋجۇد بولسە ئاخىر ئۆمرۈمدە بۇ ئاق سەقالىمنى خۇن ئالۇدە ئەيلەپ، جانىمنى فىدائىيى ئىسلام قىلسام» دەپ ھەمىشە سۇبھى شام بەلكى ئەلسەنەدە ۋام ئارزۇدا ئىردىلەر. بۇ جەڭ مەۋجۇد بولغاچ جانى ياشاردى. بىر ھىممەتى مىڭ بولدى. پەھلىۋانلىق تومۇرى جۇش قىلدى، مەيدان ئىچرە گويا بىشە ئىچىدەكى شىردەك جەۋلانبازلىق قىلىپ، گاھى نەيزەئى يالماندا، گاھى شەمشەر ئابدار، گاھى تەبەر كەمەن ئەنداز، گاھى تەبەر زەينى جان گۇدار قايسى ھەر بەگە مەھەل يارى بەرسە، ئانى كارغە كەلتۈرۈپ، لەشكەر ئىچرە سائىقەدىن گويا بىشە گۈزەرى ئەيلەگەندەك سۈرۈپ كوشتەدىن پۇشتەلەر قىلۇر ئەردى.

شېئىر

ئالەم ئىچرە ھەرنە ئەيلەپ تاكۆتەرگىل ياخشى ئات،
كۆرگىل ئەجرىن ئاخىرەتدە باقى ئەرەمەس بۇ ھايات.

گەرچە تافساڭ نوھ ئۆمرى ۋە سۇلايمان دۆلتى،
كەلگەي ئاخىر بىر كۈنى پەيكى ئەجەل بولغۇڭ مامات.

كىمكى بۇ دۇنيايىدىن قىلدى ۋە فانى ئەھلى جۇد،
نە بەقە بولغاي ئاڭا ۋە نەماڭا بولغاي نىشات.

تارت ئېتەك سىلكىنىپ ئەجۇزى دەھرنى قىل ئۈچ تالاق،
قېرى بىرلە سازاۋەر ئەتمەك جۇۋان بارمۇ ئۇيات.

ئاقىل ئەرسەڭ ئى بۇرادەر تاشلا ئىسۈزلۈك بارىنى،
كىم ئەجەل يۈز كەلتۈرۈردىن ئىلگەرى ئۆزى تەلات.

جانى مانىڭدىن كېچىپ جانانغە قىل جاننى فىدا،
تاڭلا كۆرگەيسەن شاھادەت ئەجرىنى قىلغاي غازات.

سادىقانە ياخشى ئىش ئەيلەب ئۆتتۈپەۈر شاھلار،
ئۆردى كافىر ئاغزىنە نەۋجۇۋان دەر ئەردى قانات.

ۋە يەنە بىر دىلاۋەر شەھزادىلەردىن ئول شىر غەرران ۋە چابۇك سۇۋەر مەيدان شىجائەت مەئىرىكە گىران، دىل سۇۋار چالاك ئەنداز جۇرئەتى سەبىيار زىت بابىدا نايابى جەھان، ھىممەت بارەسىدە نادىرەئى زەمان، دانىش فاتانەت زىرەكلىكدە بى نەزىر ۋە بىسيار دىل پەزىر رايى مەشۋەرەت ۋە مەسلىھەت نىزام مەملىكەتدە خۇرشىددەك روشەن مۇرەببىي مەردۇمان ئەئلا ۋە ئەدنا يەنى ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەمكى بۇرادەرزادە ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەررىزۋان ئىدىلەر. لېكىن بەجايى فەرزەند ھەممە كار مەملىكەت بۇلارغە يەقىن. ئەمما جەڭ كۈنى رۇستەمى داستان ۋە سام نەرىمان بۇلارنىڭ كارى زارى تاماشاسىدە ئەقىللەرى ۋە فەھم ئىدراكى بىماجال بولۇر ئەردى.

بەيت

بولسا ئەردى رۇستەم، ئەۋلادى رۇستەم ئول كۈنى،
كىم نېچچە مەيداندا فەرياد ئەيلەسە چىقماس ئۈنى.

ئۆترودۇ گەرشاسىبۇ، تەھمۇس تۇھمۇتىنلار قاچىڭ،
بىر يولى چابۇك سۇۋاردىم قەتل ئېتەر ئانى مۇنى.

قىلسە تىرئەندازلىق مەيدان ئارا قانىن تۆكەر،
ئالەم ئەھلى گەر ھۇجۇم ئەتسە تۈمەن مىڭ بىر يولى.

سەف بەسەف جەۋلان قىلۇر جاندىن كېچىڭ ئى زاھىدا،
شۇرۇ - شەرپەيدا قىلۇر بىر تەڭ سالاھىيەت تونى.

سادىقا سەن كىمسەنىڭ ئول شاھى مەدھى كىم تۇرۇر،
لىك شاھ مەدھىن دېمەك رەسمى گەدادۇر قانۇنى.

ئەمما ئۆمەرالار جۇملىسىدىن نامدار دىلاۋەر مۇبارىز-
لاردىن ئول شېر پىشە شىجائەت، نەھەڭگى پۇرشۇر، دەريا-
يى ئەۋجى بەلاغەت، ئەژدەر ئاتەش ئەندازى زەمان، پىشە
رەۋى دەلىرانى جەھان ئەسالەت نەسەب ۋە شەرافەت ھە-
سەب مىرزا مۇرادكى ئىشىك ئاغە ئاقسۇ ئەردى. ھەزرەتى
يۈسۈف خاجەم پادىشاھ نەۋبەتى ئاخىر ئول كۇفرى ئاباد
ئىلى مەۋزەئىدىن نىيىتى غەزات ئەزبىرايى فەتھى ئىسلام
كاشغەرغە تەشرىف قىلغانلەردە ئاقسۇدىن بىللەكېلىپ ئەردى.

شېئىر

گەل ئى جامىڭنى تۇت ساقى پەيا پەي،
ئىچىپ سىر مەست ئولۇپ بىرنەچچە سۆز دەي.

بولۇپدۇر گەرم ئاتەشگاھى جەڭگاھ،
كۆيەر نامەرد ئاندە خاھى، ناخاھ.

دەلىران فەھلىۋانان شىرسەفدەر،
ئىرانلار بولمىش ئاندىن چۇن سەمەندەر.

چۇ ئوت كۆيدۇردى ئول نەمرۇد مۇردار،
خەلىلۇللا ئۈچۈن ئوت بولدى گۈلزار.

چۇ نامەرد جانىدىن بىزار بولغاي،
ئىرانلار ئۇيقۇدىـن بىدار بولغاي.

كى مىرزا بولدى بۇ كۈن شىمىر بىشە،
ۋە يا بولدى بوران ئول خەيلى بىشە.

ۋە ياكىم بولدى مىرزا فىلى مەھمۇد،
ئەدۇ خەيلىنى ئەيلەب نىست نابۇد.

ۋە يا پۇركەپ ئاغزى چۇن تۇشتۇرى مەست،
قىلىب ئەل پايمال زىرو پاپەست.

گاھى ئوڭ، گاھى سول چۈن گاھى ئوتتۇرۇ،
قىلىپ جەۋلان ئۇل خوش خۇلقى نىكۇ.

قاچىپ ئەل ئىككى يانغە كوچە ئەيلەب،
نىچۈككىم كىبرەك قەسدى رەمەھ ئەيلەب.

سالىبان خەلق ئارا يۈزشۇر ئاپەت،
يېتىپ جانلەرغە ئاندىن يېتىش رەھمەت.

ئەدۇ خەيلىغە سالىپ شورو غەۋغا،
بەسى جانلارنى تەندىن ئايىرىپ ئاندا.

تامام ئۇلماس ئەگەر تەئرىف قىلسە،
ۋەرۇققە سىغماس ئۇل تەۋسىف قىلسە.

كەل ئى سادىق كى مەقسەد سارى يۈرگىل،
نەچە كىسلەر دېدىڭ بۇ سۆزدە تۇرغىل.

غەنىمەت ۋاقتىدۇر سۆزنى تامام ئەت،
تىلەرسەن تاڭلا ئىشنى ۋەسسالام ئەت.

تامام ئەت سۆزنى بۇ ۋەقتى غەنىمەت،
كى بىلمە تاڭلا ئايا بارەۇ فۇرسەت.

دىيارى مەملىكەتدە ھاكىمىڭ خوپ،
سىپىنگدەك ناتەۋانغە شەپقەتى كۆپ.

خۇسۇسەن ۋالىدە بەس مېھرىبانى،
ئەجەب دانە كەمالى فەھىم رەسائى.

مۇسۇلمان ئىلمى تالىبقىنە خەرىدار،
ھىكايەت قىسسەگە ئاشىقى زار.

ئەزىز شاھلەرغە ساھىب ئىخلاس،
ماشايىخ ئەۋلىياغە ساھىبى خاس.

خۇسۇسەنكىم ئەزىزلەر سەرگۈزەشتى،
بەسى مەھبۇب ئاڭا مەرغۇپ تۇشتى.

خەرىدار ئولسە سەردارى ۋىلايەت،
نەخۇش ئىززەت ئەمەسمۇ تۇرفە دۆلەت.

كىشى مۇنداغ مەھەلدە قىلماسە سۆز،
قىيامەتدە دېگەي ئانى سۇخەندۇز.

يەنە قويغىل قەدەم مەقسۇد سارى،
سۇخەن ئاغار قىلغىل ئەمدى بارى.

مۇبارىزلار بىرىدۇر ئابدۇللا بەگ،
ئەدۇغە زەخمە ئۇرادە شىرنەردەك.

ئاتاسىدۇر ئۇنىڭ مىرزاد سوخى،
بۇ جەڭدىن يوق ئىدى بىم ۋە خەۋفى.

بۇ ئاقسۇ ئىچىرە ئول كەلىنگە ھاكىم،
مۇرىدلىقتا ئىدى ھەرلەھزە مەھكەم.

شىجائەتدە دىلاۋەردۇر يىگانە،
دىلاۋەرلىكدە رۇستەمدىن نىشانە.

غازات ئىچرە تۇتۇپ كۆڭلىنى ئاگاھ،
ئاغىزدا ۋا ھۇسەينا ۋا غەرىبا.

ئۇرار ئۆزنى ئەدۇغەبى تەۋەققۇف،
ئېتىپ، سانجىپ ئەدۇنى بى تەكەللۇف.

تامام خالقدىن ئارتۇق ئېتىقادى،
خالىسەن لىللاھ ئىدى جەڭ جىھادى.

نەخۇشدۇر كىمسە گەر تاپسا شاھادەت،
ئىككى دۇنيادىن ئارتۇق كۆپ شارافەت.

قىلۇر ئەردى خاجەم ھەر بارە ۋەئدە،
كۆرەر ئەجرىن مۇرىدلەر ھەشرە گاھدە.

يەنە مىرزالاردىن ئول مىرزا شىرداق،
قويۇبدۇر شىرلار كۆكسىگە يۈز داغ.

چۇنان مەردانىلىكدە ئەردى ئول تاق،
كېسىپ باشىن خىتايى، جۈملە قالماق.

دەلىرانە كىرەر مەيدانغا چالاك،
كۆيەر ئەل جانى تىغىدىن چۇخا شاك.

ئاگا ئۆز جانىغە خەۋفى قاچار بار،
شەھىدلىك نىيەتىدە ئەردى ئول زار.

ئەگەرچە يالغۇز ئەرسە ئول خۇدا يار،
①...

يەنە بىر مىرزا ئابدۇل ۋاھاف ئەردى،
ئەجەب بازۇي ھىممەت يارى بەردى.

قىلىبان زىكرىنى ئاللاھ - ئاللاھ،
رەسۇلەللاھ ھەۋسەيىنا ۋە شەھىدا.

يەنە ئوردانىڭ ئول خەيلى ھەشەمدىن،
دىلاۋەر ھەم مۇبارىز مۇھتەشەمدىن.

شىجائەتلىك شاھابىدىن باكاۋۇل،
باھادۇر، پەھلىۋانى بى تاقابۇل.

سىپەسالار قەۋمى چابۇك ئەنداز،
دېگەيمەن بىرلىپ شۇبارە پەرۋاز.

دەلىران دىلاۋەرلەر دەلىرى،
دېسە بولىماس ئاگا رۇستەم نەزىرى.

---

① ئەسلى قولىيازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

ئىرۇر تۇل چابۇكى ـ چابۇك سۇۋاران،
گۇرۇھى لەشكەر ئىچرە شىرۇ غەرران.

باباسى كىم ئىرۇر ئۆشتۈر خەلفە،
زوھور ئەردى كارامەت ئەجىبىيە.

شاھابىددىن ئىدى ئانىڭ زوھورى،
كامال مەست بۇغراچۇن شۇتۇرى.

ئەدۇنىڭ لەشكەرى زەربىدە نالان،
چىقارۇر ئەھلى جەڭدىن فەرياد ئەفغان.

گاھى ئوق، گاھى سولنى پىشە ئەيلەب،
گاھى ئوقرۇنى كۆشتە ـ پۆشتە ئەيلەپ.

دىلى جانى بىلە ئاللاھ گويان،
قىلىب دۇشمەننى سەرگەردانۇ ھەيران.

بار ئەردى دەست بازۇدا بەرابەر،
نىچە ھەم ئوردا خەيلىدىن دىلاۋەر.

سىزخەننە بولپاغاي ھەدى كەنارە،
ئەگەر نام بىنام ئەتسەم شومارە.

يەنە قىرغىز دىلاۋەرلەر ئىدى بار،
ئەرۋس ئاتلىق توقال ھەم خاجەم يار.

مۇبارىز پەھلىۋان نامدارى،
بايان مىڭدىن بىرى بەردىم نىشانى.

ئەلقىسسە، بۇ دىلاۋەر لەرمۇ بارىزلاردىن بەزىلەرى بۇ مەيداندا جەۋلانبازلىق قىلىپ، بىر نەچچەنى قەتل ۋە بىر نەچچەنى جەراھەتناك قىلىپ، ئاتلارىنى قولىغە تۇشۇرۇپ، خاجە بۇرھانىددىن لەشكەرىنى بىر فەرسەخ① ئارقەغە يانىدۇرۇپ، فەتئى نۇسرەت بىلە شەھەرگە ياندىلەر. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بۇلارغە دۇئاي خەيرى قىلدىلەر. ھەممە ئەھلى شەھەر جەزم قىلدىلەر. لەشكەرى ئەدۇ ئاز ئىكەن. تاڭلا لەشكەر جەمئى قىلىپ چىقىپ، لەشكەرى كاشغەرنى ھەبامەنسۇر قىلغايمىز دەپ بۇ فىكىر خىيالدا ئەردىلەر. ئۇرادەكى ئۆگزەسىدىن ۋە شەھەر سىپىللارىدىن كۆردىلەركى، لەشكەرى كاشغەر گۇرۇھ - گۇرۇھ، فەۋج - فەۋج كېلىپ، شەھەر سىپىلىنىڭ چاھار ئەترافىنى قورشاپ تۇشتى. ئەھلى شەھەر ئەندىشەگە قالدىلەر. شەھزادەلەر ھېچ قايسىسى ئىستىراھەتنى راۋا كۆرمەدىلەر. چەنداۋۇل ئاتلانىپ ئۇل كېچە شەھەرنى نەچچە دەۋر قىلدىلەر. ئەگەر بۇ كېچە شەھەر بۇزۇلماسە نەچچە ۋەقت شەھەردارلىق قىلغالى بولۇر، ئۇمىد تۇتقالى بولۇر دەپ كامال پاسىبانلىق قىلدىلەر.

بەيت

يارەب ئۇشبۇ كېچەكىدەك ۋەھىم غەم بولمايمۇكىن؟
سۇبھىغە تاشام ئەندۇھى نەدەم بولغايمۇكىن؟

① بىر فەرسەخ — يەتتە كىلومېتىرغا تەڭ كېلىدۇ.

هەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ھەم بەيتنى ئوقۇدى:

دەھرىنىڭ شەكلىنى كۆركىم بولدى ھالى ئۆزگىچە،
بىلمان ئايا بارمۇدۇر ئۇنىڭ خىيالى ئۆزگىچە.

*

ئى فۇتۇھى ئەرشىيا تەڭرى قاناھىگە ساغىن،
①..

بۇ كىچىچەنى ۋەھىم — تەرس بىرلە ئۆتكەزدىلەر. بۇرھانىدىن لەشكەرى بىسيار جەمئى بولدى. ئىلىسى، ئاقسۇ، كۇچا، ئۇچ كاشغەر، دولان، تورپان، يېڭىھىسار ۋە نەچچە تەئىفە قىرغىزلار قوشچى ئۇرۇغىدىن قۇباد لەشكەرى بىرلە ئۇرۇق قىپچاقدىن سوفى مىرزا، ھېكىم مىرزا، ئۆمەر مىرزا، چوڭ باغىش بۇلار ھەممە لەرى لەجكەرى بىرلە لەشكەرى بىھىساب جەمئى بولدى. بىر كىچىچە — كۇندۇز ئىشبۇ سۈرەتدە تۇردى. ئاندىن لەشكەر ھەر تەرەفگە تارقادى. تۆرتىنچى كۇندە ياركەند شەھرىدىن لەشكەرى بىگەران جەمئى ئەيلەب لەشكەرى كاشغەر بارا بەردە سەف ئاراستە قىلدىلەر. بۇ ئىككى تەرەف لەشكەرىدىن تەبل، نەققارە، نەفىزە، چەڭ شەرناي ئاۋازى بى ئەنداز بىرلە گەردىشكە كەيگۈردىلەر.

شېئىر

سەفلەر ئارا ھەر يەردە سوقار جەڭگى جىگەرلەر،
مەنسى بۇكىم جەڭ كۈندە ئىلغانۇر ئەرلەر.

① ئەسلى قوليازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

ھىممەتلىك ئىرانلار ئىچىگە تولۇشۇبان جۇش،
مەيدان ئارا جەۋلانباز ئېيتىبان سىنە يارلار.

جاندىن كېچىبان نەئرە ئۇرۇپ ھەملە قىلىبان،
شىرانە، دەلىرانە كىرىپ تېغ ئۇرارلار.

خاتۇن سۇفەت ھىيىزە مەسەل خۇنىسى تەبىئەت،
بىھىممەت ئىرانلار ئىچىدىن گۇنجى قاچارلار.

ئەسلىكى جىگەرلىكدۇر ئىچىگە تۇشۇبان جۇش،
مەيدان ئارا جەۋلانباز ئېتىپ دىنىنى سىپارلار.

غەيرەتلىك ئىرانلار بۇ كۇنى ئۆزگىچە سادىق،
ياخشىدۇر بى غەيرەت ئىزىدىن ئىتمۇ قاچۇرلار.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى دەريايى لەشكەر چۇنسان تەرتىپ بىرلە سەف ئاراستە قىلدىلەر. پەھلىۋان باھادۇر نامدارلارنى بەزىسىنى مەيمەنەگە، بەزىسىنى مەيسەرەگە ۋە بەزىسىنى پىشى رەۋى لەشكەر قىلىب مۇھەييا ئەيلەدىلەر ۋە بۇلار ئالدىغە توق ئەنداز ماتىق ئەندازلارنى سالىپ بىجىگەر، بىدىللارنى ئارقەغە سالىپ، شەھزەدەلەر ئۆزلەرى تۇغ تۇبىدە قارار ئالدىلەر. ئەمما ئىككى تەرەفدىن مەردانە مەردلەر، مۇبارىزلار ئىككى سەف ئاراسىدىن مەيدان ئىچرە جەۋلانبازلىق قىلىب، گاھى مەيمەنەگە، مەيسەرەگە، گاھى مەيسەرەنى كۆزلەپ، گاھى ھىممەتلەرى تۇغيان قىلغانىدا، ئات يۈگۈرتۈپ جەڭ ئەندازلىق كۆرسەتۈر ئەردى. بۇ ئىككى دەريايى لەشـ

كەرنا ھېيتە ئاھەستە ئارالاشىپ، «مەجمە ئۇلبەھ-
رەيىن» بولدىلەر. ئەمما مەيدان ئىچرە قۇچاغلاشىپ، قى-
چاغلاشىپ گاھى نەيزەنى يالىدانى، گاھى تىغ ئابدار ئىلە
ھەۋالە قىلىشىپ، گاھى تەبەر جان ستانلەرنى گەردەشكە
كېيگۈزۈر ئەردىلەر. بۇ مەيدان جەڭگاھ گويا تونۇرى ئاتەش
بولدىكى، شەرارەسى كۆك سارى باش تارتتى. ئەجەل بۇلۇ-
تىدىن ئۆلۈم يامغۇرى ياغا باشلادى. چەررەندە-پەررەندە
تاماشاغە كۆز ئاچتى. كەررۇبىيان - رۇھانىيان پەرىشتەلە-
رى نەزارە سىلىشقا باشلەدىلەر. لەشكەرى ياركەندىدىن ئاۋاز
ئاللاھ- ئاللاھ، يا رەسۇلەللاھ، ۋەھۇسەينا ۋاشەھىداۋاغەرىبا
نىداسى كېلۇر ئەردى. بۇ نىدانىڭ ھەيبەت سەۋلەتىدىن
دۇشمەنلەرنىڭ يۈرەكلەرىگە لەرزە تۈشتى. ئەمما كاشغەر
لەشكەرىدىن «قىت - قىت» دىن بۆلەك ھېچ سەدايى چىقماس
ئەردى. چەراكى ئەكسەر كۆھىستانى يەنى تاغلىقلار ئۇلاردە
دىن ئىسلامدىن بەھرە يوق ئەردى ۋە نە سىلە رەھىم بولغاي،
بۇلارنىڭ بىر نەچچەسى سىپەھسالار لەشكەرىدىن دىيانەت-
نى ۋە ئىمان ئىسلامنىڭ خەراب ۋە تاباھ بولۇردىن بىخەب-
ەر ئەردى. يەنى ئابدۇۋەھاب شەقى ئەزەلى، رەھمان قۇلى
بەدبەخت ۋە ئابدۇللا بەدسىرەت، ئابدۇكېرىم بەد ئەھدى،
ئابدۇساتتار بەد شەككاك، ئوسمان بەدشۇمار، مۇنىر قال-
ماق، سارىغكور كاشغەرىدىن بىر نەچچەلەرى ئالاھازەلقىياس.

نەزم

تۈت ئى ساقى ماڭا جامنى دۇبارە،
زەمانى جەڭدۇرۇر ۋەقتى نەققارە.

قىلۇرمەن شىكۋە لەر مەككارلاردىن،
نە بەدكىردار ئول خۇنخۋارلاردىن.

بار ئىدى بىر ئەچچە سەردارى لەشكەر،
دىيانەت بەلكى ئىمان بىخەبەرلەر.

شەرىئەتنىڭ خارابىدىن ئىشى يوق،
تەرىقەت ئىستەگۈچى ھېچ كىشى يوق.

كېچە - كۈندۈز ئۇلارغە كارى ھەربە،
ئاداۋەت ئەيلەمەكتۇر بەزى كىنە.

خۇدانىڭ بەندەسىگە جەۋرى ئەيلەر،
بۇ باتىن كۆزلەرىنى كور ئەيلەر.

فەساد ئىشلارغە ئول بىسيار مايىل،
بىرەۋنى باشلاماققە تۇرفە كامىل.

ئاداۋەت سارىغە بۇ مەسلىھەتلەر،
سەلاھى كارىغە كەج مەسلىھەتلەر.

ئىككى شەھلەر ئارا شەككاكىدۇرلەر،
سالۇرغەكىن بەسى چالاكىدۇرلەر.

ۋەزىر ئەر بولسە مۇ مۇنداقلار ئەۋباش،
دېسە شەھ: بوركىن ئال، كېسەر باش.

ۋەزىر ئاقىل ئېرۇر شەھلەرغە نىئمەت،
ئىككى دۇنيادا ئاندىن ئىستىراھەت.

ئادالەت ئوتى ئۆچمەس تا قىيامەت،
كۆرەر ئەجرىن تاڭلا بىنىھايەت.

ۋەزىرزالىمۇ خۇنخۇار بولسە،
خىيانەت بابىدا مەككار بولسە،

يېتەر زۇلم، بەلا شەھلەرغە بەدنام،
نىزامى مەملىكەت تاپمام سەرەنجام.

رەئايا خەيلى شەھدىن خوشنۇد ئولماس،
خارابى مۇلك ئالۇركىم ئەيىۋھەسەنناس.

بەسى شەھلەر بولۇركىم ساھىب ئىقبال،
ۋەزىرى ئاقىلدىن ئول نىكۇھال.

سۇلايمانغە رەۋاج شانۇ شەۋكەت،
چۇ ئاسىق بۇرخىيا ساھىب كەرامەت.

ئەرەستۇدىن چىقىپ ئاتى ئىسكەندەر،
ئالىب تەدبىردىن ھەم بەھر - ھەم بەر.

بولۇپ نۇشىرۋان سۇلتانى ئادىل،
ئەبۇ زۇر جۇمھۇرى دانا سەبەب بىل.

بېرىپ سۇلتان ھۇسەيىنغە ياخشى ئاتى،
نەۋايى مىر ئەلى شىرى ھىراتى.

ۋەزىرى بەد بەيانغە ھاجەت ئەرمەس.
مىسال ئەتمەك ئەيان ھاجەت ئەرمەس.

بۇلار ئۆز شاھىغە يەتكۈردى بەدنام،
ئۆزى گۇمراھ بولۇبات بولدى گۇمنام.

خۇداياكىمكى سەردارى ۋىلايەت،
ۋەزىرى ئاقىلى دانا نىسىپ ئەت.

خارابى مۇلك بولماي ھەم رەئىييەت،
رەۋاج شەرئىدىن ئولغاي دىيانەت.

بىھەمدۇللاھكى ھالاخۇش زاماندۇر،
ھەممە خەلقى خۇدا ئامىن ۋە ئاماندۇر.

ئىنانى سۆزنى تۇت سادىق سۆزۈڭگە،
قايا ندا يۈرگەسەن كەلگىل ئۆزۈڭگە.

جاۋانىب دۇشمەن چۇن ۋەقتى تەڭدۇر،
مۇ قابىل دوست دۇشمەن ئەينى جەڭدۇر.

بۇ مەزكۇر جەمئىدىن بەزى دىلاۋەر،
مۇبارىز ئەردى گويا شىر سەفدەر.

ۋە ياكىم ئەھرەمەن زادەدۇر ئول،
چۇكۇھىقافدىن بۇ دەيىۈز دۇرئول.

بىرىدۇر دىۋە ئەسۋەد بىرى ئىفرىت ،
ئۆرۈپ نەئرە سادايى لەھزە قىت ـ قىت.

مۇسۇلمانلارغە سالىپ شور ئافەت،
شەھىد ئەيلەب مىڭۇ مىڭىنى جارەھەت.

مۇسۇلمانلارنى دۇر قاتتىغ بالايى ،
بولۇپ دەججال سىرەت بىر جەفايى.

قىلىب خورەكنى مۇسۇلمان كۇشتە ئەيلەب،
شەھىدلار تۆدە ـ تۆدە پۇشتە ئەيلەب،

ئۇلاردە يوقتۇرۇر ھەرگىز رەھىم شەفقەت،
ئىچىدە بەئزى كىنە بۇر ئاداۋەت .

ئىلاھى بولماغاي مۇنداغ گۇرۇھى،
بايابانى تەفەككۇر دەشت كوھى.

ئاگا قىلىمە مۇسۇلمانى دۇچارى،
قىلۇر كافىر ئاتىڭ فەيلىغە كارى.

ئەلقىسسە، بۇ جەڭدە بىسيار ئىككى تەرەفنىڭ دىلاۋەر-لەرىدىن بىسيار خونرىزلىق ۋاقىئە بولدى. ياركەند لەشكەرى غالىپلىق بىلە كارزار ئەيلەب، ھەتتاكى ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ ئىككى فەررەڭ مىلتىقلارى بار ئەر-دى. توققۇز ئەرشىدىن، بۇ مىلتىقلار ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم

پادىشاھدىن يادىكار قالغان بىر فەرسەخدىن ھەرگىز نىشا-
نەنى خاتا قىلماس ئەردى. بۇ مىلتىقلارنى كارغە كەلتۈردى-
لەر. بۇرھانىددىن، باي دۆبەنىڭ تۆپەسىدە يىغىلىشىپ تۇر-
غان ئەردى. ئوق ئەلەمدارنىڭ ئاتىغە تەگدى. ۋەھشەتىددىن
قورقۇپ ئارقەغە ياندى. بۇ ھالەتنى كۆرۈپ ياركەند دىلا-
ۋەرلەرىگە جۈرئەت - ھىممەت ھاسىل بولدى. چەۋلانبازلىق
كۆرگۈزۈپ، مەيدان ئارا قالغان لەشكەرنى سۈرۈپ ياقاغە
چىقاردىلەر. خاجە بۇرھانىددىن لەشكەرىگە شىكەستە يەپ
يەگىلىك يۈز كەلتۈردى. بۇ ھالەتدە قۇباد قىرغىز بەگ ئۆز
تائىفەسى بىرلە ئۇتىرۇ يۈرۈپ، ياركەند دىلاۋەرلەرىنىڭ سەد
راھىنى توستى. ناچار بۇ دىلاۋەر ئىنان باۋەر قەتارلەرىنى
قايتارىپ توختاتىپ تۇردىلەر. ئول ۋەقتدە ئافتاب ئالەم تاب
مەغرىب تەرەفگە مەيل ئەتتى ۋە شەفەق خۇن ئالۇدە لىباس-
لەرى بىرلە ناماييان بولدى. ئاسماندا ستارە كەۋاكىبدىن
فانۇسلار ناماييان بولدى. كەچ بولغاچ بۇ ئىككى لەشكەر
تەبل - بازگەشتە چالىپ ئارقەغە ياندى. مەنزىللەرىدە قە-
رار ئالدىلەر. ياركەند لەشكەرى ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خا-
جەم، ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم پادىشاھ غازى باشلىغ
تامام لەشكەر ئابرۇي بىرلە شەھەرگە كىردىلەر. ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم پادىشاھنىڭ ھۇزۇرلارىدە بايان جەڭ
ئەيلەدىلەر. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ بۇلارغە دۇئايى خەيرى
قىلىب خوشنۇد بولدىلەر. ئەمما بۇ لەشكەرى كاشغەر، يار-
كەندكە مەقدەمە تۈزۈپ، ئىپتىدائەن قەدەم كەلتۈرگەن ھىن-
دا ھالى ۋە مەۋالى مەملىكەتى ياركەند ھەممەلەرى با ئىت-
تىفاق ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھغە بائىتىفاق
پىنھانەن ئەرز ئەتكەن ئەردىلەركى: «يا پادىشاھى ئالەم، بىر

ئۆزىمىز مەخپىي مۇبارەك نەمىنى شەھەرلەرىگە مەلۇم قىلالا-
دۇرمىز. ئەلبەتتە بىجانىدىل قوبۇل قىلىشايلەر. ئەرز ئۆلكىسى:
بەندە گاسى ئاستانەدىن بۇرھانىددىن خاقان ئەلچىسى بىلىسە
قالماقلەر ياۋەرلىكى بىرلە غەيرى ئەز ياركەند تەمامى مۇ-
غۇلىستان دىيارلەرىنى تەسەررۇفلەرىغە ئالدىلەر. ئەگەرچە يار-
كەند ۋىلايەتى تەنھادۇر. ئەمما پايتەخت مۇغۇلىستاندۇر. ھەم-
مە شەھەر لەشكەرىگە مۇقابىلەتدە بەرابەردۇر. شەرتىكى، ئۆز
ئىچىمىزدىن تەفرىقەلىق ۋە خىيانەتلىك زاھىر بولماسە. لې-
كىن بۇ خىيانەت ئۆزگەلەردىن زاھىر بولماس. ئەگەرچە
بولسە ئىتىبارى يوق. مەگەر بۇ خىيانەتنى ئىككى كىشىدىن
گۇمان قىلادۇرمىز. بىرى ھاكىم غازى بەگ، بىرى ئىشىك
ئاغە نىياز بەگ. ئەگەرچە بۇرھانىددىنغە ئىخلاسى كەمدۇر.
ئەمما ئېتىقادىدا ۋەفا يوقتۇر. بۇ دىننى دۇنياغا ساتىشىدىن
يانماس. بۇرۇن ھەم بىۋاپالىقى زاھىر بولغان. ئەھدى فەي-
مانىغە ئېتىماد قىلغالى بولماس ۋە ھەم ئىستىدادى ھەم كۆپ-
دۇر ۋە خەيلى ھەشەمەلەرى بىسيياردۇر. ھەر فۇنۇنىدا كامىل
ۋە مەكەممەلدۇر، ئەگەر بەر تەقدىر خىيانەت قىلسە كەمالىغە
يەتكۈزەدۇر. ئەمما نىياز بەگنىڭ خىيانەت قىلۇرىنىڭ ۋەجى
ئۇلكى، قەدىمدىن خاجە بۇرھانىددىنغە ئاتا ۋە ئەجدادلارى-
غە كۆپ ئىخلاسى بار ۋە نەزرى نىيازى يېتىشىپ تۇرغان
ۋە ھەم جامائەلەرىدىن باھادۇر بەگنىڭ ئوغلانلەرىدىن نە-
چەندلەرى ئۇچچە لەشكەر بارغاندا بىز تەرەفلەرىمىزدىن يۈز
ئۆرۈپ، خاجە بۇرھانىددىن تەرەفلەرىگە كىرىشىپ قالدىلەر.
ھالا ئۇلار لەشكەر بولۇپ كېلىپدۇر. ھەر بار شەھزادەلەرغە
نەسەزا ئېيتادۇر. ئىچكەرى - تاشقارىدىن بولۇپ خىيانەت
قىلۇر ئېھتىمالى ھەم بار، ھەم جامائەلىك ۋە خەيلى ھەشەم

ۋە تابەلەرى باردۇر. تەئەللۇقاتلارى ۋە قۇۋۋەت ئىستىدادلارى بار.
بۇ ھەم خىيانەت ئەيلەسە كەمالىغە يەتكۇرۇر. كېيىنكى پۇشـ
ـمان سۇد بەرمەس. ئىش ئىلاجى ۋۇقۇئىدىن ئىلگەرى كېرەك.
ئەمدى بىزلەردىن دەشۋەرەت مەسلىھەت ئولكى. بۇ ئىككىلەرنى
تۇتۇپ بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇپ قويساق، مەملىكەت كارىغە
دەخلى بولماسە. ئەگەر بىر تەقدىر ئىسلاھى بىرلە زەفەر
تاپساق كېيىن مەنسەپلەرىنى ئەتا ئەيلەسەك بولۇر» دەب
ھەممە ئەھلى مەملىكەت ئەرز ئەيلەدىلەر.

ھەزرەتى خاجە جاھان پادشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان
بولارغە فەسىھ زەبان بىلەن ئەيلەدىكى: «ئى ياران ۋەلىيى
نىئماتان مەئقۇل ئېيتاسىزلەر ۋە بىزلەرگە مەملىكەتكە كۆيۈپ
ئېيتاسىزلەر. لېكىن مەن بۇ ئىككونىڭ ھەققىدە بىسيار ياخشىلىق
قىلغان ۋە لەزىز تۇز بىەرگەن. غازى بىزنىڭ ھەققىمىزدە
خىيانەت قىلماسلىققە قەسەمى ئىسمۇللاھ بىلە قەسەمياد
قىلغان ۋە كەلامۇللا دەرمايان ئەيلەگەن. شايەدكى ئەھدىگە
ۋەفا ئەيلەگەي، خىيانەت قىلماغاي. چەراكى مۇسۇلمان- مۇ-
سۇلمانغە مەھزە گۇمان بىلە ئازاد بەرمەك خوپ ئەمەس.
ئەگەرچە قۇرئان، قەسەمغە ئول ئىتمادە قىلماسە، بىز ئېتىقاد
قىلايلى. ئەگەر باۋەر قىلماسە، خىيانەتلىك قىلسە خۇدا رە-
سۇلغە ۋە جەددىمغە تاپشۇردۇم. دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە جازاسىنى
تاپۇر. ئەمما نىياز بەگنىڭ ئايشە ئاتلىق بىر ئاجىزەسى
مېنىڭ نىكاھىمدادۇر. ھەققى قەرەبەت خىشلىك ئارادە سابىتدۇر.
شايەدكى ئول ھەم خىيانەت قىلماغاي. بىر تەقدىر ئەگەر
خىيانەت سادىر بولسە، ئانى خۇدا ۋە رەسۇلغە ئابا ۋە
ئەجدادىمغە تاپشۇردۇم ۋە بەرگەن تۇزۇمغە تاپشۇردۇم. ئاخى-
رەتدە جازاسىنى تاپۇر.

نەزم

ئەيكى تاپتىڭ بىر نەمەك زىنھار بولمە كۆرنەمەك،
بۇ نەمەك ئاخىر ساڭا بەرمەي جازاسى قويماغاي»

بۇ جەمئىيىيە يەنە ئەرز قىلدىلەركى: «ئەگەر باۋەر قىلماسەلەر بۇنى قىلغايلاركى، بۇ ئىككىسىگە ئۇشبۇ ئوردا ئىچىرە خىمە بارگاھ تىكتۈرۈپ، كېچە-كۈندۈز شۇبۇ جايدا ھاكىم، ئىشىكاغەلىق قىلسەلەر، تامام مەملىكەتنىڭ كۆڭلى ئارام تاپادۇر.» ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەيدىلەر: «بۇ سۆزنى قوبۇل قىلدىم» دەپ ئۇشۇل كۈنى خانە راست ئەيلەپ ھاكىم، ئىشىكاغە ئاندا مۇتەۋەتتىن بولدى. بىر نەچچە كۈن ئاندا فەن-فەنۇن ھىيلە تۈزۈپ تۇردىلەر.

ئەمما ھېكايەت ئىشتىمەك كېرەك، خاجە بۇرھانىددىن، راۋى ئانداغ ئېيتىپدۇرلەركىم: بۇ جەڭ قىتالدىن كېيىن خاجە بۇرھانىددىن ئەركان دۆلەتنى جەمئىي ئەيلەب، ئوڭ قول ئابدۇۋاھاف شەقى ئەزەلى، ئىنىسى ئۆمەر، ئوغلى ئابدۇساتتار تاز، ئابدۇخالىق ماز، كوچا ھاكىمى خۇدابەردى، ئىنىسى ئاللا قۇل، مەممەت يار، سايرام ھاكىمى ھېلى بەگ، دولان ھاكىمى سادەت بەگ، ساغرۇغۇ رامان قۇل، فەرمان قۇل، ئابدۇرېھىم، قىرغىز ئابدۇللا، سول قول شىر مەممەت ئىمىن، ئوغلى ئابۇراھىمان يۈسۈف بەگ، ئىنىسى ئابدۇساتتار مۇسا بەگ، بەشكېرەم ھاكىمى، پەيزئاباد ھاكىمى مىرنىياز، ئابدۇرېھىم خۇدا يارنىڭ ئوغلى مەممەت ئىمىن ئوتتۇرادا ئىككىنچى جاپساڭ تۇرۇمتاي، كاررەۋانە تىرگۈز سۆرەتلىك سىفلاردىن:

قالماق رەھىمتى، ئەژدەر نىياز، نەشتەر نىياز، شەككاك سوفى، ھەككاك
سوفى، موللا قۇتلۇق، موللا ئىدۋەر سەقال، سوفى بارات، موللا قەلەم
مىرنورۇز، سارىخ ياساۋۇل ئىلياس خۇنخور، قىرغىزلاردىن: قۇبادرافس-
زە، قىپچاق سوفى، قىرغىز مىرزا، ئۆمەر تۇز ھارامى مۇڭ تاتاخىردا
ئولتۇرغان ئەردى. بۇ جەمئىي سەردارلەرى ئاراسىغە مەشى-
ۋەرەت سالدى: «بۇ ياركەند شەھرىنى نېچۈك تەدبىر بىرى-
لە ئالغالى بولۇر ۋە قايسى تەرىقە بىرلە كۆڭۈل تەسكىن
تاپۇر. ئەگەر جەڭ جېدەل قىلالى دېسەك ئول خەلق ئۆز
ئىختىيارىغە كەلمەگۈنچە چىقىپ جەڭ قىلمايدۇر. شەھەرنىڭ
سېپىللىغە ياۋۇق باراي دېسە ئېتىپ يولاتمايدۇر. بەر تەق-
دىر جەڭ قىلسەلەر بىزلەرگە غالىبلىق قىلادۇر. ياۋۇقدۇركى
بىزنىڭ لەشكەرگە شىكەستە بەرگەي. ئەمدى مۇنىڭ ئىلاجى
نەدۇر؟» دەپ سورىدى. بۇ جەمئىي ھەممەلەرى ئېيتادۇركى:
«بۇ ئىش ئىلاجى ئول بولغايكى، بۇ تەرەفدىن ئول خەلققە
ئەلچى كىرگەي. خاقانى چىن ئەلچىسىدىن بىر ئىككىنى، ئامۇ-
رسانانىڭ خەلقىدىن بىر نەچچەنى ھەمراھ ئەيلەپ، نامە ئالىپ
كىرگەي. بۇ ياركەند خاجەلىرى قالماقنىڭ دەبدەبە ۋە ئەس-
ئەسەسىنى ۋە زەربىنى بىلگەن ۋە خىتاينىڭ نەھايەتسىزلى-
كىنى كەماھەققەھۇ بىلگەن، ئىشىتكەن. شايەدكى بۇ نامەنىڭ
سىياسىتىدىن قورقۇپ، قول باغلاپ ئالدىمىزغە چىققاي ياكى شەھەر-
نى تاشلاپ قاچقاي» دەپ مەشۋەرەت بايان ئەيلەدى. بۇ مەشۋەرەت
ھەممىگە مەقبۇل بولدى. ئوشۇل سائەت سىياسەت ئامىز نامە يازىپ،
موللا ساقى سەرتىراشنى تۆرت قالماق، ئىككى خىتاي بىر نەچچە يەر-
لىكلەر بىرلە ئەلچىلىككە ئىبەردىلەر. بۇلار دەرۋازەئى شە-
ھەرگە بارىپ ئەلچىلىكىن ئەئىلام ئەيلەپ، رۇخسەت بىرلە
شەھەرگە كىردىلەر. ئۇلار ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر

رەھمەۋەر رىزۋان ئوۋدائىي ئالىيلارىغە كەلدى. ئۇردا ئۆمە-
رالەرى بۇلارغە كامال ھەقارەت تەرىقەسى بىرلە دەزبەندە-
دىن زەمىنى ئەدەبنى بۆسە قىلدۇرۇپ، ھەزرەتى خاجەجاھان
خاجەم پادىشاھىملىڭ ھۇزۇر نەزەرلەرىغە ئالىب كىردىلەر. بۇنا بىكالار
ھەزرەتى خاجەم پادىشاھىملىڭ دەبدەبە ئەسسەلەرىنى تاماشا قىلىماق
بىرلە ھەيبەت ۋاقىئە بولۇپ، بەدەنلىرىگە لەرزە تۈشتى، ھەيرەتتە
قالدىلەر. سائەتدىن كېيىن ھۇشىغا كەلدى. كۆز ئېچىپ قارادىلەركى،
ئول شەمئى مەجلىسى فەساھەت ۋە خۇرشىدى ئاسمانى ئادالەت،
ئەختەر بۇرج فەتۇۋەتى گۆھەر كانى مەلاھەت يەنى ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان
ئافتابى تابان يەڭلىغ توقۇز قايەلىك بەلەند تەخت ئۈزرە
بەرقارار بولۇپدۇر. ئوڭ قولدا رەۋاج دەھەندەئى شەرىئەتى
غەررا ۋە رەھنەمايى مەردۇمى سەلاتىن فۇقەرا يەنى ئۆلۇ-
ماي ساھىب كىرام ۋە فۇزۇلائى ۋاجىبۇلئىھتىرام زەئىملەمى.
ياركەند ئاخۇن ئۆمەر باقى ئاخۇن، ھاجى ئابدۇللا ئاخۇن،
ھاجى ئۇبەيدۇللا ئاخۇن، موللا ئابدۇلقاھىر ئاخۇن، شاھ
ئابدۇلقادىر ئاخۇن تا ئاخىر ۋە چەپ قولدا غازى ھاكىمى
ياركەند ئىشكاغە نىياز بەگ. شاھ ياقۇپ بەگ. ئاندىن ئۆزگە
ھەممە ئەمىران جابەجا ئولتۇرۇپدۇر. ئاقسۇ ئەمىرلاردىن
ھەم مۇخلىس خاندان مىرزا مۇراد بەگ، مىرزا شىرداق
بەگ، مىرزا ئابدۇللا بەگ، مىرزا شاھ مىراد بەگ، مىرزا
زۇلفىقار بەگ، مىرزا نىياز بەگ. كاشغەردىن ئوفال نىياز
بەگ، ياركەنددىن سەيىد زادەلەردىن ھەزرەتى خاجە ئابدۇل-
لا خاجەم، پادىشاھ خاجە يەھيا خاجەم، ھەزرەتى خاجە
سىددىق خاجەم پادىشاھ، ھەزرەتى خاجە مۆئمىن خاجەم پا-
دىشاھ تەمام شاھزادىلەر رىزۋانۇللاھى تەئالا ئەلەيھىم ئەج-

مەئمىن ۋە ئۈمەرادەلەر مىراب مىڭ بېگى ۋە پەرۋانەچىلار ۋە
ئۈمەرالار سەفلەرىدە جانەشىن بولۇپدۇرلەر ۋە ئوتتۇرىدا نىم تەخت
ئۈزرە ئافتابى ئەۋجى سەئادەت ۋە ماھتاب بۇرجى شەرافەت خۇرشىد
تەلئەت ۋە مۇشتەرى سائادەت شەھزادەلەر ئولتۇرۇپدۇرلەر.
ھەزرەتى خاجە قۇتبىددىن خاجەم، خاجە بۇرھانىددىن خاجەم
(مەشھۇر ئەركە خاجەم ئاتار ئەردىلەر) ۋە دامادى ھەزرەتى
خاجە جاھان خاجەم، ئۆمەر خاجەم، سوفى خاجەم، نەسى-
رۇللا خاجەم، خاجە ئىنايەت خاجەم، بۇ شەھزادەلەر ھەر
بىرى سەيادەت باغىنىڭ نەۋنەھالى سەرۋىرانى ۋە
سەلتەنەت گۈلىستانىنىڭ نەۋشىگىفتە بەركەمالى بۇ شەھزادە-
لەرنىڭ ھەر بىرىنىڭ نۇرلەرى گويا كى ئاسماندا ستارەلەر
قىران ئالەم رەۋشەن ئەيلەگەن مەسەللىك ئالەمگە پەرتەۋ
سالۇر ئەردىلەر، بۇلارنىڭ ھالى ئىسلامىلارىدىن نەچەند دەر-
ۋىشلار بەھرە تاپىپ دىللەرى روشەن ۋە مۇنەۋۋەر بولۇپ،
راھ تەرىقەتدە كامىل بولۇر ئەردى. قال ئىسلامىلارىدىن نەچەند
تالىبىل ئىلىم يارانلار فەيز ئالىب راھ شەرىئەت مۇستەفە-
ۋىنى ھاسىل قىلۇر ئەردى. ئەلەلخۇسۇس ھەزرەتى خاجە
سىددىق خاجەم فۇتۇھى ھەر ئىككىلا ئىلىمگە مايىل مۇكەممەل
ئەردىلەر. بۇ شەھزادەلەردىن بىر سەف كېيىن، ئىۋەز خەلىفە،
ئابدۇراھمان خەلىفە، مۇھەممەد ئابدۇللا باكاۋۇل، شاھابىد-
دىن باكاۋۇل، فولاد قۇزى خەلىفە، مىرزا ئابدۇل ۋاھاف،
مىرزا ئابدۇل مەننان، مۇھەممەد ۋەلى دورغە، ھەمدەم باكا-
ۋۇل، سالىھ خەلىفە، مۇھەممەد مىراخور، موللا مۇھەممەد كې-
رەك ياراغ، تەلاكى باھادۇر، كاشغەر خاجەلەردىن خاجە ئاب-
دۇللا خاجەم، خەيلى ھەشەملەرىدىن سابىر كېرەك ياراغ
دەرۋىش باكاۋۇل، خاجەش خاجە خاجەم، نەزەر خاجە، ئە-

رۇش مىرزا، توقال مىرزا، تۇرسۇن قاشقە، قۇمۇل باھادۇر، خوتەن شاھزىيا ۋىددىن خەلىفە، خاجەلاق، خەلىفە توختى خاجە — ئاق بۇرۇت مۇندىن ئۆزگە ھەم خەيلى ھەشەملەر ھەم ھەر قايسىلەرى ئۆز ئورۇنلاردا جابەجا تۇرۇپدۇرلەر. گاھىلار مەقام جىلۋەسىدە، گاھىلار قىيامىدا. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەلەيھىر رەھمەۋەررىزۋانىنىڭ مۇبارەك گۇشەئى چەشمەلەرىگە مۇنتەزىر ئامادە تۇرۇپدۇرلەر.

ئەلقىسسە، بۇ ئەلچى ناكەسلەر بۇ ئاستانەنى ئۆپۈپ ۋە گەردلارىنى كۆزلەرىگە سۇرتۇپ، كەمال ۋەھىمە ئەندۇھ بىرى-لە باشلارىدىن نامەنى ئالىب تۇتتى. ھەزرەتى خاجە جاھان غازى رەھمەتۇللاھ مۇبارەك چەشمەلەرى بىرلە ئىما قىلدى-لەر. مۇنشىئى ئىسلام نامەخۇان شاھ فۇرخەندە فەرجام نامەنى ئالىب، سالاسەتى ئەلفاز ۋەفەساھەت بىرلە ئاۋاز بەلەند بىلەن نامەنى ئوقۇدى. ئىپتىدائى نامە مەزمۇنى ئولكى:

«ئى خاجەئى جاھان ۋەئى ئاد - مان ياركەند، ئاگاھ ۋە دانە بولۇڭلاركى ۋە سىزلەرگە ئەۋۋەلا خاقانى چىن يار-لىقى ئىككىنچى ئامۇرىسىنا يارلىنىسكى، بۇ دىيارلارغە نەچچە قەرنى بولۇپدۇر قالماقنىڭ تابىئەئى بولۇپ كېلىپ ئەيدى-ڭىزلار. سىزلەرنى بۇ دىيارلارغە قالماق تۆرەسى جىزيە باج خىراجىنى ھەر ئاي، يىل چىقارىپ تۇرماق ۋەئدەسى بىرلە ئىبەرگەن بولسە ھالا بائىس نەدۇركى، سىزلەر بۇلاردىن رەد گەردان بولۇپ، بۇلار سارى تىغ تارتقايسىزلەر ۋە قەتلىنى رەۋا كۆرگەيسىزلەر. نېچۈك كۆتەھ ئەندىش ۋە كەم فىكر-لىككى، مۇنداغ بىھۇدە ئاقىبەت ۋەيرانە ئىشلارنى قىلغايسىز-لەر ۋە خىيال خام بىرلە ئەمەل قىلغايسىزلەر. بۇ ۋاقىئە ئەزىمنى تەفسىلى ئىشتمەگەنسىزلەر. بىخەبەرسىزكى فەند تۇر-

غان داباجى تۆرەلىكىدىن نائىلاج تەخت سەلتەنەتىدىن ئايرىلـ
دى. بەلكى ئۇنى سەلاسىل ئەغلال بىرلە چىن دىيارىغە ئېلىـ
تىلەر. خاقانى چىن يارلىقى بىرلە ئامۇرسەنا تۆرەلىك سەلـ
تەنەتىدە ئولتۇردى. ئېشىر لەشكەرى چىن، ئېلى ئوتراسىدا
قالدى. تامام قالماق ئېشى نىزام تاپىپ سەرانجام بىلە
جابەجا بولدى. ھەردىيارىكى ئۇلار تابىئىدە ئىكەن. ھەممەلەـ
رى يەنە ئىتائەت قىلدىلەر ۋە جىزيە - باج نەسىبەئى خانىـ
دۇر، ئول بىر نەچچە مىلىڭ كىشى ئېبەردىكى، بارىپ دىيار -
دىيارلارنى تەخت تەسەررۇفىڭلارغە ئېلىڭلار. خاقان تۆرەنىڭ
يارلىغىنى يەتكۈزۈڭلەر. ھەركىم قوبۇل قىلسە خوپ، ئەگەر
قوبۇل تۇتماسە بىقەدرى ئىمكان قۇدرەتىڭلار بارىچە غازات
تاراج قەتل قىلىڭلار. جەزاسىنى بېرىڭلار. ئەگەر قۇدرەتىڭـ
لار يەتمەسە خىتاي، قالماق بولۇپ، بۇ ئىككى گۇرۇھدىن
بولۇپ، گۇرۇھ - گۇرۇھ، لەك - لەك لەشكەرى گەران بارىپ،
تامامى ئەھلى دىيارنى بەلكى چاھار پايلارغىچە قەتل ئام
ئەيلەب، قىرق گەز يېرىنى ئويۇپ، دەريايى زەرافشانغە قويۇپ
نابۇد ئەيلەگۈمىزدۇر، دەب ئۆز دىنىدە قەسەمياد قىلدى. ھالاـ
سىزلەرگە مەنفەئەتلىك سۆز ئولكى دەرھال تىغ ئاداۋەتىنى
تاشلاپ ۋە ھەممە ئەھلى مەملىكەتلەرنى باشلاپ، ھەممەمىز
باش ئۇرۇپ خاندىن، تۆرەدىن سىزلەرنىڭ گۇناھىڭلارنى
تىلەگەيمىز. شايەدكى ئۆتسەلەر بىر يەردە بىر شەھەرنى
سىزلەرگە ئىتىلغان قىلغايلار. بىزلەردىن ھەقىقى قەرابەت
خىشلىق ئۆشبۇ بولغاي. ئەگەر بۇ سۆزنى قوبۇل تۇتماسىڭىزـ
لار ئۆز گۇناھىڭلار ئۆز گەردەنىڭىزلارغە، ئۆشبۇ لەشكەرىمىز
ھەم نەچچە شەھەر خەلقىنى نەچچە فىرقە قىرغىنز، قالماق،
خىتاي پەيدەر پەي ئارقەمىزدىن لەشكەر يېتىپ كېلۇر. ئەنـ

دەك لەھەزىدە شەھەردىكىزلارنى بۇزۇپ ئالىب سىپىللارنى ۋەيە-
ران قىلغايمىز. تەمام خانەلەرىگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈپ،
ئەھلى ئەۋلادىڭىزلار بىرلە دەريايى زەرەفشان لىبىگە ئېلىتىپ
قويدەك بوغۇزلاپ، دەريايى پۇرخۇن جارى قىلغايمىز. جە-
سەدلارنى ئۆرتەپ كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى شەمالغە بەرگەيمىز.
تا قىيامەتغىچە تەنبىھ بولغايكى، ھەر بىر كىم ئۆز خانىسىدە —
تۆرەسىگە تىغ تارتىپ يۈز ئۆرۈمىگەي، نامە تەمام.»

بەيت

ئى بۇرادەر ئاڭلاغىلكىم سۆزنى قوي،
تاقاچان بىھۇدە ئىشلارغە قىلارسەن جۇستجۇي
ھەرنە قىلغىل دىن - ئىسلامىڭنى قولدىن بەرمەگىل،
ئاخىرەت دەپ ئالىمى باردۇركى دەرلەر ئەمدى توي.

كارى دۇنيا ئىستە بان بىجا قەدەملەر ئۇرماغىل،
ھەر كۈنى چاھى پالاكەتگە يىقىلمىش دۇر بۇگۈن.
خاھى ياخشى، خاھى ياماں ھەر ئىشكى قىلماسسەن بۇگۈن،
بىرگە تۆرت ئونىنى تەمە، يوقتۇركى رەپتارى موي.

تۇرماغىل ناجىنس ئىلە سۆھبەتكە ئىنىڭ شۇملۇغى،
ئىككى ئالەمدە سېنى مەردۇد ئېتەر ئي زىشت خوي.
يار قابىلنى ئىزىز جاندىن كىشى بىلمەسمۇ كىم،
ئاندىن ھاسىلدۇر ئاڭا كەسبى كەمالى رەڭگۇ بوي.

نەچچە بەدنىيەت كېلىپ يوادىن چىقارمىش شاھىنى،
لېك بۇ بەدنام شەھ بوينىغە بولدى گۇفتگوي.

ئەھلى ئالەم بارچەسى فەقدادۇرلار بەسى،
سادىقا ئەقىل فاراسەت ئىستە كۆرگىل رەڭگۇ بۇي.

بۇ نامە فەساد مەزمۇننى ئىشتىپ ئول شاھى ئادالەت پاناھ نىزام ۋە سىيادەت پاناھ پادىشاھى ئىسلام يەنى ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان قەھرى غەزەپ بىرلە ئەمر قىلدىلەركى: «نامەسىنى يىرتىپ ئوتقە سالغايسەن!» خادەملار رىزە قىلىپ ئوتقە سالدىلەر. ئاندىن ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ مۇبارەك پىشانەلەرىگەنەچچە چە يەردىن چىن گەرەھ سالىپ بۇ نابىكار ئەلچىلەرگە خىتاب قىلىپ ئېيتتىلاركى: «سىزلەرنىڭ خاجەڭىزلار ۋە خان تۆرە-ڭىزلار بىھۇدا نامەئەقۇل سۆزلەر ئېيتىپدۇر. كەمال ناقسۇل-ئەقل ئىكەنلەر. مىسال مەشھۇردۇركى: «ئۆزۈڭنى ئەر بىلسەڭ، يەنە بىرنى شىر بىل» ئاقىل ئولدۇركى، ئىشنىڭ ئاقىبە-تىگە قارىغايسەن. سالھاي سال ئەردىكى نائەلاجلىقدىن بۇ كافىر پەلىدلار ئىتائەتنى قىلدۇق، ئۆمرىمىزنى بۇ فانى دۇني-يانىڭ ئەسباب مەئىشەتى ئۆچۈن سەرف ۋە ھەيف قىلىپ ئۆت-كەرىپدۇرمىز. ئەمدى ئۆ ئىشنى ئوشۇل بەرباد دەۋر ئۆتكەن ئۆمۈرنىڭ تەداركى ۋە تەلافى بىلەن بەرباد قىلىپدۇرمىز. بىزلەرنىڭ بۇ فانى ئالەمدە ھېچ تەمەننا ئارزۇمىز قالغانى يوق كى، نەچچە يىل بۇ تەخت سەلتەنەتنى ئەيشى كام-رانلىق بىرلە نەفسى سەركەشگە ئىنانى ئىختىيار بېرىپدۇر-مىز. جەمئى مۇراد دۇنيەۋىدىكى بار ئەردى ئالەمدە ھەمەسى-سىنى بىر - بىر نەزەرىمىزدىن ئۆتتۈپدۇر. بىزگە ھەم بۇ ئىشىمىزدىن مەقسۇد ئولكى يەنە دۆلەت دۇنيەۋى بولغاي. ئانداغ ئىمەسكى مەقسۇد سەۋابى غازاتدۇر. دۆلەتى ئاخىر-

ۋەتتۇر. ئىرانلارنى غازات ئۈچۈن خەلق قىلىپتۇر. سەۋابى
غازات سىزلەرگە مەخپى بولسە، بىزلەرگە ئاشكار چەراكى
كەلام خۇداۋەندە ۋە ھەدىسى نەبەۋىدە ئوقۇپ كۆرۈپتۇرمىز.
ھەممە ئىبادەتنىڭ ئەفزەلىدۇر. بىزلەرگە غازات ھەم شاھادەت مىس—
راسدۇر. قايسىكى نېسىپ بولسە ئۆز قىسمەتىمىزدۇر. ئەمدى بىزلەر—
دىن كىشى گۇمان قىلماغايكى، يەنە كافىرلار ئىستائەتىگە
يانۇرمىكى دەپ، ئىنشائاللا ئۇمىد باركى رەمەقى جان ھەلە—
قۇمدادۇر كافىرلار ئىلە قىچاغلاشىپ، قىچاغلاشىپ ئۆلەرمىز.
يەنە ھېچ ئىستائەتىنىڭ ئېھتىمالى يوق!...

نەزم

كەلتۈرۈرھىممەت جۆرئەتلەرىم ھەرگىز سىلەرگە ئوخشاماس،
بازۇي قۇۋۋەتلەرىم ئەۋۋەلقىلەرغە ئوخشاماس.

سىز گۇمان قىلماڭكى ئەمدى سەرسەرى يۈز كەلتۈرۈر،
لەھزە — لەھزە ھىممەتىم غەيرى ئەلگە ئوخشاماس.

ھۆكمى شەرئى مۇستافادۇر كىمكى مۇنكىردۇر ئاڭا،
«قىت» دەپ جەڭ قىلغانىڭ ئىسلام ئىلىگە ئوخشاماس.

جاھى ئىززەت ئارزۇسى يوقتۇر بىز «ئەرشى» كۆڭلىدە،
بى مەھاسىل سۆزلەرىڭ ھىممەت ئىلىگە ئوخشاماس.

ئاقىل ئەرسەڭ مۇنقەتىئ قىل ماسىۋەللادىن كۆڭۈل،
بىھۇدە ئاپىغان سۆزۈڭ ھىممەت ئىلىگە ئوخشاماس.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھ-
مەۋەررىزۋان بۇ ئىستاب ئامىز سۆزلەرنى ئېيتىپ ئەلچىلەرگە
رۇخسەت بەردىلەر. بۇلار يۈزمىڭ ۋەھىمە بىلە ئۆزلەرىنى
ياقاغە ئالدىلەر. بارىپ خاجە بۇرھانىددىنغە ۋاقىئەنى بايان
قىلدىلەر. ھەممە سەردار لەشكەرگە مەيۇسلۇق، نائۈمىدلىق
رو بەردى ۋە قىرغىزلارغە سۇستلۇق يۈز بەردى. بۇلارشۇ
فىكىر - خىيال بىلە تۇردى.

ئەمما ئىشتىمەك كېرەككى، خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھ-
مەۋەررىزۋان ئەلچىلەر ياندىدىن كېيىن يەنە ئەركانى دۆ-
لەتنى تۈزۈپ، ھەممەلەرنى جەمئى قىلىپ، مەشۋەرەت ئارا-
غە سالدىلەر: «ئى ئۈلۇما ئۈمەرالار! بىزلەر نىيەت خالىس
بىلە خۇدا رىزالىغى ئۈچۈن، ھەزرەتى رەسۇل سەللەللاھۇ
ئەلەيھى ۋەسەللەم مىللەتى شەرىئەتى غەررالارى رەۋاجى ئۈچۈن
كافىرلاردىن يۈز ئۆرۈپ، ئىسلام ئەلەمىنى باشىمىزغە كۆتە-
رىپ، غازات تىغىنى ئول پەلەدلەر سارى ھەۋالە قىلغانئەر-
دۇق. بىر نەچچە ئىشلار ۋۇقۇئ تاپتىكى، ئىنىڭدىن مەلۇم
بولادۇر، بىزلەرنىڭ ئىشىمىز رەۋنەق تاپمايدۇ. ئەۋۋەل ئۈچ
شەھەرگە لەشكەر بارۇر بولدى. ئول ھالەتدە يۇسۇف خاجەم
قەرىنداشىم ئالەمى فانىدىن ئالەمى ئۇقپاغە رىھلەت قىلدى.
مۇندىن ئىشلارنى زەبتى مەسلىھەت بىلە فەيسەل بېرۇر كىشى
ئول ئەردى. ئۇنىڭدىن ئايرىلدۇق. ئاندىن ئۈچقە بارغان لەش-
كەرگە يەزى نابكارلار پەند بەرمەك بىرلە لەشكەر شكەستە
يەپ ياندى. ئۆزلەشكەرىمىزنىڭ ئالات - جابدۇغى ئىسلە دۈش-
مەن لەشكەرى سەرىجابدۇق بولدى ۋە يەنە ئولكى بىزنىڭ
باباقلار خاجە ئابدۇللا بىلەن خاجە مۆئمىن كاشغەردىن بىر
نەچچە مەككارلەرفەند بەرمەك بىلە ئۆز ۋەھمىدىن شەھەرنى

باشلاپ كەلدى. كاشغەر قولدىن چىققتى. دۈشمەن تەقى غالىپ
بولدى. ئۆمەرنى، مۆمىنى، سوفى مىرزانى قەۋمى ئۇرۇغلارى
بىرلە ئىنئام ئېھسان بىرلە تەربىيەت قىلىپ، سەر جابدۇق
قىلدۇق. ئول كور نەمەكلەر دۈشمەنگە قوشۇلدى ۋە يەنە
يۈسۈف خاجە قەرىنداشىم دەرۋىش باكاۋۇلنى ئەندىجانغە
ئىبەرىپ ئىنئام ئېھسانلار بېرىپ، قەباد ئۇرۇغى بىرلە چىر-
لاپ كەلدى. ئول ھەم كورنەمەك بولۇپ دۈشمەنگە قوشۇل-
دى. بىزلەرگە مازاھىم بولدى. ھالا ئەمدى ئىش ئاڭا تار-
تىپدۇركى، نەچچە قىرقە كىشىلەر ۋە نەچچە شەھەرلەر ھۇ-
جۇم ئەيلەپ، ياركەند شەھرىنى قورشاپ تۇشۇپدۇر. ئەلچى-
لەرنىڭ نامەسىنىڭ مەزمۇنى مەلۇمدۇركى ئاڭلادىڭىزلەر.
ئەمدى بىزلەرگە مەسلىھەت مەشۋەرەت ئولكى، بىزلەر ئەۋ-
لاد مۇئەللىقاتىمىز بىرلە ھەج يولىغا كىرسەك، ئەگەر نىسىپ
بولسە فەھۇۋەل مۇراد ۋە ئىللا بۇ خەلقنە يا مۇندىن ئۆز-
گەلەرگە ھەرج يەتكۈزۈپ تىغ ئۇرسەلەر دەرىجە شەھادەت
تاپقۇمىزدۇر. ھەرنە بولساق بىز ئەھلى ئەۋلادىمىز بىرلە
بولالى. بىزلەر خالى قىلىپ قويۇپ بەرگەندىن كېيىن مەم-
لىكەتكە ئەيىب يەتمەس. ھالا مەلۇم بولادۇركى بۇ فەلەك
دەۋرانىنىڭ نەھۇسەتى بىزلەر سارى يۈزكەلتۈرۈپدۇر. سە-
ئىد ئەكبەر ئول لەشكەرگە يۈزلەنىپدۇر. ئەگەرچە بىزنىڭ
تەرەفدىن رۇستەمى داستان، سام نەرىمان مەيدانغە كىر-
سەمۇ زەفەر ئېھتىمالى يوق. ئەمدى ناچار قازاغە رىزا بې-
رىپ، ئۆزىنى كەنارەگە ئالماق كېرەك. ئەگەر ئەجەل مۇقەد-
داراتىمىز شۇبۇ قەۋمنىڭ قولىدە بولسە غەم يوقكى، دەر-
جەئى شەھادەت تاپقۇمىزدۇر. ھەرنە بولساق بىز ئەھلى ئەۋ-
لادىمىز بىرلە بولالى. بىزلەر خالى قىلىپ قويۇپ بەر-

گەندىن كېيىن مەملىكەتكە ئەيىپ يەتمەس. ئەگەر ئەجەل يەتمەگەن بولسە خالاس ئولغۇمىز دۇر، دەپ لەفزى شىرىن بىرلە سۆزنى تامام قىلدىلەر.

شېئىر

بىۋەفا سەن ئى فەلەك گەردۇنى كەج رەفتارىسەن،
شىكۋەلەر قىلغۇم سىنىڭدىن مۇنچە كىم غەددارىسەن.

مۇنچە ھەم نادان بەدتىنەت مۇرادىن بەرگەيسەن،
ئالىي ھىممەت مەردى دانا ھەققىدە مەككارىسەن.

زۇلۇم پىشەكىنە كەشلەر سارى سەئدى ئەكبەردىك،
فەتھى نۇسرەتنى نېسىپ ئەيلەب ئاڭا غەمخارىسەن.

قايدا بىر ئازادە ۋەش بولسە قىلۇرسەن پۇرخەتەر،
نەھسى ئەكبەرنى نېسىپ ئەيلەرسەنۇ ئەييارىسەن.

شاھلار شەھزادەلەر قانىن تۆكەرسەن نەدەرىخ،
نەئەجەپ بى رەھمى سەن خۇنرىزسەن خۇنخوارىسەن.

كىمكى بولسە ئەندەكى ئىدراك ئۇنىڭ سەن دۇشمەنى،
كىمكى شەككاك نىجىسۇ فىتنەدۇرسەن يارىسەن.

سادىقا گەر نۇشبۇدۇر كارى فەلەككە ئىمتىياز،
نە ئۈمىد ئەيلەرسەنۇ ئەلۋەتتە خارۇ زارىسەن.

ئەلقىسسە، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ بۇ
ئىختىيار ھەججى خەلق ئىچىرە ئىنايەت قىلغانلاردىن، بىر
چەمەندىن ئەردۇ فىغان كۆك گۈنبەزدىن ئۆتتى. ھەممەلەرى
ئاۋاز بەرلەند بىرلە گىريە باشلەدى. سائەتدىن كېيىن گىريە-
دىن فارىغ بولۇپ: «زەفەر قەتتىي ئىقبال ئىككى غۇلام
چاكارلارى ئولغايكى، ھەزرەتلەردىن مەيۈسلۈق، نائۈمىدلىق
لازىم ئەرمەس. باتىن نەدۈركى ئۆزلەرىنى ئاتەشى فىتنە
فاساددىن توفانى ھادىسە بەلادىن كەنارە تۇتقايلار. بىزلەرنى
قۇت ئىچىرە تاشلاپ قويغايلار، بىزلەرنى بۇ ئوت ئىچۈك
كۆيدۈرۈر، سىزلەرنى ھەم كۆيدۈرۈر. بەلكى بىزلەرنى سىز-
دىن كېيىن كۆيدۈرۈر. تەفرىقەلىك خوب ئەرمەس. ئەمدى
ھەممە كىشى بىر جان، بىر تەن بولۇپ غەيرەت ھىممەتنى
يەكبەر سەرف ئەيلەيلى، بىر-بىرىمىز ھەققىمىزدە جان بەر-
گۈمىزدۈر، ياكى كۆپ مۇرادنى بۇ ھەۋادىس چەۋگانىدىن بىز
ئاتتەكەيمىز، يا دۈشمەنلەر ئىلىكىدە ۋە لېكىن بۇ ھەممەدىن
بىراق مەسلىھەت ئولكى بىزنىڭ تەرەفدىن ھەم خەسم لەش-
كەرى سارى ئەلچى چىقارغايمىز ۋە نامە يازىلغايكى تەئەسسۇ-
بىدىن دۈشمەنلەر جەنگەرلەرى سۇ بولغاي. سىياسەت ۋە ھەيۋ-
بەتىدىن يۈرەكلەرى پارە-پارە بولغاي. دانىشمەندلەردىن
بىر ۋە بىر نەچچە خەيل ھەششەملەر ئىلە نامە ئىلتىپ جا-
ۋاب يەتكۈزگەي» دەپ مەشۋەرەت ئارادە سالدىلەر. ھەزرەتى
خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانكە بۇ مەشۋەرەت مەر-
غۇب تۈشكەچ، كاتىب مۇنشىغە نامە يازارغە فەرمان ئەيلە-
دىلەر. ئوشول سائەت مۇنشىلار نامە راست ئەيلەدىلەر. سالىھ
خەلەفەدىن بىر نەچچە چاكار نەۋكەرلەرى بىرلە ئەلچىلىككە
ئەمر ئەيلەدىلەر.

ئەلقىسسە، سالىھ خەلپەم دەبدەبە ئەسئەسەسىنى راست قىلىپ، خاجە بۇرھانىددىن لەشكەرى سارى خەرام قىلدىلەر، بۇ خەبەر خاجە بۇرھانىددىنغە يەتتى. بۇ ھەممە نەچچە فىرقە قىرغىز، قالماق، خىتاي ۋە ئۆمەرائى قەتئىنە ئەگمىز ۋە ئائىم زالىملار ۋە سوفى دەرۋىش دىۋانە خۇنخۇارلاردىن، ئاندىن ئۆزىگە ھەممە ئامۇ خاساردىن جەممىئى ئەيلەپ، دەبدەبە ئەسئەسە بىرلە سورۇن تۈزۈپ، ئۆز تەرىقە رەسمىلەرى بىرلە ئەلچىگە يول بەردىلەر. سالىھ خەلپەم ھەم رىسالەت ئەلچىگەرلىكنى بەجا كەلتۈردىلەر. تەۋازۇئ بىرلە باشلارىدىن نامەنى ئالىپ تۇتتىلەر. بۇرھانىددىن ئىشارەتى بىرلە نامەخۇان نامەنى ئالىپ توققۇز قات لىفافە بىرلە ئوقى! دەپ ئىشارەت قىلدى، لىفافەدىن كۇشادە قىلىپ فەساھەتلىك لەفزىلەر بىرلە ۋە شەرافەتلىك كەلىمات ۋە ئىبارەتلەرىن ئوقۇماق بىرلە ئىپتىدا قىلدى. ئول نامەنى ھەمدۇ، نەئت بىرلە تەرتىپ بېرىپدۇرلەر. ئاندىن كېيىن شۇبۇ مەزمۇننى دەرج ئەيلەيدۇركى:

«ھەزرەتى ھەق سۇبھانە ۋە تەئالانىڭ فەزلى كەرىمى بىرلە ۋە لۇتفى ئەتاسى بىرلە تەۋفىق تاپىپ، كافىرلار ئىتائەتىدىن ئەئراز رەۋگەردان بولۇپ، ئىسلام ئەلىمىنى باشىمىز ئۈزرە كۆتەرىپ جىھاد غازات نىيەت ئەيلەپ، كۇففار سارى تىغ تارتىپمىز. ئۈمىد باركى بۇ كارىمىزنىڭ ۋاسىلەسى بىرلە ئاخىرەتىدە سەۋابى بىسىنە ھايەتكە ۋاسىل بولغايمىز. سىزلەرگە ھەم ھەزرەتى پەرۋەردىگار ئاللەنىڭ فەرمانى بىرلە رەببۇلئالەمىن يارلىغى بىرلە ۋە شەرىئەتنىڭ ھۆكمى بىرلە ئەگەر ئەھلى ئىمان ئەھلى ئىسلام بولساڭىز سىزلەرگە بائىس نەدۇركى كافىرلارغە يار بولۇپ بىزلارگە ھۇجۇم ئەيلەب، بىز بىز مۇسۇلمانلار ھەققىمىزدە بۇ تەرىقەلىق جەۋرى جاپا ۋە ئەنۋائە

زۇلۇم ــ سىتەملەر قوزغايسىزلەر. چەراكى كەلامۇللاھ خۇداۋەند
شۇكى: «ئىننەمەلمۆئمىنۇنە ئىخۋەتۇنە» (يەنى مۆئمىن مۆئمىن-
نىڭ بۇرادىرىدۇر) بىر ـ بىرىنىڭ ھەققىدە رەۋا ئەرمەس،
دۈشمەنى مۆئمىن بولغاي، دۈشمەن دۈشمەنى خۇدا كافىردۇر.
ئەگەر مۆئمىن بىرى بىرىنىڭ ھەققىدە دۈشمەنلىك قىلسە،
ئول مۆئمىن ئەمەسدۇر بەلكى كافىردۇر. ئەگەر غەرەزدىڭىزلار
مەملىكەت بولادۇرغان بولسە، كافىرلار ياۋەرلىگى لازىم ئەمەس.
سىزلەر ئول تەرەفىدىن، بىزلەر بۇ قەرەفدىن ئىكۋەلەن
بولۇپ كافىرلارنى ئارادىن كۆتەرالى. ئاندىن قايسى مەملى-
كەتنى خاھلاساڭىزلار ئىنىڭ تەخت سەلتەنەتىدە بەر قارار
بولغايسىزلەر. ئەگەر تەڭ چەشمەلىك ئەيلەب ھەممە دىيار-
لارنى لازىم تۇتساڭىزلار ئول ھەم مەقبۇل. بىزلەرنىڭ ھەرە-
مەيىن شەرەفەيىن نىيەتىمىز بار. دىيار مەملىكەتنى سىزلەرگە
تاشلاپ، ھەجگە ئەزىم راھ تۇتسالى. بىزلەرنىڭ بۇ فانى
دۇنيا ئىچرە كۆڭلىمىزدا ھېچ ئارزۇ تەمەننا يوق. ئەمما ھو-
نۇز سىزلەرنىڭ نەۋبەتىڭىزلەر ئىپتىدائىسىدۇر. ھەر نىچۈك
بولسە، بىزنىڭ مەقسەدىمىز شۇبۇ مۇسۇلمانلار دىيار-
لارىدىن كافىرلارنىڭ قەدەملەرىنى قۇرۇتماقلىقدۇر. ساۋابى
غازات ھاسىل قىلماقدۇر. قەدىمىل ئەييامدىن بىزنىڭ ئابا-
ئەجدادىمىز كافىردىن يۈز ئۆرۈپ كېلىپدۇر. چەراكى غازات
ئۆزگەلەرگە فەرزى كۇفايە بولسە بىزلەرگە فەرزى ئەيندۇر.
بىز سەييد زادەلەرنىڭ مىراسىمىزدۇر. ئەگەر سىزنىڭ نىيەتىڭىزدە
شەك ۋە خىلافىڭىز بولماسە جەددى ئەبۇزەم ۋە سەييدۇلئەرەب
ۋەلئەجەم يەنى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەي-
ھى ۋەسەللەمنىڭ سۈننەتلەرىدىن بەجا كەلتۈرمەك كېرەك.
ھۆكمى شەرىئەتكە ئەمەل قىلماق كېرەك. ئول سۈننەت غازات

جىھاددۇر. دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سەرمايىسىدۇر. ئۇشۇل جۈملىدە
ھەر كىشىكى ئىمان ئىسلامدىن نەسىبەسى بار ئاڭا سۆز شۇ
بۇدۇر. ئەگەر ئىمان ئىسلامدىن نەسىبەسى بولماسە، تەمەھەم
تۇتماسە، شەرىئەت ھۆكمىگە قايىل بولماسە، بەس ئول كى-
شىنىڭ خۇنى بىزلەرگە ھالالدۇر. ئۆلتۈرسەك غازى، ئۆلسەك
شەھىد. بولكى شەرئى شىرىف ھۆكمى بىرلە ئول كىشى كافىر-
دۇر. بۇ بارەدە پەرق قويمايدۇر. ئەگەرچە سۇرەتى مۇسۇلمان
بولۇپ ئىمان ئېيتسە، ناماز ئۆتەسە، روزە تۇتسە ھەم كافىر-
دۇر. قالماق، خىتاي بىرلە بارابەردۇر. چەراكى مۆئمىنىنىڭ
خۇنىنى تابىئى كۇففار ئولماغلىق بىرلە ناھەق تۆكمەكىنى
ھالال بىلسە بىزلەر ھېچ گۇناھ قىلمادۇق. بىھەسبى شەرىئەت
مەگەردىن ئىسلامنى ئاشكارا قىلدۇق. ئەللامە موللا سەئىدىد-
دىن ئەقائىد نەسەفىدە كەلتۈرۈپدۇرلەر: «قاتىلۇلمۆئمىنى
لىكەۋنىھى مۆئمىنەن لايەكۇ نۇئىللا كافىرەن» مۆئمىنى مۆئمى-
نلىك ھەيۋەتىدىن ئۆلتۈرگۈچى ئەلبەتتە كافىر بولۇر. چەراكى
ئىمان ئىسلامغە ئەداۋەت قىلسە كافىردۇر. ئەگەر مۇسۇلمان
مۇسۇلمانغە ياكى كافىرغە تابە بولماي، كافىر يارلىغىنى
يەتكۈزمەي، ئاداۋەت قىلسە كافىر بولماس، گۇناھكاردۇر.
ئەمما لەشكەر سىپەھسالارى كافىر يارلىغىنى يەتكۈزۈپ
لەشكەرى كۇففارنى باشلاپ كېلىپسىزلەر. با ۋۇجۇد قەدرىگىز-
لار باركى، كافىرلار بىرلە جەڭ - جىدەل قىلىب، بەرابەرلىك
قىلماققە لەشكەرى كۇففار بىسيار غالىپ بولسە، مۇسۇلمان-
لار زەئىف بولسە، بۇ سۇرەتدە ھېچ ئىلاج يوق، ناچارلىقدۇر.
لېكىن سىزلەرنىڭ بۇ ئىشىڭىزلارنى ھېچ مۇسۇلمان ئاتلىغ
كىشى قىلماغاي. بەلكى بۇ كارىڭلار دائىرە ئىسلامدىن تاش-
قارىدۇر. كافىر بەدكىردارلار فەيلىدۇر. بىر مىسال باركى:

«يامان قۇش ياكى فالاقەت مايىسل» ئەگەر كۈچ قۇۋۋەت بولۇپ
كۆڭلىدە دىن ئائىنەسى بولسە، ئول قۇۋۋەتنى مەسرەفىگە سەرف
قىلغاي. مەسرەفى ئوشۇلكى كافىر ئىلە جەڭ قىلىپ، ئىككى
ئالەمدە غازى ئاتىنى كۆتەرىپ، پەرۋەردىگار ئالەمنىڭ دەرگا-
ھىدا ئابرۇيى بولغاي. چۇنانچە بۇ ھېكايەت داستان ئاڭسا
ئوخشاركى زەمان گۆزەشتە ئول شەمئى مەجلىسى فەساھەت،
گەۋھەرى كانى مەلاھەت تاج سەيادەت ئافتابى فەلەكى شە-
رافەت ئول غازى ساھىب قىران زەۋىلئىھتىرام، ۋىلايەت تە-
رىقەسىدە بى ھەمتەڭ، ھىممەت بارەسىدە شىر غەرران،
شىجائەت مەركەسىدە قولزۇمى ئامان، يەنى ھەزرەتى
خاجە ھەسەن ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان يار-
كەند شەھىرى فەتھى ئىسلام ئۈچۈن لەشكەرى گەران بىرلە
ئىھاتە قىلىبدۇرلەر. ئول ۋەقتىدە ياركەند قالماق تەسەررۇفىدا
ئىكەن. ياركەند شەھرى پاسىبانلىقى ئۈچۈن بىر نەچچە قال-
ماقلار شەھەر ئىچرە مۇسەللەت بار ئىكەن. بۇ لەشكەرى ئىس-
لام ئاۋازەسىدىن قورقۇپ قاچىپ ئىلىغا كېتىپدۇر ۋە بۇ كا-
فىرلار بىرلە بىرنەچچە ئوشۇل ۋەقتىنىڭ ئۈمەرالىرى ھەم
ئەھلى خانلىەردىن تاشلاپ كافىرلار دىيارىغا يۈزلەنىپدۇرلەر،
ھەزرەتى خانە ھەسەن ئەلەيھىر رەھمە شەھەرنى فەتھى
قىلغاندىن كېيىن ئۈلۈمالاردىن سوئال قىلىبدۇرلاركى: بۇ
ئۈمەرا لەشكەر ئىسلامدىن يۈز ئۈرۈپ كۇففارغە قوشۇلۇپدۇر،
بىھەسەبى شەرىئەت رەۋامۇدۇر ئۇلارنى غارەت - تاراج ئەي-
لەمەك؟ دەپ فەتۋا ئىلتىماس قىلىبدۇر، ئول ۋەقتىدە ئەفزە-
لۇلئۈلۇما ۋە رەئىسۇلفۇقەھا — ئاخۇن موللا نىياز ئەئلەم ۋە
مۇفتى ۋەقت ئاخۇن موللا كىفەك ياركەنددە ئىكەنلەر. كىتابى
ھىدايەتىدىن ئۈشبۇ مەسەلەگە بۇ ھەدىسنى دەرخ ئەيلەپ فەتۋ-

ۋاپوتوپدۇرلەر: «قالە نەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ مەن كەسسەرە سەۋارە قەۋمىھى فەھۇۋە مىنھۇم» بۇ ھەدىس مەنىسى: «كىشىكى بىر گۇرۇھ لەشكەرىنى كۆپەيتسە، بەس ئۇل كىشى شۇل گۇرۇھدىندۇر» يەنى كىشىكى كۇففارنىڭ غالىب بولۇشىغە يار بىرسە ئۇل لەشكەرى كۇففاردىندۇر يەنى كافىردۇر دەب فەتىۋايى پۈتۈپ مۆھۈر قىلىبدۇر. بۇ فەتىۋا ھۆكمى ئىلە بىر مۇرتەد بولغان ئۆمەرالارنىڭ خانەلەرىنى غارەت تاراج ئەيلەمەك بىلە غەنىمەت ساناپ، داخىلى بەيتەلمال قىلىب، لەشكەرى ئىسلامغە تەقسىم قىلىبدۇرلەر. ھالا ھەم ئۇشبۇ رەۋايەت ھۆكمىدۇر. سىزلەرنىڭ خۇنىڭىزلارنى تۆكمەكلىك ۋە مال ئەشيالارىڭلارنى غارەت - تاراج ئەيلەمەك بىزلەرگە ھالالدۇر. بەس بىزلەرگە مادامكى رەفىق جاندۇر ھەرگىز بويۇن سۇنماسمىز قۇچاغلاشىپ، قىچاقلاشىپ ئۆلەرمىز. ھالا ھەم شۇبۇ رىۋايەت ھۆكۈمدۇر. ھالا ھەم شەھەرى ياركەند ئىچرە سىزلەرگە فەيسەل بەرگۈنچە كىشى باردۇر، ھەر بىر مۇسۇلمان ئىككى كىشى ئورنىدادۇر. ئۆزى بىر كىشى، ئىمانى بىر كىشى. بۇ ئېتىبار بىلە بىزلەرنىڭ لەشكەرىمىز سىزلەرنىڭ لەشكەرىڭلار ئەدەدىدىن زىيادە ۋە يەنە ھەم خەلق ئارا مەسەل مەشھۇردۇركى، شەھەرنىڭ سېفىللارى قەغەزدىن بولسە، خەلقى زەئىفە بولسە، ئەسباب ھەربەلەرى يىغىنە بولسە، تا شەھەر ئىچىدىن بۇزۇلماغۇنچە تاشقارىدىن ئالغالى بولماس. بىزلەر نەچچە ۋاقىت شەھەردارلىق قىلغايمىز. زەخىرەلەر قىلغان نەچچە يىللىق ئاش، ئوزۇق، ئوت، سۇيىمىز مۇھەييادۇر. ئىختىيارىمىز كەلگەندە جەڭ قىلغايمىز. سۇد ئارام ئاسايىش بىرلە تۇرغايمىز. ئەگەر سىزلەر ھۇجۇم ئەيلەسەڭىزلار، بىزلەر ھۇجۇم ئەيلەگۈمىزدۇر. ھالا جەڭگە

چىقالى يۈزدىن بىرگە نەۋبەت يەتمەيدۇر. ئول ھالەتتە ھەممە كىشى جەڭگە شۇرۇئ ئەيلەگەي. چەراكى لەشكەرى كۇففار لەشكەرى ئىسلامغە مۇپتەلا ئەيلەسە غازات جەمئى مۇسۇلمانلارغە فەرز ئەيندۇر. خاتۇن ئېرىدىن، بەندە خاجەسىدىن رۇخسەت ئىزنى ئالماي جەڭگاھغە ھازىر بولماغ لازىم. بەلكى مەغرىبتىن مەشرىققىچە ھەر كىشى ئاڭلادى. ئاڭا ھەم فەرز بولادۇر. كېلىپ ئىسلامغە يارى بەرگەي، شەرىئەت ھۆكمى شۇبۇدۇر. ئەگەر بۇ تەرتەلىق ھۇجۇم قىلغان چاغدا ياكى مۇراد سىزلەرنىڭ قولىڭىزلارغە كەلگەي، ياكى بىزلەرنىڭ قولىمىزغە كەلگەي، نامە تامام ۋەسسەلام.»

ئەلقىسسە، بۇ نامە پۇر ھەيبەت پۇرمەزمۇنىنى تامام قىلغاچ ھەممە خەلقلەر بەدەنىغە لەرزە تۈشتى. ئەلـەلخۇسۇس كىمكى دىن ئىسلامدىن نەسىبەسى بار ئىدى ئۇلاردىن ھوش كەتتى. ئەندامالارغە لەرزە تۈشتى. ئەمما بۇرھانىددىن دىل باشنى كۆتەرىپ ئەلچىلەرگە خىتاب قىلىپ ئەيدىكىم:«سىزلەرنىڭ خاجەڭىزلەر بىسيار ھەددىدىن زىيادە مەرفەت ئېتىپدۇر، مۇنداغ سىياسەتلىك ھەققانى سۆزلەر بىرلە سىپاگەرچىلىك كارى پۈتمەس، بىز بۇ يەرلەرگە ئۆز ئىختىيارىمىزچە كەلگەن ئەمەس، خاقانى چىن، ئامۇرسانانىڭ يارلىقى بىرلە كەلگەن، بۇ مەئرىفەتلار ئۇلارغە باۋەر قىلماس ئۇلارغە ھەم بىزلەرگە مەقبۇل بولمايدۇر. بىسۇدە سۆزلەر قىلىپ، بىجا ئىشلارغە قەدەم قويۇپدۇرلەر، بىز ئۇلۇغ تاغقە يۆلەنىپدۇرمىز. خاقان چىن ئامۇرسانا سەلامەت بولسۇن. ھالا بۇ شەھەر ياركەند بەلكى سىغنىلىنىڭ ئىچى يالغۇز قالىپدۇر. ئەگەر يۈزمىڭداغ شەھەر بولسە ھەم ئۇلارنىڭ

ھەددى بىرلە ئالغايمىز. ئۇزاق ساقلاغانلىق بىرلە مەلاللىق
بولمايدۇرمىز. بۈگۈن ئالماسە، تەڭلا ئېلىنۇر، تاڭلا ئېلىنماسە،
ئۆگۈن ئاخىر قولغە كەلمەي قايان بارۇر!؟» دەپ ئەلچىگە رۇخسەت
بېرىپ ياندۇرۇپ، بۈگۈن كەچ بولۇپ ئەردى. قونالغۇغە
بۇيرىدى. ئەمما بۇنامە مەزمۇنىدىن ھەر كىشىگە سۇستلۇق
رو بەردى، ئەمما غازى پەلەدنىڭ تۇرغۇن ئاتلىق تاغىلىق
قەينى ئاتاسى بار ئەردى. بىسيار غەددار مەككار، پۇر فەن
نابىكار ئەردى. كاشغەر لەشكەرى بىرلە ھەمراھ ئەردى.
بۇ ھارامزادە مەشۋەرەت كۆرسەتتىكى: «داماديم غازى بەگ-
نىڭ مۇھىم ساز كاردان كىشىسى بار ئەردى. غىياس خاجە
ئاتلىغ، ھەممە كارىنى فەيسەل بېرۇر كىشى ئول تۇرۇر.
ئىنىڭ مەشۋەرەتى مەسلىھەتى دائىرەسىدىن چىقماس، ھالا
بۇ ئەلچى بىرلە شول كىشى ھەم چىقىپدۇر. مەن ئۇنى بۇ
كېچە ئۆز ئوتاغىمغە ئالدىب بارىپ ۋەسۋەسە قىلىپ يولدىن
چىقاراي. ئول كىرىپ غازىنى يولدىن چىقارۇر. شۇبۇ ھىيلە
بىرلە شەھەرنى ئالغالى بولۇر. شەھەر ئىچىدىن بۇزۇلماسە،
مۇراد قولغە كەلماكى ناھايەت مۇشكۇلدۇر» جۇملەئى تەد-
بىرنى ئەرز ئەتتى. بۇرھانىددىنغە بۇ ھىيلەسى مەرغۇپ
تۈشتى. مەرغۇپ تۈشكەچ بۇ ھىيلىگەر كافىرغە بىسيار ئىلتى-
فاتلار قىلدى. فىلھال بۇرافىزە غىياسنى ئوتاغىغە باشلاپ
بارىپ كېچەسى مېھماندارلىق قىلدى. ئۆز خاجەسىدىن بىسيار
ۋەئدەلەر قىلدىكى: «ئەگەر غازىبەگ بىزنى دەپ ئۇلاردىن
يۈز ئۆرۈپ شەھەرنى بىر تەرىقە بىرلە بۇزۇپ بەرسە، ئاڭا
بىز ياركەندنىڭ ھاكىملىغىنى ئالاھىدە بىرەلى. جەمئى ئۆ-
مەرالارىن سەردار ئاڭا بىر قىلالى. ھۆكمى شەھەرلەرگە
جارى بولۇپ، ھېچكىم ئۇنىڭ فەرمانىدىن تەجاۋۇز قىلما-

سۈن. مادامكى قالماق تۆرەلەرى ۋە خاقانى چىن بىزنىڭ دۈشمىنىمىزدۇر، غازىبەگنىڭ يەتمىش پۇشتىغىچە مەنسەپ بېرىپ مىراس قىلغايمىز. شۇبۇ سۆزنى غازىغە مەقبۇل قىلساڭىز سىزگە ھەم ئۇلۇغ مەنسەپ بېرىپ، ئەھلى ئەۋلادىڭىزغە قىزىل تامغەلىق «تارخانلىق» نىشان بېرەلى. ئەگەر بۇ سۆزنى قوبۇل تۇتمىسىڭىز، بەر تەقدىر شەھەر قولغە كەلگەندىن كېيىن غازىبەگنىڭ يەتتە پۇشتىغىچە تافىپ قويمەك بۇغۇزلىغايمىز» دەپ ۋەئدە ھەم سىياسەتنى تەمام قىلدى. بۇ مەزمۇندا كىتابەت قىلىپ بەردى. بۇ غىياس رافىزە بۇ ئىشقە ھەم ۋەئدە ئالدى. غازى ھەم گاھى - گاھى ئېيتۇر ئەردىكى: «بۇ شەھەرنى بىز بۇزۇپ بەرسەك خاجە بۇرھانىددىن يەنە شەھەرنىڭ ھاكىملىقىنى بېرۇرمىكىن» دەپ ئۈمىد تۇتار ئەردى. بۇ ئۈمىددىن غىياس ۋاقىپ ئەردى. ئۇنى ھەم بايان قىلدى. بۇ نابكارنىڭ خوشخەبەر شۇئارىنى ئاڭلاپ بۇرھانىددىن باشلىق ھەممەلەرى خوشھال بولدى. ئەمما ئەسرارىدىن سالىھ خەلقىمگە ھېچ بوي يەتكۈزمەي، تاڭلاسى غىياسقا رۇخسەت بەردى. بۇ ئەلچى سەھتى سەلامەت شەھەرگە داخىل بولدىلار، تا بارىپ يانغۇنچە بولغان ۋاقىئەتنى بايان قىلدى. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھقا ئەرز ئەيلەدىلەر. بۇ نامەگە بەرگەن جەۋابلارىنى ھەم تەقرىر قىلدىلار. ھەزرەتى ئىشان غازى (جاھان) خاجەم ئەلەيھىر رەھمە ۋەررىزۋان ئەمر ئەيلەدىلەركى: «ھەرنە تەقدىر ئىلاھىدۇر. «نەھنۇ قەسەمنا» ① دېگىنى كۆرگەيمىز. مۇنداغ سىياسەتلەردىن قورقاردىن ئۆتكەنمىز» دەپ مەقام رىزادا تەۋەككۇلنى ئىگەسىگە قىلىپ ئولتۇرغايلەر. غىياس رافىزە

① - بىز - تەقسىم قىلغۇچىتكەن.

ھەم غازىنىڭ ۋەسۋەسىگە شۇرۇئ قىلدىلەر.
ئەمما داستان قىسسەئى پۇر شور ئىشتىمەك كېرەك، نىياز ئىشكاغەدىن: مۇنۇڭ بۇرادەر زادەلەرىكى باھادۇر بەگنىڭ ئوغلى ئاللا قۇل، ئىنىسى خۇدابەردى، قەينى ئا-غاسى شىر مۇھەممەد ئىمىن ۋە مۇنىڭ جامائەلەرىدىن بىر نەچچە كىشى خاجە بۇرھانىددىن لەشكەرى بىرلە كەلگەن ئەردى ۋە ھەر بار بۇ رافىزە سەگلار بۇ ئەزىزلەر ھەققىدە ناسەزالار قىلۇر ئەردى.
ئەلقىسسە، بۇ رافىزىلار نىياز بەگگە ئوقنىڭ پېيىگە باغلاپ نامە ئىبەردى. مەزمۇنى ئولكى: «ئى نىياز بەگ، سىزلەر ئەھلى تابەگىزلار بىرلە بۇرۇندىن بىزگە مۇخلىس ئىدىڭىزلار، ھالا شەھەرنى بىزگە بۇزۇپ بەرگەيسىزلەر. بىز سىزنى ئەمىرەلئۇمەرا قىلغايمىز يەنى ھاكىمى ياركەند قىل-غايمىز. ھەممە مەملىكەتلەر ھەم سىزنىڭ ئەمرى فەرمانى-ڭىزدا بولغاي. ھاكىملىق سىزنىڭ مىراسىڭىزدۇر» نەچچە دەۋر ۋەئدەلەرنى دەرج قىلىپ بۇ سۆزنىڭ ھەقلىقىغە نەچچە يەردە قەسەمياد قىلىپ، «ئەگەر بۇ سۆزنى قوبۇل تۇتماسى-ڭىز بىز شەھەرنى ئالغاندىن كېيىن نەسلىڭىزلەرنى مونقەتى قىلغايمىز» دەپ سىياسەتلەر فۇتۇپدۇر. بۇ كىتابەتلار مەز-مۇنىغە مەتتەلئ بولۇپ، نىياز بەگ شەھەرنى بۇزماقنىڭ فىكرىغە تۈشتى. بىر نەچچە ئۆزىنىڭ مۇقەررەپ كىشىلارى بىرلە مەشۋەرەت قىلدى. مەسلىھەتى ئاڭا قارار تاپتىلاركى: «ئۆزىنىڭ باغىنىڭ بىر ھەددى شەھەرنىڭ سېپىلىگە مۇتتە-سىل ئەردى. لېكىن شەھەرنى دەۋر قىلادۇرغان بىر كۆچە راھ تام بار ئىدى. ئول فاسىلە ئەردى. شۇبۇ باغنىڭ خىلى-ۋەت گۈشەسىدىن نەقەب ئۇردى. ئوتتۇز قۇلاچ يەرنى چاغ-

لاپ، سىپىلىنىڭ تاش يانىدىن ئېشىپ خىلۋەت يار ئېچىدىن ئاغىز ئاچساق، نەقبنىڭ ئىككى ئاغزىغا قوش قوبۇق قىزىساق، دەرۋازە ئورناتساق، قوش ئاتلىق يۈرگۈنچە ئۇلۇغ نىقاپ بولسە، نىقاپ تامام بولغاندىن كېيىن خاجە بۇرھانىددىن لەشكەرىگە خەبەر بەرسەك. بىر كېچەدە مىڭغە ياۋۇت با-ھادىرلاردىن نىقاپ بىرلە شەھەرگە داخىل بولسە، بىز ئەف-رادىمىز بىرلە قوشۇلۇپ ئوردانى يىڭگۈرسەك. بىخەبەرلىك ھالەتدە شەبخۇن ئۇرساق، نەققارخانەدە چىقىپ شادىيانە سوقساق. كوچە - بىكوچە، گۇزەر - بىگۇزەر مۇنادى قىلساقكى: «دەۋر دەۋرى ئامىرسىنادۇر» بۇ تەدبىر بىلە خاجە بۇرھانىددىننى ئوردادە چىقارساق، قۇرۇت دەرۋازەنى يىگۈرۈپ قولغە ئالساق. تاشقارىدىن شەھەر ئىچىدە كىشى داخىل بولسە، ئەمما ئىچكەرىدىن ھېچ كىشىنى تالاغە چىقارمىساق. بۇ سۆزەقدە ھېچ زىرجانى تۈقتۈرلماغاي. قەرىنە تۈپ-شەر ۋە ھەم شەھەرنى ئاسان ئالغالى بولۇر. بىزنىڭ تە-رەفدىن ھېچ كىشىگە ھەم زەرەر يەتمەسى دەپ مەسلىھەت قەرار بېرىپ، نەقەبىنە شۈرۈئ قىلدىلەر، كېچەسى تۈزفراغ قوشۇپ ئىككى - ئۈچ مىزخانەسى بار ئەردى، ئۇنى پۈرۈ قىلدى. باغى ھەم خىلۋەت فەسلى زىمىستان ئەردى. سەيىر مەھەللى ئەمەس. نەقەبىنىڭ بۇ ئاغزىغە دەرۋازە ئورناتتىلەر، كېچەسى ئۇچۇق، كۈندۈزى مەھكەم. شۇ بۇ تەرىقەلىك سىپ-غىل ئاستىدىن يەتتە - سەككىز غۇلاچ ئۆتكەزگەن مەھەلدە ناگاھ ئۆز تابەتلەرىدىن بىر ئەھلى دىيانەت ۋە ئەھلى ئىنساف كىشى بار ئەردى بۇ ئەسراردىن ئول ۋۇقۇف تاپتى، خۇدايى تائالا بۇ كىشىگە تەۋفىق ئاتا قىلدى. بارىپ ھەزرەتى ئىشان قازى خاجەم پادىشاھغە مەلۇم قىلدىلار ۋە

نەقەبنىڭ جانىبىدىن خەبەر بەردى. نىياز بەگنى دەرھال ئوردىغا چىرلادى. ئالتە نەفەر فىنھان كىشى ئىبەردى. ئىكەن نەقەب راستمۇ يا غەلەتمۇ؟ بارغانلار نىقابىنى كۆرۈپ كېلىپ راست دەپ خەبەر بەردى. ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان خاجەم ئەزىزلار پەرمان ئەيلەدىلەركى: «نىياز بەگنى تۇتۇپ مەھكەم سولاغايسىزلار». دەرھال تۇتۇپ بەندگە تارتتىلار. ئىپكىن ئەھلى خانەلارىنى تاراج قىلمادىلەر. ئۆزىگە ئازاپ ئەقارەت ھەم قىلمادىلەر. ئەيدىللاركى: «ھەققى قەرابەتنى ئول كورنەمەك ساقلاماپدۇر، مەن ساقلايىن، رەئايە قىلايىن» دەپ ھەرەج يەتكۈزمەدىلەر. قەيىنئاتالىق ھەققىنى ساقلادىلەر. ئەمما نىياز بەگنىڭ بىر ئاجىزەسى بار ئەردى. ئول ھەرەملەرىگە ئەسلا كىرمەدىلەر.

شېئىر

ئىككى بارسەن زىنھار ھېچكىمگە ئازار ئەيلەمە،
ھېچ دىلغە بەرمە رەنجى ئانى كۆپ زار ئەيلەمە.

ھەرجافاكىم سەن قىلۇرسەن تاڭلا كەلمىشدۇر ساڭا،
ئۆزگە نەفئ ئىستەپ بىرەۋگە زۇلم بىسيار ئەيلەمە.

قويماغىل بىجا قەدەم قىلما خىيانەت كىمسەگە،
ئىككى ئالەمدە قاتتىغ جانىڭغە كۆپ زار ئەيلەمە.

ھەرنە قىلساڭ قىل، فەقىرى كۆڭلىدىن ئازار ئەتمەگىل،
دەرھەقىقەت شاھ ئېرۇرسەن كىم ئۇنى خار ئەيلەمە.

نەچچە دۈشمەننى ئۆزۈڭگە مەھرەمى زار ئەيلەدىڭ،
سىررىڭ ئەيلەر فاشكىم ئەغيارنى يار ئەيلەمە.

گەر ساڭا ئەھلى ھەقىقەت كارى خۇد مەلۇم ئىمەس،
جانۇدىل بىرلە ئەقىدە ئەيلە ئىنكار ئەيلەمە.

ھەرنەچچە جەۋرى جەفا يەتسە فەلەك ئەييارىدىن،
بىل ئۆزۈڭ دەردىڭنى كىم دۈشمەنگە ئىزھار ئەيلەمە.

سادىقا ئۆتكەن ئەزىزلار روھىدىن يارى تىلەپ،
ئىتلەرىنىڭ ئىتلەرى سۈلكىدە بول ئار ئەيلەمە.

ئەمما داستان دىل گۆزەر بۇ فەلەك شەئبەدە باز كور-
نەمەك پەرۋەر دەلەرىن ئىشتىمەك كېرەك، ئوشبۇر قوزىدىن:
بىردۈن ھىممەت بار ئىدىكى، ئەسلى قالماق، ئۇنى ھەزرەتى
ئىشان خاجە جاھان ئەلەيھىس رەھمەۋەر رىزۋان تەربىيەت
قىلىپ، تاغ تۈبىگە ھاكىم قىلغان ئەردى. ئىسلام ئاشكارا
قىلغاندىن سوڭ خان، «كېرەك ياراغ» قىلغان ئەردى. يار-
كەند شەھرىنىڭ تەمام كاربارىغە ئوردانىڭ كاربارىغە
ئەسباب ئالاتىنىڭ لازىم ئامادەسىگە شۇ بۇ ئوشبۇر قوزىنىڭ
سۆزى جارى ئەردى. گويياكى ۋەزىر جۈملە تۆلمۈلك ئەردى.
ئۇنىڭدىن بى رۇخسەت ھىچ ئىش تامام بولماس ئەردى.
ئەلقىسسە، مۇنىڭ كورنەمەكلىگىنى كۆرۈڭ. خاجە مە-
ئىسۇم، مۇللا سىدىق بىر نەچچە كىشىكى قالماقچە مايىل
نىيەتى بار ئەردى. ئۇلارنى ئېپتىدائىدا تۇتۇپ زىندانغە
سالغان ئەردىلەر ۋە بۇلار نەچچە مەھەلدىن مەھبۇس ئەر-

دى. خەۋەر يەتكۈزدىلەركى: زىنداندا سېرىق چىقىپ گۇناھكارلار بىسيار خاراپ بولۇپتۇر دەپ. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھقا ئەرز قىلدىلەر. گۇناھكارلارنى زىنداندىن چىقارىپ ھەرقايىسىنى بىر كىشىگە تاپشۇردىلەر. ئۆيىدە بەندىگە سالسۇنلار دەپ ئەمر قىلدىلەر. دەرھال چىقارىپ ھەر قايىسىنى بىر كىشىگە بەردىلەر. ئوشۇر قوزى، موللا سىدىقنى، خاجە مەئسۇمنى مەن ساقلاي دەپ، ئۆزى ئالىپ باردى. بۇلار بىرنەچچە كۈندىن ئوشۇر قوزىنى دەلالەتلار قىلىپ يولدىن چىقاردى. ئوشۇر قوزى ئايلاندى. باي فولاد دەپ بىر كىشى بار ئەردى. ئۇنىڭدىن خاجە بۇرھانىددىننە خەت چىقاردى. مەزمۇنى بۇكى: «مەن ئۆز خاجەلەرىمدىن ياندىم. خاقانى چىن، ئامۇرسەنا خاجە بۇرھانىددىن خاجەمنى دېدىم. چاھارشەنبە كۈنى سەھەر ۋەقتىدە ئىككى مىڭچە كىشى ياركەندنىڭ (ئىراك) تەرىپىگە ئات سالسۇن. بىزدىن ئەللىك - ئاتمىشچە كىشى شەھەر تەرەپكە باقىپ مىلتىق ئاتسۇن ۋە يەنە ئەللىكچە كىشى كەتمەن بىلە سېپىلنى يول راست قىلسۇن. ئوشۇل ئىككى مىڭ كىشى شۇ بۇ يول ئىلە شەھەرگە كىرسۇن. نەققارەگە كىشى راسلايلى. فىلھال نەققارە ئۇرسۇن. «دەۋردۇر خاقانى چىن — ئامۇرسەنا، بۇرھانىددىن» دەپ شۇ بۇ تەرىقەلىك بەشەبەرلىكدە ئاسانلىق بىرلە شەھەرنى ئالغالى بولۇر ۋە خاجەلەردىن، تابەلەردىن ھېچ زىيان قالماي قولغە تۇشەر.»

ئەلقىسسە، بۇرھانىددىننىڭ خەلقى بىسيار خۇشنۇد بولدى. ياركەندنىڭ ئىشكاغەلىقىنى ۋەدە بەردى. بۇ باي فولاد رافىزە يانىپ شەھەرگە كىردى. بولغان ۋاقىئاتنى بايان قىلدى. تاڭلاسى سەشەنبە كۈنى ئەردى ئۆز خادىملە-

رىغە ۋە ئانىچىكى بۇرھانىددىنغە ئىخلاسمەند كىشىلەرگە
كىشى ئىبەردى. شۇبۇ ھالەتتە ئۆز ئەھلى ئەيال ئوغلان-
لارى بىرلە مەشۋەرەت ئاراغە سالدىلار. سۇلتان خاجە ئاتلىغ
بىر ئاقىل ئەھلى دىيانەت ئوغلى بار ئەردىكى، ھەزرەتى خا-
جە جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەھىر رەھمەۋەر رىزۋاننىڭ مۇ-
قەررەپ خادىملارىدىن ئەردى:
«ئى ئاتا، بىز نىچۈك بەد دىيانەتلىكدۇر؟ بىز ئىشنىڭ ۋە
بالىدىن قاچان چىققالى بولۇر؟ ئىسلامدىن يۈز ئۆرۈپ كافىرلارغە
تابە بولماغلىق غارەت تارەجغە بائىس بولماغلىق نىچۈك قاتتىغ
گۇنادۇر. خۇسۇسەن ئەۋلادى پەيغەمبەر ھەققىدە كىشى مۇن-
داغ بەد خىيانەتلىكنى قىلۇرمۇ ۋە يەنە ھەم سالھاي سال
بىز بۇ خاجەلەرىمىزنىڭ ئۇلۇغ ئىلتىفاتلارىنى ھەددىسىز
كۆرگەن بولساق، تۇزىنى يىگەن بولساق، تەربىيەتنى كۆ-
رۈپ شۇبۇ ئىززەتكە يەتكەن بولساق، بۇلار ھەققىلارىدە
مۇنداغ ناسەزا ئىشلارنى باشلاماق ۋە مۇنداغ ئۇلۇغ بەدنامنى
باشقە ئالماغلىق فەرزەندى ئادەمنىڭ كارى ئىمەسدۇر ۋە مۇنداغ
تەۋقى لەنەتنى گەردەنگە ئالىب روي زەمىنگە پادىشاھ بول-
ماغلىقدىن پاكىراك ئۆلمەكلىك تولا ياخشى تۇرۇر. بۇ دۇن-
يادا تا قىيامەتغىچە لەئنەت بىرلە ياد قىلۇرلار. ئاخىرەتدە
ئەبەدەل ئەبەد دەۋزەخ ئىچىدە ئەزاب ئۇقۇبەت باقى قالۇر،
مۇنداغ دىننى دۇنياغا ساتۇر ئىشلاردىن مەن بىزار، خۇدا بىزار»
دەپ مەنئى ئېيتىپ قوبۇل تۇتمادى. ئاتاسى ئەيدى: «ئى
ئوغلۇم، بۇ ئىش ئەمدى پۈتتى. مەنئى ۋەقتى ئۆتتى» باي فو-
لاد چىقىپ بولماغىنىڭ خىيتىنى كەلتۈردىكى، تاكىلا چاھارشەنبە
كۈنى سەھەرلەپ كاربار تۈزگەيمىز دەپ خەتنى كۆرسەتتى،
بۇ ئوغۇل يەنە مەنئى قىلدى، قوبۇل تۇتمادى. ئاتاسىنىڭ

غەزىپى كەلدى ۋە شەمشەر بەرەھنە ئەيلەپ ھەۋالە قىلدى. ئوغۇل ئاغىچە ئۆزىنى ئاراستە قىلىپ كەنارەگە ئالدى. سۇرئەت بىرلە ئوردا سارى يۈزلەندى. بى تەۋەققۇف كېلىپ ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمە ۋەر رىزۋانغە ۋاقىئەنى بايان قىلدى. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ئەيدىلەركى: «سەن يالغان ئېيتادۇر سەن. ئاتاڭ بىرلە كايىشقانسەن. ئول ۋەجھىدىن ئاتاڭغە بۆھتان ئەزىم قىلادۇرغانسەن. ھەرگىز مۇنداغ ئىشلارنى قىلۇرمۇ!؟» دەپ قوبۇل تۇتمادىلەر. سۇلتان خاجە ئەيدىكى: «ئى پادىشاھىم، بۇ ئىشدا خىلاف يوقدۇر. ئىش قوزغالدى دەفئىنى قىلماق كېرەك. تەخىر نادامەت كەلتۈرۈر — دەپ قەسەمياد قىلدى ۋە يەنە ئەيدىكى: — باي فولادنى ئالدۇرۇپ كېلىپ سىياسەت ئىلە تەفتىش قىلدۇرسۇنلار. ئەگەر شۇبۇ سۆزدە خىلاف بولسە، لايىق فەرمان مۇستەھەقى ئەزاپدۇر مەن» دەپ تائكىدلار قىلدى. ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم بىنىزى فەراسەت بىلدىلەركى، بۇ سۆز ھەقدۇر. فەرمان ئەيلەدىلەركى: «باي فولادنى كەلتۈرۈڭلار» دەپ. دەرھال باي فولادنى كەلتۈردىلەر. قولىنى باغلاپ تەختىناڭ ئالدىغا ئالىب كېلىپ، شەمشەر ھەۋالە قىلىب سوردىلەر:

«ئى تۈز ھەرامى كور نەمەك! ۋاقىئە ئۇشبۇ ئەرمىش، راست ئېيتقىل! ئەگەر ئېيتساڭ ھەم ئۆلتۈرەمەن، ئېيتماسەڭ ھەم ئۆلتۈرەمەن. لېكىن ھەقلىغ بىرلە ئۆلگەنىڭ بىھىزراق!» دەپ سىياسەتلەر قىلدىلەر. باي فولاد قايىل بولدىكى: «ھەر نەرسەكى سەمئى شەرىفلارىگە تۈشۈپدۇر. ھەممەسى راستدۇر» دەپ ئېپتىداسىدىن ئىنتىھاسىغىچە بايان قىلدى. ھەزرەتى خاجەم پادىشاھ دەر غەزەپ بولۇپ ئوشۇل قىزنى كەلتۈرمەككە

فەرمان قىلدىلەر. ھەزرەتى خاجە قۇتبىددىن خاجەم بىرلە ھەزرەتى خاجە ئابىد خاجەم بۇ ئىككى شەھزادە شۇرىش سالماي كەلتۈردىلەر. ئەمما ئوشۇر قوزىنىڭ ئوغلى غەزەپناك چىقىپ كەتمەك بىرلە ئاگا تەشۋىش رو بەردى. ئۆيدە ئولتۇرالمادى. بۇ ئەسرارىدىن بىرەۋگە ئەفشا قىلدىمۇ - ئىكىن خەبەر ئالاي دەپ ئاتلىنىپ كېلىۋر ئەردى. بۇ شەھزادىلەرگە ئۇچرادى. بۇلار تەسكىن خاتىر ئۈچۈن ئەيدىلەركى: «ئى ئوشۇر قوزىبەگ، ئۆيىڭىزگە بارىپ مەشرەب ئوينارىمىزنى بىلىپ بەھانە قىلىپ قاچىپ چىقتىڭىزمۇ؟» دەپ ئىلتىفات ئەيلەدىلەر. ئوشۇر قوزى: «تەقسىر شەھزادىلەرىم بىخەبەر چىقىپ ئىكەنمەن، ھالا ھەم ئۆيگە يانىۋىلار» دەپ تەكالىپ قىلدى. شەھزادىلەر ئەيدىلەركى: «بىز ھەم يانالى، سىز ھەم ئورداغە بارىڭ. سائىتى ئاندا سورىغىدەك ئىش بولسە، كۆڭۈلنى تىندۇرۇپ كەلسە بولۇر» دەپ ئوردا سارى ئالىپ يۈردى، دىۋانخانەنىڭ ئالدىغا يەتكەندە خان يارلىغى دەپ تۇتۇپ، لىباسىنى سالدۇرۇپ بىسۈرەت گۇناكار ھەزرەتى ئىشان غازى ئەلەيھىر رەھمەنىڭ ھۇزۇرلارىغە ئالىپ كىردىلەر. ھەزرەتى خاجەم ئەز سەرى غەزەپ خىتاپ بىرلە ئەيدىلەركى: «ئى تۇز ھەرامى كور نەمەك! قالماغىڭدىن، غوجاڭدىن كەلتۈرگەن خىيىتىڭ قايدا؟!» بۇ ھەرگىز قايىل بولمادى. ئوغلىغە مۇلاقات قىلۇر بولدى. ئوغلى مۇلاقاتنى قوبۇل تۇتمادىلەر. بەلكى ئۆلۈمگە رىزاسى بار. مۇڭا رىزا يوق، ناچار سىياسەتنى ھەددىدىن ئاشۇردى ۋە ئىقرار قىلدى. بىر ساندۇقنى نىشانە بەردى. خادىملارنى بۇيرۇپ ساندۇقنى كەلتۈردىلا. كۆردىكى، لىفافە ئىچىدىن بىر خەت مۆھۈردار ئالىپ ئوقۇدىلەر. مەزمۇنى شۇبۇكى: «خاجە بورھانىدىن

خاجەمدىن ئۇشبۇ قوزى بەگگە سۆز ئاڭداغ مەئلۇم بولىۋىدـ
ىكىم، چىقارغان خىيىتىڭىزنى كۆرۈپ ھەممىمىز خۇش بولدۇق.
ئەگەر شەھەر ئۇشبۇ تەدبىر بىلەن قولغا كەلسە خاقانى
چىن بىلە ئاڭۇرىسىدا خەت سۇنۇپ ئىلتىفات يەتكۈزۈپ يار-
كەندگە ئىشكاغە قىلالى، تامام مەملىكەتنى سىزگە تاپشۇرالى.
ھېچ ئىش سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزغە كەلمىگۈنچە بولماغاي، مۇنـ
دىن ئۆزگە ھەم ھەر كىشى بىزلار تەرەفكە ياۋەرلىك قىلسا
ئاڭا ئۆز مىقدارىچە ۋەئدە شۇدۇر. نامە تامام.» ھەز-
رەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ئەمر قىلدىـ
لەركى: ئالىب بارىپ قەيدكە سالىڭلا! خادىملار مەھكەم مۇ-
قەييەد ئەيلەدىلەر. تاڭلا جەمئى مەملىكەت ئۇلۇمائى ۋاجىـ
بۇل ئىكرام ۋە ئۇمەرائى ساھىبدل ئىھتىشاملارنى بەلكى ھەمە
مە ئادەمىيانى ياركەندنى جەمئى ئەيلەب مەجلىس قۇرۇپ،
ئۇشبۇ قوزىنى بىر ئەسكى پارە - پارە بولغان جۇۋانى كەيـ
دۈرۈپ، بويىنىنى، قوللارىنى پىرو رەشتە كۆلا بىرلە باغلاپ،
سورۇنغانەنىڭ ئوتتراسىدا باغلاپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ھەز-
رەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىز-
ۋان ئۇشبۇ قوزىنىڭ خىيانەتىنى ئەھلى مەجلىسگە بەيان
ئەيلەدىلەر. قەغرى غەزەپ بىرلە خىتاب قىلىب ئەيتتىلاركى:
«ئى نىجىس پەلىد، بەد ئەسىل، سېنى فەلان ۋەقتىدە، فەلان
قالماقدىن ساتىپ ئالمادىمۇ؟! ساتىپ ئالىب ئازاد قويمادىمـ
مۇ؟! چەندان ھادىسەلەردە ياۋەرلىك ئەيلەب نىجات بەرمادىمـ
مۇ؟! ئۇلۇغ مەنسەبگە يەتكۈزدۇم ۋە تەمام مەملىكەتىنىڭ كا-
رىنى تاپشۇردۇم. بەلكى ئۆز ئەھلى ئايالىمنىڭ كارىنى سىـ
نىڭ بىرلە ئادا قىلدىم. بەرسەڭ يېدۇك، كەيدۇك، شۇبۇ
ئىززەتكە يەتكۈزگەن بولسام يەنە بىزگە قارا ساناپ خۇنىـ

مىزغە زامىن بولساڭ، بەلكى بۇ مىقدار ئەھلى مەملىكەت خىز-
نىغە ۋە تاراجىغە زامىن بولساڭ. ئەمدى بۇ قىلغانىڭنىڭ
جەزاسىنى ئۆزۈڭ ئىچتىقىل!» دەپ ئەمىر قىلدىلەر. بۇ رافىزى
باشىنى قۇيى سالىپ «مۇنداغ قىلغان كىشىنىڭ جەزاسى قەتل-
دۇر» دەپ ئۆز زەبانى بىرلە رىزا بەردى. ھەزرەتى خاجە
جاھان خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ئۆلۇما-
لاردىن سوئال قىلدىلاركى: «لەشكەرى ئىسلامدىن يۈز ئۆرۈپ،
لەشكەر كۇففارغە ياۋەرلىك قىلغان كىشىگە بىھەسەبى شەرىئەت
جەزاسى قايسىدۇر؟» دېدى، ئۆلۇمالار بىر ئىتتىفاق ئەيدىلەر-
كى: «بۇ ياڭلىغ مەردۇد بولغان كىشىنىڭ جەزاسى قەتلدۇر!»
دەپ فەتۋايى بەردىلەر. ئاندىن ئەركان دەۋلەت ۋە سەرداران
ئەمىران مەملىكەتىگە ئەيدىلاركىم: «سىزلەر نەدەرسىزلەر!»
بۇلار ھەممەلەرى ئاستانە ئىززەتىنى ئۆپۈپ ئەرز قىلدىلەر-
كى: «ئەي پادىشاھى ئالەم، بىزلەر مۇنداغ بەد خىيانەت كى-
شىدىن بىزاردۇرمىز. ئەگەرچە ئاتامىز، بىر تۇققانىمىز بولسە
ھەم دۈشمەنىمىزدۇر. خۇدا ۋە رەسۇلغە، پادىشاھى ئىسلامغە
ياردۇرمىز مۇرتەدگە يار ئەمەسدۇرمىز ھالا ئۆزى ئۆز قەت-
لىگە رىزا بەردى ئۆلۇمالار ھەم فەتۋا بەردىلەر. ئانداغ
بولماسە ھەم سىياسەتى مەملىكەت ئۈچۈن ۋە يەنە ئىززەت
ئۈچۈن ھەم ئۆلتۈرمەسەلەر ھەم بىز رازى ئەمەسدۇرمىز. مۇ-
نىڭ ھۆكمى قەتلىگە ھىچ تەۋەققۇف قىلىب بولماس. بۇ يار-
كەند شەھرى ئەزىمەدۇر. مۇنىڭدەك بىر يۈز، ئىككى يۈز
كىشى ئۆلگەنى بىلە ھىچ نۇقسانى بولماس. مەملىكەتدارلىق-
دا زەبتى سىياسەت بولماغۇنچە مۇمكىن ئەمەس. ھالا بۇ
ئىشنى بۇ قىلىبدۇر، تاكىلا يەنە بىرى قىلۇر. مەملىكەت نىزام
تاپماس. دۈشمەن قەۋى مۇسەللەتدۇر، ئېھتىيات كېرەك» دەب

قەتلىنى تېز قىلۇرغە دەلالەت قىلدى. بۇ ھالەتتە شەھزادە ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ئەرز قىلدىكى: «تاڭلا جۈمئە كۈنى بازار ئىچرە دارغە ئاسىپ ئۆلتۈرسەك. تەمام ئامۇ خاس مۇئايىنە كۆرسە تەنبىھ ئالسەلار» دەپ مەشۋەرەت ئەرز قىلدىلار. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمە مەقبۇل تۈشكەچ قەتلىنى تاڭلاغە قويدىلەر. بۇ جەمئىي خالى بولغاندىن كېيىن شەھزادە ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ھاكىم غازىبەگنى ھازىر قىلىپ ئەيدىلەر: «بۇ ئوشۇر قوزى كەمال قەتلىغە لايىق ئىدى. خاھى بىھەسەبى شەرىئەت، خاھى بىھەسەبى سىياسەتدە، ئەمما بىر ئىش بار، بەر ۋەجھىكى قەتلىغە لايىق ئىمەس. شۇبۇكى ئەمدى مۇنداغ خىيانەتنى يەنە ھەر كىشى قىلسە، ھەرگىز ئاتاسىنىڭ خىيانەتىنى ئوغلى ئېيتماس. ئوغلىنىڭكىنى ئاتاسى ئېيتماس. ھەر ئىشغە رىزا بەرسە بولۇر. لېكىن ئۆلۈمگە رىزا بەرمەس. خەبەر بەرسەك ئۆلتۈرۈر ئىكەن دەپ مەخفى تۇتار، مۇنىڭ ئىلاجى ئۆلۈم گۇناھىنى ئوغلى سۇلتان خاجە تىلەگەن بولسە، ئاڭا ئىلتىفاتلار قىلىپ ئۆي ئىچىدەكى دۇنياۋى ماللارنى بۇيرۇسەلەر، تاكى غەزاتقە جابدۇق بولسە» دەپ ئەرز ئەيلەدىلەر.

ھەزرەتى ئىشان غازى ئەلەيھىر رەھمەگە مەقبۇل تۈشتى. ئەمما ئەھلى مەملىكەت تاڭلاسى ئەلەسسەباھ كېلىپ يەنە قەتلىغە تەيىن قىلدىلەر. ھەزرەتى ئىشان غازى ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ئەيدىلەركى: «ئوغلى سۇلتان ئاتاسىنىڭ گۇناھىنى مەندىن تىلەدى ۋە سىزلەردىن تىلەيدۇرمەن» دەپ قەتلىغە مەنئى قىلدىلەر، ئەمما ئۈمەرالار ئەيدىلەر: «بۇ مىقدار ئىشدا بىر- ئىككى كىشىنى قەتلى قىلماغۇنچە مەملىكەت زەبت بولماس، تەنبىھ يەمەس» زىيادە ئىلتىماس بىرلە باي

فۇلادنى، خاجە مەئسۇمنى دارغا ئاستۇردىلەر. ئەھلى مەملىـ
كەتنىڭ كۆڭۈللەرى جەمئى بولدى.

شېئىر

فىتنە ئەنگىز بولماغىل زىنھار ئۆزۈڭنى سادە تۇت،
قىل تەۋەككۇلنى خۇداغە بارچەدىن ئازادە تۇت.

قىلمە كۆپ تەدبىرىكىم رەنجىڭنى زايەئ ئەيلەمە،
نەرمىلىكدىن ئالەم ئەھلى نەزدىدە ئامادە تۇت.

تۈزمە سۆھبەت ئالەم ئەھلى بىرلە ئەرمىش بىۋەفا،
قەيسىجان ئەيلەر سەگا ئاندىن بۇرۇنراق جادە تۇت.

ئىستەمە ئارايىشى دۇنيادا يوق ئاسايىش سەگا،
ئىختىيار ئەت گۇشەئى ئارامىدىن سەججادە تۇت.

سادىقا بۇ دەۋردە ئەرمەس فەزىلەت ئىئتىبار،
ھاسىل ئەت دۇنيانىدا كۆپرەك ياكى خۇن ئازادە تۇت.

ئەمما قىسسەئى داستان ئىشتمەك كېرەك، خاجە بۇرھا-
نىددىن نىياز ئىشكاغە بەگىنىڭ ۋەئدەسى ھەم ئورنىغە تۇشـ
مادى، ئوشۇر قوزىنىڭ ۋەئدەسى ھەم ئورنىغە تۇشمادى. بۇ
ۋەجھىدىن بۇلار بىسيار مالال بولدىلار. ھەر كۈنى شەھەرگە
رىز قىلادۇر، لېكىن شىكەستە تافىپ يانادۇر. ياركەند شەھـ
رىدە ھەم نەچەند مۇبارىزلار باركى، ھەر كۈنى چىقىپ دۇشـ

مەن لەشكەرىدىن كۈششەدىن قۇشىتە چىقارادۇرلار. يا ئاللاھ، يا رەسۇلەللاھ، يا ھۈسەيىن دەپ ھەملە قىلادۇر. گوياكى شىر سەفدەر بىر نەچچە جانىۋارلار ۋەھشىلارگە پەنجە ئۇرۇپدۇر ۋە ياكىم ئەژدەر ھەفتە سەر تەخت پەيكەر ئوتلۇغ ئاغزىدىن زەبانە ئۇرغان ئوتدىن پارەئى ئوت ئەل ئارا تاشلاپدۇركى، خەلق ئارا جان قۇتقازماق ئۈچۈن ئافەت ئەلالا تۈشۈپدۇر. ھەر كىشى ئۆز ھەيرانلىغىدە سەرگەردانىدۇر. ئەلەلخۇسۇس ئول دىلاۋەر نامدار ۋە مەزھەرى ھەيدەدى كەررار، شىر سەف شىكەن ۋە رۇستەمى مەرد ئەفگەن ئەبۇلەق سۋار پۇرھەيبەت يەنى ھەزرەتى خاجەئى ئىنايەت خاجەمكى يىگانەئى روزىگار ئەردىلەر. بۇلاردىن ھەممە لەشكەر بورانىدىن نالان ۋە فەرىشان ئىدىلەر. ھەر بارا ئەيتۇر ئەردىكى: «ۋاي، يۈز ۋاي ئەز دەست سۇۋار ئەگەر بۇ مەرد بولسە ھەممە لەشكەرىمىزنى بىرىن بىرىن ۋەيران قىلۇر. فال ئۇشبۇكى، بۇ مەرددىن خالاس ئولۇپ قولىغە تۈشۈرسەك ۋە ياكى ھالاك ئەيلەسەك، ياركەند شەھرىنى فەتھ قىلغۇمىزدۇر. ئەمما بۇ كىشىكى سالامەت باردۇر ئەلھەزەركى ھېچ كىشى سالامەت جان ئېلتىمىگەي» دەپ شىكايەتلەر قىلۇر ئەردىلەر.

بەيت

جۇرئەتى يەك مەردى دەمسازەد سپاھىرادەلىر،
سۇرخ رۇيى مىدە ھەد يەك شىشەئى پەيمانەرا①

① بىر كىشىنىڭ جۇرئەت - غەيرىتى كۆپ كىشىلەرنى يۈرەكلىك قىلىۋېتىدۇ. شىشە كەمچەنگە مەي قىزىل رەڭ بېرىدۇ.

ئەمما بىر نەچچە كۈن بۇ قاتارلىق مۇبارىزلىق ۋە با-
ھادۇرلۇق دەۋرىنى سۈرۈپ، نەچچەند بىدىللارنى باشىنى يەر
يۈزىگە غەلتان خۇي قىلىپ رەڭدار قىلدى. ئەمما رۇستەم
زال بولسە ھەم ئەجەل شەربەتىنى ئىچمەكدۇر. ئەمما بۇ فە-
لەك كەجرەفتار شەئىبدە بازنىڭ تامام نەھۇسەتى بۇ ئەزىز-
لار باشلارىدا ئەردى. بۇ نەھۇسەت بىرلە بۇ نەھسى ئەكبەر
كۈنى بىر رافىزە مەككار بىر پىنھان يەرنى ئالىب قارالاپ
ئۇلۇغ زەمبىرەك بىلە ئاتتى. راسا كېلىپ ئوق يانىغىنىڭ با-
شىداكى ئۇستىخانلارىنى چېقىپ رىزە - رىزە قىلدى. باۋۇ-
جۇد ئوشۇل كۈشەندە تەرەفىگە بىر تال ئوق رەۋان قىلدى-
لار. بارىپ ئول رافىزەنىڭ سىنەسىدە غايىپ بولۇر. جانىنى مالى-
كى دەۋزەخقە سپارىش قىلدى. ئەمما ھەزرەتى غازى ئىنايەت
خاجەمنىڭ كۆڭۈللەرىگە فۇتۇر يەتتى، ئالەم قاراڭغۇلۇققە
مۇبەددەل بولدى. سەرگەردانلىق بىرلە ئەبلەقنىڭ تىزگىنى-
نى قويا بەردى. ئەبلەق ئۆز ئىگەسىنى ئالىب كېلىپ دەرۋا-
زەغە كەلتۈردى. خالايىق يۈلەپ ۋەتەنلىرىگە ئالىب كەلدى-
لەر. ئۈچىنچى كۈنى ئالەم باقىغە رىھلەت قىلدىلەر. «قالۇ
ئىننالىللاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» ھەزرەتى خاجە جا-
ھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ۋە ھەممە شەھزادەلەر، خا-
نىملار ۋە ئەزىزلار ئۇلۇغ ماتەم مۇسىبەت بىرلە ھەد نى-
ھايەتسىز خەير تەسەددۇق بىرلە نەمازلارىنى ئۆتەپ، مازار
ئالتۇن ئىچرە دەفنە قىلدىلار. ھەزرەتى ئىشان خاجەئى جا-
ھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان مۇبارەك زەبانلارىنى گويا
دۇرى باران ئەيلەدىلاركى: «بۇ مۇسىبەت يالغۇز خاجە ئى-
نايەتنىڭ ئەمەستۇر، بەلكى ھەممەمىزنىڭدۇر. بىزنىڭ دەۋرى-
مىزنىڭ ئاخىرقى نىشانەسى شۇبۇدۇر. ئۆز ماتەمىمىزنى ئۆ-

زىمىز تۇتالى، فات فۇرسەت بولغايكى، نە بىزگە خەيرى تە-
سەددۇق قىلغۇچى چىقاي ۋە نە ماتەم تۇتقۇچى، شەھەدانى
كەر بەلا مەسەللىك نە بىر ئىچىم سۇ بەرگۈچى بولغاي ۋە
نە جەسەدىمىزنى دەفنە قىلغۇچى، كېرەككى ئۆز ماتەمىمىزنى
ئۆزىمىز تۇتۇپ، خەيرى تەسەددۇقىمىزنى ئۆز قولىمىز بىرلە
بەرگەيمىز» دەپ ياركەند خەلقىنى دۇنياغە مالامال قىلىپ،
ھەممە چوڭ - كىچىك بىرلە رىزا بەھىللىك ئەيلەپ ۋىدائ
قىلىشتىلار. ھەر كۈنى بۇرۇنقىدىن زىيادە ھەملە قىلادۇرلار،
ياركەند دىلاۋەرلارى ھەملە قىلغانىدا بۇلاردە مەجال تاقەت
قىلالمايدۇر. ناچار بىچارە ۋار شىكەستە يەپ ئارقەغە يانا-
دۇرلەر. چەراكى، لەشكەرى ئىسلامدا ھەيبەتى ھەق مۇستەۋ-
لى بار بولاردۇركى ئاڭا ھەرگىز تاب كەلتۇرەلمەيدۇر. لې-
كىن ھەر كۈنى سىپەسىل بارا بەردى يانىپ شىبە ياسابدۇر-
لەر تاكى ئۆزەسىگە چىقىپ سىپەلداكى ۋە شەھەر ئىچىداكى-
لارنى نىشا نەلەپ ئاتقايلار. ياركەند دىلاۋەرلەرى مىلتىق
دارۇسى بىلە ئوت قويادۇرلاردۇر. ئاسمان بارابەردى كۆيۈپ
كۆل بولادۇرلار، نە مىقدار مۇشەققەتلەر بىلە جەمئ قىلغان
خەس خاشاكىلار، ياغاچلار سائەترە زايەئ بولۇر ئەردى.
شىبەغە مۇئەككەل بولغان خەلقىنىڭ بەئزەسىنى ئەسىر قىلا-
دۇر ۋە بەئزەسى كۆيۈپ كۆل بولادۇر ۋە بەئزەسى چالاكلاي ئۆ-
زىنى كانارەگە ئالادۇر. ئەلەلخۇسۇس بۇ كاربارلار قاباق
ئاتقۇر دەرۋازەسىدىن بىسيار ۋۇقۇئ تاپادۇر. بۇ ۋەجھىدىن بۇ
دەرۋازە ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەمنىڭ مولچارى ئەردى.

ئەلقىسسە، نەچچە مۇددەت بۇ تەرىقە بىرلە ئۆتتى.
خاجە بۇرھانىدىن لەشكەرى بىسيار ئىنتىزارلىقدىن مالال
بولدىلەر. قىرغىزلار ئۆز ۋەھمىدىن مەئيۇس بولدىلەر. ھېچ-

كىمدە تاقەت قالمادى. بۇ لەشكەر گاھىدا قارار ئالغاي. ئۇشـ
بۇ نەۋمىدلىق ھالەتى ئەردىلار.

ئەمما قىسسەئى داستان جان گۆداز ئىشتىگىزلاركىم،
غازى رافىزەدىن: ئول زەمانەكى، غىياس خەنناس خاجە
بۇرھانىددىن نامەسىنى ئالىب كىرىپ، غازىنى ۋەسۋاس قىلـ
دى. غازى رافىزىنىڭ بىۋەفالىق بۇ خىيانەت تومۇرلارى
جۇننىشقە كەلدى. كۆڭلىنى بۇ پادىشازادەلەردىن ئۆرىدى.
خاجە بۇرھانىددىن تەرەفىگە رىغبەت قىلدى. بىر دەرۋازە
سىپىل بىلە مۇڭا تەئەللۇق مولچارى ئىرۇر. ھۆكمى جارى
ئىردى، دەرۋازە بىرلە. گاھى سىپىل بىرلە جاسۇسلۇق خەت
چىقارۇر ئەردى، گاھى تاشقارىدىن جاسۇس كىرىپ، يارـ
كەندنىڭ ھاكىملىق ۋەئىدەسى ئۆچۈن قەسەم قىلىشۇر ئىردى.
بەس بۇ تەرىقە بىرلە نەچچە مۇددەت بۇ ئىشنىڭ تەھقىقى
شەھزادەلەرىنىڭ، ئوردا يارانلارىنىڭ سەمئلەرىگە يەتتى.
بۇلار بىرىن - بىرىن ھەزرەتى ئىشان خاجەئى جاھان ئەـ
لەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانىنىڭ مۇبارەك سەمئلەرىگە يەتكۈزـ
دىلەر. ھەممەلەر بائىتتىفاق ئەيتتىلەركى: «بۇ غازى رافىز
بىسيار مەككارپۇر فەن كىشىدۇر. مەگەر خىيانەتى بۇرۇندىن
تەجرىبەگە يەتكەن ۋە ھەدىس مەشھۇرىكى: «ھەر كارىكى ئىكـ
كى مەرتىبەگە يېتىپدۇر، ئەلۋەتتە ئۈچگە يېتۇر» دەپدۇرلەر.
لېكىن بۇ مەككارنىڭ مىكىر - ھىيلەسى نەچەند مەرتىبەگە
يەتكەن. خىيانەتدە شەك يوقتۇر. ئىمدى لازىمكى بۇ داغۇينى
تۇتۇپ مۇقەييەد ئەيلەسەك تاكى ھەممە خەلقىنىڭ كۆڭلى قەـ
رار تاپسە، ئەگەر بىز ئۆتكەندىن بۇرۇنراق ئىشنى قىلماساق،
بىزنىڭ ھەققىمىزدە ئىش ياماماي قويماس. ئاخىر پۇشايـ
مانلىق كەلتۈرۈر. نادامەت سۇد بەرمەس» دېپ مەشۋەرەت

ئەرز ئېيلەدىلەر. ھەزرەتى ئىشان غازى ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان يەئنى ھەزرەتى خاجە جاھان پادىشاھلىق قىلاردۇركى: «ئەي فەرزەنتلەرىم، سىز جەفا ۋە خىيانەتتىن سۆز قىلادۇرسىزلەر ۋە مەن مەقامى تەقدىرغە كۆز تۇتادۇرمەن. سىزلەر مەقامى تەفەككۇر ۋە تەخەييۇلدىن ئەيتاسىزلەر ۋە مەن مەقامى رىزا ۋە تەۋەككۇلدە تۇرۇرمەن.

بەيت

كۆڭۈل تىنماسا قالىش كۈندە يۈز نەۋئى ئارزۇبىلە،
رىزا كوييىغە تا قويدۇم قەدەم كۆڭلۈمنى تىندۇردۇم.

ۋەفا ھەر نەچچە كىم قىلدىم جەفا ھەددىن ئاشۇردىلار،
ئۈمىدىم مۇنقەتى ئەيلەپ فەنا كوييىغە يۈز تۇردۇم.

ئۈمىد ئەتمە بۇ فانى دۇنيا بىۋەفا ئېرمىش،
چۇ ئىشق ئوتىدا كۆيدۈم ھەم كۆڭلۈمنى كۆككە سارۇدۇم.

غازى بىرلە نەچچەبارقۇرئان دەرمىيان ئەيلەگەن، ھېنداك ھەققىدە خىيانەتلىك قىلماسلىققە ئەھدى قەسەملەر قىلغان. مەن ھەم ئۇنىڭ قەسەمگە تەسدىق قىلىپ، ئېتىماد قىلۇرغە ئەھدى باغلاغان. ئەگەر ئول ئەھدىگە ۋەفا قىلماسە، مەن ۋەفا قىلغۇمدۇر. ئەھدىكى ۋەفا ئەيلەمەك ئىمان ئىسلامىنىڭ نىشانەسىدۇر. ھەدىس نەبەۋىكى «لائىيمانە لە ھۇلىمەن لائەھد لەھۇ» يەئنى ئىمانى بولماسە، ئول كىشى ئەھدىگە ۋەفا قىلماس. ماڭا ئىمان كېرەك. ئەگەرچە ئاڭا كېرەك بول-

ماسه. ھەممە ئادەمكى ئەھدىگە ۋەپا قىلماسە ئانى ئادەم قا-
تاردىغە ئالماپدۇر.

بەيت

جەھاندا ئادەمنىڭ ئىئتىبارى كۆزدەدۇر يوقسە،
سۆزىكى ئادەمىكىم تۇرمىغاي نە ئىئتىبار ئاندا.

ۋە ھەم يەنە ئىشلار ئاراسىدا ئىشلار بار، بەس بەندە
تەقدىر ئەزەلىگە ھەم قاراماق كېرەك. سەئيى تەدبىر بىرلە
كار تامام بولماس. بۇ ئىشلارنىڭ ھەقىقەتى تاڭلا مەئلۇم
بولۇر. ھالا زىيادە تەفتىش لازىم ئېمەس» دېيىپ شەھزادەلەرنى
مەنئى قىلدىلار. ئەمما غازى مەككار رافىزدىن ھېكايەت
ئىشىتمەك كېرەك:
بۇ رافىز نابكار ھېچ كېچە ئۇيۇمايدۇركى، بۇرھانىددىن تەـ
رەفىگە جاسۇس چىقارىپ، شەھەر ئىچىدەكى ۋاقىئەنى ئەسرارنى
خەبەر بەرمەيدۇرغان، گاھى ئاندىن، گاھى مۇندىن جاسۇس يىبارـ
لار تىل ئالىب يۈرۈر ئېردى. نە يەردەكى شەھەرنىڭ سىپىلـ
لەرىنىڭ بوش كەۋاك يېرى بولسە، ئۇنىڭ ھىيلەلەرىن ئەيـ
تىپ چىقارۇر ئېردى. قايسى ئىشرەكى كاشغەرلەرغە مەنفەئەت
ھەزرەتى شەھزادەلەرگە لەشكەر شىكەست يەتەدۇرغان ئىش
بولسە، شۇنى كۆشىش قىلۇر ئېرۈر.
ئەلقىسسە، بۇ تەرەفتە بىرلە نەچچە كۈن ئۆتتىكى، ھېچ خەـ
لەل يەتكۈزەلمادى. ھېچ ھىيلە شەھەرنى بۇزۇشقە تاپالمادى.
بۇرھانىددىندىن مالال بولدى ۋە قىرغىز ئاتىدىن زىيادە زېرىكـ
تى غازى راقىزغە جاسۇس ئىبەردىكى: «بىزلەر ناھايىتى ماـ

لال بولدۇق. تا قاچانغىچە بۇ يەردە ياتقۇمىزدۇر. بىر تەرەپ-
قە ھىيلە بىزگە ئېيتسە ئىكەن، بىزلەر ئۇنىڭ بىزلە سەئيىنى
قىلىب شەھەرنى فەتھى قىلساق. يا ئۆزى سەئيى بىرلە بىر
تەرەققەلىق قىلسە ئىكەن. بۇ قىلغان خىزمەتىگە تۆرەدىن زىيا-
دە ئىنئام ئېھسان قىلدۇرۇپ، ئالتە شەھەرنى ئۇنىڭ تەخت
تەسەررۇفىگە ئەيلەسەك ئىكەن» دېيىپ ھىيلە ئىلتىماس قىل-
دىلار. غازى رافىز «مۇنىڭ جاۋابىنى تاڭلا بېرەي» دېيىپ جا-
سۇسقە رۇخسەت بەردى. ئەمما ئۆزى دام تەزۋىرنىڭ فىك-
رى خىيالىغە كۆشتى. ھەر تەرەف ھىيلە تەدبىرنى خىيال قىل-
دى. لېكىن مەشۋەرەت قارار تاپتىكى، تامام ياركەند لەش-
كەرىنى جەمئى قىلىب، ئۆزى باشلاپ چىققاي، يەنە ئۆزى
ئارقە بارىپ قاچقاي. تاكى ھەممە لەشكەرگە شىكەست تا-
مام بولغاي. شۇبۇ تەرەققە بىرلە ياركەند شەھرىنى ئالىب
بەرگەي. بەس بۇ مەسلىھەتنى كۆڭلىدە كۆچۈرۈپ پۈتكەرىپ،
ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانىنىڭ
تەبەررۈك ھوزۇرلارىغە باردى. ئەرز ئەتتىكى: «يا پادىشاھ ئەدا-
لەت ئالەم پاناھ، تا قاچانغىچە شەھەر ئىچرە مەھبۇس بولا-
غايمىز. ئاجىز بىچارە ۋار سولانغايمىز. ئاخىر شەھەر ئىچىدە-
دەكى مۇسۇلمانلارغە تەگىلىك يۈزلەندۇر. ئاتلارى ئورۇقلار
ۋە بەئزەلەرى ئاچلىقدىن ئۆلتۈرۈپ يەپ كىتۇر. تولا خەلق-
قە ئاچلىقدىن بى مەغرۇرلۇق يۈز كەلتۈرۈر ۋە ھىممەت
غەيرەتلەرىگە نۇقسان يېتەر، ئول ھالدا ھەممە خەلققە نا-
تەۋانلىق يۈز كەلتۈرۈر، سۇد بەرمەس. مۇنىڭ سۇرەتى ئول-
كى مۇنچە مەغرۇرنىڭ بارىدا يەتمىش ياشاردىن، ئون بەش
ياشارنىڭ ئاراسىدا لەشكەرگە چىقسە. تاكى يەكبار ھەمله
قىلسە، بۇرھانىدىن لەشكەرىدىن ھەممەنى بىر دەفئەدە پاي-

ھال قىلۇر. ئۇشبۇ تەرىقە بىلەن بۇ تائىپەدىن خەلاس بول-
غالى بولۇر» بۇ مەشۇرەت ھەممەلەرگە مەرغۇپ تۇشتىلەر.
پەرمان ئەيلەدىلەر: «مۇسۇلمانلار ئامادە لەشكەر بولغايلار»
دېيىپ، مۇنادىگەرلار كوچا - بىكوچە، گۇزەر - بىگۇزەر مۇ-
نادى قىلدىلاركى: «ئەييۇھاننناس، ئەي مۇھەممەدىلەر، ئەي
مۇسۇلمانلار چەڭگە تەييار بولغايسىزلەر لەشكەرى كافىر بىزلەرگە
غالىپلىق بىرلە مۇستەۋلى بولۇپدۇر، ئىمدى چەڭ - جىدەل
بىزلەرگە پەرز ئەين بولۇپدۇركى، خاتۇنلار ئېرىدىن، بەن-
دە خاجەسىدىن بى رۇقسەت مەيدان ئېرىگە بارغاي ۋە ھىم-
مەت غەيرەت قىلغاي. سىز ئۆلسەڭىزلار شەھىد، ئۆلتۈرسە-
ڭىزلار غازى. بۇ چەڭدىن قاچساڭىزلار مۇنافىق، مۇرتەدلىك
ئاتىنى كۆتەرىپ، شەرىئەت تەرىقى بىرلە ھەق تەئەدىرىگە
ئۆزىڭىزلەرنى لايىق ئۇتمايسىزلەر» دېيىپ، مۇنادىگەرنىڭ ئا-
ۋازى ئالەمنى پۈرتۈتتى. ئەمر قىلدىلاركى: تەبلى جەڭ ئۇرۇ-
غايلار. بۇ ھالەتدە كۆسى ئىسكەندەر كارناي چەلىشىدى، چەڭ-
گى كەيۇمەرس، سورنايى كەيخىسراۋلارنى ئاۋاز كەھكەشان
بىرلە كەردىشىگە كىگۈردىلەر. مۇنىڭ ئاۋازىدىن دۇشمەن
مۇرتەدنىڭ يۈرەكلەرى يۈز پارە بولدى. ئىرانلار ۋە مۇبا-
رىزلار ئېچىگە جۇش تۇشۇپ ئەسلىھەلارىنى دۇرۇست ئەيلەب،
ئەسباب - ئالاتى ھەربەلەرنى تېيز قىلۇر ئىبردىلەر ۋە بەئ-
زىلەر نامەردلەر كەنارەگە قاچماقنىڭ فىكىر خىيالىدا جاي
خىلۋەتنى تەسەۋۋۇر قىلۇر ئىبردى. بەھەر ھال ھەر كىشى
بۇ كېچە بىر تەرىقە بىرلە ئۆتكەردى.

ئەمما غازى مەككار توڭگۇز رافىزدىن ھېكايە ئىشتەڭ
كىبرەك: بۇرھانىددىنغە خەت چىقاردى. خاجە بۇرھانىددىن
ئەركان ھەشەمەتنى يىغىپ بۇ كىتابەتنى ئوقۇدىلەر. مەزمۇ-

نى بۆكى: «كەمتەرىن خىزمەتكار شازىسىنىڭ ئەرزى تۈلكى،
نەچچە ۋەقىت، نەچچە مۇددەتتىن بېرى ھېچ مەكىر ھىيلەلەر
بىرلە بۇ شەھەرنىڭ پەتىھىگە ئەقلى مەقھۇرۇم يەتمەس ئەر-
دى، قىلغان تەدبىر ھەم ئورنىغا تۈشمەس ئەردى. ھالا بىر
تەدبىر تاپتىم: خاقانى چىن، ئاھۇرىسىنا، خاچە بۇرھانىد-
دىننىڭ ئىقبالى يارى بەرسە، شايەدكى ئورنىغا كەلگەي.
تاڭلا يەتمىش ياشاردىن يەتتە ياشارنىڭ ئاراسى جەڭگە
چىقۇر بولدى. بىر - ئىككى مەيدان ئېلىشقاندىن كېيىن مەن
ئۆگدىن سولغە يۈزلەنگەن بولۇرمەن. قايسى تەرەپكە يۈز-
لەنسەم، شول تەرەپكە ھۇجۇم قىلغايسىلار. مەن لەشكەرگە
شىكەست بېرىپ، ئارقەغە بارىپ قاچقايمەن. ئاندىن كېيىن
ئادەم كۆشلۈكنى ئۆزلەرى بىلگەيلەر. قالغان شەھەر ئىچى-
دەكى ئىشلارنى ئۆزۈم بىلۇرمەن ۋە مېنىڭ بۇ خىزمەتىمنى
سىزلەر بىلگەيلەر. نامە تامام»

ئەلقىسسە، بۇ بەد شەككاكىنىڭ شۇم خەبەرىنى ئاڭلاپ،
تابىئەلەرى بىرلە جەڭگە تەييار بولدى. قاسىدغە بىسيار ۋە-
ئدە بېرىپ ياندۇردى. ئەمما شەھەر ئىچرە بۇ كېچە ئوغۇل
ئاتاسى بىلە، ئاغا ئىنىسى بىلە ۋىدالىق قىلىشۇر ئەردى. بۇرۇن-
قى ھىممەت ۋە غەيرەتلەرى نۇقسانىدا ئەردى. چەراكى مۇ-
قەددىرات نەھۇسەت بولار تەرەپىدە ئەردى. ئۇنىڭ سۈرۈ-
ئەتىدىن ئەقل ۋە كۆڭۈللەردە زىلزىلە ۋە لەرزە يول تا-
پۇر ئەردى. ئۇشبۇ غەم ئەندۇھ بىرلە شەھەرنىڭ نەسىبەسى
دىماغلارىغە ئەستى، فۇتىچەئى سۈۋفەت كۆڭۈللەرىگە ئەندەك
كۈشادلىق يۈز كەلتۈردى ۋە جەڭ يەراغىن ئۆزلەرىگە مۇ-
سەللەھ ۋە مۇكەممەل ئەيلەپ، دەرۋازەدىن خىرام قىلىپ
چىقتىلەر. تا لەشكەر شىكەستە تاپىپ ئارقەغە يانغۇنچە

دەرۋازەدىن لەشكەر چىقماقى خالى بولمادى، بەئزى ئەھلى
ھىسابلار بۇ ياركەندنىڭ لەشكەرىنى قىرىق مىڭ چاغلادى.
خاجە بۇرھانىددىننىڭ لەشكەرى ھەم بۇرۇنقى تەربىيەتى
بىرلە مەيسەرە ۋە مەيمەنە قىلىپ جابەجا تۇردىلەر ۋە نەچچە-
چە شەھەرنىڭ لەشكەرى كاشغەر، يېڭىھىسار، ئاقسۇ، ئۇچ،
كۇچار، سايرام، باي، شەھيار، بۈگۈر، تۇرفان، دولان،
ۋە نەچچە فىرقە لەئىنلار يەئنى قۇباد قوشچى ئۇرۇغى،
سوفى مىرزا، ھاكىم مىرزا، توققۇز قىپچاق، ئۆمەر مىرزا
باشلىق تاز قىپچاق، مۇڭگى ئۇرۇغى چوڭ بەخش، ئەمما
بۇ ئەدەد قىلغان لەشكەر ياركەند لەشكەرى ئالدىدا گويا
دەريا ئالدىدا قەترە، ئافتاپ ئالدىدا زەررەدەك ئەردى.

ئەلقىسسە، بۇ ئىككى لەشكەر بىر بىرىنىڭ ئالدىدا سەف-
لەرىنى راست قىلدىلار. گايا ئىككى تەرەپتە ئىككى كۆرۈھ
نامايان بولدى ۋە بەئزى چابۇك سۇۋار چالاك ئەندازلار
مەيداندا جەۋلانبازلىق قىلىپ، گاھى مەيمەنەنى مەيسەرەگە،
گاھى مەيسەرەنى مەيمەنەگە سەفلەرىنى تۈزۈپ قوزغالان
سالۇر ئەردى. ئەمما غازى داغۇلى مەنئى قىلىپ قويماس
ئەردى. باۋۇجۇدى ئۇنىڭ بىرلە بۇرھانىددىن لەشكەرىنى
نەچچە فەرسەڭ ئارقەغە ياندۇردى. مەھەل ياۋۇق ئەردى-
كى، بۇرھانىددىن لەشكەرىگە شىكەست بەرگەي. بەلكى
بىيەكبار ھەملە قىلسىلەر گەردىنى ئاسمانغە سورۇپ، «ھا-
بائەن مەنسۇرا»① زىرۇ - زەبەر قىلغايلار، كاشغەرلار جان-
لارىدىن ئىلىك ئۈزدىلەر. مەئيۇسلۇق يەئنى نەۋمىدلىق مەقام-

---

① بىز ئۇنى ئۇچۇپ يۈرگەن توزاندەك قىلىۋېتىمىز. قۇرئان كەرىم، سۈرە فۇرقان، 23- ئايەتتىن.

غە يەتتىلەر، ھېچكىمدە يۈرەك يوقكى بىر قەدەم ئىلگەرى
قەدەم قويۇپ بارغاي. قۇباد ئۆز لەشكەرى بىرلە ياقاغە
قاچىپ تاماششا كۆرۈپ تۇردى. ئەمما بۇ غازى رافىز بىر-
ئىككى ئوگىغە، سولغە بارىپ، لەشكەرنى جاگداغان بولۇپ
يۈرۈر ئىدى. شول ھالەتدە خاجە بۇرھانىددىن تەرەفى-
دىن بىر نەچچە كىشى غازى تەرەفگە بىر-ئىككى ھەملە
قىلغان بولدى. غازى بەدرەك ۋەقىستنى غەنىمەت ساناپ،
تۈچ-ئەلەمنى يۈرگەپ ئالىپ، تېزدىن ئارقەغە ياندۇردى.
غازى قاچا بەردى. بۇ ھالەتنى دۈشمەنلەر كۆرۈپ ئارقەدىن
ئات سالدى. ياركەند لەشكەرى مۇسۇلمانلار ھەيران ۋە
سەرگەردان بولۇپ، ناچار ھەزىمەت قىلىپ ياندىلار. گويا
ئاسماندىن لەشكەر تۈشۈپ باسىپ ئالدى. مۇسۇلمانلارنى ئان-
چۇنان سايدى. شەھىدلارنىڭ پاك، مۇبارەك جەسەدلەرى
سايىنىڭ تاشىدەك ياتتى. خۇنلارى دەريا-دەريا بولۇپ
جارى بولدى. ئەمما شۇنچە بى زابىتەلىك بىرلە دۈشمەنە-
لەرنىڭ ئۆلۈكى باغلاغان ئوتۇنىدەك گوياكى تودە-تودە
بولدى. تا دەرۋازەگە يەتكۈزدى.

مۇسۇلمانلار دەرۋازەدىن سىغمايدۇ. بىر بىرلارنىڭ
ئاياغلارىدا پايمال بولادۇر، بەئزەلەرنى ئارغامچى بىرلە
سېفىلدىن تارتىپ ئالىب تۇرادۇرلەر. ئەمما خاجە ئابدۇللا
خاجەم پادشاھ لەشكەرگە چىقماغان ئەردىلەر. جەگدە ئول
خانەدە تۇرۇپ، لەشكەرنىڭ كەملەرنى راست ئەيلەب چىق-
قارىپ بېرىپ شەھەرنىڭ پاسىبانلىغى ئۈچۈن تۇرغان ئىدى-
لەر. ۋاقىئەنى كۆرۈپ دەست بىزانۇ سوقتىلەر. دەرۋازە
بىكار ئەمەسكى چىقالى بولغاي. ناچارە ئار-
غامچى بىرلە تۈشۈپ، ئۆز خادەملەرى توقال مىرزا،
ئەرۋۇس مىرزا، خاجەمىيار ئىچمىش يەنە نەچچە

مۇبارىزلار نەچچە دەفئەنەيىزەگەرلىك قىلدىلاركى، بۇ دەريانىڭ ئادەم بۇلاردىن قورقۇپ شاخچە ئايرىلادۇر، بۇلار ئۆتكەندىن كېيىن يەنە بىر بولادۇر. شاھ راي مەسەللىك كوچە قىلادۇر. ئول تەرەفنى قوغلاپ كەلسە، يەنە بىر تەرەفدىن ھۇجوم قىلادۇرلار باسىپ كىلەدۇر. بۇ قىرىق مىڭ، ئەللىك مىڭ كىشىدە يۈرەك يوقكى ئارقەغە باققايلار. ھىچ ۋەجھىدە باۋەر بۇلمادى. ناچارە ئۆزلەرىنى سىغىلىگە ئالدىلار. تا كۈن كەچ بولغۇنچە مۇسۇلمان كۆشلۈق خۇنرىزلىق بولدى. دەرۋازەدىن كىرگەنى سالامەت قالدى. قالغانى شەھىد بولدى. ئاندىن دەرۋازەنى مەھكەم قىلدىلار. كېچە تاڭ ئاتقۇنچە مۇردەلەرنىڭ لىباسلارىنى سالدۇرۇپ ئالدىلار.

بەيت

يوقتۇر ئۇشبۇ قەۋمدەك دەھر ئىچرە زالىم پىشەئىسى،
ھىچ زالىم قىلماغاي مۇنداغ ستەمنى ھىچ ۋەقىت.

بۇرھانىددىن لەشكەرى ئولجە غەنىمەت ئالماق بىرلە خوشۋەقت خىرام ئاسايىشىدە تۇرغايلار.

ئەلقىسسە، داستان ئىشتىمەك كىبرەك، شەھەر ئىچىدىن، غازى مەككار رافىزىدىن: لەشكەرنى بۇزۇپ قاچىپ، ھويلىسىغە مەھكەم بولدى. ئول كېچە ئوردىغە بارمادى. تاڭلاسى ھەم بارمادى. تاڭلا خەلق ئارا مەشھۇر بولدىكى: غازى لەشكەرنى بۇزۇپ قاچتى دىپ. ئەمما شەھەر ئىچى تامامەن مۇسىبەت، ماتەمزەدە، بىرى ئاتام دەيدۇر، بىرى ئاغام دەيدۇر. بىرى ئىنىم دەيدۇر، بىرى ئوغلۇم دەيدۇر. ھىچ

كىشى ماتەمدىن خالى ئېمەس. ھەممە فەرياد ـ پىغاندا.
ھەزرەتى ئىشان خاجەئى جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان باشلىغ ھەممە شەھزادەلەر، ئوردا تابىئەلەرى بىرلە ھەممەلەرى مەشۋەرەتدەدۇرلەر. ئەمدى تەرىقە ئىلاج قايىسدۇر؟ بارۇرغە يەر يوق نە تۇرۇرغە تاقەت، مەشۋەرەت ھىچ يەرگە قارار ئالمايدۇر. غازى رافىزەنى چىرلاغالى نەچەند كىشى ئىبەردىلەر. ئول كەلگەلى ئۇنامايدۇر. بۇ تەرىقە بىلە بۇ كۈن ھەم ئۆتتى. ئاخشام بولدى، خادىم خاسلارىدىن يەنە چىرلاغالى كىشى بۇيرۇدى. كىلىپ ئەيتادۇرلەر: «سىزلەر بارىڭلار، مەن بارۇرمەن» دەيدۇر، بارمايدۇر. بارغانچە ئول رافىزەنىڭ ئەۋزائى بۇزۇلدى.
ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان ئەئلەمى ۋەقت ئۇمەر باقىنى چىرلاتىپ ئەيىدىلەركى: «ئەي ئاخۇنىد، ھاكىم غازىنى پەندى نەسىھەتلەر قىلىب ئالىب كەلگەيلەر. بائىس نەدۇركى كەلمەيدۇر. بىز بىرىمىز ھەققىدە خىيانەتلىك قىلماسلىققە قەسەمياد قىلغان. ۋەئدە پەيمانىمىزغە قۇرئان دەرمىيان ئەيلەگەن. بىر بار كىلىپ بىزنىڭ خەيرىتىمىزنىڭ ئىشىنى ئەيتىسە، مەشۋەرەت كۆرسەتسە، ئۇشبۇ شەھەر ئىچرە خوپمۇ، ياشەھەرنىڭ تاشلاپ چىقىپ كەنارە ئالغانىمىز خوپمۇ؟ چىقىساق قايسى تەرەپ خوپ؟سالھاي سالكى ھەققىتەئام، ھەققى نەمەك بولغان ئەردۇك. مۇنداغ تەڭلىك ۋەقتدە بىزدىن يۈز ئۆرۈگەنى خوب ئېمەس. بىزلەرگە ۋەفا قىلماغان ئاڭا ھەم ۋەفا قىلماس. مۇئمىن مۇئمىننىڭ بۇرادەرىدۇر. «خالىسەن لىۋەجھىللا» بولغاي، نە بىرايى رىيا.①

① رىيا كۆرۈش ئەمەس، خۇدا ئۈچۈن بولغاي.

بەيت

مىشمارى دوستانى دەغەل روزى هاجەتەست،
فەرجى بىراي تەجربە ئەز دوستان تەلەب.
ياران باشەدكى گىرى دوست - دوست،
دەرپەرىشان هالىيۇۋە دەماندەگى①

بەيت

دوست كۆزلەر زەھمىدىن تۇشسە كۆڭۈلگە مۇشكۇل ئىش،
بەرمەسۇ ئالماس ئىمىش ئەئدا كۆڭۈل ئەھباب كۆز.

ئىككى كۇنلۇك فانى دۇنيا ئۈچۈن دىننى دۇنياغە ساتماغلىق ئاقىللار ئىشى ئەرمەس. مەھەل تەڭ، قىسسە مۇختەسەر ئاقىلغە ئىشارەت بەسدۇر» دېب ئاخۇندنى ئىبەردىلەر.

ئەلقىسسە، ئاخۇند كېلىپ غازى رافىزەگە پەندى نەسھەتلەر بەردىلەر. سۆز ھەر تەرەفدىن ئۆتتى. ئاخىر مەشۋەرەت ئاڭا قارار تاپتىكى، غازى بارمايدۇر. جەۋابىدا ئەيتتىكى: شەھزادەلەردىن قورقادۇرمەن. ھەررەڭ مۇشەۋۋەش سۆزلەر قۇلاغىمغە يەتتى. ئىككى - ئۈچ كۈن كۆڭلۈمگە تەسكىن بېرىپ، ئاندىن كېيىن باراي دېدى.

تاڭلا مۇددەتى ئۆتتى. بىرنەچچە خادەملار نەچچە

① دوستلاردىن بىرەر مۇشكۇل ئىشىڭ كۇشادىلىكىنى، يەنى ھەل بولۇش يولىنى سوراشقا توغرا كەلگەندە، كاداڭ هارامزادە دوستىڭىمۇ بىر كۈلى هاجىتىڭ چۈشىدۇ، بىشىڭنا كۈن چۈشۈپ، پەرىشان ئامالسىز قالغاندا، ساڭا يارىبولغانلارنى دوست تۇتقايسەن.

مەرتەبە ئاخۇندنى چىرلاغالى كەلدىلەر. ئىچكەرى كىرگەلى
يول بەرمەدى. بەلكى ئازار بەرگەلى تۇردىلەر. غازى شە-
قى رافىزەنىڭ خادەملارى جەمئى بولۇپدۇر. ئاڭا شەھەر
ئىچرە بەددىنلارى بار ئەردى. ئۇلار ھەم جەمئى بولۇپدۇر
لاركى، ھەرگىز ئول ھەملەگە يىگانە كىشىنى يەقىن كەلـ
تۇرمەيدۇر، شەھەرنىڭ شول تەرەفدەكى سىفلىلاردىن مىل-
تىق ئەندازلارنى ھەيدەپ غازى مۇرتەد لەئىننىڭ ھويلە-
سىغە ئالىب كىرىپ بارادۇرلار. ئوردا تابىئەلەردىن كىشى
ئۇچراسە ئۆزگەچە ئەۋزائى كۆرسەتۇردۇر. بەس بۇ بولغان
ۋاقىئەنى ئوردا خادەملارى مەئلۇم قىلادۇرلار. بىئەنزەلەر
زابانى مالامەتنى غازى لەئىنتىنىڭ ھەققىدە لەئنەت ئوقۇي-
دۇرلار. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانى-
نىڭ ھەققىلەرىدە سەرزەنىش باشلادىلار ۋە مالامەت ئەيلە-
دىلەر ۋە ئۇنى تۇتۇپ، قەيد بەندگە سالماغانىغە ھەزرەتى
ئىشان خاجەم پادىشاھ ئەيتادۇرلاركى:

بەيت

كۆڭۈل تىنماسقە قالمىش ئەردى يۈز نەۋئ ئارزۇبىرلە،
رىزاكويىغە تاقويدۇم قەدەم كۆڭلۈمنى تىندۇردۇم.
ئىش مەھەلدىن ئۆتۈپدۇر دوستلار تەئنە ئەيلەمەڭ،
ھەرنە تەقدىرى قازادۇر، ئەمدى كۆرگەيمەن ئۇنى.

مەن غازىنىڭ ھەققىدە خىيانەت قىلماسلىقنى قۇرئان دەر-
مىيان ئەيلەگەن، ئول مېنىڭ ھەققىمدە مۇنداغ بەد خىيا-
نەتلىك قىلسە، قۇرئان قەسەمگە ۋە جەددى بۇزۇرۇكۋارىم

ئانھەزرەتى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە تاپشۇردۇم. كۆرگەيسىزلەر، بىر يىل يا يېرىم يىل بەرجا بولۇپ تەسكىن زاھىر بولغانىنى. ھەرنەكىم بىزلەرگە كەلدى. بىزدىن ئارتۇقراق ئاگا ھەم كېلۇر. بەلكى بىزدىن يۈز مەرتىبە غەم ئەندۇھ ئەزاپ ئوقۇبەت بىرلە بالا بارقەسىنى ھايداپ يۈرۈپ، قويدەك بوغۇزلاپ تاشلارلار. نىجاسەتخانەدە ئىتلار سۆرەپ يۈرۈپ خورەك قىلغايلار. بۇ توفانى ھەۋادىس بار. يالغۇز بىزلەرنى غەرق ئەيلەگەن ئېمەس ۋە بەد ئەژدەرى بالا تەنھا بىزنىڭ ئەھلى بەيتخانە دانىشمىزنى دەم تارتقان ئېمەس. بەلكى مۇندا نە دوست قالغاي، نە دۈشمەن، نە كافىر، نە مۇسۇلمان. بىزلەر قالغايمىز. نە مۇرىد بەلكى خاس ئامغە يەكساندۇر.

نەزم

ئىشق شورئەنگىزنى قويغىل قۇسۇنگەر ئەي خىرەد،
يەتتى چۈن يەر كۆكنى يىرتىپ ئارسلان ئەي تۈلكىقاچ.
ھونۇر ئىن ئەۋۋەلى ئىشقەست داغى گىريە كەمتەر كۈن،
كى ئىن توفان رەسۋايىست ئالەمگىر مىگەردەد.

ئاخۇند ئۆمەر باقى كېلىپ غازى مەككارنىڭ مەكرئامىز جەۋابىنى يەتكۈردىلەر ۋە ئۇنىڭ تەرەفىدىن سىياسەت ئامىز سۆزلەر بايان قىلدى. ئاخۇندنىڭ سۆزلەرىگە سۈكۈت قىلىپ رۇخسەت بەردىلەر.

بۇ كېچە شەھزادەلەر ئۇلۇغ تابىئەلەردىن نەچچە مەرتىبە جەمئى بولۇپ، يەنە مۇلچارىلارغە ياندىلار. ھەر

تەرىقەلىق مەشۋەرەتلەر ئۆتتى. بەئزەلەرى ئەيدىسكى: شۇ بۇ شەھەر ئىچرە تۇرغانىمىز بىھراق. بەئزەلەرى يەئنى ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم بىلە شاھابىددىن باكساۋۇل شۇبۇ ھالەتدە بارىپ غازىنىڭ ھويلىسىغە سولاپ تۇتۇپ ئالغايمىز. غازىنى ئالغاندىن كېيىن، دۈشمەنلەر نەۋمىد مەيۇس يانغاي. ئەگەر يانماسە ھەم شەھەرنى مەھكەم تۇتقالى بولۇر دېدى.

بۇ مەسلىھەتنى ھەممە قوبۇل تۇتۇشمادىلەر ۋە يەنە دۈشمەن قەۋمى تاشقارى بولسە، بۇ مىقدار شىكەست بىزنىڭ تەرەفدە بولسە، يەنە شەھەر ئىچرە جەڭ - جېدەل قىلماق مەسلىھەتدىن ئەرمەس. ئاخىر مەشۋەرەتلەر ئاڭا قەرار تاپتىكى «ھالا كېچەلەپ يۈرسەك. جاڭگال - جەزىرەنى گۈزەر قىلىب دەريادىن ئۆتمەك بىرلە فالان تاغ ئىچىدەكى غارغە كىرسەك ئاغزى باردۇر. ئىچى يايلاق - ئوت - سۇيى ئىچىدە دۈركى نەچچە يىل تۇرسە ئازلىق قىلمايدۇر. ئەگەر بىر كىشى مىلتىق بىرلە ئاغزىدا ئولتۇرسە، دۈشمەن يۈزمىڭ بولسە ھەم ياۋۇق كېلەلمەس، دۈشمەنلەر ۋاقىف بولۇپ بىزنىڭ پېيىمىزگە تۈشكۈنچە بىز ئۆزىمىزنى غارغە ئالادۇرمىز» دېيىپ ھۆكۈم قىلىشتىلەر. بىلمادىلەركى، تەقدىر ئەزەل قايىسدۇر.

ئەلقىسسە، شۇبۇ مەشۇەرەتكە ئەمەل قىلىپ چىقىنىشقە
يۈز كەلتۈردىلەر. بەگزەلەرنىڭ ئەمەلەرى ۋاقىپ بولدىلار.
بەگزەلەرنىڭ ئاتاسى ۋاقىپ بولسە، ئوغلانلارى بىسخەبەر
ئەردىلەر. ئالاھازەلقىياس بەگزەلەر ئاتقە مىنىپ ۋە بەگزە-
لەر تىيۋەگە مىنىپ، بەگزەلەرنىڭ ئاتلارى دەرھال ھازىر
بولماي ماڭىشىپ، بۇلاردە نە جابدۇق سەفەر بولغاي، نەزا-
دە راھىلە بولغاي، ئۇشبۇ كام كاسىلىق بىرلە مەسخەرە
دەرۋازەسىدىن چىقىنىپ قارغەلىق يولى بىرلە ئەزم راھ قىلى-
دىلار. بىرمۇنچە راست يۈرۈپ جاڭگال راھ تەرەفىدىن
ئەزم راھ ئەتتىلەر، چەراكى يول ئۈزرە قىرغىزلار تۇشكەن
ئىرۇر. ئۇشبۇ مۇزەبزەبلىك بىرلە جاڭگالغە كىردىلەر. بۇ
جاڭگالنىڭ سۇفەتىنى شەرھى ئەيلەب، شەرھى بىرلە راست
كەلمەسكى، ئاندا نەئاسمان كۆرۈنگەي ۋە نەزىمىن ۋە نە
تۆرت تەرەفگە سۇرەت ئىزتىرابلىرى بىلەن يۈردى. ئانچە،
ئەگەر ئاتا يىقىلسا ئوغۇل قارىيالمايدۇ، ئوغۇل
يىقىلسا ئاتا قارىيالمايدۇ، ئۆلۈپ بارسە ئاتا يارى بەرمەك
ئىمكان ئېمەس. ئەر، ئەرلىگىنى، مەزلۇم مەزلۇمغىنى بىلى-
مەيدۇر. ئاتانىڭ ئوغۇلدىن خەبەرى يوق، ئانانىڭ قىزدىن
خەبەرى يوق. گويا قىيامەت سەھراسىدىك يىساكى دەشتى
كەر بالا سەھراسىدىك بولدى. خاھلاغان يەردىن ئۆتمەك
مۇمكىن ئېمەس. ھەر بىر دەرەختىنىڭ يىلتىزى بىر يەردە
بولسە، شاخلارى يەنە بىر يەردە بىربىرلەرىگە قۇچاغلاشىپدۇر.
ھەر بىر قوڭراغۇ ئازغان ھەر بىرى بىر غەلبىرلىك يەرنى

ئۆتمەككە بۇسۇپ
تۇتۇپدۇر. بىر بىرىلى قۇچاغلاشىپدۇر. يەنە بىرى
مۇمكىن ئىمەس. بەرتەقدىر مۇندىن ئۆتسەلەر،
مۇندىن چوڭراق تۇرۇپدۇر. ئەلاھازەلقىياس، بەئزەلەرنىڭ
جامەلەرى چاك، ۋەھەر
بەدەنلەرى چاك ۋە بەئزەلەرنىڭ پارائى لىباسىدىن ئەلەم كۆتەرىپدۇر.
بىر دەرەختنىڭ باشىدا زەرافشانكى مەشـ
باۋۇجۇد بۇ مۇشكۇللىك بىرلە دەريايى تىيز ئاب» ئاتارلار.
ھۇردۇر. كامالى ئىتتىكلىكىدىن «دەريايى ئەمما بۇ دەريانىڭ سۇفـ
بۇلارنىڭ ئالدىلاردىغە ئۇچرايدۇ. يا تامام مۇزلاغان ۋەقىت ئىـ
تى جاڭگالدىن ئارتۇقراقدۇ. لېكىن ئىككىسىنىڭ ھونۇز
مەس. ئوتراسى مۇزلاماپدۇر ۋە مىقدارى قەددى ئادەم
مۇزى جابىجاكى گاھى ئېگىزلىكى بالا، گاھى پەست. سۇ ئىچرە
بويى، گاھى ئادەم بويىدىن چوڭ. بىناگاھ ھەر-
قار ۋەمۇزكى، گاھى ئۆيدەك، گاھى ئاندىن چوڭ. بەئزەسى
كەبلەرىگە ئۇرسە قۇتۇلىشلارى تاقەت تۇتادۇر ۋە بەئزەسى
ناچار ۋە بىچارە ۋار سەرنەگۈن سۇغە يىقىلادۇر. مىنگەن
كىشىنى سۇغە ئۇرادۇر. گاھىلارنى دەرياغە مۇزدىن سەكـ
رەتىپ تۇشكۇنچە قوشقۇنى ئۈزۈلۈپ يۈزى تۈبەن يىقىلادۇر.
گاھىلار دەريادىن سەكرەتىپ چىققۇنچە ئۇلاغى ئۈزۈلۈپ
ئارقەغە يىقىلادۇرلەر. جۇببە جۇشلار بىرلە يىقىلغاندىن
مۇمكىن ئەرمەسكى يەنە سۇۋارە بولغايلار. بەلكى مۇزلاپ
ياغاچدىك قاتىپ قالادۇر. باۋۇجۇد ئۇشبۇ مۇشەققەتلەر
بىلە دۇشمەن نابىكارلار خەبەر تاپىپ كەمىنلەردىگە ھەرگىز
ئامان بەرمەدىلەر. كىمكى كىيىن قالادۇر، ئۇنى غارەت
تاراج قىلادۇر. بەلكى ئەسىر قىلادۇر ۋە يا قەتلى قىلادۇر-
لەر، جاڭگالدىن چىقسەلەر دەريا ئەمگەكى دەريادىن چىق
سەلەر، جاڭگال مىھنەتى، بارچەدىن قاتتىغراق بەزە 4

بەيت

كىتتۇر ساقى ماڭا بىر شىشەئى مەي،
فەلەك جەۋرى سىتەمدىن نەچچە سۆز دەي.

قىلاي ئۆتكەن زەماندىن كۆپ شىكايەت،
ئەزىزلەر سەرگۈزەشتىنى ھىكايەت.

نەئىشلار كەلتۇرۇپ شەھزادەلەرگە،
ھەمە نازۇك بەدەن ئازادەلەرگە.

جاھاننىڭ مىھنەتىن ئەۋۋەلدىن ـ ئاخىر،
بۇلار باشىغە كىم يەتكۇردى بىر بىر.

بۇلارغە كەلگەن ئىش كىملەرگە كەلدى،
قەيۇ كافىر مۇسۇلمانلارغە قىلدى.

قاتىغ دۇشمەنلەر ۋە كۆڭلى يامانلار،
قاراتىللىق جاھان بەلكى يىلانلار.

بۇلار باشىغە بولدىلار مۇسەللەت،
ھەممە كارىنى خەلق قىلغاي مۇزەممـەت.

بۇلارنىڭ دىللارىدا يوق تەرەھھۇم،
قىلۇر ئادەم ئىتىدىن شول تەنەئئۇم.

يامان ۋەسفىن بايان ئەيلەسەم تۈگەنمەس،
قۇتۇلماس شەررىدىن ھەم خار ھەم خەس.

قىلۇر مەنلىك ئۇلارنىڭ ۋەسفىن ئەيماق،
ياماندۇر ئەرمىش قەبىھنى زىكرى قىلماق.

قىلاي ۋەسفىنى ئول ساھىب قىرانى،
لەزىز ئەرمىش ئۇنىڭ زىكرى بايانى.

كى تەئرىفى ئەزىزخانە دانلار،
ئەدۇلار خەيلىنى قىلغاي ئامانلار.

چىقىپ شەھزادەلەر دەشت ئەزمىگە،
دىيارۇ خانە تاشلاپ شۇم قەدەمگە.

دىمە دەشنى بالا، جاڭگال دەرلەر،
نە جاڭگال ئەردىكىم جاڭگالى شىرلار.

دەرەختى خارناكى مىسلى نەشتەر،
ئۇرار ئەئزاغە ئانداغ تىز خەنجەر.

سۆزۈڭ قىل سادىقا كىم ئىختىسارى،
مۇقەددەر دۇر بۇ ئىشلار ھەر نەكارى.

فەلەكدىن گەر دىسەڭ يۈزمىڭ شىكايەت،
تۈگەنمەس چۈن ئاڭا يوقتۇر نىھايەت.

ئەلقىسسە، بۇ شەھزادەلەر مۇھەببىتى خاندانلار مىھ-
نەت - مۇشەققەت بىلەن بۇ يەرگە يەتتىلار.

ئەمما قىسسەنى داستان ئېشتىمەك كېرەك، غازى تۇگ-
گۇز ھارامزادەنى رافىزە بەدكىرداردىن: بۇ كىچە پادىشاھ
شەھەرلەرنى تاشلاپ چىقتىلەر. شول زەمان تابىئەلەرىغە
غازى كىر شادىيانە چالدۇرۇپ، شادىيانە ئۇردىلار. «دەۋر-
دەۋر خاقان چىن، ئامۇرسىنا، بۇرھانىددىن» دېپ ۋە ئۆز
ئوغلانلارىدىن بەش كىشى بىرلە بۇرھانىددىنغە خەت چىقارى-
دىلەركى: «خەجە لەشكەرىڭگە شىكەست بەرمەك بىرلە ۋە
شەھەر ئىچرە ئۆز ئەفرادىم بىرلە روبەرو ياغىي بولماق
بىرلە ھۇركۈتۈپ ۋەھشەت بېرىپ چىقاردىم. تېز - تۇند
ئارقەدىن لەشكەر بارىپ دادىنى بەرگەيلەر. بىزدىن ئۆتتى،
ئەمدى ئىش سىزلەرگە قالدى. ئۆزلەرىنى ئۇلار جاي مەھ-
كەمگە ئالغاندىن كېيىن پايىدا بەرمەس. بەلكى ئۇلاردىن
بىردە بىرى تىرىك قۇتۇلسە، سىزلەرگە مۇندا ئامانلىق
يوقتۇر. قالغان كارىنى ئۆزلەرى بىلگەيسىلەر» دېپ سۆزنى
تامام قىلدى.

بۇرھانىددىن بۇ سۆزنى ئېشتىپ، خەيل شەمنى چىر-
لاتىپ ۋاقىئەنى بايان قىلدى. قىرغىزلاردىن مۇگنى، قال-
ماقدىن بىر جايساڭنى ئۆز ئەفرادلەرى بىرلە راھمان
قۇلنى، قىرغىز ئابدۇللانى، سېرىق ياساۋۇلنى، موللا يول-
داشنى، ئابدۇۋاھافنىڭ ئوغلى ئابدۇساتتار تازنى، باھا-
دۇرنىڭ ئوغلى ئاللا قۇلى بەدرەكنى، شىر ئەھمەتنىڭ ئوغ-
لى ئابدۇرامان زەرقەنى مۇندىن ئۆزگە ھەم بەددىيانەت
خار، يەخلەرنى «ئارقەدىن كەمىن قىلىپ لەشكەر بىرلە
تېز - تۇند بارىپ ئالدىنى توسۇپ تۇرۇپ ئەسىر قىلىپ

كەلتۈرگەيسىزلەر. ھەرگىز رەھىم - شەفقەت نەزەرى بىرلە
باقماغايسىزلەر. سازاۋارى غەزەپ بولۇرسىزلەر» دېپ تامام
ۋەسىيەتىنى ئەيتىپ يولغە سالدى. بۇ پەلدلەر كېتىپ
بارادۇرلەر.

ئەمما ئىشتەمەك كېرەك، نىياز ئىشكاغە ئوردا ئىچرە
قەيد بۇندە دە ئەردى، بىرۇ جەررەد پادىشاھلار ئوردادىن
چىققىنىشى، قەيددىن ئاجراپ ئوردانىڭ تامام سەركارىنى يى-
غىشتۇردى. ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ
نىڭ ئايشە ئاتلىغ بىر ھەرەملەرى بار ئەردى. نىياز
ئىشكاغەنىڭ قىزى ئەردى. بۇلار ئۆي بار قانى تامام سەر-
كارلارى بىرلە كۆچۈرۈپ، قالغانىنى غازى تۇگگۈز رافىزە
ئالدى. شەھەر خەلقى ھەم مالامال. ئەمما ئارقەدىن يۈر-
گەن كۇففار لەئىنستىلەردىن بۇلار تېز - تۇند يۈرۈپ،
مۇھىببى خاندانلارغە يەتتى. ئەمما بۇ لەشكەرى ئىسلام
سوغۇققە توگگۇغلۇق، بەئزەلەرى سوغە غەرق بولۇپ غوت
ئۈرۈپ چىققان، بەئزەلەرىنىڭ بالىسى قولىدە، بەئزەلەرىنىڭ
ئەھلىيەسى مىنگەشلىك، بەئزەلەرى ئات يۈتەلەگلىك ئۈشۈ
موزەبزەبلىك ھالەت ئەردى. رافىزە دۇشمەنلەر تۆرت تەرەف-
نى قورشاپ ئالدىلار. بۇ پادىشاھلار، ئەھلى بەيتلەر ھەم-
مە ياۋۇق كىشى ئەردىلەر. لېكىن بەئزەلەر قاچىپ، بەئزە-
لەر ئېزدىقىپ، بەئزەلەرگە ھادىسەلەر يېتىپ، تۆرت يۈزگە
ياۋۇق كىشى قالىپ ئەردى. ئەمما بۇلار ئىچرە ھېچكىمدە
تاقەت يوقكى دۇشمەن رافىزەلەر بىرلە جەڭ قىلغاي. مە-
گەز ئول شىرى غەرران سەف شىكەن ۋە رۇستەمى داستان
قەييۇرمەرد ئەفكەن يەئنى ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز-
كى ۋە بۇ شەھزادەنىڭ ھىممەت ۋە غەيرەتلەرى سەرايىت-

دىن بىر نەچچە دىلاۋەرلار ھەمراھ ئىدىلەر. ئەلەلخۇسۇس ئاقسۇدىن مىرزا بەگ، ئىنىسى شاھمۇراد بەگ يەنە بۇلاردىن پۇرشجائەت مىرزا ئابدۇللا بەگ مەيدانىدا شىجائەت كۆر- سەتىپ، گاھى ئوتتۇراغە ئۆزىنى ئۇرادۇرلەر. گاھى ئوڭغە، گاھى سولغە، گاھى ئارقەغە ئەللىك - ئاتمىشچە دىلاۋەرلار، رافىزەلەرنىلار قايسى تەرەفگە ھۇجۇم قىلسە، شول تەرەفگە جەۋلانبازلىق قىلىپ يۈز قىيادۇرلەر. بۇلار يېتىپ كەلسە- لەر دۈشمەنلەر قوي بۆرىدىن قاچقانىدەك قاچادۇرلار. بۇ دىلاۋەرلەردىن ئۆزگەلەرى ھەر قايسىلارى ئۆز جانى بىرلە، ئۆز ھالى بىرلە مۇپتەلادۇرلەر. دۈشمەنلەر تەرەفىگە قىسىيا باقالمايدۇرلار. ئانچەكى، ھەزرەتى خاجە جاھان ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋاننىڭ بىر ھەرەم خاسلارى بار ئىدى. ھەم- ھەرەملەرىنىڭ ئۇلۇغى ئىدى. ھەممە ۋەقت بۇلار بىرلە خاسۇلخاس خىلۋەتلەرى بار ئەردى. شىنىسىرىنى بىزاھىر بۇلارغە خىتاب قىلىپ ئەيتۇر ئەردى. قازارا بۇ كېچە ھەممە لەرنىڭ تەۋەللۇد ۋەقتى يەتتى. تاشلاپ چىققالى بولمادى. ئالىپ چىققان ئەردى. بۇلارنىڭ چەندان مۇئەككەل پاسى- بانلارى بار ئىدى.

ھەزرەتى ئىشان خاجەم پادىشاھ ئىلگەرى ئىدىلەر. بۇلارنىڭ نەچچە خادەملارى ئېزىقىپ قالىپ ئىدىلەر. بىر قاتتىغ نالە ۋە زارى ۋاۋەيلا ئاۋازى كېلەدۇركى، نالەدىن تاشلار ئېرىپ سۇ بولۇدۇر، ۋاقىئە ئولكى، بۇ ئاغاچەغە تەۋەللۇد تاقاززا قىلىپ ناچارە بىچارەۋار ئاتىتىن تۈشۈپ تەۋەللۇدغە ئولتۇرۇپدۇر. بۇ ھالەتدە ئۆز خادەملاردىن بىرسى ئاتنى ئالىپ بارادۇر. ئارقەدىن قاتتىغ دۈشمەنلەر يېتىپ كېلىپدۇر. شەھزادەلەرنىڭ بۇ ھالەتدىن خەبەرلەرى

يوق بۇلاردە قۇۋۋەت مەجال يوقكى، ئارقەدىن رەۋان بولـ
غايلار. هېچكىم ئارام يوقكى فەريادىغە يەتكەي. ئۇشبۇ
ھەيران ۋە سەرگەردانلىقدا بىچارە ۋار تۇرۇپ
قالدى.

ئەمما ھىكايەت ئىشتىمەك كېرەك: شەھزادەلەر ھالىدىن:
ئول رۇستەمى داستان شەھرىيار ھەيدەر كەررار يەئنى
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ئەزىزلار ئۆز خادەملەرى
بىرلە دۈشمەن قەۋملارىغە فەيسەل بېرىپ، ھەر قايسى
تەرەفدىنكى ھۇجۇم قىلادۇر ئوشۇل تەرەفكە مۇبارىزلىق
قىلۇر ئىدىلەر. ھەر بىر ئاتقان ئوقلارى بىر دۈشمەن نامـ
دارنى جەھەننەمگە ئىبەرۈر ئىدى.

ئەلقىسسە، شۇبۇ تەرىقە بىرلە تا ھەددى نامازدىگەر
بولدى. بۇ ئىككى تەرەفدىن نەچچە كىشى رەددى بەدەل
بولدى. بۇ ھالەتدە دەريايى زەرەفشان يەنە روبەرو كەلدى.
بەئزى دۈشمەنلەر ئالدى تەرەفكە ئۆتۈپ، دەريانىڭ ئاسان
يېرىنى توسۇپ ملتىق ئەندازلىقىغە تۇردى. بۇ مۇھىببى
خاندانلار ناچارە بىچارەلىقدىن دارياننىڭ ئاسان يېرىدىكە
ئۆزلەرىنى ئۇردىلار. بۇلارنىڭ ئالدىداكى سۇدا كىلادۇر،
ھونۇز دەرياغە كىرىپ تامام بولماپ ئىدى دۈشمەنلەر
يەنە ھۇجۇم قىلا باشلادى. بۇ مەھەلدە ئادىل شاھ دارـ
خاننىڭ ئوغلى ئىسمائىل ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان
خاجەم يەئنى سەييىدى فارىس ۋە ئەجەمنىڭ موقەررەب
خادەملارىدىن ئەردى، بىر مۇنچە خەلقنى باشلاپ دۈشمەنـ
لەرگە قوشۇلدى. ئاندىن لەشكەرى ئىسلام تەرەف سۇست
بولدى. دۈشمەنلەر قۇۋۋەت ئالىب ھۇجۇم قىلا باشلادى ۋە
دەمبەدەم رىز قىلىب ئات سالدى. ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا

ئەزىز بىر پىششباز ئات سالىپ ئالدىغا ئۇترۇ يۈردىلەر،
دۈشمەنلەر ھەم ھەزەر قىلماي بى ئىپا كېلىۋېر ئىدى. بىر
تال ئوقنى ياغە قويدىلار. ھونۇز ئىبا قىلمايدۇر. ياغە
كۆشش بەردىلەر، بىرەۋگە تېگىپ، جەرانەدىن ئۆتۈپ،
تا ھەددى زەمىندە غايىب بولدى. مۇنى كۆرۈپ رافىزە-
لەردىن ھوش كەتتى. ھەلمەسى ئارقەغە ياندى. ئەمما بىر
پەلدى سىپەھسالار لەشكەر ئەردىكى، ھېچكىمنى قۇۋۋەت-
بازۇدا ئۆزىنىڭ بەرابەرىدە بىلمەس ئەردى. بۇ بۇزرۇكلار
ھەققىدە قاتتىق ناسەزا ئەيتىپ جەڭگە كىردى، مۇنىڭ ئىل-
گىدە ھەم نەچچە مۇسۇلمانلار شاھەدەت تاپقان ئەردى.
مۇنىڭ سالاھى ئىككى جۇببە» ئىككى ئولپاق ۋە توپاق.
خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھىنىڭ روبەرولارىغە كېلىپ
ھەملە قىلدى. خەشىم غەزەبلارى زوھورغە كېلىپ بىر ئوق
ئۇنىڭ سارى رەۋانە ئەيلەدىلەر. بۇ ئالتە قات سالاھدىن
ئۆتۈپ، ساندۇق سىنەسىدىن ئۆتۈپ، تەھتى زېمىندە غايىب
بولدى. مۇنى كۆرۈپ دۈشمەنلەر فەسلى ئارقاسىغە ياندى.
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز فەسىل ئارقەسىدىن قوغلاپ
يانىشلارىدا ئول جەھەننەمنىڭ ئاتىنىڭ ئىنانىنى ئالىب، مۇ-
بارەك قوللارىنى سۇنۇپ، جەرانەدۇ بولغا سىنى ئالىب بەللەرى-
گە باغلاپ، ئاي فالتۇ بىرلە سالىپ ئىدىلەر، ھەلقەسىغە تې-
گىپ جۇببەنىڭ زەررەسى بەند بولدى. تا نەچچە قەدەم
سۆدرەپ كەلدىلەر. زەررە بۆسۈلۈپ يەرگە تۈشتى. مۇسۇل-
مانلار سۆدرەپ كېلىپ مۇردەسىنى تاشلادىلار. دۈشمەنلەر-
دىن ھاي - ھۇي ئاۋازى چىقىپ، نەچچەسى بۇ پەلدىنىڭ
مۇردەسىنى دەريادىن ئالماق ئۈچۈن ئەرگەشىپ كەتتى.
مۇسۇلمانلار بىر ھەسسەسى دەريادىن ئۆتتىلەر. بىر ھەس-

سەنى دەريا ئىچىدە، بىر ھەسسەسى ھونۇز بولەبىدە، ھەز
رەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز پەرياد قىلىپ تۇرادۇرلاركى:
«ئەر بولساڭ قاچماغىل. بىرى تۇرغىل. ئۆزۈڭنى ئوقخە تۇت-
تۇپ بەرگىل ۋە كافىرلاردىن قاچساڭلار ھەم ئۆلتۈرەدۇر،
قاچماساڭلار ھەم ئۆلتۈرەدۇر. ئۆلۈمدىن ئۆزگە چارە يوق-
تۇر. ھەر نىچۈك خارلىق بىرلە ئۆلتۈرەدۇر. خارلىق بىرلە
ئۆلگەندىن قوچاقلاشىپ، قىچاقلاشىپ ئۆلگەن بىھراقدۇر».
چونان پەرياد قىلادۇرلار ئۆز خادەملارىدىن ئۆگەلەرنىڭ
قۇلاغىغە كىرمەيدۇر بەلكى ھەر قايسى ئۆز خادەمىنىڭ
غەمىندە، نە بىرەۋ بىلە ئىشى يوقكى بىز دۇشمەندىن قاچى-
قان بىلە تۆرت ياندىن قورشاپ تۇتماي قويماس، چەراك-
كى بۇلار ھەممەلەرى ئەھلى خانەلەرى بىرلە چىققان. ھەر
چەند سۇرئەت بىلە يۈرسەلەر ھەم بۇ دۇشمەنلەر يۈرۈشى-
دىن ئاھىستە يۈرۈيدۇرلەر. چەۋاكى ئۇلار سىپىدىز سالتاڭ
ئات بىرلە سالتاڭ يولنىڭ ئاسانى بىرلە يۈرۈپىدۇر. بۇلار
بىيەكبار دۇشمەنگە ھەملە قىلسەلەر دۇشمەنلەرنىڭ غالىپ-
لىقى بىرلە بىر دەفئە، ئىككى دەفئە بەرھەم ئۇرادۇرلە.
ئەمما ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز ئەگەر ھەر نەچى-
چە يۈز زور غەيىۋر بولسە ھەم يۈز مىڭغە تاقابىل بولۇپ
بولمايدۇر. بىر تەرەفىنى سەرانجام بەرگۈنچە، يەنە بىر
تەرەفى رەز قىلادۇر. ئەلا ھازەلقىياس.

بەيت

مۇرچە گانراگەر بۇ ۋەد ئىتتىفاق،
شىر، ژەيانرابىدارا نەند پوست.

شىر ئەگەرچە جۇرئەتتە كۆپ غالىپدۇرۇر،
گەر قازا كەلسە ئاڭا ئاجىز قىلۇرلار مۇرلار.

ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز كۆپ فەرياد قىلادۇرلەر. ھېچكىم قۇلاغىغە ئالماغاندىن كېيىن كاھىش بىرلە دەرياغە كىردىلەر. رافىزلەر مۇنى كۆرۈپ سۇلەبىندەكى مۇسۇلمانلارغە ئۆزىنى ئۇردىلار. ھەزرەتى يۇسۇف خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋان كىچىك ئوغلانلارىنىڭ ئىسىم شەرىفلارى خاجە بۇرھانىددىن ئەردىلەر. ھونۇز دەريا لەبىدە ئەردى. بىر رافىزە كېلىپ نەيزە بىلە چۇنان سالدىكى، شەھزادە يىقىلىپ، دەرىجەئى شاھادەت تاپتىلار. مۇبارەك تەنلەرى دۇشمەنلەر ئاياغىدا پايمال قالدى. ئەمما مۇرغى رۇھلارى ئالەم ئۈلۈۋىدا دەرەخت تۇبا ئۈزرە جاي تۇتتى. «قالۇ ئىننالىللاھى ۋەئىننا ئىلەيھى راجىئۇن» ئاي فالتۇ بىرلە مۇبارەك باشلارىنى چاپتىلار. بولدۇش كافىرنىڭ ھەم شول يەردە باشىغە ئوق تېگىپ ئۆلدى. بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ مۇسۇلمانلارنىڭ زەھرەسى يارىلدى. ھەممەلەرى ناچار ۋە بىچارە ۋار ئۆزلەرىنى دەرياغە ئالدىلار.

ئەمما تاماشا قىلماق كېرەك ئول شىر نەۋجۇۋان ۋە پىشدادى مەئرىكەئى مەيدان خاجەم نەزەر خاجەكى بۇ شەھزادەنىڭ شاھادەت تاپقانىن كۆرۈپ، ئالەم كۆزىگە قاراڭغۇلۇق بولدى. گويا مەست لايەئقۇل بولۇپ بۇغرا تىيۇە يەڭلىغ ئاغزى پۇركۆفۇك، كۆزى كاسەئى پۇرخۇن، جۆرەسىدىن ئايرىلغان شىرى نەر مەسەللىك كۆزىگە ئاققارا كۆرۈنمەيدۇر. چۇنان تىيرە ئەندازلىق ۋە نەيزە باز-

لىق قىلدىكى، سۇفەت بايانغە راست كەلگۈسىز. ھەر نەچچە
قىلغان بىرلە باۋەر بولمايدۇر. چەراكىسى قالماق، قىرغىز،
تاغلىق، پەرەنك بولۇپ، ئادەم ھەددىسىز تولاكى ھەر بىرى
ئىلىنغا يېتىپ كەلگەن يىگانەئىسى دەۋران. ناچارە خاجەم
نەزەر خاشە قول سالىپ، مۇبارەك[1] جەسەدلاردىنى كۆتەرىپ
ئالدىغە ئالىب يۈردى. دۈشمەنلەر ھۇجۇم قىلىب كەلدى.
چاقلادىكى دەريادىن ئالىب ئۆتكەلى بولمايدۇر. چىقادۇرغان.
تۇشە دۇرغان يەرى تايىغاق مۇز. مۇز گويا قەددى ئادەم
بويىسى باركى، ئەگەرچە دۈشمەن ئاياغىدا بولسەمۇ دەرياـ
دىن خەشكىدە قالغانى بىھراق دىپ، جەسەدنى ئاھىستە يەرـ
دە قويۇپ سەكرەتىپ دەرياغە تۈشتى.

ئەمما ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ئەزىز دەريا
ئىچرە ئەردىلەر. بۇرادەرلەرىنىڭ مۇبارەك جەسەدلەرىگە
كۆزى تۈشتىلەر. بىر قارادىلار، دۈم بارە قارامادىلار.
ئەمما دەريا ئىچىدەكى ۋاقىئاتلارنى كۆرمەك كېرەك: مۇنچە
خەلق سۇغە كىرىپ ئەردىلەر دەريانىڭ ئوي يېرىگە كەلـ
گەندە سۇغە توف بولۇپ ئارقەسىغە ياندى. كۆرۈپ كولۇف
كېلىپ دولقۇندا مۇسۇلمانلارنى كۆتەرىپ ئاقىتىپ كەتتى.
بىر غەريۇ ـ فەرياد فىغان ئۆرلەدى. غەرق بولۇپ كەتتى.
مۇسۇلمانلار بۇ لەبدە، دۈشمەن رافىزە كافىرلار ئۇلەبدە
دەريادىن ئۆتكەن مۇسۇلمانلار بەئزەلەرنى تۇتۇپ ئالدىلار.
تولاسى شاھادەت تاپتى. بەئزەلەرى دەريا ساھىلىدا ئامان
قالدى.

ئەمما خاجەم نەزەر خاجەم دەريادا كېتىپ بارۇر
ئەدى. دۈشمەندىن نەچچە كىشى كەمىن قىلدى. بىر پۇر
زور خەۋارىج كېلىپ ئارقەدىن نەيزە سالدى، ئىچىدە

ئىككى زىرە ئولپاق بار ئىدى. نەيزە كارقىلمادى. بەلكى ئاياغلارىنى رىكابىغە ۋە بازۇ قۇۋۋەت بىرلە ئات ئۈزرە مەھكەم ئولتۇردى. تايىغىرمە ئوتتۇز قەدەم يەرگەچە سۈرۈپ باردى. ئاتىدىن ئاجرامادى. ئىككى تەرەفدىن بەئىزى خەبەر-دارلار كۆرۈپ ئەھسەن - ئافىرىنلار قىلدى. ئەمما بۇ ھالەت-دە يەنە بىر دۈشمەن غەيبىۋر كېلىپ، توغرادىن بىقىنلارىغە سالدى. ناچارە بىچارە ۋار ئاتىدىن سۇغە يىقىلدى. قىرىق-ئەللىك قەدەم يەرگە سۇدا ئاقىپ باردى. دەريانىڭ كەنا-رەسى ئىگىز مۇز، چىققالى بولمايدۇر. يەنە ھەم ئىككى زىرە ئولپاق، ئىككى جۇببە يەنە ھەم لىباسلارى بىرلە كۆتەرىپ چىققالى بولمادى.

ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ئەزىزلار بۇ ھالەتنى كۆرۈپ، قەبزەسىدىن يانى ئالىب سۇندىلار. يانىنى تۇتۇپ تارتىپ ئالدىلار. كۆردىلەركى، تامامى ئەئزاسى مۇزلاپدۇر. شول زەمان لىباسلارىنى سالىپ بەردىلەر.

ئەمما ھېكايەت ئىشتىمەك كېرەك، بۇ خانەدانلار دەر-يانىڭ ئول يۈزىگە ئۆتتۇپ، بۇ پادىشاھلار تۈشتىلەر. مۇسۇل-مانلارنى كۆردىلەركى، بىرلارىنىڭ ئاتالارى يوق ۋە بىر-لارىنىڭ ئانالارى يوق. ئەلا ھازەلقىياس كۆردىلەركى، ئەركە خاجەم يوق. كۆردىلەركىم ھەممەلەرى ماتەم مۇسىبەت بىرلە فەرياد - فىغانلار كۆتەردىلەركى ئاسمان زېمىن نالەگە كەلدى. تاشلار ۋە تاغلار ئېرىدى. بۇ ھالەتدە ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم غەزەپلەرى بىرلە شەھزا-دەلەرگە، ئەزىملەرغە ھەيبەت قىلدىلاركى: «ئەي نادانلار! نە دەپ نالە - زارى قىلاسىزلاركى، بىر بىر بالا فەۋت بولغانىچە بۇ مىقدار نالە قىلاسىزلەر. مۇندىن ئۇلۇغ ئىش-

لاز بولسا ئاندا نە قىلغايسىزلار، بەلكى ئۆزۈڭلار ئۆلسەڭلەر ئىچۈك تەدبىر قىلغايسىزلەر. ئەيھاننناس، بۇ جەمئەدىن ھەر كىشىكى بۇ دۈشمەنلەر قولىغە تۈشسە خاھى ئەر، خاھى مەزلۇم، خاھى نارەسىدە جانىدىن ئەلبەتتە ئىلىك يۇغاي. سالامەت قالىشىنى گۇمان قىلماغاي. ھەر كىشىكى ھىممەت بىلە بولغاي. ھەرگىز بۇ تايىفەنىڭ قولىغە تىرىك تۈشـمەكلىك، ھەر ئىچۈك بولسە ئۆلتۈرەدۇر. ئەلەلخۇسۇس سەييىدزادە بولساڭ دۈشمەن ئوقىغە ئۆزۈڭنى تۇتۇپ بەرگىل. ھەرگىز خۇنىخورلەرغە زەندە تۈشمەگىل. ھامان ئۆلەدۇرغان جان، خارلىق-زارلىق بىلە ئۆلتۈرەدۇر، ئابرۇيىنى قولدىن ئبەربەگىل. ئاسانلىق بىرلە ئاھانەت ۋە ھاقارەت كۆرمەي ئۆلگەيسەن» دېپ فەرياد قىلىپ تۇرادۇر.

گىريە زارى ئەندەك تەسكىنت تاپتى. لېكىن ھەر كىشى ئۆز ھالى بىرلە مۇپتەلاكى، بىر تەرەفدە جەڭ، بىر تەرەفتە گىريە زارى، بىر تەرەفتە ئاغاز سۆلھى. دۈشمەنلەر تەرەفدىن بىر نەچچە مەككار غەددارلار دەريانىڭ يولىدىن سۆلھى ئىشىنى ئەيلەمەكنىڭ مۇقەددەمەسىنى تۈزۈپ ئەيتادۇركى: «ئەي مۇسۇلمانلار! نە دەپ ئۆزۈڭلەرگە قاتىنىغ ئىشىنى قىلارسىزلەر، بىھۇدە رەنج چېكىپ، ئۆزۈڭلەرغە زۇلۇم قىلاسىزلەر. كېلىڭلەر، ئەمدى ئەداۋەتدىن يانىڭلار. قازاغە رىزا بېرىڭلار. بۇ ئىككى تەرەف خاجەملەر بىر دەريانىڭ سۈيىدىن ئايرىلغانىكى ئىرادە غەيرى يوقدۇر».

«ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ نە تەرىقەلىق ئىختىيار قىلادۇر، ئانداغ بولغاي. ئەگەر ھەرەمەين - شەرىفەين ئىختىيار قىلسەلەر زادەراھىلەر راسلاپ بېرىپ تا ھىندۇستانغىچە ئەئزاز ئىكرامىلارىنى بىجا كەلتۈرۈپ

ئىبەرادۇرلەر. ئەگەر بۇ دىيارلارنى ئىختىيار قىلسەلەر خوتەندە يا يېڭىسساردا تەخت مەسنەد ئىختىيار ئەيلەسەلەر، ئاندا ئىقامەت قىلادۇرلار. شەھزادەلەر خەشىم - غەزەپلەرىدىن بۇ سۆلھىنى بىتەرىقە مەئقۇل ئەرز ئەيلەسەگىزلەر شايەدكى قەبۇل تۇشكەي. ئەگەر باۋەر بولماسە، بۇ سۆزگە ئەنبە قەسەم قۇرئان» دەپ قىرغىز ئابدۇللا، راھمان قولى تاغلىق سىپرىغ ياساۋۇل بۇ ئۈچ سەردار لەشكەر بىغەلىز بىرلە قەسەمىياد قىلدى ۋە قۇرئان دەرمىيان ئەيلەدى ۋە بۇ سۆلھىنى مۇھەممەد ئابدۇللا باكاۋۇل، سابىر خەلفەم، شاھابىددىن بەگ، مىرزا ئابدۇۋاھاف، ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىزۋانىغە ئەرز ئەيلەدىلەركى، ھەممە شەھزادەلەر، ئەزىم پادىشاھلار جەمئى بولۇپ، «مۇندىن ئۆزگە ھېچ ئىلاجى سۇرەتى يوق» دېپ ناچارە قەبۇل قىلدىلار.

ئەمما ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم ھونۇز خەشمەلارى پەست بولماي ئەيتادۇرلەكى: «نە بولغايكى ئەي پەرۋەردىگار، بۇ كەمتەرىن ئاسى بەندەڭگە بىر ئوق ئەتا قىلساڭ، ئۇنىڭ بىرلە قابىزۇلئەرۋاھغە جان تاپشۇرسام ۋە بۇ زالىم خۇنخۇۋار نابىكارلارغە خار قىلماساڭ. ئۇشبۇ مىقدار مۇسۇلمانلار ياراندلارىم باشىغە ئوق ياغۇردېك ياغادۇر. جان مېھنەتدىن قۇتقارۇرسەن. نە بولغايكى مېنى ھەم قۇتقارساڭ» دېپ باش يالاڭ قىلىپ جەڭ قىلدىلەر. يۈرران ئوتكەدېك ئوق مۇبارەك بەدەنلەرىگە تۇتىيا بولدى. لېكىن نېسىپ بولمادى. ھەزرەتى خاجە جاھان ئەزىز پادىشاھلىق قىلادۇرلاركى: «ئەي بۇ باغىم، بۇ مىقدار غەزەپتىن يانىڭ. قەزاغەرىزا بېرىڭ. بىزلەرگە شاھادەت دەرى-

جەسی مىراسدۇر. ئۆزگىگە باقماڭ. مېنىڭ يۈزۈمگە باقىڭ»
دەپ پەند نەسھەتلەر قىلىۇر ئىدىلەر.
ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا ئەزىز ئەيتادۇرلەركى: «ئەي
باباي بۇزۇركۋار، بىزلەرگە رۇخسەت بەرسۇنلەركى، بىز
بىر نەچچەمىز ئەلايىق دەئۇالقدىن تەجرىدى خالى چىقـ
قايمىز. شايەدكى ھەزرەتى ئوق سۇبھانە ھۇ ۋە تەئالا يول
بەرسە، دۇشمەنى قاتىللاردىن نىجات تاپقايمىز. ئەگە بىزـ
لەر نىجات تاپساق، سىزلەرگە ھەرگىز زەرەر يەتكۇرەلمەسـ
لەر. ئەگەر ھەممەمىز بۇ تەرسـقەلىق بۇ تايـخەنىڭ قولىغە
تۇشسەك، زىجاننى تىرىك قويـماغاي ۋە بۇلارنـىڭ ئەھدى
پەيمانىغە قەسەم قۇرئانىغە باۋەر قىلـىب بولماس، چۇنانـ
چە غازىنىڭ كارىدىن تەنبىھ ئالماق لازىم. مەن بۇ سۆزنى
ئۆلۈمدىن قورقۇپ قاچماق ئۇچۇن ئەيتقان ئېمەس. بەلـكى
ماڭا يەتتە ئىقلىمـىنىڭ تاجىدىن بۇ ئۆلۈم خوشراق كۆرۈنـ
نەدۇركى، ئىككى باتـىس بۇ ئەرزنـى مەئـلۇم قىلادۇرمەن.
ئەۋۋەل ئولكى، ئابا ئەجداد ۋە بۇزرۇكـۋارىـمىنىڭ نەسلى
مۇنقەتىئ بولماسۇن. ئىككىنجى، بۇ بەدكىردار زالىملار ئىلگەـ
دىن خارلىق ـ زارلىق بىرلە ئەزاپ ـ ئوقۇبەتـگە تاقىتىم
يوق. ھەرگىز مۇنداغ ئىشلارغە رازى بولمايدۇرمەن.

بەيت

تىغ كىن بىرلە مېنى يۈز پارە قىلساڭ رازىمەن،
رازى ئەرمەسمەن ئەگا بۇ بىچارەلەرنىڭ لەئنىگە»

ئەمما ھەزرەتى خاجە جاھان خاجـەم پادىـشاھ پادىـ

شاھلىق قىلادۇركى: «ئارى - ئارى ئەي فەرزەنىد ۋە دىل-
بەند. بۇ قىلغان سۆزلەرەڭىز لەر ھەممەسى ئەۋۋەلدىن - ئاخىر-
غە دۇرۇست مەئقۇل. لېكىن قازايى ئاسمانغە تەقدىر رەبىبا-
نىغە چارە تەدبىر قىلماق ئاقىللار ئىشى ئەرمەس. قازايى
مۇئەللەقكى سۆز قىلاسىزكى ئەگا قاچماق، چارە قىلماق،
تەدبىر ئەيلەمەك راۋادۇر. ئەمما قازايى مۇتلەقدۇركى،
ئەگا تەسلىم رىزا بەرمەكدىن ئۆزگە چارە يوقدۇر. بىزلەرگە
تەقدىرات ئىلاھى شۇبۇ تەرىقەلىق ئىكەن. ئۇنى بىز كۆرمەي
ئىلاجى بولۇرمۇ؟ بىزلەرگە شاھادەت مىراسدۇر. ئەلھەمدۇلىل-
لاكى، مىراسىمىز قولغە كەلدى. دەشتى كەربالانىڭ قائىدە-
سىنى ئاخىر ۋەقتىمىزدە جارى قىلدۇق، نېسىپ بولدى.
پەرزەندلەر جان قۇلاغى بىرلە ئاڭلاركى: بۇ دۇنيايى فانى
بىھۇدەدۇر. دەۋلەتى ھەم بىنبە قادۇر. ئەمما دەۋلەت ئاخى-
رەتنىڭ ھەد - نىھايەتى يوق. ئىمانىنىڭ شەرتلارى دۇنيا-
دىن ئاخىرەتنىڭ كارىنى مۇقەددەم بىلمەك كېرەك. بۇ فانى
دۇنيا مۆئمىنلەر جايى ئېمەس. قالەننەبىيۇ ئەلەيھىسسالامۇ:
«ئەد دۇنيا سجنۇلمۆئمىنى ۋە جەننەتۇلكافىرى» يەئنى: بۇ
فانى دۇنيا مۇسۇلمانلار زىندانى، كافىرلار بوستانىدۇر.
ئول كىشىكى بۇ دۇنيانىڭ مېھنەت - مۇشەققەتىنى تارتماق
بىلە ئاخىرەتنىڭ راھەتىنى ئىختىيار قىلسە ۋە زەبانى زەرەر-
نى ھاسىل قىلىبدۇركى، بۇ دۇنيانىڭ راھەتى ۋە لەففسى
سەركەشىنىڭ مۇرادىچە بولماق بىرلە، ئاخىرەتنىڭ ئەزاپ -
ئوقۇبەتىگە گىرىفتار بولسە. ئەي فەرزەند، مەئيۇس بولماڭ.
بۇ كەلگەن بالادىن بىزگە ئاخىرەتدە ئۇمىد باركى، چەندان
دەرىجەئى مەقاملار ھاسىل بولۇركى، ئۇنىڭ نىھايەتىن خۇدا
بىلگەي. ھىچ زىجان ئۆلۈم شەربەتىنى تارتماي قالماس.

بىرەۋگە بۇ دەۋردە ئاياغ يەتسە، يەنە بىرەۋگە يەنە بىر
دەۋردە ئاياغ يەتسە بۇ بارەدە ئىلگەرى كېيىنكىدە فەرق
يوقتۇر. لېكىن مۇنداغ ئۆلۈم بىر ۋاقىتتىدە تاپىلماس. ھالا
بىسۇرەت مېھنەت راھەت لەززەتى ئۆلگەندىن كېيىن مەئلۇم
بولۇر. بۇ دۇشمەنلەرنىڭ قولىدا ھەر نەچچە جەۋرى - جەفا
يەتسە، ئەزاپ - ئوقۇبەت خارلىق بىلە ئۆلسەك ئۇنىڭ ئەج-
رى ئاندىن زىيادە. بۇ ۋەقت غەيرەت ۋەقتى ئېمەس، سەۋى-
رى تەھەممۇل ۋەقتىدۇر.

مىسرا

ھەر سۆخەن جايى دارەد ھەر نۇكتە مەقام داردد، ①
سەبرى تەھەممۇل نەمىقدار كۆپ، دەرىجە ئاندىن كۆپە

ئاللاتائالا ھەم سەبرى قىلغۇچىلارنى دوست تۇتادۇرمەن
دېپ ۋەئدە بېرىپ «ئىننەللاھە يۇھىببۇ سسابىرىن» ②
ئەمدى جەڭ - جىدەلىدىن قول يىغىڭلار. چارە - تەدبىرنىڭ
قولى بىرلە تەۋەككۇلنىڭ ئېتەكىن تۇتۇڭلار. سەرنەۋشتى قە-
زادىن نەكەلسە ئۇنى كۆرگەيمىز دېپ سۆزنى تەمام قىلدىلار.
ھەزرەتى شەھزادىلەر ھەممەسى قوپسۇپ گىرىيە زارى
بىلە ئەرز قىلدىكى: «يا جەددى بۇزرۇكۋار، بىز رازى،
خۇدا رازى. ئەمدى ھەرنە تەقدىر ئەزەلىدۇر ئەگا بويسۇن

① ھەر سۆزنىڭ ئۆز ئورنى، مەنىدارلىقتا ئۆز ماقامى بولىدۇ.
② ئاللا تەئالا چىزمەن سەۋر قىلغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ.

سۈنغايمىز. ھەر نەچۈك جەۋرى – جەپا يەتسە، سەبرى
پىشە قىلغايمىز . بۇ دۈشمەنلەر باشىدا نە تەرىقەلىق ئىش
باشىمىزغە كەلسە، ئەگا رىزا بەرگەيمىز. ئۇنى خۇدادىن بىلـ
گەيمىز، مەخلۇقدىن بىلمەگەيمىز» دەپ قەزاغە رىزا بېرىسپ،
دۈشمەنلەر مەسلىھەتىگە بويۇن سۇندىلار.

ئەمما ھەزرەتى خاجە ئابدۇللا خاجەم پادىشاھ رازى
بولادۇر. لېكىن ھىممەت ۋە غەيرەتلەرى ئەگا رازى بولمايـ
دۇر. بۇ كاشاكەش جېدەل بىرلە دۈشمەنلەر دەريادىن
ئۆتتى. راھمات قۇلى تاغلىق كور قىرغىز ئىلە سادىق ياسا-
ۋۇل يەنە بىرنەچچە سەردار لەشكەر جەمئى بولۇپ ھەز-
رەتى ئىشان غازى خاجەم پادىشاھ ئەلەيھىر رەھمەۋەر رىز-
ۋان دېگەن جاناپلارىغە كېلىپ، ئەئزاز ئىكراملار بىجا كەل-
تۈرۈپ، مىكرى فۇنۇن بىلە بۇرۇنقى مەئقۇلىنى يەنە ئەرز
ئەيلەدىلەر.

ھەزرەتى خاجە جاھان غازى خاجەم ئەلەيھىر رەھمە
ناچار قەبۇل قىلدىلار: «ئەي خالايىقلار! بىزلەر سىزلەرگە،
ئەمدى ئىختىيار سىزلەردەدۇر. ھەر نىچۈك قىلسەڭىزلار قەزا-
غە رىزا بەردۇك.

بەيت

كۆڭۈل تىنماسقە قالىبش كۈندە يۈز نەۋئى ئارزۇ بىرلە،
رىزا كويىغە تا قويدۇم قەدەم كۆڭلۈمنى تىندۇردۇم.»

ئەمما بۇ رافىزەلەر بۇ تەرىقەلىق ئەرزئەيتادۇرلەركى:
بىزلەرنىڭ بۇ سۆزىمىز راسا باۋەر بولمايدۇر. سىزلەر تا

خاجە يەھيا خاجەم، بۇرھانىددىن خاجەمنىڭ ئاۋاز زەبانىدىن ئەمرىنى ئىشتىپ يانسۇنلار. يەنە كىشى لايىق ئېمەس دېپ ئىلتىماس ئەرز قىلدى.

ھەزرەتى خاجە جاھان خاجەم پادىشاھ ناچار ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەمغە ئەزىز فەرزەندلەرىنى چىرلاپ، مۇبارەك پېشانەلەرىگە بۆسە قىلىپ، مۇبارەك كۆزلەرىدىن ئەشىك رىزان خۇن مىسلى جەيھۇن ئاقىزىپ: «بارلىڭ، سىزنى ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تەئالاغە، جەددى ئەئلايىمە سىپارىش قىلدىم» دېپ رۇخسەت بەردىلەر. ھەزرەتى خاجە يەھيا خاجەم ھەم جەمئى شەھزادەلەر بىلە يىغلاشىپ كۆرۈشۈپ، گىريە - زارى قىلىشتىلار. ئاندىن ھەزرەتى پەدەرى بۇزۇرۇكۋاردىن فاتىھە ئالىپ، قالىن دۇشمەنلەر ئاراسىغە كىرىپ ناچار بىچارەۋار رەۋان بولدىلار. ..

ئەمما كۈن كەچ بولدى. بۇ مۇھىببى خاندانلار ھالىنى كۆرمەك كېرەك: بىرلارىنىڭ بىرى يوق ۋە يەنە بىرلارىنىڭ بىرى يوق. ھەر كىشىنىڭ ئۆز جانى تاتلىغكى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەكسەرى دەريادا غەرق بولۇپ لىباسلارى نەم بولۇپ مۇزلاغان ئەردى. تاچىققاندىن بېرى ھېچ غىزا يېمەگەن. ئول ۋەجھىدىن ھەر قايىسلارى ئۆز ھالارىغە مۇپتەلاكى، بىرلارى بىر يەردە ئۇلۇغ ئوت سالىپ، لىباسلارىنى قۇرۇتۇر ئەردى ۋە بەئزەلەرى مىنگەن ئاتلارىنى سىخ قىلىپ، گۆشتلەرىنى كەباب قىلىپ ئەھلى ئەيالارى بىلە غىزا قىلۇر ئىدى.

ھەزرەتى ئىشان خاجە ئابدۇللا خاجەم ئەزىز سەرھىساب باردىلاركى، شەھزادەلەردىن تۆرت كىشى يوق. ئەزىزلاردىن ئىككىلەرى ئۈششاق ئەياللاردىن بولارنىڭ شاھا-

دەت تاپقانلارى ئەسلا مەئلۇم ئېمەس. رافىزەلەرنىڭ سەر-
دارلارىغا ئېيتتىلەركىم: ئەگەر بىزنى قەتلى ئام قىلىۋېتىپ بول-
سەڭىزلار، ھەممەمىزنى جەمئىي ئەيلەپ قەتلى قىلغايسىزلەر.
تاقەتىمىز ئول ئىشقا يوقكى، بىز قاراپ تۇرۇپ ئەھلى ئەيا-
لىمىز نامەھرەم قوللارىدا ئەسىر بولغاي. مادامىكى بىز قەي-
دى ھاياتتا تۇرۇپ مۇنداغ سۆلھىغا رىزا بولماسمىز دېپ
غەزەپ سىياسەت قىلدىلار.

شول سائەت سەردار رافىزەلەر ئوتاغلارىغا قىچقىرتىپ
چىرلاپ جۇستىجۇ قىلدىلار. قىرغىزلار قوللارىغا تۈشكەن
ئىكەن. سالامەت يەتكۈزۈپ شەھزادەلەرگە تاپشۇردىلار.

ئەلقىسسە، مۇسۇلمانلار بۇ كېچەنى گىريە-زارى،
تەۋبە تەزەررۇئ بىلە ئۆتكەردىلەر. ئەمما دۈشمەنلەر خۇش-
ھاللىق بىرلە ئۆتكەرەدۇركى ئەترافىنى چۇنان قورشاپ
ئالىبدۇر، ھېچ زىجان بەلكى قۇرت - ھاشارات ئۆتمەك-
كە يول تاپماغاي.

ئەلقىسسە، ئۇشبۇ قاتتىغ پاسبانلار بىلە نىسفى شەب
ئۆتكەندىن كېيىن ھەزرەتى ئىشان خاجە ئابدۇللا ئەزىزلار
خاجەم نەزەر خاجەنى، سابىر كېرەك يارىغىنىڭ ئوغلى توختى
خاجەنى، شاھابىددىن باكاۋۇلنىڭ ئوغلى مىرزا ھەيدەرخان-
نى قولىدىن تۇتۇپ، ھەزرەتى ئىشان خاجە جاھان ئەلەيھىر
رەھمەۋەر رىزۋانىنىڭ ھوزۇرلارىغا كەلتۈردىلەر. ئەرز قىلدى-
لاركى: «يا باباي بۇزرۇكۋار، سەييىدزادەلەر ۋە خاجە-
لەر ھەرنىچۈك رۇخسەت تىلادۈك قەبۇل تۈشمەدى. نە بو-
لغايكى بۇ ئۈچ بەچچە خاندانزادەگە رۇخسەت بولسە. ئە-
گەر بىزلەرنىڭ نەسلىمىز مۇنقەتىئ بولسەمۇ، ئابا ئەجدادى-
مىزنىڭ قەدىم خىزمەتكار يارانلارىنىڭ ئوغلى. ئۇلارنىڭ نەسلى-

لەرى مۇنەققەتسىز بولماسا، ھەممىسىگە دۇئاگۆي قالسە»
دېپ ئەرز ئەيلەدىلەر. ھەزرەتى ئىشان- خاجە جاھان ئە-
زىزلار ئەرزلەرىنى قەبۇل تۇتۇپ، بۇلارغە دۇئايى خەيرى
بېرىپ: «مىرزالارنى خۇداغە ئابا ئەجداد ۋە بۇزۇرۇكۋارلارىمى-
غە تاپشۇردۇم» دېپ رۇخسەت بەردىلەر.

خاجەم نەزەر خاجە بۇ ئىككى بەچچەنى بىرىنى ئالدى-
غە، بىرىنى كەينىگە مىندۇرۇپ بىر ئات بىلە يۈردىلەر،
دۇئانىڭ بەركاتىدىن ھەقتەئاللانىڭ سۇنئىغە تاماشا قىل-
ماق كېرەك. بۇ دۈشمەن رافىزەلەر نەچچە قاتار قورشاپ ياتق-
ان ئىدىلەركى، ساق بول! ھازىر بول! ئاۋازى ئەسلا خا-
لى بولماس ئەردى. لېكىن ھەزرەتى خەللاقى ئالەم بۇ دۈشمە-
لەرنىڭ كۆزلەرى نابىنا بولدى. ھېچكىم ۋاقىف بولمادى.
بۇ ئۈچ تەن بارىپ قىرغىزلارغە ئۆزلەرىنى ئالدىلار.

چۇنانچە قىسسەئى ماتەقەددەمكى، ئول سۇلتانۇل ئەنبى-
يائى ۋە سەييىدى ئەۋلىيا ۋە سەر دەفتەرى زۇمرەئى ئەسفىيا
يەئنى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەس-
سەللەم مەككەدىن مەدىنەگە ھىجرەت قىلىشلارىدا نەچچە
قاتار كافىرلار قورشاپ ياتقان ئەردى. ۋەھيى نازىل بولدى.
بۇ كافىرلار زۇلمىدىن ھەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىق رەزى-
يەللاھۇ ئەنھۇنى رەفىق قىلىپ، نەچچە كۈن غاردا پىنھان
بولدىلار. ئاندىن مەدىنەگە ھىجرەت قىلدىلار.

ئانھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەيدىلەر: «يا
بۇرادەرىم جىبرائىل، نېچۈك ئىمكانىكى بۇ مىقدار ماندە كا-
فىرلاردىن نېچۈك ئاقىللىق قىلىپ چىققالى بولۇر؟» ھەز-
رەتى جىبرائىل ئەلەيھىسسالام ھەزرەتى رەببۇلئىززەتدىن بۇ
سەبەپنى باپان ئەيلەدى. ھەزرەتى رەسۇل سەللەللاھۇ ئەلەي-

لەيھى ۋەسەللەم بىر مۇشت تۇفراقنى ئالىپ، فاتىھەنى دەم
مىدە قىلىپ، كافىرلار سارى ساچتى. ھەقتە ئاللانىڭ قۇدرە-
تىنى ئاندىن مۇشاھىدە قىلدىلاركى، ھەممە كافىرلار مۇردە
يەڭلىغ ئۇيۇپ قالدى. ئەنھۇزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەس-
سەلەم، ھەزرەتى يار ئەبۇبەكرى سىددىق بىلە كافىر-
لارنى پايمال ئەيلەپ چىقتىلار. شۇبۇ ۋاقىئەدە بۇ ئايەت
نازىل بولدى: «ۋەرەمەيتە، ئىزرەمەيتۇ» (يەئنى: ئەي مۇ-
ھەممەد، سەن ئاتمادىڭ، ۋەقتىكى مەن ئاتتىم.)

ئەلقىسسە، بۇ ئۈچ خەلىفەزادەلەرنى خۇدا يىتائالا ئۆز
ھىمايەتىدە ساقلايتتى. ئەمما بۇ شەھزادە، پادىشاھ، سەييىد
زادەلەر ھالىدىن بۇ قاتىغ كىچەنى بەسى مۇشكۇل بىلە
ئۆتكەردىلەر. ئەلەسسەباھ سەردارى. لەشكەرلەرى كەلدى.
پادىشاھلارغە بۇ تەرەققەلىق ئەرز ئەيلەدىلەركى: «ئەمدى
كۆچۈپ ياركەند سارى يۈرسەلەر، بارىپ خاجە بۇرھانى-
دىنغە مۇلاقات بولغايلار. نە تەرەققەلىق دىسە، شۇ تەرەققە-
لىق تۇرۇر. قايسى شەھەرنى بەرسە ئاندا بەرجا بولۇرلار»
دىيىپ مەكرى - ھىيلەلەرنى مەشۋەرەت ئەرز قىلدىلا.

ئەمما پادىشاھزادەلەر بەنورى فەراسەت بىلەدۇرلەركى:
«بىزلەرنى قايسى خارلىق بىرلە ۋە قايسى ئەزاپ - ئوقۇ-
بەتلەر بىلە ئالىپ بارۇرلار ئىكىندىلەر. ئۇنىڭ ھەد نىھايە-
تىنى خۇدا بىلگەي. ئەمما ئىزھار قىلمايدۇر» ئىلتىماس قىل-
دىلەركى: «ياراغ - جابدۇق ئەسباب - ئالات ئەمدى سىز-
لەرگە دەركار ئىمەس. كۆتەرىپ يۈرگۈنچە بىزلەرگە بەر-
سەلەر، بىز ئالغاچ يۈرسەك» دىيىپ فەندى فۇنۇن بىرلە يا-
راغ - جابدۇقنى ئالدىلار. تا ھەددى نامازدىگەرغەچە يۈ-
رۈپ ئاپتاپ دىگەن مەۋزەئىدە بىر قۇرۇق تامنىڭ ئىچىگە

تۇتۇشۇردىلەر.
ئەمما مۇنادىگەرلار قىچقىرىشىپ تۇرۇۋدۇلاركى، «گۇناھـ
كارلارغە يولىغان ھەم، گۇناھكارلارغە ياندىشقان ھەم گۇـ
ناھكاردۇر!» بۇ سەبەبدىن ھېچكىمدە زەھرە يوقكى، نە بۇـ
لاردىن ئۇلارغە، نە ئۇلاردىن بۇلارغە قارايالغاي. ئەمما
بۇ پادىشاھلار بۇيەردە ئولتۇرۇپدۇرلار. نە يىگەلى غىزا بولـ
غاي، نە قالاغالى ئوتۇن بولغاي. ئاچلىق ئاندىن زىيادە. ساۋۇق
تەشنەلىك ئاندىن زىيادە. ئەلەلخۇسۇس كىچىك ئەيالللار نا ـ
لە ـ زارىسىغە جان جىگەر ئۆرتەنەدۇر. دۈشمەنلەر لەشكەرىنىڭ
سەردارىغە كىشى ئىبەردىلەر: «بۇ نىچۈك رەسىمدۇر؟ بۇ تەرىـ
قەلىق ئۇقۇبەت قىلغاي؟ كافىرلار رەسمىدە ھەم نارەسىدەـ
لەرغە ئەگەرچە ئۆلتۈرسە ھەم قىيىن ئەقۇبەت قىلماق رەـ
سىم ئەمەس» بىسىيار سەرزەنىش قىلغاندىن سوڭ بىر مۇنچە
ھونۇز ئۈچ تال ھۆل قاۋغە جىگدەنىڭ شاخىنى يىپرىپ
كەلتۈرۈپ بەردىلەر. بۇ مۇسۇلمانلار ھەر نەچچە چاقماق
چاقادۇر، ئوت ئالمايدۇر. بەھازار مۇشەققەت بىرلە ئوت ئالـ
دۇرسەلەر زەردەك ئوتقاچ يوق. ھۆل ئوتقە تۇتاشمايدۇر.
ئىككى ـ ئۈچ ئاتلارنى زىبخ قىلىب، گۆشتلەرىنى كەباب قىـ
لۇرغە سەئيى قىلدىلار. ئاخىر بولمادى، ناچارە مالال بوـ
لۇپ، ھەزرەتى ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتەئالانىڭ دەرگاھىغە
نالە ۋە زارى قىلىب ساۋۇق، ئاچلىققە ۋە سۇسالىققە سەبـ
رى قىلىب ئولتۇردى. ئاخىر بۇ كىچەنى بۇ تەرىقەلىق
مېھنەت بىلە ئۆتكەردىلەر. ئەلەسسەباھ بۇ رافىزەلەرنىڭ
سەردارلارى بى ئەدەبلىك بىرلە پادىشاھلارنى ئالىب يۈرـ
دىلەر.
ئەمما مۇغۇلى ئۆرۈغىدىن، قىرغىزلاردىن ۋاقىئەنى ئىشىت

مەك كېرەك: بۇلارنىڭ بىرەر نەرسەلەرنى ئالماق بىرلە سېمىز ئاتلارنى ئالىپ، ئۇرۇق ئات بەردى، تېز يۈرۈگلار دېپ ئالىپ يۈردى. ئەمما بۇ مۆڭگى ئۇرۇغى ئارقەدىن يېتىپ كېلىپ ئانچۇنان غارەت قىلدىكى، گويا قىيامەت ئاشكارا بولدى. مۇسۇلمانلار لەشكەرى ھەر چەند مەنئى قىلدى، دۈشمەنلەر لەشكەرى قەبول قىلمادى، «گۇناھكارلارنى ئەۋۋەل قوغلاپ تۇتقان بىز بولساق، ئۇنىڭ جافاسىنى بىز تارتساق، ئولجەنى ئۆزگەلەر ئالغاي. بىز بىكار قالغايمىز، قايسى رەسىمدە بۇ ئىش بارا» دېپ ھېچكىمنى نەزەرگە كەلتۈرمەي سەركەشلىك بىلە بۇلاڭچىلىققە تۇردى. بۇ مۇسۇلمانلاردا بار ۋە يوق نەرسەنى بەرمەي چىداغاي، گاھى باشلارىدىن، گاھى ئاياغلارىدىن سالدۇرۇپ ئالدىلار. رەھىم قىلمايدۇرگى، بۇ مىقدار قاتتىغ ساۋۇقدا مۇزلاپ ئۆلۈپ قالۇر دېمەيدۇر. گاھى ئانالارى قۇچاقلارىدىن بالالارىنى تارتىپ ئالادۇر. گاھى نەيزە بىلە سانجىپ تاشلايدۇر.

ئەلقىسسە، شۇبۇ مېھنەت ـ مۇشەققەت بىلە تا ھەددى نامازدىگەر يول يۈرۈپ، بىر يېڭىسالغان ھويلىغە تۈشۈردى، تاملارى قەددى ئادەم بويى، گاھى ئاندىن پەست. ئىچىدە دالان، قازناق، ساراي تەرىقەلىق ئىدىلەر. بۇ ھويلەنى بىنا قىلىبدۇركى، تامى ئاندىن پەستىرەك. شۇبۇ ھويلەغە تۈشۈردىلەر. ئەمما ئۇشاق مال سولاغان ئىكەن. تەمام سىركە نىجاسەت، ھەر بىر پادىشاھ ئۆز تابىئەلەرى بىرلە بىر ئۆيگە تۈشۈپ ئولتۇرۇپ يەر ئارىلاپ جابەجا بولدىلار. ئەمما يەنە بۇرۇنقىدىن بەدتەررەك. نە يىسگەلى غىزا بولغاي ۋە نە ئىچكەلى سۇ بولغاي، نە كىيگەلى ئىسكىن

بولغاي. ئۇششاق ئەياللار نالە - زارىسىغە تاقەت تۇتقالى بولمايدۇ. جىگەرلەر خۇن ۋە تاشلار ئېرىپ سۇ بولدى. لېكىن بۇ دۈشمەنلەرگە ئەسەر قىلمايدۇ. شۇبۇ قاتتىق ئەزاپ ئۇقۇبەت ئازار ھىيلە بىلە تاڭنى ئاتقۇزدى، مۇنىڭدىن كېيىنكى ئەلامەت ۋاقىئاتىنى پۈتۈمەككە نە ئۆزۈم تاقەت تۇتالغايمەن. نە قەلەم بەرداشت قىلالىغاي ۋە نە كاغەز بەرقارار بولالىغاي!...

بۇ ئەزىزلارغە بولغان ۋاقىئاتنى سەھىفەئى بايازغە ئالسە، ئوقۇغانلارنىڭ جىگەرلەرى خۇن ئەفشان بولۇپ، بىھۇشلۇق روي بېرىپ قالىبى تەھى بولغايلار ۋە ئۇنىڭ تەفسىلى كەربالا ۋاقىئاتلاردەك، ئەھلى بەيتلەرنىڭ ۋاقىئاتلارى گويا كەربالا شەھىدلەرىنىڭ ۋاقىئاتلاردەك، ئاندا خاۋارىجلار كۆڭلى تاشدەك قاتتى، مۇنداھەم بۇ خۇنخور رافىزەلەرنىڭ كۆڭلى تاشدەك قاتتى ۋە ئالەمى فانىنىڭ بىۋەفالىقىغە بۇ فېقىر شىكەستە بەستەنىڭ كۆڭلى دەردلەنىپ بىر نەچچە نەزم تەرتىپ بېرىلدى.

نەزم

كېتتۇر ساقى ماڭا جامىڭ پەياپەي،
كى مۇنداق سۆزنى بىخۇدلۇقدا مەن دەي.

ماڭا يۈز كەلتۈرۈپدۇر تۇرفە ھالى،
تىلىمدا قالمادى سۆزگە مەجالى.

كۆزۈمدىن قەتره ـ قەتره تىنمادى ياش،
گۆزار بولدى دىلىۋ چانى باغىر تاش.

قەلەم يىغلاپ ھەم ئەتتى سىينەسىن چاك،
ھەم ئاندىن رۆي كاغەز بولدى نەمناك.

كى مۇنداغ جەۋرلەر ئۆتمىش بولۇرمۇ،
مۇنىڭدەك زۇلمىنى كافىر قىلۇرمۇ.

ئەجەب شۇم بى ھايا زۇلـم قىلىبدۇر،
جاھانغە ئوت تۇتاشماي ھەم قالىپدۇر،

بۇ شەھلار بولسە ئەۋلاد پەيەمبەر،
بەنى ئادەمغە ئىرمىش تاج سەرۋەر.

ئۇرۇپ كۇفرى ئەھلى بەرھەم بىمادارا،
تۇتۇپ ئىسلام تىغىن ئاشكارا.

شەرىئەت ھۆكمىگە بەرگەن رەۋاجى،
ئالىب زۇلۇم ئەھلىدىن باجى خەراجى.

نەماز، رۇزەئى، ھەججى، زەكاتى،
ئۆلەر ۋەقتىدە بولدى بۇ سىفاتى.

ھەمـە ئالەم تافىپ ئول ۋەقتدە ئىززەت،
بولۇپ ھەم شىئىر ئەھلىگە تۇرفە ھۆرمەت.

ئەدالەتدە بىگانە دەر ھەقىقەت،
بولۇپدۇر نۇشىرە ۋانىغە ئەدەل تۆھمەت.

زەمانە سايەسى تۇغمادى ھەم تەڭ،
....

غەنى ئېرمەس ئۇلاردىن ئەھلى ئالەم،
بېخىل دەيدۇر غۇلامى بولسە ھاتەم.

دىسەم ئەخلاق ئەۋسافىنى يۈز يىل،
تۈگەنمەس ئۆمردە بىل ئانى ئاقىل.

بۇ سۆزلەردىن غەرىپ تەۋسىف ئېمەسدۇر،
قۇياشقە ھاجەتى تەۋسىف ئېمەسدۇر.

غەرەز ئولكىم بۇ يەكلىغ شاھلارغە،
ھەقىقەت سىرىدىن ئاگاھلارغە.

جەفا ۋە جەۋرى يەتكۈرمەك راۋامۇ،
ئەقۇبەت بىرلە ئۆلتۈرمەك راۋامۇ؟

رەسىدە، نارەسىدە شىر خارە،
زەئىفە ئاجىزىدىن بى شۇمارە.

نە كافىر، نە مۇسۇلمان قىلمادى رەھىم،
نە ياخشى، نە يامان ھەم قىلمادى رەھىم.

غەلەت! ئاندەك مۇسۇلمان ئەردىمۇ بۇ،
قاچان ياخشى - يامانلار ئەردىمۇ بۇ.

ھەمەسىدۇر يامانلارنىڭ يامانى،
قاباندۇرلار قابانلارنىڭ قابانى.

مۇسۇلمانلىققە ئەسلا لايىقى يوق،
خۇدادىن زەررەچە ئاگاھلىقى يوق.

دېگەيلەر بىر گۇرۇھى نامۇسۇلمان،
كى مۇنداغ قەۋم كافىر، نەمۇسۇلمان.

ئېمەس بۇ ئىش مەگەر دىنغە دىيانەت،
مۇسۇلمانلار ئارا قاتتىغ قاباھەت.

زەلالەتدۇر بۇ ئىشلار بى كەمۇ - كاست،
قىيامەت مۇندىن ئۆتمەس ئەيىۇ ھەنناس.

كۆرۈڭلاركىم بۇ نە ئىنسافلىغدۇر،
سەرا چەشىم پۇردىل، نەسافلىغدۇر.

راۋا بىلسە بىرەۋ مۇنداغلار ئىشىنى،
مۇسۇلمان دېسە بولغايمۇ بۇ كىشىنى.

بىرەۋ كىم بىر گۇناھ قىلسە جاھاندا،
بۇرۇنقى ۋەقتدە يا بۇ زاماندا.

بىرو ئىشتىپ ئۇنى ئىنكار قىلسە.
ئۇنىڭ بۇ فىئلىدىن كۆپ ئار قىلسە.

دىگەيلەر شەرئىدە ئانى مۇسۇلمان.
تاپىپ جان دىلى لەززاتى ئىمان.

ئەگەر ئىشتىپ ئۇنى قىلماسا ئىنكار.
نەخۇش قىلمىش ئۇنى گەر دېسە يەكبار.

ئاگا شەرئ ئىچرە يوقتۇر زەررە ئىمان.
مۇسۇلمانلار ئارا ئول نا مۇسۇلمان.

ئىلاھى بوگورۇھى ئامىلارغە.
ھىدايەت بەھرىدىن ئاگاھلارغە.

ئىنايەت ئەيلە تەۋفىقىڭ رەفىق ئەت.
ھىدايەت ئەيلە دانايى تەرىقەت.

....
....

قىلىب تەۋفىقىنى تەگرى كارامەت.
قەلەم ئالدىم قولۇمغە بۇشارافەت.

خاجەملەر قىسسەسىن قىلدىم ئەئلام.
ئاتىم ئابدۇسسەمەددۇر ئىبنى ئىسلام.

بەسى ئېردىم زەئىپ ناتەۋان هال،
قىرق ئالتەدە ئېرمىشىكىم سىنىۇ سال.

يېزىپ بۇ نۇسخەئى شىرىن ماقالات،
بايان ئەتتىم سىيادەت ئەي نىكۇزات.

كى بولغاي دەب ئۇلار ئەرۋاهى خوشنۇد،
ئۇلارنى قىلسە موشفىق بىزگە مەئبۇد.

ئوقۇغاندا يارانلار قىلسىلەر ياد،
شەهىدلار روهى پاكى بولغۇسى شاد.

ئاگا هەم لۇتفى قىلغاي تەڭرى بىسيار،
قىيامەتدە ئەزىزلار هەم خەبەردار.

كىشىكىم ئەۋلىياغە قىلسە ئىخلاس،
تەمامى ئەۋلىياغە بولغۇسى خاس.

كىشىكىم ياد قىلسە ئەۋلىيانى،
بىتەهقىق ياد قىلمىشلار خۇدانى.

كىشىكىم ئەۋلىياغە قىلسە ئىنكار،
قىيامەتدە بولۇر ئول داخىلى نار.

دۇئا ۋە خەيرىغە كىم بولسە مۇشتاق،
قىيامەتدە ئۇنى قولدار خاجە ئىسهاق.

كىشىكىم ئېتىقاد قىلسا ئۇلارغا،
شەفقەت ئولغاي قىيامەتتە بولارغا.

كىشىكىم دۈشمەن ئولسا جانىنى بىرلە،
كى بارماس ئول تەخى ئىمانىنى بىرلە.

كىشىكىم قىلسا شەك ئول خانەدانغا،
قالۇر بىيشەك ئەزابى جاۋىدانغا.

مېنىڭ ھەددىم ئېمەسدۇر تەئرىف ئەتمەك،
پىرىمدىن رۇخسەت ئولماي ئۆيگە كەتمەك.

كى تارىخ مىڭ ئىككى يۈز بىست شەشدا،
فېقىرنىڭ ياشى بۇ يىل چىھىل شەشدا.

× ×

ئىلاھى رەھىم قىل ئىسيانلارىمغا ئىلتىجا قىلدىم،
سېنىڭ لۇتفى يەمىنىڭگە سېغىنىپ بىناۋا كەلدىم.
يورۇپەن دەربەدەر ھەيران، كېزىپ چۆللەرنى سەرگەردان،
بىر ئاتىڭ ساتتارۇلئۇيۇب ئۇلۇغ دەرگاھ دەپ كەلدىم.
يىلىمنى سورىسا سالىم بەقەردۇر،
كىتابنى پۈتمەكىم قوشنى سەفەردۇر.
ئەشۇر ئايىدا باشلاپ بۇ كىتابنى،
تەمام قىلدىم قۇتۇبان بۇ كىتابنى.

× × ×

يارەب ئۆزۈڭ سەن رەھىم ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
دايىم ئىشىم ئىسياندۇر قىلغىل گۇناھىمنى ئەدەم.

شامۇ كېچە لەر يىغلابسان تەۋبە تەزەررۇئ ئەيلەبان،
سەن پادىشاھى زۇلجالال قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،

جانىم بىلە ئاللاھ دېدىم، ئىسمى سىپاتىڭ ياد ئېتىپ
ھەيىرۇ قەدىم بى مىسال قىلغىل گۇناھىمنى ئەدەم،

بۇفانى ئالەمدە سېنىڭ مەندىن يامان يوقتۇر قۇلۇڭ،
ئاللا زاتىڭدۇر سېنىڭ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم.

ئىسيانلاردىم ھەددىن فۇزۇن قۇللۇق بىجا كەلتۇرمەدىم،
ساتتار سىفاتىڭدۇر سېنىڭ قىلقىل گۇناھىمنى ئەدەم.

قىل تەۋبە ئەي ئابدۇسسەمەد ھەر بارە ئىستىغفار ئوقۇپ،
شايەدكى قىلغاي رەھىم ئېتىپ ئول پادىشاھى باكەرەم.

(ۋەللاھۇ ئەئلەمۇ بىسسەۋاب)

سۆزلۈك

ئا

ئاب سۇ، سۇيۇقلۇق؛ ئۇۋ، شىكار.

ئابا ئاتا

ئابخانە سۇخانا، تەرەتخانا.

ئابىھايات مەڭگۈلۈك ھايات سۇيى.

ئابىد ئىبادەت قىلغۇچى تەقۋادار ئەر.

ئابىدە ئىبادەت قىلغۇچى، تەقۋادار ئايال.

ئاھىستە ئاستا، سىلىق.

ئاراستە بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن.

ئاراپىش زىب - زىننەت، پەردەز، بېزىمەك؛ پاراۋانلىق.

ئاسار ئەسەرلەر، قەدىمكى يادىكارلىقلار.

ئاسايىش راھەت - پاراغەت، تىنچلىق، تەرتىپ، ئارام، خاتىرجەملىك.

ئاستانە بوسۇغا، پايتەخت، ساراي، بىرەر كىشىنىڭ ھوزۇرى.

ئاسىي گۇناھكار، ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى، قارشى چىققۇچى، ئازغۇن.

ئاشيان ئۆگزە، ئۇۋا، ماكان، ياتاق، ئۆي قەۋىتى.

ئاشۇفتە ھاياجانلانغان، ھودۇققان، پەرىشان بولغان،

ئاشىق، شەيدا، مەپتۇن بولغان؛ تارقاق، توزۇغان؛ بىقارار.

ئاغاز باشلاش، باشلىنىش، باشلامچى.

ئافتاپ كۈن، قۇياش.

ئاكابىر ئۇلۇغ كىشىلەر، جەمئىيەت ئەرباپلىرى.

ئالاھازەل قىياس مۆلچەرگە قارىغاندا.

ئالالا ھەۋغا، چۇقان.

ئالۇدە بۇلغانغان، ناپاكلاشقان، پاسكىنا.

ئامادە تەييار، تەييارلاش، تەييارلانغان.

ئامىز سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە: ئامىزگار - چىتىشقاق، مۇھەببەت ئامىز - دوستانە؛ مۇلايىم، ئارىلاش.

ئانبان ئۇلار، ئاۋۇلار.

ئانچىنان شۇنداق، شۇنىڭدەكلا، شۇ قەدەر.

ئانھەزرەت ئۇ جاناب، ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام.

ئاند (ئانت) قەسەم، ۋەدە، ئەھد.

ئانسىز ئۇنىڭسىز.

ئانىن شۇڭا، ئاندىن.

ئاۋەرد ئۇرۇش، جەڭ، مەيدانى.

ئاۋىن گول بولماق، ئالدانماق.

ب

بابا چوڭ ئاتا، بوۋا، بوۋاي، دوست، بۇرادەر، بىر جەمئىيەت پېشۋاسى.

بابايى بۇزۇرۇكۋار ئۇلۇغ بوۋىمىز.

باخەلقۇللا	ئاللانىڭ بەندىلىرىگە.
بادە	شاراپ، مەي، هاراق، ئىچىملىك.
باران	يامغۇر.
بازارگان	سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر، ئېلىپ ساتارلار.
باقاۋۇل	پادىشاھنىڭ چايچىسى.
بائىس	سەۋەب، سەۋەبچى.
بال	قانات - قۇيرۇق؛ ھەسەل.
بالا	يۇقىرى، ئۈستۈن، ئۆزگە.
بالىغە	بالاغەتكە يەتكەن قىز.
بالىن	ياستۇق.
بەچچە	بالا، خىزمەتكار بالا.
بەچچەگان	بالىلار.
بەھر	دېڭىز؛ شېئىر ۋەزنى؛ ھەسسە؛ پايدا، ئۇنۇم؛ چىرايلىق.
بەھرى ئۇممان	ئۇممان دېڭىزى.
بەھرۇمەند	مەنپەئەت ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.
بەھس	مۇنازىرە، تالاش - تارتىش، مۇھاكىمە.
بەھزار	مىڭلىغان.
بەد	يامان.
بەد بۇي	سېسىق پۇراق.
بەد خاھ	يامانلىق قىلىشنى ئويلىغۇچى، قارا نىيەت ئادەم.
بەد رەفتار	يامان يۈرۈشلۈك.
بەدكىردار	يامان ئىش قىلغۇچى.
بەد گۇفتار	يامان سۆزلۈك.
بەرخاك	تۇپراققا، تۇپراق بىلەن، تۇپراقتا.

بەرھەم — توپلىنىپ قالغان، چىگىشلىشىپ قالغان، بىر يەرگە غۇژمەكلىشىپ قالغان.

بەرھەم زەن — يوق قىلىنغان، بۇزۇلغان، قالايمىقان قىلىنغان.

بەردار — تارتىپ ئېلىپ كەتمەك، سۆرىمەك؛ پايدا ئالغۇچى.

بەرسەبىل — يول ئۈستى.

بەر قەددى شەمشاد — شەمشاد دەرىخىگە ئوخشاش.

بەرگۈزىدە — تاللانغان.

بەرەھنە — يالىڭاچ، كىيىم - كېچەكسىز.

بەرەھمەن — شەيخ؛ ھىندىستاندىكى بىر مەزھەبنىڭ باشلىقى.

بەزانۇ — تىزدا، تىزلىنىپ، تىزى بىلەن.

بەسى ھەقىر — ناھايىتى بىچارە، بەكمۇ ئاجىز، تۆۋەن.

بەشاشەت — ئوچۇق چىراي.

بەشەرىيەت — ئىنسانى ئارزۇسى.

بەشىر — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

بەغەل — قولتۇق، كۆكرەك، يان؛ باغلام؛ قىچىر.

بەئد — ئاندىن، كېيىن.

بەياز — ئاق، ئاقلىق؛ شېئىرلار توپلىمى.

بەيئەت — بويسۇنۇش، تەۋە بولۇش، تەسلىم بولۇش.

بەيىينۇ — شاھىت.

بىئايەد — كەلگەي.

بىئازار — ئازارسىز، قىينالماي.

بىبەقا — باقاسىز، ۋاقىتلىق، پانى.

بېنەرىق — يول بىلەن.

بىجايى — ئورنى، ئورنىدا.
بىجەرەھ — كەسپسىز، ھۈنىرى يوق.
بىچۈن — ئوخشمايدۇ، ئوخشاش ئەمەس.
بىھ بۇد — ياخشى، ساقلىق، ياخشىلىق؛ پايدا، نىجات، خاتىرجەملىك، گۈللىنىش.
بىھەد — چەكسىز، پايانى يوق.
بىھەد — سۆزسىز، چەكسىز.
بىھەسبۇل شەرىئەت — شەرىئەت ئەھكامى بويىچە.
بىھەمتا — تەڭداشسىز، تېڭى يوق.
بىدار — ئويغاق.
بىدئەت — مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىئىتىگە خىلاپ ئىشلار. يامان ئىشلار.
بىدەرىغ — ئايىماي، سېخى، مەرد، ھېچقانداق ئايانماستىن، سېخىلىق بىلەن.
بىدىن — دىنسىز.
بىدىللىق — يۈرەكسىزلىك، قورقىقاقلىق، زەئىپلىك؛ ئاشىق، ئاشىقلىق.
بىسىت — يىگىرمە (20).
بىستەر — ياستۇق، تەكيە؛ ئورۇن - كۆرپە، چۆشەك.
بىسەرۇسامان — پەرىشان ھال، بېشى گاڭگىرىغان، يوقسۇل.
بىشەرت — شەرتسىز.
بىسيار — كۆپ، جىق، تولا.
بىشەك — شەكسىز، ئىشەنچلىك.
بىشۇمار — ھېسابسىز.
بىقىياس — قىياسسىز، سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان.
بىئىبا — تارتىنماي، ھايا قىلماي، كارى يوق.

بىئەتمام	نىيەت قىلىش، كۆڭۈل بۆلۈش بىلەن.
بىمەجرۇھ	يارىلانمىغان، جارائەتسىز.
بى مۇجەررەد	يالىڭاچ ئەمەس، يالغۇز ئەمەس، ئۇچۇق ئەمەس.
بىناگاھ	تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت، تۇساتتىن.
بىھايەت	چەكسىز، ئاخىرى يوق.
بو باق	بوۋاق، كىچىك بالا؛ سەئدىيە.
بۇرجى شاراپەت	ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى.
بۇرھان	ھۆججەت، دەلىل، پاكىت.
بۇزۇرۇك	ئۇلۇغ، كاتتا.
بۇسە	سۆيۈش.
بۇقەلەمۇن	خىلمۇ خىل، رەڭگا رەڭ، ئۆزگىرىشچان. خامېلېئون؛ ۋاپاسىز.
بۆلۇن	تۇتقۇن، ئەسىر.
بۇنيان	تۈپ، ئاساس، تۈپ تومۇرى.

پ

پا	پۇت، پاي، ئاياغ؛ ئۇل، تەگ، تاغ باغرى.
پايمال	دەپسەندە، خارلىنىش، يانجىلىش، ئاياغ ئاستىدا قالغان.
پالىز	قوغۇنلۇق، سەيلىك، سەيخانە.
پەدەر	ئاتا.
پەر	قانات، تۈك.
پەرتەۋ	نۇر، شولا.
پەردەئى زار	يىغا ـ زارۇ پەردىسى.

پەردەئى زىرە — نازۇك پەردە.

پەرۋەردىگار — بەندىلەر ئېھتىياجىنى قاندۇرغۇچى، پەرۋەرىش قىلغۇچى خۇدا.

پەيمان — ئەھد، قەسەم، سۆز، كېلىشىم، شەرتنامە، توختام، پۈتۈم.

پەلىد — پاسكىنا، ئىپلاس.

پىر — بوۋاي، قېرى ئەر كىشى؛ ئۇستاز، تەربىيەتچى، يېتەكچى؛ كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى بىلىدىغان دانا ئادەم.

پىرزادە — ئۇستازنىڭ پەرزەنتى.

پىركامىل — كامالەت تاپقان ھەقىقىي ئۇستاز.

پېشىۋاز — ئالدىغا چىقىپ قارشى ئېلىش.

پىسمان — كەمچەن.

پۇر — لىق، لىپمۇ - لىپ، تولدۇرۇلغان.

پۇرسەش — سوراش.

پۇرسىشى ھال — ھال سوراش.

پۇرشۇر — شاۋقۇن - سۈرەنلىك، ھاياجانلىنىق، جانلىق، قىزغىن.

پۇركار — قولىدىن ئىش كېلىدىغان؛ چىدامىلىق، ئەمگەكچان.

پۇرفەن — نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر.

پۇرفۇسۇن — نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر.

ت

تا — غىچە، كىچە؛ بىر ئىشنىڭ ئاخىرىغىچە؛

تا بۇگۈنگىچە.

تاب كۈچ – قۇۋۋەت، مادار، ماجال، تاقەت، چىدام؛ يورۇق، پارلاق، نۇرلۇق؛ قىزىتماق.

تابە قىزىتىش، يورۇتۇش؛ تاۋا، تاپا (نىنان پىشۇرىدىغان تۆمۈر قاچا).

تاپ هال – ئەھۋال؛ بىتەرلىك، كۆپايە.

تاها قۇرئان كەرىمدىكى بىر سۈزىنىڭ نامى.

تاق ئەبرۇ ئەگمە قاش.

تاكى شۇ چاققىچە، شۇ ۋاقىتقىچە.

تائىكىد تەكىتلەش، تاپىلاش.

تالاب كۆلچەك، سۇ يىغىلغان يەر.

تاۋۇس توز (قۇش نامى).

تەبباھلىق ناۋايلىق، ئاشپەزلىك.

تەبەر پالتا.

تەبلخانا پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ناغرا – دۇمباق ساقلايدىغان ئۆيى.

تەخەييۇل خىيال قىلىش، ئويلاش، كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش.

تەخەللۇب قارشىلىق، نارازىلىق؛ ئىختىلاپ، توغرا كەلمەسلىك.

تەھت تېگى، ئاستى، ئەسلى.

تەھسىل ھاسىل قىلىش، ئىلىم – مەرىپەت ئۆگىنىش، ئىگىلەش، قولغا كەلتۈرۈش.

تەھسىن باركاللا، يارايسۇ، ماختاش، تەقدىرلىمەك.

تەھەججۇد تۈنەش، يېرىم كېچىدە ئوقۇلىدىغان بىر خىل نەفل ناماز.

تەھەممۇل كوتورۇش، چىداش، بەرداشلىق بېرىش.

تەھىييات سالاملار، تەبرىكلەر.

تەھى دىل قۇرۇق كۆڭۈل.

تەدارۈك تەدبىر، چارە، ئىلاج؛ ئورنىغا كەلتۈرۈش، ئىزدەپ تېپىش، قولغا كەلتۈرۈش.

تەدبىركارشۇناس ئىشنىڭ تەدبىرىنى بىلگۈچى.

تەرجىھ قوللاش، قۇۋۋەتلەش؛ ئارتۇق كۆرمەك، ئۈستۈن بىلىش.

ئەرز ئۇسلۇب، ھالەت، سۈرەت، تەرتىپ، يوسۇن.

تەرراشى ياساش، تاراشلاش، شىلىش.

تەرك تاشلاش، ۋاز كېچىش، قويۇش، قالدۇ- رۇش؛ تېز.

تەرەھھۇم رەھىم قىلىش، سىيلاش، ئايىاش، شەپقەت يەتكۈزۈش، ئېچىنىش.

تەزۋىر ئالدام، مىكىر، ھىيلە.

تەسەررۇف قولغا ئېلىش، ئۆزلەشتۈرۈش، ئارتتۇرلىش، ئىگىلەش، قولغا كىرگۈزۈش.

تەسەددۇق خۇدا يولىدا بېرىلگەن نەرسىلەر، ئۆزىنى بېغىشلاش، بىر نەرسىنى بىرەۋگە بېرىش.

تەشرىف ئۇلۇغلاش، قەدەم كەلتۈرۈش، ئالدىغا بېرىش، كەلمەك.

تەغەييۇر غەيرەتلىك؛ ئۆزگىرىش، باشقا تۇسكە كىرىش.

تەقدىز ئەزەلى ئەزەلدىكى تەقدىر.

تەقرىر تاپشۇرۇش، ئېيتىش.

تەقسىر كاتتا، ھۆرمەتلىك؛ قىسقارتىش، كەمچىلىك،

ئۆۋەن، ئەيىب كۆرسىتىش.

تەقىپ توختىتىپ قويۇش؛

تەفرىز پەرەز قىلىش، تەخمىنەن مۆلچەرلەش.

تەفرىقە پارچىلىنىش، بۆلۈنۈش، ئايرىمىلىق، ئىتتىپاقسىزلىق، پەرىشانلىق.

تەكيە تايىنىش، يۆلىنىش، ياستۇق، دەرۋىشلەر تۇرىدىغان ئورۇن.

كەئەبخانا جەبىر - جاپا ئۆيى.

تەئەررۇز قارشىلىق، ئىنكار قىلىش، چېقىلىش، دەخلى قىلىش.

تەيسىر ئاسانلاشتۇرۇش، يېنىكلىتىش.

تەلئەت كۈننىڭ چىقىش ھالىتى، بىر نەرسىنىڭ كۆرۈنۈشى.

تەلەف ھالاكەت، يوقىلىش.

تەلخ ئامىز ئاچچىق - چۈچۈك.

تەناۋۇل ئىستېمال قىلىش، يېيىش، ئىچىش.

تەنەززۇل پەسىيىش، تۆۋەنلەش، ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش.

تەنگ بىماجال ناھايىتى ئاجىز.

تەنەئئۇم نېمەتلىك، ھوزۇرلىنىش، راھەتلىنىش.

تەۋازۇئ كەمتەرلىك، ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش.

تەۋان مۇمكىن، ئىمكانىيەتلىك.

تەۋاند قىلىش مۇمكىن بولغان ئىش - ھەرىكەت. قادىر بولدى، قۇدرىتى يەتتى.

تەۋزىھ روشەنلەشتۈرۈش، ئىزاھلاش.

تەۋەججۇھ يۈزلىنىش، تىكىلىش، قاراش، تەلمۈرۈش.

تەۋەللۇد تۇغۇش، تۇغۇلۇش.

تەۋئەم غىزا، يېمەكلىك.

تىز پەھىم ئەقىللىك، ئەقىل ـ پاراسىتى ئۆتكۈر.

تىشە پالتا ـ كەكە.

تىغ كىنە گىنە تىغى.

تىۋە تۆگە.

تىللا ئالتۇن، ئالتۇن ئاقچا.

تۇجرۇ ئىجرا قىلىڭلار.

تىلاۋەت قۇرئان قۇرئان كەرىمنى ئۈنلۈك ئوقۇش.

تۇدە ـ تۇدە دۆۋە ـ دۆۋە، دۆۋلۈك.

تۇربۇتى مۇئەتتەر خۇش بۇي قەبرە، خۇش بۇي تۇپراق.

تۇرفە ئاجايىپ ـ غارايىپ، قىزىق، يوچۇن.
ھەيران قالغۇدەك.

تۇغيان ھەددىدىن ئېشىش؛ تاشماق؛ كەلكۈن؛
توپىلاڭ، ئىسيان.

تۆرە خوجا.

تۆرۈ قانۇن، قائىدە، يوسۇن، نىزام؛ مۇراسىم؛
ئۆرپ ـ ئادەت.

ج

جا ماكان، ئورۇن، دەرىجە.

جاباغان تۇيۇقسىز ھۇجۇم.

جابەجا ئۆز ئورنىدا، دەرھال، جايى ـ جايىدا.

جاھ مەنسەپ، دەرىجە، مەرتىۋە.

جارۇبكەش سۈپۈرگۈچى، خىزمەتكار.

جائىز — قىلىشقا بولىدۇ، مۇمكىن، دۇرۇس، مۇۋا-
پىق، توغرا، لايىق، باپ.
جايىساڭ — ئالۋان ـ ياساق؛ مەنسەپ نامى.
جالا — ئاشكارا.
جالە — قالپاق.
جاۋىدان — داۋاملىق، دائىم، ئەبەدىي، مەڭگۈ.
جەھد — تىرىشىش، چىپلىشىش.
جەدد — چوڭ دادا، ئاتا ـ بوۋىلار؛ بەخت؛ قىرغاق.
جەددى ئەلا — ئۇلۇغ بوۋا، ئۇلۇغ ئاتا ـ بوۋا.
جەددە — چوڭ ئانا، موماي.
جەزب — تارتىش، شۈمش.
جەئد موي — بۈدۈرە چاچ.
جەلايى ۋەتەن — ۋەتەنسىزلىك، ۋەيرانچىلىق، سەرسانلىق،
ۋەتەندىن ئايرىلىش.
جەنگ ئەندازلىق — جەڭ قىلىش، جەڭگىۋارلىق.
جەۋاھىر — جەۋھەرلەر، ئېسىل، چىن تاشلار.
جەۋانىپ — تەرەپلەر، ئەتراپلار، ياقىلار.
جەۋھ — خاپا، توڭ قاپاق، سوغۇق چىراي.
جەۋف — كاۋاك، قورساق، بوشلۇق.
جىھاد — ئۇرۇش، جەڭ.
جىدد — تىرىشىش، ئىجتىهات، چىپلىشىش.
جىزىيە — ئىسلام مەملىكىتىدە، مۇسۇلمان بولمىغان
كىشىلەردىن ئىسلام ھۆكۈمىتى ئالىدىغان
نوپۇس بېجى.
جىست جۇ — ئىزلەش، ئاختۇرۇش.
جۇببە چۇش — ھەربىي كىيىم ـ كېچەك.

جۇببە — جۇۋا، تېرە كىيىم، ھەربىي كىيىم.
جۇبن — كىشىلەر ئارىسىدىن ئايرىلغان ئادەم.
جۇد — ئىنئام، ئېھسان؛ قاتتىق يامغۇر.
جۇرئەتى نۇش — بىر ئۇتلام ئىچىش.
جۇستىجۇ — ئىزلەش، ئاختۇرۇش.
جۇش — قايناش.
جۇزئە — پارە، بۆلەك، پارچە، باشقا، يات.
جۇنبەش — ھەرىكەتلىنىش.
جۇند — ئارمىيە، قوشۇن؛ شەھەر.
جۇنقار — سول قول، سولقانات؛ سولقانات قوشۇن.

چ

چابۇك — تېز، چاققان، شوخ، ئەپچىل، چەۋەنداز.
چاپاغان — كېچىلىك ھۇجۇم، قىرغىن.
چاھ — قۇدۇق، ئازگال.
چار(چاھار)دىۋان — تۆت دىۋان (تۆت بۆلۈملۈك توپلام).
چالاك — ئىلدام، تېتىك؛ كېلىشكەن.
چە — نېمە
چەھرە — چىراي، يۈز، ھۆسنى جامال، سۈرەت.
چەراكى — چۈنكى، نېمە ئۈچۈن، شۇنىڭدەك.
چەشمە — بۇلاق، كۆز.
چەندان — كۆپلىگەن، قانچىلىغان، شۇنداق، ئالاھىدە، ھەسسە.
چەۋگان — ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئوينىلىدىغان توپ.
چېھىل — قىرىق (40)

چىرلاش   چاقنىش، تەكلىپ قىلىش.
چۇست چالاك   تېز، چاققان.
چۈن   ئوخشاش، دەك، تەك.
چۈنان   باھانە، سەۋەب، نېمىشقا؟
چۈن چىرا   نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا؟
چۈن چارە   ئوچۇق، ئېنىق، يوشۇرماستىن، ئۇيقۇ؛ چۈش، ئوي، خام خىيال.

خ

خاب   ئۇيقۇ، چۈش، خىيال.
خاجەئى جاھان   جاھاننىڭ خوجىسى.
خا   تىكەن؛ ئۈچ؛ قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، ئازاب.
خارىش   تىكىنى.
خارىقى ئادەت   ئادەتنى بۇزۇپ تاشلىغۇچى، ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلىرى.
خاسەسى   مەخسۇس ئادىمى.
خاسۇلخاس   خاسلار خاسى، يېقىنلارنىڭ يېقىنى.
خاشاك   ئەخلەت.
خاك   تۇپراق، توزان، يەر يۈزى، تېررىتورىيە.
خەر   ئېشەك.
خەرامان   ياپىراش.
خەرجى خىراجەت   ئىقتىسادىي چىقىم.
خەسىس   بېخىل، پىخسىق، ئىچى تار، خەيرسىز.
خەيرباد   خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيلى — تەڭداش، گۇرۇھ، توپ، دۆۋە، قاراڭغۇلۇق.
خەيلى بىشە — ئورمانلار، قاراڭغۇ ئورمانلىق.
خەيلى ھەشەم — يېقىن كىشىلەر، دائىم بىرگە بولغۇچى كىشىلەر توپى.
خەلفە — ئىز باسار، ئورۇنباسار.
خەللادالاھۇ — ئاللا ئۇنى ھەمىشە بار قىلسۇن.
خەندان — كۈلكە، كۈلىدىغان، كۈلگۈچى، شادىخۇرام.
خەنناس — شەيتان، دۈشمەن.
خىرام — ئويناپ، يايراپ مېڭىش، چىرايلىق مېڭىش.
خىرەد — ئەقىل - پاراسەت، ھوش.
خىشاۋەندە — قېرىنداشلار، تۇغقانلار.
خىش ئەقرەبا — ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداش.
خىلۋەت — كىشى يوق يەر، خالى ماكان، پىنھان جاي.
خىمە — چېدىر.
خۇاھ — خالاش، ئىختىيار قىلىش.
خۇب — كۆركەم، گۈزەل، چىرايلىق.
خۇد — ئۆز؛ ئەسكەر باشلىقى؛ يالغۇز، پەقەت.
خۇر — قۇياش.
خۇرشىدە دەرەخشەندە — پارلاق قۇياش.
خۇردە كالان — چوڭ - كىچىك.
خۇشرۇي — گۈزەل، چىرايلىق، ئوچۇق چىراي.
خۇشگۇي — ياخشى سۆزلىگۈچى، گۈزەل سۆز، شېرىن سۆز.
خۇشۋەقت — خۇشال بولغان چاغ.
خۇن — قان.
خۇن توپان — قان توپانى، بالايى - ئاپەت قېنى.
خۇنخور — قانخور، قان ئىچكۈچى.

خۇنرىز قان تۆككۈچى، قانخور،

خۇنرىزلىق قىرغىنچىلىق، قانخورلۇق.

خۇن مىسلى جەيخۇن قانلىق دەريا، ئامۇ دەرياسىدەك قان...

خۇلاسە تۇل ...نىڭ خۇلاسەسى، نەتىجىسى.

خۇلد ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك، جەننەت.

خۇلەفا خەلىپىلەر، ئىز باسارلار.

خۇلۇس خالىسلىق، توغرىلىق؛ خۇلۇس قەلب—چىن كۆڭۈل ئاق كۆڭۈل.

خۇم كوزا، كۈپ؛ چوڭ دۇمباق؛ ئۇزۇن سۇناي.

خۇمۇل ئىنىقسىزلىق.

خۇن قان.

ھ

ھابائەن توپا – چاڭ، چاڭ – توزان.

ھابامەنسۇر شامالدا توزىغان توپا.

ھاتىف قىچقارغۇچى، تاۋۇش چىقارغۇچى، غايىپتىن ئاڭلانغان ئاۋاز.

ھادى ئاتىدارچىلىق، يېتەكچىلىك، توغرا يول كۆرسەتكۈچى، داھىي، يېتەكچى.

ھالات ئەجىبە ئاجايىپ ھالەت.

ھەبائ چاڭ – توزان، بىھۇدە، ئورۇنسىز.

ھەبىب دوست، يار، مەھبۇب، سۆيۈملۈك

ھەدىد تۆمۈر، پولات.

ھەددى ئىتدالى نورمال ھالەتتە.

ھەدشۇمار سان – ساناق.

هەدىيە تۆھپە، سوۋغات.
هەسەب ئېتىبارى.
هەزار مىڭ.
هەزرەتى ئۇلۇغ، كاتتا.
هەقايىق هەقىقەتلەر.
هەقشۇناس هەقنى تونىغۇچى.
هەقىر ئېتىبارسىز، تۆۋەن، پەس.
هەفتاد يەتمىش (70)
هەلقە بوغۇز، گال؛ چەمبەر، هالقا، كىشىلەرنىڭ چۆرىدەپ ئولتۇرۇشى.
هەلقەئى زىكىر زىكرى سۆھبەت ئولتۇرۇشى.
هەمنەشىن بىرگە ئولتۇرغۇچى، سۆھبەتداش.
هىجاب پەردە، توساق، ئۇيات.
هىجرەت ئايرىلىش، بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە كۆچۈش.
هىدايەت توغىرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش.
هىرىس قاتتىق بېرىلىش، تەمە، ئاچكۆزلۈك.
هىسار قورغان، قەلئە، ئىستىهكام.
هېكمەت سىر، تەدبىر، قانۇنىيەت، سەۋەب.
هېلىم يۇمشاق، ياۋاشلىق، مۇلايىملىق.
هىمات يۆلەك، يۆلەنچۈك، قوللىغۇچى.
هىممەت غەيرەت.
هىۋەل ئەلەس، ئالغاي، كۆزى مايماق ئادەم.
هۇب سۆيۈش، مۇهەببەت، ياخشى كۆرۈش.
هۆججەتى ساتىئ ئالىي هۆججەت، ئالىي دەلىل.

ھۆدا توغرا يول، ھەق.

ھۆزۇر كۆز ئالدى، ئالدى، ھازىر بولۇش، ئارام، راھەت.

د

دابان داۋان.

داخى تېخى، يەنە، تاكى.

داخىل ئىچى، ئىچكى، كىرگۈچى، كەلگەن، كەلگۈچى، دۆلەت ئىچىدىكى.

داد توغرىلىق، ئىنساپ، ئادالەت، شىكايەت، ئەرز، ئەدلىيە، كېسىم؛ ۋارقىراش، مۇراجىئەت قىلىش، ياردەم تىلەش؛ سوۋغا، ھەدىيە.

دادگاھ سوت، قەبرىستان.

دادىشاھ ۋالىي، ھۆكۈمدار؛ ئەرز قىلغۇچى، ئادالەت ئىزلىگۈچى.

دادىگەر دادغا يەتكۈچى، ئەرز ھالىنى ئاڭلىغۇچى، ئادالەتچى.

دارا ھەمىشە، دائىما، ئەبەدىي؛ جىلغا، چەت، ئوچۇقچىلىق.

داراز ئېگىز، ئېگىز بويلۇق، ئۇزۇن.

داماد كۈيئوغۇل.

دامەن پەش، ئېتەك.

دانا بىلگۈچى، ئالىم، ئەقىللىك.

دانىش بىلىم، مەرىپەت، ئىلىم - پەن.

دەھەن — بەرگەن.
دەربەدەر — ئىشىكمۇ ئىشىك يۈرۈش.
دەرگاھ — ئوردا، ھوزۇرى، ئالدى.
دەرەكەئى — پەلەمپەيلىك، قەۋەتلىك.
دەرمىيان — ئوتتۇرىدا، ئارىدا.
دەرۋىش — يوقسۇل.
دەست — قول.
دەستار — سەللە، باشقا ئورايدىغان ياغلىق.
دەستىدارۋازلىق — قوللىغۇچىلىق.
دەغەل — بۇزۇق، يامان.
دەلىر — باتۇر، پالۋان، قورقماس.
دەم — قان.
دەمار — تېرە - پېرەن، تار - مار قىلىش.
دىبان — دەپ، ئېيتىپ.
دىباچە — مۇقەددىمە.
دىدە — كۆز.
دىشۋار — مۇشكۇل، قىيىن.
دىگەر — باشقا، يەنە، ئىككىنچى، ئۆزگە.
دىيار — ۋەتەن، يۇرت، زېمىن.
دىيانەت — دىندارلىق.
دىلائىل — دەلىللەر.
دىلاۋىز — كۆڭۈلنى تارتقۇچى.
دىلاۋەر — يۈرەكلىك، باتۇر، قەھرىمان.
دىلدار — كۆڭۈلنى تۇتۇۋالغۇچى، ئۆزىگە تارتقۇچى.
دىل نەقشى — كۆڭۈلدىكى ئىز.
دېمەمەك — دېمەسلىك، ئېيتماسلىق.

دىمار	ھالاك.
دىۋان	توپلام.
دۇئا	تىلەك، ئارزۇ، تەلەپ.
دۇئاگوي	دۇئا قىلغۇچى.
دۇبارە	ئىككى قېتىم.
دۇجاجەتە	مېكىيان.
دۇختەر	قىز.
دۇخول	كىرىش، داخىل بولۇش.
دۇد	ئىس، تۈتۈن.
دۇرپاش	ئۈنچە چاچقۇچى، ھېكمەتلىك سۆزلەرنى ئېيتقۇچى.
دۇر	مەرۋايىت، چىن تاش، گۆھەر.
دۇرەر	دۇرلار، ئۈنچىلەر، مەرۋايىتلار.
دۇرۇد	مەدھىيە، تىلەك.
دۇن	دۇنيا، پەس.
دۇۋانە	ئىككى (ئىككى رەكەت)
دۇۋۇم	ئىككىنچى.

ر

را	نى، كە، گە، غا، قا.
راھ	يول، ئۇسۇل، تەدبىر، بوشلۇق، دائىرە.
راھىم	رەھىم قىلغۇچى، مەرھەمەت قىلغۇچى، رەھىملىك.
راھبان	يول ساقلىغۇچى.
راھدار	يول باققۇچى.

راھىلە	يۈك ئارتىلغان تۆگە، ئات - ئۇلاق.
راغىب	قىزىقتۇرغۇچى.
راي	خىيال، مەيل.
رەخشان	نۇرلۇق، جۇلالىق، پارقىراق.
رەددى بەدەل	ماجىرا، تالاش - تارتىش.
رەز	كۆچىيىش، جانلىنىش.
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ	ئاللا ئۇ زاتتىن رازى بولغاي.
رەسىدە	يېتىشكەن.
رەسۇلۇللا	پەيغەمبەر، ئاللانىڭ ئەلچىسى.
رەفتار	مېڭىش.
رەفئۇل قەدەر	يۇقىرى قەدرى - قىممەت.
رەئىيەت	خەلق، پۇقرا.
رەمەقى	يېرىم جان.
رەمەقىجان	جان سەكرات، جان ئۈزۈۋاتقان چاغ.
رەمۇز	ئىشارەت، مەنالىق سۆزلەر.
رەۋزەئى مۇقەددەس	پاك قەبرە.
رەۋسىيە	قارا يۈز، گۇناھكار، پاسىق ئادەم.
رەۋگەردان	يۈز ئۆرۈمەك.
رىجال	ئەرلەر.
رىختە	تۆككەن، قۇيغان.
رىھلەت	يۇرۇپ كېتىش، سەپەر قىلىش.
رىزا	رازىلىق.
رىزە - رىزە	پارچە - پارچە، ئۇششاق - ئۇششاق.
رىسالە	بىروشورا، كىتابچە، ژۇرنال.
رىشتە	يىپ، تاناپ، باغلىغۇچى.
رىشۋەت	پارا، ئارىلىق ئېلىش.

رەشۋەتچى پاراخور، ئارىلىق ئالغۇچى.

رىقابەت بەسلىشىش.

رىفئەت ئۈستۈنلۈك، ئۆرلەش.

رىياز گۈللۈك، باغچىلار.

رىيازات رىيازەتلەر.

رىيازەت جاپا ـ مۇشەققەت.

رىيائ ئىككى يۈزلىمىلىك، كىشىلەرگە ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش.

رىندە موللا تۇرۇپ شەرىئەتنى ئىنكار قىلغۇچى؛ نازۇك تەبىئەت، ئالفىتە، ياسانچۇق، بايۋەچچە، بىپەرۋا.

روھ جان، كۆڭۈل، قەلب، كەيپىيات، جەۋھەر، ماھىيەت، پەرىشتە.

روھىيات روھ، كەيپىيات، روھىي قىياپەت، روھىي ھالەت.

روي رىۋايەت قىلغۇچى، ئۇسسۇزلۇقتا قېنىش.

رۇباھ تۈلكە.

رۇبائى تۆتلىك.

رۇبائىيات رۇبائىيلار.

رۇبئى مەسكۇن ئالەم ئالەمنىڭ تۆتتىن بىرى.

رۇتبە مەرتىۋە، دەرىجە، ئەمەل، ۋەزىپە.

رۇجۇئ قايتىش، مۇراجىئەت، ئۆتۈنۈش.

روخ يۈز، چىراي؛ قارا قۇش، شاھمات ئۇ-رۇقلىرىنىڭ بىرى.

رۇسۇلۇللا پەيغەمبەرلەر، ئاللانىڭ ئەلچىلىرى.

رۇشدى ئەزىم كاتتا يول باشلىغۇچى.

روشنالىق يورۇقلۇق، نۇرلۇق.
رۇقئە خەت، مەكتۇپ، قەغەز پارچىسى.
رۇئيا چۈش، چۈش كۆرۈش.

ز

زات نەرسە، شەخس، ياردىتىلىش، نىگىز، تەگ، ئۇل.
زاتى تېگى، ئەسلى، نىگىزى، تەبىئى.
زاتى پاك ئاللا.
زاتىلمەۋت ئۆلۈم ئىگىسى.
زاھىد دىندار، تەقۋادار، سوفى، كىشىلەردىن قېچىپ يۈرگۈچى، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچى.
زاھىر ئاشكارا، ئوچۇق؛ يېڭى، پۇراقلىق.
زاھىرەت ئوچۇق، ئاشكارا.
زادە ئەۋلاد، بالا، تۇغۇلغان.
زادراھىلە يول ئوزۇقى، يېمەك - ئىچمەك.
زارى يىغلاش، يېلىنىش، ئاجىز.
زاكىر ياد قىلغۇچى، زىكرى ئېيتقۇچى.
زاكىيات زېرەك، زېرەكلەر.
زال ياشانغان، كەمپىر، موماي، قېرى.
زالالەت گۇمراھلىق، توغرا يولدىن ئېزىش.
زالىل ئاداشقان، قايمۇققان.
زەبان تىل، لۇغەت، سۆز، گەپ.
زەبان كۇنكۇلالى كېكەچ.

زەبت	تۇتۇش، ئېلىش، ئىگىلەش، ئىشغال قىلىش.
زەبەر	ئۈستى، تۆپە.
زەبەرجەد	يېشىل رەڭلىك بىر خىل تاش.
زەبەر دەست	پىشقان، مەلىكىلىك، قولى ئەپچىل، ماھىر، قولىدىن ئىش كېلىدىغان؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك؛ كەسىپ ئەھلى؛ باتۇر، پالۋان.
زەبھى	بوغۇزلىماق، سويماق، قۇربان قىلماق.
زەبىھە	بوغۇزلانغان ھايۋان.
زەبىدە	بىر ئايالنىڭ ئىسمى.
زەبۇن	مەغلۇپ، بىچارە.
زەبۇنكەش	ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ زالىم.
زەخم	يارا، جاراھەت، غەشلىك.
زەخمە	ئۇرۇش، ئازاب، يارا، چىرىگۈچ.
زەخمىن	يارىدار، يارىلانغان، جاراھەتلىك.
زەھما	سىرداش، دوست، يار.
زەررە	ئۇششاق ئاتوم پارچىلىرى.
زەقەن	ئېڭەك.
زەئىف	ئاجىز.
زەئىفە	ئاجىز، ئايال.
زەن	ئايال.
زەندە	تىرىك، ھاياتلىق.
زىبا	زىننەتلەنگەن، گۈزەل، چىرايلىق، كۆركەم.
زىبەشەم	ھەشەمەتلىك.
زىھىن	ئاڭ، ئەس، خاتىرە، پىكىر قىلىش قۇۋۋىتى.
زىددى	قارشى تەرىپى.
زىر	ئاستى، تېگى، پەس، تۆۋەن.

زىرا چۈنكى، ئېمىشقا، نېمە ئۈچۈن.

زىرۇزەبەر ئاستىن - ئۈستۈن.

زىست تىرىكلىك، ھايات، ياشاش.

زىكرى يادى، پىكرى، بايان قىلىش.

زىيادە كۆپ، جىق، ئارتۇق.

زىيارەتگاھ گۆرىستان، مازار، زىيارەت قىلىنىدىغان جاي.

زىياۋ نۇر، يورۇق، يالتىراق؛ ھۆزۈر؛ مۈلۈكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر.

زوھۇرى باش كۆتۈرۈش، ئاشكارىلىنىش، پەيدا بولۇش، مەيدانغا چىقىش، كۆرۈنۈش.

زور كۈچ، چوڭ، شىددەت، قۇۋۋەت.

زوربازۇ كۈچ - قۇۋۋەت، چوڭ قول، كۈچلۈك بىلەك.

زۇبدە قايماق؛ جەۋھەر.

زوھھاد زاھىدلار.

زۇد تېز، ئالدىراش.

زۇققۇم زەھەر، ئاچچىق، ئوغا.

زۇئمە گۇمان.

زۇل ھەيات ھايات ئىگىسى.

زۇلجالال ئۇلۇغلۇق ئىگىسى ئاللا.

زۇلف چاچ، كوكۇلا.

زۇلفەت يېقىنلىق، يېقىن؛ مەنسەپ؛ ئورۇن.

زۇلمەت قاراڭغۇلۇق.

زۇمرەسى گۇرۇھى.

زۇنۇب گۇناھلار.

سابىت — تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، ئۆزگەرمەس،
بىر ئورۇندا قىمىرلىماي شۈك تۇرىدىغان،
بىر يەردە تۇرىدىغان.

ساتتارۇلئۇيۇپ — ئەيىبلەرنى ياپقۇچى (ئاللا)

سابىر — سەۋرى قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىدىغۇچى،
تۆزگۈچى، چىداملىق.

سابىق — ئىلگىرىكى، ئالدىنقى، ئۆتكەنكى.

ساجىد — سەجدە قىلغۇچى.

ساخت — ياساش، ئىشلەپچىقىرىش، ياسالما، مەھـ
سۇلات؛ ئۇسۇل، تۈزۈلمە، قۇرۇلما،
قۇرۇلۇش.

ساخاۋەت — ياخشىلىق، يوقسۇللارغا ماددىي نەرسىلەرنى
بېرىش، ياخشىلىق قىلىش.

ساھىب — ئىگە، خوجا، ھەمراھ، جاناب.

ساھىر — جادىگەر، سېھىرگەر، ئالدامچى، كېچىچە
ئويغاق تۇرغۇچى.

ساھىل — سۇنىڭ چېتى، دېڭىز ـ دەريا قىرغىقى، بويى.

سارت — تاجىك.

سارى — تەرەپ.

سائىدە — سۇۋۇنغان، سۇركىگەن.

سائىرۇنناس — قالغان ئادەملەر.

سالھاي سال — كۆپ يىللار.

سالىھ — سالاھىيەتلىك كىشى، ياخشى.

سانئى — ھۈنەرۋەن، سەنئەتكار.

سەبزا — يېشىل.

سەبۇكبار — يۈكى يېنىك.

سەبۇكسار — يەڭگىل، ئالدىراڭغۇ، تەنتەك؛ كالتە پەم؛ ساياق.

سەتارە — يۇلتۇز.

سەتتار — ياپقۇچى. (ئاللانىڭ ئىسمى)

سەتر — يوشۇرماق؛ يول، قۇر.

سەتھ — يۈزى، تېشى، ئۈستى.

سەججادە — جەينىماز، سەجدە قىلىدىغان ئورۇن.

سەھفەئى باياز — ئاق سەھپە، ئاق بەت.

سەھى — ساق، كېلىشكەن، توغرا.

سەھىھ — ساغلام، توغرا، خاتاسىز.

سەھل — يەڭگىل، ئاسان، ئوڭاي.

سەھۋە — خاتا، يېڭىلىش؛ ئۇنتۇش.

سەخەت — تەس، قىيىن، قاتتىق.

سەد — توساق، تام، ئېگىز توساق، قورغان، سېپىل، ئىستىھكام، قەلئە؛ يۈز.

سەددەق — راست، توغرا.

سەدر — چوڭ ئەمەلدار، رەئىس، باشلىق.

سەدرنىشىن — تۆردە ئولتۇرغۇچى كىشى.

سەر — باش؛ ئۇچ، چوققا.

سەراپا — باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي.

سەراپەردە — ساراي پەردىسى، كاتتا پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر — باشتىن ـ ئاياغ، ئۇ باشتىن ـ بۇ باشقا.

پۈتۈنلەي، بارچە؛ ھەممە يەردە.

سەراسىمە ھودۇقتان، تەمتىرىگەن، چۆچۈگەن، بېشى ئايلانغان.

سەرۋان ئاقچا ئالماشتۇرغۇچى.

سەرايەت كۆچمەك، يۇقۇش، تارقاش، يامراش.

سەربەسەر پۈتۈنلەي، باشتىن - ئاياغ.

سەربەلەند ئاتاقلىق، داڭدار، مەشھۇر.

سەرتاپ بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرخەيل باشلىق، يولباشچى، يېتەكچى.

سەرھەد چېگرا، باش چېگرا؛ مەملىكەت.

سەرد سوغۇق.

سەردار باشلىق، باش قوماندان، يولباشچى.

سەردەفتەر پېشقەدەم، ئالدىنقى، ئىلغار.

سەردى سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ رەھىمسىز، سالقىن قاراش، ئېتىبارسىز قاراش.

سەرزەنىش سۆكمەك، تاپا - تەنە، كايىش.

سەرفىتنە پىتنە قوزغىغۇچى، پىتنىچى.

سەركە ئۆچكىنىڭ ئېركىكى (ئاختا قىلىنغىنى)

سەركەردە قوماندان، لەشكەر باشلىقى.

سەركەش ئىتائەتسىز، يولغا كىرمەس؛ گەدەنكەش؛ بوي بەرمەس، باش تارتقۇچى.

سەرگەشتە بېشى ئايلانغان، گاڭگىرىغان، سەرگەردان، چۆچۈگەن، ھەيران بولغان.

سەرگۇزەشت بېشىدىن ئۆتكەنلەر، كەچۈرمىش.

سەرئەفراز ئاۋۋالقى يۈرۈش؛ بېشى ئېگىز، بېشى

ئۇستۇن، ئېسىل، ئالىيجاناب، شەرەپلىك؛ يۈزى يورۇق.

سەرىھ ئوچۇق، ئايدىڭ، روشەن، ئېنىق.

سەرمايە باش مۇلۈك، ئاساسىي مۈلۈك، نەگىز، ئاساس.

سەرمۇنشى باش كاتىپ.

سەرنامەئى كىتابنىڭ بېشى، كىرىش سۆز.

سەرنىياز ھاجەت بېشى؛ چوڭ، مۇھىم ھاجەت.

سەرۋەر يولباشچى، رەھبەر.

سەرۇپاي باش ۋە ئاياغ كىيىملىرى، كىيىم-كېچەك.

سەفشكەن سەپ بۇزغۇچى.

سەئى ھەرىكەت، تىرىشىش.

سەيادەت ھۆكۈمرانلىق، قوماندانلىق، ئۇلۇغلۇق.

سەيارەت سەيلە قىلىش، ئايلىنىش.

سەير ئايلىنىش، ساياھەت قىلىش.

سەيرى سۇلۇك تەرىقەت يولىنى كېزىش.

سەييارە سەيلە قىلغۇچى، كەزگۈچى؛ ئاقما يۇلتۇز.

سەييىدى كائىنات كائىناتنىڭ كاتتىسى. كائىناتنىڭ خوجىسى.

سەيىد خوجا، ئۇلۇغ؛ مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادى.

سەيياد ئوۋچى، ئوۋ ئوۋلىغۇچى.

سەلاسىل ئەغلال زەنجىر، كىشەن.

سەلتەنەت پادىشاھلىق، سۇلتانلىق، يېڭىش، غالىبىيەت.

سەلەۋات رەھمەت، ناماز، دۇئا، تىلەك.

سەللامنا تەسلىم بولدۇق، باش ئەگدۇق.

سەمەندەر ئوت چاشقىنى.

سەمەنبوي   گۈل بويىقى.

سەمەر   مېۋە؛ نەتىجە.

سەمەن زەقەن   كۈمۈش (ئاق) ئىڭەك.

سەمىي شىرىف   ئۇلۇغ قۇلىقى.

سەنەد   تايانچ، ھۆججەت، دەلىل؛ چوڭلار.

سەنۇبەر   قارىغايغا ئوخشاش خوش قامەت دەرەخ، كېلىشكەن قامەت.

سەۋ   سۆيۈش، ياخشى كۆرۈش، ياقتۇرۇش.

سەۋار   ئاتلىق، ئۇلاقلىق.

سىبغەتۇللا   ئاللانىڭ بويىقى.

سىپاھ   ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن.

سىپاكەر   ئەمەلدار، ھەربىي ئەمەلدار.

سىپارىشنامە   ئەپۇنامە، ئازات نامە.

سىپارىش   تاپشۇرۇش، ھاۋالە، مېھرىبانلىق.

سىپاس   ماختىماق، تەشەككۈر ئېيتىش، رەھمەت ئېيتىش، مىننەتدارلىق.

سىپەھسالار   باش قوماندان.

سىپەھرى   كائىنات.

سىھھەت   ساغلاملىق.

سىراب   كۆپ، ئارتۇقچە، زىيادىلىق.

سىراتەل مۇستەقىم   يىمىرىلمەس تۈز (توغرا) يول.

سىگال   ئوي، خىيال، پىكىر؛ نىيەتە يامان گەپ، يامان نىيەت.

سىلسىلە   زەنجىر.

سىنە   كۆكرەك.

سىن سال   يېشى، ئۆمرى.

سوفى تەرىقەت- يولىدىكى كىشى.
سۇفىس يۈكلۈق.
سوز كۆيۈش.
سوككان توختاپ تۇرغۇچى، تۇرۇپقا لغۇچى.
سۇخەن سۆز.
سۇخەندان سۆزمەن، ناتىق.
سۇۋار ئات - ئۇلاققا مىنىش، ئاتلانماق.
سۇۋارە ئاتلىق ياكى ئۇلاقلىق ئادەم.
سۇلۇك يول، تەرىقەت.
سۇنىس ئاللا يارا تقان نەرسلەر.
سوننەتى مۇئەسسەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تە-
سىرلىك يولى، ئادەتلىرى.

ش

شابابلىق ياشلىق.
شاتىر چاققان، يۈگۈرۈك، ئەپچىل؛
پادىشاھ يېنىدىكى خىزمەتكار.
شاھباز قارچۇغا.
شاھىد گۇۋا، شاھىت، تانۇق.
شاھىنشاھ شاھلار شاھى، ئۇلۇغ پادىشاھ.
شاھۋار شاھانە. شاھلارغا يارىشىدىغان،
چوڭ، يىرىك، ئەڭ ئەلا.
شاھادەت گۇۋاھلىق بېرىش، قۇربان بولۇش.
شاقاۋەت بەدبەخلىك، يامانلىق.
شايەد ئېھتىمال، بەلكىم، چېغى.

شايىستە	مۇۋاپىق، مۇناسىپ، لايىق، مەقبۇل، مەقۇل.
شاھ بېگى	ماتا - خام، بوز ئالۇدگىنى يىغىدىغان بەگ.
شەبخۇن	كېچىلىك ھۇجۇم، قانلىق كېچە.
شەب - روز	كېچە - كۈندۈز.
شەجەر	نەسەبنامە؛ دەرەخ.
شەھىد	قۇربان.
شەر	يامانلىق، ياۋۇزلۇق، گۇناھ.
شەرمەنسار	شەرمەندە، رەسۋالىق.
شەرۋئ	باشلاش.
شەرۋئى ئىرادەت	پىر ئۇستاز تۇتۇشنى باشلاش.
شەفئى	شاپائەتچى، ھىمايىچى.
شەقىقە	باشنىڭ يېرىمى ئاغرىش كېسەللىكى؛ ئىپلاس، بەدبەخت؛ ئاچا - سىڭىل.
شەككاك	گۇمانلانغۇچى، ھىيلىگەر ئادەم.
شەئبدە باز	سېركچى، ئويۇنچى.
شەمشەر ئابدار	ئۆتكۈر شەمشەر.
شەيخۇل ئىسلام	ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋاسى.
شەيخ	مازار باققۇچى؛ قېرى؛ ئىشان؛ باشلىق، ئۇستاز؛ قولباشچى.
شىربىشە	جاڭگال شىرى.
شىرخارە	سۈت ئەمگۈچى.
شىرىف	ئۇلۇغ، بۈيۈك.
شىكاف	تۆشۈك، كاۋاك، بوشلۇق.

شكەستە   سۇنۇق، كۆڭلى سۇنۇق.
شكۋە   شكايەت.
شكوفتە   ئېچىلغان.
شناۋەر   نالايىق، نومۇس، دۈشمەن، شۇم، خارابى.
شۇتۇر   تۆگە.
شۇخۇلبەك   قاماقخانا كۈزەتچىلىرىنىڭ بىلشلىقى.
شۇد   بولدى.
شۇھۇر   ئايلار.
شۇمۇل   بىر نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.
شۇرشەر   يامانلىق.
شۇرىش   غەۋغا، قوزغىلاڭ.
شورۇد   باشلاش.
سۇلتانىل مۇھەققىقىن   ھەقىقەتنى تونىغۇچىلارنىڭ كاتتىسى.
شۇمار   ساناق، ئەدەت.
شۇبھە   شەكلىك، گۇمانلىق.
شوئبەد   شاخچە، تارماق.
شۇنىد   ئاڭلاش، ئىشىنىش.

غ

غازى   جەڭ، غازات قىلغۇچى.
غازىيانە   جەڭ، غازات قىلغانلاردەك.
غافىل   بىپەرۋا.
غەپلەت   بىپەرۋالىق.
غەددارمەككار   ھىيلىگەر، يالغانچى.
غەردار   راۋان، ئوچۇق.
غەزەليات   غەزەللەر.

غەيۇر	شىجائەتلىك.
غەلەت	خاتا.
غەلىز	پىرىك.
غەمماز	غەيۋەتچى، پىتنىچى.
غەنى	باي.
غەۋتى گۆھەر	گۆھەردانىلىرى.
غەۋۋاس	پەريادىغا يەتكۈچى.
غول	ئىشكەل.
غۇلام	خىزمەتكار.
غۇبار	چاڭ – توزان.
غۇربەت	مۇساپىرلىق.
غۇسسە	غەم – قايغۇ.

ف

فاتىھە	دۇئا قىلىش، باشلىنىش، كىرىش سۆز.
فارىغ	بوش، بىكار، قۇرۇق؛ قۇتۇلغان؛ بوشىغان؛ تۈگەتكەن، ئورۇنلاپ بولغان...
فارىغىل بال	خاتىرجەم.
فازىل	فەزىلەتلىك كىشى، ئالىم.
فاساد	بۇزۇق.
فاسادخانا	بۇزۇقچىلىق قىلىدىغان ئۆي.
فەتىھ	ئېچىش، ئازاد قىلىش، غەلىبە قىلىش.
فەتىھى قىلدى	غەلىبە قىلدى.
فەھىم	پەم قىلىش، بىلىش.
فەھىم رەسائى	پەملىك.

فەھۇمەل بەس ئۇ...، ئاندىن كېيىن ئۇ...
فەخر پەخىرلىنىش.
فەرامۇش ئۇنتۇش.
فەرجى كۇشادىلىق.
فەرشى زېمىن.
فەرقىسەر باشنىڭ ئۈستى.
فەساھەت تىل گۈزەللىكى: سۆزنى ئوچۇق، گۈزەل ۋە تەسىرلىك قىلىش.
فەقىر كەمبەغەل.
فەيزى فۇتۇھات پەيز ۋە كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى تەسىراتلار.
فەيسەل ھەق - ناھەقنى ئايرىغۇچى.
فەلەك دەۋۋار ئايلانغۇچى پەلەك.
فەۋجە - فەۋجە گۇرۇھ - گۇرۇھ.
فىھرەست مۇندەرىجە.
فىرقە گۇرۇھ.
فىرىپتە ئالداش، ئالدىغان، ئالدىنىش.
فىش ئالدى.
فىشە ھۈنەر، ئىلىم.
فىشىبا قارشى ئېلىش، ئالدىغا چىقىش.
فىلھال دەرھال.
فىمافى تەقدىر ھەممە نەرسە تەقدىر ئىچىدە، ھەممىنە نەرسە ئاللانىڭ تەقدىرىگە باغلىق.
فوتۇر نۇقسان، كاۋاك، بوشلۇق، ئاجىزلىق سۇنۇش.
فۇتۇۋەت مۇرەۋۋەت، سېخىلىق، مەردلىك.
فۇزۇلا پازىللار، ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلىرى، پەزىلەتلىك كىشىلەر

فۇسۇنگەر	سۆز بىلەن ئالداش.
فۇنۇن	تۈرلۈك ئىلىم ـ پەنلەر.

ق

قازارا	تەقدىر شۇنداق بولۇپ قالسا.
قافىلە	كارۋان.
قالبى تەھى	دىلى قۇرۇق.
قالۇ	دېگەن، ئېيتقان.
قەتتال	قاتىل، ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.
قەترە	تامچە.
قەتل	ئۆلتۈرۈش.
قەتلى ئام	ئاممىۋى قىرغىن، ئادەم ئۆلتۈرۈش.
قەددىسەللاھۇسىرر ـ رەھۇل ئەزىز	ئاللا بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ روھىنى ساپ قىلسۇن.
قەرىنە	ئوخشاش، دەك، پەرەز، قىياس، بەلگە، ئالاھىدىلىك، خۇسۇسىيەت، يىغىنچاقلاش ئۇسۇلى؛ ئەر ـ ئايال.
قەسىدە	زور ۋەقە مەقسەت قىلىنغان كۆپ مىسرالىق شېئىر.
قىماب	كۆز بوياش، يوشۇرۇش.
قۇتبى	مادارى، تايانچىسى، كاتتىسى.
قۇتبى زەمان	زاماننىڭ كاتتىسى.
قۇتبۇل ئەقتاب	قۇتبۇلار باشلىقى، قەۋم كاتتىسى، لەشكەر باشلىقى.
قۇتبۇل ئارىفىن	ئارىپلارنىڭ كاتتىسى.

قۇتبۇل ئەبدال	ئەۋلىيالارنىڭ كاتتىسى.
قۇتۇبى ئەشرەتى	خۇشاللىقنىڭ ماداۋى.
قۇرئاندەرمەيان	قۇرئاننى ئوتتۇرىدا قويۇش.
قۇيى	تۆۋەن، تۆۋەندىكى، ئاياقدىكى.
قۇماش	توقۇلما، رەخت، ماتا.

ك

كاھىش	كايىش، ئازار بېرىش، خاپا بولۇش.
كار	ئىش.
كارساز	ئىشلارنى تۈزەتكۈچى.
كاسە	قاچا.
كاشاكەش	چەمبەرچەس.
كاشفى ئەسرار	سىرلارنى ئاچقۇچى.
كامران	مەقسەت-ئارزۇسىغا يەتكۈچى، بەخت، را-ھەت، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران، ۋۇجۇدقا چىققان.
كەج	كاج، تەتۈر.
كەد خۇدا	تۈرمۇش قۇرۇش، يۇرت چوڭى، ئۆي باشلىقى، ھاكىم، رايون باشلىقى.
كەر بالايىخاۋارىج	خاۋارىجلار گۇرۇھىنىڭ كەربالاسى.
كەركۈن	كەلگۈن.
كەرم	ساخاۋەت، سېخىلىق، ياخشىلىق.
كەرمان	ئىراننىڭ بىر ئۆلكىسى.
كەسرەت	كۆپلۈك، جىق، تولا، موللۇق.
كەشف	ئېچىلىش، ئاشكارىلاش، پاش قىلىش.

كەشپى كارامەت ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنىڭ زاھىر بولۇشى.

كەشىش تارتقان؛ پوپ، ماناخ، روھانى.

كەلام مەجىد قۇرئان كەرىم.

كەلامى گەرەھ ئېغىر سۆز.

كەما خۇددى، ئەينەن، دەك - تەك.

كەمايەنبەغى قىلىشقا تېگىشلىك.

كەمەند سىرتماق.

كەنارە چەت، ياقا، قاساپ كانارىسى.

كەۋاكىب يۇلتۇزلار.

كەۋسەر جەننەتتىكى بىر بۇلاقنىڭ ئېتى.

كىبىر چوڭ، كاتتا، ئۇلۇغ.

كىبىر ئىناد ئۆزىنى چوڭ ھېسابلاپ بويسۇنماسلىق.

كىردىكار ھەممىنى قىلغۇچى (ئاللا)

كىرامىل ۋۇجۇت ھۆرمەتلىك ۋۇجۇد.

كىسۋەت كىيىم - كېچەك، ئۇستىباش.

كىشۋەر دۆلەت، مەملىكەت.

كىمخاپ ئالتۇن يىپلىق يالتىراپ تۇرىدىغان يىپ.

كىميا خىمىيە.

كىنە ئاداۋەت.

كۇچە كىچىك.

كۇنۇزى كانلار.

كۇشاد ئوچۇق، كەڭ.

كۇففار دىنسىزلار، كاپىرلار، ئىسلام دىنىغا كىرمىگەنلەر.

كۇففارمۇشەددەت ئەشەددى كاپىرلار، يامان كاپىرلار.

كۆلاھ — باش كىيىمى، بۆك.
كۆلال — ساپاچى، كوزىچى، تاۋاقچى، ساپال نەرسىلەرنى ياسىغۇچى ھۈنەرۋەن.
كۆللى ھىمات — قوللىغۇچىلارنىڭ ھەممىسى.
كۆللىيەت — بارلىق، پۈتكۈل بار نەرسىلەر.

گ

گەران مايەئى — ناھايىتى قىممەت، ناھايىتى ئېغىر.
گەردۈن — ئاسمان، پەلەك.
گەرىبان — ياقا.
گەرىبانگىر — ياقىسىنى تۇتقان.
گەرۋە — گەرۋە — توپ — توپ.
گەرۋە — توپ، گۇرۇھ.
گىرپەزارى — يىغا زارى.
گىنەبوي — گىنە — ئاداۋەت پۇرىقى.
گۈبىگۈ — سۆزمۇ — سۆز.
گۈداز — كۆيۈش، كۆيۈپ قارىداش.
گۈزىدە — تاللانغۇچى، تاللانغان، نادىر، ئىلغانغان.
گۈزىر — ئامال، چارە، ئىلاج؛ يا ردەم؛ دورا، ئۇنۇملۇك دورا.
گۈزىن — تاللانغان، سايلانغان، تاللىغۇچى...
گۈستاخ — ئەدەبسىز، ئىتائەتسىز.
گۈستاخانە — گەدەنكەشلىك بىلەن.
گۈش — قۇلاق.
گۈشمال — قۇلاق چۆپى، ئەدەب بېرىش.

گۈل رۇخسار	گۈل چىراي، يۈزى گۈلدەك گۈزەل.
گۇمراھ	يولدىن ئازغان، يولنى يوقاتقان.
گۇمنام	نامسىز، نامى يوقالغان، ئاتىنىسىز ئادەم. ئابرويىسىز بىچارە ئادەم.
گۈزەر ـ بېگۈزەر	مەھەللىمۇ مەھەللە، كوچىمۇ ـ كوچا.
گۈلاب	گۈل سۈيى، ئەتىر، قىزىل گۈلدىن قىلىنغان ئىچىملىك.
گۈلگۈل	قىپقىزىل، بەك چىرايلىق گۈلدار.
گۈلگۈن	گۈل رەڭلىك، قىزىل گۈلدەك.
گۈلنار	ئانارگۈل، ئەتىيازدا ھەرخىل ئېچىلىدىغان ياۋا گۈل.

ئە

ئەبا	ئاتا، دادا؛ جەندە كىيىم.
ئەبدال	تەرىقەت ئەھلىنىڭ يۇقىرى تەبىقىسى.
ئەبرار	ئۇلۇغ ياخشى كىشىلەر، ئەۋلىيالار.
ئەتىبائى مەھرەم	يۇگەن، مۇھاپىزەتچى، ئەگەشكۈچىلەر.
ئەختەر	يۇلتۇز.
ئەجۇبەئى روزگار	ئاجايىپ تىرىكچىلىك.
ئەجز	ئاجىز، ئاجىزلىق.
ئەھباپ	دوستلار.
ئەھقىر	ئېتىبارسىزراق.
ئەھكام	ھۆكۈمەتلەر.
ئەھل ئايال	ئائىلە، خوتۇن، بالىلىرى.
ئەھلى ھال	ئاللا سىرلىرىدىن ۋاقىپ بولغۇچى.

ئەمۋەللىك	ئىككى يۈزلىمىلىك.
ئەدەم	يوقلۇق.
ئەدەمۇل ئەقىل	ئەقىلسىز.
ئەدنا	ئەڭ تۆۋەن، ئەڭ ئاددىي، پەس.
ئەدۇ	دۈشمەن، ياۋ.
ئەرباب	كاتتىلار، ئۇلۇغلار.
ئەربەئىن	قىرىق (40)
ئەرھەمەرراھىمىن	ئاللا بارلىق رەھىملىكلەردىمۇ رەھىملىكرەكتۇر.
ئەرش	ئىسلام دىنىدا قارىلىشىچە: يەتتە قەۋەت ئاسمان ئۈستىدىكى ئەڭ يۇقىرى، ئۇلۇغ ماكان.
ئەرەقى پېشانە	پېشانە تەرى.
ئەزبىرائى	ئۇنىڭ ئۈچۈن.
ئەزبىرائى خوش ئامەد خۇشامەت ئۈچۈن.	
ئەزبىرائى خۇدا	ئاللا ئۈچۈن.
ئەزان	ئۇنىڭدىن.
ئەزكار	زىكىرلەر.
ئەزم	بۈيۈك، ئۇلۇغ.
ئەزىزۇل قەدر	قەدرى يۇقىرى.
ئەزمۇششەئىن	ئۇلۇغ شانۇ شەۋكەت.
ئەزم	قەست، نىيەت، قارار.
ئەزمىنە	زامانلار، ئەسىرلەر، ۋاقىتلار.
ئەزۋاجى مۇئەززەم	ئۇلۇغ ئاياللىرى.
ئەسالەت	ئېسىللىك.
ئەستانىب	ئەسلەپ، سېغىنىپ، يادلاپ.

ئەسھاب — دوستلار، يارانلار؛ ھەمراھلار.

ئەسرار — ئىچكى مەسىلىلەر، ئىچكى ئىشلار، سىرلار.

ئەسرار جەبرۇت — ئاللانىڭ سىرلىرى.

ئەسفىيا — ناھايىتى ساپ، سۈزۈك.

ئەشئار — شېئىرلار

ئەشك — كۆز يېشى.

ئەشيا — تۇرلۇك ماددىي نەرسىلەر.

ئەغلەب — غالىبراق.

ئەفئال — قىلمىش ـ ئەتمىشلىرى

ئەفراد — جىنسى، ئەۋلادى.

ئەفزاھ — رەسۋا، بىشەم، نومۇسسىز.

ئەخشا — پاش قىلىش، ئاشكارىلاش.

ئەفقىر — كەمبەغەلرەك.

ئەفىفە — پاك

ئەفلەب — تەدبىر ـ چارە تېپىپ.

ئەقايىد — ئەقىدە، ئېتىقادلار.

ئەقلى كۇللى — تولۇق ئەقىل، ئەقىلنىڭ ھەممىسى ھەقىقى ئەقىل

ئەكسەر — كۆپ قىسمى، تولا، جىق.

ئەئزاز — ئىززەت ـ ھۆرمەت.

ئەييۇھەنناس — ئەي ئادەملەر، ئەي خەلقلەر.

ئەئلا فازىل — يۇقىرى پەزىلەتلىك.

ئەلايىق — ماسلىشىش، ئەگىشىش.

ئەلالەت — ئۇستۇنلۇك.

ئەلقىسسە — يەنە بىرۇۋەقە، قىسسە، ھېكايە.

ئەلھال — ھازىر، ھازىرقى كۈندە، شۇمىنۇتتا.

ئەلھەمدۇلىللاھ ھەمد ـ سانا ئاللاھقا خاستۇر.
ئەلھەق توغرا، ھەقىقىي.
ئەلەددەۋام داۋاملىق.
ئەلەسسەباھ تاڭ يورۇش بىلەن.
ئەلەيھىسسالاۋات ئۇ زاتىنىڭ ئۈستىگە رەھمەت ياغسۇن.
ئەلەيھىررەھمە ۋەررىزۋان ئۇزاتقا ئاللانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى بولغاي.
ئەلەيھى لەئنى ئۇنىڭغا لەنەت بولسۇن. ئۇنىڭغا لەنەت.
ئەلەلخۇسۇس خۇسۇسەن.
ئەمىر دۆلەن باشلىقى، ھەربىي باشلىقى، زۇڭلى.
ئەمۋاج دېڭىز ـ دەريالارنىڭ دولقۇنى.
ئەمۋال ئەشيا مال ـ مۈلۈك، نەرسىلەر.
ئەنبىيا پەيغەمبەرلەر.
ئەنداز ئۆلچەم.
ئەنۋائ تۈرلۈك، خىلمۇخىل، ھەر خىل بۆلۈملەر
ئەۋباش ئوغرى.
ئەۋاتىفى مەرھەمەتلەر، مېھرىبانلىقلار.
ئەۋج كۆچىيىش، ئۇلغىيىش.
ئەۋساب ياخشى ئەخلاق، ياخشى سۈپەتلىرى.
ئەۋقات ۋەقىتلەر.
ئەۋلىيائى كەلان ئۇلۇغ ئەۋلىيا.

ئې

ئېرسال خەت ـ ئالاقە، سوۋغا ـ سالام.
ئېتراز قارشىلىق، نارازىلىق.

ئى

ئىبا چېكىنىش، يالتىيىش، تارتىنىش، باش تارتىش.

ئىبلىس شەيتاننىڭ ئەڭ كاتتىسى.

ئىتاب تاپا ـ تەنە، تەنقىد.

ئىتسال تۇتاش، باغلىنىشلىق.

ئىتپىدار ئىشىنىش، تايىنىش.

ئىتمىنان كۆڭلى ئارام تېپىش، رازىلىق.

ئىختىسار قىسقارتماق.

ئىھتىمام ئەھمىيەت بېرىش

ئىرشاد يول كۆرسىتىش، ئازغانلارنى توغرا يولغا باشلاش.

ئىزتىراب بىئاراملىق، ئالدىراشلىق.

ئىزنى رۇخسەت.

ئىسامى پاكلىق، پاكلىقى.

ئىستىدات ئىقتىدار، قابىلىيەت.

ئىستىراھەت راھەتلىنىش، دەم ئېلىش.

ئىستىغنا ئۆزىنى ھاجەتسىز كۆرسىتىش، ئېھتىياتسىز ـ لىق، تارتىنىش، نازلىنىش.

ئىستىمداد مەدەت تىلەش، ياردەم ئىزدەش.

ئىستىئانەت مەدەت تىلەش، ياردەم سوراش.

ئىستىدراج ئۆرلەش، دەرىجە تېپىش.

ئىستىتائەت قۇدرەت، كۈچى يېتىش.

ئىسھال ئىچى سۈرۈش.

ئىسە	شۇنداق بولسا، ئۇنداق بولسا.
ئىسفەندۇك	ئادەم ئىسمى.
ئىشكاغەسى	پادىشاھلارنىڭ ئوردا ئىشلىرى ئەمەلدارى
ئىفرىت	دىۋە، شەيتان.
ئىقامەت	تۇرۇش، ئولتۇرۇش، مۇقىم بولۇش.
ئىلتىجا	ئىلتىماس، ئۈمىد، تىلەك، پاناقاش.
ئىلىم شەرف	ئىتىمولوگىيە، سۆز تۈغرىسىدىكى ئىلىم.
ئىلمى نەھۋى	گىراماتىكا، سىنتاكسىس.
ئىلمى ھال	تۇرمۇش، مەئىشەت، زاھىر ئىلىم.
ئىللا	ئەگەر مۇندا بولمىسا...پەقەتلا، مەگەر.
ئىلمى شەرىئەت	شەرىئەت ئىلمى.
ئىلمى زاھىر	جەمئىيەت — تۇرمۇش ئىلمى
ئىلمى باتىن	تەرىقەت ئىلمى، روھى دۇنيا ئىلمى.
ئىما	ئىشارەت.
ئىماد	تۈۋرۈك، تايانچى.
ئىمداد	مەدەتلەر
ئىنابەت	باشقا يولدىن ھەق تەرەپكە قايتىش.
ئىناد	گەدەنكەش.
ئىنتىفال	يوقىلىش، ھالاك.
ئىنتىقال	يۆتكەش، يۆتكىلىش.
ئىندەللا	خۇدانىڭ نەزىرىدە.
ئىندەللاھى	ئۇ خۇدا ئالدىدا.
ئىنقىتا	ئۈزۈلۈش.
ئىنايەت	لۇتفى مەرھەمەت، ئىلتىپات
ئىنشائاللا	خۇدا خالىسا

ي

يا	ئەي، ياكى، ئەگمە (كامانىڭ ياسى)

ياران دوستلار.
يارەب ئەي پەرۋەرش قىلغۇچى ئاللا.
يارغۇ ئەرز قىلىش، تالاش - تارتىش، مۇنازىرە.
يازۇق گۇناھ.

ياغى دۈشمەن.
ياۋەر ياردەمچى، ياردەمچىلىك، مۇئاۋىن.
ياۋەرلىك مەدەتكارلىق.
ياۋۇق يېقىن.
يەخ مۇز.
يەكبار بىر قېتىم.
يەك بارە بىر قېتىملا.
يەكتا يەككە، بىرلا. تەڭسىز.
يەكتايى ئەدەن ئىقامەتتە بىر پۈتتا تۇرماق.
يەكسان يوقىتىش؛ تۈز، باراۋەر، بىر خىل.
يەكلىخ ئوخشاش.
يىگانە يالغۇز، بىرلا. بىردىنبىر، تەڭداشسىز.
يۆت جۈت، شۇۋىرغان.

ل

لاغەر ئورۇق.
لائەجندۇ تاپالمايمەن.
لايەئقۇل ئەقىلسىز، ئويلىيالمايدىغان بىلىمسىز.
لايەئۇددۇ ساناپ ھېسابلاشقا بولمايدۇ.
لال گاچا، سۆزلىيەلمەسلىك، تىلى تۇتۇلۇش.

لەببالەب لىقمۇ لىق، لىۋى بىلەن تەڭ.
لەتافەت نازۇكلۇق.
لەھزە بىر تىنىق، بىردەم.
لەرزە تىترىمەك، ھەرىكەتلىنىش.
لەئىن لەنەتلەنگۈچى، لەنەتكە يولۇققۇچى.
لەيلە تۇلقەدەر قەدىرلىك كېچە، شەرەپلىك كېچە.
لەمئى يورۇقلۇق.
لىباس كىيىم - كېچەك، تون.
لىباس قۇتىبىيە قۇتىبلىق تونى.
لىئىستىھقاق ھەققىنى ئادا قىلىش، شەرتىنى تولۇقلاش.
لۇتف رەھىم - شەپقەت، مېھرىبانلىق.
لۇتى لايىغەزەل.
لۇھ تاختا، چەدۋەل، دوسكا.
لۇل ئۇيىاتسىز، شەرمىسىز.

م

ماتاردغى رەببانى خۇدانى تونۇش.
ماتەقەددەم ئۆتكەن.
ماھتاب ئايدىڭ، ئاي.
ماھيان بېلىقلار
مادەر ئانا.
ماسىۋا ئاللادىن باشقىلار، پانىي دۇنيا.
ماشايىخ ئۇستازلار، ئەۋلىيالار.
ماكىيان مېكىيان توخۇ.
مايەئى دۇررى شۇۋارغەۋت سۇغا چۆمۈپ گۆھەر سۈزگۈچىلەر.

مالامال يانجىلغان، ئېزىلگەن.
ماندە قالغان، ھېرىپ قالغان، توختاپ قالغان.
مەن كىم، ئادەم، زات.
مەئاينە ئېنىق، ئوچۇق، ئاشكارا، ئەينەن.
مەجمۇئە توپلام.
مەتا ئايدەك.
مەھرەم خادىم، خىزمەتچى، ئىشكاھلىنىشى دۇرۇس كىشى، مۇھاپىزەتچى.
مەھزۇن قايغۇلۇق.
مەھەللى ئورنى، جايى، ۋاقتى.
مەھمۇم غەم - قايغۇلۇق.
مەھۋى يوقىتىش، تۈگىتىش، غايىپ بولۇش.
مەدھىيە مەدھىيەسىنى، سۈپىتىنى.
مەدرىسە دەرس ئوقۇتۇش ئورنى، ئالىي بىلىم يۇرتى.
مەدفۇن دەپنە قىلىش، كۆمۈش، دەپنە قىلىنغان ئۆلۈك، ياكى ئالتۇن - كۆمۈش.
مەردۇد قوغلاندى قىلىنغۇچى، سۈرگۈن قىلىنغۇچى، ھەيدەلگۈچى.
مەركەپ ئات - ئۇلاق.
مەرگ ئۆلۈم
مەرەز كېسەللىك.
مەزاھى چاقچاق قىلغۇچى.
مەزھەرى زاھىر بولىدىغان جاي.
مەزارى پۈرپەيز پەيزگە تولغان مازار.

مەزافات ئىخلاسمەنلەر.

مەزلۇمە ئايال، زۇلۇمغا ئۇچرىغان ئايال.

مەزۇر ئۆزرە بايان قىلىش، كەچۈرۈم سوراش.

مەسرائ شېئىر مىسرالىرى.

مەست-مۇستەغرەق ھوشسىز مەست.

مەسرەف سەرپ - خىراجەت ئورنى.

مەسىيەت گۇناھ.

مەسنەد تايىنىش ئورنى.

مەسنەۋى بىر خىل شېئىر شەكلى؛ مەشھۇر بىر شېئىرىي كىتاب يەنى «مەسنەۋى مەئنەۋى» نىڭ قىسقارتىلغان نامى.

مەشامىلە ئۆز ئىچىگە ئالغان.

مەشرىق شەرق.

مەشرۇئ شەرىئەت ھۆكمىگە مۇۋاپىق ھەرىكەت.

مەشۋەرەت مەسلىھەت، كېڭەيىش.

مەغرىب غەرب.

مەقبەرە گۆر، قەبرە.

مەقبۇل قوبۇل قىلىنارلىق، ئەرزىيدىغان سۆز-ھەرىكەتلەر.

مەقدەمە باشلاش، مۇقەددىمە، سۆز بېشى، بىرەر جايدىن قايتىش، قەدەم قويۇش، قەدەم قويغان جاي ۋە پەيت.

مەقسۇت مەقسەتلەر.

مەئرۇف مەشھۇر.

مەئنەۋى ئىچكى جەھەتتە، ئىلمىي جەھەتتە، ھەقىقەتتە.

مەيسەرە سول تەرەپ.

مەيمەنە ئوڭ تەرەپ.

مەلالەت مەلاللىق، كۆڭۈلسىزلىك، ئاۋارىچىلىق.

مەلامەت كايىش، قارغاش، ئەيىبلەش.

مەلائىك پەرىشتىلەر.

مەلەخ چېكەتكە، بىر خىل قۇرت.

مەنجەنەق سېپىل ياكى قورغان ئىچىگە تاش ئاتىدىغان بىر خىل قەدىمىي قورال.

مەنقەبەت خۇسۇسىيەت، ياخشى ئىشلار.

مەنزەلەت چۈشىدىغان جاي؛ دەرىجە، مەرتىۋە، قەدىر ــ قىممەت.

مەنسۇر نامە زەپەرنامە.

مەنسۇر ياردەم قىلىنغۇچى.

مەنشۇر نامە تارقالغان كىتاب.

مەۋالىلاتە خوجا ئاياللار.

مەۋت ئۆلۈم، ئۆلۈش.

مەۋزەئى بىر جاي، بىر ئورۇن، بىر مەۋقە.

مەۋلانا خوجىمىز، يېتەكچىمىز.

مىزاج مىجەز، خۇي.

مىھتىران ئۇلۇغ كىشىلەر.

مىفتاھۇل پەرەھ خۇشاللىقنىڭ ئاچقۇچىسى.

مىكرى فۇنۇن ھىيلە ــ مىكىر.

مىئمار بىناكار، قۇرغۇچى، ئارخىتېكتور.

مىيانە ئوتتۇرا، ئوتتۇرا ھال.

مىيانەتاق ئەبرۇ ئارىدىكى بىردىنبىر ئابروي، ھۆرمەت.

مىن بەئد ئاندىن كېيىن.

مىنەسسەلىۋاتى ئەبزىلىھا دۇرۇدنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىدىن

مىننەتتەھىياتى ئەكمەلۇھا تولۇق، كامىلراق سالاملاردىن

مۇبارەك ئىختىيار، رۇخسەت قىلىنغان ئىش، شەخسكە قاراشلىق بولمىغان مۈلۈك.

مۇبارىز پالۋان، باتۇر.

مۇبەددەل ئالماشتۇرۇلغان، ئۆزگەرتىلگەن، بىر تۈستىن ئىككىنچى تۈسكە ئايلانغان.

مۇپتەلا تۇتقۇنلۇق، گىرىپتارلىق.

مۇتالىئە كىتاب، ئەسەرنى ئوقۇش، چۈشىنىش، مۇلاھىزە قىلىش.

مۆتىبەر ھۆرمەتلىك، ئۇلۇغ، داڭدار كىشى.

مۇتلەقىل ئىنسان يۈگەن، يۈگەننىڭ چۇلۋۇرى.

مۇجاھىدە جىددىي جەھەد قىلىش، كۈرەش قىلىش.

مۇجەررەد يالىڭاچ، ئوچۇق، بويتاق، يالغۇز، تەنھا، ساپ، بىراۋغا قوشۇلمىغان.

مۇخالىفەت قارشىلىق قىلىش، ئىختىلاپ.

مۇتەسەر قىسقا، قىسقارغان، ئىخچام.

مۇخەممەس ھەر كۇپلېتى بەش مىسرادىن تەشكىل تاپىدىغان بىر خىل شېئىردىي شەكىل.

مۇخلىس ئىخلاس قىلغۇچى، ساداقەتلىك كىشى.

مۇھتەشەم ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك.

مۇھدىس پەيدا قىلىنغۇچى.

مۇھەققىق تەھقىق، تەتقىق قىلغۇچى ئالىملار.

مۇھەييا تەييارلاش.

مۇھەللا نەقىشلەنگەن، بېزەلگەن، ھەللەنگەن.

مۇھىب — دوست، سۆيگۈچى، يارىتقۇچى، ياخشى كۆرگۈچى.

مۇر — چۈمۈلە.

مۇراقىبە — تەپەككۇر قىلىش، ئويلاش، مۇلاھىزە قىلىش.

مۇرەببەھىز — تەربىيەچىمىز.

مۇرىد — ئىرادە قىلغۇچى، شاگىرت، ئەگەشكۈچىسى، تەربىيىلەنگۈچى، سوفى.

مۇرشىد — ئۇستاز، يېتەكچى، تەربىيىچى.

مۇرسەلىن — ئەلچىلەر.

مۇرغىيان ھاۋا — ھاۋادىكى قۇشلار.

مۇرشىدۇل ئەۋلىيا — ئەۋلىيالارنىڭ توغرا يولغا باشلىغۇچىسى.

مۇزافات — قوشۇلغۇچىلار.

مۇزدى — ئىش ھەققى، ئەجرى.

مۇزدۇر — مەدىكار، كۈنلۈك ئىشلەيدىغان ئەمگەكچى.

مۇزەبزەب — مەۋقەسىز، ئىككى يۈزلىمە،

مۇزەييەن — زىننەتلەنگەن، بېزەكلەنگەن، ياسالغان، چىرايلىق.

مۇستەھىق — ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان.

مۇستەقىم — قەتئىي ئىرادە بىلەن مۇستەھكەم تۇرۇش؛ توغرا، تۈز، تۇرغۇن.

مۇستەتاب — تاللانغان، تاللانغۇچى.

مۇستەۋلى — خوجى بولغۇچى.

مۇستەغرەق — غەرق مەستلىك.

مۇستىجاب — ئىجابەت، ھەل بولۇش.

مۇسەخخەر — بويسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن.

مىننەتتەھىيياتى ئەكمەلۇھا تولۇق، كامىلراق سالاملاردىن

مۇبارەك ئىختىيار، رۇخسەت قىلىنغان ئىش، شەخسكە قاراشلىق بولمىغان مۈلۈك.

مۇبارىز پالۋان، باتۇر.

مۇبەددەل ئالماشتۇرۇلغان، ئۆزگەرتىلگەن، بىر تۈستىن ئىككىنچى تۈسكە ئايلانغان.

مۇپتەلا تۇتقۇنلۇق، گىرىپتارلىق.

مۇتالىئە كىتاب، ئەسەرنى ئوقۇش، چۈشىنىش، مۇلاھىزە قىلىش.

مۆتىبەر ھۆرمەتلىك، ئۇلۇغ، داڭدار كىشى.

مۇتلەق قىل ئىنان يۈگەن، يۈگەنىنىڭ چۇلۋۇرى.

مۇجاھىدە جىددىي جەھەد قىلىش، كۈرەش قىلىش.

مۇجەررەد يالىڭاچ، ئوچۇق، بويتاق، يالغۇز، تەنها، ساپ، بىر ئاۋغا قوشۇلمىغان.

مۇخالىفەت قارشىلىق قىلىش، ئىختىلاپ.

مۇختەسەر قىسقا، قىسقارغان، ئىخچام.

مۇخەممەس ھەر كۇپلېتى بەش مىسرادىن تەشكىل تاپىدىغان بىر خىل شېئىردىي شەكىل.

مۇخلىس ئىخلاس قىلغۇچى، ساداقەتلىك كىشى.

مۇھتەشەم ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك.

مۇھدىس پەيدا قىلىنغۇچى.

مۇھەققىق تەھقىق، تەتقىق قىلغۇچى ئالىملار.

مۇھەييا تەييارلاش.

مۇھەللا نەقىشلەنگەن، بېزەلگەن، ھەللەنگەن.

مۇھىب دوست، سۆيگۈچى، ياراتقۇچى، يېقىنلاشقۇچى، كۆرگۈچى.

مۇر چۈمۈلە.

مۇراقىبە تەپەككۇر قىلىش، ئويلاش، مۇلاھىزە قىلىش.

مۇرەببەسىز تەربىيەچىسىز.

مۇرىد ئىرادە قىلغۇچى، شاگىرت، ئەگەشكۈچى، تەربىيەلەنگۈچى، سوفى.

مۇرشىد ئۇستاز، يېتەكچى، تەربىيەچى.

مۇرسەلىن ئەلچىلەر.

مۇرغىيان ھاۋا ھاۋادىكى قۇشلار.

مۇرشىدۇل ئەۋلىيا ئەۋلىيالارنىڭ توغرا يولغا باشلىغۇچىسى.

مۇزافات قوشۇلغۇچىلار.

مۇزدى ئىش ھەققى، ئەجرى.

مۇزدۇر مەدىكار، كۈنلۈك ئىشلەيدىغان ئەمگەكچى.

مۇزەبزەب مەۋقەسىز، ئىككى يۈزلىمە،

مۇزەييەن زىننەتلەنگەن، بېزەكلەنگەن، ياسانغان، چىرايلىق.

مۇستەھىق ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان.

مۇستەقىم قەتئىي ئىرادە بىلەن مۇستەھكەم تۇرۇش؛ توغرا، تۈز، تۇرغۇن.

مۇستەتاب تاللانغان، تاللانغۇچى.

مۇستەۋلى خوجى بولغۇچى.

مۇستەغرەق غەرق مەستلىك.

مۇستىجاب ئىجابەت، ھەل بولۇش.

مۇسەخخەر بويسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن.

مۇسەددەس — ھەر كۇپلېتى ئالتە مىسرادىن تەشكىل تاپىدىغان بىر خىل شېئىرىي شەكىل.
مۇسەللەت — غالىب بولۇش، ئۈستۈنلۈك.
مۇسەممەن — ھەر كۇپلېتى سەككىز مىسرادىن تەشكىل تاپىدىغان بىر خىل شېئىرىي شەكىل.
مۇسەللەھ — قوراللىنىپ تەييارلانغان.
مۇسۇلمانلار — مۇسۇلمانلار.
مۇشاھىدە — كۆرۈش، مۇلاھىزە قىلىش، بىلىش.
مۇشتەرى ئۈززارى — يۇزى بەخت يۇلتۇزىدەك.
مۇشتەرى سائەت — سائادەت يۇلتۇزى.
مۇشرىك — شېرىك كەلتۈرگۈچى.
مۇشفىق — شەپقەتلىك، مۇلايىم، مېھرىبان، شەپقەت قىلغۇچى، مەرھەمەتلىك.
مۇشكىلاتىغەربىلەر — كۆرۈلۈپ باقمىغان مۇشكۈللەر. ئاجايىپ ئېغىر مۇشكۈللەر.
مۇشەۋۋەش — تەشۋىشلىك، ئەندىشىلىك.
مۇغبەچە — بۇتخانىلارنىڭ ئىچىملىك ئۆيلىرىدە خىزمەت قىلغۇچى بالا، مەي تۇتقۇچى.
مەيخانا خىزمەتكارى، ئاتەشپەرەسنىڭ بالىسى.
مۇغەننى — سازەندە، نەغمىچى، ناخشىچى.
مۇفلىس — كەمبەغەل، نامرات.
مۇقتىدا — ئىقتىدا قىلغۇچى، ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى.
مۇقەررەب — يېقىن، يېقىنلاشتۇرۇلغان كىشى.
مۇقەددىراتئەزلى — ئەزەل تەقدىرلىرى
مۇكەررەمەست — ئۇلۇغدۇر، ھۆرمەتلىكتۇر.

مۇئەتتەر خۇش پۇراق.
مۇئتەقىد ئېتىقاد قىلغۇچى.
مۇلازىمەت لازىملىق، كېرەكلىك نەرسىلەر.
مۇلاقات ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش.
مۇلەقەب لەقەملەنگۈچى، لەقەم ئىگىسى.
مۇمتاز ئىمتىيازلىق.
مۇنادىگەر ئېلانچى، پادىشاھ پەرمانىنى ئېلان قىلغۇچى، جارچى.
مۇنتەزىر ئىنتىزار، كۈتۈش، ئۈمىد قىلىش، سېغىنىش
مۇناجات ھاجىتىنى نالە قىلىپ تىلەش، ئاللانى ماختاپ تۇرۇپ مۇرادىنى تىلەش، ئىلتىماس، پەرياد.
مۇنازىئەت تالاش - تارتىش، مۇنازىرە قىلىش.
مۇنفەك ئايرىلغان.
مۇنەببەت(مۇنبەت) ئۈنۈمدار تۇپراق، مۇنبەت.
مۇۋافىقەت لايىق، مۇناسىپ.
مۇۋاقەتى شەرئى شەرىئەت مىزانىغا مۇۋاپىق.
مۇنشى كاتىپ، ئىنشاچى.
مۇنكىر ئىنكار قىلغۇچى، تانغۇچى، تانغان.
مۇنكەسىر سۇنغان، قىرىلغان.
مۇنكەشىف كەشىپ قىلىنغان، ئېچىلغان.
مۇنەۋۋەر نۇرلۇق، روشەن، پارلاق، يورۇق.
مۇۋاجەھە يۈزمۇ يۈز كېلىش، قارىمۇ قارشى كېلىش يۈزلىشىش.

ن

ناچار ئىلاجسىز، چارىسىز.

نىدا ئاۋاز، سادا، ئۈن.

نۇزۇل چۈشۈش، تۆۋەنلەش، ئازىيىش.

ناسازا لايىق بولمىغان گەپ - سۆز.

نافزۇل

ناگىهان تۇيۇقسىزلا.

نايىب ۋەكىل، كاتىپ، ياردەمچى، ئورۇنباسار.

نالان نالە قىلىش، زارلىنىش، يىغلاش.

نامەشرۇئ شەرىئەتكە خىلاپ سۆز - ھەرىكەت.

نامۇتەناھى چەكسىز، پايانى يوق، تۈگىمەس.

نەبزى تومۇرنىڭ سوقۇشى.

نەبۇۋۋەت پەيغەمبەرلىك.

نەپسەرئۇ ئۇنىڭ ئوغۇل پەرزەنتى يوق ئىدى.

نەھرى دەريا، چوڭ ئۆستەڭ.

نەھاد قويغان، قويدى.

نەھنۇ قەسەمنا بىر قەسەم بەرگەن.

نەھۇسەت نەسلىك، پالاكەتلىك، شۇملۇق.

نەسەب كېلىپ چىقىشى.

نەسسى قاتىئ كەسكىن ھۆكۈم.

نەغر كاناي.

نەغەھاتۇل ئۇنس سۆھبەتداشلىق، ئۇلپەتلىكنىڭ خۇش پۇراقلىرى.

نەقشىبەندى سانى ئىككىنچى نەقشىبەندى.

نەققارە ناغرا، دۇمباق.

نەققارەچى ناغرىچى.

نەئلەين ئىككى كىشى.

نەيسان باھار يامغۇرى.
نەمەكدان تۇزلۇق، تۇز قاچىسى.
نەۋازىش ئاسراش، مەرھەمەت قىلىش.
نەۋجۇۋان ياش يىگىت.
نەۋۋەرەللاھۇمەر- قەدەھۇ ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلسۇن.
نىجىس ناپاك، پاسكىنا.
نىزامىيە دۆلەت دۆلەتنىڭ نىزامى.
نىسار چېچىش، تارقىتىش، قۇربان قىلىش.
نىسبى شەب يېرىم كېچە، تۈن يېرىمى.
نىشان ئالامەت، بەلگە، نىشانە.
نىكۇخسال ياخشى ئەخلاق.
نىئمەت ماددىي ئەشيا، يېمەك - ئىچمەك.
نىيازى ھاجەتمەنلىك، ئېھتىياجلىق.
نورۇز كۈنى يېڭى يىل كىرگەن كۈنى.
نۇزۇل چۈشۈرۈش.
نۇش ئىچىش، يېيىش.
نۇردىدە كۆز نۇرى، كۆزنىڭ روشەنلىكى.
نۇش ئىچىش، شېرىن، تاتلىق، ھەسەل، شېرىن تەم، لەززەت، زوق.
نۇقەبائ نەقىبلەر، رەئىسلەر، سايلانغان ۋەكىللەر.
نۇكتە ھېكمەتلىك سۆز، نازۇك، ئىنچام، چىرايلىق سۆز، ئۆتكۈر سۆز، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز، نەپىس سۆز.
نۇكتە سەرا دانىشمەن، ئەقىللىق.
نۇگۇن دۈم بولۇش، تۆۋەن، پەس.

ۋ

ۋاجىب زۆرۈرىيەت، ئاللانىڭ پەرمانى.
ۋارىد چۈشكەن، نازىل.
ۋارىسۇل ئەنبىيا پەيغەمبەرلەر ئىزباسارى.
ۋاژگۇن تەتۈر.
ۋاسىل يېتىشكۈچى، يەتكۈچى، ئۇچراشقۇچى.
ۋالە ئاشىق.
ۋالىدە ئانا.
ۋەجۇ يۈزلەر.
ۋەھدەت بىرلىك، يەكانىلىق.
ۋەراسەت ۋارىس بولۇش.
ۋەرم ئىششىق.
ۋەسىلە ۋاستە.
ۋەقفى توختىتىلغان، دىنى ئورۇنلارغا بېغىشلاپ تەقدىم قىلىنغان مۈلۈك.
ۋەلى بەرھەق ھەقىقىي ئەۋلىيا.
ۋىقار توختاشلىق، ئېغىر بېسىق.
ۋىردە ۋەزىيە. (بەلگىلىك ۋاقىتلاردا ئوقۇشقا ئادەتلەنگەن ئايەت، دۇرۇد، دۇئالار)
ۋىسال كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش، ئېرىشىش.
ۋۇسلەت ئۇلىشىش، يېقىنلىشىش؛ ئۆيلىنىش.

ئو

ئوتقاچ قىپقىزىل.

ئوركان	دۆلەت، سەلتەنەت تايانچىلىرى.
ئوقۇ تاپقاي	ئوقۇشقا ئېرىشكەي.

ئۇ

ئۇزلەتى	جەمئىيەت، يالغۇزلۇق، تەنھالىق.
ئۇستىۋار	مۇستەھكەم بولۇش.
ئۇشتۇر مەست	مەست تۆگە.
ئۇنسىيەتى كۆل	كۆلنىڭ ئۇلفىتى.

ئۆ ـــ ئۇ

ئۆلما	ئالىملار
ئۇزرە	ئەپۇ سوراش.

تەزكىرەئى ئەزىزان

ئاپتورى: مۇھەممەد سادىق قەشقەرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ن. مۇخلىس، ش. ئەمەت

مۇھەررىرى: ئابدۇرۇشىت ئىسلامى

مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىخان

مەسئۇل كوررېكتورى: ئايشەم ئابدۇۋەلى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 850×1168 مم، 1/32، باسما تاۋىقى: 13.1875، قىستۇرما ۋارىقى: 2

1988 - يىل 3 - ئاي 1 - نەشرى

1988 - يىل 11 - ئاي 1- بېسىلىشى

تىرىژى: ئاددىي مۇقاۋىلىقى 1600 — 1
قاتتىق مۇقاۋىلىقى 550 — 1

ISBN 7—5373—0083—6K·4

باھاسى: (ئاددىي مۇقاۋىلىقى) 1.50 يۈەن
(قاتتىق مۇقاۋىلىقى) 3.00 يۈەن

(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئازسانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلەرنى توپلاپ، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسىنىڭ نەشر پىلانىغا ئاساسەن مىلادى 1929- يىلى موللا ئابدۇسەمەت ئاخۇن تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن قول يازما ئاساسىدا نەشرگە تەييارلاپ نەشر قىلىندى.

17 - ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر ئالىمى مۇھەممەت سادىق قەشقەرى تەرىپىدىن يېزىلغان بۇ كىتابتا، سەمەرقەندتىن شىنجاڭغا كەلگەن خوجا ئەھمەت كاسانى — مەخدۇم ئەئزەم ئەۋلادلىرى — خوجىلارنىڭ ئۆزئارا ۋە موڭغۇللار بىلەن ئېلىپ بارغان ئۇرۇش - ماجىرالىرى، پۇقرالار بېشىغا كەلگەن ئېچىنىشلىق كۈنلەر تارىخى يېزىلغان.

本书根据新疆维吾尔自治区古籍办公室的出版计划，在公元1929年由毛拉阿布杜色麦提阿洪抄存的手抄本基础上编辑出版。

17世纪维吾尔学者穆罕木德·萨迪克喀什噶里在本书中记述从撒玛尔干来的霍加卡萨尼一迈合图木·艾扎木世家的历史即他们在新疆进行的活 动，内部争斗，同蒙古人进行的战争及老百姓的悲惨生活等。

和卓传　　（维吾尔文）
作者：穆罕麦提·萨迪克
刊布者：尼·木赫力斯　射·艾麦提
责任编辑：托合提·阿布汗
责任校对：阿依夏木·阿不都吾力

喀什维吾尔文出版社出版
新疆新华书店发行
喀什维吾尔出版社印刷厂印刷
850×1168毫米　1/32开本　13·1875印张　2插页
1988年3月第1版　1988年11月第1次印刷
印数：（平）1—1600
（精）1—550

ISBN7—5373—0083—6/K·4　（民文）
定价：（平）1·50元　（精）3·00元
（内部发行）